

ПЕТРО КУЛАКОВСЬКИЙ

КАНЦЕЛЯРІЯ
РУСЬКОЇ (ВОЛИНСЬКОЇ)
МЕТРИКИ 1569 - 1673 рр.

Студія з історії українського
регіоналізму
в Речі Посполитій

ПЕТРО КУЛАКОВСЬКИЙ

**КАНЦЕЛЯРІЯ
РУСЬКОЇ (ВОЛИНСЬКОЇ)
МЕТРИКИ
1569 - 1673 рр.**

Студія
з історії українського регіоналізму
в Речі Посполитій

Острог - Львів 2002

ББК 63.3 (2Ук)4
К 90

У монографії розглянуто діяльність канцелярії Руської (Волинської) метрики - однієї з загальнодержавних інституцій у Речі Посполитій другої половини XVI - XVII ст., що забезпечували реалізацію регіональних інтересів української шляхти. Значну увагу в праці приділено аналізу чинників, які протягом зазначеного періоду підживлювали ці інтереси, а також впливали на функціонування канцелярії. Охарактеризовані методи роботи канцелярського персоналу, наведена класифікація продукції канцелярії, подані біограми її працівників.

Книга розрахована на науковців, викладачів і студентів вищих закладів освіти, а також всіх, хто цікавиться історією.

Відповідальний редактор
доктор історичних наук, професор Микола Крикун

Рецензенти: доктор історичних наук, професор Микола Ковальський
доктор історичних наук, професор Юрій Мицик

This publication was supported by a grant from the American Council of Learned
Societies

Видання побачило світ завдяки фінансовій підтримці Американського товариства
наукових досліджень

На обкладинці зображено фрагмент фронтиспису праці Анджея Лісецького
«Apologia pro libertate Reipublicae...» (1625 p.)

ISBN 966-7631-21-4

© Петро Кулаковський, 2002

ЗМІСТ

Вступ	5
Розділ I. Книги Руської (Волинської) метрики	
I.1. Передумови та причини появи Руської метрики.....	20
I.2. Назва, її генезис.....	28
I.3. Початковий та сучасний склад.....	33
I.4. Структура книг.....	38
I.5. Канцлерські та підканцлерські книги.....	41
I.6. Руська та Коронна метрики: співвідношення вписів.....	43
I.7. Репрезентативність книг Руської канцелярії.....	47
Розділ II. Фактори функціонування Руської канцелярії	
II.1. Волинський статут.....	51
II.2. Руська мова.....	74
Розділ III. Склад Руської канцелярії. Її місце в Коронній канцелярії та функції урядників	86
Розділ IV. Організація роботи Руської канцелярії	107
IV.1. Класифікація вписів і документації канцелярії.....	108
IV.2. Форма впису до книг.....	116
IV.3. Спосіб реєстрації.....	119
IV.4. Виписи (екстракти). Кверенди.....	124
IV.5. Визначення автентичності документа.....	132
Розділ V. Персонал Руської канцелярії	
V.1. Руські писарі.....	139
V.2. Підписки Руської канцелярії.....	177
Розділ VI. Роль канцелярії у системі державного управління та судочинства	
VI.1. Сейм і канцелярія.....	190
VI.2. Сеймовий суд і канцелярія.....	198
VI.3. Асесорський і реляційний суди та канцелярія.....	208
Висновки	224

Додатки	227
№ 1. Діаграма хронології книг Руської метрики.....	228
№ 2. Писарі та підписки Руської канцелярії.....	229
№ 3. Графік інтенсивності вписування документів в книги Руської метрики.....	230
№ 4. Канцлерські та підканцлерські книги Руської метрики.....	231
№ 5. Кількісний вміст декретових і вписових документів у Руській метриці.....	232
№ 6. Представництво «гадяцьких» документів у Руській та Коронній метриках.....	233
№ 7. Возні декретової канцелярії асесорського, реляційного та сеймового судів.....	234
№ 8. Матеріали до біографій учасників комісій для коректури права.....	236
Бібліографія	259
Іменний покажчик	276
Географічний покажчик	288
Summary	296

ВСТУП

Задумуючись над становищем українських земель у складі Речі Посполитої, українська історіографія традиційно наводить приклади про тяжке становище селян, денаціоналізацію міст, релігійні утиски, нещадну експлуатацію шляхтою та королівськими адміністраторами природних ресурсів, боротьбу центральної влади проти козацтва тощо. Натомість, практично невисвітленою є діяльність адміністративних та судових установ центрального й місцевого значення, що здійснювали безпосереднє управління українськими воєводствами й вирішували різного роду конфлікти між їх мешканцями, а також ними й державою, уособленням якої виступав монарх. Нерозробленість цієї проблематики не дає змоги виявити правові засади стосунків між українськими землями й центром, механізм реалізації державної політики, її специфіку щодо цих земель, реакцію місцевої еліти влади та лідерів шляхти на неї. Недостатньо дослідженою є діяльність місцевих станово-представницьких установ – сеймиків, в результаті діяльності яких формувалася нижня палата парламенту держави – посольська ізба, обиралися кандидати на елекційні земські уряди, депутати до трибуналу, реалізовувалася на місцевому рівні військова та фінансова політика¹. Після довгої перерви нещодавно поновилося вивчення земської ієрархії українських воєводств, яка відіграла важливу роль у пропагуванні та проведенні загальнодержавної політики на місцях². Критично виглядає справа з дослідженням представництва на загальнодержавних сеймах та центрального судочинства (королівського (асесорського, реляційного, референдарського), сеймового, скарбового та трибунальського) щодо українських

---

¹ Для досліджуваного періоду маємо наступний доробок: *Иванишев Н.* Содержание постановлений дворянских провинциальных сеймов в Юго-Западной России // Архив Юго-Западной России, издаваемый Временной Комиссией для разбора древних актов, учрежденной при Киевском, Подольском и Волынском генерал-губернаторе (далі – Архив ЮЗР). Київ, 1861. Ч. II. Т. I: Постановления дворянских провинциальных сеймов в Юго-Западной России (1569–1654). С. XV–LXIV; *Ланно И.И.* Великое княжество Литовское во второй половине XVI столетия: Литовско-русский повет и его сеймик. Юрьев, 1911. Приложения. С. 86–92; *Крикун М.Г.* Інструкція сеймику Волинського воєводства 1595 року // Записки Наукового товариства ім. Т.Шевченка (далі – ЗНТШ). Львів, 1996. Т. ССXXXI: Праці Комісії спеціальних (допоміжних) історичних дисциплін. С. 415–436; *Кулаковський П.М.* Інструкція сеймику Чернігівського воєводства 1646 року // Україна модерна. Львів, 2001. Ч. 6. С. 113–138; див. також: *Opaliński E.* Sejmiki południowo-wschodnie a Rzeczpospolita w latach 1587–1648 // Ludzie, kontakty, kultura XVI–XVII w. Prace ofiarowane Profesor Marii Boguckiej / Pod red. J.Koweckiego i J.Tazbira. Warszawa, 1997. S. 81–91.

² *Яковенко Н.* Українська шляхта з кінця XIV до середини XVII ст. (Волинь і Центральна Україна). Київ, 1993. С. 109, 188–190; *Крикун М.* Земські уряди на українських землях у XV–XVIII століттях // ЗНТШ. Львів, 1994. Т. ССXXVIII: Праці Історико-філософської секції. С. 65–122; *Кулаковський П.* Земські урядники Чернігово-Сіверщини у 1621–1648 рр. // Центральна і Східна Європа в XV–XVIII століттях: питання соціально-економічної та політичної історії. До 100-річчя від дня народження Професора Дмитра Похилевича / За ред. Л.Зашкільняка та М.Крикуна. Львів, 1998. С. 113–130; *Litwin H.* Napływ szlachty polskiej na Ukrainę 1569–1648. Warszawa, 2000. S. 203–211.

воеводств³. Єдиною задовільно дослідженою установою, що представляла регіональні інтереси української шляхти, є Луцький трибунал⁴.

До установ чи їх підрозділів, що виникли в результаті приєднання до Корони у 1569 р. українських територій, відмінних за правом, діловодною мовою, культурними традиціями, належить і підрозділ польської королівської канцелярії, який вів книги для цих земель, – Руська канцелярія. Виникнення таких установ, що від самого початку свого існування несли на собі штамп маргінальності й тимчасовості, в умовах характерної для державного устрою станово–представницької монархії поступової інтеграції таких регіонів, відсутності тенденції швидкої уніфікації та ліквідації їх відмінних ознак було явищем неминучим. Те, що сприймалося тодішніми чиновниками й управлінцями як невідворотне зло, для сучасного історика, стосовно даної канцелярії, є не належно поцінованим, першокласним матеріалом для дослідження. Оскільки Руська канцелярія функціонувала досить довго – з 1569 до 1673 р., її продукція дає можливість зафіксувати регіональну спільноту українських воеводств на етапі руйнування старих традиційних структур і переходу до якісно нового стану. Додатковий ефект, який дають матеріали її реєстрових книг – Руської метрики (далі – РМ), – це відображення процесу запозичення українською шляхетською спільнотою західно-європейських культурних цінностей: свідомості обивателя, норм римського права, дипломатичної традиції монарших канцелярій.

Отже, метою нашого дослідження є вивчення діяльності Руської канцелярії на тлі еволюції позиції української шляхти стосовно установ і правових норм, що представляли її регіональні інтереси, а також у системі державних органів влади.

Незважаючи на велике значення РМ для історії України від 1569 до 1673 р., її історіографія є відносно незначною.

Між тим, для подібного стану речей здавалося б не існувало підстав. На відміну від Коронної чи Литовської метрик, РМ уже в другій половині XVIII ст. мала два

³ Після вартісних праць Платона Жуковича (*Жукович П. Сеймовая борьба западнорусского дворянства с церковной унией до 1609 года. Санкт-Петербург, 1901; Его же. Сеймовая борьба западнорусского дворянства с церковной унией (с 1609 года). Санкт-Петербург, 1902. Вып. 1; 1904. Вып. 2; 1906. Вып. 3; 1908. Вып. 4; 1910. Вып. 5; 1912. Вып. 6*) та окремих фрагментів праці Михайла Грушевського, присвячених сеймам (зокрема, див.: *Грушевський М. Історія України–Руси. Київ, 1995. Т. VII: Козацькі часи до року 1625. С. 341–343, 449, 497–508; 1995. Т. VIII–1: Роки 1626–1638. С. 125, 173–176, 209; Т. VIII–2: 1638–1648. С. 101–112*), з'явилася лише стаття Н.Яковенко (*Jakowenko N. Posłowie województw wołyńskiego, kijowskiego i braclawskiego na sejmach Rzeczypospolitej w końcu XVI i w pierwszej połowie XVII w. (próbа portretu zbiorowego) // Społeczeństwo obywatelskie i jego reprezentacja (1493–1993) / Pod red. J.Bardacha. Warszawa, 1995. S. 88–93*). Якоюсь мірою позиція української шляхти на сеймах висвітлюється у працях Т.Хинчевської–Хеннель та Ф.Сисина (*Chynczewska–Hennel T. Świadomość narodowa szlachty ukraińskiej i kozaczyzny od schyłku XVI do połowy XVII wieku. Warszawa, 1985; Sysyn F. E. Between Poland and the Ukraine. Dilemma of Adam Kysil, 1600–1653. Cambridge, 1985*). Специфіка діяльності центральних судів (сеймового, асесорського, реляційного і трибунальського) щодо українських земель у нашій історіографії взагалі не розглядалася.

⁴ *Ясинский М.Н. Луцкий трибунал как высшая инстанция для Волынского, Брацлавского и Киевского воеводств // Чтения в Историческом обществе Нестора–Летописца (далі – ЧИОНЛ). Киев, 1900. Кн. 14. Вып. 1, отд. II. С. 3–72; Попов Г.Л. Луцкий трибунал 1578 р. // Праці Комісії для вивчення західноруського та українського права. Київ, 1925. Вып. 1. С. 32–58.*

детальних подокументних описи практично всіх своїх книг (за винятком однієї, яка не була повернута Швецією Речі Посполитій у 60–х рр. XVII ст.). Перший такий опис уклав 1673 р. руський писар і метрикант Стефан Казимир Ганкевич⁵. У ньому були наведені транскрибовані латиною оригінальні заголовки документів РМ, інколи з незначними доповненнями до них, що давали ширшу інформацію про осіб і населені пункти, яких стосувалися документи. Інший подокументний опис книг РМ, складений, за твердженням Патриції Кеннеді Грімстед, у 60–х рр. XVIII ст. регентом Малокоронної канцелярії Яном Франціском Цивінським⁶, відрізняється від опису С.К.Ганкевича більшою детальністю, особливо у тих випадках, коли справа торкається межових актів. На жаль, обидва описи не подають дату й місце видання того чи іншого документа, що говорить про їх чисто прагматичний характер (тому самостійне їх використання без залучення книг РМ є в наукових цілях малоефективним). Слід відзначити, що 1803 р. з опису Я.Ф.Цивінського в Петербурзі метрикантом Стефаном Козеллом була виготовлена точна копія, яка в силу певних втрат опису Я.Ф.Цивінського є незамінною при його реконструкції⁷.

Незважаючи на існування даних описів, РМ довго залишалася поза увагою дослідників. Головною причиною цього було те, що РМ 1796 р. разом із комплексом книг Коронної метрики (далі – МК) була перевезена з Варшави до Петербурга, в архів Правлячого Сенату, а 1887 р. – до Москви, в архів Міністерства юстиції, де доступ до неї аж до кінця 80–х рр. XIX ст. залишався надзвичайно утрудненим. Принагідно слід зазначити, що до середини XIX ст. книги й документи коронного архіву, вивезені після третього поділу Речі Посполитої до Російської імперії, розглядалися урядом як один з елементів чинного права приєднаних “західних” і “південно–західних” територій і тому розпорозувалися в різних відомствах згідно з логікою російського державного діловодства. Це теж не сприяло науковому освоєнню інформації, яку містять книги Руської канцелярії.

Саме у зв’язку з вище зазначеними причинами польський історик–архівіст Анджей Гулінський, автор написаної 1853 р., але так і неопублікованої, праці “Historia Metryki Koronnej i Litewskiej”, один розділ якої присвячений загальній характеристиці РМ, вимушений був користуватися не її книгами, а матеріалами, що дозволяли створити саме приблизне враження про неї⁸. До таких матеріалів належали загальні інвентарі книг МК 1753 і 1809 рр. Їх порівняння дало можливість авторові встановити загальну кількість книг РМ – 30; з них 2 книги належали до Литовської Метрики (далі — ЛМ), про що А.Гулінський здогадувався⁹. А.Гулінський також висловив припущення, що під Руською та Волинською метриками, на які він часто зустрічав поклики в польських

⁵ AGAD. Tak zwana Metryka Litewska (далі – Tzw. ML), dz. VIII, nr 1.

⁶ Кеннеді Грімстед П. Неизвестная подокументная опись Русской метрики (1569 – 1673) из собрания ЦГАДА СССР // Исследования по истории Литовской метрики: Сб. науч. тр. Москва, 1989. Ч. 1. С. 122–124.

⁷ Там же. С. 127. Нині обидва описи як доповнення до оригінальних реєстрів підготовлені до друку спільними зусиллями українських, польських та американських археографів і незабаром мають бути опубліковані.

⁸ AGAD. Nabytki, nr 305.

істориків XVII–XVIII ст., слід розуміти одну метрику, або ж, принаймні, варто розглядати останню як частину першої¹⁰. Знав він і про існування описів РМ С.К.Ганкевича і Я.Ф.Цивінського, але тому що вони зберігалися в Петербурзі, то А.Гулінський лише побіжно згадав про них¹¹. Оскільки згадана праця А.Гулінського так і залишилася неопублікованою, то, зрозуміло, здобутком широкої наукової громадськості вона не стала.

У вітчизняній історіографії першим, хто дав характеристику РМ, був відомий історик, член Київської археографічної комісії Микола Іванішев. РМ привернула увагу цього вченого в процесі підготовки до видання постанов шляхетських сеймиків українських воєводств Речі Посполитої¹². М.Іванішев у цілому вірно охарактеризував РМ, відзначив, що вона велася руською мовою окремим урядником із числа “західноруської” (української) шляхти, зауважив вписування до РМ як адміністративних, так і судових актів та визначив регіон, на який поширювалася її юрисдикція – Волинське, Брацлавське, Київське й Чернігівське, воєводства¹³.

Визначну роль у пошуків процесу дослідження РМ відіграв польський вчений Станіслав Пташицький, який частину свого наукового життя провів у Петербурзі. Його відповідна праця “Описание книг и актов Литовской метрики” побачила світ 1887 р. У вступі до укладеного ним опису книг та окремих документів ЛМ, де були описані і 28 книг РМ¹⁴, С.Пташицький навів лаконічну анотацію даної серії, в якій подав ряд слушних наукових висновків¹⁵. До таких висновків слід віднести наступні: а) дана серія не що інше, як руські книги королівської канцелярії, куди заносилися справи руських (українських) земель Речі Посполитої; б) поява руських книг у королівській канцелярії стала результатом інкорпорації до складу Корони Волинського, Київського й Брацлавського воєводств; в) РМ велася окремим для руських справ писарем; г) до неї вписувалися не лише надання та привілеї, а й судові рішення королівського суду; д) всі книги руської серії були в Швеції, але повернулися до Варшави на основі Олівського мирного договору 1660 р.; е) дана серія книг відома під назвою Волинської метрики. Автор також вірно вказав на наявність в архіві ЛМ опису С.К.Ганкевича 1673 р.¹⁶ Він знав і про існування опису Я.Ф.Цивінського, правда, помилково вважав його другим примірником опису С.К.Ганкевича. Загалом, завдяки появі праці С.Пташицького факт існування в складі архівного комплексу ЛМ окремої серії книг королівської канцелярії для українських воєводств за 1569–1673 рр. став відомим широкому колу дослідників¹⁷.

⁹ Ibid. S. 135–137.

¹⁰ Ibid. S. 137–138.

¹¹ Ibid. S. 137.

¹² Архив ЮЗР. Ч. II. Т. I.

¹³ *Иванішев Н.* Содержание постановлений дворянских провинциальных сеймов... С. XXXV–XXXVI.

¹⁴ *Пташицький С.* Описание книг и актов Литовской метрики. Санкт–Петербург, 1887. С. 108–111.

¹⁵ Там же. С. 27–28.

¹⁶ Там же. С. 51.

Декілька дрібних розвідок, переважно джерелознавчого характеру, присвятив РМ відомий український історик, учень Володимира Антоновича Михайло Грушевський. Протягом 90–х рр. XIX – початку XX ст. він, публікуючи документи РМ в “Записках Наукового товариства імені Шевченка”, подавав до них вступи, де наводився аналіз інформативних можливостей цих документів. Аналіз стосувався документів козацької тематики¹⁸, матеріалів, які висвітлювали генеалогію декількох старих київських зем’янських родів (Потаповичів–Мошенських, Морозовичів, Єльців), колонізацію південної Київщини в середині XV ст. за київських князів Олександра (Олелька) Володимировича та Семена Олельковича¹⁹, грамот великого князя литовського Казимира, що прояснювали публічно–правове становище київських князів у XV ст.²⁰, листа короля Стефана Баторія до татарського калги Мегмет–Гірея з 1577 р.²¹, підтвердження польськими королями Стефаном Баторієм й Сигізмундом III у 70–х і 90–х рр. XVI ст. ряду привілеїв, які відносилися до території Забузької Русі – східної частини Люблінського воєводства, заселеної на той час значною мірою русинами–українцями²². Слід відзначити, що деякі з означених розвідок, зокрема, об’єднані з публікаціями документів під назвами “Матеріали до історії козацьких рухів 1595–1596 рр.”²³ та “Кілька київських документів XV–XVI в.”²⁴, були виконані з джерелознавчої точки зору просто зразково. Тому, якщо А.Гулінського і С.Пташицького можна вважати за зачинателів архівознавчого вивчення РМ, то на рахунок М.Грушевського слід віднести пріоритет у джерелознавчому дослідженні невеликих за обсягом, тематично підібраних з РМ, документальних збірок²⁵.

Традицію джерелознавчого вивчення документів РМ продовжив ще один учень Володимира Антоновича – Федір Ніколайчик. Спочатку він опублікував збірку документів з РМ під назвою “Материалы по истории землевладения князей Вишневецких в Левобережной Украине”²⁶, а два роки опісля в “Трудах XI Археологического съезда”

¹⁷ До С.Пташицького РМ зрідка використовувалася в різного роду дослідженнях, як правило, за допомогою супутніх матеріалів, зокрема, так званих кверенд; наприклад, див.: *Heleniusz E. Pamiątki polskie z różnych czasów. Kraków, 1882. T. 1. S. 164.*

¹⁸ *Грушевський М.* Київський каштелян і козаки // ЗНТШ. Львів, 1895. Т. 6. С. 5–7; *Його ж.* Матеріали до історії козацьких рухів 1595–1596 рр. // ЗНТШ. 1899. Т. 31–32. С. 1–6.

¹⁹ *Грушевський М.* Кілька київських документів // ЗНТШ. 1900. Т. 40. С. 1–6.

²⁰ *Грушевський М.* До питання про правно–державне становище київських князів XV в.: Дві грамоти великого князя Казимира з часів київського князя Олелька // ЗНТШ. 1899. Т. 31–32. С. 1–2.

²¹ *Грушевський М.* Лист короля Стефана Баторія до калги з року 1577 // ЗНТШ. 1901. Т. 44. С. 1–2.

²² *Грушевський М.* Кілька документів з життя Забузької Русі XVI в. // ЗНТШ. 1899. Т. 28. С. 1–2.

²³ *Грушевський М.* Матеріали до історії козацьких рухів 1595–1596 рр. // ЗНТШ. 1899. Т. 31–32. С. 1–6.

²⁴ *Грушевський М.* Кілька київських документів // ЗНТШ. 1900. Т. 40. С. 1–6.

²⁵ Докладніше внесок М.Грушевського у дослідження книг Руської канцелярії проаналізовано у статтях: *Кулаковський П.* Михайло Грушевський як дослідник архіву Коронної канцелярії Речі Посполитої // Наукові записки. Острог, 1999. Т. II. Ч. 1. С. 21–24; *Його ж.* Михайло Грушевський як дослідник Руської (Волинської) метрики // Український історик. Нью–Йорк; Торонто; Київ; Львів; Мюнхен, 1998. Т. XXXV. С. 166–171.

помістив невелике дослідження, повністю оперте на цих “Матеріалах...” і присвячене зростанню задніпровських володінь князів Вишневецьких у кінці XVI – першій половині XVII ст.²⁷ На жаль, Ф.Ніколайчик у даному дослідженні інформативні можливості документів РМ з обраної ним тематики використав не повністю. На відміну від М.Грушевського, який однозначно в названих розвідках визначав використовувані документи як належні до РМ²⁸, Ф.Ніколайчик вважав, що він досліджує документи литовської канцелярії²⁹.

Після зазначених студій М.Грушевського та Ф.Ніколайчика³⁰ РМ на довгі роки випала з поля зору вчених–архівістів і джерелознавців. Спорадичні використання окремих її документів в різного роду дослідженнях, зокрема, Владиславом Семковичем³¹ і Миколою Крикуном³², мали місце, однак до середини 70–х рр. з архівознавчої, а до початку 80–х рр. XX ст. з джерелознавчої точок зору РМ не розглядалася..

Лише в середині 70–х рр., укладаючи інвентар (опис книг) МК, польські архівісти Ірена Сулковська–Курасьова і Марія Вознякова присвятили певну увагу РМ як архівному комплексі³³. Оскільки майже всі книги РМ зберігалися на той час (як і нині) в Російському державному архіві давніх актів (РГАДА) у Москві, укладачі при поданні опису томів РМ опиралися на допоміжні матеріали, такі як інвентар книг РМ близько 1676 р. авторства С.К.Ганкевича, званий “Синописом”³⁴, та його ж подокументний опис РМ 1673 р. (далі – “Індекс...”). Незнайомство І.Сулковської–Курасьової та М.Вознякової з самими книгами РМ певною мірою позначилося на якості даного опису. Так, вказані ними на основі описів С.К.Ганкевича і С.Пташицького кінцеві дати ведення окремих книг не завжди відповідали дійсним. До заслуг І.Сулковської–Курасьової і М.Вознякової слід віднести правильне визначення територіального охоплення РМ, суміщення в її книгах вписів і декретів та висновки про те, що книги РМ велися в королівській канцелярії як окрема серія³⁵. Навели укладачі цього опису і коротку архівну історію РМ³⁶.

²⁶ *Николайчик Ф.* Материалы по истории землевладения князей Вишневецких в Левобережной Украине // ЧИОНЛ. 1900. Кн. XIV. Вып. 2. Отд. 3. С. 84–192.

²⁷ *Николайчик Ф.* Начало и рост полтавских владений Вишневецких по данным Литовской метрики // Труды XI Археологического съезда. Москва, 1902. С. 84–104.

²⁸ Див., наприклад: *Грушевський М.* Матеріали... С. 1.

²⁹ Див., наприклад: *Николайчик Ф.* Начало и рост... С. 95.

³⁰ Процес археографічного освоєння документів РМ в середині XIX – на початку XX ст. проаналізований нами в окремій статті: *Кулаковський П.* Публікації документів Руської або Волинської метрики в середині XIX – на початку XX ст. // Пам’ять століть. Київ, 2000. № 2. С. 75–89.

³¹ *Semkowicz W.* Po wcieleniu Wołynia (Nielegalny zjazd w Łucku 1569 r. i sprawa językowa na Wołyniu) // Ateneum Wileńskie. Wilna, 1924. Rocznik 2. S. 183–189.

³² *Крикун Н.Г.* Документальные источники по истории населения Правобережной Украины кануна и периода Освободительной войны украинского народа 1648–1654 гг. // Проблемы историографии и источниковедения истории СССР: Сб. науч. тр. / Под ред. Н.П.Ковальского. Днепропетровск, 1979. С. 126–137.

³³ *Inwentarz Metryki Koronnej. Księgi wpisów i dekretów polskiej kancelarii królewskiej z lat 1447–1795 / Oprac. I. Sułkowska–Kuraszowa i M. Woźniakowa.* Warszawa, 1975.

³⁴ *Biblioteka Zakładu Narodowego im. Ossolińskich we Wrocławiu (далі – BZNO), oddz. rękopisów,* rkps 137.

З часом відновився інтерес до РМ і з боку джерелознавців. Пріоритет тут належить українському вченому Миколі Ковальському. Практично одночасно (1983 р.) вийшли друком два його дослідження, присвячені аналізу інформативних можливостей документів РМ. Перше дослідження є розвідкою, в якій автор проаналізував локаційні й магдебурзькі привілеї в складі РМ³⁷. Шляхом подокументної евристики М.Ковальський виявив в книгах РМ 20 локаційних, 29 магдебурзьких і 17 локаційно–магдебурзьких привілеїв – усього 66 позицій, про які, за його твердженням, немає згадок в літературі³⁸. Ним було також встановлено, що оригінальні заголовки локаційних та магдебурзьких привілеїв виробилися в практиці діловодства канцелярії Великого князівства Литовського (далі – ВКЛ)³⁹. В ході проведення клаузульно–формулярного аналізу означених документів М.Ковальський виділив диспозицію як найбільш важливу їх складову частину, що являла собою виклад прийнятих на прохання власників чи державців населених пунктів королівських рішень щодо заснування містечка чи надання йому магдебурзького права (або щодо одного й другого разом), встановлення міських торгів і ярмарків⁴⁰. Дослідник підкреслив значення обмежувальних клаузул в локаційних і магдебурзьких привілеях РМ, що забороняли приймати та переховувати в містах збіглих людей, а самим міщанам без дозволу коронного гетьмана в “Дикі поля ходити”, тобто козакувати⁴¹.

В іншому своєму дослідженні, присвяченому також джерелам з історії українських міст другої половини XVI – першої половини XVII ст.⁴², М.Ковальський залучив до аналізу, крім локаційних, магдебурзьких, локаційно–магдебурзьких привілеїв РМ, ще й привілеї на ярмарки і торги, цехові статuti та судові декрети, які висвітлювали соціальну боротьбу в українських містах. Загалом, у даній роботі ним було проаналізовано 102 привілеї містам, вписані до РМ⁴³. При аналізі міських привілеїв особливу увагу М.Ковальський звернув на відомості про склад і повноваження судово–адміністративних міських органів та їх атрибути – книги, печатки⁴⁴. Особливий інтерес у роботі являє аналіз судових декретів РМ, що відобразили численні конфлікти українського міщанства з королівською адміністрацією (старостами), зокрема, в кінці 80–х – на початку 90–х рр. XVI ст. між міщанами Білої Церкви та Костянтином–Василем Острозьким, 1596 р. між міщанами Канева й Черкас та Янушем Острозьким, 1599 р.

³⁵ Inwentarz Metryki Koronnej. S. 229.

³⁶ Ibid. S. 229–230.

³⁷ *Ковальський Н.П.* Локационные и магдебургские грамоты городам Украины в составе коронных книг записей “Литовской метрики” вт. пол. XVI – перв. пол. XVII в. // *Историографические и источниковедческие проблемы отечественной истории: Межвуз. сб. науч. тр. / Отв. ред. Н.П.Ковальский.* Днепропетровск, 1983. С. 3–15.

³⁸ Там же. С. 6.

³⁹ Там же.

⁴⁰ Там же. С. 10–11.

⁴¹ Там же. С. 12–13.

⁴² *Ковальський Н.П.* Источниковедение социально–экономической истории Украины (XVI – первая пол. XVII в.) Акты о городах. Днепропетровск, 1983.

⁴³ Там же. С. 10, 67–69.

⁴⁴ Там же. С. 17, 18.

між міщанами Брацлава та Юрієм Струсем, у 1604–1605 рр. між міщанами Корсуня та Яном Даниловичем, у 1596–1615 рр. між міщанами Остра та Михайлом Рагомським⁴⁵.

Враховуючи особливу перспективність аналізу таких тематично підібраних судових декретів РМ, М.Ковальський спільно з Віктором Брехуненком у 1990 р. на основі РМ висвітлили соціальну боротьбу в місті Острі наприкінці XVI – початку XVII ст. між остерськими міщанами та боярами й остерським старостою М.Рагомським⁴⁶.

У зв'язку зі студіями над ЛМ до РМ, починаючи із середини 1980–х рр., звернулася американська дослідниця П.Кеннеді Грімстед. Її цікавив, передовсім, архівознавчий аспект історії книг та описів РМ. Початково в поле зору П.Кеннеді Грімстед потрапив том РМ за 1609–1612 рр., що зберігається нині в Курніцькій бібліотеці Польської академії наук (поблизу Познані)⁴⁷. Дослідниця детально відтворила своєрідну архівну історію цього тому, довела, що він, безумовно, є частиною руської серії⁴⁸, встановила імена та прізвища писарів, причетних до ведення цієї книги⁴⁹, вказала на деякі інформативні можливості її документів⁵⁰.

Загальну характеристику РМ П.Кеннеді Грімстед дала в статті під назвою “Руська метрика: книги польської коронної канцелярії для українських земель (1569–1673 рр.)”⁵¹. Дослідниця, використовуючи “Синопис...” та “Індекс...”, проаналізувала склад руської серії, ідентифікувала її книги, навела деякі відомості про їх вміст, вказала на основну історичну літературу, присвячену різним аспектам дослідження РМ.

У наступному 1990 р. дана стаття в розширеному англомовному варіанті була видрукувана в “Harvard Ukrainian Studies”⁵². П.Кеннеді Грімстед доповнила статтю за рахунок більш докладного висвітлення генезису руської серії, аналізу ранніх та пізніших її описів, загальної характеристики Руської канцелярії та її персоналу, наведення деяких даних про поступовий процес полонізації РМ. Велику увагу вона приділила діяльності останнього руського писаря і метриканта С.К.Ганкевича⁵³. Особливо слід відзначити укладення автором ряду таблиць, зокрема кореляційної таблиці книг РМ крізь призму семи її описів, а також подання відомостей про відповідальних за ведення кожної книги писарів і керівників канцелярії⁵⁴ та зведеної таблиці, яка містить перелік коронних канцлерів і підканцлерів за 1569–1673 рр.⁵⁵

⁴⁵ Там же. С. 28–30.

⁴⁶ Ковальський М.П., Брехуненко В.А. Соціальна боротьба в місті Остер наприкінці XVI – початку XVII ст. // Питання історії Придніпров'я. Масові та суспільно-політичні рухи: 36. наук. пр. / Відпов. ред. В.В.Іваненко. Дніпропетровськ, 1990. С. 13–23.

⁴⁷ Kennedy Grimsted P. A Missing Volume of the Ruthenian Metrica: Crown Chancery Documents for Ukrainian Lands, 1609–1612, from the Kórnik Library of the Polish Academy of Sciences // Harvard Ukrainian Studies. 1987. Vol. XI. No 3/4. P. 487–520.

⁴⁸ Ibid. P. 493.

⁴⁹ Ibid. P. 492–493, 498.

⁵⁰ Ibid. P. 494–496.

⁵¹ Кеннеді Грімстед П. Руська метрика: книги польської коронної канцелярії для українських земель (1569–1673 рр.) // Український історичний журнал. Київ, 1989. № 5. С. 52–62.

⁵² Kennedy Grimsted P. The Ruthenian /Volhynian/ Metrica: Polish Crown Chancery Records for Ukrainian Lands // Harvard Ukrainian Studies. 1990. Vol. XIV. No 1/2. P. 7–83.

⁵³ Ibid. P. 40–53.

Присвятила П.Кеннеді Ґрімстед окрему статтю і подокументному описові книг РМ Я.Ф.Цивінського, виникнення якого вона датує 60–ми рр. XVIII ст.⁵⁶ У ній вперше було доведено, що даний опис не є одним із примірників подокументного опису РМ С.К.Ганкевича, як вважалося в попередній історіографії під впливом його оцінки С.Пташицьким⁵⁷. Американська дослідниця відтворила архівну історію опису Я.Ф.Цивінського, вказала, що останній, укладаючи його, не копіював опис С.Ганкевича, а працював з оригінальними книгами руської серії, про що свідчить, на її переконання, як значна відмінність між цими описами, так і більша повнота та досконалість опису Я.Ф.Цивінського⁵⁸.

На сьогодні завдяки працям П.Кеннеді Ґрімстед досить детально вивчений архівознавчий аспект історії РМ, проведений кодикологічний аналіз її книг. Поступово вводяться до наукового обігу окремі документи та книги РМ⁵⁹, активно використовуються її інформативні можливості, з'явилися проекти створення автоматизованої інформаційно–пошукової системи на базі книг РМ⁶⁰. Продовжується вивчення окремих книг та аспектів функціонування цього важливого джерельного комплексу⁶¹. Проте слід зазначити, що в історіографії ще не аналізувалися книги РМ як продукт діяльності певного середовища урядовців, який отримав назву Руської канцелярії, не простежувалося її функціонування на тлі реалізації регіональних інтересів шляхетської спільноти українських воєводств Речі Посполитої.

⁵⁴ Ibid. P. 62–63.

⁵⁵ Ibid. P. 66–72.

⁵⁶ Кеннеди Ґрімстед П. Неизвестная подокументная опись... С. 118–137.

⁵⁷ Там же. С. 120–122.

⁵⁸ Там же. С. 124–125.

⁵⁹ Русина О.В. До питання про земельні володіння Києво–Печерського монастиря на Лівобережжі (за актами XVI–XVII ст.) // Український археографічний щорічник. Київ, 1992. Вип. 1. С. 300–306; Кулаковський П. Нові матеріали до історії козацьких рухів 1590–х рр. // Архіви України. Київ, 1995. № 4–6. С. 62–73; Руська (Волинська) метрика. Книга за 1652–1673 рр. / Підготував до друку Петро Кулаковський // Пам'ятки історії Східної Європи. Джерела XV–XVII ст. Острог; Варшава; Москва, 1999. Т. V.

⁶⁰ Святець Ю.А. Засади проектування автоматизованої інформаційно–пошукової системи “Руська (Волинська) метрика (1569–1673 рр.)” // Вісник Технологічного університету Поділля. Хмельницький, 2000. № 6. Ч. 1: Соціально–гуманітарні науки. С. 162–167.

⁶¹ Кулаковський П. До репрезентативності так званих “природних вибірок” у складі Волинської (Руської) метрики // Проблеми історіографії та джерелознавства історії України. Міжвуз. зб. наук. пр. Дніпропетровськ, 1992. С. 101–107; Його ж. До генези структури книг Руської (Волинської) метрики // Джерелознавчі та історіографічні проблеми історії України. Теорія та методи: Міжвуз. зб. наук. пр. Дніпропетровськ, 1996. С. 56–69; Його ж. Руська (Волинська) метрика: назва, склад, характер // Вісник Дніпропетровського університету: Історія та археологія. Дніпропетровськ, 1996. Вип. 1. С. 58–71; Його ж. Керівники польської королівської канцелярії в др. пол. XVI – перш. пол. XVII ст. // Наукові записки. Збірник праць молодих вчених та аспірантів. Київ, 1999. Т. 5. С. 5–12; Його ж. Вивчення автентичності документа в Коронній канцелярії // Наукові записки. Серія “Історичні науки”. Острог, 2000. Вип. 1. С. 196–200; Святець Ю.А. Перша книга записів Руської (Волинської) метрики у складі фонду Литовської метрики // Осягнення історії. Збірник наукових праць на пошану професора Миколи Павловича Ковальського з нагоди 70–річчя. Острог; Нью–Йорк, 1999. С. 461–473; на перелічені вище статті Петра Кулаковського поклики далі в роботі не робляться.

Для досягнення поставленої мети була залучена досить широка й різнобічна джерельна база. Безумовно, як головне джерело для даного дослідження виступала сама РМ, основний комплекс книг якої зберігається в РГАДА⁶². Одна з книг РМ, як вже зазначалося, зберігається у Курніцькій бібліотеці Польської академії наук⁶³. Чорнові матеріали Руської канцелярії переховуються у Головному архіві давніх актів у Варшаві (AGAD) (див. розд. 1.3). Використання деякої частини цих матеріалів було можливим завдяки наявності їх публікацій у серійних джерельних виданнях XIX – початку XX ст.⁶⁴ Не менш важливе значення мали комплексні джерела, які зберігаються в AGAD. Це збірки Коронної метрики (Метрыка Коронна), Архіву коронного скарбу (Archiwum Skarbu Koronnego), так званої Литовської метрики (Tak zwana Metryka Litewska). Комплекс книг МК мав важливе значення для простеження динаміки співвідношення вписування українських документів до РМ та МК, порівняння дипломатичних особливостей руськомовних та польськомовних документів королівської канцелярії, отримання цінного джерельного матеріалу щодо діяльності Руської канцелярії та її урядників. Вивчення матеріалів Архіву коронного скарбу мало на меті встановлення фінансового забезпечення діяльності персоналу Руської канцелярії та королівського секретаріату, зв'язаного з нею. Книги так званої Литовської метрики, які частково не є чим іншим, як книгами виписів судових декретів, що видавалися клієнтам Руською канцелярією⁶⁵, уможливили поглибити наші знання щодо діяльності центральних судів, які обслуговувалися персоналом канцелярії. У цій же збірці міститься вже згаданий вище “Індекс...” С.К.Ганкевича.

Цінну інформацію вдалося почерпнути з архівів польських і литовських родин, що знаходяться у тому ж архіві. Серед них, у першу чергу, слід виділити Архів Замойських (Archiwum Zamoyskich) та Архів Радзивіллів (Archiwum Radziwiłłów). Два представники першої родини, Ян та Томаш Замойські, в досліджуваній період займали послідовно посади підканцлера і канцлера, тобто як керівники королівської канцелярії керували діяльністю руських писарів і підписків. У зв'язку з цим в Архіві Замойських відкладалася певна кількість чорнових матеріалів, що стосуються Руської канцелярії. Окремих руських писарів пов'язували із Замойськими тісні клієнтурні зв'язки, і тому їх листування дозволяло певною мірою доповнити картину функціонування даної канцелярії та виявити механізм реалізації на королівському дворі інтересів певних груп чи осіб. Архів Радзивіллів містить ряд неопублікованих інструкцій волинського сеймику своїм послам на сейми першої половини XVII ст., які використовувалися в праці для простеження генезису позиції місцевої шляхтської спільноти щодо питань діяльності Руської канцелярії, королівських і сеймових судів, коректури волинського права.

⁶² РГАДА, ф. 389, оп. 1, д. 191–211, 214–220.

⁶³ Biblioteka PAN w Kórniku, oddz. rękopisów, rkps 323.

⁶⁴ Аналіз публікацій документів РМ див.: Ковальський Н.П., Кулаковський П.М. Издание и изучение документов Литовской метрики на Украине в XIX–XX вв. // Литовская метрика. Исследования 1988 г. Вильнюс, 1992. С. 142–159; Кулаковський П. Публікації документів Руської або Волинської метрики...

⁶⁵ Див.: AGAD. Tz w. ML, dz. IVB, nr 37; dz. V, nr 1; dz. IVB, nr 41.

Важливі джерела, які тією чи іншою мірою вдалося використати в праці, були виявлені автором в Бібліотеках Польської академії наук в Курніку та Кракові, Бібліотеці Національного інституту ім. Оссолінських у Вроцлаві, Національній бібліотеці у Варшаві. Поклики на справи цих бібліотек, використані для дослідження, читач знайде у самій книзі.

Для складення біографій персоналу Руської канцелярії та коротких біографічних відомостей про осіб, що працювали в депутатських комісіях з коректури волинського права, а також для виявлення не впроваджених до наукового обігу сеймикових інструкцій автор провів евристичну роботу з книгами гродських і земських урядів, що зберігаються у Центральному державному історичному архіві України в Києві. Окремі важливі документи були виявлені у книгах Кременецького гродського і земського урядів (ф. 21, 22), Володимирського земського (ф. 27), Житомирського гродського (ф. 11) й особливо Луцького гродського уряду (ф. 25). Робота з цими книгами полегшувалася завдяки наявності друкованих та архівних описів частини з них⁶⁶.

Інформація про осіб, причетних до діяльності канцелярії, виявилася у матеріалах приватних збірок Інституту Рукопису Національної бібліотеки ім. В.І.Вернадського НАН України та відділу рукописів Львівської наукової бібліотеки ім. В.Стефаніка НАН України. Серед матеріалів Інституту Рукопису на особливу увагу заслуговує книга кверенд київських гродських і земських книг, укладена в кінці XVIII – на початку XIX ст.⁶⁷; серед рукописних фондів Львівської наукової бібліотеки – збірки Пісочинських та Словицьких⁶⁸.

При написанні роботи широко використовувалися опубліковані джерела: поборові та подимні реєстри, люстрації, вписи до та виписи з різних судово-адміністративних книг, діарії сеймів, спогади сучасників, приватне та офіційне листування тощо.

Враховуючи стан вивченості РМ та можливості наявної джерельної бази, автор зробив спробу розглянути РМ як: а) наслідок конкретно-історичної ситуації; б) архівний комплекс в розвитку; в) результат діяльності установи та джерело для вивчення її історії; г) вияв регіональних інтересів української шляхти; д) продукт діяльності певної касты урядовців із власними інтересами та ментальними установками; е) осередок культури та освіти.

Принагідно слід зазначити, що в польській історіографії, яка активно займалася й займається вивченням середньовічних канцелярій на території Корони, праць, присвячених досліджуваному періоду, за винятком докторської дисертації та ряду публікацій про канцелярію Сигізмунда III Войцеха Кравчука, а також причинкових

---

⁶⁶ Перелік опублікованих та рукописних актових книг, складених у другій половині XIX – на початку XX ст. див.: Кременецький земський суд. Описи актових книг XVI–XVII ст. Київ, 1959. Вип. I. С. 209–222; у 1960-х рр. були опубліковані описи кременецьких земських книг: Кременецький земський суд. Описи актових книг XVI–XVII ст. Київ, 1959. Вип. I; Київ, 1965. Вип. II; Київ, 1965. Вип. III.

⁶⁷ Інститут Рукопису Національної бібліотеки України ім. В.І.Вернадського (далі – Інститут Рукопису НБУ), ф. I: Літературні матеріали, спр. 4104.

⁶⁸ Львівська наукова бібліотека ім. В.Стефаніка НАН України (далі – ЛНБ), від. рукописів, ф. 5: Оссолінські, спр. 4043–4070, 4105, 4106; Ф. 46: Словицькі.

статей Анджея Томчака, Лешека Кеневича та деяких інших авторів (*їх праці наведені у примітках до розд. III*), практично немає. Це ускладнювало авторові аналіз ряду аспектів діяльності Руської канцелярії. Тому ряд висновків, наведених у роботі, можуть видатися дискусійними.

Зрештою, потрібно вказати на вживану в праці термінологію. Для історика України XVI–XVII ст. є неможливим сліпо слідувати наведеним в історичних джерелах термінам, оскільки їх палітра щодо одного і того ж явища настільки широка, а динаміка – плінна, що буквальне використання цих термінів загрожує перетворенню будь-якого дослідження з даного періоду в тлумачний словник, де кожне нове визначення пояснювалось би фразою, реченням чи навіть декількома. Цілком усвідомлюючи правоту римського юриста I ст. н. е. Яволена Пріска, який відзначав, що рідко буває, щоб якесь визначення не було спростоване в майбутньому⁶⁹, ми свідомо приймали певні, можливо, в якийсь відрізок досліджуваного періоду не зовсім узгоджені з джерельною інформацією, поняття, оскільки це було вкрай необхідним елементом при проведенні дослідження.

Щодо всіх воєводств, які обслуговувала Руської канцелярія, тобто Волинського, Київського, Брацлавського, а також створеного у 1635 р. Чернігівського, автор вживає спільний термін “українські”. Як було доведено в історичній літературі, по суті під “Україною” у першій половині XVII ст. сучасники розуміли Брацлавщину і південну, тобто не поліську, Київщину – території багато в чому подібні за географічними умовами та історичною долею. Адміністративна належність частини Полісся до Київського воєводства автоматично включала її в урядовій кореспонденції до “України”⁷⁰. Бурхлива колонізація Київщини й Брацлавщини в кінці XVI – першій чверті XVII ст., що “випхнула” частину волинської шляхти, а ще більше селянства, в українські воєводства, відчуття спільності інтересів місцевої еліти на загальнодержавних сеймах, особливість правової системи названих чотирьох воєводств у другій чверті XVII ст. почали змінювати ситуацію. Як завжди у таких випадках, якісні зміни були видніші з боку. Переконливим підтвердженням цьому є виявлена Франком Сисиним розбіжність між загальною назвою Київського, Волинського, Брацлавського й Чернігівського воєводств у промові Адама Киселя на сеймі 1641 р. та її переказом в одному з діаріїв цього сейму. Якщо А.Кисіль у своїй промові вживає термін “руські воєводства”, то автор діарія передає його як “україні”⁷¹. Події середини XVII ст., коли саме територія цих воєводств стала ареною протистояння козацьких і урядових військ, лише підкреслили її єдність. З іншого боку, Зборівський 1649 та Гадацький 1658 рр. договори виводили з-під козацької юрисдикції Волинське воєводство. Тому номенклатурне входження цього воєводства до “українських воєводств”, яке позначилося в 1640–х рр., не відбулося. Офіційний

⁶⁹ Бартошек М. Римское право. Понятия, термины, определения. Москва, 1989. С. 390.

⁷⁰ Крикун Н. Административно-территориальное устройство Правобережной Украины в XV–XVIII вв. Границы воеводств в свете источников. Киев, 1992. С. 70.

⁷¹ Sysyn F.E. Between Poland and the Ukraine. P. 107, 297. Повний текст промови А.Киселя наведений у додатку до праці: Sysyn F.E. Regionalism and Political Thought in Seventeenth-Century Ukraine: The Nobility's Grievances at the Diet of 1641 // Harvard Ukrainian Studies. 1982. Vol. VI. No 2. P. 186–190.

погляд на ситуацію, яка склалася у другій половині XVII ст. з цією назвою, чітко відображений у виданій 1676 р. праці Миколая Хвальковського “Публічне право Польщі”, де автор зазначає, що воєводства Брацлавське, Київське, Чернігівське всі разом звать Україною⁷². Принагідно слід зазначити, що у той час для шляхти усіх чотирьох воєводств, яка для проведення передсеймових сеймиків майже виключно збиралася на Волині, інтерпретація своїх воєводств як “українних” продовжувала залишатися актуальною⁷³. Щоб уникнути словесної казуїстики щодо об’єднувального поняття для чотирьох зазначених воєводств, автор визнає термін “українські” як найбільш відповідний.

У праці шляхта цих воєводств називається українською, що після появи відомої праці Н.Яковенко⁷⁴ додаткової аргументації не потребує.

Автор зіштовхнувся й з проблемою як окреслити чинне право на їх території. На щастя, юриспруденція, на відміну від політики, виявляла й виявляє тенденцію послуговуватися сталими термінами, навіть якщо вони не зовсім точно відображують суть явища. З 1590–х рр. у практичній юриспруденції для означення правової системи інкорпорованих воєводств утвердився термін “волинське право”, який практично відразу ж проник у теоретичні праці⁷⁵. Пізніше цей термін ревізії не зазнав і навіть увійшов до політичної лексики шляхти (див. розд. II.1). Складніше було уніфікувати назву Литовського статуту 1566 р., який з деякими змінами використовувався у судочинстві інкорпорованих у 1569 р. до складу Корони трьох українських воєводств, а з 1635 р. – ще й Чернігівського воєводства. Джерела подають різні його назви: “Статут, яким судяться Київське, Волинське, Брацлавське й Чернігівське воєводства”, “Статут, яким судяться українні воєводства”, “Волинський статут”, “Статут Великого князівства Литовського”, “Статут Волинський і Великого князівства Литовського” та ін. Наскільки суперечливими були погляди навіть тодішніх урядників щодо визначення назви цього Статуту, свідчать вписи до луцьких гродських книг 29 березня 1640 р. присяг незадовго перед тим призначеного луцького старости князя Владислава–Домініка Заславського та запропонованих ним гродських урядників. Якщо сам староста присягався судити згідно з “*правом писаним Статутом Волинським*”, то підстароста Щасний Лайщевський та гродський суддя Костянтин Семашко – згідно з “*правом й Статутом тим писаним Великого князівства Литовського*”⁷⁶. Зважаючи на те, що до 1588 р. – дати затвердження Третього Литовського статуту у ВКЛ як чинного кодексу, – від-

⁷² Тарановський Ф. Перший системний виклад догми державного права Речі Посполитої в другій половині XVII ст.: в трактаті Хвальковського // Записки Соціально–економічного відділу. Київ, 1926. Т. IV. С. 45: “*Braclaviae, qui Palatinatus cum Kyoviensi et Czernihoviensi computates, Ukraina vocatur*”.

⁷³ Див. інструкцію волинського сеймику від 23 серпня 1669 р.: “*Statut, którym się województwa nasze ukrainne sądzą, corrigendus et tipodandus bez wszelakiej odwloki*” (Архів ЮЗР. Київ, 1888. Ч. II. Т. 2: Акты для истории провинциальных сеймиков Юго–Западного края во второй половине XVII века. С. 277–278).

⁷⁴ Яковенко Н. Українська шляхта...

⁷⁵ Див.: Łączyński J. Kompendium sądów króla jegomości prawem koronnym na dwie części rozdzielone za rozkazaniem jego królewskiej mości krótko zebrane // Kolankowski Z. Zapomnianej XVII wieku Jan Łączyński i jego “Kompendium sądów króla jegomości” (Studium z dziejów polskiej kultury prawniczej). Toruń, 1960. S. 86, 91.

мінності між списками Статуту 1566 р., які вживалися на українських і литовських землях, були незначними, автор вважав за доцільне окреслювати українські списки Статуту цього періоду як Другий Литовський статут. Опісля ж, у зв'язку зі все більшим коригуванням норм Статуту в українських воєводствах та наростанням відмінностей цього Статуту порівняно з Другим Литовським статутом зразка 1569–1588 рр., у праці вживається термін “Волинський статут”. Друковані у XIX ст. списки Статуту⁷⁷, чинні на українських землях, оскільки вони не включають сеймових конституцій, що коригували норми Статуту 1566 р. після 1581 р., а включені до них конституції стосувалися як українських воєводств, так і ВКЛ, визначені в роботі як Другий Литовський статут.

Ще одним дискусійним моментом є вживання у праці терміну “Руська канцелярія”. В одному з параграфів роботи (*розд. 1.2*) наводиться спроба за допомогою джерельної інформації підтвердити існування такого терміну в канцелярському середовищі королівської канцелярії, починаючи з 1618 р. Під Руською канцелярією не слід розуміти спеціально створену інституцію, цілком автономну, із власною печаткою, керівниками і т.п. Під цим терміном автор розуміє спеціальний штат руських писарів і підписків, що входили до складу королівської канцелярії, очолювалися як всі інші канцлером і підканцлером, але виконували цілком визначене завдання – виготовляли документи й листи для українських воєводств, вели окрему серію реєстрових книг. Тобто Руська канцелярія – це підрозділ, інтегральна частина королівської канцелярії, покликана реалізовувати ряд специфічних її функцій. Слід зазначити, що польська історіографія досить вільно оперує такими термінами, як “сеймова канцелярія”, що створювалася переважно з персоналу Коронної канцелярії й обслуговувала сеймові суди, чи “декретова канцелярія”, яка виконувала ті ж функції щодо асесорського й реляційного судів.

Стосовно передачі власних імен і географічних назв, то вони наближені до наведених у джерелах. Цитати у книзі виділені курсивом; цитати польською й латинською мовою перекладені, а їх оригінальний зміст, як правило, наводиться у примітках.

*   *   *

В авторському розумінні три напрямки дослідження РМ були найважливішими. По–перше, аналіз її генезису в трьох фазах активного буття історичного джерела – зародження, розвитку й згасання. По–друге, встановлення її авторства, що могло бути не чим іншим як визначенням її канцелярійності, передусім у плані розкриття ролі людського й функціонального факторів, причетних до ведення книг РМ і творення при

⁷⁶ Центральний державний історичний архів України у Києві (далі – ЦДАК), ф. 25: Луцький гродський суд, оп. 1, спр. 221, арк. 3–6зв.

⁷⁷ Статутъ Великого князьства Литовского 1566 года // Временник императорского Московского общества истории и древностей российских. Москва, 1855. Кн. 23; Statut Wielkiego Xięstwa Litewskiego, którym się teras Woiewództwa Kiiowskie, Wołyńskie y Braclawskie sądzą z yllustracjami / Wyd. F.Piekosiński // Archiwum Komisii prawniczej. Kraków, 1900. T. 7. S. 305–566.

⁷⁸ *Февр Л.* Бои за историю. Москва, 1991. С. 15.

цьому певної структури, що акумулювала в собі сукупність стійких зв'язків РМ, які, зрештою, забезпечували збереження її основних властивостей. Спроба подібного підходу й намагання надати праці комплексний характер спричинилася до непереконливості деяких тверджень і висновків. Автор свідомо викладав їх в імперативному вигляді, вважаючи, що навіть при відсутності певних історичних фактів правильна побудова композиції з наявних фактів дозволяє спрогнозувати характер, а інколи і зміст тих фактів, які залишилися поза увагою дослідника. *“Встановити факт, – писав Люсьєн Февр, – значить випрацювати його. Іншими словами – відшукати певну відповідь на певне питання. А там, де немає питань, немає взагалі нічого”*⁷⁸. Крім того, додамо від себе, подібний підхід створює сприятливий ґрунт для конструктивної критики, а остання, як відомо, допомагає встановити істину.

* * *

Насамкінець, автор хотів би згадати осіб, безкорислива допомога, наукові консультації, критичні зауваження яких сприяли написанню цієї праці. Слова глибокої вдячності автор адресує М.П.Ковальському, за порадою якого була обрана ця тема і під чий керівництвом він зробив перші кроки в науці. Навряд чи ця книга побачила б світ, якби свого часу з такою ініціативою не виступила і всіляко не сприяла у цьому Наталя Яковенко. Автор щиро вдячний відомій польській дослідниці І.Сулковській–Курасьовій, яка погодилася прорецензувати перший варіант цієї праці, зробила ряд цінних критичних зауважень, чим суттєво посприяла підвищенню її наукового рівня. Хотілося б подякувати більш досвідченим колегам по фаху, чий поради й консультації полегшили опрацювання матеріалу та його оформлення: М.Г.Крикуну, Г.В.Боряку, Ієронімові Гралі. Зрештою, слова особливої подяки належить адресувати Американському товариству історичних досліджень, без фінансової допомоги якого ця книга не мала б шансів бути опублікованою.

РОЗДІЛ І. КНИГИ РУСЬКОЇ (ВОЛИНСЬКОЇ) МЕТРИКИ

І.1. Передумови та причини появи Руської метрики

Потреба зберігання певних документів чи їх виписів експонентом (видавцем) існувала завжди. Якщо подібне твердження є аксіомою для різних середньовічних західноєвропейських канцелярій, то і в канцеляріях ВКЛ та Корони (пізніше Речі Посполитої) – країн, до складу яких у XIV – XVIII ст. Україна входила й була найтісніше з ними зв'язана, це теж мусило мати місце. Велика ймовірність загибелі окремих документів як з об'єктивних (пожежі, війни і т.п.), так і з суб'єктивних (наприклад, втрата документом правової сили і наступне знищення з огляду на непотрібність) причин привела монарші канцелярії середньовічної Європи до необхідності запровадження процесу фіксації всіх або частини документів, що видавалися ними або ж до них надходили. Поява системи, організаційно вищої від попереднього фрагментарного зберігання матеріалів, впровадження систематичного реєстрування документів розпочинається з періоду розвиненого середньовіччя. Так, перші реєстри¹ у папській канцелярії велися вже в 920–930 рр., а безперервна серія починається від 1198 р.² У 1081 р. розпочалося ведення першої з “пам'ятних” книг у канцелярії Венеціанської республіки, до яких заносилися головні зовнішньополітичні акти, булли та інші найбільш значні документи, а з 20–х рр. XIII ст. там само велися вже три серії канцелярських книг³. Дещо пізніше подібна система поширилася північніше від Альп: десь з XIII ст. вона була прийнята канцелярією німецького імператора, а від 1300 р. збереглися до цього часу реєстри французьких королів⁴. У зв'язку з поширенням системи реєстрації документів, виданих монаршими канцеляріями, у середині XIV ст. схожа практика проникла в країни Центральної Європи (в Угорщину – канцелярія Андеґавенів,

---

¹ Відомий польський історик, дослідник Мазовецької метрики Адам Вольфф називав реєстром в значенні окремої одиниці книгу або фрагмент книги, який відповідає умовам: 1) хронологічної безперервності; 2) єдності влади чи території (принаймні одна з цих умов має бути); 3) єдності канцелярії (ця умова є додатковою, що зміцнює попередні) (*Wolff A. Metryka Mazowiecka. Układ pierwotny. Sposób rejestracji.* Warszawa, 1929. С. 50, 1.).

² *Rabikauskas P. Diplomata pontifica.* Roma, 1980. P. 66.

³ *Климанов Л.Г. Сog nostri status: историческое место канцелярии в Венецианском государстве // Политическое структуры эпохи феодализма в Западной Европе (VI–XVII вв.) / Под ред. В.И.Рутенбурга и И.П.Медведева. Ленинград, 1990. С. 84, 86.*

⁴ *Causse B. Eglise, Finance et royaume. La floraison des decimes dans la France du moyen age.* Paris; Lille, 1988. P. I. P. 35.

в Чехію – канцелярія Люксембургів)⁵, а дещо пізніше – до Корони і ВКЛ, де канцелярські реєстри з часом набули назви “Метрика”⁶.

МК – книги польської королівської канцелярії, в найдавнішому збереженому своєму томі сягають середини XV ст., точніше 1447 р., тобто початку правління Казимира Ягеллончика. Однак цей рік не є датою запровадження книг МК. Ще на початку XX ст. Теодор Вежбовський, розглядаючи легендарний переказ “Хроніки” Йоахима Бельського про знищення канцелярських книг у битві під Варною 1444 р.⁷, навів як доказ їх існування до цієї дати текст двох фрагментів книг з першої половини XV ст.⁸ І хоч, як було встановлено пізнішими дослідженнями, один із фрагментів не походить з королівської канцелярії⁹, однак факт існування книг МК до 1447 р. був доведений. Публікація Т.Вежбовського, а також детальне вивчення королівських документів другої половини XIV – першої половини XV ст. дали змогу відомому польському історикові Станіславові Кентшинському зробити висновок, що перші книги МК з’явилися на початку XV ст., а їх прототиби повстали в другій половині XIV ст.¹⁰ Цей висновок С.Кентшинського прийняла й обстоює у своїх дослідженнях І.Сулковська–Курасьова¹¹.

Загальновідомо, що перші книги МК не посідають ані хронологічної, ані предметної системності, але чітко поділяються на канцлерські та підканцлерські¹². Початкові томи МК були писані на папері і склалися з невеличких (у кілька аркушів) зошитів (зшитків), причому неодноразово, при необхідності, в кінці такого зошита доклеювали аркуш (уже in folio) паперу¹³. При реєстрації документів було вживано саме зошитів, інколи два–три одночасно, і тільки пізніше з певної їх кількості формували книгу. Без сумніву можна ствердити, що далеко не всі документи, видані канцелярією і до неї вхідні, потрапляли до МК; більше того, навіть не всі призначені для реєстрації документи підлягали вписові, що призвело до появи в книгах МК подекуди незаповнених місць¹⁴.

1440–1506 рр. датується найдавніша книга ЛМ – реєстр канцелярії ВКЛ, до складу якого на тоді входила значна частина українських земель. Ця книга, проте, не

⁵ *Sulkowska–Kurasiowa I. Dokumenty królewskie i ich funkcja w państwie polskim za Andegawenów i pierwszych Jagiellonów 1370–1444. Warszawa, 1977. S. 82 (з покликом на праці: *Kętrzyński S. Zarys nauki o dokumencie polskim wieków średnich. Warszawa, 1934. T. I. S. 411; Hlaváček I. Das Urkunden – und Kanzleiwesen des böhmischen und römischen Königs Wenzel IV 1376–1419 // Schriften des Monumenta Germaniae Historica. Stuttgart, 1970. Bd. 23. S. 292–296).**

⁶ “Метрика” від латинського “matricula” – офіційний перелік, список, реєстр. Також вважається, що метрикою в Короні і ВКЛ в XV–XVIII ст. називався державний архів (Енциклопедія Powszechna Orgelbranda. Warszawa, 1901. T. X. S. 118), проте з таким твердженням важко погодитися.

⁷ *Kronika Polska Marcina Bielskiego. Nowo przez Joachima Bielskiego, syna jego wydana. Kraków, 1597. S. 380.*

⁸ *Wierzbowski T. Dwa fragmenty ksiąg kancelaryjnych królewskich z I połowy XV wieku. Warszawa, 1907. S. 5–9, 11–36.*

⁹ *Sulkowska–Kurasiowa I. Dokumenty królewskie ... S. 85–86.*

¹⁰ *Kętrzyński S. Uwagi o początkach Metryki Koronnej i jej charakterze w XV w. // Archeion. Warszawa, 1927. T. II. S. 6–9.*

¹¹ *Sulkowska–Kurasiowa I. Dokumenty królewskie ... S. 83, 92*

¹² *Kętrzyński S. Uwagi o początkach ... S. 13–15.*

¹³ *Nowicki E. Studia nad kancelaryą Koronną Kazimierza Jagiellończyka. Lwów, 1912. S. 97, 102.*

¹⁴ *Ibid. S. 70; Kętrzyński S. Uwagi o początkach... S. 28.*

дає відповіді на питання, коли у великокнязівській канцелярії були запроваджені реєстри книжкового типу, оскільки дійшла до нас у пізнішій копії кінця XVI ст.¹⁵ З цієї точки зору великого значення набувають дві згадки про існування книг у великокнязівській канцелярії в середині – другій половині XV ст. Перша, уведена до наукового обігу І.Сулковською–Курасовою, свідчить на користь того, що ще канцелярія часів Свидригайла (1431 р.) вела книги вписів¹⁶. Інша інформація, зафіксована в одній з книг ЛМ і наведена С.Пташицьким, підтверджує факт існування книг у великокнязівській канцелярії за Казимира Ягеллончика. Вона свідчить, що 27 червня 1495 р. у Вільні князь Богдан Глинський просив великого князя Олександра підтвердити йому знищений під час пожежі в Києві привілей великого князя Казимира на села Боброве, Голубіїв і Родионово. *“Такъ какъ на тотъ часъ тыхъ книгъ при насъ, – записав від імені великого князя писар, – не было, въ которыхъ тое привилея записано, мы на то дали ему сесь листъ; нехай онъ тые села держить, а коли тые книги при насъ будутъ, мы ему тые села съ того списка, что съ привилея вписано въ книги, потвердимъ нашимъ листомъ”*¹⁷.

Очевидно, що метрична форма канцелярського діловодства у великокнязівській канцелярії була запроваджена дещо пізніше, ніж у Коронній, і не без значного впливу останньої. Починаючи від Кревської унії 1385 р., ВКЛ було, менш–більш, тісно зв’язане з Короною і за допомогою неї сприймало переважну частину західноєвропейського культурного впливу, в т. ч. і у сфері діловодства. Як незаперечний факт можна ствердити, що процес виникнення книг у великокнязівській канцелярії пройшов ту ж еволюцію, що і в Коронній, – від зошитів до книг¹⁸.

Однак, сприйнявши від Коронної канцелярії зовнішні форми фіксації документів, великокнязівська канцелярія по суті зберігала значну частину відмінностей, зумовлених специфікою ВКЛ. Так, не сприйнялася латина як основна мова діловодства. Переважаюче чисельне й культурне значення руського елемента в ВКЛ зумовило використання у великокнязівській канцелярії як основної мови – руської¹⁹. Поряд з руською в книгах ЛМ уживалася латина і німецька мова, що приводило до постійного існування в канцелярії ВКЛ двох груп писарів: руських і “латинських”²⁰. Своїм

¹⁵ *Бережков Н.Г.* Литовская метрика как исторический источник. Москва, 1946. Ч. 1: О первоначальном составе книг Литовской метрики по 1522 год. С. 71–78. Точка зору Миколи Бережкова щодо входження до найдавніших книг ЛМ фрагментів трьох видів книг (данин і судових справ, оренд, посольств) була справедливо піддана критиці І.Сулковською–Курасовою, яка вважає, що документи до оригінальних книг ЛМ XV ст. вписувалися без будь–якої систематизації (*Sulkowska–Kurasiowa I. Metryka Litewska – charakterystyka i dzieje // Archeion. 1977. T. LXV. S. 98–99*).

¹⁶ *Sulkowska–Kurasiowa I. Dokumenty królewskie ... S. 83, 92.*

¹⁷ *Пташицкий С.Л.* Описание... С. 4.

¹⁸ *Баненис Э.Д.* К вопросу о генезисе посольских книг (1480–1486) // Исследования по истории Литовской метрики. Ч. 1. С. 79.

¹⁹ У даному контексті під руською мовою розуміється лінгвістична основа старобілоруської мови; див.: *Яковенко Н.М.* Чи вірно, що у Великому князівстві Литовському довгий час державною мовою була руська? // *Історія України в запитаннях та відповідях.* Київ, 1990. Вип. 2. С. 5–7 (з покликом на працю: *Siang C.* Die Westrussische Kanzleisprache des Gossfürstentums Litauen. Oslo, 1935).

²⁰ *Bardach J.* Z praktyki kancelarii litewskiej za Zygmunta I Starego // *Prace z dziejów Polski feudalnej ofiarowane Romanowi Grodeckiemu w 70 rocznicę urodzin.* Warszawa, 1960. S. 328; *Груша А.* Службовы склад і структура канцелярыі Вялікага Княства Літоўскага 40–х гадоў XV – першай паловы XVI ст. //

особливим шляхом ішов розвиток базового для діяльності канцелярії литовсько–руського права, закріпленого спочатку в “Судебнику” Казимира 1468 р., а далі в Першому Литовському статуті 1529 р. Значний вплив на формуляр документа канцелярії ВКЛ, поза польським, чинили, з одного боку, дипломатичні традиції сусіднього з ВКЛ Тевтонського ордену²¹, з іншого боку, структура та окремі формули чеських публічних документів, які проникали до князівства через Галичину та Волинь²².

У період ведення перших книг–реєстрів у Коронній та великокнязівській канцеляріях історичні землі України–Русі перебували головно в складі двох держав: Корони і ВКЛ. До першої відійшли Галичина та Поділля, до другої– Волинь, Київщина і ненадовго Чернігів–Сівєрщина. Останні, як слушно зауважив М.Грушевський, “були досить механічно зв’язані з Великим князівством Литовським, стояли осторонь у ній, жили своїм місцевим життям”²³. Подібний розподіл українських земель між Короною та ВКЛ склався в результаті захоплення ними території Галицько–Волинського князівства після смерті галицько–волинського князя Юрія (Болеслава) у 1340 р. Обидві сторони мали досить непевні династичні права на володіння Юрія (Болеслава): його дружиною була сестра литовського князя Любарта Гедиміновича, а сам Юрій (Болеслав) як мазовецький князь мав за сюзерена польського короля Казимира. Але жодна ними поступатися не збиралася²⁴. Сорокарічна війна за галицько–волинську спадщину між Короною та Литвою з втручанням Угорщини закінчилась приєднанням до Корони Галицької Русі, на основі якої було створене Руське воєводство, та Холмсько–Белзької землі; за Литвою на кінець XIV ст. залишалися Волинь і Поділля²⁵.

Корона, проте, вважаючи себе єдиним спадкоємцем Галицько–Волинського князівства, ніяк не згоджувалася з прилученням Волині та Поділля до Литви. Спорадичні спроби приєднати Волинь і Поділля до Корони робилися поляками після укладення

Athenaeum. Мінск, 2001. Vol. IV: Metriciana. Даследаванні і матэрыялы Метрыкі Вялікага Княства Літоўскага. Т. I. С. 25–26.

²¹ Chodynicki K. O wpływach polskich na dokument ruski Wielkiego księstwa Litewskiego // Pamiętnik IV Powszechnego zjazdu historyków polskich. Lwów, 1925. T. I. S. 6–7.

²² Яковлів А. Впливи старочеського права на право українське литовської доби XV–XVI в. Прага, 1929. С. 38–78; Яковенко Н.М. Про критерії автентичності поземельних актів XV – першої половини XVII ст. (текстологічний аспект) // Проблеми історичної географії України: Зб. наук. пр. Київ, 1991. С. 5; Macůrek J. K otázce vztahů listiny české, ukrajinské a moldavské v druhé polovině 15. století // Sborník prací filosofické fakulty Brněnské university. Řada Historická. Brno, 1960. R. IX. Č. 7. S. 151–159; Kuraszkiwicz W. Gramoty halicko–wołyńskie XIV–XV w. Studium filologiczne // Byzantinoslavica. Praha, 1932. P. 4. S. 333–364. Чеський вплив на український документ міг здійснюватися не лише через Галичину, як стверджують А.Яковлів, Й.Мацурек та Н.Яковенко, а й через канцелярію та чеськомовний документ цешинських (тешинських) князів, формуляр яких впливав на документ Коронної канцелярії та опосередковано – Великого князівства Литовського (Trelínska B. Kancelaria i document książąt cieszyńskich 1290–1573. Łódź, 1983. S. 107–140).

²³ Грушевський М. Звичайна схема “руської” історії й справа раціонального укладу історії східного слов’янства // Пам’ятки України. Київ, 1991. № 3. С. 6.

²⁴ Ефименко А.Я. История украинского народа. Киев, 1990. С. 87; Купчинський О. Из спостережень над розвитком документа та діяльністю князівської канцелярії галицько–волинських земель XIII – першої половини XIV століть // ЗНТШ. 1996. Т. ССXXXI: Праці Комісії спеціальних (допоміжних) історичних дисциплін. С. 98–99.

²⁵ Ефименко А.Я. История украинского народа. С. 152–153; Грушевський М. Історія України–Руси. Київ, 1993. Т. IV: XIV–XVI віки – відносини політичні. С. 45–47, 50–51, 439–443, 446–457.

Кревської унії неодноразово, але великих успіхів вони їм не принесли. Лише в 1430 р., після смерті великого литовського князя Вітовта, польським панам, що мали маєтності в Західному Поділлі, вдалося захопити Кам'янецький замок, інші подільські міста і тим самим установити свій контроль над прилеглою територією. Незважаючи на деякий спротив прихильників нового литовського князя Свидригайла, Західне Поділля (майбутнє Подільське воєводство) внаслідок перемир'я 1434 р. між тодішнім польським королем Владиславом Ягайлом та Свидригайлом було приєднане до Корони. Натомість, велика польська військова експедиція на чолі з королем, споряджена влітку 1431 р. з метою захопити Волинь, зустрівши впертий опір залоги Луцького замку під керівництвом Свидригайлового воєводи Юрші, повернулася ні з чим. У результаті того ж перемир'я 1434 р. Волинь залишилася в складі ВКЛ²⁶.

Польські політичні амбіції, таким чином, були задоволені тільки частково. Правлячі кола Корони, значна частина її еліти вважала проблему галицько–волинської спадщини невирішеною і за всяку ціну намагалися її вирішити шляхом прилучення до Корони Волині. Як писала О.Єфименко, *“питання про Волинь і Поділля (мається на увазі Східне Поділля (Брацлавщина) – П.К.) стало тим хворим місцем, присутність якого давала про себе знати у всіх обоюсторонніх стосунках Польщі й Литви. Загальний характер цих стосунків був таким, що наступальна сторона, Польща, не могла довести справу до вирішальної, відкритої боротьби, хоч і підходила до цього дуже близько. А на полі мирних переговорів і дипломатичних інтриг нічого не можна було досягнути, доки самі польські королі Ягеллони не спромоглися явно і відкрито принести в жертву інтересам Польщі й інтереси своєї рідної Литви”*²⁷. Для вирішення питання про Волинь і Східне Поділля мала скластися нова політична ситуація у ВКЛ та в його відносинах з Короною.

Така нова політична ситуація виникла в ВКЛ у 60–х рр. XVI ст. В основі її створення лежало декілька факторів. По–перше, ВКЛ потрапило в надзвичайно складну ситуацію у зв'язку з війною проти Московської держави, і литовська шляхта, яка незадовго перед тим одержала право голосу в литовському сеймі, стала добиватися більш тісного союзу з Короною для отримання від неї допомоги і полегшення своїх військових повинностей. Крім цього, шляхта ВКЛ сподівалася одержати в результаті з'єднання з Короною привілеї польської шляхти, зрівняної в правах з магнатерією. По–друге, різко змінилося ставлення до об'єднання Корони й Литви з боку польського короля. До цього польським королем було вигідно мати більш самостійне ВКЛ, де вони спадково займали великокнязівський стіл. Такий характер цього столу практично забезпечував черговому представникові династії Ягеллонів успіх у боротьбі за польську корону²⁸. Однак у 60–х рр. XVI ст. даний фактор уже не діяв: тодішній король Сигізмунд Август синів, тобто спадкоємців, не мав і мати їх уже не сподівався²⁹. Не слід забувати і про інтереси польських магнатів та шляхти, які від з'єднання чекали прилучення

²⁶ Грушевський М. Ілюстрована історія України. Київ; Львів, 1913. С. 154.

²⁷ Єфименко А.Я. История украинского народа. С. 154.

²⁸ Грушевський М. Історія України–Руси. Т. IV. С. 342–343.

²⁹ Грушевський М. Ілюстрована історія... С. 189.

до Корони Волині, Східного Поділля й Київщини та мали надію отримати право володіти маєтками у ВКЛ. Цій потужній коаліції протистояла лише одна сила – магнатерія ВКЛ. Вона була зацікавлена в утриманні свого виключного становища і розуміла, що може досягти цього тільки за умови збереження ВКЛ як більш самостійної держави. Утім, навіть магнатерія ВКЛ не виступала в даному питанні одностайно.

Ситуація у 60–х рр. XVI ст. не надавала для української еліти, представленої, передусім, князівськими родинами, можливості вибору на користь ВКЛ. Занепад міжнародного значення останнього, непереборні внутрішні протиріччя залишали їй єдино реальним вибір між Короною і Москвою. Перша давала більш міцний порівняно з ВКЛ державний устрій, обмеження монаршої влади, гарантію станових прав, привілеїв та свобод, перспективу на релігійну толерантність, своєрідну модель ренесансної культури. Друга принесла б тиранію Івана Грозного й опричний терор. Необхідність вибору на користь західного сусіда українська еліта прекрасно розуміла³⁰. Не аналізуючи весь перебіг польсько–литовської унії 1569 р., зупинимось лише на тих її моментах, що привели до створення в Коронній канцелярії окремих реєстрових книг для Волинського, Київського і Брацлавського воєводств.

Важке політичне становище ВКЛ і утворення нової конфедеративної держави – Речі Посполитої польська сторона використала для “відновлення історичної справедливості” – відриву від ВКЛ Підляшшя та Волині і прилучення їх до Корони. Брацлавське воєводство, яке до 1566 р. входило до складу Волинської землі³¹, відповідно розглядалося поляками як частина Волині, і було інкорпороване автоматично разом з останньою³². По інкорпорації Волині давні територіальні претензії польської сторони, здавалося, були вже реалізовані. Однак приєднання Волині і Брацлавщини принесло з собою настійливі вимоги магнатерії, в першу чергу волинської, приєднати до Корони і Київщину. Попри деяку нехоть з боку короля і частини сенаторів, Київщину невдовзі спіткала така ж доля, що й Волинь з Брацлавщиною.

Такий вдалий для Корони процес інкорпорації трьох українських воєводств не міг відбутися без цілого ряду поступок на користь панівних станів прилучених земель. Особливо вимушена була рахуватися польська сторона з позицією потужних волинських князів – Острозьких, Збаразьких, Сангушків, Вишневецьких та ін. Саме вони – володарі територій, подекуди рівних удільним князівствам, пам’ятаючи про свою приналежність до Рюриковичів та Гедиміновичів, а заодно з тим і різницю між собою та іншою шляхтою, стали на захист цілісності старих привілеїв, якими вони користувалися у ВКЛ. Навколо ж князів, як навколо стержня, розгорталося українське політичне життя. Як справедливо відзначає Н.Яковенко, в усі їх акції виявлялася втягнутою і рядова шляхта, зв’язана з князями–патронами формальними і неформальними стосунками

---

³⁰ *Pelenski J.* Inkorporacja ziem dawnej Rusi do Korony w 1569 roku. Ideologia i korzyści – próba nowego spojrzenia // *Przegląd Historyczny.* Warszawa, 1974. T. LXV. Zesz. 2. S. 259.

³¹ *Криун Н.* Административно-территориальное устройство... С. 69; *Яковенко Н.М.* Українська шляхта... С. 65.

³² *Halecki O.* Przyłączenie Podlasia, Wołynia i Kijowszczyzny do Korony w roku 1569. Kraków, 1915. S. 57.

підпорядкування³³. Політична позиція патрона була для неї неписаним законом. Стосунки васалітету і зв'язки неформального підпорядкування буквально пронизували тогочасне суспільство Правобережної України, очолене купкою князів і магнатів³⁴. Тому закономірно, що позиція князів під час укладення Люблінської унії знайшла повну як на око стороннього спостерігача підтримку української шляхти.

Як виникає з діарія Люблінського сейму, навколо питання адміністративного підпорядкування інкорпорованих воєводств (як українських, так і Підляшшя) точилася запекла політична боротьба. 28 лютого 1569 р., коли стало зрозуміло, що наміри короля укласти нову, більш тісну, унію з ВКЛ знайшли сильну підтримку земських послів з коронних воєводств, на сеймі більш предметно почали обговорювати принципи об'єднання. Разом з пропозицією підпорядкувати діяльність підкоморських судів на Волині та Підляшші дії польських законів, пролунала думка про необхідність видання листів стосовно межових комісій цих земель, засвідчених не литовською, а коронною печаткою³⁵. 5 березня частина коронної шляхти вже була налаштована більш радикально, вимагаючи від короля заборонити литовському підканцлерові Остафієві Воловичу, який протривався укладенню унії, видавати документи щодо Волині й Підляшшя. Сигізмунд Август не заперечував, але вказував на необхідність схвалення конституції про приєднання³⁶. 11 березня, у зв'язку з обговоренням привілею для Підляшшя, коронні послы настояли на тому, щоб саме королівська канцелярія видала універсали і листи до волинської і підляської шляхти. Універсал, виданий наступного дня, стверджував факт переведення цих земель під апеляційну юрисдикцію королівського задвірного суду та видання листів для них з польської канцелярії, засвідчених коронною печаткою³⁷. 28 березня на зустрічі з послами, продовжуючи політику виведення Підляшшя та українських земель з-під підпорядкування литовської канцелярії, король заявив, що "*Метрику Волинську, Підляську тоді... накаже привезти*"³⁸. Ймовірно, саме тоді вперше було задекларована необхідність ведення в королівській канцелярії окремих книг для інкорпорованих воєводств. Не випадково, що вже 4 квітня литовські послы на зустрічі з королем просили не вилучати з-під влади канцелярії та інших урядів ВКЛ Волинь і Підляшшя³⁹. 16 квітня на спільному засіданні сенаторів і послів, реагуючи на їх закиди, Сигізмунд Август сказав, що заборонив засвідчувати листи до волинян і підляшан литовською печаткою⁴⁰. Практика дещо скоригувала наміри короля і його

³³ Яковенко Н.М. Українська шляхта XV–XVII ст.: До постановки проблеми // Проблеми української історичної медієвістики: Методичні рекомендації. Теоретико–практичні розробки. (Кам'янець–Подільський, травень 1989 р.). Київ. 1990. С. 84.

³⁴ Там само. С. 85.

³⁵ Дневник Люблинского сейма 1569 года. Соединение Великого княжества Литовського с Королевством Польским / Изд. М.О.Коялович. Санкт–Петербург, 1869. С. 128.

³⁶ Там же. С. 154.

³⁷ Там же. С. 184, 185, 190.

³⁸ Там же. С. 233: "*Metrykę Wolyńską, Podlaską tedy... rozkaże przwiwiesz*". Зміст цієї фрази не зовсім зрозумілий: йшлося або про перевезення з Вільна окремих книг ЛМ щодо цих територій, або, що більш ймовірно, про віддання наказу про започаткування відповідних книг у Коронній канцелярії.

³⁹ Там же. С. 265.

⁴⁰ Там же. С. 304.

оточення. Якщо правило засвідчення документів і листів щодо українських воєводств коронними печатками дотримувалося, то книгами вписів литовської канцелярії українська шляхта ще довго користувалася – коли за інерцією, коли в силу тих чи інших обставин. Доречно зазначити, що ще в 1580 р., під час походу Стефана Баторія на Великі Луки, українська шляхта користувалася послугами литовської канцелярії, бо руських писарів з книгами там не було⁴¹.

У комплексі збережених старих та наданих актом Люблінської унії панівним верствам інкорпорованих воєводств нових привілеїв були два, які відіграли вирішальну роль у появі особливих канцелярських книг для фіксації документів стосовно Волинського, Київського та Брацлавського воєводств. В одному з них гарантувалося збереження руської мови як мови діловодства. Пункт 8-й привілею для Волинської землі від 27 травня 1569 р. передбачав, що судові декрети, позови, вписи до книг королівської канцелярії, гродських, земських книг, а також королівські листи до шляхти цієї землі мають писатися руською мовою. Цей же пункт застеріг виняток для справ міст магдебурзького права, діловодною мовою яких визнавалася польська⁴². Це майже дослівно повторюється в пункті 5-му привілею Київському князівству від 5 червня 1569 р.⁴³ Сенс другого привілею зводився до того, що інкорпоровані воєводства згідно з рішеннями Люблінської унії, як і раніше, мали використовувати в судочинстві Литовський статут 1566 р., за винятком 2-го розділу про земську оборону. Як виникає з 4-го пункту привілею Київському князівству (воєводству), ця обіцянка, дана королем представникам інкорпорованих воєводств під присягою, стосувалася як місцевих гродських і земських судів, так і королівського суду, до якого надходили справи за апеляціями⁴⁴. Те саме повторено в 7-му пункті привілею Волинській землі⁴⁵.

Як бачимо, пункти Люблінської унії стосовно збереження за інкорпорованими воєводствами чинних і раніше мов діловодства та права судочинства прямо не вказують на необхідність ведення в Коронній канцелярії окремих книг відносно даних воєводств, але вони фактично визначають цю необхідність. З одного боку, відсутність достатнього числа руських писарів у королівській канцелярії і традиція доручати вести окрему

---

⁴¹ РГАДА, ф. 389, оп. 1, д. 196, л. 47.

⁴² *Volumina legum Regni Poloniae et Magni Ducatus Lituaniae ab anno 1347 ad annum 1780* / Ed. J. Ohryzko. Petersburg, 1859. T. II: 1550–1609. S. 83: "To też za prozbą wszech Wołyńskiej ziemi przereczonych stanów, zostawujemy: iż we wszelakich sprawach ich sądowych, jako pozwy, wписowanie do ksiąg, akta i wszelakie potrzeby ich, tak u sądów naszych grodzkich i ziemskich, jako i z Kancelarii naszej Koronnej, dekreta nasze, i we wszystkich potrzebach naszych królewskich i ziemskich koronnych, do nich listy, nie jakim innym jedno Ruskim pismem pisane i odprawowane byđь mają czasy wieczniemi. A miejskie sprawy prawa Majdeburskiego abo jakiegokolwiek innego wezwania ludzi, wedle obyczaju koronnego, przez urzędnikinasze koronne i dworu naszego w tych sprawach i potrzebach ich do nas i do dworu naszego przypadające, będą Polskim pismem odprawować".

⁴³ *Ibid.* S. 86; Akta unii Polski z Litwą 1385–1791 / Wyd. S. Kutrzeba i W. Semkowicz. Kraków, 1932. S. 316.

⁴⁴ *Ibid.*: "iż wszelakie sprawy ich tak sądów naszych grodzkich i ziemskich, jako też za apelacjami na sąd nasz królewski przypadające sprawy, z Pany Radami naszymi koronnymi, sądzić i odprawować mamy i powinni będziemy Statutem Litewskim przez nas im dzierżeć poprzysiężonym, który im wcale zostawujemy. Tylko z tego Statutu wszystkie rozdział wojenny i obronie ziemskiej, jako przeciwny wolnościom koronnym, mocą tego terazniejszego listu i przywileju naszego kassujemy i wniwecz obracamy wieczniemi czasy".

⁴⁵ *Ibid.* S. 83.

книгу метрики, як правило, одному писарю примушували керівництво канцелярії – канцлера і підканцлера – виділяти окремі книги для фіксації документів, що стосувалися приєднаних воєводств. З іншого боку, важко в спільних книгах було сполучити копії відмінних за правовою природою судових декретів, коли йшлося про фіксацію рішень королівських та сеймових судів. Крім того, брак писарів у канцелярії, які б досконало володіли руською мовою й знали литовсько–руське право, та відносно невелика кількість документів, що підлягали внесенню до писаних руськими писарями книг, призвели до появи в королівській канцелярії нового типу книг – вписово–декретових, тобто до поєднання двох характерних для канцелярії, але різних типів книг⁴⁶. Як наслідок, справа створення в королівській канцелярії нової серії книг вимагала лише певного часу, а точніше накопичення такої кількості книг, яка для зручності користування нею вимагала появи якоїсь узагальнюючої назви.

Отже, початку ведення окремих метричних книг для українських воєводств передували дві передумови:

А) освоєння в другій половині XIV – першій половині XV ст. у королівській та великокнязівській канцеляріях системи канцелярської реєстрації виданих чи потверджених експонентом документів за допомогою книжкової форми – МК та ЛМ;

Б) прилучення до Корони актом Люблінської унії 1569 р. двох земель ВКЛ – Волинської, яка включала Волинське й Брацлавське воєводства, та Київської, і, як наслідок, перенесення процесу створення для них документів з великокнязівської до королівської канцелярії.

Однак зазначені передумови створили тільки можливість виникнення метрики інкорпорованих воєводств; воно стало реальністю внаслідок таких причин:

- збереження руської мови як урядової;
- залишення в дії традиційного права – Литовського статуту 1566 р.

I.2. Назва, її генезис

Як уже відзначалося вище, малоімовірно, щоб у королівській канцелярії відразу планувалося створення окремої серії книг для інкорпорованих воєводств. Запроваджені книги, писані руським письмом, були, виходячи з логіки подальшого розвитку подій, для керівництва канцелярії вимушеним, але тимчасовим явищем. Однак незабаром сама по собі з'явилася проблема вирізнення даних книг, які, ще раз підкреслимо, за характером, а не тільки за мовою записів не мали аналогій у Коронній канцелярії. Вирішальними чинниками у цьому процесі були все та ж мова і належність до сфери функціонування нових книг Волині – землі, що за багатьма показниками визначала на тоді “обличчя” інкорпорованих воєводств. Можна припустити, що з початку вплив даних двох факторів на формування заголовків книг мав рівновелике значення. Так, дві перші книги, розпочаті 1569 р., отримали наступні назви: *“Реєстръ першихи справъ*

⁴⁶ Inwentarz Metryki Koronnej. S. 8.

руських данин, потвержень ѿ привилеев и записов вечных и дочасныхъ земель Киевское, Волинское и Браславл. ѿ Подольского...”⁴⁷ та “Книги справъ земли Волинъское”⁴⁸. Ще більш наочно вплив цих самих чинників демонструє найменування офіційної посади одного з писарів цих книг Євтика Висоцького як “писара корол. ѿ его млсти справъ рускихъ земли Волинъское въ канцл. ѿрעי Коронной”⁴⁹. Інший варіант його титулу як “писара крол. ѿ его млсти канцлерей Коронное справъ рускихъ, волинскихъ”⁵⁰ є майже подібним. Також зустрічаються заголовки документів подібного характеру: “Лимитацяя енералная справъ рускихъ” (1599 р.)⁵¹ та “Лимитацяя справъ волинскихъ” (1588 р.)⁵².

При фіксації приватних документів до РМ, в частині формуляру, де зазначалась інституція, що їх вписувала, додатки “руські”, “волинські” на початковому етапі ведення РМ не зустрічаються. Облятаційна формула подає різні варіанти, але по суті одну назву книг – “книги канцлерей нашеѡ Коронное”, “книги нашиѡ канцлерейские”, “книги канцлерей нашеѡ Коруны Полскоѡ”⁵³.

В той же час побутує більш адекватна назва книг для українських воєводств: “книги канцлерѡи Коронные... данинъ вечныхъ и дочасныхъ, декретовъ, записовъ и иныхъ справъ поточныхъ земель и воеводствъ Киевъского, Волинского и Браславского” (1578 р.)⁵⁴; “Книги справъ воеводства Волинского, Киевъского и Браславского” (1588 р.)⁵⁵; “Книги декретовъ сеимовыхъ, данинъ, коньферьмаци и иныхъ справъ канцелярии Коронное воеводствъ Киевского, Волинъского и Браславъского” (1613 р.)⁵⁶. Проте подібна розширена назва, прийнятна для книжкової продукції, не могла замінити в реальному житті, а з початку XVII ст. і в канцелярському діловодстві, менш відповідної, але більш зручної: “Книги Руські”, “Книги справ Руських”⁵⁷, “Книги справ Волинських”⁵⁸. Офіційний титул писаря, у свою чергу, в останній третині XVI – на початку XVII ст. значною мірою стабілізувався на формулюванні “писар справъ руськихъ”⁵⁹.

Якісно новий етап у формуванні найменування книг Коронної канцелярії для Волинського, Київського та Брацлавського воєводств пов’язаний з появою в ньому слова “Метрика”. Очевидно, що поза канцелярією процес ідентифікації даних книг як

---

⁴⁷ РГАДА, ф. 389, оп. 1, д. 191, л. 1.

⁴⁸ Там же. Д. 192, л. 4.

⁴⁹ Там же. Л. 1.

⁵⁰ Там же. Л. 159об.

⁵¹ Там же. Д. 202, л. 23об.

⁵² Там же. Д. 200, л. 12, 14об.

⁵³ Там же. Д. 194, л. 32об.; д. 191, л. 23, 128.

⁵⁴ Там же. Д. 195, л. 1.

⁵⁵ Там же. Д. 217, л. 1.

⁵⁶ Там же. Д. 207, л. 1.

⁵⁷ Див., наприклад: титул книги “XF” (1605–1609 рр.) за писарства Ф.Олешка – “Книги Руские канцелярии большое Коронное...” (Там же. Д. 218, л. 1) або ж назву книги “P” – “Xięgi spraw ruskich...” (Biblioteka PAN w Kórniku, oddz. rękopisów, rkps 323, k. 1).

⁵⁸ РГАДА, ф. 389, оп. 1, д. 206, л. II.

⁵⁹ Там же. Д. 200, л. 25, 27.

“Метрики” почався дещо раніше. Про це свідчить лист Томаша Замойського, Миколая Зебжидовського, Марека Собеського і Станіслава Жулкевського до королівського секретаря і руського писаря Флоріана Олешка, датований 11-м липня 1605 р. Вони писали Ф.Олешку: “*Так як знаємо про те, що ваша моць справи короля його милості Волинські у канцелярії небожчика пана канцлера (Яна Замойського – П.К.) оформляв і їх Метрику при собі має. Вимагаємо у вашій мощі, щоб ваша моць ту Метрику Spraw Волинських, яка при вашій мощі є, надіслав або звіт про неї дав своїм листом, де б ми мали її вимагати*”⁶⁰.

В офіційні канцелярські книги визначення означених томів як метрики проникає значно пізніше. Ще в 1620 р. в ревізії архіву Меншої коронної канцелярії книги для інкорпорованих воеводств, ведені під наглядом підканцлерів, були записані як “*Книги руські*”⁶¹. У самих же вписах документів до книг настійливо повторюються канцелярські штампи: “... *ставши у книгъ канцелярии нашеѡ Коронъное...*”⁶² і “*до книг канцелярии нашеѡ принять...*”⁶³. Лише в 1620 р., через 15 років після згаданого листа Ф.Олешку, одна з чергових книг для приєднаних земель отримала назву: “*Книги к(ороля) е(го) м(илости) метрики Руское Киевского, Волынського и Браславского князств и воеводствъ*”⁶⁴. З цього моменту термін “Руська метрика” починає поступово утверджуватися як основна назва для даних книг. Так, у липні 1628 р., після вручення колишньому підканцлерові Якубові Задзіку великої коронної печатки, тобто при призначенні його на уряд канцлера, руський писар Захар Єловицький, очевидно, автор і згаданої назви книги, записав: “*При якому як найвищому канцлері і ця книга з іншими метрики Руської цих воеводств, Київського, Волинського і Брацлавського, при мені, присяжному писарю, залишається, під протекцією і реляцією його милості ксьондза канцлера, вище згаданого*”⁶⁵.

Логічним продовженням появи стабільної назви “Руська метрика” мало бути хоча б формальне “самовизначення” канцелярії, а вірніше канцелярського персоналу, причетного до зберігання та продукування цієї метрики. Уперше назва “*канцелярия волинская*” зустрічається у внесеній 11 квітня 1618 р. до книг РМ протестації віленського гродського судді Якуба Прошицького щодо відібрання Лукашом Вітовським належних йому за спадковим правом маєтностей у Волинському воеводстві⁶⁶. У лютому 1629 р., за писарства Захара Єловицького, маємо приклад застосування при вписуванні приватного документа до РМ формули: “...*у книг канцелерии нашеѡ Коронное*

⁶⁰ Biblioteka PAN w Krakowie, oddz. rękopisów, rkps 1690, k. 88: “*Iż wiemy o tem, że wasza mość sprawy Króla jego miłości Wołyńskie w kancelarii niebożczyka pana kanclerza odprawował i tych odpraw Metrykę przy sobie ma. Żądamy waszej mości, abys wasza mość takową Metrykę Spraw Wołyńskich, która przy waszej mości jest, odesłał albo sprawę o niej dał przez list swój, gdziebyśmy się jej mieli upomnieć*”.

⁶¹ AGAD. MK, sygn 165, k. 3v.: “*Libri Ruthenici*”.

⁶² РГАДА, ф. 389, оп. 1, д. 207, л. 26об.; д. 209, л. 13об.; д. 210, л. 112об.

⁶³ Там же. Д. 207, л. 79об.

⁶⁴ Там же. Д. 208, л. 1.

⁶⁵ Там же. Д. 210, л. 78: “*Przy którym jako kanclerzu najwyższym i ta księga z inszemi metryki Ruskiej tych województw Kijowskiego, Wołyńskie[go] i Braclawskiego, przy mnie, pisarzu przysięgłym, zostaje, pod protekcją i relacją je[go] m[ilo]ści księdza kanclerza wyżej pomienionego*”.

⁶⁶ Там же. Д. 209, л. 10об.–12.

Руськоє...⁶⁷. Знову ж таки ініціатором впису виступив литвин – гетьман ВКЛ Лев Сапега. Безумовно, роль прискорювача в даному процесі відіграв прихід на посаду руського писаря урядників, які одночасно або раніше працювали у власне Коронній канцелярії і різко відчували потребу більш чітко позначити межі нової для них структурної одиниці, де вони фактично відігравали головну дійову роль. Тому закономірно, що регулярно нова назва починає фігурувати у вписах після призначення руським писарем Яна Бедермана. Так, в одному з вписів документів у РМ, датованому 1631 р., з'являється формула: "... *ижь подании билъ пер обятамъ до книг канцелярии нашео Вольнское лист...*"⁶⁸. У привілеї на подимне Київського воєводства, зафіксованому в тому ж році, зустрічаємо інший варіант назви канцелярії РМ: "... *що ставиши особисто перед книгами канцелярії нашої Руської Більшої Коронної...*"⁶⁹. Останній варіант набув в другій половині 30–х – 40–х рр. XVII ст. досить широкого розповсюдження у вписах книг РМ. Наявність в ньому слова "Коронна" підкреслювала належність Руської канцелярії до Коронної, зміна слів "Більша" на "Менша" та навпаки відображала, в якому відділі канцелярії був виданий документ, що вписувався до книг РМ. Значна частина вписів до книг і виписів з них містять подібні формули: "... *пришедши до акт Меншого канцелярии нашео Руское Коронное...*"⁷⁰, "*которую то пленипотеньцию, такъ яко се в себе мает, до книгъ канцелярии нашео Руское Коронное... вписати... рассказалимы*"⁷¹, "*що знаходиться в книгах канцелярії нашої Більшої Руської Коронної декрет сеймовий...*"⁷². Поряд з такою розширеною назвою канцелярії РМ у кінці 30–40–х рр. XVII ст. починає вживатися більш точна назва "Руська канцелярія": "*Що для пам'яті до акт канцелярії нашої Руської є записано*"⁷³, "*што для памети до книгъ канцелярии нашео Руское єст записано*"⁷⁴, "*которое взданье до книг канцелярии нашео Руское єст записано*"⁷⁵ та подібно в інших випадках.⁷⁶

Найбільш інтенсивно проходило формування термінології, яка стосувалася книг королівської канцелярії для Волинського, Київського, Брацлавського і Чернігівського воєводств, в останній період ведення РМ, за писарства С.К.Ганкевича. Саме тоді, у 1659 р., з'являються нові поняття: "Канцелярія декретова Волинська"⁷⁷ та "Канцелярія

⁶⁷ Там же. Д. 210, л. 124об.

⁶⁸ Там же. Д. 211, л. 65. Формулу "... *у книг канцелярии нашео Вольнское...*" містять і ряд березневих вписів 1633 р. (Там же. Д. 214, л. 5, 5об.).

⁶⁹ Там же. Д. 211, л. 105: "... *із stanawszy personaliter przed księgami kancelarii naszej Ruskiej Większej Koronnej...*"; див. кириличний варіант: "... *канцелярии болюше Руское Коронное*" (Там же. Л. 113).

⁷⁰ Там же. Д. 219, л. 1.

⁷¹ Там же. Д. 214, л. 402; *Николайчик Ф.* Материали по истории... С. 188.

⁷² AGAD. Tzw. ML, dz. IVB, nr 37, k. 1: "*із najduje się w księgach kancelarii naszej Większej Ruskiej Koronnej dekreta sejmowy*".

⁷³ РГАДА, ф. 389, оп. 1, д. 215, л. 33: "*Co dla pamięci do akt kancelarii naszej Ruskiej jest zapisano*".

⁷⁴ Там же. Д. 214, л. 143об.; д. 219, л. 70об. Див.: інший варіант: "... *у актъ канцелярии нашео Руское*" (Д. 219, л. 135).

⁷⁵ Там же. Д. 214, л. 221.

⁷⁶ Там же. Л. 144об., 151, 174об., 177об., 194об., 195–195об., 221, 222об., 223, 227об., 234об., 235, 340об., 357об., 359, 367, 369, 370, 370об., 439, 444, 444об., 445об.

⁷⁷ Там же. Д. 220, л. 42об., 220б.: "*przyszedszy do kancelarii dekretowej naszej wołyńskiej*"; Пам'ятки історії Східної Європи. Т. V. С. 52: "... *do księg kancelarii naszej dekretowej wołyńskiej jest zapisana*".

декретова Руська”⁷⁸, що говорить про початок, принаймні формального, розмежування канцелярської праці по записуванню привілеїв, консенсів, приватних угод тощо з процесом фіксації канцеляристами рішень королівських та сеймових судів. Такому розмежуванню сприяло окреме ведення в Руській канцелярії протоколів (чернеток) вписових і декретових документів. Разом з тим, у вписах документів даного періоду постійно фігурує назва “Руська метрика”: “... *перед актами метрики Руської канцелярії нашої Коронної...*”⁷⁹, “... *до акт метрики нашої Руської...*”⁸⁰, “... *що ставши перед актами метрики Руської канцелярії нашої Великої Коронної...*”⁸¹. Рідше зустрічається поняття “Волинська метрика”, яке чітко прив’язане до вписів волинських документів⁸², тоді як попередня назва вживається у вписах документів, що стосуються всіх чотирьох воєводств, Волинського меншою мірою. Лише раз зустрічається подвійна назва “Метрика Волинська або Руська” у вписі волинського документа 1659 р.⁸³ Від початку 60–х рр. XVII ст. і до кінця ведення книг (1673 р.) в записах проглядається більша територіальна конкретизація стосовно найменування метрики: “...*що поданий є до акт метрики нашої Руської воєводства Київського канцелярії Великої Коронної...*”⁸⁴, “...*що ставши перед нами і актами метрики Руської воєводства Волинського канцелярії Коронної...*”⁸⁵, “...*що ставши особисто перед актами нашими метрики воєводства Брацлавського канцелярії Великої Коронної...*”⁸⁶. Подібну конкретизацію спостерігаємо і в супровідних надписах до чорнових копій документів, які згодом були зафіксовані в книзі РМ “SB–24”⁸⁷.

Потрібно зазначити, що термін “Руська чи Волинська метрика” з 1630–х рр. увійшов до політичної лексики української шляхти, згадувався у сеймикових інструкціях, приватному листуванні шляхти. Назва “Руська канцелярія” та її виводження, за нашими спостереженнями, за межі канцелярського середовища не вийшла.

Відтак можна ствердити наступне:

1) основною назвою для книг Коронної канцелярії, що стосуються Київського, Волинського, Брацлавського і Чернігівського воєводств за 1569–1673 рр., потрібно вважати термін “Руська метрика” як найбільш уживаний для ідентифікації даних книг у період їх ведення і як такий, що досить адекватно відображає два дуже важливі

⁷⁸ РГАДА, ф. 389, оп. 1, д. 220, л. 28, 31, 41об.: “...*przyszedszy do kancelarii dekretowej naszej Ruskiej*”; Пам’ятки історії Східної Європи. Т. V. С. 72: “...*przyszedszy do kancelarii dekretów naszych Ruskiej*”.

⁷⁹ РГАДА, ф. 389, оп. 1, д. 220, л. 48: “...*przed aktami metryki Ruskiej kancelarii naszej Koronnej*”.

⁸⁰ Там же. Л. 72: “...*do akt metryki naszej Ruskiej*”.

⁸¹ Там же. Л. 142: “...*із stanawszy oblicznie przed aktami metryki Ruskiej kancelarii naszej Wielkiej Koronnej*”.

⁸² Там же. Л. 138об., 151.

⁸³ Там же. Л. 28.

⁸⁴ Там же. Л. 166: “...*із podany jest do akt metryki naszej Ruskiej województwa Kijowskiego kancelarii Wielkiej Koronnej*”.

⁸⁵ Там же. Л. 252об.: “...*із stanawszy przed nami i aktami metryki Ruskiej w[oiewó]dztwa Wołyńskiego kancelarii Koronnej*”.

⁸⁶ Там же. Л. 162: “...*із stanawszy oczewiście przed aktami naszymi metryki woiewództwa Braclawskiego kancelarii Wielkiej Koronnej*”.

⁸⁷ AGAD. MK, sygn. 364, k. 163v., 211v., 214, 217v.; sygn. 370, k. 21v.

моменти: а) фіксацію документів в означених книгах переважно руською мовою та б) об'єднуючі для чотирьох перелічених воєводств поняття – Русь, руський, про значимість яких для української еліти говорить факт назви державного утворення у складі трьох українських воєводств (без Волині), яке мало з'явитися, згідно з Гадяцьким пактом 1658 р., Руським князівством;

2) як допоміжна назва для книг РМ може використовуватися термін “Волинська метрика”, оскільки ця назва вживалася у волинських документах даних книг і є досить поширеною в історичній літературі. Тобто найбільш повною й адекватною назвою книг Коронної канцелярії для Волинського, Київського, Брацлавського і Чернігівського воєводств є термін “Руська (Волинська) метрика”;

3) наявність в останніх книгах РМ термінів “Руська канцелярія”, “Волинська канцелярія” і “Канцелярія декретова Руська (Волинська)” дозволяє сприйняти їх як умовні для вирізнення того персоналу в Коронній канцелярії, який був безпосередньо причетний до ведення книг даної метрики. Очевидно, що тогочасне вживання двох дещо відмінних між собою термінів для структурного визначення цього персоналу мало в основі не лише різницю формального характеру. Не підлягає сумніву, що поява цих термінів в останній період ведення РМ тільки відобразила давно існуючий розподіл праці між її канцеляристами (не обов'язково і, напевно, не персонально, а функціонально). Останнє дає змогу нам застосовувати терміни “Руська канцелярія” і “Канцелярія декретова Руська (Волинська)” і до того періоду ведення РМ, коли вони ще не вживалися.

І.3. Початковий та сучасний склад

Визначення кількості книг, які включає в себе РМ, виявилось для історіографії досить складним питанням. Описи С.К.Ганкевича (“Індекс...”) та Я.Ф.Цивінського, як вже згадувалося, за невеликими винятками, до останнього часу практично не використовувалися. А.Гулінський, опираючись на опис книг МК 1753 р., ідентифікував 28 книг РМ⁸⁸. Стільки ж томів РМ виявив і С.Пташицький, описуючи книги та акти ЛМ⁸⁹. Між тим, поза описом С.Пташицького залишився один том РМ, який зберігається в Бібліотеці Польської академії наук в Курніку і лише нещодавно був визначений як належний до РМ⁹⁰. Таким чином, загальне число книг РМ складає на сьогодні 29. Виникає закономірне питання: чи було так завжди?

Як відомо, початок веденню книг РМ був покладений в 1569 р. Зберігалися вони тоді у королівському замку в Кракові. У 1590–х рр., у зв'язку з перенесенням столиці Речі Посполитої до Варшави, туди ж відбули томи МК, серед яких знаходилися книги РМ. Є підстави стверджувати, що місцем зберігання для них послуговував склеп (сховище) у королівському замку⁹¹. Можливо вже тоді, існував якийсь, невідомий нам,

---

⁸⁸ AGAD. Nabytki, nr 305, s. 136.

⁸⁹ Пташицький С. Описание... С. 27–28, 108–111.

⁹⁰ Kennedy Grimsted P. A Missing Volume... P. 487–520.

⁹¹ Ptaszycki S. Inwentarz Archiwum Koronnego z r. 1613. Notatka bibliograficzna // Archeion. 1928. T.

розподіл у цьому склепі між канцлерськими та підканцлерськими книгами. Про таку ймовірність свідчать два ранніх описи томів МК, канцлерських і підканцлерських окремо. Так, 1620 р. мав місце опис метрики Меншої канцелярії, в ході якого було виявлено у сховищі 14 руських книг⁹². Подібний до попереднього, не зовсім точний, на думку П.Кеннеді Грімстед, перелік книг Більшої канцелярії, складений 1627 р., згадує 13 книг як руські⁹³. На жаль, обидва описи подають лише число руських книг, не ідентифікуючи їх за роками ведення, причетністю до їх укладення керівників канцелярії чи писарів. Виходячи зі збереженого на сьогодні числа книг РМ, їх кількість на 1627 р. мала складати – 24 (*тут і далі див. додатки № 1 та № 4*). Таким чином, начебто, бракує трьох книг. Але в РМ немає чіткого поділу на канцлерські і підканцлерські книги. Вони могли починатися як підканцлерські, а завершуватися як канцлерські, якщо підканцлер з часом ставав канцлером. Число збережених зараз виключно підканцлерських книг, писаних до 1620 р., складає 11. Ще одна книга “V-19”, згідно з описом 1620 р., напевно, мала бути віднесена до підканцлерських книг, оскільки на 1620 р. містила вписи, зроблені під керівництвом підканцлерів Генрика Фірлея й Анджея Ліпського. Також до підканцлерських книг описувачі зарахували, ймовірно, книги “С-3”, “D-4”, що розпочиналися як книги підканцлера Петра Дуніна-Вольського, а завершувалися за його канцлерства. Дві книги “XD” та “XF”, які містять невелику кількість підканцлерських вписів, могли бути не враховані як підканцлерські. Таким чином, можна реконструювати загальне число підканцлерських книг РМ, подане описом 1620 р. Підраховуючи канцлерські книги, складені повністю або частково до 1627 р. і наявні на сьогодні (виключно канцлерських їх – 7), можемо отримати число 13 лише за однієї умови: коли припустити, як пропонує П.Кеннеді Грімстед, початкове існування тому “XD” у вигляді двох книг⁹⁴. При цьому, в перелік Більшої канцелярії 1627 р. потрібно зарахувати ще й інші чотири змішані книги “С-3”, “D-4”, “XF” та “V-19”. Отже, отримуємо суму, цілком адекватну кількості збережених на сьогодні книг РМ, що мали б підлягти обом описам 1620–х рр.

Це зовсім не означає, що Руська канцелярія не понесла втрат своїх матеріалів. На таку думку наводить те, що є ряд повідомлень про втрати коронного архіву.

Чи не найтяжчі часи пережила метрика в кінці 40–50–х рр. XVII ст. 15 серпня 1649 р., після битви під Зборовом, татари пограбували частину скарбових возів Яна Казимира, де знаходилися зошити поточного діловодства королівської канцелярії, і захопили частину книг. Особливо при тому постраждала ЛМ⁹⁵. Менш відомо, чи понесла втрати РМ. С.К.Ганкевич, який вже на той час працював в Коронній канцелярії і

⁹² AGAD. МК, sygn. 165, k. 3v.

⁹³ Кеннеді Грімстед П. Руська метрика... С. 57.

⁹⁴ Там само. С. 56. П.Кеннеді Грімстед так припускає на основі подвійної цифрової нумерації його С.К.Ганкевичем (“26” і “27”). Крім того, наведемо додаткову аргументацію на користь цієї думки: на л. 187об. є запис “Конец книгам....” (РГАДА, ф. 389, оп. 1, д. 216). Запис такого характеру не означав би кінець книги тільки в разі закінчення одного королювання і початку іншого (див.: РГАДА, ф. 389, оп. 1, д. 192, л. 159об.). Оскільки в 1578 р. (рік найбільш імовірного датування означеного запису) нічого подібного не було, то, правдоподібно, цей запис дійсно означав кінець книги.

⁹⁵ Пташицкий С. Описание... С. 11.

знаходився при Янові Казимірі біля Зборова⁹⁶, пізніше в укладених ним “Синописі...” та “Індексі...”, жодним словом не згадав про такі втрати.

У 1655 р., під час так званого Потопу, коли шведські війська захопили Варшаву, всі книги, а також оригінальні папери королівської канцелярії, були вивезені до Швеції⁹⁷. Лише поточні книги МК С.К.Ганкевичу вдалося переховати десь в якомусь ліску поблизу Варшави⁹⁸. Майже десять років знаходилися томи МК, а разом з ними і РМ, у Стокгольмі. По тому, згідно з Олівським трактатом 1660 р., у грудні 1664 р. вони були повернуті до Варшави, де все той же С.К.Ганкевич уклав “Синописі...”, а пізніше, 1673 р., “Індекс...”. “Синописі...” згадує том РМ за 1608–1610 рр., в дійсності ж – за 1609–1612 рр., як відсутній⁹⁹. І справді, як дослідила П.Кеннеді Грімстед, ця книга зі Швеції у 1664 р. повернута не була. До Польщі вона потрапила тільки 1810 р. як дар шведського короля князеві А.С.Чарторийському. Там ця книга спочатку зберігалася в Пулавській бібліотеці, а між 1830 і 1860 рр. була перевезена в Курніцький замок¹⁰⁰.

Чергові втрати понесла канцелярія під час задніпровського походу Яна Казимира 1663–1664 рр. За повідомленням Миколая Ємйоловського, на початку березня 1664 р., під час руху польських військ з–під Севська до Дніпра, росіяни та союзні з ними козаки напали на військовий табір, де знаходилися вози коронного канцлера Миколая Пражмовського з книгами метрик та іншими паперами. Врятувати їх не вдалося¹⁰¹. Це стосувалося і Руської канцелярії, оскільки за перші три місяці 1664 р. у РМ зафіксований лише один документ¹⁰², хоч, документи нею, з огляду на пошук королем союзників серед місцевого покозаченого населення, мали видаватися досить інтенсивно.

Укладаючи “Синописі...”, С.К.Ганкевич зробив цікавий, з точки зору подальшої історії книг РМ, запис: “Ще знаходяться у метричному сховищі різні раптуляри, мануали і секстерні¹⁰³, належні до тієї ж Руської канцелярії, що залишилися від небіжчика пана Бедермана; їх треба відшукати, упорядкувати і для готовності переписати”¹⁰⁴. З тих паперів він згодом сформував ще одну книгу, про що свідчить його ж запис в “Індексі...”: “Ця книга старанням і коштом уродженого Стефана Ганкевича, декретового писаря цих же воєводств, з мануалів небіжчика Яна Бедермана, писаря, його попередника, переписана, оправлена”¹⁰⁵. С.К.Ганкевич позначив її літерами

⁹⁶ AGAD. МК, sygn. 201, k. 123; sygn. 202, k. 58, 285; sygn. 209, k. 695v.

⁹⁷ Ptaszycki S. Inwentarz... S. 21.

⁹⁸ BZNO, oddz. rękopisów, rkps 1244, k. 161v.

⁹⁹ Ibid. Rkps 137, k. 20.

¹⁰⁰ Kennedy Grimsted P. A Missing Volume... P. 501.

¹⁰¹ Jemiolowski M. Pamiętnik dzieje Polski zawierający (1648–1679). Warszawa, 2000. S. 339.

¹⁰² Пам’ятки історії Східної Європи. Т. V. С. 376–377.

¹⁰³ Раптуляр – підручний чернетковий записник; мануал – підручна чернеткова книга; секстерн – зошит–складка папери з 24 сторінок (Polski słownik archiwalny / Oprac. A.Bachulski, K.Konarski, A.Wolff. Warszawa, 1952. S. 22, 17, 25).

¹⁰⁴ BZNO, oddz. rękopisów, rkps 137, k. 20v.: “Znajdują się jeszcze w Sklepie Metrycznym różne Raptularze, Manualy i Seksterna, do tej że kancelariej Ruskiej należące, po n[ie]bożczy[ku] panu Bedermanie pozostałe, które trzeba wynaleść, zordynować i ad mundum przepisać”.

¹⁰⁵ AGAD. Tzw. ML, dz. VIII, nr 1, k. 83v.: “Ta księga cura et sumptu urodzonego Stefana Hankiewica, pisarza dekretowego województw tych że, z manualów n[ie]b[oz]czy[ka] Jana Bedermana, Pisarza, Antecessora jego, przepisana, opravna”.

“ВХ”. Містить даний том, як правильно відзначила П.Кеннеді Грімстед, чернетки документів за 1637–1641 рр.¹⁰⁶, однак він умовно може розглядатися як самостійна книга, оскільки значна частина вписів, включених до нього, так і не була зафіксована в чистових книгах РМ. Інше, не менш важливе, значення цієї книги полягає в тому, що вона засвідчує факт ведення в Руській канцелярії вже у другій половині 30–х рр. XVII ст. протоколів судових декретів польською мовою і лише пізнішого їх перекладу руською для фіксації у чистових книгах.

Дещо раніше С.К.Ганкевич теж на власні кошти зібрав з окремих чернеток та зошитів, складених за писарства того ж Я.Бедермана, переписав, опрацював канцелярські матеріали, результатом чого стала доступною для публічного вжитку чергова книга, позначена за його нумерацією “Z–23”¹⁰⁷.

Ще на один момент, що стосується складу книги РМ, проливає світло “Синопис...” Описуючи РМ, С.К.Ганкевич виявив один неоправлений зошит за писарства З.Словицького. Він тоді ж долучив його до тому РМ за 1626–1629 рр., позначеного літерою “W”¹⁰⁸.

Нарешті, в “Індексі...” С.К.Ганкевич описав чотири томи РМ за різні роки, які з невідомих нам причин не потрапили в “Синопис...” Він позначив їх літерами “XD”, “KB”, “XC” та “XF”¹⁰⁹.

Таким чином, на 1673 р. було практично завершено формування комплекту книг РМ. 28 з них знаходилися в королівському замку у Варшаві, 1 перебувала у Швеції. Початковий склад двох книг, однієї напевно (“W”), а однієї ймовірно (“XD”), відрізнявся від того, яким він був на 1673 р. Один том (“ВХ”), як вже згадувалося, чистовою книгою РМ не був. Поза тим відклалася певна кількість чорнових матеріалів Руської канцелярії, а саме невеликий зошит чернеток документів, виданих королем під час сейму 1635 р.¹¹⁰, книга–“дудка”¹¹¹ чорнових вписів декретів сеймового суду за 1659, 1661, 1664 і 1666 рр.¹¹², окремі попередні вписи документів в складі семи протокольних книг МК¹¹³. Всі зазначені книги, не враховуючи невеликих внутрішніх втрат¹¹⁴, повністю збереглися.

¹⁰⁶ *Кеннеді Грімстед П.* Руська метрика... С. 56. Див., наприклад, однакові акти: РГАДА, ф. 389, оп. 1, д. 215, л. 5–6, 19об.–22об., 34–35об.; д. 219, л. 18об.–20, 58–61, 62об.–63об., 84–85об.

¹⁰⁷ РГАДА, ф. 389, оп. 1, д. 214, л. 1; BZNO, oddz. rękopisów, rkps 137, k. 20v.

¹⁰⁸ BZNO, oddz. rękopisów, rkps 137, k. 20v. П.Кеннеді Грімстед, цитуючи помилковий запис в “Індексі...” (AGAD. Tzw. ML, dz. VIII, nr 1, k. 70v.–71.), але, покликаючись на правильний в “Синописі...”, стверджує, що неоправлений секстерн за писарства З.Словицького був долучений до тому “Y” (*Kennedy Grimsted P. The Ruthenian (Volhynian) Metrica...* P. 15). Це твердження не відповідає дійсності.

¹⁰⁹ AGAD. Tzw. ML, dz. VIII, nr 1, k. 86–102.

¹¹⁰ Ibid. MK, sygn. 354.

¹¹¹ Книга–“дудка” – книга чи складка наполовину вужча за нормальну внаслідок складення аркушів паперу вдвічі (Polski słownik archiwalny. S. 9).

¹¹² AGAD. Księgi Sądów asesorskiego, relacyjnego, sejmowego (далі – ARS), sygn. 21.

¹¹³ Ibid. MK, sygn. 364, 365, 366, 367, 370, 371, 393.

¹¹⁴ Зокрема, у книзі “SB–24” відсутні на даний час повністю чи частково вписи трьох цехових статутів, затверджених 1670 р. ковельським міщанам (РГАДА, ф. 389, оп. 1, д. 220, л. 263об.–264); вони були описані С.К.Ганкевичем 1673 р. (AGAD. Tzw. ML, dz. VIII, nr 1, k. 83), але не виявилися на місці вже в середині XVIII ст. (*Кеннеді Грімстед П.* Неизвестная подокументная опись... С. 124). Подібні локальні втрати є характерними і для деяких інших книг РМ.

Це не виключає можливості втрат Руської канцелярії до середини XVII ст., тобто за період, який був менш відомий С.К.Ганкевичу. Те, що вони були в принципі можливі, свідчить приклад втрати дорогою до Ревеля 1587 р. коронним підканцлером Войцехом Барановським однієї з найстарших посольських книг з часу Казимира IV¹¹⁵. Авторів цих рядків також відомі факти зберігання окремих книг РМ у приватних архівах руських писарів Лаврина Пісочинського і Флоріана Олешка. Зокрема, у приватному архіві Л.Пісочинського зберігалася книга, про яку сказано “Книга насамперед має в собі відправлення послів від короля Генрика до ханів або перекопських царів. Далі декрети задвірних судів за підканцлерства ксьондза Барановського. Є угоди князів їх милостей Чорторійських і Сангушків, ……………, Порицьких та ін., Сенют”¹¹⁶. Не виключено, що принаймні частково ця книга є продуктом діяльності Руської канцелярії. Відомі нам описи архіву метрик її не фіксують.

Менш щасливо склалася доля декількох допоміжних книг РМ, про наявність яких інформує “Синописис…” С.К.Ганкевича. Один з його записів є такого змісту: “Реєстрів у язички, оправлених пергаментом, два, в яких є показані контумації і з яких справ позивають до судів”¹¹⁷. Очевидно, мова тут іде про один з різновидів книг асесорського суду – книги реєстрів (*registrum causarum simplicium*), призначені для вписування справ, що мали увійти до судової воканди – переліку справ, які підлягали розглядів на судовій сесії¹¹⁸. Хоч даний запис і не говорить прямо про приналежність цих двох книг до РМ, проте С.К.Ганкевич однозначно відносить їх до продукції Руської канцелярії і в нас немає жодних підстав йому не довіряти. Ще, принаймні, одну книгу, яка має відношення до РМ, згадує С.К.Ганкевич і означає її, як “Протокол судів сейму цих же воеводств за роки 1643, 5 і 6”¹¹⁹. Судячи з назви, ця книга містила протоколи справ сеймового суду, що складалася декретовими писарями під час розгляду цих справ у даному суді¹²⁰.

Значно пізніше, у 1853 р., А.Гулінський у своїй праці поставив і нині важку до розв’язання проблему. На основі опису МК 1753 р. він навів перелік чорнових книг асесорського, реляційного і сеймового судів Київського, Волинського, Брацлавського і Чернігівського воеводств¹²¹. Втім, кількість книг, як слушно зауважив сам А.Гулінський, може рахуватися по-різному. В загальному списку їх 12: 8 – сеймового суду, 4 – асесорського. Однак не під кожною рубрикою повторено згадані воеводства. Якщо

---

¹¹⁵ Krawczuk W. *Metryka Koronna za Zygmunta III Wazy. Początki Archiwum Koronnego warszawskiego w świetle spisów z 1620 i 1627 roku*. Kraków, 1995. S. 15.

¹¹⁶ ЛНБ, від. рукописів, ф. 5, спр. II 4045, арк. 129зв.: “*Xiega naprzód ma w sobie expedyce posłów od króla Henryka do Hanów alias carów perekopskich. Tandem dekreta sądów zađwornych za podkanclerstwa x[iędza] Baranowskiego. Sq transakcje x[iążqat] ich mściów Czartoryskich i Sanguszków, ……………, Poryckich, etc, Sieniutów*”.

¹¹⁷ BZNO, oddz. rękopisów, rkps 137, k. 20v.: “*Regestrów w jezyczki w pargamin oprawnych dwa, w których kontumacje są popisane i z których spraw dp sądów przywoływano*”.

¹¹⁸ Inwentarz Metryki Koronnej. S. 257.

¹¹⁹ BZNO, oddz. rękopisów, rkps 137, k. 25v.: “*Protokollum Judiciorum Comitium tych że województw (Kijowskiego, Wołyńskiego, Braclawskiego, Czerniechowskiego) Annorum 1643, 5 et 6*”.

¹²⁰ Inwentarz Metryki Koronnej. S. 257.

¹²¹ AGAD. Nabytki, nr 305, s. 135.

брати до уваги тільки ті книги, назву яких опис 1753 р. подає, чітко вказуючи на їх причетність до згаданих воєводств, то таких буде всього 3: 2 – сеймового суду та 1 – асесорського¹²². Навіть при такому варіанті ця проблема залишається далекою від хоча б проміжного вирішення. Лише одна чорнова книга сеймових справ 1659–1660 рр. може бути обережно визначена як така, що її згадував “Синописис...” С.К.Ганкевича¹²³. Натомість, дві інші, назви і хронологічні рамки яких: “*Сеймові протоколи справ воєводств Київського, Волинського, Брацлавського (1631–1640 рр.)*” і “*Протокол справ воєводств Київського, Волинського, Брацлавського асесорських судів (1626 р.)*”¹²⁴, з “Синописисом...” жодною мірою не корелюються. Чи існували вони в дійсності, чи належали інші 9 до Руської канцелярії, чи до власне Коронної і що являли собою три чорнові книги, позначені С.К.Ганкевичем у “Синописисі”, – можемо тільки здогадуватися, оскільки практично весь корпус як чистових, так і чорнових книг асесорського, реляційного та сеймового судів (за винятком 23 томів “Вироки”) загинув в роки Другої Світової війни¹²⁵.

I.4. Структура книг

Вище вже побіжно згадувалося про книги РМ як книги нового, нетипового для Коронної канцелярії, характеру. Щоб визначити їх місце серед канцелярської продукції, кинемо погляд на розвиток книг МК до 1673 р. Початково Коронна канцелярія вела єдину серію томів – “Книги вписів” (Libri inscriptionum). Лише в 40–х рр. XVI ст. виникла в польській королівській канцелярії окрема серія книг королівського асесорського суду. Ці книги отримали назву “Книги декретів” (Libri decretorum). Ще в кінці XV ст. стали відокремлювати вписи матеріалів стосовно закордонної політики Корони, що поклато початок веденню “Книг посольств” (Libri legationum). На початку XVI ст. канцлер Кшеслав Курозвенцький виділив окрему книгу для фіксації квітацій (rokwirowań), але це не було продовжено його наступниками і не стало початком нової серії¹²⁶. Подальший розвиток серії “Книг вписів” допровадив до уведення в середині XVII ст. допоміжних книг, званих “Сигілятами” (Sigillata), в які вносилися регести тих документів, що видавалися королівською канцелярією. Аналогічно, серія “Книг декретів” також зазнала змін. Поряд зі згаданою підсерією книг асесорського суду, в які від певного часу вносилися також рішення сеймового та реляційного судів, наприкінці XVI ст. з’явилися книги референдарського суду. Протягом XVI–XVII ст. велася ще одна серія книг канцелярії – “Книги люстрацій королівщин” (Libri

¹²² Ibid. S. 134–135.

¹²³ BZNO, oddz. rękopisów, rkps 137, k. 25v.

¹²⁴ AGAD. Nabytki, nr 305, s. 135: “*Protokoły sejmowe spraw województw Kijowskiego, Wołyńskiego, Braclawskiego (1631–1640 rr.)*”; “*Protokół spraw województw Kijowskiego, Wołyńskiego, Braclawskiego sądów asesorskich (1626 r.)*”.

¹²⁵ Inwentarz Metryki Koronnej. S. 262.

¹²⁶ *Sulkowska–Kurasowa I. Polska kancelaria królewska w latach 1447–1506*. Wrocław; Warszawa; Kraków, 1967. S. 100.

lustrationum), до яких вписувався один з трьох обов'язкових примірників кожної люстрації¹²⁷.

Книги РМ, як правило, являють собою симбіоз двох видів книг – “Книг вписів” та “Книг декретів”. Співвідношення між вписами і декретами в окремих книгах різне (див. додаток № 5). Поява “чистих” книг вписів (“А–1”, “С–3”) стала наслідком випадкового збігу обставин. Відомо, що канцлер і підканцлер як керівники королівської канцелярії почергово головували в асесорському суді¹²⁸; під їх контролем писалися декретовим писарем судові рішення, що фіксувалися, відповідно до того, хто був головою, чи до канцлерських, чи до підканцлерських книг. Декрети реляційного та сеймового судах, де головна дійова роль належала королю¹²⁹, скріплялися також канцлером або підканцлером і вписувалися до відповідних книг. Зважаючи на це, розмежування фіксації вписових і декретових документів у Руській канцелярії вимагало одночасного ведення щонайменше чотирьох книг: двох – вписових (канцлерської і підканцлерської) і двох – декретових (канцлерської і підканцлерської). Кількість документальної продукції Руської канцелярії значно поступалася за обсягом продукції Коронної канцелярії, що зумовило залучення для ведення її книг обмеженої кількості писарів, як правило, двох – трьох. Крім цього, вони виконували ще й обов'язки декретових писарів для українських воеводств, тому фактично кожен руський писар працював як з вписовими документами, так і з декретовими. Як наслідок, суміщення в томах РМ вписів та декретів мало неминучий, закономірний характер.

Містять томи РМ і невелику кількість матеріалів дипломатичного листування. У першу чергу, це стосується книги “G–7” канцлера Яна Замойського, де знаходимо ряд листів короля Сигізмунда III до перекопських царя та царевича, в яких вони попереджувались про вислання в 1589 р. до них королівського посольства на чолі з Марціном Броневським¹³⁰. Поодинокі дипломатичні листи зустрічаються і в інших книгах¹³¹. Втрачена книга Руської канцелярії, що зберігалася в архіві Пісочинських і про яку зазначалося вище, також мала дипломатичну кореспонденцію короля Генрика з Кримом. Єдиною підставою її появи в РМ, а не в “Книгах посольств”, як звичайно було заведено в королівській канцелярії, можна вважати руську мову, якою в другій половині XVI – на початку XVII ст. велася значна частина дипломатичного листування королів Речі Посполитої з кримськими та московськими царями.

Щодо вписів рішень референдарського суду та люстрацій, то вони теоретично не могли потрапити до РМ, бо їх книги були складовою частиною інших канцелярій: підскарбія (книги люстрацій) і референдарського суду, – хоч вони й очолювалися, як і

---

¹²⁷ Inwentarz Metryki Koronnej. S. 8.

¹²⁸ Ibid. S. 251; *Woźniakowa M.* Sąd asesorski koronny (1537–1795). Jego organizacja, funkcjonowanie i rola w dziejach prawa chełmińskiego i magdeburskiego w Polsce. Warszawa, 1990. S. 43–45.

¹²⁹ *Kaczmarczyk Z.* *Leśnodorski B.* Historia państwa i prawa Polski od połowy XV wieku do roku 1795. Warszawa, 1957. Cz. II. S. 157; *Woźniakowa M.* Sąd asesorski koronny... S. 24–27; *Zarzycki W.* Temida sejmowa. Z dziejów sądu sejmowego w Polsce przedrozbiorowej. Warszawa, 2000. S. 7–12.

¹³⁰ РГАДА, ф. 389, оп. 1, д. 197, л. 19–20об.

¹³¹ Там же. Д. 216, л. 9об.–10, 58об.–60, 99–100, 112об.–113, 152 об.–153об., 175–175об., 179–179об., 182–182об., 196–196об.; д. 217, л. 18об.–22.

Коронна канцелярія, канцлером. Але оскільки практика ведення книг РМ не завжди відповідала нормам, ustalеним у Коронній канцелярії, то розглянути РМ на предмет наявності у них люстрацій і рішень референдарського суду буде корисно.

Присутність в томах РМ вписів окремих люстрацій зовсім не говорить, на нашу думку, про існування якогось механізму розподілу їх фіксації між РМ та “Книгами люстрацій”. У тих рідких випадках, коли маємо з ними справу в РМ, йдеться про обляту¹³² та апробацію¹³³, що принципово відрізняється від характеру вписів у “Книгах люстрацій”, які являли собою, як підкреслювалося вище, обов’язкові примірники тієї чи іншої люстрації.

Натомість, не знаходимо в РМ рішень референдарського суду, до юрисдикції якого належали справи відносин між королівськими селянами та старостами чи державцями¹³⁴. На це була поважна причина – суміщення в одних книгах вписів документів стосовно шляхти, духовенства, міщан, що користувалися магдебурзьким правом, тобто станів привілейованих, і рішень суду щодо державних селян видавалося для персоналу канцелярії, а тим більше для її керівництва, рідчю неймовірною. Настільки послідовно проводилося таке розмежування, свідчить довго вирішувана в 1605 р. справа між корсунським старостою Яном Даниловичем і громадою міста Корсуня. Якийсь час вона підлягала розглядові референдарського суду, оскільки староста вважав, що корсунські міщани не мають привілею на магдебурзьке право. Коли наявність цього права у корсунців була доведена, а референдарський суд визнав справу “йому неналежною” і передав її в асесорський суд, то Руська канцелярія сумлінно зафіксувала всі декрети асесорії, а референдарське рішення опустила, хоч воно мало в справі важливе значення¹³⁵. Принагідно слід зазначити, що референдарський суд не був обтяжений необхідністю провадження справ руською мовою, а також, зважаючи на основний об’єкт суперечок між селянами і старостами – повинності й податки, був менш зв’язаний необхідністю враховувати специфіку волинського права, оскільки податкове й фінансове законодавство активно розвивалося шляхом прийняття сеймових конституцій.

В особливій площині лежать взаємовідносини книг, званих “Сигілятами”, та РМ. Томи “Сигілят” характеризуються чисто допоміжним призначенням і запроваджені були досить пізно, 1658 р., для фіксації, як вже згадувалося, у формі регестів всіх виданих канцелярією документів¹³⁶. Тому зрозуміло, що від моменту їх появи до 1673 р., останнього року ведення РМ, вони занотували в притаманній для них формі практично всі документи, видані Руською канцелярією, як і власне Коронною. Більший інтерес представляє для нас згадка про спробу впровадження книг, подібних до “Сигілят”, ще

¹³² Там же. Д. 207, л. 122–127об.

¹³³ Там же. Д. 220, л. 193об.–196.

¹³⁴ *Rafacz J. Sąd referendarski koronny. Z dziejów obrony prawnej chłopów w dawnej Polsce // Studia nad historią prawa polskiego. Warszawa, 1948. T. XX. Zesz. 1. S. 10–15.*

¹³⁵ РГАДА, ф. 389, оп. 1. д. 204, л. 25об.–26об., 123–124, 129об.–131об., 133об.–138, 161об.–164об.

¹³⁶ *Sulkowska–Kurasiewa I. Księgi sigillat Metryki Koronnej (1658–1794) // Archeion. 1970. T. LIV. S. 41–57. У “Сигілятах” фіксувалися регести диспозитивних документів – привілеїв, нобілітацій тощо.*

за королювання Генрика Валуа (Валезія) (1574 р.)¹³⁷. Можливо, дана спроба спричинила появу в книзі “О–14” РМ запису протосигілятного характеру: писар занотував, що 1 березня 1605 р. на сеймі було видане “*потверженєє листу корольє его млсти Стефана Малевичом под Бѣлою Церквою на Новоселицу под датою... на службѣ земскои военной с печатью и подписом руки его кр. млсти*”¹³⁸, але тексту самого документа не вписав, що суперечило тогочасній практиці канцелярії. В якійсь мірі таким же можна вважати запис писаря в книзі “Z–23”, датований 1645 р. Він перераховує видані контумації в справі наїзду князя Яреми Вишневецького на Роменську волость Адама Казановського. Після наведення повного тексту контумації, виданої на Станіслава Пянчинського, подається така інформація: “... *таких контумацїи слово в слово на особах розных от того ж стануло змѣновитѣ*” і перераховано 23 особи, які отримали контумації¹³⁹. Ці записи суттєво відрізняються від регестів “Сигілят”, де, зазвичай, вказували адресатів, маєтності, інші істотні дані, вміщені у документі, дату його видання, прізвище осіб, що підписала документ і відправила його з канцелярії, інформацію про величину платні канцелярському персоналові з боку адресата. Однак вони свідчать про пошуки канцелярським персоналом форм фіксації однотипних документів, відмінних від “Книги вписів” чи “Книги декретів”. Як видається, саме такі пошуки, в яких взяв участь і персонал Руської канцелярії, сприяли виникненню в королівській канцелярії нової серії книг, тобто “Сигілят”.

Отже, тип книг РМ, користуючись тогочасною термінологією Коронної канцелярії, можна визначити як вписово–декретовий. Вкраплення дипломатичного листування, зважаючи на його малу кількість та хронологічну спорадичність, на структуру томів Руської канцелярії значного впливу не мали. “Інтереси” РМ та “Книг люстрацій”, рівно як і книг референдарського суду, не пересікалися, а з “інтересами” “Сигілят” корелювалися такою ж мірою, що й книги МК.

1.5. Канцлерські та підканцлерські книги

Мова вже йшла про відсутність чіткого поділу книг Руської канцелярії на канцлерські і підканцлерські. Відносна територіальна обмеженість документального матеріалу (він стосувався лише трьох, пізніше чотирьох воєводств) та періодами швидкі зміни канцлерів і підканцлерів¹⁴⁰, як правило, не дозволяли сформувати ту чи іншу книгу виключно як канцлерську чи підканцлерську (*див. додаток № 4*) на зразок того, як це мало місце у власне Коронній канцелярії. Змішаний характер томів РМ міг бути викликаний ще однією, з нашої точки зору, цілком імовірною причиною. Як писав

---

¹³⁷ Tomczak A. Kilka uwag o kancelarii królewskiej w drugiej połowie XVI w. (Na marginesie nowego z r. 1960 wydania Cancellarius de dignitate R.Heidensteina) // Archeion. 1962. T. XXXVII. S. 239.

¹³⁸ РГАДА, ф. 389, оп. 1, д. 204, л. 95.

¹³⁹ Там же. Д. 214, л. 221.

¹⁴⁰ За час ведення РМ через дані уряди в Речі Посполитій пройшло 30 чол., при чому 15 з них займали послідовно як уряд підканцлера, так опісля й уряд канцлера. (Kennedy Grimsted P. The Ruthenian (Volhynian) Metrica... P. 66–72).

на початку XVII ст. писар Коронної канцелярії та королівський секретар Рейнгольд Гейденштейн, Коронна канцелярія мала невиразний поділ на Більшу й Меншу канцелярії, очолювані відповідно канцлером та підканцлером¹⁴¹. Згідно з даним поділом, на думку польського дослідника А.Томчака, існували і два окремих архіви канцелярських книг¹⁴². Це підтверджується окремими описами книг Меншої 1620 р. і Більшої 1627 р. канцелярій. Проведений нами аналіз інформації цих описів щодо РМ наводить на думку, що, ймовірно, зважаючи на зачислення одних і тих же руських книг як до Більшої, так і до Меншої канцелярії, весь комплект книг Руської канцелярії вже тоді зберігався окремо від продукції обох відділів Коронної канцелярії. Однак це не заперечує зв'язок Руської канцелярії через своїх керівників, канцлера й підканцлера, з Більшою і Меншою канцеляріями.

У зв'язку з фактом підпорядкування частини руських писарів канцлерові, а частини – підканцлерові, виникає закономірне питання: чи не призводила ця ситуація до дублювання вписів одних і тих же документів в різних книгах РМ? Як показує проведений нами аналіз, подібне траплялося досить рідко. У 1580–1581 рр. були записані паралельно в підканцлерській книзі “Е–5” Яна Боруковського¹⁴³ та в канцлерській (спочатку підканцлерській) “ХД” Я.Замойського¹⁴⁴ два зізнання брацлавських зем'ян (Ободенських і Красносельського) про знищення внаслідок пожежі їхніх привілеїв у Вінницькому замку. Щоправда, вписи до тому “ХД” вчинені на три місяці раніше і не у Варшаві, а у Вільні. Також дублюється в тих же книгах і в той же час сеймова вічиста данина князеві Кирикові Ружинському на Котельню у Київському воєводстві¹⁴⁵. Данина була видана “через руки” канцлера Я.Замойського¹⁴⁶, тобто опечатана більшою (канцлерською) печаткою, і після закономірної фіксації її в канцлерській книзі “ХД” підканцлер та його канцеляристи могли занести зміст даного документа до підканцлерської книги “Е–5” лише на підставі прохання К.Ружинського. Ймовірно, так і було, хоч ні в назві впису, ні в його тексті про це не згадується.

У виняткових випадках документи надзвичайно важливого змісту могли паралельно або через певний проміжок часу вписуватися в канцлерські й підканцлерські книги, виходячи з цілком практичних потреб. Так, 1601 р. на прохання шляхтича Стефана Гунчевського та згідно з розпорядженням Сигізмунда III з канцлерської книги “В–2” у підканцлерську книгу “А–1” “для снаднєишого з обох канцелєрии наших выниманья обывателемъ воеводств Киевского, Брацлавского и Подольского” був вписаний межовий акт границь між цими воєводствами, датований 1570 р.¹⁴⁷ Дійсно, як свідчить пізніша канцелярська практика, межові акти, яким надавалося публічне значення, могли дублюватися в канцелярських книгах. При призначенні сеймом

¹⁴¹ *Heidensteini R. Cancellarius sive de dignitate et officio cancellarii regni Poloniae / Edit. A.Kempfi. Varsoviae, MCMLX. S. 52.*

¹⁴² *Tomczak A. Kilka uwag... S. 241.*

¹⁴³ РГАДА, ф. 389, оп. I, д. 195, л. 334об.–335., 336об.–337.

¹⁴⁴ Там же. Д. 216, л. 260–260об., 259об.–260.

¹⁴⁵ Там же. Л. 217об.–219об.; д. 195. Л. 344–346об.

¹⁴⁶ Там же. Д. 216, л. 219об.

¹⁴⁷ Там же. Д. 191, л. 310–312об.; д. 192, л. 198–199об.

1646 р. комісарів для розмежування маєтності Хорол від володінь князя Яреми Вишневецького, вони опис границь “до Метрик наших обох коронних подати мали”¹⁴⁸. Ще один приклад впису документа до канцлерських і підканцлерських книг знаходимо в книзі “Q–15” канцлера Вавринця Гембїцького¹⁴⁹ та в книзі “P” підканцлера Фелікса Криського¹⁵⁰. Це привілей від 4 жовтня 1611 р. на пусте городище Козар в Остерському старостві руському писареві Ф.Олешку. Характерно, що до книги “Q–15” документ вписав сам Ф.Олешко, тоді як до книги “P” – інший руський писар Ян Марцинкевич. Правдоподібно, ініціатива подвійного впису даного документа до РМ належала Ф.Олешку, який таким чином намагався більш надійно захистити свій привілей на Козар на випадок втрати оригіналу.

І.6. Руська та Коронна метрики: співвідношення вписів

Ця проблема посідає чільне місце в розумінні процесу генезису книг РМ з точки зору їх документального наповнення. Як відомо, РМ виникла з метою фіксації документів, видаваних канцелярією щодо Київського, Волинського і Брацлавського воєводств. Однак, люблінські привілеї 1569 р. несли в собі один привід для наступного розтягування документального комплексу РМ. У них визначалося, що справи міст, які користувалися маґдебурзьким правом, мали вестися польською мовою. Останнє давало можливість керівництву Коронної канцелярії юридичні підстави не тільки фіксувати дані справи в РМ польською мовою, але й певну їх частину заносити до МК, де, починаючи з другої половини XVI ст., поряд з латиною почала частіше уживатися польська мова як діловодна. У 1570 р. в МК з’являється документ щодо Кременця¹⁵¹, у 1569 р. – Володимира¹⁵², у 1577, 1592 та 1593 рр. – Києва¹⁵³, у 1581 і 1599 рр. – Луцька¹⁵⁴. 1588 р. датована фундація містечка Хабечкова на Волині, дозволена ротмістрові Київського воєводства В.Канінському¹⁵⁵. Це лише деякі з “міських справ” інкорпорованих воєводств в складі книг МК другої половини XVI ст. Разом з тим, там же зустрічаємо частину документів стосовно українських євреїв, зокрема кременецьких 1581 р. та білоцерківських 1589 р.¹⁵⁶ Потрапляють до МК в даний період і деякі “козацькі” документи¹⁵⁷. Вони деталізують сеймові рішення щодо козаків, як, наприклад, ординація низових козаків 1590 р., або засвідчують витрати скарбових коштів на козацькі потреби, як квитация про видання реєстровим козакам платні в сумі 16600 злотих у 1592 р. Зрозуміло, що при цьому компетенція РМ не порушувалася, оскільки йшлося про

---

¹⁴⁸ Там же. Д. 214, л. 433–433об.: “do Metryk naszych obu koronnych podać mieli”.

¹⁴⁹ Там же. Д. 205, л. 32–32об.

¹⁵⁰ Biblioteka PAN w Kórniku, oddz. rękopisów, rkps 323, k. 27–28.

¹⁵¹ AGAD. MK, sygn. 109, k. 230–234.

¹⁵² Ibid. Sygn. 108, k. 25v.–27v.

¹⁵³ Ibid. Sygn. 115, k. 294–294v.; sygn. 137, k. 427–427v.; sygn. 138, k. 249v.–250.

¹⁵⁴ Ibid. Sygn. 124, k. 389v.–391; sygn. 143, k. 182v.–183.

¹⁵⁵ Ibid. Sygn. 134, k. 196v.–197.

¹⁵⁶ Ibid. Sygn. 125, k. 500v.–502; sygn. 133, k. 363v.–364v.

¹⁵⁷ Ibid. Sygn. 123, k. 99–99v.; sygn. 136, k. 254–255v.; sygn. 137, k. 426v.–427.

документи, які не стосувалися шляхетського стану і його привілеїв. Однак подібні явища відбивалися на розвитку Руської канцелярії, адже, видаючи чи вписуючи “міські” та “єврейські” документи, канцеляристи отримували повну свободу дій з точки зору брання платні¹⁵⁸, чого не могло статися при праці зі шляхетськими документами. Скорочення ж фінансових надходжень сильно позначалося на можливості канцелярії пристойно забезпечувати утримання свого персоналу.

У другій половині XVI ст. до МК вписувалися також окремі королівські привілеї на земські уряди, наприклад, – князеві Миколаєві Ружинському від 10 червня 1591 р. на уряд київського войського¹⁵⁹, на виконання фіскальних обов’язків, зокрема, – брацлавському старості Юрієві Струсю від 17 березня 1581 р. збирати подимне або поральне з маєтностей у Брацлавському воєводства¹⁶⁰ та т.п. Спостерігається і зустрічний, поки що мало інтенсивний рух з боку української шляхти, яка свої протестації, переважно публічного характеру, вносила в МК¹⁶¹. Так, 18 жовтня 1592 р. під час сейму до МК вніс протестацію про недостатнє забезпечення обороноздатності Києва київський воєвода князь Костянтин–Василь Острозький¹⁶².

Перші два десятиріччя XVII ст. принципових змін у співвідношення сфер впливу РМ і МК не внесли. До останньої продовжували вписувати деякі документи перелічених вище груп, але інтенсивність їх вписування помітно збільшилась. Як винятки в даний період в МК зустрічаються данини¹⁶³, навіть впис угоди купівлі–продажу 1616 р., копія якого відтворена в метриці руською мовою¹⁶⁴. Під 1615 р. у коронних книгах знаходимо один з перших консенсів (королівських дозволів на уступку права держання королівщини чи уряду) стосовно українських воєводств¹⁶⁵. Тим самим було покладено початок черговому сильному ударові по фінансовому становищу персоналу Руської канцелярії, оскільки видання та впис до метрики консенсів приносили канцеляристам чималі грошові прибутки.

Процес перерозподілу українського документального матеріалу між РМ та МК значно посилювався з початку 1620–х рр. Його розвиток поглиблювали головню два чинники: прогресуюча полонізація української шляхти та втягнення у сфери впливів обох метрик чернігівського документа. Чернігівські документи, переважно писані польською мовою, видавалися як у Руській канцелярії, так і у власне Коронній, що певною мірою сприяло поширенню такої практики і щодо Волинського, Київського і Брацлавського воєводств. Так, за 1627–1628 рр. Руською канцелярією був зафіксований лише один привілей, спрямований територіально до Київського воєводства

¹⁵⁸ Tomczak A. Kilka uwag... S. 247.

¹⁵⁹ AGAD. MK, sygn. 136, k. 209–209v.

¹⁶⁰ Ibid. Sygn. 125, k. 387v.–388.

¹⁶¹ Ibid. Sygn. 109, k. 191–193; sygn. 122, k. 339–339v.

¹⁶² Ibid. Sygn. 137, k. 427–427v. Протестація внесена у зв’язку з неприйняттям сеймом запропонованої київським воєводою ухвали про виділення коштів на зміцнення обороноздатності Києва (*Kempa T. Konstanty Wasyl Ostrogski (ok. 1524/1525 – 1608), wojewoda kijowski i marszałek ziemi Wołyńskiej. Toruń, 1997. S. 208–209*).

¹⁶³ AGAD. MK, sygn. 157, k. 44v.–46; sygn. 163, k. 229–229v.

¹⁶⁴ Ibid. Sygn. 158, k. 369–373.

¹⁶⁵ Ibid. K. 158–158v.

ва¹⁶⁶, при повній відсутності брацлавських привілеїв та консенсів, що стосувалися б даних воєводств. У той же час книги МК за означені роки вміщують 10 привілеїв на уряди, маєтності, церковні посади та 7 консенсів, територіально спрямованих до Київщини і Брацлавщини¹⁶⁷. Туди ж потрапили навіть три привілеї на земські уряди Волинського воєводства, написані руською мовою¹⁶⁸, що особливо виразно підкреслює тенденції до згортання діяльності Руської канцелярії.

Слід зауважити, що практика “переливу” українського документа з РМ до МК знаходила, з одного боку, підтримку керівництва канцелярії, а, з іншого, – віддзеркалювала наростання інтеграційних процесів у шляхетському середовищі. У контексті першої тенденції видається закономірним початкове скорочення кількості руських писарів з двох до одного, яке відбулося в середині 1620–х рр., коли у зв’язку з початком духовної кар’єри перестав працювати в Руській канцелярії Криштоф Баковецький, а по тому відсторонення від уряду руського писаря представників волинської шляхти, що сталося в 1629 р., після смерті З.Словицького¹⁶⁹. Прихід на цей уряд людей, мало зв’язаних не тільки з українськими воєводствами, а й зі шляхтою взагалі, завершив підготовку до остаточного поглинення руських книг коронними. Тому немає нічого дивного в тому, що в 30–40–х рр. XVII ст. коронні книги наповнюються українськими документами¹⁷⁰, в той час як книги РМ перетворюються ледве чи не виключно в декретові (“Z-23”, “XC”). Принагідно слід зауважити, що діяльність Руської канцелярії в 1633–1647 рр. пожваблювалася під час проведення сеймів і практично призупинялася у періоди між сеймами. У зв’язку з цим в книгах “Z-23”, “XC” відклалася велика кількість рішень сеймового суду. Ймовірно, це стало наслідком політики короля та його оточення, які, не зацікавлені в підвищенні шляхетської опозиційності на сеймах, підтримували організаційно на ці періоди функціонування Руської канцелярії.

Залишається менш дослідженим питання, як складалося співвідношення між книгами РМ та книгами асесорського суду. Аналіз матеріалів, що заміщують деякою мірою книги асесорського суду, дозволяє виявити менш виразний, але, все-таки, рух декретового документа від томів РМ до книжкової, звичайно, опосередкованої через Коронну канцелярію, продукції асесорії. Так, в одній з книг так званої “Литовської метрики”, укладеної 1799 р. на основі книг асесорського суду, поміщені копії 9 декретів асесорії 1596–1647 рр., які стосуються українських воєводств¹⁷¹. П’ять з них припадають на 1640–ві рр. Подібно і книги “Вироків (а фактично протоколів¹⁷²) асесорського, сеймового і реляційного судів” за 1618–1643 рр.¹⁷³ вміщують 46 чорнових вписів декретів справ, які мали б бути, виходячи з їх територіальної приналежності, внесеними

---

¹⁶⁶ РГАДА, ф. 389, оп. 1, д. 210, л. 79–80.

¹⁶⁷ AGAD. MK, sygn. 176; sygn. 177; sygn. 173.

¹⁶⁸ Ibid. Sygn. 176, k. 122v., 184v.–185, 196v.; привілеї Войтехові Станішевському від 18 січня 1628 р. на луцьке земське писарство, князеві Юрієві Пузині від 2 лютого 1628 р. на волинське ловецтво, Миколаєві Семашку від 15 лютого 1628 р. на волинське підчаштво.

¹⁶⁹ Ibid. Sygn. 178, k. 33–34v.

¹⁷⁰ Особливо: Ibid. Sygn. 178, 181, 183–185, 187, 189, 191, 192.

¹⁷¹ Ibid. Tzw. ML, dz. V, nr 1.

¹⁷² Inwentarz Metryki Koronnej. S. 262.

¹⁷³ AGAD. ASR, sygn. 10–18.

до РМ. Цілком ймовірно, що, якщо не всі, то, принаймні, значна їх частина потрапила до книг асесорського суду.

Більш повільні, порівняно з вписовим документом, темпи “руху” декретового документа чотирьох українських воєводств від РМ до книг асесорського суду визначалися чинністю Волинського статуту. Вона породжувала ще навіть в 40–ві рр. XVII ст. як серйозні технічні труднощі суміщення в одних книгах вирішуваних за різними правовими нормами судових документів, так і невдоволення будь-якої зі сторін, що брала участь в судовому процесі і якій ішлося в той чи інший момент про пошук правового прецеденту, здатного привести до скасування не вигідного їй рішення. Як такий міг бути використаний факт запису польською мовою, що мав місце при фіксації декрету до книг асесорського суду.

Останній період ведення РМ (1652–1673 рр.) характерний появою нових аспектів взаємовідношення РМ і МК. Це проявилось насамперед у вписуванні значної кількості українських документів як до РМ, так і до МК. Наприклад, всі 6 документів, вписані до тому “SB–24” РМ протягом 1669 р.¹⁷⁴, були одночасно зафіксовані в книзі МК¹⁷⁵. Разом з тим, спостерігається певна відсутність в даний період записів до РМ рішень асесорського і реляційного судів, хоч вже згадувана книга так званої “Литовської метрики” свідчить про наявність таких рішень щодо українських воєводств у знищених книгах асесорського суду¹⁷⁶. Поза тим, рішення сеймового суду продовжували вписуватися до РМ¹⁷⁷. Причина такого явища лежала, правдоподібно, у сфері більш швидкої “коронізації” волинського права в асесорському та реляційному судах порівняно з сеймовим судом. Так, якщо 1654 р. в асесорії справа між Романом Загоровським та Яном Прусинівським стосовно маєтностей Радомишля і Сухої Волі, що у Луцькому повіті Волинського воєводства, розглядалася згідно з коронним правом¹⁷⁸, то того ж року сеймовий суд, розбираючи справу між Станіславом Мушатичем–Охлоповським, з одного боку, і Володимиром Гулевичем, Філіпом Бокієм, Дмитром Боровським та іншими, – з іншого, щодо збройного наїзду на маєтності першого, згадує як чинний, поряд з коронним правом, “*Статут, що служив Волинському воєводству*”¹⁷⁹.

Таким чином, у третій чверті XVII ст. співвідношення між РМ та МК радикально змінилося на користь останньої. Фактично повна мовна колонізація і наближення дипломатичних особливостей українського документа в даний період до коронного ліквідувала будь-які його відмінні зовнішні та внутрішні особливості, що давало додаткові підстави для остаточного розчинення Руської канцелярії в Коронній.

¹⁷⁴ РГАДА, ф. 389, оп. 1, д. 220, л. 242–246об.

¹⁷⁵ AGAD. MK, sygn. 209, k. 123–123v., 136v.–137, 150–150v., 189–189v., 209–210, 230v.–231v.

¹⁷⁶ Ibid. Tzw. ML, dz. V, nr 1, k. 340–343, 349–351v., 361–366v.

¹⁷⁷ Пам’ятки історії Східної Європи. Т. V. С. 32–47, 50–57 та ін.

¹⁷⁸ AGAD. Tzw. ML, dz. V, nr 1, k. 349v.–351v. Більша роль коронного права в асесорському суді визначалася природою справ, що в ньому розглядалися. До компетенції цього суду відносилися справи, що стосувалися королівських маєтностей, правове регулювання яких на середину XVII ст. майже повністю визначалося коронними конституціями.

¹⁷⁹ РГАДА, ф. 389, оп. 1, д. 220, л. 14об., 16.

1.7. Репрезентативність книг Руської канцелярії

На наш погляд, центральним питанням даної проблеми є відношення кількості документів, вписаних до книг РМ, до загального числа документів, які видавалися Руською канцелярією або ж нею засвідчувалися і фіксувалися в книгах. Вище наведений розгляд проблеми співвідношення між РМ і МК значною мірою торкається даного питання і дозволяє зробити загальний висновок, що процес вписування документів стосовно Київського, Волинського, Брацлавського і Чернігівського воєводств, починаючи від Люблінської унії 1569 р., характеризувався прогресуючою тенденцією до розподілу документів між руськими книгами та коронними. Виходячи з цього, можна стверджувати, що ніколи за період від 1569 до 1673 р. книги РМ не концентрували в собі вписів всіх українських документів, які проходили королівську канцелярію.

Є, однак, інше, більш загальне, питання, чи можливо говорити про наявність всіх українських документів, виданих королівською канцелярією, у книгах як руських, так і коронних взагалі. Дана проблема стосовно книг реєстрового типу, зокрема, МК і ЛМ, перебуває на стадії розв'язання. Ще 1912 р. дослідник МК XV ст. Евстахій Новіцький висловив сильний сумнів в обов'язковості фіксації кожного документа, виданого Коронною канцелярією, в її книгах¹⁸⁰. Незабаром С.Кентшинський не тільки ствердив відсутність такої обов'язковості, а навіть більше, допустив можливість нефіксації документа до книг МК при наявності безпосереднього наказу з боку керівництва канцелярії на такий впис¹⁸¹. З тих пір подібна точка зору з невеликими відмінностями стала домінуючою в польській історіографії. Зокрема, сучасна дослідниця МК І.Сулковська–Курасьова, припускаючи, що книги метрики в принципі були місцем вписів всіх документів, констатує, однак, невідповідність практики вписування цій тезі. Більше того, вона висловлює припущення, що необхідність впису визначалася не важливістю змісту документа, а, можливо, фінансовими інтересами персоналу канцелярії, хоч, як сама відзначає, не має змоги підтвердити свою думку конкретними прикладами¹⁸². Стосовно ЛМ проблема викликала в історіографії як дискусію, так і більші труднощі. Такі авторитетні дослідники ЛМ, як Матвій Любавський та Іван Лаппо, були твердо переконані в занесенні до її книг всіх документів, які надходили до князівської канцелярії¹⁸³. Їх точку зору піддав критиці Микола Бережков, який в своїй праці, аналізуючи початкові книги ЛМ, відзначав, що документи, видані канцелярією, а також дипломатичні листи вписувалися до книг, як правило, з відносно більшою повнотою; інші ж документи, що надходили до канцелярії, заносилися з великим відбором – тільки ті, що визнавалися достойними увічнення чи, у крайньому разі, довгого зберігання¹⁸⁴. Твердження М.Бережкова визнав вірним

---

¹⁸⁰ *Nowicki E. Studya nad kancelaryą Koronną... S. 72.*

¹⁸¹ *Kętrzyński S. Zarys nauki... C. 432.*

¹⁸² *Sulkowska–Kuraszowa I. Polska kancelaria królewska... S. 93.*

¹⁸³ *Любавский М.К. Литовско–русский сейм. Москва, 1900. С. 386, 388; Лаппо И.И. Великое княжество Литовское за время от заключения Люблинской унии до смерти Стефана Батория (1569–1586). Санкт-Петербург, 1901. Т. 1. С. 404.*

¹⁸⁴ *Бережков Н.Г. Литовская метрика как исторический источник... С. 5.*

М.Ковальський¹⁸⁵. Що ж стосується РМ, то лише П.Кеннеді Грімстед висловила свою думку відносно репрезентативності її книг. Вона вважає, що "... книги Руської метрики містять офіційні копії майже всіх документів, виданих по Волинському, Брацлавському, Київському та Чернігівському воєводствам"¹⁸⁶.

Як, все-таки, було в реальності? Фрагментарний перегляд гродських книг Правобережної України кінця XVI ст. свідчить, що значна кількість документів, виданих Руською канцелярією, до книг РМ не потрапляла. Так, лише одна книга луцького гродського уряду вміщує 6 вписів королівських привілеїв ("автентиків") 1594, 1597 та 1598 рр. на уряди возних Волинського воєводства різним особам¹⁸⁷, які (привілеї), не зафіксовані в РМ, але видані були Руською канцелярією, оскільки вони писані руською мовою і підписані Ф.Олешком (4 документи), Яном Новоселецьким (1 документ) і З.Словицьким (1 документ). Слід також відзначити, що навіть порівняння окремих книг РМ дає підстави гадати про наявність виданих Руською канцелярією, але не вписаних до РМ, певних різновидів документів. Так, книги "XD" та "C-3" містять значне число королівських листів до різних урядників українських воєводств, тоді як в інших книгах, особливо XVII ст., про них немає й натяку. Подібно, й реляції про вручення позовів, частково присутні в деяких ранніх руських книгах¹⁸⁸, зовсім зникають з книг РМ в XVII ст. Такі спостереження говорять про існування цілих груп документів, виданих Руською канцелярією, які не фіксувалися в її книгах.

Якщо таке твердження можна було апріорно передбачити, опираючись на існуючу в історіографії точку зору стосовно наповненості метричних книг, то важче з'ясувати, чи фіксувалися в РМ всі документи, щодо обов'язковості впису яких видавалося розпорядження короля, сейму чи керівників канцелярії. Якщо розпорядження монарха чи керівників канцелярії важче піддаються фіксації, оскільки часто були усними або у вигляді записки чи листа до писаря, то більшість сеймових розпоряджень такого характеру включались до конституцій і тому їх можна використати для аналізу. Найбільш представницький випадок, коли відносно повно можна провести такий аналіз, пов'язаний з укладенням у вересні 1658 р. Гадяцької унії.

10 червня 1659 р. коронний сейм Речі Посполитої в зв'язку з укладенням Гадяцької унії ухвалив пункти цієї унії і видав від імені короля ряд привілеїв козацькій старшині. Ці привілеї мають для розгляду проблеми репрезентативності першорядне значення завдяки розпорядженню сейму відносно них наступного змісту – "*Котрий реєстр до Метрики має бути поданий у поточному році*"¹⁸⁹.

Всього цей реєстр включає в себе 30 своєрідних концептів документів, затверджених постановою сейму (не враховуючи двох, адресат яких – монастирі). За

¹⁸⁵ Ковальський Н.П. Источники по истории Украины XVI–XVII вв. в Литовской метрике и фондах приказов ЦГАДА. Днепропетровск, 1979. С. 9.

¹⁸⁶ Кеннеді Грімстед П. Руська метрика... С. 62.

¹⁸⁷ ЦДІАК, ф. 25, спр. 54, арк. 95зв.–96, 132зв.–135, 144зв.–145, 147зв.–148зв., 203зв.–204зв. Висловлюю подяку Вікторіві Атаманенку за інформацію щодо даних позицій.

¹⁸⁸ РГАДА, ф. 389, оп. 1, д. 194, л. 102–103об., 223–223об.; д. 195, л. 25–25об., 64–64об., 88об.–89, 237–237об., 306об.–307 об.; д. 200, л. 24об., 158об., 162об.

¹⁸⁹ Volumina legum... T. IV: 1641–1668. С. 302: "*Który regestr do Metryki ma bydż in decursu anni podany*".

нашими підрахунками вони були покладені в основу видання 56 документів (див. додаток № 6)¹⁹⁰. Хоч, малоімовірно, що дана цифра є точною, оскільки діловодство королівської канцелярії інколи носило мало прогнозований характер, все-таки вона, на нашу думку, може бути використана для підрахунків з метою не визначення точних кінцевих результатів, а встановлення тенденції процесу вписування до РМ. Як результат, всього 17 документів з 56 виявилися вписаними до РМ, що складає 30,36%¹⁹¹. Ще 4 знаходимо зафіксованими в книгах МК¹⁹². Отже, всього 21 документ з 56 був вписаний до книг метрик; і це при наявності сеймового розпорядження про обов'язковість їхнього впису. Якщо навіть припустити малоімовірно, що з якихось причин частина документів, передбачених реєстром, взагалі не була видана*, все одно можна з певністю ствердити як неспростовний факт вибірковість впису українських документів і до РМ, і до МК.

Ступінь фіксації документа в королівській канцелярії можна прослідкувати, використовуючи й інші дані. У зв'язку з укладенням Андрусівського перемир'я 1667 р., яким передбачалася компенсація з боку царського уряду шляхті, що втратила свої земельні володіння у Київському, Чернігівському воєводствах та Стародубському повіті, сейм ухвалив конституцію *“Апробація диплому певним воєводствам, до Метрик Коронної та ВКЛ поданого”*¹⁹³. Ішлося про схвалення привілею *“pro parte exulium”* від 12 травня 1667 р., підписаного королем, примасом і маршалком сейму. Привілей гарантував відшкодування шляхті¹⁹⁴. Конституція, згідно з початковим уявленням послів, мала включати весь текст привілею, але остаточне рішення було компромісним: привілей вписувався до МК і ЛМ, а конституцією був лише апробований. РМ не вміщує впис самого привілею; натомість, до книги “SB–24” вписані квити київських та чернігівських обивателів про отримання своєї частини суми¹⁹⁵.

Принагідно зазначимо, що чинність подібних рішень сейму щодо фіксації документів до книг Метрики для шляхти видавалася сумнівною. Зумовлювалося це недостатнім ступенем виконання сеймових конституцій, у зв'язку з чим вони часто реасумувалися, тобто знову підтверджувалися. Так, сейм 1635 р. ухвалив конституцію, згідно з якою, за дозволом папської курії, духовні, католики й уніати, викликані за кримінальними позовами, мали судитися королівським судом. Бреве папи, яке уможливило прийняття такої ухвали, мало бути вписане до метрик і варшавських гродських книг¹⁹⁶. У цьому вже в 1638 р. сильно сумнівалася волинська шляхта, яка в

¹⁹⁰ Детальніше розрахунки див.: Кулаковський П. М. До репрезентативності так званих “природних вибірок”... С. 101–107.

¹⁹¹ Там само.

¹⁹² AGAD. МК, sygn. 196, k. 175–178v.; sygn. 202, k. 152–153v., 207–207v.

* Книги “Сигілят”, які теоретично фіксували всі вихідні з канцелярії документи деяких з них не перелічують.

¹⁹³ Volumina legum. T. IV. S. 432: *“Approbatio diplomatis pewnym Woiewództwom do Metryk Koronnej i W.X.Lit. danego”*.

¹⁹⁴ Kulecki M. Wygnańcy ze Wschodu. Egzulanzi w Rzeczypospolitej w ostatnich latach panowania Jana Kazimierza i za panowania Michała Korybuta Wiśniowieckiego. Warszawa, 1997. S. 23.

¹⁹⁵ Пам'ятки історії Східної Європи. Т. V. С. 415–418.

¹⁹⁶ Volumina legum. T. III: 1609–1640. S. 406: *“Forum ludzi szlacheckich z duchownemi, in personalibus criminalibus, Koronnych i W.X.L.”*.

інструкції своїм послам на сейм наказувала: *“Взнати старанно мають наші пани послы, чи є це апостольське брєве у варшавських гродських книгах, і якщо є, вийнявши автентично, тут до наших гродів щоб подане було, а якби не було, домагатися мають, щоб згідно з тією конституцією подане було...”*¹⁹⁷. Зрозуміло, в різні періоди функціонування Руської канцелярії ступінь фіксації виданих нею документів у книгах метрики міг бути різним, але на основі результатів, отриманих на прикладі “гадяцького” комплексу документів маємо всі підстави говорити про неповне, вибіркєве з огляду на ряд об’єктивних і суб’єктивних причин, представництво українських документів, що проходили в стадії або свого видання, або ж пізнішого їх засвідчення королівську канцелярію, в томах РМ.

¹⁹⁷ Архив ЮЗР. Ч. II. Т. I. С. 236: *“Powiedzieć tego pilno mają Panowie posłowie naszymy, ieśli to brewe apostolicum iest w actach grodzkich warszawskich; i ieśli iest, aby go wyciąwszy autentice, tu do grodów naszymych podane bylo, a ieśli nie bylo, domawiać się mają, aby wedle tej constituciej podane bylo”*.

РОЗДІЛ II ФАКТОРИ ФУНКЦІОНУВАННЯ РУСЬКОЇ КАНЦЕЛЯРІЇ

II.1. Волинський статут

Як зазначено вище, відмінне право стало одним з основних факторів, що сприяли утворенню окремої серії книг у королівській канцелярії. Відповідь на питання, наскільки цей фактор залишався дієвим протягом усього часу функціонування Руської канцелярії, уможливить зрозуміння причин її ліквідації. Дослідження його дії вимагає ретельного аналізу документації канцелярії (особливо її декретової частини). Слід мати на увазі, що загальні висновки щодо “коронізації” литовсько–руського права після 1569 р., які поки що в історичній літературі мають декларативний характер, характеризуються суттєвою відмінністю щодо різних урядових інституцій, причетних до українських воєводств. Темпи “коронізації” були різними в інституціях і судах загальнодержавного значення чи королівської юрисдикції та в місцевих земських, гродських і підкоморських судах. Залежали вони і від галузі права: зміни в цивільному праві відбувалися більш повільно, ніж в кримінальному, кримінально–процесуальному, не кажучи вже про публічне право, яке з часом все більше приходило в суперечність із Другим Литовським статутом. Логічною відповіддю на таку ситуацію мала б бути власна систематизація права, як це зробила шляхта королівської Пруссії¹ чи Мазовії². Не можна заперечити, що українській шляхті, так само як і шляхті королівської Пруссії, можливо, лише в меншій мірі, було притаманне почуття осібності своїх прав і необхідності їх збереження. Однак це почуття не було підкріплене послідовною кваліфікованою працею прошарку тогочасних юристів – суддів, підкоморіїв, підсудків, адвокатів, земських і гродських писарів. Не випадково, протягом другої половини XVI і всього XVII ст. українські воєводства не висунули жодного теоретика права загальнодержавного масштабу, тоді як одне лише Руське воєводство – Павла Щербича, декретового писаря асесорського суду, автора ряду юридичних праць, в т.ч. і збірника польських статутів і конституцій³ та ряду робіт із магдебурзького права⁴, львівського земського писаря Яна Свошовського, автора Скороченого правового процесу

¹ *Bömelburg H.–J.* Prusy Królewskie a Mazowsze – próba porównania świadomości regionalnej w czasach nowożytnych w Koronie Polskiej // Prusy Książęce i Prusy Królewskie w XVI–XVIII wieku. Kielce, 1997. S. 87.

² *Choińska–Mika J.* Sejmiki mazowieckie w dobie Wazów. Warszawa, 1998. S. 13.

³ *Promptuarium statutorum omnium et constituonum etc.* Brunsbergae, 1604.

⁴ *Speculum Saxonum: albo prawo saskie i magdeburskie porządkiem abecadła z łacińskich i niemieckich exemplarzów zebrane.* Lwów, 1581; *Jus municipale, to jest prawo miejskie magdeburskie, nowo z łacińskiego i niemieckiego na polski język z pilnością i wiernie przelożone przez Pawła Szczerbicza.* Lwów, 1581; *Dykcyonarz uczonych polskich.* Lwów, 1833. T. III. S. 92–94.

(Postępek prawny skrócony), який сеймовою конституцією 1611 р. рекомендувався до друку з метою обговорення його тексту на земських сеймиках і схвалення на наступному сеймі як чинного права⁵. Для українських практикуючих суддів і заступників сторін у судах теоретична юриспруденція залишилася лише предметом споживання, а не стала об'єктом активної діяльності. Причин цього було декілька. По–перше, основним місцем освіти для місцевих “практиків права” виступали осередки “стилю канцелярії руської”⁶, тобто земські і гродські канцелярії, де латинська традиція довго залишалася чужою. Поодинокі представники української шляхти, що не для забави, а дійсно для отримання освіти в другій половині XVI ст. виїжджали студіювати за кордон, по поверненні додому ставали щонайменше королівськими секретарями, тобто представниками центру. Показовою в цьому відношенні є кар'єра представника дрібної шляхти з Волині Базилія Древинського, який студіював у швейцарському Базелі⁷, а, повернувшись до вітчизни, незабаром став писарем литовської князівської канцелярії й секретарем Сигізмунда Августа. По–друге, на тих самих практиків тиснув авторитет Литовського статуту. На проблемі його коректури, вирішення якої було поставлено українською шляхтою, але так і не реалізовано, варто зупинитися детально.

Видання привілеїв Волинській та Київській землям на Люблінському сеймі 1569 р. із зазначенням у них факту збереження для інкорпорованих земель як чинного права Статуту 1566 р. без розділу про земську оборону стало висхідним пунктом становлення окремої правової системи в українських воєводствах. Спеціально не зупиняючись на визначенні всієї палітри мотивів, які штовхали українську шляхту, а вірніше її лідерів – князів Острозьких, Збараських, Вишневецьких, Сангушків, Чорторійських, Корецьких – до відстоювання осібного права, потрібно зазначити вагому роль закоріненого у шляхетську свідомість знаменитого принципу внутрішньої політики ВКЛ – “*Ми старини не рухаємо, а новини не вводимо*”⁸. Показовим у цьому відношенні є пункт інструкції шляхти Київського воєводства 1570 р., спрямований на дотримання люблінського привілею: “... не нарушаючи ни в чом статуту прав наших, которыми с.д.мы у воєводстве нашем з давных часов судим, при них нас заховать”⁹. Принагідно зауважимо, що подібні поклики на старовину (“dawność”) можна зустріти в інструкціях воєводств, які теж користувалися окремим правом, зокрема, мазовецьких. На думку дослідниці мазовецьких сеймиків

⁵ Woźniakowa M. Sąd asesorski koronny... S. 49–50.

⁶ Яковенко Н.М. Українська шляхта... С. 233.

⁷ Kot S. Polacy w Bazylei za czasów Zygmunta Augusta // Reformacja w Polsce. 1922. T. I. S. 113–114.

⁸ Яковенко Н. “Чоловік добрий” і “чоловік злий”: з історії ментальних установок в Україні–Русі кінця XVI – середини XVII ст. // Mediaevalia Ucrainica: ментальність та історія ідей. Київ, 1992. Т. I. С. 87; Кром М. “Старина” как категория средневекового менталитета (по материалам Великого княжества Литовского XIV – начала XVII вв.) // Там само. 1994. Т. 3. С. 82–83. Старовина виступала як індикатор справедливості закону, тому середньовічні люди не створюють право, а “шукають” і “знаходять”, не переробляють, а “поправляють” і “покрашують” (Гуревич А.Я. Категории средневековой культуры. Москва, 1984. С. 178–183; Яковенко Н. “Чоловік добрий” і “чоловік злий”... С. 87).

⁹ Інститут рукопису НБУ, ф. II: Історичні матеріали, спр. 22641, арк. 9.

Й.Хоїнської–Міки, апеляція до не окресленої точніше минувшини виступала своєрідним способом, що дозволяв приховати консерватизм і небажання радикальних змін¹⁰. Замкнені, консервативні шляхетські кола українських воєводств, відстоюючи право на вживання свого Статуту, вважали його серйозною перешкодою для проникнення коронної шляхти до їхніх вотчин. При цьому під Статутом шляхта розуміла не лише текст 1566 р., а й норми звичаєвого права, які усталилися значно раніше. Виступаючи проти надання маєностей і урядів у своєму воєводстві особам, у ньому не осілим, шляхта Київського воєводства в інструкції своїм послам на сейм 1570 р. зазначила: “.. *бо естли бы его кр. м. рачил давати городки киевские у держане людем невосельм в онои земли Киевской, tedy естли бы з нас которому шляхтичу кривду учинил, tedy б ведле статуту права нишого старосту бы позват не мел с чого*”¹¹. Тут чітко простежується намагання місцевих феодалів зберегти характерний для Київщини інститут кормлінь, який гарантував їм почергове монопольне право на держання волостей і урядів, закріплене уставними грамотами литовських князів, зокрема привілеєм Сигізмунда I від 12 серпня 1507 р.¹² Оскільки до унії цей інститут фактично щороку змінював титуляра (носія права)¹³, то шляхта висловлювала побоювання, що в разі надання волості немісцевому зем'янину буде важко його притягнути до відповідальності за правопорушення чи злочин. Дійсно, Другий Литовський статут передбачав вручення позову возним чи особисто відповідачеві, або покладення позову в його дворі¹⁴. Київська ж шляхта знала з власної практики, що протягом одно–дворічного держання волості ніхто з державців не будував у ній своїх дворів. Звідси виникала небажана перспектива судитися з державцею в суді повіту, де він мав нерухомість; феодалне право мало персональний характер, який відображувався у правилі: “*Позивач має судитися у суді, юрисдикції якого підлягає відповідач*”¹⁵. Спір з державцею можна було також вирішити у задвірному суді, але, зважаючи на віддаленість Київщини від місць його проведення, це супроводжувалося значними фінансовими видатками з боку позивача. Однак, як видається, місцева шляхта ще була мало знайома з механізмом функціонування територіального права, яке для Корони було звичайним явищем і передбачало відповідальність згідно з його нормами, незалежно від осілості. Литовський статут 1566 р. також знав таку відповідальність¹⁶, тому вимога інструкції віддзеркалює саме норми звичаєвого

---

¹⁰ *Choińska–Mika J. Sejmiki mazowieckie w dobie Wazów. S. 97.*

¹¹ Інститут рукопису НБУ, ф. II, спр. 22641, арк. 8.

¹² *Lietuvos Metrika. Knyha Nr. 8 (1499–1514) / Parengė: A. Baliulis, R. Firkovičius, D. Antanavičius. Vilnius, 1995. P. 241; Яковенко Н. Українська шляхта... С. 47, 179–181.*

¹³ *Яковенко Н. Українська шляхта... С. 179–180.*

¹⁴ *Статутъ Великого князства Литовского... С. 69 (IV, 9).*

¹⁵ Показовою щодо цього є дискусія, яка точилася між послами на сеймі 1569 р. при виробленні привілеїв для інкорпорованих воєводств. Привілеї передбачили апеляцію з земських судів цих воєводств не до сеймового, а до задвірного суду. Аргументи противників цього пункту зводилися до наступного. У випадку позову коронного шляхтича волинянинів справу має розглядати суд відповідача. Останній буде апелювати до двору, а там судять не найкраще: при свічках печатник або референдар з сенаторами, які часто вирішують справи, непідлеглі їх юрисдикції (*Дневник Люблинского сейма... С. 182–183*).

¹⁶ *Статутъ Великого князства Литовского... С. 75 (IV, 19).*

права, які складали важливу частину старовини, але в середині XVI ст. були цілковитим анахронізмом.

Відтак перші вимоги шляхти щодо Статуту є цілком консервативними: керуватися ним, бо він захищає старовину, гарантує шляхетські привілеї. Нечисленні відомі нам сеймикові інструкції до судової реформи 1578 р. дотримуються цієї точки зору. Так, зокрема, трактує своє ставлення до Статуту ухвала з'їзду волинської й брацлавської шляхти, датована 27 липня 1572 р.¹⁷, та каптурова постанова волинської шляхти 27 липня 1574 р.¹⁸ Адресоване королеві прохання зберігати використання у місцевому судочинстві Другого Литовського статуту містила волинська інструкція на сейм 1576 р. Позитивна відповідь (респонс) короля не задовольнила волинських зем'ян, оскільки в інструкції послам від 1 травня 1577 р. на генеральний сеймик було вміщене прохання, щоб із королівської канцелярії до відома всієї шляхти Волинського воєводства була видана конфірмація *“на уживанье справедливости, яко есмо у своемъ воєводстве постановили своимъ правомъ”*¹⁹. Цей вислів засвідчує, що застосування Статуту у судах воєводства піддавалося сумніву, натрапляло на перешкоди. Вони виходили з середовища прибулої коронної шляхти, яка не бажала долати юридичні незручності в судових процесах зі шляхтою цих воєводств. Недаремно, 9 січня 1579 р. прокуратор польського походження Окніцький, коли його у володимирському суді відвели згідно з артикулом 34 розділу IV Статуту 1566 р. як *“неосілого”*, заявив, що той Статут мав силу до унії, а тепер лише Литві служить²⁰. Могли нехтувати Статутом і магнати. У 1572 р. урядник К.–В.Острозького заявив у суді: *“пан мой... на тот артыкул не зезволял, а ку тому и вс ~~ц~~ панове волынцы того артикулу не вживають”*²¹. Так траплялося неодноразово²².

В цей же період розпочався процес рецепції коронного права. Так, торунський сейм 1576 р. на прохання волинських послів, *“щоб згідно з правом коронним при цьому були збережені”*, поширив на їх воєводство принцип не поєднання двох земських урядів в одних руках. У зв'язку з цим заборонялося воєводам і каштелянам бути луцькими старостами²³.

Важливе значення для подальшого генезису Другого Литовського статуту мало створення трибуналів як вищих судових інстанцій шляхетського судочинства. Виведення шляхетського судочинства з-під королівської юрисдикції мало бути значною поступкою центральної влади шляхті. Тому невиняково, пункт про створення трибуналів знаходимо у § 14 Артикулів Генрика Валезія. У Короні передбачалося створити два трибунали: у Пйотркові – для Великої Польщі та у

¹⁷ Biblioteka Uniwersytetu Jagiellońskiego w Krakowie, oddz. rękopisów, rkps. 3/52: Kopie listów z czasów bezkrólewia po śmierci Zygmunta Augusta z lat 1572–1573, k. 33. Копія листа надана авторові в користування варшавським істориком Каролем Мазурем.

¹⁸ Архив ЮЗР. Ч. II. Т. I. С. 21.

¹⁹ Ланто И.И. Великое княжество Литовское... Приложение. С. 88.

²⁰ Попов Г.Л. Луцкий трибунал 1578 р. С. 34.

²¹ Малиновский И. Сборник материалов относящихся к истории Панов-Рады Великого княжества Литовского. Томск, 1901. С. 465.

²² Яковенко Н. Українська шляхта... С. 111.

²³ Volumina legum. T. II. S. 165: *“aby wedle prawa Koronnego przy tym byli zachowani”*.

Львові – для Малої. Три українські воєводства не підпадали під юрисдикцію жодного²⁴, що вже було серйозним аргументом для створення власного трибуналу. Введення цього пункту до поданих артикулів означало, що його зобов'язані були виконувати наступні королі. Обговорення питання про створення трибуналу на сеймі визначалося королівською легацією на сеймики квітня 1577 р. Після того як королівська легація була принесена 1 травня 1577 р. королівським секретарем Базилієм Древинським на луцький сеймик, до інструкції послам шляхта включила пункт, який однозначно вимагав утворення окремого трибуналу для трьох воєводств: “А што ся дотычетъ способу судовъ, въ земляхъ постановенныхъ, тыи и мы, якосмы постановили, маемо нигде индеи, толко у себе въ своихъ воєводствахъ, уживати ихъ хочемъ своимъ правомъ”²⁵. Респонс Стефана Баторія, який королівська канцелярія видала у червні 1577 р., проти цього не заперечував²⁶. Сейм 1578 р. подібне рішення схвалив, видавши окрему конституцію “*Woiewództwa Kiiowskie, Wołyńskie u Braclawskie*”²⁷. Докладно не зупиняючись на аналізі сеймової ухвали, що вже було об'єктом дослідження²⁸, виділимо моменти щодо Статуту. З конституції видно, що позиція послів українських воєводств не була одностайною. А Вікторин Вербицький, який як луцький католицький біскуп входив до сенату²⁹, взагалі “...на сойме на трибуналы и становенъе новыхъ судовъ не зезволял и имъ подлечь не хотель”³⁰. Вересневий 1578 р. сеймик волинської й брацлавської шляхти, зібраний для обрання депутатів на трибунал, опосередковано називає основних промоторів ухвали згаданої конституції: київського воєводу К.–В.Острозького, брацлавського воєводу Януша Збараського та волинського воєводу Андрія Вишневецького³¹. Знаючи загальну картину стосунків між князями й шляхтою в цей період³², не важко реконструювати політичний розрахунок князівської верстви. Виступаючи в принципі проти емансипації рядової шляхти (створення трибуналу було одним з елементів цього процесу), але розуміючи, що реальних засобів зупинити її у масштабі Речі Посполитої у них немає, князі лобювали утворення вищого суду для шляхти трьох українських воєводств, де їх вплив поки що не підлягав ревізії, надзвичайно сильними були клієнтурно–патрональні зв'язки та й рівень політичної культури шляхти знаходився на нижчому рівні, ніж у коронної шляхти, яка мала великий досвід езекуційного руху. За їхнім планом, Луцький трибунал мав бути їм повністю підконтрольний. Невипадково навіть поверховий аналіз зв'язків депутатів єдиної сесії Луцького трибуналу дозволяє виявити наявність серед них князівських креатур, зокрема,

---

²⁴ Balzer O. Geneza Trybunału Koronnego. Studium z dziejów sądownictwa polskiego XVI wieku. Warszawa, 1886. S. 207.

²⁵ Ланно Н.Н. Великое княжество Литовское... С. 92.

²⁶ Там же. С. 95.

²⁷ Volumina legum. Т. II. S. 185–186.

²⁸ Ясинский М.Н. Луцкий трибунал... С. 3–72; Попов Г.Л. Луцкий трибунал 1578 р. С. 32–58.

²⁹ Kieniewicz L. Senat za Stefana Batorego. Warszawa, 2000. S. 311.

³⁰ Попов Л.Г. Луцкий трибунал 1578 р. С. 39.

³¹ Там само. С. 36.

³² Яковенко Н. Українська шляхта... С. 110–112.

креатур К.–В.Острозького³³. Домігшись на сеймі 1578 р. прийняття конституції стосовно створення окремого для українських воєводств трибуналу, князі передбачили прийнятний для них вихід у випадку неспроможності трибуналу виконувати свої функції. Один із пунктів конституції (п. 27) не відкидав можливість невдачі в діяльності цієї інституції і, як наслідок, повернення під королівську юрисдикцію зі збереженням судочинства за Статутом 1566 р. Указувала дана конституція і на можливість поправки *“порядку судочинства”*³⁴.

Конституція про створення трибуналу суттєво оновлювала процесуальні норми Другого Литовського статуту. Тому небезпідставно на вимогу послів українських воєводств сейм 1578 р. ухвалив рішення про переклад конституції на руську мову й видання її, опечатаної коронною печаткою, українським воєводам³⁵. Це було королівською канцелярією зроблено. Переклад почали включати до списків Статуту³⁶. Введення цієї конституції до Другого Литовського статуту можна вважати висхідним пунктом формування Волинського статуту.

Луцький трибунал працював лише одну сесію у 1578 р. Аналіз джерельних матеріалів, зв'язаних із його діяльністю, показує, що центральна влада ставилася до цього трибуналу як інституції, створеної надовго. 1578 р. королівська канцелярія відіслала до трибуналу всі справи, що підпадали під його компетенцію³⁷. Шляхта, натомість, до створення трибуналу поставилася скептично. На засіданні трибуналу 1 грудня 1578 р. уповноважений Ганни Боговитиної заявив, що *“ся ніхто не сподевал, абы суды трибуналские у воеводстве Волинском певне дойти могли”*, бо не було однастайності серед воєводств і, як наслідок, *“тепер явно деет, же толко один пан войский володимерский озвался депутатом браславским, а киевского ни одного”*³⁸. Різко негативно сприйняло факт створення Луцького трибуналу місцеве католицьке духовенство, яке устами свого біскупа В.Вербицького висміювало суддів трибуналу, які *“неумъетные латынского языка”*³⁹. Але найбільш підважували авторитет трибуналу незначна його ефективність у розгляді справ і неприєднання до трибуналу шляхти Київського, а фактично і Брацлавського воєводства. Останнє усвідомлювала і королівська канцелярія, яка не передала на трибунал жодної справи київського чи брацлавської шляхти⁴⁰. Можна множити причини невдачі конституювання Луцького трибуналу, але головна з них знаходилася, на нашу думку, у сфері політичної свідомості шляхти українських воєводств. Використовуючи відому теорію політичної культури Габрієля Алмонда, згідно з якою розрізняються три

³³ Там само. С. 36–37.

³⁴ Volumina legum. Т. II. S. 185.

³⁵ Ibid.

³⁶ Ясинский М.Н. Луцкий трибунал... Приложение // ЧИОНЛ. 1900. Кн. 14. Вып. 1, отд. 2. С. 51–72; Statut Wielkiego Xięstwa Litewskiego... S. 566 (полономовний текст статуту; текст конституції 1578 р. поданий скорочено); Васильяускене А. Списки Второго Литовского Статута... С. 20.

³⁷ РГАДА, ф.389, оп.1, д.195, л. 60–63об.

³⁸ Ясинский М.Н. Материалы для истории Луцкого трибунала (1578–1589 г.) // ЧИОНЛ. 1900. Кн. 13, отд. 3. № VII.

³⁹ Попов Г.Л. Луцкий трибунал 1578 р. С. 54.

⁴⁰ Там само. С. 38.

типи останньої: парафіяльний, підданства й участі, належить ствердити, що для української шляхти на даний період було характерне підданство, тоді як шляхта коронних воєводств уже перебувала на стадії участі в політичному житті країни⁴¹.

Невдалий досвід функціонування окремого трибуналу не знімав самої проблеми необхідності існування інституції апеляційного судочинства для шляхти інкорпорованих воєводств. Волинська шляхта, не отримуючи належної підтримки у цьому питанні від київських та брацлавських землян, почала шукати союзників. На сеймі 1581 р., 21 лютого, посли Волинського воєводства разом із послами Руського та Підляського воєводств просили, щоб на їх воєводства не поширювали юрисдикцію коронного трибуналу, а дозволили створити власні аналогічні судові інстанції. При цьому, вони заявляли, що досягли згоди з послами інших воєводств⁴². Останнє твердження викликає серйозні сумніви. Артикули, складені 31 жовтня 1584 р. на белзькому сеймику, де найбільшим впливом володів коронний канцлер Я.Замойський, вважали бажання панів волинців створити власний трибунал річчю шкідливою і просили короля своєю владою привести всіх до одного трибуналу і права, оскільки всі *“є єдиним тілом Корони Польської”*. Як на додатковий аргумент щодо приєднання волинців до коронного трибуналу вказувалося в інструкції про проблеми в судочинстві Белзького й Волинського воєводств, що виникали *“через відмінності права”*⁴³. Артикули висловлювали погляди середньозаможної шляхти, яка виступала за кодифікацію права й уніфікацію судочинства. Її позиція добре характеризується сентенцією відомого теоретика науки про державу й право Анджая Фрича Моджевського: *“Чому ту саму маєтність, яку мені дає хелмінське право, відбере у мене магдебурзьке право? Чому згідно з польським правом відбираються добра померлого брата у його сестри, а згідно з мазовецьким їй їх присудять?”*⁴⁴.

Балансування між власним нефункціонуючим і коронним трибуналом для волинської шляхти продовжувалося до 1589 р. Королівський асесорський суд не справлявся з потоком справ, що надходили за апеляціями від гродських і земських судів інкорпорованих воєводств. Це породжувало численні лімітації (відкладення) справ, а відповідно уповільнювало процес встановлення справедливості. З іншого боку, у бурхливих подіях міжкоролів'я, після смерті Стефана Баторія у 1586 р., українська шляхта взяла більш активну участь, ніж у подіях двох попередніх безкоролів'їв. Відомо, наприклад, що київський зем'янин Лаврин Лозка брав участь

---

⁴¹ *Opaliński E.* Kultura polityczna szlachty polskiej w latach 1587–1652. System parlamentarny a społeczeństwo obywatelskie. Warszawa, 1995. S. 7.

⁴² *Sprawy wojenne króla Stefana Batoriego.* Dyjaryjusze, relacje, listy i akta z lat 1576–1586 / Wyd. X. I. Polkowski // *Acta Historica res gestas Poloniae illustrantia ab anno 1507 ad annum 1795.* Cracoviae, 1887. T. XI. S. 323.

⁴³ *Artykuły sejmiku powiatowego bełskiego uchwalone 31/X 1584 r.* // *Dyaryusze sejmowe r. 1585* / Wyd. A. Gzuczyński // *Scriptorem rerum Polonicarum.* Cracoviae, 1901. T. XVIII. S. 357: *“gdyż są jednem ciałem Korony Polskiej”, “za różnością prawa”*.

⁴⁴ *Frycz Modrzewski A.* O prawach // *Ejusd.* Dzieła wszystkie. Warszawa, 1953. T. 1. S. 299; *Voisé W.* *Frycza Modrzewskiego naukę o państwie i prawie.* Warszawa, 1956. S. 214: *“Dlaczego tę samą majątność, którą mi daje prawo chelmińskie, odbiera mi prawo magdeburskie? Dlaczego wedle prawa polskiego odbiera się dobra zmarłego brata jego żyjącej siostrze, a wedle prawa mazowieckiego jej się przysądza?”*

у битві під Бичиною 1587 р. на боці прихильників Сигізмунда Вази⁴⁵. Чимало волинців було серед прихильників іншого претендента на престол – архієпископа Максиміліана, зокрема з оточення луцького старости Олександра Фрідріховича Пронського⁴⁶. Це, а також тісні контакти зі шляхтою Малої та Великої Польщі, сприяло утвердженню у волинській шляхти думки про розширення власних прав. Перші тенденції цього проявилися раніше – у 1585 р., коли на волинському передсеймовому сеймику сталося подвійне обрання послів; один комплект послів репрезентував інтереси шляхти, інший – панів. Дуже важливо, що посольська ізба визнала правомочними саме шляхетських обранців, позбавивши права засідання в нижній палаті сейму таких впливових на Волині представників князівської версти, як луцький староста О.Пронський та князь Заславський⁴⁷. Не виключено, що одну з останніх вимог щодо створення власного трибуналу включала каптурова постанова волинської шляхти, проти якої протестували духовні сенатори на сеймі 1588 р. і яку відмовився утвердити сейм через брак її автентичного тексту у волинських послів⁴⁸. Якоюсь мірою те, проти чого протестувало волинське католицьке духовенство, визнаємо із фрагмента промови князя Януша Острозького на сеймі 1587 р.: “*Про каптур, що маємо своє право, окремо від польського*”⁴⁹. Наступний 1589 р. сейм залишив у силі рішення волинського каптурового суду, але скасував його рішення щодо конфіскації духовних маєтностей, відіславши справи про них до належного права, до коронного трибуналу⁵⁰.

Приєднання Волинського і Брацлавського воєводств до коронного трибуналу сталося в 1589 р., коли сейм ухвалив спеціальну конституцію “*Trybunał Wołyńskiego y Braclawskiego województw*”⁵¹. Порівнюючи текст цієї конституції зі сеймовою ухвалою про створення трибуналу 1578 р., не важко відшукати поступки українській шляхті, в першу чергу волинській, які й схилили її до підтримки конституції 1589 р. По–перше, Волинське воєводство отримувало найбільше представництво в трибуналі – шість депутатів, тоді як коронні воєводства – два–три. По–друге, волинська й брацлавська шляхта домоглася складання депутатами присяги на предмет того, що вони не є рукодайними слугами чи юргельтниками якогось пана. Цей пункт мав виразно антикнязівське спрямування. Шляхта остерігалася підпорядкування трибуналу князям, як це було значною мірою із місцевими гродськими і земськими судами. По–третє, судочинство в трибуналі мало відбуватися за власним правом воєводств, тобто Волинським статутом. Щодо судження справ Волині й Брацлав-

⁴⁵ Кулаковський П. Нові матеріали до історії козацьких рухів 1590–х рр. С. 66.

⁴⁶ Інститут Рукопису НБУ, ф. II, спр. 22097.

⁴⁷ Dyaryusz sejmowe r. 1585. S. 38, 204; Dembińska A. Wpływy kultury polskiej na Wołyń (w łonie warstwy szlacheckiej) // Prace Komisji Historycznej Poznańskiego Towarzystwa Przyjaciół Nauk. Poznań, 1930. S. 55.

⁴⁸ Volumina legum. T. II. S. 262.

⁴⁹ Dyaryusz sejmowe r. 1587. Sejmy konwokacyjny i elekcyjny / Wyd. A.Sokołowski // Scriptorem rerum Polonicarum. 1887. T. XI. S. 228: “*O kapturze, że mamy swe prawo, osobno od polskiego*”.

⁵⁰ Volumina legum. T. II. S. 296.

⁵¹ Ibid. S. 292–396.

щини згідно з цим статутом мали присягти навіть коронні депутати. По-четверте, було постановлено про необхідність ведення окремих для цих воєводств книг руською мовою. Пункт 16 конституції не допускав уживання в трибуналі щодо волинських і брацлавських справ *“артикулів, противних їх правам і привілеям”*. Конституція, незважаючи на те, що пізніше сеймиківі інструкції будуть знаходити в ній вади, на час її прийняття цілком задовольнила шляхту. Наступного року до коронного трибуналу приєдналося Київське воєводство на правах Волинського і Брацлавського⁵².

У зв'язку з серйозними доповненнями до процесуального права виникала нагальна необхідність перегляду Другого Литовського статуту. Проблема, сформульована ще на люблінському сеймі 1569 р., але в контексті необхідності зближення литовського й коронного права⁵³, піднімалася після того неодноразово, в т.ч. і під час обрання королем Генрика⁵⁴. Актуальність цього посилювалася не лише активними заходами коронної шляхти щодо кодифікації права, але й виробленням та схваленням на початку 1588 р. Третього Литовського статуту. Спроможність литовської шляхти удосконалити власну систему права, що втілювалося в Третьому Литовському статуті, подолати опір польської шляхти, яка домагалася уніфікації систем права Корони і ВКЛ⁵⁵, спонукала українську шляхту виступити за утвердження власної правової системи. Не підлягає сумніві, що ще в період конвокації й елекції Сигізмунда III *“поправа”* права входила до завдань волинських і брацлавських послів на ці сейми. Відомо, що руський писар Л.Пісочинський як посол від Брацлавського воєводства на елекційний сейм 1587 р. увійшов до складу комісії, котра мала займатися коректурою права⁵⁶. Відголоси цих намірів волинської і брацлавської шляхти проявилися і на сеймі 1588 р.: прийнята на ньому конституція дозволила Київському, Волинському і Брацлавському воєводствам представити поправу своїх прав на найближчому по коронації сеймі, водночас вивела їх (воєводства) з-під дії конституції про проведення коректури прав коронних воєводств⁵⁷ і укладення єдиного Статуту польською мовою⁵⁸. Згодом сейм 1589 р. ухвалив конституцію, яка, безперечно, зв'язана з прилученням українських воєводств до трибуналу, – вона дозволила коректуру прав Волинському і Брацлавському воєводствам⁵⁹. Конституція про приєднання до коронного трибуналу цих воєводств фіксує ледь не програмне бажання шляхти щодо права: *“А поправа того трибуналу і права їх завжди...”*

---

⁵² Ibid. S. 315.

⁵³ *Бершадский С.А.* Литовские Статуты и польские конституции. Санкт–Петербург. 1893. С. 32.

⁵⁴ *Старченко Н.* Правова ситуація на Волині у XVI ст. // Київська старовина. 1999. № 5. С. 29.

⁵⁵ *Bardach J.* Statuty Litewskie a prawo rzymskie. Warszawa, 1999. S. 73–74. Показовою в цьому відношенні є конституція, ухвалена на елекційному сеймі 30 червня 1587 р., призначена для підтвердження королівською присягою. Вона передбачала створення спільною комісією від Корони і Литви одного Статуту і лише старі справи мали бути суджені згідно з окремими правами (*Dyaryjusze sejmowe r.1587. S. 252*).

⁵⁶ *Dyaryjusze sejmowe r.1587. S. 171.*

⁵⁷ *Volumina legum. T. II. S. 262–263.*

⁵⁸ Ibid. S. 282.

⁵⁹ Ibid. S. 287.

має бути дозволена”⁶⁰. Згідно з рішенням цього сейму, 11 вересня у Луцьку був скликаний земський сеймик, де шляхта обрала депутатів для коректури права. Депутатам наказувалося на день святого Михайла, римського свята (29 вересня), з’їхатися до Луцька, обрати собі приміщення у замку і “*пильно день за днем статут права нашого поправити*”. Вироблена ними коректура мала бути узгоджена з коронними депутатами у Любліні, з врахуванням їх зауважень подана на передсеймовий сеймик воєводства, а звіттіля надіслана для конфірмації на сейм⁶¹. Кому ж доручала волинська шляхта таке важливе завдання? Депутатами до поправки права було обрано сім осіб, “*права умеетныхъ*”: київський каштелян Іван Чаплич–Шпановський, луцький підкоморій Ян Харлінський, луцький війський Ждан Боровицький, володимирський війський Василь Гулевич, Гаврило Гойський, луцький підстароста Остафій Єло–Малинський і Федір Бруяка⁶².

З відомої нам інформації (див. додаток № 8. I–7) стає зрозуміло, що до складу комісії увійшли професійні юристи. Частина з них послуговувалася правом при виконанні ними обов’язків земських чи гродських урядників. Окремі (Ж.Боровицький, Ф.Бруяка) виконували юридичні послуги своїх патронів. Деякі депутати (І.Чаплич–Шпановський, В.Гулевич) мали в цілому невдалий досвід роботи у Луцькому трибуналі. Серед депутатів комісії були знавці не лише Литовського статуту, але й магдебурзького (О.Єло–Малинський) та звичаєвого (Я.Харлінський) права. Бракувало у складі комісії знавців римського права; досить загальним було уявлення у депутатів, за винятком, можливо, Я.Харлінського, про коронне право. В складі комісії ми бачимо виразну перевагу прихильників К.–В.Острозького – принаймні 4 (І.Чаплич–Шпановський, Ж.Боровицький, Г.Гойський, В.Гулевич), а можливо і 5 (О.Єло–Малинський) депутатів. Один депутат (Ф.Бруяка) представляв інтереси Я.Збарзького. Попри протиріччя між цими магнатами, обидва вони були зацікавлені у відновленні признаного Мельницьким привілеєм 1501 р. сенаторам Корони у сфері цивільного права *iudicium ragium*, тобто здійснення судочинства над ними лише сенатом⁶³. Програма повернення князівського імунітету, ліквідованого Бельським привілеєм 1564 р.⁶⁴, не могла бути реалізована в умовах наростання шляхетської демократії кінця XVI ст. У такій ситуації князі, в особі К.–В.Острозького і Я.Збарзького, об’єктивно були зацікавлені, з одного боку, в утриманні від кроків, які б вели до уніфікації права в межах усїєї Речі Посполитої (коронне право не передбачало якихось елементів виключної юрисдикції для окремих прошарків шляхти), а, з іншого, – в загальмуванні процесу “поправки” литовсько–руського права, яка, напевно, завершилася б черговим розширенням прав рядової шляхти, а значить

⁶⁰ Ibid. S. 295: “*A poprawa tego trybunału y prawa ich, zawždy im wedle przywileiu na unii danego praw y wolności ich, ma bydź wolna*”.

⁶¹ Архив ЮЗР. Ч. II. Т. I. С. 32–33. Слід зазначити, що конституція була доставлена на Волинь з запізненням, тому сеймик відбувся пізніше, ніж приписувалося сеймом; сейм визначив скликати сеймик у день святого Христителя (24 червня).

⁶² Там же.

⁶³ Kieniewicz L. Senat za Stefana Batorego. S. 227.

⁶⁴ Яковенко Н. Українська шляхта... С. 107.

підважила б залишки виняткового юридичного статусу князівської верстви. Лише Я.Харлінський міг реалізувати шляхетську програму коректури права. Але його бачення, яке, напевно, полягало в зближенні Статуту з коронним правом, розходилося з поглядами більшості членів комісії, які залишалися щодо цього питання регіоналістами, тобто бажали збереження відмінної правової системи інкорпорованих воєводств.

Отже, органічна потреба загалу української шляхти у вдосконаленні права, зафіксована при підтримці коронної шляхти у посольській ізбі в конституції 1589 р.⁶⁵, майже не мала шансів реалізації через князівський контроль над сеймиками, у першу чергу волинським. Поодинокі спроби емансипації сеймиків – волинського у 1585 і 1597 рр., брацлавського у 1593 р.⁶⁶ – були можливими завдяки чи то протиріччям серед самих князів, чи безпосередньому королівському втручання, чи надзвичайним подіям. В цілому ж, щодо вирішення найважливіших питань сеймики українських воєводств перебували під жорстким князівським контролем принаймні до рокошу Миколая Зебжидовського 1606–1607 рр.

Зважаючи на це, видання, у зв'язку з невиконанням вищезазначеної конституції, наступним, 1590 р., сеймом чергової конституції про *"поправу прав воєводств Волинського і Брацлавського"*⁶⁷ є цікавим для нас лише з огляду на зміст намірів волинсько–брацлавської шляхти у цьому питанні. У її тексті задекларовано необхідність вироблення спільного права для коронної й української шляхти, допускається, однак, можливість затвердження окремих артикулів, що не узгоджувалися б із коронним правом. Особливо наголошується, що скореговані статuti для потреби тих воєводств *"руською мовою й письмом мають бути писані, не вплутуючи слів латинських"*⁶⁸. Той же сейм здійснив одну з перших поправок Волинського статуту, ухваливши конституцію, що уточнювала конституцію попереднього сейму про прилучення Волинського і Брацлавського воєводств до коронного трибуналу на предмет тлумачення артикулу Статуту *"О отправахъ речей сужоныхъ"*. Згідно з цією конституцією, спрощувалася процедура здійснення екезекуції над особами, що відмовлялися виконувати рішення суду: Статут передбачав застосування посполитого рушення⁶⁹; конституція 1589 р. виконання цієї процедури покладала на двох членів земського чи гродського суду (судді з підсудком або писарем) з двома возними і шляхтою та ймовірним залученням старости у випадку здійснення екезекуції гродським судом⁷⁰; конституція 1590 р. – спочатку на возного і двох шляхтичів, і лише потім – на членів земського чи гродського судів⁷¹.

---

⁶⁵ Volumina legum. T. II. S. 287.

⁶⁶ Kieniewicz L. Senat za Stefana Batorego. S. 131.

⁶⁷ Volumina legum. T. II. S. 315.

⁶⁸ Ibid.: *"Ruskim ięzykiem y pismem maić bydź pisane, nie mieszaiać słow Łacińskich"*.

⁶⁹ Статутъ Великого князства Литовского... С. 99 (IV, 67).

⁷⁰ Volumina legum. T. II. S. 295.

⁷¹ Ibid. S. 315–316.

Думка про важливість конституцій поряд зі Статутом як джерел права утверджується в шляхетському середовищі в кінці XVI ст. Особливо виразно це підкреслює інструкція волинського сеймику прокатолицької шляхти 1597 р. Інструкція зазначає, що знаходяться такі люди, які намагаються підважити сеймові постанови. Незважаючи на те, що це не було характерним для Волинського воеводства, шляхта, присутня на сеймику, доручила послам розглянути на сеймі питання про запровадження суворих покарань проти таких порушників права, бо наявність останніх означає *“не стільки лише бути незадоволеним звичайним правом, скільки його з ґрунту вивертати й винищувати”*. Шляхта вважала конституції надзвичайно важливими, *“тому що на сеймових ухвалах всі наші права, свободи, вільності й прерогативи зависли і повернення Волині до Корони лише сеймовою ухвалою гарантоване”*⁷².

З новою силою питання коректури права було поставлено шляхтою під час рокошу М.Зебжидовського. Ще напередодні, 1605 р., київський сеймик в інструкції послам на сейм домагався проведення коректури права⁷³. Надзвичайне пожвавлення шляхти, що під час рокошу виступала за широкомасштабне реформування державного устрою Речі Посполитої, супроводжувалося оформленням її ідей як у публіцистичній літературі, так і в сеймикових інструкціях. Рокош є першим масовим шляхетським рухом, в якому українська шляхта брала не маргінальну участь, а виступала як частина шляхетського народу Речі Посполитої. Узяла вона активну участь й у роботі Сандомирського з'їзду* в серпні – на початку вересня 1606 р. Шляхта Волинського і Київського воеводства була представлена на з'їзді досить поважно, раз її артикули, ухвалені під Сандомиром, волинський передсеймовий сеймик погодився вписати до своєї інструкції від 27 березня 1607 р.⁷⁴ Відгукнулася шляхта обох воеводств і на заклик Кольського з'їзду про скликання рокошу на кінець березня 1607 р. під Єнджейовом. Сеймик Київського воеводства, хоч і з запізненням, відправив туди чотирьох послів з інструкцією й наказом дотримуватися Сандомирських артикулів. Показово, що маршалком цього з'їзду став впливовий у Київському воеводстві земський суддя Ян Аксак⁷⁵. Волинська шляхта на своєму з'їзді, крім обрання послів і вручення їм інструкції, ухвалила ще збір побору на повітового жовніра й обрала ротмістрів⁷⁶. Цей з'їзд відбувся 14 березня 1607 р., а 27 березня за королівським універсалом відбувся земський сеймик лояльної до короля шляхти, інструкція якої, втім, містила чимало вимог рокошан. Покликаючись на ухвалу сейму 1601 р. про коректуру коронного земського права⁷⁷, сеймик наказував послам домагатися на сеймі дозволу на подібну коректуру *“прав і статуту на-*

⁷² Dyaryusz sejmowe r. 1597 / Wyd. E. Barwiński // Scriptorum rerum Polonicarum. 1907. T. XX. S. 402: *“gdyż to nie tylko jest nie kontentować się prawem pospolitem, ile je z ґрунту wywracać i wyniszczać”*.

⁷³ Strzelecki A. Sejm z r. 1605. Kraków, 1921. S. 57.

* З'їзд – шляхетське зібрання, не передбачене законодавством, без королівського дозволу.

⁷⁴ Архив ЮЗР. Ч. II. Т. I. С. 68–72.

⁷⁵ AGAD. Archiwum Radziwiłłów, dz. II, nr 511, s. 1–3.

⁷⁶ Ibid. Dz. II, nr 509, s. 1–3.

⁷⁷ Volumina legum. T. II. S. 389–390.

шого”⁷⁸. Сейм, на якому фактично не було опозиційних королю сил, відмовився від проведення реформи державного устрою і під впливом магнатерії, яка єдина отримала дивіденди від рокошу, утвердив концепцію внутрішнього удосконалення Речі Посполитої шляхом ліквідації всіляких відхилень від існуючих прав⁷⁹. У зв’язку з цим сейм потвердив чинність депутатів, обраних на коронних сеймиках для коректури права, видав конституцію, яка регулювала матеріальне забезпечення їх діяльності⁸⁰, але питання про поправу Волинського статуту не унормував. Тому волинська інструкція послам на наступний 1609 р. сейм знову наголошувала на необхідності прийняття конституції про коректуру права⁸¹.

Більш докладно обґрунтовується необхідність удосконалення права в інструкції волинського сеймику 1616 р. Вона пропонувала обраним на сейм послам підтримати артикули, що будуть внесені на ньому коронними послами й гарантували б права й вільності українських воєводств. У разі прийняття на сеймі рішення про коректуру коронного права послам наказувалося, щоб вони відстоювали її непоширення на Волинське воєводство й можливість самостійного проведення коректури чинного у воєводстві права⁸². Подібні вимоги повторюються в інструкціях регулярно. Інструкція волинським послам на сейм 1623 р. рекомендує добиватися реалізації вимоги коректури права, “особливо статуту і права нашого волинського”, апелюючи до давніх і нових конституцій⁸³.

Звертає на себе увагу факт виходу поняття “волинське право” із середовища юристів, земських, гродських та інших канцелярій на рівень політичної лексики шляхти, тобто перетворення його в елемент політичної мови⁸⁴.

Пункти стосовно реалізації коректури права містять й інструкції київського й волинського сеймиків від 4 вересня 1630 р.⁸⁵ Волинський сеймик, крім цього, вніс до інструкції вимогу видати друком Статут⁸⁶. Інструкція не наводить аргументації необхідності його видання, але її можна спробувати реконструювати. Ризикнемо ствердити, що потреба видання Волинського статуту стала актуальною після видання у віленській друкарні Лукаша Мамонича 1623 р. Третього Литовського статуту в польському перекладі з наведенням аналогічних норм коронного права. Це видання, підготовлене відомим знавцем права Бартоломієм Гавловицьким і доповнене алфавітними реєстрами С.Голинського⁸⁷, не могло не викликати в українській шляхти

---

⁷⁸ Архив ЮЗР. Ч. II. Т. I. С. 77–78.

⁷⁹ *Urbaniak V. Zamoyszczycy bez Zamoyskiego. Studium dekompozycji ugrupowania politycznego.* Warszawa, 1995. S. 102–103.

⁸⁰ *Volumina legum.* T. II. S. 446.

⁸¹ Архив ЮЗР. Ч. II. Т. I. С. 94.

⁸² Там же. С. 106–107.

⁸³ Там же. С. 133–134.

⁸⁴ *Bem–Wiśniewska E. Funkcjonowanie nazwy POLSKA w języku czasów nowożytnych (1530–1795).* Warszawa, 1998. S. 47.

⁸⁵ ЦДАК, ф. 11: Житомирський гродський суд, оп. 1, спр. 8, арк. 735; Архив ЮЗР. Ч. II. Т. I. С. 156.

⁸⁶ Архив ЮЗР. Ч. II. Т. I. С. 156.

⁸⁷ Статут Вялікага Княства Літоўскага 1588. Тэксты. Даведнік. Каментары. Мінск, 1989. С. 471; *Бершадскі С. А.* Литовский статут и польские конституции. С. 43–44.

заздощів. Волинський статут, виданий таким чином, значно спростив би користування ним при судочинстві, оскільки дозволяв би відразу враховувати норми права, запроваджені коронними конституціями. Потреба українських юристів і суддів у ньому була значно більшою, ніж подібна потреба у ВКЛ, оскільки рецепція коронного права в трьох інкорпорованих воєводствах йшла більш швидкими темпами, ніж у землях юрисдикції Третього статуту, який формально залишався незмінним⁸⁸. Невипадково українські юристи спочатку інтуїтивно, а потім під впливом згаданих видань Статуту наводили на полях примірників Волинського статуту посилання на конституції, що коригували відповідні його артикули. Зокрема, такі посилання характерні для Статуту, що належав і використовувався в юридичній практиці, починаючи з 1640-х рр., київським синдиком Василем Усовичем⁸⁹. Видається, що волинська шляхта схилилася до доцільності видання Волинського статуту саме польською мовою. Про це не могло говоритися в інструкції, зважаючи на звичну риторику сеймикових постанов про необхідність вживання руської мови як діловодної (*див. наступний параграф*). Але реалії життя – швидка колонізація шляхти, частково й діловодства – викликали необхідність пред'явлення на трибуналі польськомовного упорядкованого, друкованого Волинського статуту. Рукописні варіанти Статуту, які часто містили вже не діючі артикули й навіть розділи, без текстів конституцій викликали скептичне ставлення коронних депутатів до волинського права. Прикладом своєрідного трактування волинського права коронною шляхтою є пункт інструкції Прошовицького передсеймового сеймику Краківського воєводства 1624 р. Ставлячи вимогу скоротити кількість волинських депутатів у трибуналі з 6 до 2, інструкція стверджувала, що така велика кількість депутатів з одного воєводства була викликана свого часу незнайомством коронних депутатів з волинським правом; тепер, коли це право є відоме всім, потреба в такій кількості волинських депутатів відпала⁹⁰.

Міжкоролів'я, що наступило після смерті Сигізмунда III, активізувало діяльність органів шляхетського самоврядування. Сприяло цьому зростання частоти проведення сеймиків. У період міжкоролів'я скликалися каптурові сеймики, сеймики для обрання повітового жовніра й ухвалення податків на потреби воєводства, сеймики для обрання послів і вироблення інструкцій на конвокаційний, елекційний і коронаційний сейми. Саме протягом цього міжкоролів'я шляхті вдалося перетворити конвокаційний сейм на форум для внесення своїх егзорбітанцій – своєрідної програми шляхти стосовно покращення державного устрою⁹¹. Серед них чільне місце належало питанню вдосконалення права. Волинський сеймик, що зібрався на початку червня 1632 р. для обрання послів на конвокаційний сейм, помістив у своїй інструкції пункт щодо коректури права відразу ж після наказів послам стосовно

⁸⁸ *Бершадский С.А.* Литовский статут и польские конституции. С. 44.

⁸⁹ *Василяускене А.* Списки Второго Литовского Статута на старобелорусском языке (палеография, хронология, дипломатика). Автореф. дисс... канд. ист. наук. Вильнюс, 1990. С. 15–16.

⁹⁰ *Akta sejmikowe województwa krakowskiego.* Wrocław; Kraków, 1955. T. II: 1621–1660 / Wyd. A.Przyboś. S. 32–33.

⁹¹ *Opaliński E.* Kultura polityczna szlachty polskiej... S. 251.

обрання нового короля. Покликаючись на нереалізацію коректури права, якої домагалася шляхта воєводства під час минулого міжкоролів'я і панування Сигізмунда III, та використовуючи розширені повноваження сеймику, шляхта обрала комісію для опрацювання змін права. До її складу увійшли луцький земський суддя Войтех Станішевський, володимирський земський суддя Ян Заленський, кременецький земський суддя Самуель Ледуховський, луцький війський Олександр Вільгорський, Михайло Ліневський, Михайло Мишка–Холоневський і Матіаш Іваницький (*див. додаток № 8.8–14*). Інструкція наказувала їм з'їхатися до Луцька 28 червня і навіть за відсутності одного чи двох членів *"права, що лише воєводству нашому служать, до справедливої норми (ad rectam normam) привести"*; у виправленому вигляді ці права мали бути подані волинськими послами на конвокаційний чи коронаційний сейм⁹². Уже найближчий час показав, що шляхта, обираючи комісію, не уявляла всіх труднощів дорученої їм справи. З семи членів комісії у призначений термін до Луцька з'явилися лише В.Станішевський, М.Мишка–Холоневський, О.Вільгорський і М.Ліневський; з невідомих причин були відсутні Я.Заленський і С.Ледуховський; М.Іваницький перебував на конвокаційному сеймі як посол від Волинського воєводства. Прибулі до Луцька після наради прийшли до висновку про неможливість поправки Волинського статуту, про що занесли маніфестацію до луцьких гродських книг. Маніфестація називає основну причину цього: оскільки до даного статуту причетні Київське й Брацлавське воєводства, то на конвокації послі трьох українських воєводств мають домовитися і *"направу статуту постановити"*. Дана пропозиція у заяві четвірки підкріплюється сентенцією: *"одне воєводство без інших особливого права мати не може, але три воєводства при середньому (тобто 1566 р.) статуті Великого князівства Литовського залишені"*. Зрештою, у маніфестації висловлено дилему: поправу Статуту співвідносити з коронними правами чи з правом ВКЛ⁹³.

Конвокаційний сейм 1632 р. у своїх егзорбітанціях передбачив коректуру права, причому як коронного, так і литовського. До комісії з коректури були обрані депутати, в т.ч. й з українських воєводств: від Київського – київський земський писар Федір Проскура–Суцанський, з Волинського – Михайло Ліневський (щодо Брацлавського воєводства брак відповідних даних)⁹⁴. Комісія мала подати свої результати на елекційному сеймі. Дійсно, 3 листопада 1632 р. сейм розпочав слухання реляції комісії про коректуру права. Зачитані на сеймі артикули стосувалися процесуального права. Попри старання маршалка сейму, коронного крайчого Якуба Собеського, позиції послів не вдалося узгодити. Вирішальним при цьому виявилось трактування шляхтичами тієї чи іншої норми права з точки зору їх власних інтересів. Як записав у своїх мемуарах литовський канцлер Альбрехт Станіслав Радзивілл: *"Нещаслива була ця коректура прав, бо ані в Короні, ані в Литві нічого не ухвалено"*

---

⁹² Архив ЮЗР. Ч. II. Т. I. С. 186–187.

⁹³ ЦДІАК, ф. 25, оп. I, спр. 184, арк. 22зв.–23зв.

⁹⁴ *Kaczorowski W. Sejmy konwokacyjne i elekcyjne w okresie bezkrolewia 1632. Opole, 1986. S. 263.*

на елекції”⁹⁵. Подібний результат визначив і безрезультатність спроб української шляхти здійснити поправу Волинського статуту.

На необхідності проведення коректури волинського права наголошував волинський передсеймовий сеймик 1638 р. Враховуючи фактори, вказані у вищезгаданій маніфестації 1632 р., сеймик наказував своїм послам узгодити з послами Київського і Брацлавського воєводства питання про призначення часу й місця під час сесії трибуналу, де обрані депутати разом із земськими суддями українських повітів провели б коректуру Статуту. Сеймик також просив призначити депутатам певну зарплату і передбачити санкції проти тих із них, хто б цю коректуру проігнорував⁹⁶. Ця ж вимога у скороченому варіанті повторена у волинській інструкції 1639 р.⁹⁷

Вимоги коректури права повторюються і в інструкціях волинської шляхти 40–х рр. XVII ст. Волинський передсеймовий сеймик 1641 р. наказував послам клопотати про “*corecturae iurium*”, а також про ревізію луцьких земських і гродських книг⁹⁸. Сейм цього року ухвалив конституцію “*Correctura iurium*”, яка постановляла обрати на найближчих депутатських сеймиках стільки депутатів, скільки воєводство чи земля надсилає до коронного трибуналу. Депутати повинні були 1 жовтня 1642 р. прибути до Варшави і разом з депутатами від сенату, призначеними королем, і двома духовними, обраними Гнезненською і Краківською капітулами, узгодити коректуру права. Остання мала бути схвалена передсеймовими сеймиками та сеймом 1642 р.⁹⁹ Виконуючи це рішення, волинський депутатський сеймик, зібраний 15 вересня у Кременці, обрав для коректури права шість депутатів: луцького земського підсудка Андрія Ліневського, волинського підстоля Томаша Козику, Юрія Чаплича–Шпановського, князя Юрія зі Збаража Воронецького, королівського дворянина Андрія Загоровського, Яна Ярмолинського (див. додаток № 8.15–20) – і на забезпечення їх роботи дозволив зібрати шість грошів з кожного диму¹⁰⁰. З огляду на рішення сейму 1641 р. й обрання депутатів стає зрозумілою відсутність в інструкції волинського передсеймового сеймику, що відбувся раніше зазначеного депутатського сеймику, 10 січня 1642 р., уже традиційного пункту про необхідність коригування чинного права¹⁰¹. Цілком ймовірно, що саме з діяльністю депутатів пов’язана поява в 1643 р. руського перекладу сеймових конституцій 1578 р., центральне місце в яких займає конституція про утворення коронного трибуналу¹⁰².

Чергова спроба завершилася, як і раніше, нічим. Хоч коректура права обговорювалася, як і передбачалося рішенням сейму 1641 р., обраними у воєводствах

⁹⁵ Radziwill A.S. Pamiętnik o dziejach w Polsce / Oprac. A.Przyboś, R.Żelewski. Warszawa, 1980. T. 1: 1632–1636. S. 190–193: “Nieszczęśliwa była ta korektura praw, bo ani w Koronie, ani w Litwie niczego nie uchwalono na elekcji”.

⁹⁶ Архив ЮЗР. Ч. II. Т. I. С. 235–236.

⁹⁷ Там же. С. 259.

⁹⁸ Там же. С. 273.

⁹⁹ Volumina legum. T. IV. S. 9.

¹⁰⁰ ЦДІАК, ф. 25, оп. 1, спр. 230, арк. 1347зв.–1349.

¹⁰¹ Там само. Арк. 50–53.

¹⁰² Ясинский М.Н. Луцкий трибунал... Приложение. С. 54.

депутатами під керівництвом коронного підканцлера Єжи Оссолінського на початку жовтня 1642 р., але волинські депутати на відповідне засідання не прибули, оскільки не отримали обіцяні кошти. Схвалені присутніми на засіданні депутатами пропозиції внесення змін до процесуальної частини чинного в коронних воєводствах права включали розділ “Про процес Київського, Волинського, Брацлавського і Чернігівського воєводств”, який надавав можливість відсутнім на коректурі депутатам з цих воєводств внести на своїх сеймиках відповідні зміни до Волинського статуту¹⁰³.

Інструкція волинського сеймику 1645 р. декілька разів згадує цей статут. Його списки, що використовувалися на той час у судочинстві, були вже настільки “поправлені” коронними конституціями, що цей сеймик наказував послам “вийняти” автентичний статут з метрики і доставити його на реляційний сеймик¹⁰⁴. Інструкція вказує не лише на відмінність цих списків від оригіналу, але й на розходження в тексті різних списків¹⁰⁵. Також в інструкції повторюється вимога сеймику 1641 р. про необхідність проведення коректури права й ревізії книг та ухвали щодо цього окремої конституції¹⁰⁶. Окремий пункт інструкції вимагав проведення реформи коронного трибуналу шляхом надання воєводствам, які судяться “*статутом і письмом руським*”, маршалківської ляски (жезла) – керівництва трибуналом раз на три роки. У противному разі сеймик погрожував відродженням Луцького трибуналу. Показовими є причини, що спонукали шляхту до декларації такого кроку. По–перше, від часу приєднання Волинського воєводства до коронного трибуналу жодного разу на його сесіях не обирався маршалок з українських воєводств. По–друге, “*наш статут за ніщо у їх моцїв*”¹⁰⁷. З іншого боку, об’єктивні процеси зближення правових систем, коронних та інкорпорованих воєводств, зумовили включення до інструкції пункту щодо необхідності заміни видання вписів із гродських книг воєводства “*письмом руським, яке важко прочитати*” польськомовними екстрактами, які скрізь у судах і трибуналі “*повагу мають*”¹⁰⁸.

Оскільки сейм 1645 р. завершився без прийняття ухвал¹⁰⁹, то інструкція волинського сеймику 1646 р. фактично повторила вимогу щодо видання земствами й гровами польськомовних екстрактів при збереженні звичаю вписувати до книг руською мовою¹¹⁰ і модифікувала пункти щодо Статуту та трибуналу. Порівняно з періодом міжкоролів’я 1632 р. помітна зміна у вимогах волинської шляхти щодо коректури права. Якщо раніше “коректура права” для цієї шляхти – це поправа

---

¹⁰³ Radziwill A.S. Pamiętnik o dziejach w Polsce. T. 2: 1637–1646. S. 324; Biblioteka Czartoryskich w Krakowie, oddz. rękopisów, rkps 390, s. 510.

¹⁰⁴ Архив ЮЗР. Ч. II. Т. I. С. 301.

¹⁰⁵ Там же. С. 305.

¹⁰⁶ Там же. С. 311.

¹⁰⁷ Там же. С. 295: “*statut nasz za nic u ich mościów*”.

¹⁰⁸ Там же. С. 308: “*charakterem Ruskim, którego wyczytać trudno*”.

¹⁰⁹ Dzięgielewski J. Izba poselska w systemie władzy Rzeczypospolitej w czasach Władysława IV. Warszawa, 1992. S.65; Kriegerseisen W. Sejm Rzeczypospolitej szlacheckiej (do 1763 roku). Geneza i kryzys władzy ustawodawczej. Warszawa, 1995. S. 198.

¹¹⁰ Архив ЮЗР. Ч. II. Т. I. С. 330.

“нашого” права, тобто Волинського статуту, то у 1646 р. інструкція вибудовує ієрархію цього процесу. Спочатку має бути завершена коректура права в межах Корони, потім згідно з нею – скоригований і видрукуваний Волинський статут¹¹¹. Таке розуміння процесу удосконалення права засвідчує якісну зміну в політичній свідомості волинської шляхти: почуття єдності інтересів політичного народу Речі Посполитої – шляхти – відсуває на другий план почуття регіональної відмінності. Це виглядає як рух територіальних спільнот назустріч одна одній. Подібні тенденції проявляються і в середовищі мазовецької та пруської шляхти¹¹². І навіть мовний компроміс – відмова від давності – не уявлявся волинській шляхті одностороннім кроком*.

Окремий пункт стосувався трибунальського судочинства. Він мав більш реальний характер, ніж в інструкції 1645 р. Пропонувалося закріпити конституцією право за умови відсутності повного комплексу волинських депутатів (6 осіб) залучати як суддів брацлавських, київських і чернігівських депутатів¹¹³.

Пункти щодо екстрактів польською мовою та коректури права містила й інструкція волинського передсеймового сеймику 1647 р. (вона нам не відома), оскільки саме сейм 1647 р. ухвалив конституцію з цих питань. Конституція “*Rawizya xiąg w Woiewództwie Wołyńskim*” дозволила реляційному сеймику створити депутатську комісію для ревізії підкоморських, земських, гродських, бурграбських і війтівських книг. Цій же комісії доручалося, скоригувавши Волинський статут, коштом (sumptem) воеводства подати його до друку. Дана конституція також розпорядилася щодо видання екстрактів із канцелярій воеводства “*idiomate Polonico*”¹¹⁴. І якщо ревізія книг та поправа Статуту не були проведені з огляду на початок Визвольної війни, то рішення щодо екстрактів мало знакове значення. Це рішення дало юридичну основу до пришвидшення процесу полонізації діловодства у коронному трибуналі, асесорському, реляційному та сеймовому судах. Принагідно зазначимо, що Руська канцелярія започаткувала практику видачі полономовних вписів із руськомовних вписів принаймні з другої половини 1630-х рр. Зокрема, у липні 1638 р. був виданий з канцелярії полономовний впис із руськомовного впису привілею 1609 р. на “пустиню” Гумань брацлавському старості Валенти–Олександрові Калиновському¹¹⁵. Наслідком цього сеймового рішення стала поява в наступних роках ряду польських і латинських перекладів Волинського статуту, виконаних на замовлення волинських юристів або ними самими¹¹⁶.

¹¹¹ Там же. С. 325.

* У коронних судово-адміністративних інстанціях спостерігалася тенденція ширшого вживання польської мови поряд із латиною, а саме остання розглядалася як традиційна мова польської шляхти.

¹¹² *Choińska-Mika J.* Sejmiki mazowieckie w dobie Wazów. S. 108–109.

¹¹³ Архив ЮЗР. Ч. II. Т. I. С. 323.

¹¹⁴ *Volumina legum.* Т. IV. S. 59; *Яковенко Н.Н.* О языковом составе гродских и земских книг Правобережной Украины на протяжении XVII века // *Историографические и источниковедческие проблемы...* С. 66.

¹¹⁵ AGAD. Tzw. ML, dz. IVB, nr 2, k. 199–200v.; РГАДА, ф. 389, оп. 1, д. 209, л. 13об.–15об.

¹¹⁶ *Василюскене А.В.* Списки Другого Литовського статуту у відділі рукописів Бібліотеки ім. В.І.Вернадського АН України // *Рукописна та книжкова спадщина України. Археографічні дослідження унікальних та бібліотечних фондів.* Київ, 1993. Вип. 1. С. 91, 94.

На нашу думку, на Волині перед 1648 р. існували об'єктивні фактори для вирішення завдання, яке вперше було сформульоване шляхтою ще в період видання люблінських привілеїв та артикулів короля Генрика. Воеводство мало досить велику групу досвідчених парламентарів, які могли домогтися затвердження необхідних рішень на сеймі (Адам Кисіль, Габріель Гулевич, Андрій Ліневський, Олександр Чаплич–Шпановський, Вацлав Гулевич, Микола Кисіль та ін.). На виборних земських урядах, зв'язаних із практичним судочинством, перебував вже досить довгий час ряд волинських шляхтичів (князь Григорій Четвертинський – 10 років, Андрій Ліневський – 14, Марек Гулевич – 14, князь Юрій Пузина – 15, Станіслав Корчмінський – 11, Петро Загоровський – 21, князь Стефан Четвертинський – 23, князь Михайло Пузина – 10). На Волині працював значний контингент юристів–практиків, що виступали представниками сторін у судах, готували їх захист, здійснювали пошук необхідних документів та юридичних аргументів (Станіслав–Казимир Беневський, Юрій Божкевич, Базиль Лехович, Юрій Лобос, Юзеф Фрикач, Іоанн Виговський та ін.) Значна частина волинської шляхетської, а інколи й міщанської, молоді отримувала освіту в академіях і університетах Речі Посполитої та за рубезем. Зокрема, багато хто з цієї молоді здобув освіту в Замойській академії¹¹⁷, де читалося два юридичних курси: один – присвячений “*Corpus Iuris Civilis*”, Саксонському зерцалу і магдебурзькому праву; другий – з польського права¹¹⁸. Слід зазначити, що частина волинської шляхетської молоді могла навчатися за програмами Замойської академії в Олицькій колегії з 1638 р., коли згідно з рішенням сейму тут виникла філія цієї академії¹¹⁹. Не можна не згадати й протестантських навчальних закладів, зокрема Киселинської аріанської академії, де викладання права займало вагоме місце з двох причин: з огляду на необхідність критики католицького канонічного права й потребу юридичного захисту інтересів антитринітаріїв й інших протестантів у судах проти позовів католиків¹²⁰. Аріанські заклади освіти виявили особливий інтерес до римського права й античної культури, про що свідчить книга Павла Іваницького “*Institutio politica Taciti verbis expressa*” (“Вчення Тацита про політику, виражене словами”), надрукована 1641 р. в Лейдені¹²¹. Поява у протестантів нового теологічного тлумачення, яке поривало з схоластичною основою середньовічного права, та засвоєння античної спадщини сприяли оформленню у працях Гуго Гроція, Самуеля Пуфендорфа, Готфріда Лейбніца раціоналістичного природного права, що поряд із “*Corpus Iuris Civilis*” стало джерелом розвитку європейського права¹²².

---

¹¹⁷ Gmiterek H. Młodzież z Kijowszczyzny w Akademii Zamojskiej (1595–1784) // Український археографічний щорічник. Вип. 3/4. С. 233, 238.

¹¹⁸ Kuryłowicz M. Nauczanie prawa w Akademii Zamojskiej // Łacina w Polsce. Zeszyty naukowe / Pod red. J. Axera. Warszawa, 1999. Zesz. 7–9: Pomniki prawa doby Renesansu w Europie Środkowo–Wschodniej. S. 215–219.

¹¹⁹ Volumina legum. T. III. S. 461; Kuryłowicz M. Nauczanie prawa... S. 202.

¹²⁰ Tazbir J. Antytrinitaryzm na ziemiach ukraińskich w XVII wieku // Z polskich studiów slawistycznych. Ser. 4: Historia. Warszawa, 1972. S. 96, 107–109.

¹²¹ Ibid. S. 118.

¹²² Аннерс Э. История европейского права. Москва, 1996. С. 218.

Отже, саме перед 1648 р. волинська шляхта як лідер української шляхти мала найбільш значні шанси для поправки волинського права, яка би в межах партикулярного феодального права відобразила співвідношення консервативного матеріального й динамічного процесуального права, зростаючу необхідність уніфікації права в країні й потребу збереження спадковості традиційної правової культури русько-українських земель. Шанси не були використані, в т.ч. і через застарілість правових норм, що повністю або частково ігнорували інтереси цілих груп населення – селян, міщан, які не користувалися магдебурзьким правом, козаків. Наслідки повстання під проводом Богдана Хмельницького для української шляхти були катастрофічними. Досить велика частина юристів–практиків перейшла на службу до Б.Хмельницького (Виговські, Гуляницькі, Верещаки, Мужилівські та ін.) і зайняла високі посади в гетьманській адміністрації. Протягом перших трьох років Хмельниччини змінилося понад 80% виборних земських урядників на Волині. Підтримка протестантською шляхтою шведської експансії у роки Потопу (1655–1657) спричинила вигнання з Речі Посполитої за рішенням сеймів 1658, 1659 і 1662 рр. аріан¹²³, суттєве зменшення впливу в державі кальвіністів. Військові дії, що велися в українських воєводствах і в цілому в Речі Посполитій, відсунули на другий план шляхтича–парламентарія і шляхтича–юриста, віддавши перевагу шляхтичеві–воїну й ортодоксальному католикові. Як наслідок, спостерігалось значне падіння рівня політичної й правової культури шляхетського стану. Питання, зв'язані із забезпеченням ведення військових дій і збору податків, надовго стали ключовими на земських сеймиках.

Лише зречення від престолу Яна Казимира (1668) і наступне міжкоролів'я повернули питання коректури права до сеймикових інструкцій. Центр регіональних вимог змістився на схід. Київський сеймик, який у першій половині XVII ст. виразно йшов у фарватері політики волинського сеймику, в інструкції своїм послам на коронаційний сейм 1669 р. уже вимагав друку статуту, *“яким судяться Київське, Волинське, Брацлавське й Чернігівське воєводства”*. Ставлячи перед послами завдання домогтися проведення в життя коректури права, інструкція наголошувала на найбільш важливих проблемах судочинства, які необхідно вирішити шляхом ухвали сеймом окремої конституції. Серед переліку цих проблем, як видається, дві є ключовими: покращення фінансового забезпечення урядників земського і гродського судів шляхом впровадження плати за виготовлення в канцеляріях минут¹²⁴, призначення *salarium* (винагороди) за проведення урядами езекуцій та досягнення більшої ефективності судочинства (у зв'язку з чим пропонувалося зробити суворішою систему покарань)¹²⁵. Волинський сеймик 1669 р. також помістив у своїй інструкції послам вимогу щодо коректури й друку Статуту¹²⁶.

¹²³ *Volumina legum*. Т. IV. S. 238–239, 272.

¹²⁴ Минута – затверджений концепт документа, на основі якого споряджується чистопис. Дипломатика чітко не відрізняє минути й концепт, але виділяє затверджений (минути) й незатверджений концепти (*Polski słownik archiwalny*. S. 17).

¹²⁵ Архив ЮЗР. Ч. II. Т. 2. С. 263.

¹²⁶ Там же. С. 277–278.

Правдоподібно, реальна коректура права полягала в остаточному переході шляхти до використання в центральних та місцевих судах польських перекладів Волинського статуту. Показовим у цьому плані є факт продажу в 1675 р. руськомовного Волинського статуту, відомого в історіографії як Луцький список, його власниками – волинськими зем'янами Гулевичами, які постійно протягом XVII ст. займали елекційні земські уряди й обиралися депутатами до трибуналу, ковельському священикові Назарієві Млинському¹²⁷. З тим же процесом переходу зв'язане і виконання польського перекладу Статуту С.К.Ганкевичем для потреб Руської канцелярії¹²⁸.

Інакше до проблеми коректури права підійшла козацька юриспруденція. Не маючи ні часу, ні відповідного кадрового забезпечення для здійснення широкомасштабного перегляду й систематизації права, вона мусила вибирати між діючими в Речі Посполитій збірниками права. Вибір був зроблений досить швидко – на користь Литовського статуту 1588 р.¹²⁹ Вписи до лохвицької ратушної книги свідчать, що принаймні з серпня 1653 р. міський уряд при здійсненні судочинства послуговувався нормами Третього Литовського статуту¹³⁰.

Проблема козацького використання цього Статуту вимагає детального дослідження, але вже зараз а рїогї можна ствердити наступне. Волинський статут був неприйнятний для козацьких та міських судів козацької держави з огляду на свій виразно прошляхетський характер¹³¹. Статут 1588 р. мав більш демократичний характер. Він у компромісній формі запозичив передові правові ідеї Анджея Фрича Моджевського й Анджея Воляна, зокрема про зрівняння покарання за вбивство людини для представників різних станів¹³². На відміну від Статуту 1566 р., Третій Литовський статут дозволяв користуватися в судах у випадку прогалини в Статуті допоміжним правом¹³³, яким в умовах козацької України виступало звичаєве право¹³⁴. Не випадково “Права, за якими судиться малоросійський народ 1743 р.” саме звичаєвим правом пропонує доповнити прогалини Кодексу¹³⁵. З огляду на факт друку та ще й руською мовою Статут 1588 р. був більш доступний для різних прошарків суспільства. Таким чином стало можливим подолання монополії на тлумачення чинного права досить замкненою кастою професійних юристів, що виступали прокураторами в судах, а значить, була вирішена одна з ключових для будь-якої революційної зміни влади проблем – проблема запровадження дешевого судочинства.

---

¹²⁷ *Василяускене А.В.* Списки Другого Литовського статуту... С.87; *Её же.* Списки Второго Литовского Статута... С. 15.

¹²⁸ *Klodziński A.* O Archiwum... S. 395–396.

¹²⁹ *Zakrzewski A.* Łochwicka ratuszna kniha druhoj polowiny XVII st. (Kijew, 1986) // *Czasopismo Prawno-Historyczne. Poznań*, 1989. T. XLI. Zesz. 1. S. 177–178; *Bardach J.* Statuty litewskie... S. 65.

¹³⁰ Лохвицька ратушна книга другої половини XVII ст. (Збірник актових документів) / Підгот. до вид. О.М.Маштабей, В.Г.Самійленко, Б.А.Шарпило. Київ, 1986. С. 21.

¹³¹ Детальніше див.: *Яковенко Н.* Українська шляхта... С. 53–55.

¹³² *Bardach J.* Statuty litewskie... S. 80.

¹³³ *Ibid.* S. 83.

¹³⁴ *Швидько Г.К.* Історія держави і права України (X – поч. XIX століття). Дніпропетровськ, 1998. С. 118.

¹³⁵ Права, за якими судиться малоросійський народ. 1743 / Упоряд. К.Вислобоков. Київ, 1997. С. 85.

Враховуючи ці аргументи, більш зрозумілими стають вимоги козацької верхівки щодо створення власного трибуналу. Ідея, вперше чітко сформульована в гадяцьких пактах¹³⁶, у відредагованому вигляді затверджених коронним сеймом 1659 р.¹³⁷, пізніше неодноразово входила у вигляді петицій чи пунктів до інструкцій козацьким послам на сейми. Так, козацька інструкція на сейм 1664 р. ставила питання про розширення юрисдикції київського гродського суду, зокрема, про надання йому права винесення вироків у кримінальних справах про вбивство шляхтичами реєстрових козаків без права апеляції, права публікації інфамії та баніції, які б за юридичною силою не поступалися трибунальським¹³⁸. Це було серйозною спробою перегляду волинського права, оскільки публікація баніції чи інфамії у гродах волинського права не допускалася¹³⁹. Взагалі, у Статуті 1566 р. інститут баніції (виволання) був розроблений недостатньо¹⁴⁰; артикул “*О способе виволанья, якими словы маеть быти чинено, и о хованью ката на вряде гродском*” з’явився лише в Третьому Литовському статуті¹⁴¹. Кара виволання для воеводств, що використовували в судочинстві Волинський статут, регламентувалася сеймовою конституцією 1589 р., яка поширювала юрисдикцію коронного трибуналу на Волинське й Брацлавське воеводства¹⁴². З цього часу публікація виволання щодо українських воеводств могла здійснюватися у двох гродах – Люблінському, коли таке рішення виносив трибунал, і у Варшавському, коли – сеймовий суд. Козацька інструкція також включала пункт про неможливість скасування коронним трибуналом декретів київського гродського суду в козацьких справах¹⁴³. Не видається можливим на даний момент встановити причини такої пропозиції, однак, зважаючи на обов’язкову юридичну аргументацію шляхетських судів при ухваленні рішень слід запідозрити як одну з них – різне тлумачення правових норм, а не виключено, що й послугування різними статутами.

Більш послідовно свої претензії козацька старшина формулювала, за прикладом шляхти, у періоди міжкоролів’я. Супліка, призначена Петром Дорошенком для подання на елекційний сейм 1669 р., але доставлена послами вже після його завершення, включає завищені козацькі побажання щодо трибуналу. За версією супліки, має бути утворений окремий трибунал для Київського, Руського, Волинського, Брацлавського, Чернігівського, Подільського, Белзького, Підляського

¹³⁶ *Стадник М.* Гадяцька унія // Записки Українського наукового товариства. Київ, 1910. Кн. VIII. С. 37–38. Інструкція гетьмана Івана Виговського козацьким послам на сейм 1659 р. пропонує почати сесію трибуналу Великого князівства Руського в Житомирі, у зв’язку з чим рекомендує схвалити на сеймі спеціальну ординацію задвірних судів повсталой української держави (*Оляничин Д.* Пункти Івана Виговського українським послам на варшавський сейм 1659 року // ЗНТШ. 1991. Т. ССXXII: Праці історико-філософської секції. С. 335.)

¹³⁷ *Volumina legum.* Т. IV. S. 300.

¹³⁸ *Крикун М.* Інструкція послам Війська Запорозького на варшавський сейм 1664 року // Україна модерна. Львів, 2000. Ч. 4–5. С. 385–386.

¹³⁹ РГАДА, ф. 389, оп. 1, д. 209, л. 132–132об.

¹⁴⁰ Статут Великого князства Литовського... С. 99, 178 (XI, 4).

¹⁴¹ Статут Вялікага Княства... С. 279–280, 557.

¹⁴² *Volumina legum.* Т. II. S. 295–296.

¹⁴³ *Крикун М.* Інструкція послам Війська Запорозького на варшавський сейм 1664 року. С. 385.

воеводств, Брянського, Дрогоцького повітів, Холмської, Бельської земель. Трибунал мав складатися з 20 депутатів: 10 духовних і 10 світських, але православного віровизнання¹⁴⁴. Ці ж пропозиції з додатковою аргументацією повторює козацька інструкція послам на коронаційний сейм жовтня 1669 р. Уточнюється, що трибунал має судити справи у двох місцях: у Барі, – починаючи з 23 квітня протягом шести тижнів, та у Мозирі, – починаючи з 29 червня протягом шести тижнів. Рішення трибуналу має бути остаточним¹⁴⁵.

З вищенаведеного та з аналізу козацьких вимог щодо Руської канцелярії видно, як козацька старшина запозичувала від шляхти не лише традиційні форми участі у політичному житті Речі Посполитої (ради – аналог сеймиків, інструкції, претензії на участь козацьких послів у роботі сеймів), але й традиційний набір її регіональних вимог, інколи формульованих, як в інструкції на коронаційний сейм 1669 р., з більшими політичними претензіями і на принципово новій основі – захисту православ'я. Цим козацька старшина не лише декларативно підтверджувала своє фактичне лідерство з часів повстання Б.Хмельницького в українських воеводствах, не лише позбавляла ослаблену українську шляхту традиційної політичної риторики про свої особливі права й вільності, але й штовхала її до більш тісного зближення з коронною шляхтою. Соціальна база функціонування чи потенційного функціонування установ, які репрезентували регіональні інтереси привілейованого стану, безповоротно скорочувалася. Залишався, щоправда, чинним на значно меншій, порівняно з 1647 р., території Волинський статут, але й він змінювався внаслідок прийняття коронних конституцій, поступаючись їм з кожним новим сеймом окремими сферами правового регулювання.

Насамкінець, належить вяснити, яке місце в покращенні права належало Руській канцелярії. Попри участь у комісіях для коригування Статуту окремих її працівників, зокрема, Л.Пісочинського, роль канцелярії у цьому процесі була незначною. Зв'язана з судами вищої інстанції – асесорським, реляційним і сеймовим, які переважно виступали як апеляційні, канцелярія мала справу з процесами лише в межах інструментарія, що вже використовувався у судах першої інстанції, переважно гродських. У зв'язку з цим аргументація сторін у судах вищої інстанції дуже часто повторювала аргументацію у судах нижчої інстанції. В результаті, працівники канцелярії мали справу не стільки з нормами матеріального права, скільки з перевіркою точності процесуального права. У тих випадках, коли центральні суди виступали як суди першої інстанції, канцелярія мала справу з нормами публічного чи публічно значимого кримінального права, зафіксованими у коронних конституціях. Це призводило до двох наслідків. По–перше, юридична техніка працівників канцелярії була виразно скерована на більш докладне знання коронного права (за винятком періоду до 1589 р., коли й цивільні справи з українських воеводств за апеляцією потрапляли до асесорського суду). По–друге,

---

¹⁴⁴ Крижун М. Інструкції послам Війська Запорозького на елекційний і коронаційний сейми 1669 року // Центральна і Східна Європа в XV–XVIII століттях. С. 204.

¹⁴⁵ Там само. С. 202, 206–207.

Руська канцелярія виступала локомотивом “коронізації” волинського права. Важливу роль відігравала Руська канцелярія у процесі уможливлення доступу носіїв коронного й литовсько–руського права до здобутків обох прав. Тут перекладалися руською мовою коронні конституції, тлумачилися польською, а можливо й латиною окремі артикули Волинського статуту. Цей процес закінчився з появою в канцелярії польського перекладу Волинського статуту. Пізніша поява такого перекладу, ніж у земських чи гродських канцеляріях, зайвий раз підкреслює, що для Руської канцелярії використання Статуту було менш пріоритетним.

II.2. Руська мова

Поряд із волинським правом провідним фактором існування окремих книг для Київського, Волинського, Брацлавського та Чернігівського воєводств виступала діловодна мова – руська. Два моменти в такій позиції були визначальними: належність руської мови як діловодної до комплексу установок традиційної правосвідомості, відомих під назвою “старовини”, та ефект побоювання перед чужим, маловідомим. Таке побоювання виникало зі слабкою знайомістю української шляхти з латиною, якою провадилося діловодство у коронних воєводствах та на центральному рівні. Про це прямо заявляє у своїй інструкції послам на сейм 1570 р. київська шляхта: *“Кгда ж з млодости в(а)шого писма отцове нши учит нас не давали, одно своего приржонного руского, а школы теж полское в Киеве не машь, а кгда приносят листы его кр(олевскоу) м(илости) писаные полскими литеррами з мешанемъ латынских слов, вырозумети не можем”*¹⁴⁶. Ситуація зі знайомством з латиною та польською мовою на Волині була дещо ліпшою, але не настільки, щоб протягом короткого часу вдалося перевести діловодство на польську мову. Тому збереження руської мови як діловодної для української шляхти стало не лише завданням затримання традиції, але й важливою життєвою необхідністю. Якщо навіть у 1635 р. Сильвестр Косов у своїй праці “Exegesis” відзначав негативні наслідки незнання українською шляхтою латини (*“Поїде неборак русин на трибунал, на сейм, на сеймик, до гроду, до земства – програс (без латини плати вини): ні судді, ні практика, ні розуму, ні посла”*¹⁴⁷), то можна лише уявити, наскільки лякала шляхту можливість переведення діловодства на незнайому мову в середині XVI ст.

Про те, що збереження руської мови як діловодної зумовлювалося позицією шляхти інкорпорованих воєводств, свідчить лист волинської шляхти від 29 березня 1569 р. до Сигізмунда Августа. Він був відповіддю на королівський універсал, який

¹⁴⁶ Інститут рукопису НБУ, ф. II, спр. 22641, арк. 8зв.

¹⁴⁷ Архив ЮЗР. 1914. Ч. I: Акты, относящиеся к истории православной церкви в Юго–Западной России. Т. 8: Памятники литературной полемики православных южнороссов с протестантами и латиниунитами в Юго–Западной Руси за XVI и XVII ст. С. 444: *“Pojedzie nieborak Rusin na trybunal, na sejm, na sejmik, do grodu, do ziemstwa: bez laciny placi winy; ani sędziego, ani praktyka, ni rozumu, ani posla”*; Chynczewska–Hennel T. Łacina na Zaporozu // Łacina w Polsce. 1995. Zesz. 1–2: Między Slavia Latina i Slavia Orthodoxa. S. 63.

зобов'язував воєвод, каштелянів, князів, панят, земських послів, старост і урядників прибути на сейм і скласти присягу на вірність Короні. Шляхта протестувала проти деяких особливостей королівського розпорядження: *"... незвычайли и николи небывалы листъ вашей королевской милости под печатю корунною писмом полским..."*¹⁴⁸. Рішення Люблінської унії, як вже зазначалося, гарантували для прилучених воєводств збереження руської мови як урядової. Крім того, подібне ж передбачував залишений для судочинства інкорпорованих земель Литовський статут 1566 р.: *"А писар земский мает по-руску литерами и словы рускими вси листы и позвы писати, а не иным языком и словы"*¹⁴⁹.

Дотримати мовні гарантії для інкорпорованих воєводств виявилось не просто. З одного боку, приєднання українських воєводств до Корони для більшості коронної шляхти, в т.ч. й для центральних урядників, асоціювалося з необхідністю поширення на ці воєводства коронного права й звичаїв, тому поступки для української шляхти видавалися їм тимчасовими. Як наслідок, королівська канцелярія не вважала за необхідне перекладати універсали про скликання сеймиків, королівські легації, листи урядникам та шляхті воєводств, а також інші документи загальнодержавного значення. З іншого боку, канцелярія на тоді й не мала достатньої кількості персоналу, який би кваліфіковано володів руською мовою. Залучення руських писарів з литовської канцелярії могло мати лише обмежений характер (звідти прийшов Л.Пісочинський), бо литовський підканцлер Остафій Волович, який фактично завідував канцелярією, був налаштований проти унії, тим більше проти відторгнення від Литви чотирьох воєводств. Канцелярські школи в самих воєводствах ще не склалися, оскільки гродські й земські канцелярії існували лише з 1566 р. Неврегульованими на початковому етапі були ситуації, коли шляхтичі з інкорпорованих воєводств зверталися до канцелярії з проханням видати привілей польською або латинською мовою. Вирішення їх стало можливим завдяки прецедентам задвірного суду. Зокрема, 25 липня 1578 р. у цьому суді розглядалася суперечка щодо 10 волок і сіножаті у селі Рудки Кременецького повіту між Яном Любишовським та кременецьким пушкарем Матисом Скринським. Я.Любишовський однією з підстав неправоти свого опонента вважав те, що привілей останньому на ці маєтності був написаний латиною. Рішення суду не покликається на жодний нормативний акт, але тлумачить прогалину в праві, визнаючи за неруськомовними документами юридичну силу: *"... хотяж оныи привилеи Матысовъ не по руску, але по латине против вольности земли Вольньскои написаныи, Любишовскии быти мелят: што то не естъ кривда его одное особы, але всих обывателей оное земли, против чого бы сполъне если бы имъ того потреба была мовити мели"*¹⁵⁰. Крім цього, королівська канцелярія мала застережене люблінськими привілеями 1569 р. право видавати

---

¹⁴⁸ Wojewódzkie Archiwum w Krakowie. Archiwum Sanguszków ze Sławuty, rkps 10: Materiały z historii Polskiej z lat 1554–1570, s. 67.

¹⁴⁹ Статут Великого князства Литовского... С. 63.

¹⁵⁰ РГАДА, ф.389, оп. 1, д. 198, л. 67.

польською мовою документи, що стосувалися українських міст, які користувалися магдебурзьким правом¹⁵¹.

Отже, в силу зазначених вище причин Коронна канцелярія запровадила практику видання листів, принаймні частини їх, що стосувалися означених воєводств, польською мовою. Це викликало справжнє обурення в середовищі волинської шляхти. Десь у другій половині 1569 р. вона зібралася на нелегальний з'їзд у Луцьку – факт проведення його відомий нам з відповіді короля Сигізмунда Августа від 11 січня 1570 р. на скарги волян¹⁵². Серед шеругу цих скарг чільне місце зайняли протести шляхти проти порушення мовного статусу королівських листів, їй адресованих. На що король відповідав: *“Що скажаться на Коронну канцелярію, що до них на Волинь видає листи польською мовою всупереч їх привілею, яким особливо є забезпечено, щоб по–руському до них писали й кожну відповідь видавали, тоді король його милість передбачити й наказати велить, щоб інакше не було, як і канцелярія дає відомість його королівській милості про те, що споряджає листи й оформляє відповіді згідно з потребою й бажанням кожного, хто хоче по–руському, тоді руські, а хто – по–польському, тоді теж польські”*¹⁵³. Як бачимо, король, обіцяючи наказати канцелярії дотримуватися привілею 1569 р., фактично закріплював право її персоналу порушувати привілей, пишучи про необхідність видання листів і виписів згідно з бажанням петента (прохача) або руською, або ж польською мовою.

Сеймиківі інструкції послам на сейм 1570 р. цій проблемі присвятили чільне місце. Інструкція сеймику Київської землі наказувала послам нагадати королю, щоб *“листи сеимовые, универсалы, конституції и каждая справа подле обетницы и привилію его королевское млсти, при сконченю унеи выданого не иными литерами и словы, одно рускими литерами и езыком до земли Киевское писаны и выдаваны были”*. Ця ж інструкція ставить питання про необхідність перепису люблінського привілею Київській землі *“по руску”* і засвідчення перекладу королівською маєстатною печаткою¹⁵⁴.

Петиції київської шляхти, підтримані послами Волині й Брацлавщини, не знайшли свого відображення в ухвалах сейму 1570 р. Їх вимоги були мало-зрозумілими коронній шляхті, а ефект поступок з боку короля й сенату, характерний для попереднього сейму, вже не спрацьовував. Тому спільні для трьох воєводств вимоги були викладені в протестації послів, внесеній 8 липня 1570 р. до книги

¹⁵¹ Volumina legum. T. II. S. 83.

¹⁵² Semkowicz W. Po wcieleniu Wołynia... S. 183–189.

¹⁵³ Ibid. S. 187; РГАДА, ф. 389, оп. 1, д. 191, л. 158об.: *“Co się skarzą na kancelarię Koronną, że do nich na Wołyń wydaje listy rzezcą polską, mimo przywilej ich, którym to osobliwie jest opatrzone, aby po rusku do nich pisano i każdą odprawę wydawano, tedy to k[ról] j[ego] m[iłoś]ć opatrzyć i rozkazać raczy, aby inak nie było, jakoż i kancelaria daie sprawę JKM o tem, że szafuje listy i odprawowanie wedle potrzeby a żądanie każdego, kto chce po rusku, tedy ruskie, a kto po polsku, tedy też polskie”*.

¹⁵⁴ Інститут рукопису НБУ, ф. II, спр. 22641, арк. 83в.; Lipiński W. Z dziejów Ukrainy. Kraków, 1912. S. 77; Грушевський М. Культурно–національний рух на Україні в XVI – XVII віці. Київ; Львів, 1912. С. 53; Возняк М. Історія української літератури. Львів, 1992. Кн. 1. С. 317. Всі перелічені автори хибно вважали, що сеймик відбувся в 1571 р.

Коронної канцелярії. Протестація, наголошуючи на необхідності дотримання, а в окремих місцях уточнення люблінських привілеїв, прямо не ставить питання про необхідність перепису їх руською мовою¹⁵⁵. Спрацював принцип: що вийшло з канцелярії – вже не може бути переглянуте.

7 липня 1577 р. уже брацлавська шляхта в листі до короля Стефана Баторія підкреслювала, що “... за постановенемъ унеи листы с канцелерии вашео королевское милости не инакшимъ, одно рускимъ писмом мають быти выдаваны”¹⁵⁶. Разом з тим, вона надіслала до короля свого представника, шляхтича Яцковського, з проханням звільнити від позовів не названих за прізвищами відповідачів – “*братю наших*”, – оскільки ті позови, за її версією, видані незаконно – “*писмом полским*”¹⁵⁷. На думку польського дослідника В.Семковича, який проаналізував 22 печатки, прикріплені до оригіналу даного листа, серед “всієї шляхти – рицарства”, з середовища яких вийшло послання, немає таких князівських родів, як Збарзькі, Сокольські, Масальські, Четвертинські й представників брацлавських шляхетських родів – Шашковичів, Комарів, Микулинських, Байбузів, Темрюків–Шимковичів та інших¹⁵⁸. Хоч з цим твердженням можна подискутувати на предмет того, чи можна зараховувати князівські родини, які, навіть займаючи адміністративні посади на Брацлавщині, все-одно продовжували діяти переважно на волинських сеймиках та шляхетських з’їздах, до представників брацлавської шляхти, але слід погодитися з В.Семковичем, що вже на час складення листа місцева еліта відносилася до мовної проблеми далеко не однозначно. Документально, натомість, можна підтвердити те, що позиція найбільш впливового в українських воєводствах політика – київського воєводи князя Костянтина-Василя Острозького цілком узгоджувалася з тогочасними шляхетськими вимогами. У листі від 25 травня 1579 р. до свого зятя Криштофа Радзивілла князь скаржився на канцлера Я.Замойського, який пише латиною листи до шляхти прикордонних воєводств. Натомість, вважав київський воєвода, до цих воєводств потрібно відкриті листи “*по-старосвітському руською мовою і письмом писати, а не по-новосвітському*”¹⁵⁹.

Не сходить проблема вживання королівською канцелярією руської мови як діловодної й з порядку денного повітових сеймиків Волинського воєводства. 1 травня 1577 р. луцький сеймик волинської шляхти наказував своїм послам на коронний сейм Федорові Рудецькому і Дем’янові Гулевичу, щоб просили короля, аби той розпорядився не видавати з канцелярії на Волинь листів, писаних польською або латинською мовами, бо то “... з великим устиженемъ над права, привилѣи волности наши дѣет...” Водночас сеймик повідомляв короля, що в разі принесення подібних листів з канцелярії, вони старостами воєводства “... на врьды свое...” прийматися

---

¹⁵⁵ AGAD. MK, sygn. 109, k. 191–193.

¹⁵⁶ *Semkowicz W. Po wcieleniu Wołynia... S. 188; Lipiński W. Z dziejów... S. 74–75.*

¹⁵⁷ *Semkowicz W. Po wcieleniu Wołynia... S. 189; Lipiński W. Z dziejów... S. 75.*

¹⁵⁸ *Semkowicz W. Po wcieleniu Wołynia... S. 185–186.*

¹⁵⁹ AGAD. Archiwum Radziwiłłów, dz. V, nr 11078, s. 91: “*Bo pan Canclerz Swak nasz z lacińskiego listy pisze, którym ludzie pograniczne zrozumieć nie mogą. Do których potrzeba listy otworziste po staroświecku ruskim językiem i pismem pisać, a po nowoświecku*”.

не будуть¹⁶⁰. Ця інструкція була укладена до прибуття королівського легата на сеймик, і тому, коли він привіз легацію з королівської канцелярії, шляхта уклала нову інструкцію, де доручала своїм послам повідомити короля, *“ижъ посол к(о)р(о)ля его м(и)л(о)сти пан Базилиушь Древинскии, писар его к(о)р(о)левское м(и)л(о)сти, принесль на соимикъ н(а)ишъ инъструкцию с канцелерии короля его м(и)л(о)сти над право, волности и привилеи н(а)ишъ не нашимъ рускимъ, але полским писмомъ, змешанымъ з лацинскимъ языкомъ або мовою, с которе мы не умеемъ”*. Далі інструкція вимагала від послів різко поставити питання про недопущення подібного надалі; при цьому нагадувалося, що король склав присягу на виконання наданих привілеїв волинській шляхті, в т.ч. й щодо обов’язковості вживання руської мови у діловодстві, а також зроблено наголос на тому, що листи з канцелярії, писані польською чи латинською мовами, ні самою шляхтою, ні урядами воєводства не будуть визнаватися законними¹⁶¹. Очевидно, подібні попередження виглядали на той час досить серйозними, якщо король Стефан Баторій вважав за необхідне дати в червні 1577 р. відповідь (“респонсъ”) луцькому сеймику через Федора Рудецького. У ній король запевняв волинян, що мовний статус листів, адресованих з канцелярії на Волинь, буде надалі дотримуватися, а з листів, які є й будуть видані польською мовою, має канцелярія до Волинського воєводства *“преписы посылаты”*, тобто переклади¹⁶².

Як бачимо, полонізаційні тенденції в 70–х рр. XVI ст. ще наштовхувалися на сильний спротив значної частини української шляхти. Її вимоги стосувалися дотримання мовного статусу стосовно найважливіших державних документів, включаючи конституції видані для українських воєводств. Виніши урок з сейму 1569 р., коли привілеї Волинській та Київській землям, видані польською мовою, надалі так і не були перекладені, українська шляхта на сеймі 1578 р. домоглася не лише створення власного трибуналу, але й настояла, щоб конституція про це була видана, крім польської мови, ще й руським письмом та скріплена коронною печаткою¹⁶³. І навіть, коли ідею власного трибуналу в життя провести не вдалося й українські воєводства приєдналися протягом 1589–1590 рр. до коронного трибуналу, руська мова як діловодна для шляхти цих воєводств утвердилася у даній інституції вищого шляхетського судочинства¹⁶⁴.

Проте така ситуація не була стабільною. Притік польської шляхти на українські землі, міжетнічні шлюби, які стали особливо популярними у середовищі князів та панів, навчання шляхетської молоді за кордоном, привабливість польської культури як більш розвиненої й проникнутої шляхетським етосом поступово готували ґрунт для зміни мовної ситуації спочатку в спілкуванні, приватному листуванні, а з часом і в офіційних установах. Паралельно проходив й інший процес,

¹⁶⁰ РГАДА, ф. 389, оп. 1, д. 216, л. 101об.–102.

¹⁶¹ Там же. Л. 147–147об.

¹⁶² Там же. Л. 150–150об.

¹⁶³ Volumina legum.. Т. II. S. 185.

¹⁶⁴ Ibid. Т. II. S. 315.

якому судилося продовжити офіційне вживання руської мови. Існування правової норми щодо ведення діловодства руською мовою мало першорядне значення для права і дало важливий аргумент для діючих юристів, яких мало цікавила реальна мовна ситуація, але цікавила мета – виграти той чи інший процес. Так, 20 листопада 1585 р. асесорський суд розглядав справу між Марком Жоравницьким, позивачем, та луцьким старостою О.Пронським і луцьким католицьким біскупом В.Вербицьким, відповідачами. Відповідачів у суді представляв Миколай Вітковський, який, обстоюючи вирок луцького гродського суду щодо визначення дій небіжчика, королівського ротмістра Василя Жоравницького, який домагався отримання стацій* для своєї роти у маєностях В.Вербицького, як грабежу, доводив, що В.Жоравницький не міг покликатися на королівський приповідний лист**, бо він *“не по руску, але по латинє писаныи, а до судов волинских листы латиньские подлугь права ихь вношоны и важны быти не могут”*¹⁶⁵. Симптоматично, що М.Вітковський представляв інтереси осіб, які жодних симпатій до руської мови не мали: за старостування О.Пронського відбувалася інтенсивна полонізація луцьких гродських книг, а В.Вербицький був відомий тим, що висміював депутатів Луцького трибуналу за незнання латини. Рішення асесорів або опиралося на прецедент, або такий прецедент творило. Конституція про грабіж¹⁶⁶, на думку суду, звільняла жовнірів з–під її дії, а оскільки В.Жоравницький повідомляв, що перебуває на королівській службі, *“хотяж листом латиньскимъ, бо тежъ в тои конституци, на час только учиненои, не описано якие бы то листы даваны быти мели”*, то має бути виправданий¹⁶⁷. Важливим у цій справі є не лише приклад зведення практикуючим юристом руської мови як діловодної з політичного постулату, елементу “старовини” на рівень простого юридичного аргументу, але й пошук і знайдення судом засобів узгодження консервативної правової норми з реальною життєвою практикою. І те, й інше у судовій практиці кінця XVI – першої половини XVII ст. стає досить широко вживаним.

Наприкінці XVI ст. сеймики українських воєводств поступово переходять на укладення інструкцій польською мовою, можливо не стільки під тиском зміни мовної ситуації в шляхетському середовищі, стільки у зв’язку з необхідністю пошуку союзників серед шляхти інших коронних воєводств для реалізації своїх регіональних вимог. Роль прискорювача в цьому відіграла Берестейська унія. Остання відома нам інструкція волинського сеймику своїм послам на сейм, написана руською мовою, датується 1595 р.¹⁶⁸ Укладення інструкцій польською мовою доносило вимоги й прохання української шляхти до більш ширшого шляхетського загалу, виконуючи роль засобу інформації й пропаганди її поглядів. Як наслідок, вимога видавати з королівської канцелярії конституції, передсеймикові універсали й листи руською

---

* Стації – право вимагати ротмістрами при проходженні через королівські й духовні маєності від державців забезпечення їх підрозділів ночівлею і харчуванням.

** Приповідний лист – документ, що давав право адресату набрати роту жовнірів.

¹⁶⁵ РГАДА, ф. 389, оп. 1, д. 198, л. 57об.–58.

¹⁶⁶ Volumina legum.. Т. II. S. 185.

¹⁶⁷ РГАДА, ф. 389, оп. 1, д. 198, л. 57об.–58.

¹⁶⁸ Крикун М. Інструкція сеймику Волинського воєводства 1595 р. С. 426–430.

мовою перестає бути актуальною. При цьому бралася до уваги можлива затримка у розсиланні такої документації на місця, викликана витратами часу на переклад. Основна увага української шляхти поступово переноситься з вимог про дотримання мовного статусу документів на усвідомлення необхідності створення уряду в королівській канцелярії, який би постійно відповідав і здійснював контроль за документацією, що видавалася канцелярією.

У 1606 р., як сказано вище, значна частина волинської та київської шляхти взяла участь в з'їзді під Сандомирем рокошан, очолюваних М.Зебжидовським. Тут рокошани ухвалили “Артикули”, які, на їх вимогу, мали скласти основу сеймової конституції. “Артикули” включали і пункти волинської та київської шляхти, один з яких торкався проблеми удосконалення ведення книг королівської канцелярії для інкорпорованих воеводств: *“Два руські писарі при дворі нашому (королівському) осілі, присяглі мають бути, які справи цих воеводств: Київського, Волинського й Брацлавського, – та міські з цих же воеводств повинні оформляти, не відступаючи від Статуту й звичаїв цих земель, всі справи зі своїм підписом з канцелярії видавати будуть. А якщо щось протиправне видадуть, тоді за це зі своєї осілости на трибуналі відповідати мають, серед справ урядників. Цим писарям ми для постійного перебування на нашому дворі забезпечення масмо давати, як писарям Великого князівства Литовського”*¹⁶⁹. Цей пункт, з одного боку, відображає реальний стан ведення РМ: відсутність на королівському дворі писарів, відповідальних за її ведення, недостатня їх відповідальність за порушення права й зловживання, відсутність матеріального забезпечення їх праці, – а, з іншого, пропонує ряд нововведень: встановлення колегіального уряду руського писаря, його відповідальності за видання всіх документів щодо українських воеводств, включаючи міські справи, відповідальності не лише перед королем (присяга), але й перед шляхтою (трибунал), постійне перебування руських писарів на королівському дворі й отримання ними зі скарбу платні – юргельту.

Невипадково як одна з важливих в “Артикулах” була порушена проблема руських писарів. Їм, на думку учасників Сандомирського з'їзду з українських воеводств, належало захищати позиції останніх на королівському дворі, а також слідкувати за дотриманням мовного й правового статусів в Руській канцелярії. Менш відомо, як їм це вдавалося, але малоімовірно, щоб їхня точка зору багато важила для керівництва королівської канцелярії: поряд з полонізацією українських документів, все виразніше проявлялася тенденція їх вписування до МК. Так, 1620 р. руський писар З.Словицький, вписуючи два полономовні документи до РМ, ніби виправдовуючись, зазначив: *“А иж так мало справъ тых и нѣкоторыя писмом*

¹⁶⁹ Lipiński W. Z dziejów... S. 79–80; Архив ЮЗР. Ч. II. Т. I. С. 71–72: *“Pisarzowie dwa Ruscy przy dworze naszym osiadle, przysięgłe być mają, którzy sprawy tych woiewództw: Kіowskiego, Wołyńskiego i Braclawskiego i miejskie z tych woiewództw odprawować, nie odstrzelając się od Statutu i zwyczajów tych ziem, mają, wszystkie sprawy z podpisem swem z kancelarii wydawać będą. A jeśli co przeciwko prawu wydadzą, tedy o to z osiadłości swej odpowiadać mają na Trybunale, inter causas officii. Którym pisarzom my dla obecnego mieszkania przy dworze naszym jurgielt dawać mamy, iako pisarzom Wielkiego księstwa Litewskiego”*.

польским и в метрику латинскую неналежне втручають против праву и звичаєви, то на праве старших зоставает"¹⁷⁰.

Майже ідентичного змісту запис зробив він і в 1626 р.¹⁷¹ Закономірно, що дані записи припадають на 20–ті рр. XVII ст. Саме тоді раніше не так виразні процеси мовної асиміляції української шляхти набули більш масового характеру. І хоч, як довели Збігнев Анусік, Наталя Яковенко та Генрик Літвін¹⁷², для Брацлавщини й Київщини на кінець 20–х рр. XVII ст. присутність власне польської шляхти у структурі землевласників є явищем спорадичним, проте на той час усвідомлення українською шляхтою своєї приналежності до тієї чи іншої спільноти не ототожнювались з її руським походженням. Зважаючи на це, ми повинні додати, звичайно, з певною долею умовності, до власне польської шляхти: а) частину українських князів, які фактично визнавали себе поляками (наприклад, Юрій і Криштоф Збараські¹⁷³, трохи пізніше Ярема Вишневецький¹⁷⁴ та ін.), а також ту їх частину, що вже сповідувала католицизм (так, між 1620–м і 1630–м рр. на католицьке визнання перейшли Сангушки, Чорторійські, Корецькі, Збараські й Заславські¹⁷⁵); б) певну частину української за походженням, але ополяченої шляхти, яка прибула на Київщину й Брацлавщину з Поділля та Галичини (зокрема, Калиновські¹⁷⁶, Зборовські, Домбровські¹⁷⁷ та ін.); в) окремих представників досить заможної української шляхти, вихованої вже на засадах польської культури (наприклад, Тишкевичі¹⁷⁸). Потрібно додати, що подібні процеси не оминули й Волинь. Разом з прибулою польською шляхтою ця сполонізована частина української шляхти творила підґрунтя для більшої нівеляції особливих відмінних рис не тільки панівних станів, але й самого життя українських воєводств, що не могло не накласти відбиток на явища, тими рисами породжені, в т.ч. і на ведення РМ.

Разом з тим політична лексика шляхти в 1620–х – на початку 1630–х рр. продовжує включати вимоги видання королівською канцелярією документів руською мовою. Так, у своїй інструкції послам на сейм 1627 р. волинський сеймик, зазначаючи, що право українським воєводствам на руську мову застережене Волинським статутом та привілеєм Люблінської унії 1569 р., ставить перед цими послами

¹⁷⁰ РГАДА, ф. 389, оп. I, д. 208, л. I.

¹⁷¹ Там же. Д. 210, л. II; *Kennedy Grimsted P.* The Ruthenian (Volhynian) Metrica... P. 32.

¹⁷² *Anusik Z.* Struktura społeczna szlachty braclawskiej w świetle taryfy podymnego z 1629 roku // *Przegląd Historyczny.* 1985. T. LXXXVI. Zesz. 2. S. 233–253; *Яковенко Н.М.* Склад шляхти–землевласників Київського воєводства напередодні Визвольної війни українського народу 1648–1654 рр. // *Феодалізм на Україні:* 36. наук. пр. Київ, 1990. С. 79–99; *Litwin H.* Napływ szlachty polskiej... S. 51–67, 79–122.

¹⁷³ *Dobrowolska W.* Młodość Jerzego i Krzysztofa Zbaraskiego / Z wstępem o rodzinie Zbaraskich i zyciorysem Janusza Zbaraskiego, wojewody braclawskiego. Przemyśl, 1926. S. 25–34.

¹⁷⁴ *Tomkiewicz W.* Książę Jerzemi Wiśniowiecki. Warszawa, 1933. S. 31–36.

¹⁷⁵ *Sysyn F.E.* Between Poland and Ukraine... P. 40.

¹⁷⁶ *Pulaski K.* Kronika polskich rodów szlacheckich Podola, Wołynia i Ukrainy. Brody, 1911. T. I. S. 80–93.

¹⁷⁷ *Яковенко Н.* Склад шляхти–землевласників Київського воєводства... С. 87.

¹⁷⁸ *Słownik geograficzny królestwa Polskiego i innych ziem słowiańskich.* Warszawa, 1880. T. I. С. 135; *Архив ЮЗР.* 1867. Ч. IV. Т. 1: Акты о происхождении шляхетских родов в Юго-Западной России. С. XXIV.

завдання домагатися ухвали конституції, яка б дала право зміцнилася¹⁷⁹. Волинський сеймик як головний серед сеймиків трьох воєводств виступав у цій інструкції від імені всієї української шляхти. Дещо пізніше, у 1630 р., з'являється подібна вимога в інструкції київського сеймику: *“Всі права й привілеї Київського воєводства з канцелярії його королівської милості щоб надалі згідно з давніми правами руською мовою видавалися, а писарі щоб при дворі його королівської милості завжди мешкали”*¹⁸⁰. Тут, поряд з питанням мовного статусу документів, знову зверталася увага на необхідність постійного перебування на королівському дворі двох руських писарів. Піднімалися обидві проблеми і під час міжкоролів'я, яке наступило 1632 р., після смерті Сигізмунда III. Різноманітні шляхетські вимоги, що формулювалися на з'їздах і сеймиках, були зведені в егзорбітанції; виконання їх мало бути забезпечене королем під час елекційного сейму. Ця програма шляхетських жадань включала пункт 27, що мав назву *“Pisanie ruskich spraw”*. Його зміст зводився до наступного: а) всі документи щодо українських воєводств мають видаватися руською мовою, видані ж іншою мовою визнаються незаконними; б) при канцлері завжди має перебувати присяжний писар, осілий в одному з воєводств, який опікується виданням документів руською мовою; в) лише у випадку його відсутності українські справи можна писати польською мовою¹⁸¹. Уже зменшення, порівняно з Сандомирськими артикулами, числа руських писарів з двох до одного і обмеження можливості видання українських документів свідчить в якому напрямку еволюціонувало бачення шляхти щодо функціонування Руської канцелярії.

Однак й така компромісна пропозиція не була врахована. Новообраний король Владислав IV, орієнтуючись на принципи королівської політики у Франції та Швеції, намагався дещо обмежити вплив шляхти на життя королівського двору. У зв'язку з цим при комплектуванні канцелярського персоналу і навіть королівського секретаріату пріоритет почав надаватися не вихідцям зі шляхетського середовища, а міщанам. Небезпідставно в королівському оточенні вважалося, що писарі й секретарі з міщан є більш залежними від короля і, відповідно, менш залежними від шляхти. Руської канцелярії це торкнулося практично відразу. Якраз в останні роки правління Сигізмунда III померли довголітні руські писарі Ф.Олешко й З.Словицький, а К.Мокосій–Баковецький обрав кар'єру духовної особи. Зрозуміло, серед підписків вистачало вихідців зі шляхти, але вибір керівництва канцелярії був зроблений на користь міщанина, шотландця за походженням Яна Бедермана.

Відсторонення від руського писарства представників волинської шляхти викликало в неї незадоволення. Коли в середині 1630–х рр. для волинян стало зрозумілим, що подібне рішення короля й керівництва його канцелярії не є

¹⁷⁹ AGAD. Archiwum Radziwiłłów, dz. II, nr 980, s. 2.

¹⁸⁰ ЦДІАК, ф. 11, оп. 1, спр. 8, арк. 735зв.: *“Wszystkie prawa i przywileje województwa Kiiowskiego s kancelariej je[go] kr[ólewskiej] m[i]łości aby napotym wedle praw dawnych ruskym pismem dawane byli, a pisarze rusci aby przy dworze je[go] kr[ólewskiej] m[i]łości obejmie mieszkali”*.

¹⁸¹ Reforma elekcji – czy naprawa Rzeczypospolitej. Wybór źródeł 1630–1632 / Wyd. W.Konopczyński. Kraków, 1949. S. 322; Kaczorowski W. Sejmy konwokacyjny i elekcyjny... S. 150.

випадковим, пункти щодо РМ і її писаря починають з'являтися в інструкціях волинського сеймику.

Сеймик волинської шляхти 1638 р. в інструкції своїм послам, що мали відбутися на коронний сейм, наказував: *“А що з багатьох рацій забезпечено нашому воєводству, щоб при Руській метриці був шляхтич цих воєводств, які свої права, руським письмом писані, мають, а понад то ще й осілий, то старатися їх мосць пани послаші мають, аби той же був, якого браття подадуть. При ньому метрики мають бути й декрети чотирьох воєводств він писати й видавати має: київські, волинські, брацлавські, чернігівські”*¹⁸². У цьому пункті інструкції з'являються два моменти, які раніше не фігурували в таких документах. Уперше пропонується ідея елекційності уряду руського писаря та вказується, що РМ стосується, крім трьох інкорпорованих воєводств, ще й Чернігівського.

Звертає на себе, так само як у випадку київської інструкції 1630 р., факт залежності появи зазначеної і подібних до неї вимог від екстраординарних подій на українських землях – козацьких повстань: Тараса Трясила (1630 р.) та Дмитра Гуні й Яцька Острянина (1638 р.). Можна, таким чином, говорити про опосередкований вплив козацтва на діяльність регіональних інституцій української шляхти.

Протягом “золотого спокою” шляхетські інструкції лише одного разу повертаються до проблем, зв'язаних з веденням РМ. Волинська інструкція 1641 р. наказувала послам домагатися, щоб писар при метриці українських воєводств був шляхтичем з тих же воєводств, бо ж йому добре відомі їх права й звичаї¹⁸³. Цілком ймовірно, що цей пункт інструкції має персональний характер; шляхту не влаштовував на цій посаді Ян Бедерман, який був у шляхетському середовищі особою маловідомою, але постійно вживав шляхетського титулу, чим викликав обурення шляхти.

Паралельно норма про руськомовний статус українських документів королівської канцелярії продовжувала використовуватися юристами в судах. Так, 29 серпня 1639 р. в ході проведеного королівськими комісарами розгляду справи між брацлавським старостою Мартином Калиновським і міщанами Брацлава представник М.Калиновського Григорій Туровицький, говорячи про незаконність королівської комісії, поміж інших аргументів вказав на те, що королівський лист на проведення комісії був виданий польською мовою, а не руською, як того вимагала конституція 1569 р.¹⁸⁴ Важко побачити в даному факті, враховуючи, за чиєї ініціативи він став можливим, щось більше ніж просто юридичний аргумент на доведення своєї правоти.

Події Визвольної війни 1648–1654 рр. радикально пришвидшили розмежування в середовищі української шляхти. Разом з цим зникли з поля уваги шляхти

---

¹⁸² Архив ЮЗР. Ч. II. Т. I. С. 238: *“A że to, ex multis rationibus, expedit woiewództwu naszemu, aby przy metryce Ruskiej był szlachcic tych woiewództw, które prawa swe, charakterem ruskim pisane, mają, a do tego possessionatus. Starać się ich mość panowie posłowie nasi mają, aby ten zostawał, którego bracia podadzą. Przy którym metryki mają być i dekreta czterech woiewództw on pisać i expediować ma: kiiowskie, wołyńskie, braclawskie, czernihowskie”*.

¹⁸³ Там же. С. 273.

¹⁸⁴ AGAD. Tzw. ML, dz. IVB, nr 41, k. 3.

питання функціонування Руської канцелярії та мовного статусу українських документів. В результаті цього стало можливим тимчасове поглинення РМ Коронною метрикою в 1648–1652 рр. Сприяв такій ситуації факт неможливості під час чергового міжкоролів'я оформляти традиційні постулати шляхти щодо покращення державного устрою. Збройна боротьба з козацько–селянськими масами відсунула на другий план питання “мирного характеру”. Крім цього, виникнення козацької канцелярії, де руська мова закономірно стала діловодною, відразу викликало у більшості шляхти асоціацію цієї мови з козаками й селянами. З іншого боку, перші ж дипломатичні контакти центральної влади з лідерами козаків продемонстрували, що вони готові прийняти на себе роль стану, який відстоює регіональні інтереси українських воеводств як козацької території. Невизначеність, однак, цих контактів не давала підстав для реального впливу на діяльність таких установ, як Руська канцелярія. Тому, протягом 1652–1658 рр. вписи документів до РМ є спорадичними. Надалі ж справа продовження ведення РМ несподівано перейшла в іншу площину.

У 1658 р. ненадовго став реальністю конфедеративний союз бунтівних українських воеводств з Коронною на основі укладення Гадяцької угоди¹⁸⁵. Якоюсь мірою повторилася ситуація, подібна до тієї, що мала місце в 1569 р. Замість князівсько–магнатської верстви, яка визначала умови інкорпорації Київського, Волинського і Брацлавського воеводств під час Люблінської унії, у 1658 р. на чолу висунулася дрібна та частина середньої шляхти, яка підтримала Б.Хмельницького. В її планах було не тільки повне відновлення люблінських привілеїв, але й здобуття нових, які б гарантували неповторення процесу часткової ліквідації перших. Так з'явилися в Гадяцькому пакті вимоги осібною трибуналу, окремих для Великого князівства Руського¹⁸⁶ печатників (канцлера і підканцлера), маршалків, підскарбів та інших урядників на зразок коронних. Присутня в ньому і непряма вказівка на власну канцелярію для Великого князівства Руського¹⁸⁷. У нових умовах справа поступового згортання діяльності Руської канцелярії виявилася не на часі і, незважаючи на факт непроведення Гадяцької унії в життя, вона породила у польських правлячих кіл надію на досягнення подібного компромісу в майбутньому. Тим більше, така надія в найближчі по Гадячу роки постійно одержувала ін'єкції: то у вигляді Чуднівського договору, то у вигляді походу об'єднаних польсько–козацьких військ під проводом короля Яна Казимира на Лівобережну Україну в 1663–1664 рр.

Виявилось, що шляхетським нуворишам – козацькій старшині – значно простіше порозумітися з руськими писарями – нешляхтичами. Недаремно, мабуть, інструкція козацьким послам на сейм 1664 р. звертається з проханням до короля Яна Казимира за заслуги перед Військом Запорозьким, в т.ч. й за завідування “*Метрикою воеводств руських*”, нагородити клейнодом польського шляхетства

¹⁸⁵ *Стадник М.* Гадяцька унія // Записки Українського наукового товариства. Кн. VII. С. 65–85; 1911. Кн. VIII. С. 5–39.

¹⁸⁶ Ця назва, присутня в первісній редакції договору, до остаточної редакції, схваленої сеймом 1659 р., не потрапила (див. докладний аналіз договору: *Яковлева Т.* Гетьманщина в другій половині 50–х років XVII століття. Причини і початок Руїни. Київ, 1998. С. 305–320, 434–435).

¹⁸⁷ *Стадник М.* Гадяцька унія. Кн. VIII. С. 37–38.

волинського декретового писаря Стефана Ганкевича, а також звільнити його кам'яницю у Варшаві від обов'язку утримувати в ній гостей (жовнірів і земських послів) для ведення там РМ¹⁸⁸.

З часом у шляхетському середовищі ідея ведення книг РМ, на яке вже більше впливала козацька старшина, ніж сама шляхта, поступово визнавалася недоцільною. Важливу роль в цьому відіграло підписання Андрусівського перемир'я 1667 р., котре, як відзначає Н.Яковенко, розсіяло ілюзії на повернення попереднього становища й остаточно підштовхнуло українську шляхту до визнання своєї повної залежності від польської держави¹⁸⁹.

Під час чергової елекції монарха в 1669 р. востаннє волинський шляхетський сеймик нагадував своїм послам на коронний сейм просити: *"Акти воеводств українських руських, вписані до Метрики, щоб мали свого метриканта, якого або його мосьть пан канцлер подасть, або ми самі теж його подамо"*¹⁹⁰. Формулювання пункту інструкції показує, що для волинської шляхти тепер РМ мала значення швидше як архів, ніж книги, які велися.

Зовсім інакше формулює свої претензії козацька старшина. В інструкції її послам на елекційний сейм 1669 р. є пункт, який наказує їм просити сейм і короля про впровадження знову руської мови в королівській та литовській канцеляріях, видання нею декретів щодо українських воеводств, писання нею королівських респонсів і відписів та про права подання на сейм інструкцій руською мовою¹⁹¹. Зрозуміло, такі плани були ілюзорними, хоча б тому, що й козацтво не являло собою консолідованої сили, з якою Варшава могла б рахуватися.

Кінець регіоналістським планам козацької старшини був покладений результатами початкового етапу польсько–турецької війни 1672–1676 рр. 5 жовтня 1672 р., згідно з прелімінарними умовами Бучацького миру, Польща зреклася своїх прав на Поділля й козацьку Україну (південну половину Київщини й Брацлавщину), яка ставала самостійною козацькою державою під протекторатом султана. Після цього сфера юрисдикції РМ обмежилася фактично Волинню. Продовження ведення у королівській канцелярії книг для Київського, Волинського, Брацлавського і Чернігівського воеводств ставало не тільки непотрібним, а й небажаним, передовсім, з огляду на відносини з Туреччиною, яка вважала Київщину та Брацлавщину сферою своїх інтересів, а також з Росією, що запанувала на Чернігівщині й лівобережній Київщині. Сума означених чинників сліпо обрала 5 жовтня 1673 р. як дату впису останніх трьох документів до РМ.

---

¹⁸⁸ Крикун М. Інструкція послам Війська Запорозького на варшавський сейм 1664 року. С. 398–399.

¹⁸⁹ Яковенко Н. О языковом составе... С. 70.

¹⁹⁰ Архив ЮЗР. Ч. II. Т. 2. С. 277: *"Akta województw ukraińskich ruskich, w Metrykę ingrossowane, aby swego mieli metrykanta, którego lubo j[ego] m[osć] p[an] kanclerz poda, lubo też sami go podamy"*.

¹⁹¹ Крикун М. Інструкції послам Війська Запорозького на елекційний та коронаційний сейми 1669 року. С. 208.

РОЗДІЛ III

СКЛАД РУСЬКОЇ КАНЦЕЛЯРІЇ. ЇЇ МІСЦЕ В КОРОННІЙ КАНЦЕЛЯРІЇ. ФУНКЦІЇ УРЯДНИКІВ

Руська канцелярія була тісно вплетена в складний організм Коронної канцелярії. Процес її формування проходив у вигляді внутрішньої структуризації власне Коронної канцелярії з причини поглиблення розподілу праці в ній. Виходячи з цього, не бачимо кардинальної різниці між поширеним зараз в історичній літературі, зокрема, у працях П.Кеннеді Грімстед¹, твердженням, що книги РМ є продуктом Коронної канцелярії, і нашою позицією, яка трактує книги РМ як результат діяльності Руської канцелярії. З іншого боку, різниця між “Руською” та “Руською декретовою” канцеляріями є чисто функціональною, що дає можливість об’єднати дані два поняття в одне – “Руська канцелярія”. Лише в тому випадку, коли справа буде торкатися розгляду її місця та ролі в діяльності сеймового, реляційного і асесорського судів, виокремлюватимемо поняття “Руська декретова канцелярія”.

Коронна канцелярія являла собою добре сконструйовану державну установу при польському королі з чітким розмежуванням у своїй внутрішній діяльності управлінської та виконавчої праці. Головною метою діяльності канцелярії була або опосередкована, або ж безпосередня участь у здійсненні державою функцій управління, правосуддя й регулювання законодавства. Зародилась Коронна канцелярія, безперечно, значно раніше, ніж появились у світ перші книги МК, і пройшла у своєму розвитку досить складну еволюцію. Найбільш дослідженою, зокрема, польською історіографією², є діяльність Коронної канцелярії у період пізнього середньовіччя.

Коронна канцелярія поділялась на два великі відділи: Більшу та Меншу канцелярії. На чолі Більшої канцелярії стояв канцлер, Меншою керував підканцлер³. Функціонально керівники канцелярії без ідентифікації їх як канцлерів чи підканцлерів відомі в Польському королівстві ще з початку XII ст., що підтверджується згадуванням імен керівників канцелярії у Хроніці Галла Аноніма⁴. З точки зору появи відповідного терміна уряд коронного канцлера остаточно сформувався в Польському королівстві наприкінці XIV ст., коли один із декількох колишніх удільних (dzielnicowych) канцлерів,

¹ *Кеннеді Грімстед П.* Руська метрика... С. 52.

² *Nowicki E.* Studia nad kancelaryą Koronną...; *Sulkowska-Kurasiowa I.* Polska kancelaria królewska...; *Krzyżaniakowa J.* Kancelaria królewska Władysława Jagielly. Studium z dziejów kultury polskiej XV wieku. Poznań, 1972. Cz. 1.

³ *Balzer O.* Historia ustroju Polski. Srypt wykładów uniwersyteckich. Lwów, 1933. S. 302. Поділ канцелярії на дві частини був запозичений з Європи. Канцелярія Венеції поділялась на Верхню й Нижню (*Климанов Л.Г.* Cor nostri status. С. 89, 90).

⁴ *Anonim tzw. Gall.* Chronica et gesta ducum sive principum polonorum / Wyd. K.Maleczyński // Monumenta Poloniae Historica. Nova series. Kraków, 1952. T. II. S. 1, 60; *Korolko M.* Seminarium Rzeczypospolitej Królestwa Polskiego. Humanisci w kancelarii królewskiej Zygmunta Augusta. Warszawa, 1991. S. 44.

краківський, перейняв на себе функції канцлера для цілої держави⁵. Натомість, уряд підканцлера, як загальнопольський, почав формуватися ще на початку XIV ст. і з того часу велася безкомпромісна боротьба за лідерство в королівській канцелярії між підканцлерами та канцлерами, яка вже в 60–х рр. XIV ст. призвела до фактичного зрівняння обох урядів⁶. Певний перелом у діяльність цих урядів внесла сеймова конституція 1504 р. Вона визначила, що за канцлером і підканцлером залишалось керівництво канцелярією, але опечатування підканцлером документів, виданих канцелярією, мало здійснюватися тільки меншою печаткою. На практиці юридична сила документів від того, якою печаткою вони були скріплені, не залежала⁷. У 1507 р. стосовно канцлера і підканцлера було постановлено, що лише один із них міг бути особою духовною⁸. До додаткових обов'язків керівника канцелярії – духовної особи належав нагляд за дотриманням і виконанням релігійних обрядів на королівському дворі⁹.

Чіткого функціонального розмежування між канцлером і підканцлером у канцелярії не існувало. В історичній літературі переважає погляд, що відносини між даними двома урядами полягали в заміщенні одного іншим без розмежування компетенції¹⁰. Марцін Кромер, що як королівський секретар і урядник королівської канцелярії середини XVI ст. добре знав таємниці цієї інституції, відзначав, що канцлер і підканцлер, незважаючи на відмінність у назві та місці в сенаті, є рівні за владою і обов'язками, завідують складанням і опечатуванням документів, едиктів, мандатів, листів та іншої королівської документації, а також займаються прийняттям і відчитуванням листів, що надходили до короля. За його свідченням, канцлер і підканцлер можуть навіть не запитувати дозволу монарха на скріплення документів печаткою; більше того, вони могли відмовитися опечатувати документи, які, на їх думку, суперечили чинному праву¹¹. Про відсутність відмінностей у повноваженнях канцлера та підканцлера писали також іноземці, що перебували в Речі Посполитій, зокрема, папський нунцій Клаудіо Рангоні в 1604 р. у своїй реляції про Польщу¹². Можна відзначити лише більшу політичну активність канцлерів. На думку А.Томчака, вже в XVI ст. канцлер був значною мірою тим, чим у новітніх державах є міністри внутрішніх і закордонних справ¹³. Активність канцлера у творенні державної політики приводила до більшої участі підканцлера в роботі канцелярії. Про це свідчить більша кількість підканцлерських книг¹⁴. Важливу роль

---

⁵ *Kętrzyński S.* Do genezy kanclerstwa koronnego /Osobne odbicie z XLII tomu Kwartalnika Historycznego/. Lwów, 1929. S. 24.

⁶ *Ibid.* S. 24, 25, 32–34, 44, 45.

⁷ *Volumina Constitutionum.* Warszawa, 1996. T. I: 1493–1549. Vol. 1: 1493–1526 / Do druku przygotowali S.Grodziski, I.Dwormicka, W.Uruszczak. S. 129; *Balzer O.* Historia ustroju Polski. S. 302.

⁸ *Volumina Constitutionum.* T. I. Vol. 1. S. 190; *Balzer O.* Historia ustroju Polski. S. 303.

⁹ *Kromer M.* Polska czyli o położeniu, ludności, obyczajach, urzędach i sprawach publicznych Królestwa Polskiego księgi dwie / Oprac. R.Marchwiński. Olsztyn, 1977. S. 112.

¹⁰ *Sułkowska-Kurasiowa I.* Polska kancelaria królewska... S. 8.

¹¹ *Kromer M.* Polska czyli o położeniu... S. 111–112.

¹² Biblioteka PAN w Kórniku, oddz. rękopisów, rkps. 267, s. 17.

¹³ *Tomczak A.* Walenty Dęmbiński, kanclerz egzekucji (ok. 1504–1584). Toruń, 1963. S. 91.

¹⁴ *Sułkowska-Kurasiowa I.* Polska kancelaria królewska... S. 9; *Dyplomatyka wieków średnich / Oprac. K.Maleczyński, M.Bielińska, A.Gąsiorowski.* Warszawa, 1971. S. 205.

роль у розподілі функцій відігравали особисті амбіції канцлера і його формального заступника та здатність їх реалізовувати¹⁵. В історіографії утвердилася думка, що шефи канцелярії були швидше політиками; турботу про канцелярську працю вони перекладали на плечі нижчого персоналу¹⁶. Ознакою влади керівників канцелярії були печатки: більша печатка перебувала в розпорядженні канцлера, менша – підканцлера. У зв'язку з цим у давньопольській парламентарній ономастиці для означення канцлера і підканцлера вживався термін “печатник” (pieczętarz). Печатки трактувалися як символ державної влади, тому їх публічно знищували під час поховального обряду померлого монарха¹⁷.

Канцлери і підканцлери займали перше місце в королівській раді, яка певною мірою управляла державою. Канцлер вважався урядовим заступником короля за його відсутності. А.С.Радзивілл інформує у своїх мемуарах, що з ініціативи короля могли збиратися особливо важливі таємні ради, участь у яких поряд з монархом та гетьманами брали і керівники канцелярії¹⁸. Могутня влада канцлера в деяких європейських країнах призводила або до тимчасового незаповнення цієї посади, як це мало місце у Франції у XIV ст., коли уряд канцлера заміщувався стражником печатки зі значно меншими функціями, або до гострого конфлікту між монархом і канцлером, як це було в Угорщині в XV ст. У Речі Посполитій не було такого різкого протистояння, але й тут печатникам вдавалося суттєво обмежувати владу короля. Зокрема, конституція сейму 1607 р., підтверджена на елекційному сеймі 1632 р., заборонила монархові вживати для засвідчення публічних листів свою сигнетову печатку¹⁹. Печать могли ставити лише канцлер або підканцлер²⁰. Пишучи на початку XVII ст. працю, присвячену устрою коронної канцелярії, королівський секретар Рейнгольд Гейденштейн відзначав чотири головних завдання канцлерського уряду: 1) узгоджувати позицію короля з сенатом і представниками шляхетського стану та проекти публічних постанов з метою їх схвалення сеймом; 2) приймати закордонні посольства, давати відповіді на їх пропозиції, передавати листи від королівського імені; 3) керувати діяльністю асесорського суду; 4) представляти королю та сенатові прохання приватних осіб стосовно розподілу звань і урядів²¹. Джерела підтверджують цю інформацію Р.Гейденштейна.

Після 1550 р. відбулося підпорядкування керівникам канцелярії асесорського суду. Це викликало заміну в асесорському суді земських суддів і підсудків урядниками канцелярії. На коронаційному сеймі 1574 р. сенат постановив, що рішення асесорського суду у всіх справах мають ухвалюватися за згодою канцлера й підканцлера. При

¹⁵ *Korolko M. Seminarium Rzeczypospolitej Królestwa Polskiego. S. 47.*

¹⁶ *Sulkowska-Kurasiowa I. Polska kancelaria królewska... S. 103.*

¹⁷ *Encyklopedia Staropolska / Oprac. A.Brückner, K.Estreicher. Warszawa, 1990. T. II: N – Ź. S. 131.*

¹⁸ *Radziwiłł A.S. Pamiętnik o dziejach w Polsce. T. 1. S. 241.*

¹⁹ Сигнетова печатка, сигнет – перстень з родовим гербом. Сигнет вважався приватною печаткою короля. Він нею розпоряджався особисто, інколи міг надавати в розпорядження великому секретареві, який здійснював контроль за документами, скріпленими цією печаткою (*Encyklopedia Staropolska. S. 568; Sulkowska-Kurasiowa I. Polska kancelaria królewska... S. 75–76.*)

²⁰ *Sulkowska-Kurasiowa I. Polska kancelaria królewska... S. 44; Radziwiłł A.S. Pamiętnik o dziejach w Polsce. T. 1. S. 176, 230.*

²¹ *Heidensteini R. Cancellarius sive de dignitate et officio cancellarii regni Poloniae. S. 44.*

керівникові асесорського суду (канцлерові чи підканцлерові) мали постійно перебувати присяглі й компетентні у праві писарі. Постанова суду підписувалася обома печатниками і кожен з них повинен був мати її копію, щоб у випадку відсутності свого колеги віддати вирок до виконання. Лише за відсутності одного з них з поважної причини справа вирішувалася одноосібно другим. Печатники в асесорському суді мали надзвичайну вагу: їх дії чи рішення могли бути оскаржені лише перед королем і сенаторами. Це значною мірою сприяло тому, що асесорський суд вирізнявся серед інших судових інституцій порядком, кращою підготовкою, правничою культурою дорадників канцлера та адвокатури²². Брالی участь печатники і в засіданнях реляційного суду, що виступав апеляційною інстанцією стосовно асесорського суду і відбувався під особистим керівництвом короля²³. Суттєву роль відігравали керівники канцелярії у засіданнях сеймових судів. Лише на сеймі 1635 р. земські послы домоглися від короля, щоб сеймові суди з кримінальних справ могли розпочинатися за відсутності печатників²⁴.

Опосередкованим чином печатникам удавалося впливати і на судочинство в трибуналі. Це підтверджується одним із пунктів шляхетських вимог на конвокаційному сеймі 1632 р., який підкреслював, що декрети трибуналу не можуть бути анульовані королівськими мандатами і, щоб запобігти цьому, потрібно заборонити канцлерам опечатувати такі документи, незважаючи на їх підготовку в канцелярії за дорученням короля²⁵.

Важлива роль належала канцлерам і підканцлерам під час сходження на трон нового монарха. Саме коронний канцлер читав декрет елекції, слова королівської присяги. Підканцлерові належало право винесення акту елекції з костелу, де відбувалася молитва після елекції. Після акту коронації короля печатники першими складали присягу на вірність новому монархові та відігравали активну роль при її виконанні іншими урядовцями. Коронному канцлерові належало право відповіді краківським міщанам після складення ними присяги. При символічній передачі міщанами ключів від міста королю канцлер отримував у дар срібний позолочений таріль. А.С.Радзивілл повідомляє, що під час коронації Сигізмунда III та Владислава IV коронні канцлери Ян Замойський та Якуб Задзік поступилися правом отримати від краківських міщан таріль відповідно підканцлерам Войцехові Барановському та Томашові Замойському²⁶.

Дипломатичну діяльність печатники вважали однією з найважливіших своїх функцій. Не випадково, коли 1635 р. канцлер Я.Задзік був призначений на посаду краківського біскупа, що зумовило необхідність залишення ним канцлерської посади, то він серед причин свого невдоволення таким переміщенням у першу чергу назвав неможливість реалізації свого дипломатичного хисту. Існував певний поділ між

---

²² *Woźniakowa M.* Sąd asesorski koronny. S. 43–45.

²³ *Ibid.* S. 25–26.

²⁴ *Radziwiłł A.S.* Pamiętnik o dziejach w Polsce. T. 1. S. 415.

²⁵ *Kaczorowski W.* Sejmy konwokacyjny i elekcyjny... S. 140.

²⁶ *Radziwiłł A.S.* Pamiętnik o dziejach w Polsce. T. 1. S. 240, 241, 283. Цей автор зазначає, що з боку Я.Замойського це дійсно був ширий учинок, а Я.Задзік робив таку поступку вимушено, оскільки Т.Замойський займав уряд краківського старости.

коронними та литовськими печатниками щодо забезпечення дипломатичної роботи за напрямками. Литовським печатникам належало право відповіді послам “північних” народів, в т.ч. московським; коронним – право відповіді послам “західних” і “південних” народів. У 30–х рр. XVII ст. керівники Коронної канцелярії поступово почали перебирати до своєї юрисдикції й стосунки з “північними” народами²⁷.

Особливо зростало значення канцлера і підканцлера у зв’язку з їх можливістю лобювання інтересів шляхти перед королем та задоволення її амбіцій шляхом сприяння в отриманні староств та земських урядів. Це інколи сприяло створенню потужних клієнтур, як, наприклад, у Яна Замойського чи його сина Томаша. Я.Замойському вдалося навіть витворити з числа своїх клієнтів власну канцелярську школу, в середовищі якої формувалися майбутні секретарі, регенти та підканцлери²⁸. Наявність у складі канцелярії потужного грона клієнтів давала йому змогу випрошувати земські уряди у короля навіть не особисто, а за допомогою підканцлерів²⁹. Потрібно зазначити, що можливості Я.Замойського в цьому контексті не були типовими для коронного канцлера і значною мірою виникали як з довготривалого періоду його перебування на цій посаді, так і з факту поєднання в його особі посад канцлера і великого гетьмана³⁰.

Довгий час відносно канцелярії влада канцлера була практично необмеженою. Лише на коронаційному сеймі 1574 р. польська шляхта виступила за прийняття ординації про канцелярію. Формальним приводом для її ухвали стала боротьба між політичними угрупованнями за посаду підканцлера. Вироблений проект ординації не запроваджував нових прав, був передовсім реакцією на зловживання канцлера Валенти Дембінського в останні роки життя Сигізмунда Августа та під час першого безкоролів’я. Після затвердження сеймом ординації канцлер утратив право без королівського підпису видавати привілеї на маєтності та уряди³¹. На сеймі 1633 р. пропонувалося ухвалити конституцію, яка б зобов’язала кожного з печатників під загрозою покарання перебувати шість місяців протягом року на королівському дворі. Однак печатникам удалося відвести цю конституцію³².

Згідно з конституцією 1538 р., кожний з печатників мав утримувати при собі принаймні 1–2 запряглих писарів для опіки над книгами МК й прийняття до них вписів³³. При виїзді короля зі столиці один із печатників супроводжував його зі своїм канцелярським персоналом, везучи певний комплект книг для урядування на місцях³⁴.

²⁷ Ibid. S. 472, 473, 421, 422, 425.

²⁸ *Lechicki C.* Mecenat Zygmunta III i życie umysłowe na jego dworze. Warszawa, 1932. S. 234.

²⁹ AGAD. Archiwum Zamoyskich, sygn. 257, 647.

³⁰ *Sokolowski W.* Politycy schyłku złotego wieku. Małopolscy przywódcy szlachty i parlamentarzysty w latach 1574–1605. Warszawa, 1997. S. 11.

³¹ *Hejdensztejn R.* Dzieje Polski od śmierci Zygmunta Augusta do roku 1594. Ksiąg XII. Petersburg, 1857. T. I. S. 150–152; *Kieniewicz L.* Projekt ordynacji kancelaryjnej za Henryka Waleczego // *Przegląd Historyczny*. 1987. T. LXVIII. S. 718–720; *Sokolowski W.* Politycy schyłku złotego wieku. S. 112.

³² *Radziwiłł A.S.* Pamiętnik o dziejach w Polsce. T. I. S. 295.

³³ *Volumina Constitutionum*. Warszawa, 2000. T. 1: 1493–1549. Vol. 2: 1526–1549 / Do druku przygotowali *W.Uruszczak*, *S.Grodziski*, *I.Dwornicka*. S. 172; *Tomczak A.* Walenty Dembiński... S. 99–100; *Korolko M.* Seminarium Rzeczypospolitej Królestwa Polskiego. S. 50.

³⁴ *Tomczak A.* Walenty Dembiński... S. 99.

У процесі спорядження канцелярією документів канцлер та підканцлер здійснювали контроль чистопису, навіть вносили в нього зміни й поправки, тобто в їх функції входила апробація чистописів³⁵. Щоправда, можна з великою мірою ймовірності припустити, що зі збільшенням документальної продукції канцелярії ця функція в практиці реалізовувалась все рідше й рідше. “За реляцією” або ж “через руки” того чи іншого печатника вписувались документи до книг метрики.

Обидва керівники канцелярії посідали уряди з моменту вручення їм печаток, яке наступало після видання їм номінаційних актів та складення ними відповідних присяг³⁶. За право одержати більшу чи меншу печатку завжди велася боротьба як між різними політичними угрупованнями, так і між самими кандидатами. Остаточне рішення про те, кого призначити на посаду канцлера чи підканцлера, приймав особисто король, який радився попередньо стосовно цього зі сенаторами³⁷. Проте були випадки, коли король не дотримувався цієї процедури. На сеймі 1618 р. Сигізмунд III несподівано для всіх, без ради зі сенаторами, номінував на посаду підканцлера луцького біскупа Анджая Ліпського. Біскуп був просто ошелешений, оскільки як кандидат спочатку жодним із впливових політичних угруповань не розглядався. Це зовсім не означало, що королівське рішення мало не виважений характер. А.Ліпський добре знав право, німецьку мову, будучи католиком, виступав захисником уніатів перед православними, що король – ортодоксальний католик, – вважав не останньою чеснотою претендента³⁸.

Як правило, польські монархи намагалися провести на посади керівників канцелярії регалістів, тобто своїх беззаперечних прихильників. Показовим у цьому плані є боротьба за підканцлерство для своїх кандидатів між Сигізмундом III і Я.Замойським. На початку свого правління Сигізмунд III, зобов'язаний Я.Замойському трон, намагався не зачіпати інтереси всемогутнього канцлера. На посаді підканцлера перебував клієнт і близький співпрацівник Я.Замойського Войцех Барановський, який пройшов у королівській канцелярії всі щаблі ієрархії, був умілим політиком і видатним стилістом. У 1591 р. Сигізмунд III надав В.Барановському площке біскупство. Я.Замойський домагався від короля виняткового затримання за В.Барановським обох посад, але безуспішно. Зрештою, підканцлером став регаліст Ян Тарновський. У 1598 р. протиріччя між королем і канцлером дещо залагодилися. Крім цього, Сигізмундові III потрібна була підтримка Я.Замойського для здійснення військового походу до Швеції. Це сприяло тому, що підканцлером став канцлерський ставленик Пйотр Тиліцький³⁹. Він виконував ці обов'язки до початку 1605 р., коли внаслідок сильного тиску з боку короля змушений був скласти печатку. Дісталася вона регалістові Мацеєві Пстроконському⁴⁰.

---

³⁵ *Kętrzyński S. Zarys nauki...* T. I. S. 411.

³⁶ *Tomczak A. Walenty Dembiński...* S. 94.

³⁷ *Seredyka J. Sejm z 1618 roku.* Opole, 1988. S. 119.

³⁸ *Ibid.* S. 148–150, 200.

³⁹ *Grzybowski S. Jan Zamoyski.* Warszawa, 1994. S. 240, 277; *Tygielski W. A Faction Which Could not Lose // Klientelssysteme im Europa der Frühen Neuzeit.* Herausgegeben von Antoni Mączak (Schriften des Historischen Kollegs Kolloquien 9). Oldenbourg, 1988. P. 193.

⁴⁰ *Sokolowski A. Przed rokoszem. Studium historyczne za czasów Zygmunta III // Rozprawy i sprawozdania z posiedzeń wydziału Historyczno-filozoficznego Akademii Umiejętności.* Kraków, 1882. T. XV. S. 122; *Tyszkowski K. Z dziejów wyprawy Zygmunta III do Szwecji w roku 1598 (Relacje i diariusze).* Lwów.

Після смерті Я.Замойського (1605) польські королі не завжди, як це було у випадку з А.Ліпським, враховували навіть інтереси впливових осіб і політичних угруповань, відверто протегуючи своїм кандидатам. Тому претенденти старалися догодити саме королю. Так, у 1638 р. один із претендентів на меншу печатку подарував королю 60 тис. дукатів, інший претендент, А.Казановський, будучи улюбленцем короля, публічно демонстрував йому свою відданість; не був проти, як повідомляє А.С.Радзивілл, отримати посаду підканцлера коронний гетьман і краківський каштелян Станіслав Конецпольський, а, між тим, вона дісталася Єжи Оссолінському⁴¹.

Важливу роль у прийнятті королівського рішення, крім особистої відданості, відіграв фактор попередньої роботи претендента в канцелярії. Шлях від королівського секретаря до канцлера пройшов Я.Задзік, причому, ще будучи секретарем, інколи заміщував навіть канцлера. За заслуги в справі укладення інвентаря архіву метрики протягом 1609–1611 рр. отримав посаду підканцлера Станіслав Лубенський⁴². Траплялися випадки номінації осіб малознайомих або зовсім незнайомих з роботою канцелярії, як, наприклад, Станіслава Жулкевського на посаду канцлера 1618 р. Одна з причин безкомпромісного суперництва претендентів за печатку мала доволі прозаїчний характер. Як писав в 1565 р. папський нунцій Фульвіо Руджієрі, канцлер і підканцлер отримують величезний зиск, особливо коли король роздає староства претендентам, які за сприяння винагороджують когось з печатників значними сумами – 1000 і більше злотих⁴³. Практика діяльності Коронної канцелярії підтверджує спостереження папського нунція. У 1625 р. Самуель Конарський, домагаючись надання йому Мальборкського воєводства й Кішпорського староства, вручив підканцлерові Станіславу Лубенському 2 тис. злотих⁴⁴. Покращували фінансовий стан печатників і багаті клієнти канцелярії. Так, у 1605 р. представники Королівської Пруссії заплатили за переписання в канцелярії привілею Сигізмунда Августа, виданого, ймовірно, 1569 р. у зв'язку зі зближенням устроїв цього регіону й Корони, 1 тис. злотих. З цієї суми канцлер отримав 100 гривень (160 злотих), а підканцлер – 140 гривень (224 злотих)⁴⁵. Крім цього, сенатори, зацікавлені в прихильному до них ставленні з боку керівників канцелярії, від'їжджаючи після закінчення сейму додому, могли залишати для них грошові подарунки, часом досить значні⁴⁶. Принагідно слід зазначити, що часто печатники за власний кошт закуповували вкрай необхідні для канцелярської роботи приналежності – папір, сургуч, червоний віск, свічки тощо⁴⁷.

1927. S. 21–22; *Janiczewska-Mincer B.* Rzeczpospolita Polska w latach 1600–1603 (Narastanie konfliktu między Zygmuntem III Wazą a stanami). Bydgoszcz, 1984. S. 113; *Strzelecki A.* Sejm z roku 1605. S. 168.

⁴¹ *Kubala L.* Jerzy Ossoliński. Warszawa, 1924. S. 114; *Radziwiłł A.S.* Pamiętnik o dziejach w Polsce. T. 2. S. 81.

⁴² *Filipczak-Kocur A.* Sejm zwyczajny z roku 1629. Warszawa; Wrocław, 1979. S. 36–37.

⁴³ *Relacje nuncjusów apostolskich od r. 1540–1690* /Wyd. E. Rykaczewski. Berlin; Poznań, 1864. T. 1. S. 142.

⁴⁴ *Wisner H.* Rozdawnictwo i sprzedaż urzędów w czasach Zygmunta III // *Przegląd Historyczny*. 1970. Zesz. 3. S. 449.

⁴⁵ *Sokołowski A.* Przed rokoszem. S. 98–100.

⁴⁶ *Morawski K.* Andrzej Patrycy Nidecki, jego życie i dzieła. Kraków, 1892. S. 171.

⁴⁷ AGAD. Archiwum Zamoyskich, sygn. 46, s. 21 (Томаш Аптекаар продав протягом березня – квітня 1637 р. канцелярські приналежності на суму 18 злотих 6 грошів. Рахунок оплатив канцлер Томаш Замойський).

Якщо канцлер та підканцлер здійснювали загальне керівництво відповідно Більшою й Меншою коронними канцеляріями, то безпосереднє, технічне керівництво належало регентам (із латинського *regens* – правитель, управитель). Вони були відповідальними за спорядження документів (кожний у своїй канцелярії) і водночас безпосередніми керівниками всіх писарів. Регенти розподіляли між ними працю, відбирали підготовлені листи і представляли канцлерові, підканцлерові чи королю. До обов'язків регентів належав також нагляд за веденням метрики, тобто – за прийняттям до неї вписів та видачею виписів⁴⁸. Регенти повинні були проглянути найважливіші листи, видані канцелярією, на предмет виявлення протиправних формул і висловів. Вони також засідали в асесорських судах, спочатку добровільно; пізніше це увійшло до їх функціональних обов'язків. Уряд регента могла посісти особа як духовна, так і світська⁴⁹.

Досить значною за кількістю групою урядників, які прямо в склад канцелярії не входили, а знаходились при ній немов би в “постійному відрядженні”, були королівські секретарі. Серед них виділявся великий секретар, який поряд зі своїми звичайними секретарськими обов'язками заміщав керівника канцелярії у період його відсутності⁵⁰, а також виконував функції регента за його неприсутності в канцелярії⁵¹. Звичайні секретарі, котрих як і великого секретаря, призначав особисто король, як правило, виконували найрізноманітніші королівські доручення всередині та за кордонами держави: представляли королівську особу на сеймиках, полагоджували всілякі біжучі справи, зокрема, фінансові, їздили від короля до підскарбіїв, поборців та інших урядників, зрештою, часто відбували закордонні посольства⁵². Показовим у цьому відношенні є, зокрема, лист краківського каштеляна князя Юрія Збарзького до короля від 8 червня 1622 р. Вказавши на можливу небезпеку наслідків походу запорозьких козаків на Чорне море, автор листа рекомендував надіслати до них коморника або секретаря з вимогою видати учасників походу й переправити останніх до Львова і в разі необхідності покарати їх у присутності турецького чауша⁵³.

Р.Гейденштейн виділяв серед секретарів тих, що працювали в канцелярії, тобто споряджали документи (*secretarii scribentes*), і всіх інших, які були менш зв'язані з канцелярією і до спорядження документів у ній не мали жодного відношення (*secretarii non scribentes*)⁵⁴. У новітній літературі класифікація Р.Гейденштейна була уточнена. Дослідник складу й функцій двору Сигізмунда Августа Марек Ференц виділяє 4 категорії секретарів: етатові, духовні, гонорові й титулярні. Етатові – це секретарі, що отримували постійну платню з коронного скарбу. Секретарів, які мали духовний сан і тримали костельні маєтності, М.Ференц відносить до духовних. Гонорові й титулярні секретарі не отримували платні. Різниця між ними полягала в тому, що гонорові

---

⁴⁸ *Heidensteini R. Cancellarius sive...* S. 52, 54.

⁴⁹ *Niesiecki K. Herbarz Polski. Lipsk, 1839. T. I. S. 418.*

⁵⁰ *Tomczak A. Walenty Dembiński...* S. 96.

⁵¹ *Ejusdem. Kilka uwag...* S. 241–242.

⁵² *Ibid. S. 242.*

⁵³ *Listy księcia Jerzego Zbaraskiego, kasztelana krakowskiego z lat 1621–1631 / Wyd. A.Sokołowski (Archiwum komisii Historycznej. T. 11) // Scriptores rerum Polonicarum. 1880. T. V. S. 56.*

⁵⁴ *Heidensteini R. Cancellarius sive...* S. 49.

виконували різноманітні королівські доручення; титулярні – ні⁵⁵. Лише частина секретарів залучалися до канцелярської роботи. Зокрема, королівська канцелярія за правління Стефана Баторія забезпечувала працюю заледве третину секретаріату⁵⁶.

Секретарі, як правило, були найбільш освіченою категорією канцелярських урядників. Переважно саме з їх середовища виходили канцлери і підканцлери. Секретарі складали присягу королю під час засідання сейму, могли з метою навчання перебувати на засіданнях сенату чи королівської ради без права голосу, мали бути присутніми на королівському дворі під час функціонування сейму⁵⁷. Вони також зобов'язувалися зберігати державні таємниці, що, зокрема, підтверджується листом королівського секретаря Яна Пйотровського до коронного маршалка Анджея Зборовського від 15 травня 1582 р. Відповідаючи на закиди А.Зборовського щодо невиконання деяких його доручень, секретар писав, що неодноразово повідомляв йому найпотаємнішу інформацію, хоч секретар не повинен бути публічним писарем (*notarius publicus*)⁵⁸. Інколи повноваження секретарів могли обмежуватися. У діарії Якуба Міхаловського згадується, що на сеймі 1649 р. на наради короля, сенату і земських послів, очевидно, з огляду на їх секретність, не допускалися не лише запрошені, але навіть секретарі⁵⁹.

Етапові секретарі, як вже зазначалося, одержували сталу річну платню з коронного скарбу. Як правило, секретарська ставка (етат) складала 360 злотих у рік⁶⁰. Етат формувався з трьох елементів: власне платні (пенсії), так званого стравного, тобто грошей на прожиття й харчування, та винагороди в натуральній формі (вина, вівса для коней)⁶¹. Число одночасно працюючих етатових секретарів було обмеженим: Сигізмунд I мав не більше 11, Сигізмунд Август – 6, Стефан Баторій – 15, Сигізмунд III – 16 етатових секретарів⁶². Щодо кількості всіх секретарів, то довгий час вона не була регульована жодними уставами. В роки панування Сигізмунда Августа нараховувалося 20–30 одночасно працюючих секретарів⁶³, а за королювання Стефана Баторія – 8–10⁶⁴. Сеймова ординація, ухвалена 1589 р., обмежила число секретарів 16–ма особами⁶⁵. Не виникає сумніву, хоч детальне дослідження секретаріату Вазів ще не проводилося, що

⁵⁵ *Ferenc M. Sekretarze "nadworni" Zygmunta Augusta // Studia Historyczne. Kraków, 1997. R. XL. Zesz. 1 (156). S. 33.*

⁵⁶ *Kieniewicz L. Sekretariat Stefana Batorego, zbiorowość i kariera sekretarzy królewskich // Społeczeństwo Staropolskie. Warszawa, 1986. T. IV. S. 44.*

⁵⁷ *Korolko M. Poczet sekretarzy królewskich Zygmunta Augusta (1548–1572) // Odrodzenie i reformacja w Polsce. Wrocław; Warszawa; Kraków; Gdańsk; Łódź, 1986. T. XXXI. S. 47.*

⁵⁸ *Sprawy wojenne króla Stefana Batorego. S. 355.*

⁵⁹ *Relacje wojenne z pierwszych lat walk polsko–kozackich powstania Bohdana Chmielnickiego okresu "Ogniem i Mieczem" (1648–1651) / Oprac. M.Nagielski. Warszawa, 1999. S. 236.*

⁶⁰ *Kieniewicz L. Sekretariat Stefana Batorego. S. 48; Pawiński A. Skarbowość w Polsce i jej dzieje za Stefana Batorego // Źródła dziejowe. Warszawa, 1881. T. VIII. S. 213.*

⁶¹ *Ferenc M. Sekretarze "nadworni" Zygmunta Augusta. S. 38.*

⁶² *Wyczański A. Między kulturą a polityką. Sekretarze królewscy Zygmunta Starego (1506–1548). Warszawa, 1990. S. 59–60; Ferenc M. Sekretarze "nadworni" Zygmunta Augusta. S. 35; Kieniewicz L. Sekretariat Stefana Batorego... S. 35.*

⁶³ *Tomczak A. Kilka uwag... S. 245–246.*

⁶⁴ *Pawiński A. Skarbowość w Polsce ... S. 213.*

⁶⁵ *Tomczak A. Kilka uwag... S. 246.*

королі знаходили можливості не дотримуватися цієї ординації й число секретарів перевищувало визначене нею.

Нижчий канцелярський персонал становили писарі. Кожен із печатників мав свою окрему групу писарів, які повинні були перебувати при своєму керівникові⁶⁶. До функцій писарів належало: приготування документів на основі минут, споряджених канцлерами чи секретарями, написання листів, опираючись на публічні ухвали та різного роду документи, ведення канцелярських книг⁶⁷. Одному писареві, як правило, доручалось ведення одночасно не більше однієї книги метрики. Як відзначав Р.Гейденштейн, кожен писар мусив прекрасно володіти стилем написання документів, а також знатися на праві, особливо вітчизняному⁶⁸. Справа написання документів вимагала наявності в канцелярії формулярників, зразків публічних та міських привілеїв, якими писарі постійно користувалися⁶⁹. Інколи писарі використовувалися як тлумачі (перекладачі) при зустрічах короля чи канцлера з іноземними послами⁷⁰.

Лише окремі писарі королівської канцелярії отримували платню зі скарбу. Її розмір у часи королювання Сигізмунда III коливався в межах від 20 до 140 злотих у рік. Порівняно з секретарським етатом це була незначна сума⁷¹. Вважалося, що основним видом забезпечення їх діяльності мала бути плата за канцелярські послуги, яка вносилася клієнтами. Щодо цієї плати, то до часів канцлерства Я.Замойського діяв тут звичай, званий карбоною. При чинності карбони плата за спорядження документів і їх опечатування вносилася клієнтами і складалася до однієї каси. Далі регент, як безпосередній керівник писарів, розподіляв гроші поміж писарями один раз у три місяці. За рішенням Я.Замойського карбона з метою боротьби проти хабарництва в канцелярії була ліквідована. Сам Я.Замойський знаходив шляхи забезпечення пристойного життя писарів і без карбони, але за його наступників їх становище різко погіршилося. Р.Гейденштейн у своїй праці відзначив, що звичай карбони вкрай необхідно відновити⁷². В цілому, плата від клієнтів—шляхтичів була унормована конституцією 1511 р.; від євреїв і міщан – визначалася працівниками канцелярії⁷³. Формою оплати канцелярської праці виступали кадуки та надання королівщин. За підрахунками В.Кравчука, протягом правління Сигізмунда III більш ніж 40 писарів канцелярії отримали від короля близько 60 вийтівств, 23 писарі тримали 34 солецтва, 28 писарів мали в держанні млини⁷⁴.

Питання кількості одночасно працюючих у Коронній канцелярії писарів у літературі ще не розв'язане, особливо відносно досліджуваного періоду. А.Томчак щодо 1564–1576 рр. у Більшій канцелярії нарахував не більше 5 осіб, які працювали з книгами

---

⁶⁶ Ibid. S. 241.

⁶⁷ Ibid. S. 239.

⁶⁸ *Heidensteini R. Cancellarius sive...* S. 50.

⁶⁹ *Tomczak A. Kilka uwag...* S. 239.

⁷⁰ *Krzyżaniakowa J. Kancelaria królewska Władysława Jagielly...* S. 85.

⁷¹ *Krawczuk W. Pisarze kancelarii koronnych Zygmunta III Wazy // Studia Historyczne.* 1993. R. XXXVI. Zesz. 2 (141). S. 154.

⁷² *Heidensteini R. Cancellarius sive...* S. 53.

⁷³ *Volumina Constutionum.* T. I. Vol. 1. S. 244–245.

⁷⁴ *Krawczuk W. Pisarze kancelarii koronnych...* S. 155–156.

метрики цієї канцелярії⁷⁵. До цього слід додати приблизно таку ж кількість писарів, що працювали з книгами метрики Меншої канцелярії, та неозначене їх число, задіяне регентом до виконання інших канцелярських обов'язків.

Дещо особливе становище в королівській канцелярії займав декретовий писар. Призначав його особисто король⁷⁶. Основним завданням декретового писаря було написання вироків королівського й сеймового судів⁷⁷. Засідаючи в суді, передовсім асесорському, з правом дорадчого голосу (*cum voto informativo*), він мав знати право і вирізнятися бездоганною репутацією. І.Сулковська–Курасьова та М.Вознякова вважають, що декретовий писар практично керував декретовою канцелярією (штатом канцеляристів, що обслуговував суди) і її роботою⁷⁸. Як і всі секретарі та писарі, декретовий писар складав присягу на неухильне дотримання покладених на нього обов'язків.

Безпосередньо при писарях в канцелярії перебувала певна кількість підписків (*scribae*) – переважно молодих людей, для яких робота в канцелярії ставала доброю школою знайомства з правом та діловодством. Саме на них покладалася обов'язок виконання власне канцелярської праці. Підписки здійснювали безпосередньо виконавчу роботу – вписували підготовлені писарями документи до книг метрики та ін.⁷⁹

У королівській канцелярії існував також уряд метриканта. У XVIII ст. їх було два: один для книг Більшої, другий для книг Меншої канцелярії⁸⁰. Окремі описи книг Більшої й Меншої канцелярій 20–х рр. XVII ст. дозволяють висловити здогад, що вже на той час у кожній канцелярії був свій метрикант, що опікав її книги. Не виключено, що його обов'язки в другій половині XVI – на початку XVII ст. міг виконувати один із писарів. На думку В.Кравчука, протягом періоду правління Сигізмунда III метрикантами були запрягли писарі⁸¹.

Як складова частина королівської канцелярії Руська канцелярія підлягала загальному керівництву канцлера і підканцлера. Зрідка траплялися випадки, коли розпорядження руським писарям віддавалися безпосередньо монархом. Зафіксовані випадки видання писарями за королівським дорученням мандатів. Книги РМ свідчать, що в окремих випадках монарх приймав рішення щодо законності виданого чи вписаного канцелярією документа. Так, у січні 1603 р. король Сигізмунд III визнав нечинним впис протестації мінського воєводи Яна Паца проти князя Юрія Чорторийського щодо наїзду на Чорторийський замок, попередньо проданий ним Я.Пацу. Король особисто розпорядився передати справу до сеймового суду. П'ять аркушів, на яких була вписана протестація, були перекреслені. Зворот останнього перекресленого

⁷⁵ Tomczak A. Kilka uwag... S. 242.

⁷⁶ Niesiecki K. Herbarz Polski... T. I. S. 418.

⁷⁷ Horst Rutgerus zur. Cancellarius sive de cancellariorum, cum in Summi Pontificis curia, in Imperio Germanico regnisque diversis, tum imprimis in florentissimo Regno Poloniae et Magno D. Lithv. Heroicis virtutibus, splendidissimis honoribus et ornamentis, praeclarissimis officiis, meritis et praemis, libri duo. Dantisci, MDCXXVIII. P. 630.

⁷⁸ Inwentarz Metryki Koronnej... S. 254; Krawczuk W. Pisarze dekretowi // Poprzez stulecia. Księga pamiątkowa ofiarowana Prof. Antoniemu Podrazie w 80 rocznicę Jego urodzin. Kraków, 2000. S. 39–43.

⁷⁹ Sulowska–Kurasiowa I. Polska kancelaria królewska... S. 27.

⁸⁰ Niesiecki K. Herbarz Polski... T. I. S. 48.

⁸¹ Krawczuk W. Pisarze kancelarii koronnych... S. 149.

аркуша руський писар З.Словицький не вважав за можливе використати для чергового впису, написавши на ньому: “Цей аркуш як перекреслений його королівсь-кою милістю пропустив, нічого на ньому не пишучи”⁸². Подібним чином у книгах РМ перекреслений впис привілею на магдебурзьке право Білій Церкві від 11 вересня 1588 р. Перекреслення супроводжується записом “Сигізмунд король анулював”⁸³.

Можна стверджувати, що до 30–х рр. XVII ст. в роботі Руської канцелярії практично не брали участі регенти. Однією з причин цього було, правдоподібно, незнання ними руської мови, а, відповідно, неможливість впливу на процес спорядження українського документа. Лише по більшій полонізації українського документа, починаючи з 30–х рр. XVII ст., регенти спорадично долучалися до їх спорядження в Руській канцелярії. У 1640–х рр., коли інтеграційні процеси в шляхетському середовищі посилювалися, українська шляхта в сеймикових інструкціях починає згадувати й регентів. Зокрема, інструкція волинської шляхти 1641 р. наказувала послам вимагати, щоб регенти в обох канцеляріях були заприсяглими шляхтичами. Вимога щодо шляхетського походження стосувалася також і підписків⁸⁴. Неучасть регентів впродовж другої половини XVI – першої чверті XVII ст. у роботі Руської канцелярії спричинилися до збільшення ролі руських писарів. Не виключено, що вони підпорядковувалися безпосередньо канцлерові чи підканцлерові, оминаючи регентів.

Протягом майже всього періоду ведення РМ до складу її канцелярії входили секретарі, які одночасно були руськими писарями, тобто за термінологією Р.Гейденштейна *sekretarii scribentes*. Їхні функції не відрізнялися від функцій коронних секретарів. Однак, територія їх діяльності, як правило, обмежувалась українськими воеводствами, для деяких ще – ВКЛ, а в закордонних місіях – сусідніми з ними державами. Особливо незамінні були руські секретарі в зносинах з південно–східним сусідом – Кримом. Інколи руським секретарям, як, наприклад, Л.Пісочинському в серпні 1602 р.⁸⁵, доводилось за дорученням короля виконувати обов’язки інквізиторів, тобто повноважних виносити рішення в справах, що були особливо заплутані і вимагали судового розбору безпосередньо на місцях. Значно частіше залучались вони до полагодження різноманітних як судових, так і важливих політичних справ як королівські комісари.

На відміну від секретарів власне Коронної канцелярії, частина яких щорічно одержувала платню з коронного скарбу, секретарі Руської канцелярії подібної платні не отримували, тобто відносилися до гонорових секретарів. Усі витрати на різні місії вони повинні були покривати з власних прибутків, натомість, в разі успішного виконання тієї чи іншої місії, отримували від короля маєтності, земські уряди і т. п. Місії великої політичної ваги, як правило, фінансувалися з коронного скарбу. В 1601 р. великий посол до перекопського хана Л.Пісочинський одержав зі скарбу на видатки посольства

---

⁸² РГАДА, ф. 389, оп. 1, д. 202, л. 134об.–137, 137об.: “*Tey karty jako pomazaney od je[go] kr. mci zaniechałem, nic na niey nie piszcę*”.

⁸³ Там же. Д. 200, л. 6об.–7об.: “*Sig[ismundus] rex cassat*”.

⁸⁴ Архив ЮЗР. Ч. II. Т. I. С. 272.

⁸⁵ РГАДА, ф. 389, оп. 1, д. 202, л. 124об.–130; Архив ЮЗР. 1907. Ч. VIII: Матеріали по истории местного управления в связи с историей сословной организации. Т. 5: Акты об украинской администрации XVI–XVII вв. С. 292–299.

та подарунки ханові 40020 злотих. З цієї суми король виділив особисто великому послові 100 злотих, а також 14 ліктів червоного оксамиту⁸⁶. У 1623 р. за рішенням сейму від міщан Львова через З.Словицького запорозьким козакам було передана плата за участь у Хотинській війні – 40 тис. злотих⁸⁷. Крім того, на дорожні витрати З.Словицький отримав з коронного скарбу 1 тис. злотих⁸⁸. Надзвичайно рідко секретарі, що працювали в Руській канцелярії, одержували платню. Так, у 1596 р. зі скарбу була видана Л.Пісочинському неокреслена сума, позначена в книгах як надзвичайні видатки⁸⁹. У 1621 р. вже Янові Марцинкевичу одноразово за серпень 1617 – вересень 1621 р. було виплачено зі скарбу 1499 злотих 10 грошів 4 динари з розрахунку за рік 360 злотих⁹⁰. Тут перед нами, безперечно, приклад справжньої секретарської платні, але він не свідчить про існування серед працівників Руської канцелярії етатових (оплачуваних) секретарів. Я.Марцинкевич на час отримання платні в Руській канцелярії вже не працював, а географія його секретарських доручень обмежувалася литовськими воеводствами (*див. розд. VI*).

Ключовою фігурою в складі Руської канцелярії був писар (стосовно писарів, що працювали в Руській канцелярії – *див. розд. VI*).

На початку ведення книг РМ королівська канцелярія практично не мала в своєму розпорядженні писарів, які володіли б у достатній мірі руською мовою, і підканцлером Францішеком Красінським був запрошений на уряд руського писаря Л.Пісочинський, що раніше працював у канцелярії ВКЛ⁹¹. За ним на деякий час затрималась традиційна для канцелярії ВКЛ назва писаря – дяк⁹².

Одночасно в Руській канцелярії працювало, як правило, два писарі. Однак вже на початку XVII ст. їх кількість була меншою. “Артикули” шляхти Волинського і Київського воеводств, ухвалені під час рокошу в 1606 р. недалеко від Сандомира, вимагали, щоб при королівському дворі постійно знаходилися два запряглих руських писарі⁹³. Починаючи з середини 1620–х рр., в Руській канцелярії працював тільки один писар, що стало наслідком як цілеспрямованої політики керівництва королівської канцелярії, так і зменшення потоку документального матеріалу до Руської канцелярії. Як видно з тих же “Артикулів”, особа, що вступала на уряд руського писаря, мала скласти присягу. Відомо, що присягу на руське писарство склали: невідомо коли З.Словицький⁹⁴ і 1653 р. С.К.Ганкевич⁹⁵.

Початково однією з важливих умов займання уряду руського писаря була наявність у претендента земельних маєтностей (осілости) на терені Волинського,

⁸⁶ Pulaski K. Trzy poselstwa Lawryna Piaseczyńskiego do Kazi Gireja, hana Tatarów perekopskich (1601–1603) // Przewodnik Naukowy i Literacki. Lwów, 1911. R. 39. S. 250–251.

⁸⁷ AGAD. Archiwum Skarbu Koronnego (далі – ASK), dz. II, nr 42, k. 199v.

⁸⁸ РГАДА, ф. 389, оп. 1, д. 209, л. 337–338об.

⁸⁹ AGAD. ASK, dz. I, nr 335, k. 124.

⁹⁰ Ibid. Nr 301, k. 119.

⁹¹ Biblioteka Narodowa, oddz. rękopisów, rkps 8340, s. 1.

⁹² РГАДА, ф. 389, оп. 1, д. 191, л. 228.

⁹³ Архив ЮЗР. Ч. II. Т. 1. С. 69; *Lipiński W. Z dziejów...* S. 79.

⁹⁴ РГАДА, ф. 389, оп. 1, д. 210, л. 78.

⁹⁵ Там же. Д. 220, л. 14.

Київського чи Брацлавського воєводств. Пізніше, з розвитком процесу полонізації української шляхти королівській адміністрації вдалося зігнувати цей момент шляхом висування на руське писарство вигідних їй осіб. Вона згодом нагороджувала їх пожиттевими держаннями маєтностей в українських воєводствах. Так було з останніми руськими писарями Я.Бедерманом та С.К.Ганкевичем.

Серед руських писарів не існувало виразного поділу на писарів Більшої та Меншої канцелярій. Натомість існувало чітке прив'язання до книг метрики.

Функції руських писарів були подібні до функцій писарів власне Коронної канцелярії. До відмінностей може відноситися право руських писарів у виняткових випадках за королівським дорученням видавати листи меншої державної ваги. Так, у березні 1603 р. З.Словицький видав таким чином три мандати, що зобов'язували зацікавлених землевласників (Андрія Хруслинського, Івана Черленковського, Івана Мелешка, Юрія Струся та вінницьких міщан) прибути на ревізію границь села Скуринці та міста Вінниці⁹⁶, а в лютому 1609 р. Олександр Крупецький подібно видав лист про призначення, згідно з сеймовою конституцією, ревізорів для огляду “пустелі” Умань, даної на вічність В.–О.Калиновському⁹⁷.

До сфери обов'язків руських писарів входило порівняння двох однакових чи близьких за змістом документів, чистового впису в книгах із чорновим, копії документа із вписом у книзі, впису з оригіналом і т.п. Підтвердженням існування подібних процедур служать записи на полях аркушів деяких книг РМ типу *corr*, що є скороченням латинського *correctum* – перевірено⁹⁸. Коли виявлялися неточності, вони або виправлялися шляхом підтирання помилки й написання правильної інформації, або на полях робилися примітки. Так, при звірці впису підтвердження фундації й меж чернігівського архимандритства отцеві Кирилові Ставровецькому писар не погодився із зафіксованою датою видання документа – 15 березня 1638 р. – і зазначив: “Цей привілей відноситься до 1636 року; помилився підписок у даті”⁹⁹. Крім цього, писарі повинні були визначити автентичність оригіналу, відсутність на ньому виправлень, наявність печаток у випадку, коли власник оригіналу звертався в канцелярію для його підтвердження. Також до їх функцій належало проведення звірки різномовних вписів одного і того ж документу, хоч останнє в РМ траплялося вкрай рідко¹⁰⁰.

Постійної платні за свою працю в канцелярії руські писарі не одержували. На таку думку наводить фрагмент тексту данини від 12 липня 1580 р. Межигірського монастиря Я.Висоцькому, де сказано, що “*он, будучи при насъ и на дворех нашомъ уставичне от немалого часу, нимаючи от нас жсадного шпатренъ а ни жсолду...*”¹⁰¹. У 1606 р. в “Артикулах” київська та волинська шляхта, вимагаючи постійного перебування

⁹⁶ Там же. Д. 204, л. 149–150об., 156об.–157.

⁹⁷ Biblioteka PAN w Kórniku, oddz. rękopisów, rkps 323, k. 2v.–3v.

⁹⁸ Див.: РГАДА, ф. 389, оп. 1, д. 220, л. 136, 196, 232 та ін.

⁹⁹ Там же. Д. 219, л. 46: “*Ten przywilej do roku 1636 należy, omylił się podpisek w dacie*”.

¹⁰⁰ Там же. Д. 194, л. 1–1об., 11об.–26об.: Угода між сєрадзьким воєводою Ольбрихтом Лаським та київським воєводою Костянтином–Василем Острозьким про острозькі маєтності, затверджена королем Генриком 7 квітня 1574 р.; документ вписаний спочатку руською мовою, а потім польською.

¹⁰¹ Там же. Д. 216, л. 245об.

при РМ на королівському дворі двох запряглих руських писарів, звертала увагу на те, щоб їм (писарям) для мешкання при дворі давали зі скарбу юргельт (платню), як це мало місце з писарями литовської канцелярії¹⁰². Швидше всього, ця вимога залишилася лише на папері, оскільки в книгах коронного скарбу немає бодай найменшого натяку на платню руським писарям. Для них, як видається, існувало три основних джерела фінансових надходжень: а) даровані королем за службу маєтності або вїтївства; б) королівські дозволи на право збирання тих чи інших податків; в) брання плати від клієнтів за спорядження документів, їх впис до книг метрики чи за видання екстрактів (виписів) із метрики.

Надання писарям РМ у посесію маєтностей і вїтївств в українських воеводствах було справою вельми поширеною (див. розд. VI). Подібна практика винагороди писарям була широко вживаною у королівській канцелярії. У літературі доведено, що писарі, як правило, відразу ж продавали отримані вїтївства. Так, Павло Щербич, отримавши на початку правління Сигізмунда III вїтївство міста Велички, продав його міщанам того ж міста¹⁰³. Вїт як голова ради в містах магдебурзького права одержував при затвердженні на уряд не тільки певну нерухомість у місті, а й можливість брати плату від судочинства та спрямування тих чи інших міських справ у вигідному для себе руслі. З королівського консенсу на передачу Ф.Олешком ковельського вїтївства радомському каштелянові Анджеєві Фірлею (1605 р.) видно, що цей уряд був нерозривно зв'язаний “з юридицьєю м *шт*ською и з доходами на то приходящими и з о всем его приналежностями, то ест з селцом Колодницею с податными там и осельми и з их пожитками, з волоками воитовскими...”¹⁰⁴. До цього потрібно додати, що у Ковелі вїттові належав звільнений від сплати податків і постою “гостей” судовий будинок, розташований на розі міського ринку¹⁰⁵. Овруцьке вїтївство, яке було надане в 1645 р. Янові Бедерману, мало “приналежності”: вїтївський дім, плац із садом, волоки, ріллю, сіножаті, городи. Вїттові надавалося право вільно шинкувати у своєму будинку різними напоями без сплати податку¹⁰⁶.

Щодо права на збирання різних податків, частіше подимного, то виглядає так, ніби збір подимного з Київського воеводства, враховуючи нерозривний ланцюжок привілеїв на нього Ф.Олешку – З.Словицькому – Я.Бедерману, став, починаючи з 1603 р., незмінним атрибутом руського писарства. Крім цього, З.Словицький і Я.Бедерман мали також право побору кожної третьої мірки в млинах того ж воеводства¹⁰⁷.

Брання плати від клієнтів за канцелярські послуги було традиційним джерелом надходження готівки для всіх писарів королівської канцелярії. Як уже зазначалося, коли клієнтами виявлялися шляхтичі, розмір такої плати регулювалася особливими правилами, у випадку, коли ж – євреї чи міщани, то канцелярія мала у зборі її повну

¹⁰² Архив ЮЗР. Ч. II. Т. I. С. 70; *Lipiński W. Z dziejów...* S. 80.

¹⁰³ *Krawczuk W. Pisarze kancelarii koronnych...* S. 155.

¹⁰⁴ РГАДА, ф. 389, оп. 1, д. 218, л. 3; *Ковальский Н.П. Акты о городах...* С. 25.

¹⁰⁵ ЦДІАК, ф. 1: Скарб коронний, оп. 1, спр. 5, арк. 150зв.

¹⁰⁶ *Марочкін В. Українське місто від XV до середини XVII ст. Звичаєво-правова атрибутика як історичне джерело. Історична монографія. Toronto, 1999. С. 56.*

¹⁰⁷ РГАДА, ф. 389, оп. 1, д. 211, л. 105.

свободу. Плата вносилася окремо за одержаний документ, окремо за опечатування, окремо за впис документа до книг метрики й окремо за видання з книг його випису. Початково для Руської канцелярії нормативною базою оплати праці її персоналу виступав Другий Литовський статут. Але оскільки Статут точно не регламентував величину плати від клієнтів за канцелярські послуги, то працівники Руської канцелярії орієнтувалися на коронну конституцію 1511 р., яка встановила стандарти оплати праці саме для королівської канцелярії. Затверджена такса передбачала невелику плату стосовно судових декретів (позови, взагалі, мали споряджатися безкоштовно); натомість, плата за консенси на королівські маєтності складала 2 злотих, а за вічні привілеї – 5 кіп польських грошів. У 1538 р. на Пйотрковському сеймі таксу було доповнено нормою, яка дозволяла канцелярії за видання межових документів брати 1 копу польських грошів¹⁰⁸. Слід зазначити, що на кінець XVI – початок XVII ст. встановлені конституціями такси вже не відповідали дійсності. За канцлерства Я.Замойського, як уже згадувалося, практика брання плати від клієнтів була тимчасово ліквідована. Для другої половини XVII ст. маємо декілька згадок про існування системи оплати за спорядження документів та їх виписів писарями. Так, у 1660 р. декретовому писареві за спорядження судового декрету було заплачено 12 злотих, а за впис його до краківської міської книги та виготовлення з неї двох його екстрактів – 7 злотих¹⁰⁹. Правдоподібно, ці суми враховували не лише оплату праці писаря, але й вартість паперу, печатки й шнура¹¹⁰. Подібну практику слід вважати загальноприйнятою як для коронних писарів, так і для руських писарів королівської канцелярії. Зокрема, при вписуванні до РМ 2 квітня 1660 р. даровизни ряду сіл у Брацлавському воеводстві отцем Атанасієм Черленковським на особу брацлавського старости Стефана Пісочинського писар відзначив, що внівши до книг даний документ, він випис та оригінал із даровизни віддав донатарію (тому, хто дарує), а той “як фактично отримав і уродженого писаря нашої метрики за виконання обов’язку квітнував”¹¹¹. Незважаючи на те, що як руські, так і коронні писарі скаржилися на своє недостатнє забезпечення з боку короля, вони разом з іншими канцелярськими представниками несли тягар сплати надзвичайних податків. Як повідомляє Й.Бельський, при збиранні поголовного податку в 1590 р., у зв’язку з турецькою небезпекою, працівники королівської канцелярії сплатили такі суми: печатники по 100, великий секретар 20, секретарі й писарі по 5 злотих¹¹².

Руські писарі одночасно виконували обов’язки декретових писарів для українських воеводств (*про це див. розд. VI. 2*) та функції метрикантів. Перша згадка про уряд руського метриканта з’явилася досить пізно, в лютому 1631 р., і пов’язана вона з

---

¹⁰⁸ Volumina Constitutionum. T. I. Vol. I. S. 244–245; T. I. Vol. 2. S. 171; Tomczak A. Kilka uwag... S. 247–248.

¹⁰⁹ AGAD. ASK, dz. V, nr 5, k. 864.

¹¹⁰ Wisner H. Rozdawnictwo i sprzedaż urzędów... S. 449.

¹¹¹ РГАДА, ф. 389, оп. 1, д. 220, л. 246–249: “jakož de facto odebral i urodzonego pisarza metryki naszej de recepto kwitował”. У 1620 р. слуга Я.Острозького Лоренц Ліберманович дав писареві К.Баковецькому за кожен “руський” автентик одну копу польських грошів (AGAD. Archiwum Potockich z Łańcuta, sygn. 1548).

¹¹² Bielski J. Dalszy ciąg kroniki polskiej zawierającej dzieje od 1587 do 1598 r. Warszawa, 1851. S. 121–122.

іменем Я.Бедермана¹¹³. Одначе в нас немає жодного сумніву в існуванні даного уряду, функції якого поєднувалися з урядом руського писаря, від самого початку ведення РМ. Уже 1574 р. в данині села Хижинці Брацлавського воєводства Є.Висоцькому відзначається, що *“онъ от часу немалого за щастливого п(а)нованя продка нашого славное а светое памяти Жикгимонта Августа, короля его м(и)л(ости), маючи в порученю вси sprawy земли Киевское и Волынское руские, пилне и верне въ справах Речи Посполитое служил...”*¹¹⁴. Тобто на той час відповідальність за збереження книг, фактично обов’язок метриканта, покладалась на Є.Висоцького. Подібно і в 1605 р., як свідчить лист Т.Замойського, М.Зебжидовського, М.Собеського і С.Жулкевського до Ф.Олешка, принаймні частина книг РМ знаходилась під опікою останнього¹¹⁵. Запис в РМ: *“Олександр Крупецький, писар його королівської милости, в 1609 році від пана Єловицького ці книги взяв”*¹¹⁶ указує на те, що в 1609 р. опіку над руськими книгами від З.Єловицького перебрав на себе О.Крупецький. Уже тоді, а не виключено, що так було й раніше, канцлерські й підканцлерські книги Руської канцелярії знаходилися в опіці різних писарів. Так, 1609 р. З.Єловицький, передавши О.Крупецькому підканцлерські книги, отримав у завідування канцлерські книги¹¹⁷. Нерідко траплялося, що, від’їжджаючи з королівського двору у зв’язку з державними чи своїми власними потребами, відповідальним за книги руським писарям доводилося доручати опіку над ними іншим писарям королівської канцелярії. Так, фактично два роки (від квітня 1603 до середини грудня 1604 р.) не був присутній на дворі З.Єловицький¹¹⁸. Від’їжджаючи з двору він залишив свої книги в опіку Касперові Міхаловському і підпискові Геронімові Пашинському¹¹⁹. Судячи з вписів, поточна книга РМ велася фактично підписком. На початку вересня 1605 р. З.Єловицький знову від’їхав з королівського двору, залишивши книги в завідуванні Яна Скжеуського, писаря Більшої канцелярії¹²⁰, та руського підписка Олександра Ледуховського. За два місяці відсутності З.Єловицького до книги був внесений лише один впис, засвідчений К.Міхаловським¹²¹. З огляду на це, більш зрозумілою стає вимога української шляхти в Сандомирських артикулах 1606 р. щодо постійного перебування на королівському дворі двох запряжених руських писарів.

Окремі документи, видані руською мовою і вписані до метрики, засвідчували коронні писарі чи секретарі. Звертає увагу на себе наявність у таких документах ряду помилок, що свідчить про недостатнє знання цими особами географії українських воєводств. У привілеї остерському старості Михайлові Ратомському на містечко

¹¹³ РГАДА, ф. 389, оп. 1, д. 211, л. 105.

¹¹⁴ Там же. Д. 192, л. 200.

¹¹⁵ Biblioteka PAN w Krakowie, oddz. rękopisów, rkps 1690, k. 88.

¹¹⁶ РГАДА, ф. 389, оп. 1, д. 202, л. IV об.: *“Alexander Krupecki, pisarz jego k[rólewskiej] m[ilości], roku 1609 od p[ana] Jalowickiego te księgi wziął”*.

¹¹⁷ Там же. Д. 192, л. 109об.: *“За одданьем до рук моих метрики большое канцелярьс Кр[оля] его мисти в року АХФ (1609) на соиме валном тые голые м[ѣ]стца и недостатки тых книг позначилем. Захарыаш Єловицки, воискии кремьянецки, сєкр[етар] и писар его кр. мл.”*

¹¹⁸ Там же. Л. 169–169об., 204, 204, 77.

¹¹⁹ Там же. Д. 204, л. 1.

¹²⁰ AGAD. MK, sygn. 154, k. 291v.

¹²¹ РГАДА, ф. 389, оп. 1, д. 204, л. 124, 128.

Бобровницю зазначено, що знаходиться воно “въ воеводстве Киевском... на Вольню”¹²². На противагу цьому руські писарі, що часто як королівські секретарі брали участь у королівських чи сеймових комісіях для розмежування королівських та приватних маєтностей чи окремих королівських волостей або виїжджали на місця з метою слідства чи судочинства, добре знали на географії українських земель. Флоріан Олешко входив разом із Кшиштофом Казимирським, Миколаєм Семашком, Самуелем Горностаєм, Яном Аксаком, Яном Блендовським і Войцехом Мясковським до комісії, що 23 березня 1613 р. мала відмежувати добра Горошин і Сліпород, надані київському воєводі Станіславові Жулкевському, від задніпровських володінь князів Вишневецьких¹²³. Це дало Ф.Олешку можливість добре ознайомитися не лише з географією місцевості, але й земельними ресурсами королівського домену на Задніпров’ї. Користуючись перевагами безпосереднього перебування при королівському дворі й можливості лобювання своїх інтересів, Ф.Олешко ще 4 жовтня 1611 р. отримав привілей на городище Козар, яке перед ним тримав Л.Пісочинський¹²⁴. Обмеження наданої маєтності, проведене, безумовно, на пропозицію самого Ф.Олешка, вражає: вона простягалася від ріки Остра на заході до Крупицполя на сході, від ріки Кропивної на півночі до кордонів Вишневецьчини на півдні. У 30-х роках XVII ст. на цій території розміщувалися: Носівське староство Адама Киселя, частина Ніжинського староства Потоцьких, Дорогинська волость Коссаковських, Коблицька волость Фірлеїв–Броневських, більше 10 володінь середньої та дрібної шляхти та волоки ланової шляхти, осадженої для оборони Ніжинського замку. Надання такого масштабу під силу було випросити лише магнатові або надзвичайно впливовому фаворитові. У травні 1617 р. до цього земельного комплексу було додане ще городище Ніжин¹²⁵, що збільшило володіння Ф.Олешка майже на третину. Видається, що королівська канцелярія, чого не можна сказати про Ф.Олешка, не знала про справжні розміри надання, оскільки з точки зору реалізації королівської політики, спрямованої на колонізацію українських староств і волостей, воно було не логічним. Ф.Олешко ж не мав ресурсів для виконання цього завдання. На цьому прикладі добре видно, як інтереси окремих працівників королівської канцелярії могли не співпадати з інтересами королівського двору.

Розширенню географічних уявлень канцелярського персоналу сприяла, як це зазначалося вище, діяльність королівських чи сеймових комісій, членами яких обов’язково були королівські секретарі чи руські писарі. У 1640–х рр. уже маємо приклади, коли в результаті діяльності таких комісій до судів надходили не лише описи

¹²² Там же. Д. 202, л. 130об.

¹²³ Там же. Д. 205, л. 38об.–40. Ф.Олешку входив до складу багатьох комісій, зокрема, комісії, призначеної сеймом 1609 р. для ревізії “пустині” Умань (Volumina legum. Т. II. S. 466; Biblioteka PAN w Kórniku, oddz. rękopisów, rkps 323, к. 2v.–3v.), комісії, що за рішенням ассесорського суду від 13 грудня 1614 р. проводила ревізію прав К.Пепловського, Р.Вітовського і Г.Дубашинського на ґрунт Колодчизна у селі Гошові Овруцького повіту (РГАДА, ф. 389, оп. 1, д. 206, л. 51об.–57), створеної 14 грудня 1614 р. комісії щодо масткової суперечки між князем Михайлом Вишневецьким та Федором Трипольським (Там же. Л. 60–62).

¹²⁴ РГАДА, ф. 389, оп. 1, д. 206, л. 32–32об.; Biblioteka PAN w Kórniku, oddz. rękopisów, rkps 323, к. 27–28.

¹²⁵ РГАДА, ф. 389, оп. 1, д. 209, л. 4–4об.

кордонів володінь, але й картографічні матеріали. У 1647 р. в реляційному суді розглядалася справа за апеляцією від асесорського суду між Стефаном Аксаком і Романом Загорівським щодо належності сіл Красилівка й Найдинівка в Чернігівському воєводстві. С.Аксак домагався перегляду декрету асесорського суду, за яким ці добра залишалися у пожиттєвому володінні Р.Загорівського і Криштофа Левицького. Результатом апеляції стало те, що *“Король його милість, побачивши карту комісарів, декрет асесорського суду як згідно з правом і справедливістю винесений у всьому схвалив і підтвердив”*¹²⁶.

Суто канцелярська праця – перепис начисто документів, внесення їх до метрики, виготовлення виписів із неї – покладались в Руській канцелярії, як і в Коронній, на підписків. Кількість їх у різні роки функціонування Руської канцелярії була різною, залежною від обсягу діловодства в ній. Тому, оскільки в другій половині XVI – на початку XVII ст. робота Руської канцелярії позначена більшою інтенсивністю, ніж пізніше, остільки і група підписків мала бути численнішою. На жаль, ми змушені задовольнитися таким висновком, бо підписки, на відміну від писарів, не залишали по собі “фахових штампелів” – підписів на документальній продукції, до якої докладали праці. Лише 1603 р. згаданий, і то побіжно, як підписок Руської канцелярії Геронім Пашинський¹²⁷. Інші підписки ідентифіковані нами на основі опосередкованих даних (див. додаток № 2). Як видається, серед підписків Руської канцелярії існував якийсь ближче невідомий нам поділ на дві категорії. До першої належали, так би мовити, повноцінні підписки, які претендували на уряд писаря і навіть зрідка виступали в документах як писарі. Певна їх частина таки ставала руськими писарями (див. розд. V.2). Другу категорію складала так звані “хлопці” – підписки, які, швидше всього, тільки проходили науку писання документів у Руській канцелярії, а в подальшому відбували служити в інших різного роду канцеляріях. Перебування цих “хлопців” у Руській канцелярії підтверджується записом З.Єловицького від 7 березня 1603 р., зробленому після звірки впису з оригіналом і виявлення часткової мовної невідповідності в першому: *“по-польськи є писана, хлопець не помітив”*¹²⁸.

Зрідка підпискам доручалася перевірка (коригування) текстів вписів на предмет їх відповідності оригіналам.

До обов’язків підписків належало виконання перекладу документів з польської мови на руську і навпаки. Прикладом першого є королівський респонс на інструкцію волинського сеймику 1577 р. Цей переклад, зі значними вкрапленнями полонізмів, свідчить про рівень кваліфікації руських тлумачів. Читаємо зокрема: *“Што ся дотычеть справъ спольныхъ коронныхъ, которые се были звыкли полскимъ писаньемъ выдавати и выдаваные до сего часу были, розказати его королевская м[и]л[остъ] рачить напотомъ съ таковыхъ всякихъ справъ спольныхъ коронныхъ до воеводства Волинъского преписы посылати”*¹²⁹. І.Лаппо вважав, що респонс написаний коронним писарем

¹²⁶ AGAD. ASR, sygn. 18, k. 217: *“Król ie[go] mśc obaczywszy mapę komissarzów decret sądu assessors[kiego] iako według prawa y słuszności ferowany we wszystkim approbowal y confirmował”*.

¹²⁷ РГАДА, ф. 389, оп. 1, д. 204, л. II. П.Кеннеді Грімстед ідентифікує його як Григорія Машинського (Kennedy Grimsted P. The Ruthenian (Vollhynian) Metrica... S. 23), що не відповідає дійсності.

¹²⁸ РГАДА, ф. 389, оп. 1, д. 202, л. 152об.: *“po polsku jest pisana, chlopiec nie postrzegł”*.

¹²⁹ Там же. Д. 216, л. 150.

ламаного руською мовою¹³⁰. Однак, згідно з практикою, мовне оформлення документів було функцією або одного з керівників канцелярії, або великого секретаря, а вони не володіли руською діловодною мовою. Тому йдеться про переклад, зроблений у Руській канцелярії. Деякий час, зокрема, в 1570–х рр. перекладалися з польської на руську королівські листи про скликання сеймиків та листи, адресовані до урядників українських воєводств. Більш значних масштабів набрав зворотній переклад, особливо в 1630–1640–х рр. У випадку, коли асесори не могли при слуханні справи встановити обґрунтованість доказів сторін, віддавалося розпорядження щодо перекладу на польську мову руськомовних документів. 7 грудня 1639 р. сеймовий суд призначив навіть депутатів у складі коронного референдаря Єреміаша Залеського, секретаря Миколая Красновського та писаря руських декретів Яна Бедермана для виявлення, перепису й перекладу документів, які стосувалися суперечки Яна Бонка Лянцкоронського з князями Корецькими щодо Ганковських маєтностей у Київському воєводстві. Для здійснення цих процедур був відведений термін у 7 днів¹³¹. У контроверсіях сторін згадувалося більше 10 документів, що вимагали перекладу. Подібний масовий переклад мав все-таки винятковий характер, про що свідчить створення спеціальної депутатської комісії. Натомість, руські тлумачі були постійно задіяні при оформленні декретів королівського й сеймового судів. Як вже зазначалося вище, протоколи декретів укладалися польською мовою, так само, як і концепти вироків¹³². Потім протокол декрету працівники канцелярії перекладали на руську мову й вписували до книг метрики. На вимогу ж клієнтів канцеляристи видавали польськомовні екстракти з вписів. Це вимагало чергового перекладу, як у випадку декрету сеймового суду від 23 вересня 1641 р. у справі між Яном Древинським та Адамом Прусиновським щодо Радомишля Луцького повіту: документ був “з руської на польську перекладений” і виданий 3 січня 1646 р.¹³³

Окремого висвітлення вимагає питання місцезнаходження канцелярії. Формально вважалося, що вона розміщується у королівському замку. Однак основна робота відділів канцелярії здійснювалася поза його межами. Королівська канцелярія мала в своєму розпорядженні ряд будинків у Варшаві, які належали приватним особам, але були обтяжені повинностями на її користь. З часів В.Дембінського, як свідчать датовані груднем 1604 р. листи Я.Замойського до краківського воєводи М.Зебжидовського та Сигізмунда III, Більша канцелярія розміщувалася у будинку Подгорського, а також використовувала навколишні будинки (“кам’янички”), де працювали її писарі¹³⁴. Згідно з даними ревізії дворів Старої і Нової Варшави 1659 р., у розпорядженні Більшої канцелярії перебувала Струбічовська кам’яниця на вул. Ринок та кам’яниця Баричків на вул. Новомейській. У цих двох будинках було 11 кімнат, 3 склепи, 3 пивниці, крамниця, аптека й стайня¹³⁵. За даними цієї ж ревізії, Менша канцелярія розміщувалася

---

¹³⁰ *Ланно И.* Великое княжество Литовское... Приложения. С. 96.

¹³¹ РГАДА, ф. 389, оп. 1, д. 219, л. 183об.–192.

¹³² AGAD. ASR, sygn. 12, k. 123–124v.; sygn. 15, k. 102v.–103.

¹³³ Ibid. Tzw. ML, dz. IVB, nr 37, k. 180–181v.: “z Ruskiego na polski przetlumaczony”.

¹³⁴ AGAD. Archiwum Zamoykich, sygn. 645, 646.

¹³⁵ *Źródła do dziejów Warszawy. Rejestry podatkowe i taryfy nieruchomości 1516–1770.* Warszawa, 1963. S. 169, 172.

канцелярія розміщувалася у Пречлевічовській кам'яниці на вул. Півній. Кам'яниця складалася з двох будинків. Як повідомляє ревізія, раніше лише один з них надався підканцлерові, інший – використовувався королем. У 1659 р. вже обидва будинки були задіяні під канцелярію. На вул. Ринок Меншій канцелярії належали Сендзіковська кам'яниця та пустий плац Єдлецького, на вул. Єзуїтській – три кам'яниці (Купчевичівська, Людзького, Черського), на Кривому Колі – кам'яниця Фалькєвича. Не всі будинки використовувалися штатом Меншої канцелярії: кам'яниця Черського фіксується ревізією як пуста, у кам'яниці Людзького працював один з литовських писарів. Сумарно в будинках, що приписувалися до Меншої канцелярії, було 24 кімнати, 7 склепів, 5 пивниць, 2 стайні, 4 кухні¹³⁶. Отже, Менша канцелярія в 1659 р. мала більше приміщень, що підтверджує поширену в літературі тезу про більшу задіяність у канцелярській роботі підканцлерів. Чергова ревізія варшавських дворів, що була здійснена 1669 р., інформує про наявність певної системи щодо використання Меншою канцелярією приписаних до неї приміщень. Зокрема, кам'яниця Миколая Лоренцовича на вул. Півній використовувалася метрикантом цієї канцелярії, а один з будинків Пречлевічовської кам'яниці (яким до 1659 р. розпоряджався король) – регентом¹³⁷. Як приміщення для Руської канцелярії у 1659 р. використовувалася кам'яниця Лукаша Древно, тестя С.К.Ганкевича, на вул. Новомейській. Вона складалася з 5 кімнат, склепу й пивниці. У наступному десятилітті руський писар її розширив або перебудував. Таким чином з'явилися ще один склеп, друга пивниця, кухня й крамниця¹³⁸.

Руська канцелярія чітко ідентифікується як невід'ємна частина Коронної канцелярії з точки зору поєднання функцій певної частини урядників обох канцелярій (канцлер, підканцлер, пізніше – регент, писар) в одних і тих же особах, застосування як в одній, так і в другій подібних методів та прийомів канцелярської праці, спільності громадження й переховування книг. Однак не менш чітко проявляються і специфічні риси в діяльності Руської канцелярії: тенденція до розширення повноважень писарів, часткове обмеження дієвого впливу регентів на її діловодство, осібність продукції та самоусвідомлення структурної самодостатності персоналу, що над нею працював. Подібне сполучення в Руській канцелярії загального й особливого, на наш погляд, цілком об'єктивно підводить до подвійного трактування її характеру в залежності від об'єкта й мети дослідження: або як аморфного фрагмента Коронної канцелярії, обділеного будь-якими структурними властивостями, або як структурного підрозділу тієї ж канцелярії, який може і повинен розглядатися як автономний організм. Крізь призму змісту нашого дослідження останнє видається більш раціональним.

¹³⁶ Ibid. S. 164, 170, 171.

¹³⁷ Ibid. S. 210.

¹³⁸ Ibid. S. 172, 215; AGAD. MK, sygn. 202, k. 57v.– 58v.

РОЗДІЛ IV ОРГАНІЗАЦІЯ РОБОТИ РУСЬКОЇ КАНЦЕЛЯРІЇ

Приступаючи до спроби аналізу діяльності Руської канцелярії, є доцільно акцентувати увагу на загальному розумінні канцелярії в історичній літературі, оскільки воно матиме важливе значення для нашого дослідження.

В історіографії, зокрема, в польській, існує два різних погляди на канцелярію: з точки зору і дипломатики, й архівістики. З першої точки зору найбільш поширеною є дефініція канцелярії, дана С.Кентшинським. Згідно з його думкою, канцелярія – це *“зороване місце написання документів, в якому справи з періоду діяльності певної особи, влади чи інституції, є постійно “вбрані” в окреслені документальні форми”*¹. Дипломатичні студії, присвячені, перш за все, формі, внутрішній структурі та правовому значенню документа, є дотичні також до питань, зв’язаних з канцелярією, її організацією й персоналом, але переважно у зв’язку з потребою встановлення так званої “канцелярійності” документів. Одним з обов’язкових етапів дипломатичних досліджень є визначення первісної продукції канцелярії, а відтак зведення всіх документів, виданих нею і збережених до часу проведення дослідження².

З точки зору архівістики є два поняття терміну “канцелярія”: ширше й вужче. У вужчому значенні це *“орган, який займається: 1) реєстрацією документів, що проходили через нього; 2) підготовленням і висиланням листів; 3) зберіганням паперів; 4) прийняттям приватних актів, що засвідчували певні правові зміни”*. У ширшому значенні канцелярія – це *“всі органи даного уряду, інституції і т. п., що причетні до створення актів”*³.

Предметом дослідження архівістики є не одинокі чи окремі документи, але документи, що виступають у певних між собою зв’язках і виникли природним чином. Канцелярія починає цікавити архівіста тоді, коли стає місцем, в якому розпочинають громадити документи. Канцелярії раннього середньовіччя самі їх не збирали; вони тоді накопичувались в архівах адресатів. Ситуація докорінно змінилася лише з появою книги вписів як нової форми документів. Архівістика підходить до кожної канцелярії як до установи, яка створила певну архівну збірку⁴.

Крізь призму архівістського розуміння поняття “канцелярія”, яке є стосовно мети нашого дослідження більш адекватним, не можна розглядати діяльність Руської канцелярії, беручи за висхідний пункт усю, колись існуючу в архівах адресатів, її документальну продукцію. За висхідний пункт у нашому випадку беремо накопичену в архівній формі канцелярією її документальну продукцію. Як наслідок, у нашому

¹ *Kętrzyński S.* Zarys nauki... S. 60.

² *Tomczak A.* Kancelaria biskupów wrocławskich w okresie księgi wpisów (XV–XVIII w.) Toruń, 1964. S. 5.

³ *Polski słownik archiwalny.* S. 174.

⁴ *Tomczak A.* Kancelaria biskupów wrocławskich... S. 5–6.

дослідженні меншу увагу приділяємо процесу виготовлення в Руській канцелярії первісного, оригінального документа, а зосереджуємось на процесі його реєстрації до книг і всього, що з цим зв'язано.

IV.1. Класифікація вписів і документації канцелярії

Уся продукція канцелярії за функціональною ознакою поділяється на три групи: вписи, документи й листи⁵:

1. Впис – це занесений до книги документ, акт чи лист, який після фіксації набуває нових дипломатичних рис, що, в принципі, не змінюють його попереднє юридичне значення, але створюють додаткові можливості для правової аргументації. Впис є оригіналом, відмінним від поданого до фіксації документа, акта чи листа. Вписи з огляду на їх функціональне призначення поділяються на засвідчувані, судові й адміністративні.

Засвідчувані вписи являють собою письмове підтвердження канцелярією різного роду приватних угод та оспівчень волі. Приватні угоди, що фіксувалися до книг РМ, найбільш загально можна поділити на вічні й тимчасові. До вічних угод належать: угоди купівлі–продажу; цесії (уступки маєтностей), резигнації (зречення), фундуші (записи на користь церкви), оправи віна, посаги, інтерцизи (передшлюбні угоди). Тимчасові угоди представлені заставними записами, позиками, квитами, відеркафами (угодами купівлі–продажу з умовою викупу), опіками, пленіпотенціями чи моцями (дорученнями). Переважно це двосторонні угоди, де права й обов'язки розподіляються між сторонами; позика є одностороннім договором, доручення – потенційно двостороннім. Вписи приватних угод самі по собі нового правового стану не створювали; вони його лише засвідчували. Інакше кажучи, вони є письмовими засвідченнями волі однієї чи обох сторін, яка, якщо дійсно була добровільною, не втратила б своєї правової сили навіть у випадку її невідтворення на папері⁶. На думку одного з найбільш авторитетних дослідників приватних угод Олександр Лаппо–Данилевського, якщо при відтворенні приватної волі на папері вона отримувала приватне засвідчення, то занесення приватних угод до книг типу реєстрів приводило до їх публічного засвідчення⁷. До оспівчень волі, що вписувалися до книг Руської канцелярії, слід віднести тестаменти й даровизни. Тестамент як вияв останньої волі, односторонній правочин визначав коло спадкоємців, порядок розподілу спадщини між ними після смерті заповідача, опікунів та виконавців заповіту. Як свідчать окремі вписи тестаментів до книг РМ, їх фіксація канцелярією була радше винятком, ніж правилом. Достатньою підставою для їх внесення до канцелярських книг вважалося тимчасове нефункціонування

⁵ Приймаємо з деякими уточненнями за взірць класифікацію Януша Лосовського, запропоновану щодо продукції канцелярій шляхетських міст Люблінського воєводства XV–XVIII ст. (Łosowski J. Kancelarie miast szlacheckich województwa lubelskiego od XV do XVIII wieku. Lublin, 1997. S. 115–173).

⁶ Semkowicz W. Encyklopedia nauk pomocniczych historii. Kraków, 1933. S. 56–57.

⁷ Лаппо–Данилевский А.С. Очерк русской дипломатики частных актов: Лекции, читанные слушателям “Архивных курсов” при Петроградском Археологическом институте в 1918 году. Петроград, 1920. С. 100.

відповідного земського уряду⁸. При цьому міг уписуватися не лише чинний тестамент (останній за часом написання), але й попередній – “*для певности и веры лепшое*”⁹.

Судові вписи відтворювали різні стадії судового процесу в королівському чи сеймовому суді: скарги (protestatio, manifestatio), заочні вироки (contumatio), відстрочки (dilatio), зізнання (relatio), арешти справи (arestum), вироки (decretum) та ін.

Протестації та маніфестації являли собою документальні записи скарг про вчинений злочин чи порушення публічних, а здебільшого приватних прав. Протест не зобов’язував суд розпочинати процес; був він, однак, елементом підготовчим до нього. Як правило, після внесення протестації чи маніфестації (а принципової різниці між ними немає) протестант клопотав про видання позову, який мав бути першим актом майбутнього процесу¹⁰. У випадку маніфестацій і протестацій первісно з’являвся впис у книгах і лише після цього документ з книги “*вірно слово в слово вийнявши, потребуючій стороні в достовірній формі*” видавали, скріпивши коронною печаткою¹¹. Практика королівської канцелярії не передбачала надання широкої можливості клієнтам для внесення протестацій чи маніфестацій до книг метрики. Це підтверджується протестацією послів Волинського воеводства на сеймі 1609 р. – князя Костянтина Заславського і волинського хорунжого Василя Семашка, засвідченою волинським воеводою князем Янушом Заславським і внесеною до варшавських гродських книг¹². Суть протестації полягала в запереченні апробації сеймом 1607 р. надання ленного права на Радомишль (Луцький повіт) Адамові Прусиновському¹³. Апробація сталася без відома волинських послів і всупереч інструкції сеймику. Протестуючі просили, щоб протестація була прийнята в королівській канцелярії з виданням їм засвідченої копії¹⁴. Попри сподівання прохачів канцелярія їх протестацію не вписала і вони звернулися до варшавського гроду. З часом подібна практика стала звичайною. Так, волинські послі на сеймі 1635 р., виконуючи пункт інструкції сеймику свого воеводства, що передбачав розгляд податкових питань на сеймі лише після вирішення релігійної проблеми, внесли протестацію до варшавських гродських книг¹⁵. На кінець 1630–х рр. регіональні сеймики вже цілком погодилися з такою практикою. Волинський сеймик 1639 р. в інструкції своїм послам на сейм вимагав, щоб протестації послів у державних справах, особливо щодо юридичних колізій, у варшавському гроді приймалися відразу¹⁶.

---

⁸ Див. тестамент луцького земського судді Ярофея Гойського від 27 червня 1580 р., внесений 26 березня 1581 р. до книги РМ його дружиною Ганною Козинською з причини нефункціонування кременецького земського уряду у зв’язку зі смертю земського писаря Григорія Болбаса–Ростоцького (РГАДА, ф. 389, оп. 1, д. 195, л. 433–439об.).

⁹ Там же. Л. 429–432об.

¹⁰ Balzer O. Kancelarie i akta grodzkie w wieku XVIII / Odbitka z “Przewodnika Naukowego i Literackiego”. Lwów, 1882. S. 14.

¹¹ РГАДА, ф. 389, оп. 1, д. 220, л. 164об.: “*wiernie slowo w slowo wyjqwszy stronie potrzebującej in forma authentica*”.

¹² Biblioteka PAN w Krakowie, oddz. rękopisów, rkps 8355: Teki Pawińskiego, nr 38.

¹³ Volumina legum. T. II. S. 445.

¹⁴ Biblioteka PAN w Krakowie, oddz. rękopisów, rkps 8355: Teki Pawińskiego, nr 38.

¹⁵ ЦДІАК, ф. 25, оп. 1, спр. 195, арк. 267–267зв.

¹⁶ Архив ЮЗР. Ч. II. Т. 1. С. 258.

Внесення до метрики протестацій і маніфестацій дозволялося насамперед персоналу канцелярії. Протягом тривалого часу перебуваючи на королівському дворі, канцеляристи інколи просто не мали змоги вносити протестації до гродських книг свого повіту. Так, 31 грудня 1578 р. руський писар Л.Пісочинський вніс протестацію проти князя Кирика Ружинського¹⁷. 11 лютого 1662 р. до книги РМ за дозволом канцлера була внесена маніфестація Самуеля Фляки, який у 40–х рр. працював у канцелярії, про наявність серед майна померлого швагра Войцеха Гепнера речей своєї дружини¹⁸. Можливість впису протестацій і маніфестацій до РМ зумовлювалась нефункціонуванням відповідного гродського чи земського уряду. Зокрема, 15 листопада 1663 р. в королівському обозі за Дніпром, навпроти Ржищева, було дозволено вписати маніфестацію Гелени Подгаєцької про вбивство підданими її чоловіка Андрія Лисичинського і знищення всіх маєткових документів, *“оскільки книги воєводства Київського як земські, так і гродські, донині в цих краях не відкриті”*¹⁹. Зрештою, відомі випадки впису до книг протестацій *“на властное розказане”* короля. У квітні 1597 р. за королівським розпорядженням Ф.Олешко вписав до РМ дві протестації: київського поборці Єсифа Малицького на київських землях Богдана, Федора й Каспера Стрибилів щодо відмови ними сплатити побор і погроз на адресу Є.Малицького та київських землян Суринів на білоцерківського старосту князя Януша Острозького про прилучення ним їх родинних маєтностей Марунина, Рокитни, Ольшаниці й Киртулгаєва до свого староства²⁰.

Реляції – це донесення про виконання судових та урядових доручень, найчастіше про вручення позовів²¹ і упоминальних листів²², рідше про виконання оглядин на місцях втрат певної документації²³ тощо. Звичайно реляції заносилися до книг зі слів того чи іншого урядника, яким, як правило, був возний. Фіксація реляції у книзі РМ автоматично не передбачала видачі з неї випису; про це свідчить відсутність відповідної формули. Другий Литовський статут відніс реляцію возного до юридичних доказів (*див. розд. VI.2*), а це зобов'язувало канцелярію у разі вимоги зацікавленої сторони видавати виписи з потрібних їй для захисту в суді власних інтересів реляцій.

Найбільш масовою групою судових вписів, які оформлялися Руською канцелярією в результаті відбуття асесорських, реляційних і сеймових судів, були судові рішення. У залежності від того, хто вигравав процес – позивач чи відповідач, вони могли творити новий правовий стан, але частіше засвідчували перед тим існуючий; могли залишати його в невизначеному стані, коли розгляд справи переносився. Різновидність судових рішень досить велика: *отложенъе* або арешт (призупинення розгляду справи до наступної судової сесії), *зданъе на первиши позовъ* або контумація

¹⁷ AGAD. MK, sygn. 122, k. 339–339v.

¹⁸ РГАДА, ф. 389, оп. 1, д. 220, л. 142; Пам'ятки історії Східної Європи. Т. V. С. 283.

¹⁹ РГАДА, ф. 389, оп. 1, д. 220, л. 163об.–164об.; Пам'ятки історії Східної Європи. Т. V. С. 319–320: *“poniewasz xiegi woiewództwa Kiiowskiego tak ziemskie, iako i grodzkie, dotąd w tych kraiach nie są otworzone”*.

²⁰ РГАДА, ф. 389, оп. 1, д. 201, л. 130об.–131об., 131об.–132об.

²¹ Там же. Д. 198, л. 102–102об.; д. 199, л. 114–114об.; д. 200, л. 158об.

²² Там же. Д. 198, л. 58об.–59; д. 199, л. 55об.–56.

²³ Там же. Д. 201, л. 76об.–77.

перша (попереднє заочне рішення суду), *отосланье sprawy* (до іншого суду), рескта (продовження строку), *евазія* або *декрет волности* (звільнення відповідача від позову), *скасованє sprawy* або *реляксація*, *поднесене выволанья* або публікація баніції, декрет інфамії, касація інфамії, лімітація (перенесення строку відбуття судової сесії чи відкладення однієї справи або групи справ на розгляд наступної судової сесії), межовий акт (рішення комісарського суду щодо кордонів між земськими та королівськими володіннями чи певними адміністративними одиницями) та ін. При розгляді судом кримінальних справ окремою стадією судочинства було розслідування – шкрутініум (*див. розд. VI.2*). З огляду на зміст всі судові рішення досить чітко поділяються на дві частини. Перша охоплює виклад спірних пунктів та перебіг розправи, чи так звану “контроверсію сторін”, друга – остаточний вирок²⁴. Саме вирок як підстава нових правових стосунків між сторонами визначав той чи інший різновид судового декрету.

До *адміністративних вписів* відносяться вписи, зв’язані з виконанням канцелярією чи її персоналом своїх службових обов’язків. У книгах РМ вони представлені писарськими присягами (*juramenta*)²⁵. До цієї групи вписів можна також умовно віднести писарські нотатки в книгах про свої від’їзди та приїзди до двору, проведення ревізії книг метрики, передачу книг у завідування іншим писарям, певні особливості діловодства та їх причини²⁶ тощо.

Згідно з дуже вірогідним джерелом – підручником про риторику, опрацьованим на початку XV ст. писарем Коронної й краківської гродської канцелярії Ежи з Хростова²⁷, власне дипломатичний матеріал канцелярії поділяється на листи (*epistolae*) і привілеї (*privilegia*). Відомий польський історик – знавець дипломатики Владислав Семкович виділив ще групу вироків та позовів (фактично – судові документи) і мандати²⁸. На нашу думку, з цим слід погодитися.

Привілеї поділяються на вічністі (вічні) і дочасні (тимчасові)²⁹. Про органічність такого поділу для Руської канцелярії свідчить у назвах книг РМ формулювань “*данинь вечных и дочасных*”³⁰. *Вічні привілеї* вирізняються своїм правовим характером (“на вічність”), а також більш широкою розбудовою формуляру, що проявляється швидше як тенденція, ніж закономірність, у періодичній наявності інвокації, аренги і кінцевого переліку свідків. Зважаючи на своє соціальне призначення найбільш обіговими в Руській канцелярії були привілеї маєткові та міські. Перші стосувалися надань королівських земель з правом користування на ленному або володіння на земському праві. Дещо вирізнялися за своїм характером привілеї спадкові чи, інакше, кадуки. Їх поява була

---

²⁴ *Balzer O.* Kancelarie i akta grodzkie... S. 31.

²⁵ Пам’ятки історії Східної Європи. Т. V. С. 50: присяга Стефана Казимира Ганкевича на руське писарство від 8 квітня 1653 р.

²⁶ Див. наприклад: РГАДА, ф. 389, оп. 1, д. 202, л. IVоб., 169–169об.; д. 204, л. 1; д. 202, л. 152об.; д. 208, л. 1.

²⁷ *Klimecka G.* Z historii tworzenia języka dokumentu polskiego wieków średnich. Formularz ciechanowski. Warszawa, 1997. S. 24–25. Про формуляр Ежи з Хростова див. статтю Геневефи Войцех–Масловської (*Wojciech–Masłowska G.* Dwa krakowskie libri formularum z XV wieku // *Studia Źródłoznawcze.* Warszawa; Poznań, 1972. T. XVII. S. 119–131).

²⁸ *Semkowicz W.* Encyklopedia nauk pomocniczych... S. 59.

²⁹ *Sulkowska–Kuraszowa I.* Polska kancelaria królewska... S. 45–46.

пов'язана з конфіскацією права власності у осіб, звинувачених у зраді вітчизни, або ж з переходом земських маєтностей у власність короля в разі відсутності спадкоємців тих маєтностей і з наступним наданням їх певним особам. Маєткові привілеї у Руській канцелярії отримували назву “данини”, яка була нею успадкована від канцелярії ВКЛ з її литовсько–руською дипломатичною традицією. Серед міських привілеїв до вічних належать три різновиди привілеїв: локаційні (осади, фундації містечок), магдебурзькі (надання магдебурзького права), торгово–ярмаркові (надання містам права на торги і ярмарки). Також до вічних привілеїв належать нобілітації (привілеї на шляхетство), для яких характерний формуляр, що має фактично всі структурні компоненти, зокрема, інвокацію, перпетуаційну формулу (“на вічну для справи майбутньої пам'ять”), аренгу і кінцевий перелік свідків. Зважаючи на повний формуляр нобілітацій, їх відносять до урочистих привілеїв³¹.

Тимчасові привілеї стосувалися пожиттєвих надань на адміністративні уряди і церковні посади. В перший час функціонування Руської канцелярії ще зустрічалася практика, характерна для литовської канцелярії, надання привілеїв тимчасового характеру не на пожиттєвому праві, а “до ласки нашого господарського”. У 1594 р. Руською канцелярією був виданий привілеї Войтехові Хотимерському на Любецьке й Лоївське староства із запевненням, що відібрання їх від В.Хотимерського може статися тільки за умови його “лучшого опатрєня”, тобто надання більш прибуткової королівщини, тоді як раніше, “часу недавно прошлого под Латернею”, староства давалися йому “до ласки н(а)шого г(оспода)рское”³². До тимчасових документів відносяться лібертаційні привілеї – звільнення міст від сплати тих чи інших податків на певний термін, що пов'язувалося з якимись надзвичайними подіями: татарськими нападами, пожежами, епідеміями. Сюди ж належить віднести консенси (королівські дозволи на уступку маєтностей чи урядів). Термін дії консенсу обмежувався часом життям адресата³³.

Привілеї можна віднести до диспозитивних документів, тобто таких, які створюють нове правове становище адресата. Існували ще *засвідчувані привілеї* або *інсєрти*. Інсєрти являли собою нові привілеї, до складу яких включалися попередні. Інсєрти, які не затверджували зміст включених до них привілеїв, отримали назву відімусів; ті, які затверджували, звалися трансумптами³⁴. Відімус переслідував одну мету – заміну самого оригіналу. Особа – власник оригіналу – зверталася до експонента з проханням видати вірчу копію; експонент наказував спорядити випис з представленого оригіналу і додавав до випису засвідчу клаузулу: “*тоть листь... з розказаня нашого*

³⁰ Див. наприклад: РГАДА, ф. 389, оп. 1, д. 191, л. II; д. 195, л. I.

³¹ Maleczyński K. Zarys dyplomatyki polskiej wieków średnich. Wrocław, 1951. Cz. 1. S. 26.

³² РГАДА, ф. 389, оп. 1, д. 200, л. 118об.–119; Архив ЮЗР. Ч. VIII. Т. 5. С. 266–267.

³³ Див. випадок, описаний А.С. Радзивіллом. Горodelський староста Станіслав Габріель Зборовський за два роки перед смертю отримав від короля Владислава IV дозвіл на уступку староства особі, прізвище якої мав сам вписати до консенсу. За життя він не прийняв. Попри те, що один з братів Зборовського (Ієронім чи Пйотр) вписав своє прізвище та ім'я до консенсу й оформив уступку (цєсію) у гродськьому уряді, король надав староство Кшиштофові Харлінськьому. Сеймовий суд, що розглядав у 1639 р. цю справу, присудив староство К.Харлінськьому (*Radziwill A.S. Pamiętnik o dziejach w Polsce*. Т. 2. S. 183).

³⁴ Maleczyński K. Zarys dyplomatyki polskiej... S. 20–21.

до книг канцелярії н(а)шоє Коронное и в сесь листъ н(а)шъ видимусь вписан есть...”³⁵. Відімуся в умовній ієрархічній драбині правових доказів розміщувалися шляхтою нижче оригінала. Окремі її представники, коли відімуся містили невідгідний для них зміст, могли останні трактувати досить зневажливо. При розгляді 19 квітня 1613 р. в асесорському суді справи між овруцьким старостою князем Михайлом Вишневецьким і овруцькими боярами Волковськими на предмет невиконання останніми повинностей на користь Овруцького замку у відповідь на наведення відповідачами відімуся з київських земських книг двох листів Казимира IV, де ці бояри називаються зем'янами, прокуратори М.Вишневецького коронний віце-інстигатор Ян Гумовський і Каспер Пепловський стверджували, “же тыє шляхецтва не дали, ани датъ могутъ...”, до того ж, “же не самыє орииналы листовъ, але только якієсь видимусы съ книгъ вынятыє”³⁶. Трансумпт являє собою не стільки дублікат документа, скільки новий документ, який включає, крім попереднього документа, ще й його підтвердження. Трансумпт, таким чином, є окремим документом, який має свої власні формули: кожний трансумпт посідає власний протокол, потім іде трансумптований документ, далі – есхатол³⁷. На відміну від відімуся, трансумпт є узагальнюючим, об'єднуючим поняттям для декількох різновидів вірчих копій. Найбільшого поширення в Руській канцелярії набуло підтвердження чи конфірмація. (трансумпт привілею). На думку відомого німецького історика Гаррі Бреслау, до трансумптів належить зарахувати також реновації (повернення власникові нерухомої маєтності, з якихось причин у нього конфіскованої)³⁸. Якщо з цим погодитися, то до групи засвідчуваних привілеїв слід віднести також: реституції (повернення в стан шляхетства), визнання шляхетства та консервації (збереження маєтності за існуючим власником). Необхідно відзначити, що в останніх випадках підтверджувальні клаузули були значно менш виразно окреслені, ніж у конфірмаціях.

Від судових вписів, про які зазначалося вище, слід відрізнити *судові документи*. До них належать позови й вироки судів. Позови, які вручалися возним, окремо до канцелярських книг не вписувалися, лише як складові частини судових декретів. У зв'язку з цим позов не можна було замінити копією, бодай і офіційно засвідченою³⁹. Практика внесення реляцій возних про покладення чи вручення позовів, вживана у Руській канцелярії у другій половині XVI ст., далі фактично відмерла, поступившись, ймовірно, практиці внесення цих реляцій до городу повіту, у межах якого покладався чи вручався позов. Інакше виглядає справа із судовими вирокми (декретами). Їх вписували до книг і видавали сторонам процесу одночасно. Інколи фіксація вироку до книг могла й випереджувати видання декрету учасникам судового процесу. Зумовлювалося це особливостями діловодства при здійсненні судочинства. Вирок сторонам оголошувався з декреталу (книги протоколів); декрет споряджався у канцелярії через деякий час по

---

³⁵ РГАДА, ф. 389, оп. 1, д. 196, л. 233об.

³⁶ Там же. Д. 205, л. 58.

³⁷ *Semkowicz W.* Encyklopedia nauk pomocniczych... S. 105.

³⁸ *Bresslau H.* Handbuch der Urkundenlehre für Deutschland und Italien. Berlin, 1958. B. I. S. 59.

³⁹ *Łosowski J.* Kancelarie miast szlacheckich... S. 159.

тому і лише після впису міг видаватися сторонам як екстракт (випис)⁴⁰. В окремих випадках декрет королівського чи сеймового суду вписувався до книг після того, як зацікавлена особа вже отримувала його на руки⁴¹.

Дискусійним в історіографії є виділення такої групи документів, як *мандати*. Мандати являли собою королівські розпорядження урядникам, які, не створюючи нову юридичну ситуацію, виступали підставою для певних адміністративних дій⁴². С.Кентшинський не вбачав потреби виділяти мандати в якусь окрему групу, залічивши їх до документів, під якими фактично розумів привілеї (дипломи)⁴³. Владислав Семкович та Кароль Малечинський вважали, що мандати є окремою групою документів⁴⁴. Александр Гейштор, Марія Белінська, Гражина Клімецька пропонують залічити мандати до відкритих листів⁴⁵. Дослідниця польської королівської канцелярії кінця XIV–XV ст. Ірена Сулковська–Курасьова, не виділяючи мандати в окрему групу документів, відзначає, що формуляр частини мандатів є наближеним до тимчасових привілеїв, а частини – до листів⁴⁶. Якщо врахувати кількісний і видовий ріст документальної продукції королівської канцелярії від кінця XIV до середини XVI–XVII ст., то слід вважати, що мандати на цей період стали цілком самостійною групою документів.

До цієї групи належать універсали – послання короля, що повідомляли широкому загалові про певну подію або ж містили в собі розпорядження щодо збору посполитого рушення, скликання сеймиків, податкових нововведень, військових дій, які стосувалися всіх обивателів⁴⁷. Універсали також видавалися канцелярією у випадку уведення старости чи державці в держання королівщини⁴⁸. Якщо канцелярія видавала королівське розпорядження, яке передбачало виконання певним урядом, урядником або визначеною комісією конкретного королівського доручення, то такий документ був власне мандатом. Мандат був звернений до вузької групи осіб або стосувався питання, яке мало місцеве значення⁴⁹. Подібною для формуляра універсалів і мандатів

⁴⁰ Див. книгу екстрактів судових декретів, виданих Руською канцелярією (AGAD. Tak zw. ML, dz. IVB, nr 37).

⁴¹ Ibid. К. 15–16v. 22 листопада 1646 р. Руська канцелярія вписала “*do xiąg Cancellarii naszej Ruskiej na affectatię strony potrzebuiącej*”, тобто позивача ксьондза Олександра–Ігнатія Сльця, контумацію сеймового суду, видану на подружжя Каспера і Марину Орхівських про безпідставне звинувачення позивача у нападі на місто відповідачів Обиходи (див. впис до РМ: РГАДА, ф. 389, оп. 1, д. 214, л. 357об.–358).

⁴² *Kętrzyński S. Zarys nauki...* S. 54; *Klimecka G. Z historii tworzenia języka dokumentu polskiego...* S. 25.

⁴³ *Kętrzyński S. Zarys nauki...* S. 54.

⁴⁴ *Semkowicz W. Encyklopedia nauk pomocniczych...* S. 105; *Maleczyński K. Zarys dyplomatyki polskiej...* S. 26.

⁴⁵ *Gieysztor A. Zarys nauk pomocniczych historii. Warszawa, 1948. T. 1. S. 70–72; Bielińska M. Kancelarie i dokumenty wielkopolskie XIII wieku. Wrocław, 1967. S. 40; Klimecka G. Z historii tworzenia języka dokumentu polskiego...* S. 24–25.

⁴⁶ *Sulkowska–Kuraszowa I. Dokumenty królewskie...* S. 55–56.

⁴⁷ *Новицкій И.П. Справочный словарь юридических терминов древнего актового языка Юго-Западной России. Киев, 1871. С. 29.*

⁴⁸ Див., наприклад, універсал від 9 квітня 1613 р. до підданих Вінницького староства про “послушенство” новопризначеному старості Олександрові Балабану (РГАДА, ф. 389, оп. 1, д. 206, л. 2об.).

⁴⁹ Див., наприклад, мандат від 12 січня 1614 р. з дорученням відповідним органам за проханням київських міщан вести облік витрат, які вони мають від утримання козаків і жовнірів (Там же. Л. 10–10об.).

є публікація типу *“Всімъ вобецъ и кождому зъ особна”*⁵⁰, що подає перелік адресатів – соціальних груп, урядників чи урядів. Формуляри мандатів характеризуються також відсутністю короборації. Це явище як тенденція було характерним для польської королівської канцелярії ще в другій половині XV ст.⁵¹

Одним з найбільш численних видів продукції Руської канцелярії були *листи*. Листи з трьох основних властивостей документа: а) творення нового правового стану, б) доказовість перед судом, в) перенесення певного правового стану з однієї особи на іншу⁵² – не мали жодної і тому справедливо не відносяться до документів. Листи поділяються на закриті, які у литовській канцелярії називали “зашитими”⁵³, та відкриті, які, згідно з термінологією тієї ж канцелярії, йменувалися “отвороними”⁵⁴. Характерною рисою формуляру листів є наявність салютації. Саме на особливостях салютації наголошувала інструкція королівської канцелярії 1630–х рр., рекомендуючи персоналу змінювати її зміст у залежності від адресата: до шляхтича – *“Шляхетний, вірно нам милий”*, до урядника – *“Уроджений, вірно нам милий”*, до городового старости, що одночасно був і воєводою, – *“Вельможний, щиро нам милий”* і т.д.⁵⁵ Під впливом твору Єжи з Хростова ряд польських дослідників (С.Курась, Г.Клімецька) вважають, що не салютація є характерною рисою листів, а клаузула: *“ad quos presentes pervenerint”* або *“qui presentibus fuerint requisiti”*⁵⁶. Проте для листів, які розсилалися канцелярією у межах Речі Посполитої протягом ведення РМ, такі клаузули не були притаманні. У формулярі листів дипломатичного характеру, які споряджались до урядовців Кримської держави, вживалася скорочена публікація типу *“Ознаймуемы”*⁵⁷. Для формуляру листів є характерна відсутність короборації; у датумі чергуються *“дан”* і *“писан”*.

Крім згаданих різновидів документації, від діяльності Руської канцелярії збереглися різні папери, що відображають етапи творення документа чи книги вписів. З огляду на те, що вони не опрацьовувалися у окремі томи, більшість з них не збереглася. У польській архівістиці за такими паперами закріпилася назва *“розрізнені акти”*⁵⁸.

⁵⁰ Див. Там же. Д. 193, л. 75об.

⁵¹ *Sulkowska-Kurasiowa I. Polska kancelaria królewska... S. 81.*

⁵² *Maleczyński K. Zarys dyplomatyki polskiej... S. 9.*

⁵³ Див.: *Lietuvos Metrica. Knyha Nr. 564 (1553–1567) / Parengė A. Baliulis. Vilnius, 1996. P. 115, 137; Lanno H. Великое княжество Литовское... С. 376.*

⁵⁴ *Lietuvos Metrica. Knyha Nr. 564. P. 120; Lanno H. Великое княжество Литовское... С. 376.*

⁵⁵ *Kancelaria koronna a Sejm walny. Instructuarium / Oprac. W. Krawczuk. Warszawa, 1995. S. 96: “Szlachetny, Wiernie nam mily”, “Urodzony, Wiernie nam mily”, “Wielmożny, Uprzejmie nam mily”. Практика Руської канцелярії узгоджується з цими нормами інструкції: *“Вельможный, щире намъ милый”* – у листах короля Стефана Баторія до київського воєводи, володимирського старости князя Костянтина–Василя Острозького від 23 липня 1579 р. з Тикоцина та до брацлавського воєводи князя Андрія Вишневецького 1576 р. (брак точнішої дати) з Цехановца (РГАДА, ф. 389, оп. 1, д. 216, л. 31–31об., 33–34), *“Урожонны, верне намъ милый”* – у листі Стефана Баторія до волинського каштеляна, овруцького старости Михайла Мишки–Варковського від 9 серпня 1576 р. з Варшави (Там же. Л. 58–58об.).*

⁵⁶ *Kuraś S. Przywileje prawa niemieckiego miast i wsi małopolskich XIV–XV wieku. Wrocław, 1971. S. 10; Klimecka G. Z historii tworzenia języka dokumentu polskiego... S. 25.*

⁵⁷ РГАДА, ф. 389, оп. 1, д. 216, л. 58об.

⁵⁸ *Bielecka J. Metoda opracowania akt luźnych pochodzących z urzędu i instytucji okresu księgi wpisów // Archeion. 1974. T. LXI. S. 33.*

До таких актів належать протоколи засідань сеймового суду, чернетки окремих привілеїв (див. розд. I.3).

Аналіз продукції Руської канцелярії показує, що її персонал споряджав і вписував документацію, характерну для польської королівської канцелярії. Сумнівно, щоб при спорядженні документів, мандатів чи листів персонал канцелярії широко використовував формулярники, до чого схиляються й дослідники Коронної канцелярії, зокрема, І.Сулковська–Курасьова⁵⁹. Більше значення мали книги вписів, які містили різновиди привілеїв, мандати та листи, що використовувалися писарями як зразки. Фактором, який не сприяв зверненню персоналу Руської канцелярії до формулярників, була мова їх написання – латина, що, зважаючи на недостатнє її знання першими руськими писарями, унеможливило ефективне їх використання. Сказане не означає відсутності рецепції теоретичних розробок авторів формулярників. Запропонована ними структура різної канцелярської документації, окремі клаузули, засвідчувані формули впроваджувалися до литовської, а потім і безпосередньо до Руської канцелярії, писарями й секретарями, які отримали освіту в університетах латинської традиції, а також за допомогою польськокомовного документа, що у другій половині XVI ст. набув ширшого поширення в практиці польської королівської канцелярії. Дещо відмінна ситуація у Руській канцелярії склалася щодо спорядження листів, особливо тих, які писалися масово, у великій кількості у зв'язку зі скликанням сеймиків та сеймів. Починаючи з кінця XVI ст., коли ця канцелярія видавала такі листи польською мовою, її персонал безперечно орієнтувався на інструкції, які подавали рекомендації працівникам Коронної канцелярії щодо спорядження й розсилання передсеймової документації (див. розд. VI.1).

IV.2. Форма впису до книг

Форма впису до книг у Руській канцелярії залежала значною мірою від того чи фіксований документ був виданий канцелярією чи до неї надходив. У першому випадку документ фіксувався “слово в слово”. При цьому основою для впису послугував оригінал або ж поправлений концепт документа, а сам впис відбувався незадовго до чи незабаром по виданні документа. Ініціатива впису таких документів виходила або власне від експонента (вкрай рідко), або від сейму, а найчастіше від керівників канцелярії⁶⁰. Документи, що надходили до канцелярії, заносилися до книг у формі обляти й у формі зізнання. Ініціатором впису в такому випадку виступала або приватна особа, або група осіб. При облятній формі фіксації документ вписувався до метрики дослівно, а облятованому документові передувала клаузула, яка вказувала ім'я ініціатора подання

⁵⁹ *Sulkowska–Kurasiowa I. Dokumenty królewskie... S. 94–96.*

⁶⁰ В архіві Замойських зберігаються розпорядження канцлерів Яна й Томаша Замойських, що стосувалися роботи канцелярії. 17 квітня 1601 р. Я.Замойський вислав до великого секретаря Вавринця Гембіцького лист, до якого були додані в цедулах 22 розпорядження канцлера. Окремі з них стосувалися функціонування канцелярії. Зокрема, канцлер надслав виправлені ним декрети сеймового суду декретовому писареві Павлові Щербичу та наказував одному з писарів не видавати ніяких документів з канцелярії доти, доки канцлер не надішле відповідне розпорядження (AGAD. Archiwum Zamoyskich, sygn. 645, s. 231–234).

“*пероблятам*” документа, інколи відомості про його матеріал та печатку і закінчувалася виразом “*которыи (документ) слово в слово так се в себе маеть*”.

Слід відзначити, що канцелярська термінологія в Руській канцелярії була неусталеною, неуніфікованою. Головна причина цього, на наш погляд, полягала у своєрідному перехідному стані від канцелярської традиції ВКЛ до традиції Коронної канцелярії. Як наслідок, в Руській канцелярії на старі, успадковані від князівської канцелярії терміни накладалися нові, латинізовані терміни, притаманні Коронній канцелярії. Даний процес ішов відносно повільно в силу збереження для книг РМ руської мови як мови акотворення. В результаті старі та нові терміни в РМ вживалися вперемішку, узалежнюючись від різних суб’єктивних чинників, в т. ч. і особистих уподобань писаря чи підписка. Тому не всі вписи—обляти у своїх заголовках підкреслювали характерну для них облятаційну форму впису. Так, при облятації виписів з гродських чи земських книг впис до РМ часто визначався як “*вписанъе*”. У разі, коли випис з гродських чи земських книг, представлений до облятації в РМ, містив приватний документ, впис діставав нерідко заголовок “*перенесенъе права*”. Якщо ж приватний акт облятувався відразу до канцелярських книг, минаючи інстанцію гродських чи земських судово—адміністративних установ, його впис ідентифікувався як “*сознанъе*”, рідше “*вызнанъе*”. Те, що під означеними термінами в Руській канцелярії розумілася саме облята, не викликає сумнівів. На користь цього свідчить однаковий “облятаційний” характер вписів. Ось приклади облятування. У 1611 р. типове “*вписанъе*” урядового випису Овруцького господарського замку було зафіксоване в РМ як “*Облята выпису овруцкого Пашутичови*”⁶¹. У 1618 р. серед трьох листів, поданих “*пер облятам*” до книг Руської канцелярії Лаврином Лозкою, був і один приватний документ — дільний лист спадкових маєтностей між сестрами Марією Лозкою та Ориною Суцанською (у дівочтві — Юхновичами)⁶², впис якого до РМ раніше міг би виступати як “*сознанъе*” чи “*вызнанъе*”. Нарешті, у 1663 р. в РМ знаходимо типове “*перенесенъе права*” — впис випису з київських земських книг 1582 р., який містить акт продажу села Монастирище Київського повіту Петром Лопатинським Остафієві Шкаровському; цей впис називається “*Облята...*”⁶³.

Дещо складніше виглядає справа з іншою формою впису — зізнанням. Під цим терміном розуміється впис до книг не цілісного документа, а лише його змісту. Артикул 57 “О доводехъ листовныхъ” Розділу IV Другого Литовського статуту визнав юридичну силу доказів оповідань (зізнань), внесених до книг великокнязівської канцелярії⁶⁴. Як справедливо відзначив свого часу Освальд Бальцер, для означення даної форми впису не виробилася жодна загальна назва. На його ж думку, назвати її можна зізнанням, поняттям, яке, зрештою, не належить ототожнювати з латинським *rescognitio*, тим більше, що останнє мало значно вужчий діапазон вжитку, означаючи впис контракту⁶⁵.

---

⁶¹ РГАДА, ф. 389, оп. 1, д. 205, л. 60б.—8.

⁶² Там же. Д. 207, л. 89—91.

⁶³ Там же. Д. 220, л. 169—171об.

⁶⁴ Статут Великого князства Литовського... С. 95.

⁶⁵ Balzer O. Kancelarie i akta grodzkie... S. 15.

У книгах РМ представлені два види зізнання, які посідають приблизно однакове правове значення (як правило, це перенесення юридичної сили з однієї особи на іншу), але докорінно відрізняються за формою впису до метрики. Перший вид зізнання, вже згаданий вище, характеризується облятаційним характером впису. При такому зізнанні петент (прохач) особисто “ставав” у Руській канцелярії, “зізнавав” про певну угоду, контрагентом (учасником) якої був, представляв оригінальний лист цієї угоди і просив його вписати до книг. Впис повністю відтворював зміст і текст угоди.

Інший вид зізнання є за формою впису власне зізнанням. У даному випадку петент особисто “ставав” у канцелярії і, прохаючи про впис до книг, зізнавав про ту чи іншу правову акцію. Наведення документальних свідчень при цьому не вимагалось. Лише незначна частина приватних документів могла підлягати подібній формі впису.

Зізнання приватних документів вписувалися до РМ за умови наявності на це королівського консенсу⁶⁶. Більшість зізнань здійснювалися персонально особою, яка поступалася своїм правом іншому контрагентові. Так, 11 березня 1603 р. Павел Пясковський перед книгами РМ зізнав, що він, маючи королівську данину на маєтності у Київському воєводстві – Романівці, Жидівці, Чернявці, Кошляки, Іршики, Ставища, поступається своїм пожиттєвим правом на них князеві Романові Ружинському⁶⁷. Інколи, як для ведення справ у судах, для вчинення зізнань міг застосовуватися інститут заступників. Зокрема, київський підкоморій Самуель Горностай для внесення під час сейму 1615 р. (12 лютого – 27 березня) до книг РМ зізнання своєї угоди з Йосифом Веляміном Рутським щодо обміну маєтностями у Київському воєводстві надіслав до канцелярії свого повіреного – слугу Войцеха Храновського, обґрунтовуючи своє нез’явлення татарським вторгненням у Київщину. Однак ця угода не була вписана, бо, за версією С.Горностая, не з’явився Й.В.Рутський⁶⁸, а, згідно з протестацією Й.В.Рутського, не з’явився С.Горностай⁶⁹. Цілком ймовірно, що Й.В.Рутський не визнав повіреного київського підкоморія за повноважну особу.

Подібній формі впису підлягали також протестації, маніфестації та реляції. В основу їх вписів була покладена усна заява петента у випадку протестацій чи маніфестацій або ж офіційної особи у випадку реляцій. Документальних свідчень для підтвердження даної заяви у канцелярії від ініціатора впису не вимагалось. Зважаючи на цю особливість фіксації протестацій, маніфестацій і реляцій, О.Бальцер визначав форму їх впису як просте зізнання⁷⁰. Натомість, при вчиненні зізнання приватного документа, сам зміст зізнання міг бути поданий до канцелярії як в усній, так і в письмовій формі⁷¹.

Траплялася посередня форма зізнання, яка полягала як у поданні усної заяви петента, так і в пред’явленні правової основи заяви – тексту угоди чи правочину. Так,

⁶⁶ РГАДА, ф. 389, оп. 1, д. 206, л. 140–141об.: Угода від 17 грудня 1614 р. між київським підкоморієм С.Горностаєм і київським уніатським митрополитом Й.В.Рутським про обмін маєтностями у Київському воєводстві мала бути вписана до книг РМ згідно з консенсом під час сейму 1615 р.

⁶⁷ Там же. Д. 203, л. 37об.–38.

⁶⁸ Там же. Д. 206, л. 140.

⁶⁹ Там же. Д. 207, л. 36об.–37.

⁷⁰ *Balzer O. Kancelarie i akta grodzkie...* S. 16.

⁷¹ *Ibid.* S. 15.

1670 р. князь Олександр–Януш Острозький–Заславський, частково особисто, частково зі своїми контрагентами, зізнав у Руській канцелярії ряд приватних угод з метою їх апробації чи роборації⁷². Очевидно, що князь та його контрагенти “зізнавали” угоди в усній формі, але при цьому обов’язково показували оригінальні документи і після написання чорнових варіантів зізнань ставили під ними свої підписи⁷³. Таким чином виходила усна форма зізнання з письмовим засвідченням петентів.

Спостереження над зізнаннями приватних контрактів до книг РМ вказують на те, що окремі контракти (міна, наймання речей) зізнавалися в канцелярії обома сторонами, а інші, зокрема, ручний запис (застава або пігнус), – лише однією – заставодавцем. Витлумачити це можна за допомогою характерного для римського права, що активно реципіювалося в континентальній Європі, в т.ч. і Речі Посполитій, поділу контрактів на односторонні й двосторонні. Односторонній контракт – це зобов’язання, при якому одна сторона має лише права, а інша лише обов’язки. Типовим одностороннім контрактом був ручний запис. Застава відігравала роль засобу забезпечення виконання іншої односторонньої угоди – позики (*mutuum*). При заставі позичальник виступав як кредитор, що надавав у володіння позикодавцю річ (як правило, нерухомість) без права розпорядження нею та з умовою повернення при вчасному відданні позики. Позикодавець у такому випадку вважався боржником. У канцелярії вимагалось тільки зізнання кредитора. Двосторонні контракти передбачали наявність зустрічних зобов’язань, тобто права й обов’язки поділялися між сторонами⁷⁴. При зізнанні таких контрактів у канцелярії вимагалася присутність обох сторін.

IV.3. Спосіб реєстрації

Основою для впису документа до РМ виступали або оригінал, або ж поправлений концепт. Концепт являв собою щось подібне на шкіц (короткий виклад змісту) документа, який містив лише найбільш важливі деталі правового акту⁷⁵. Як свідчить дипломатична практика, інколи до одного документа писалося до 4 видів концептів: а) концепт простий, без коректур; б) концепт, правлений його укладачем; в) концепт з правкою секретаря чи керівника канцелярії; г) забракований чистопис, який вважали за концепт з коректурами⁷⁶. Для реєстрації у книги РМ використовувалися

---

⁷² Апробація – підтвердження особою свого попереднього одностороннього зобов’язання, що може вести до перепису тексту угоди. Роборація – двостороннє підтвердження контракту, засвідчення його юридичної сили (*Горбачевский Н.* Словарь древнего актового языка Северо-Западного края и Царства Польского. Вильна, 1874. С. 316). У практиці Руської канцелярії різниця між цими двома формами засвідчення приватних договорів з невідомих нам причин часто не проводилася (Пам’ятки історії Східної Європи. Т. V. С. 459–464).

⁷³ РГАДА, ф. 389, оп. 1, д. 220, л. 255–258; AGAD. MK, sygn. 171, k. 64, 65v.–66 v.

⁷⁴ *Долждев Д.В.* Римское частное право. Москва, 1997. С. 486–487, 510; *Бартошек М.* Римское право. С. 207, 244, 245.

⁷⁵ *Semkowicz W.* Encyklopedia nauk pomocniczych... S. 89.

⁷⁶ *Stloukal K.* Česká kancelář dvorská 1599–1608. Pokus z moderní diplomatiky (Rozpravy České akademie ved a umění. Třída I. Číslo 76). Praha, 1931. S. 62–63.

концепти останніх двох видів. Саме надходження чи перебування оригіналів та концептів у канцелярії ще не було підставою для їх впису до РМ. Такою підставою мало бути доручення повноважної особи. Тут належить відрізнити, як справедливо відзначив С.Кентшинський, особисте доручення експонента від доручення, виданого одним з керівників канцелярії підпорядкованому йому писареві⁷⁷. З часу, коли в польській королівській канцелярії з'явилися такі посадові особи, як канцлер і підканцлер, дуже рідко траплялося, щоб монарх оминав їх і видавав доручення безпосередньо комусь з урядників канцелярії⁷⁸. Так, 26 лютого 1609 р. руський писар О.Крупецький *“на власное его к(оролевское) м(илости) злецење”* видав мандат про призначення королівських комісарів на визначення границь “пустини” Умань, наданої незадовго перед тим коронним сеймом В.–О.Калиновському в земське володіння⁷⁹. Як правило ж, доручення монарха щодо видання документів адресувалися одному з печатників. Тут належить відрізнити доручення короля, внаслідок якого споряджений документ подавався йому на підпис, та доручення щодо документів, які не вимагали монаршого засвідчення. У останньому випадку один з керівників канцелярії видавав документ чи лист *“на властное росказанье корол.а его м(ил)ости”*, як наприклад, коронний підканцлер Пйотр Дунін–Вольський 20 травня 1574 р. – привілей князеві Михайлові Чорторийському на Житомирське староство та універсал до мешканців староства у зв'язку з входженням староости в його держання⁸⁰.

Інколи до справи видання документа та його впису до РМ втручався коронний сейм. Вже був згаданий випадок, коли коронний сейм 1659 р. не тільки взяв опосередковану участь у виданні цілого пакету привілеїв козацькій старшині, але й видав розпорядження про обов'язковий їх впис до метрики⁸¹. Подібне траплялося досить часто й раніше. Наприклад, 1 квітня 1572 р. на коронному сеймі у Варшаві Руська канцелярія спорядила *“при бытности п(а)нов рад наш(и)хъ коронных, духовных и свецких”* підтверджувальний привілей київському зем'янинові Григорієві Потаповичу–Мошенському на маєтність Пердебу⁸². Більш як через місяць на тому ж сеймі був виданий, знову ж таки в присутності сенаторів, підтверджувальний привілей Григорієві Маслу на землі при Овруцькому замку⁸³.

Як свідчить аналіз вписів до книг РМ, справа видання документів привілейного характеру належала до виключної юрисдикції короля, точніше вимагалася обов'язкове його засвідчення. Проте так було не завжди. У перші роки функціонування Руської канцелярії (1569–1574 рр.) видавати подібні документи могли і керівники канцелярії. Так, виданий у Варшаві 14 серпня 1571 р. привілей Тимофієві Мойсєвичу на овруцьке вйїтвство скріпив своїм підписом тодішній коронний підканцлер Ф.Красінський⁸⁴, а

⁷⁷ Kętrzyński S. Zarys nauki... S. 275.

⁷⁸ Ibid.

⁷⁹ Biblioteka PAN w Kórniku, oddz. rękopisów, rkps 323, k. 2v.–3v.

⁸⁰ РГАДА, ф. 389, оп. 1, д. 193, л. 21–26.

⁸¹ Volumina legum. T. IV. S. 302.

⁸² РГАДА, ф. 389, оп. 1, д. 192, л. 132–132об.

⁸³ Там же. Л. 134об.–136об.

⁸⁴ Там же. Д. 191, л. 202–204об.

видану 1 вересня 1571 р. Є.Висоцькому пожиттєву данину на Межигірський монастир засвідчив коронний канцлер В.Дембінський⁸⁵. Подібні випадки до 1574 р. були далеко непоодинокими. Лише коронаційний сейм 1574 р., обурений, як пише Р.Гейденштейн, всевладдям канцлера В.Дембінського, постановив, що канцлер (як і підканцлер) не мав права видавати жодних привілеїв, що торкалися маєтностей і урядів, без королівського підпису⁸⁶.

Але навіть після цього за печатниками залишилося право видавати подібні документи, якщо їх видача була апробована коронним сеймом. Характерно, що у вписах таких документів до РМ виразно виступає давня канцелярська формула "*datum per manus*". Зокрема, на сеймі 1581 р. (4 лютого) привілей князеві К.Ружинському на Котельню у Житомирському повіті був "*дань через руки*" канцлера Я.Замойського⁸⁷. Така ж ситуація повторилася на сеймі 1590 р., коли сейм апробував вічну данину на Сулу та інші добра князеві Олександрові Вишневецькому; цього разу до формули "*дань через руки*" виявився причетним підканцлер В.Барановський⁸⁸. Безперечно, що дана канцелярська формула стосується виключно видання документа.

Інакше виглядає справа з іншою канцелярською формулою "*ad relationem*". У практиці Коронної канцелярії вона означала факт інформування канцелярії про звершення правового акту, якого мав стосуватися документ. Особи, від імені яких інформація надходила до канцелярії, володіли таким правом або згідно з дорученням короля, або ж виходячи з компетенції своїх урядів⁸⁹. При надзвичайно високому ступені інтегрованості Руської канцелярії у Коронну немає жодних підстав думати, що дана формула могла означати щось інше. Протягом всього періоду ведення книг РМ формула "*ad relationem*" виступає у формах: "*Справа...*", "*Реляція...*", "*За преложєнем...*", "*За справою и преложєнем...*", але завжди означає одне – повідомлення канцелярії про звершений правовий акт. Реляторами (авторами повідомлень) виступають виключно канцлер та підканцлер. Очевидно, що релятор, повідомляючи про зміст тієї чи іншої справи і будучи одночасно керівником канцелярії, якій представляв дану справу, фактично видавав розпорядження про впис до книг. Реляційна формула була, як правило, продуктом процесу фіксації документів у книгах. Про це яскраво свідчить книга "SB–24", де, як правило, чітко виділяються як дата спорядження документа – датум, так і дата його впису до книги – актум. Для прикладу наведемо актум привілею на уряд чернігівського стольника Станіславові Подчаському, виданого у Варшаві 4 травня 1673 р.: "*Діялося у Варшаві в найближчу п'ятницю перед неділею, званою Хрестовою, тобто*

---

⁸⁵ Там же. Д. 192, л. 93об.–94об.

⁸⁶ *Heidensztejn R. Dzieje Polski...* S. 151. На думку Л.Ксєвичя, ординація про канцелярію, яка обговорювалася на коронаційному сеймі, не була ухвалена, але він вважає, що її пункт про обов'язкове засвідчення данин і номінацій королем став нормою (*Kieniewicz L. Projekt ordynacji kancelaryjnej...* S. 719–720). Залишається нероз'язаним питання, коли це сталося. Як свідчить наведений вище приклад видання більш ніж через місяць після завершення сейму підканцлером без королівського засвідчення привілею М.Чорторийському на Житомирське староство, ще деякий час обов'язкового засвідчення вказаних документів королем не вимагалось. Не виключено, що даний привілей є прикладом порушення постанови сейму.

⁸⁷ РГАДА, ф. 389, оп. 1, д. 216, л. 217об.–219об.

⁸⁸ Там же. Д. 199, л. 123–125.

⁸⁹ *Krzyżaniakowa J. Kancelaria królewska Władysława Jagiełły...* S. 27.

дня п'ятого місяця травня року 1673. За справою й поданням превелебного у Богові його милості ксьондза підканцлера коронного”⁹⁰. З цього прикладу видно, що між виданням документа і його вписом до книг проходив певний проміжок часу. Вказівка поряд з датумом і актума документа стає нормою для Руської канцелярії лише в період писарства С.К.Ганкевича – у третій чверті XVII ст. До цього у книгах актум не позначався. Ймовірно, значний часовий розрив між датумом і актумом до середини XVII ст. був явищем випадковим: документ, зазвичай, відразу після видання вписувався до канцелярської книги. На таку думку наводить покійній запис руського писаря Л.Пісочинського щодо часової перерви між виданням і вписом фундаційного привілею на міський статус Базалії для князя К.–В.Острозького. Писар на полях впису цього документа зафіксував: “Тут вільне місце мало залишитися, бо копія цього листа пана воєводи київського, ідучи з Самбора до Кракова, у зв’язку із замоканням возів зіпсувалася й порвалася. Однак це є вписано слово в слово у привілеї короля його милості, на фундацію міста Базиліє даного”. Проте навіть у такому надзвичайному випадку писар не вважав за необхідне навести актум, зафіксувавши лише датум документа – 23 вересня 1578 р.⁹¹

На основі реляції одного з керівників канцелярії писарем споряджався концепт. Писар, який укладав концепт, йменувався в королівській канцелярії Речі Посполитої диктатором⁹². Концепт, уточнений і затверджений одним з керівників канцелярії, ставав чернеткою документа. Після цього наступав етап написання чистовика – так званої “інгросації” або “артикації”. Коли чистопис документа був готовий, релятор перевіряв його зміст та форму і засвідчував, дозволяючи додати до чистовика реляційну формулу⁹³.

Подібна, класична для Коронної канцелярії, схема процесу перетворення реляції у чистовик стосовно Руської канцелярії вимагає деякого уточнення. Ймовірно, що керівники канцелярії реляторами щодо українських документів виступали не завжди. Часто така роль була відведена руському декретовому писареві щодо декретів та руському писареві щодо протестацій, маніфестацій, реляцій, хоч дану думку джерельною інформацією підтвердити поки що не можемо. Стосовно засвідчення чистовиків, напевно, це робив особисто руський писар, оскільки ні канцлер, ні підканцлер руської мови просто не знали. У світлі сказаного, з певними застереженнями слід ствердити наступне: релятором і диктатором у Руській канцелярії могла виступати одна особа – руський чи руський декретовий писар, натомість, інгросатором (писарем чистовика), як правило, був один з підписків. Останню думку опосередковано підтверджує порівняння почерків чорнового й чистового варіантів вписів ряду приватних актів, “зізнаних” 1670 р. в Руській канцелярії князем О.–Я.Острозьким–Заславським та його контрагентами. Протоколи зізнань даних актів у чорновій книзі

⁹⁰ РГАДА, ф. 389, оп. 1, д. 220, л. 279: “Działo się w Warszawie w piątek przed Niedzielą Krzyżowa nazwana najbliższy, to jest dnia piątego miesiąca maja roku 1673. Za sprawą i przelożeniem przewielebnego w Bogu j[ego] m[ilości] ks[ia]żca] podkanclarzego koron[nego]”.

⁹¹ Там же. Д. 195, л. 123–123об.: “Tu go spatium zostacz musialo, bo copia tego listu pana wojewody kiiowskiego w drodze iadąca z Sambora do Krakowa dlia zamoczenia wozów zepsowala się i zdarla. Wszakże to jest de verbo ad verbum na przivileiu kró[li]a] j[ego] m[ilos]z[ci] na fundaciję miasta Bazyleyskiego danego wpisano”.

⁹² Semkowicz W. Encyklopedia nauk pomocniczych... S. 91.

⁹³ Sulowska–Kurasiowa I. Polska kancelaria królewska... S. 67.

написані одним почерком⁹⁴, заключні канцелярські формули в тій же книзі дописані іншим почерком⁹⁵ (а їх вписи до чистової книги РМ виконані вже третьою особою⁹⁶).

Наявність двоступеневого писаного актотворення в Руській канцелярії, як і в Коронній взагалі, проміжним результатом якого є поправлений концепт (у варіанті книги – протокол), а кінцевим – чистовик (у варіанті книги – індукта), привела до паралельного існування двох видів вписів – протокольного (чорнового) та індуктного (чистового). Відтак велися в Руській канцелярії два види зошитів секстернів: протокольні й чистові. Останні з часом обов'язково зшивалися в книги. Під датою 14 грудня 1602 в одній з книг коронного скарбу зафіксований факт оправи (introligowania) 14 підляських, волинських і київських книг⁹⁷. Під волинськими та київськими книгами, як нам видається, слід розуміти саме чистові книги РМ. Натомість, протокольні зошити залишалися незшитими й неоправленими в книги, що приводило до інтенсивного знищення їх у зв'язку з різними об'єктивними й суб'єктивними причинами.

Реєстрація спочатку до чорнових, а опісля до чистових зошитів могла відбуватися в різних місцях, а не тільки в Кракові чи Варшаві. Доволі часто біжучі зошити РМ та частина персоналу Руської канцелярії відправлялися вслід за королем при його виїздах зі столиці, викликаних причинами військового чи будь-якого іншого характеру. Так було під час виправи Стефана Баторія на Псков у другій половині 1581 р. У кінці 1610 – першій половині 1611 р. частина урядників канцелярії видавала й вписувала документи до метрики під Смоленськом⁹⁸. Особливо активно функціонувала Руська канцелярія в кінці 1663 – на початку 1664 р., під час спільного походу польсько-шляхетського та козацького війська на Лівобережну Україну. Пунктирно означений маршрут Руської канцелярії, виділяючи місця, де провадились вписи до РМ, був наступним: Варшава – Львів (20 і 26 травня 1663 р.; тут і далі – дні реєстрації) – Біла Церква (26 жовтня) – Ржищів (2 листопада) – обоз за Дніпром навпроти Ржищева (15 листопада) – обоз під Баришполем (24 листопада) – обоз під Гоголем (27 листопада) – Остер (10 грудня) – Козелець (31 грудня) – обоз під Дівницею (5 січня 1664 р.) – обоз під Севськом (19 лютого) – Варшава⁹⁹.

Певну специфіку мала реєстрація документів, що надходили до канцелярії. Ініціаторами вписів таких документів виступали зацікавлені в них приватні особи. Вирішальне значення для подібних вписів мало не стільки розпорядження керівників канцелярії, стільки грошова сума, внесена особою, що прохала про впис, до каси канцелярії. Вписи даного характеру виконувалися як у постійному приміщенні канцелярії, так і в польових умовах при супроводі короля під час його виїздів зі столиці. Технічно вписування документів, що надходили до канцелярії, виглядало приблизно так: бажаний вписати повинен був особисто (*“обличне”*, *“персоналітер”*) стати *“у*

---

⁹⁴ AGAD. MK, sygn. 371, k. 64v.–67.

⁹⁵ Ibid. K. 66–67v.

⁹⁶ РГАДА, ф. 389, оп. 1, д. 220, л. 256–258.

⁹⁷ AGAD. ASK, dz. I, nr 337, k. 22v.

⁹⁸ Biblioteka PAN w Kórniku, oddz. rękopisów, rkps 323, k. 22v.

⁹⁹ РГАДА, ф. 389, оп. 1, д. 220, л. 154об., 159–159об., 161об., 163об., 164об., 166, 172, 172об., 186об., 196.

книг канцелярії”, будучи здоровим “на теле і на умисле”, тобто повністю дієздатним, та мав покласти документ, про впис якого клопотав; канцеляристи відзначали матеріал документа, “огледали” печатки та підписи й вписували документ до книги. Інколи документ міг подаватися до фіксації не особисто ініціатором впису, а уповноваженим від його імені. Зокрема, 12 листопада 1590 р. у Варшаві до вписування в книги РМ був поданий “именемъ вельможного князя Януша Збаразкого... записъ зъ книгъ кгородскихъ браславськихъ...” продажу на вічність Збаразькому Яном Загоровським городища Володарецького і селища Розволожя у Київському повіті¹⁰⁰. У виняткових випадках впис робився з копії оригіналу. Так, 7 березня 1623 р. Руська канцелярія вписала до метрики квит, поданий руським писарем К.Баковецьким. З допису взнаємо, що подавець зізнав квит згідно з копією оригіналу, а сам оригінал знаходиться у волинського підвоеводи Войтеха Милачевського¹⁰¹. Слід думати, що даний впис з копії став можливим завдяки тому становищу, яке займав у Руській канцелярії подавець квита – К.Баковецький.

Ще одна можливість впису до РМ документа, спорядженого поза Руською канцелярією, виникала, коли в суді (асесорському, реляційному чи сеймовому) одна зі сторін піддавала сумніву з тих чи інших причин законність судового процесу й іншій стороні для спростування цього сумніву потребувалось наведення певних документів, які на вимогу першої сторони і могли бути вписані до метрики. Наприклад, 5 грудня 1646 р., в ході розгляду справи між Олександром Конецпольським та князем Яремою Вишневецьким стосовно Гадяча й прилеглостей, на афектацію (вимогу) коронного інстигатора Данила Житкевича (позивача разом з О.Конецпольським) до РМ був вписаний випис з кременецьких гродських книг пленіпотенції (доручення) Я.Вишневецького шляхтичеві Адамові Жидовському та багатьом іншим на ведення його, Я.Вишневецького, справ у всіх судових інстанціях¹⁰².

IV.4. Виписи (екстракти). Кверенди

Розгляд цього аспекту діяльності Руської канцелярії пов’язаний у більш загальному плані з проблемою ідентифікації правового становища РМ. Як відомо, книги копій документів поділяються на картулярії і копіарії. Картулярії виникли в канцеляріях експонентів, тобто осіб, від імені яких видавалися документи. Копіарії являли собою зібрання копій документів, що стосувалися конкретної особи (адресата). Якщо у першому випадку ініціатором ведення книги копій виступав експонент, то в другому – адресат. Інша принципова різниця між картулярієм і копіарієм полягає у значимості їхніх копій для зацікавлених осіб. На відміну від копіаріїв, картулярії містили копії, що визнавалися офіційними, тобто мали юридичну силу і виступали доказом під час судового чи позасудового вирішення суперечки. У зв’язку з цим саме з копій картуляріїв робилися численні виписи (екстракти).

¹⁰⁰ Там же. Д. 199, л. 152об.–156об.

¹⁰¹ Там же. Д. 208, л. 28об.–30.

¹⁰² Там же. Д. 214, л. 400об.–402об.; *Николайчик Ф.* Материали по истории... С. 185–188.

Головна роль впису полягає не стільки у простому збереженні певної інформації для особи чи осіб, які клопочуться про нього, скільки у перенесенні правової сили документа по ланцюжку: оригінал – впис у метриці – впис з неї. Особам, що прохали про впис, йшлося, передовсім, про можливість його використання для доведення своєї правоти в різноманітних судах на терені Речі Посполитої, а також про ймовірне заміщення ним оригіналу документа на випадок знищення або втрати останнього. Статут 1566 р. надав юридичну силу вписам з книг господарської канцелярії¹⁰³. Відсутність на руках в адресатів поряд з оригіналами документів їх вписів з метрик або гродських чи земських книг, як правило, значно збільшувала ризик втрати ними своїх привілеїв. Так, як свідчить апробація від 26 грудня 1663 р. люстрації остерських бояр 1636 р., при спорядженні даного документа виявилось, що бояри не показали канцелярії жодних прав, оскільки останні, за їхнім твердженням, частково погоріли, частково зіпсували внаслідок зберігання у вологому ґрунті; лише наведення боярами декількох дотичних до суті справи документів та, ймовірно, вкрай несприятлива для Речі Посполитої ситуація на Лівобережній Україні, де королівська влада намагалася здобути підтримку будь-яких верств населення, дозволили одержати їм потвердження вигідної для них люстрації¹⁰⁴.

Виписи в принципі могли бути видані з практично всіх документів, вписаних до РМ. Видавалися вони різними шляхами. З вписів привілеїв прохач міг отримати впис лише в разі подання документа до облятації. Таким чином, одержав з Руської канцелярії екстракт привілею на уряд чернігівського воєводи 24 травня 1661 р. волинський каштелян С.К.Беневський¹⁰⁵.

Осібне місце стосовно вписів займають відімуси. Для всіх інших документів виписи є побічним продуктом, зовсім не обов'язковим. Відімус – це впис, в якому виразно подані вступні й заключні клаузули.

У тих випадках, коли до РМ вписувалися приватні документи, виписи споряджались відразу, якщо цього бажав петент. Так, 21 лютого 1601 р. Л.Пісочинський, переносючи акт даровизни ряду сіл у Кременецькому повіті від подружжя Надаринських на свою особу з кременецьких гродських книг до РМ, відразу ж після вчинення впису отримав опечатаний впис, якого хотів мати – *“... абы везде зупольная в дѣла была дана, такъ яко самому орыкналови...”*¹⁰⁶. Негайно видавалися виписи і коли формою фіксації приватного документа була не облята, як у цьому наведеному прикладі, а зізнання. Зокрема, 9 липня 1668 р. представники від київської шляхти Ян Проскура–Суцанський, Ян Олізар, Ян Стецький, Михайло Трипольський, Олександр Аксак і Стефан Криницький “зізнали” у Руській канцелярії квит про одержання ними від С.К.Беневського для розподілу серед шляхти Київського воєводства 300 тис. злотих і просили вписати його до книг метрики. Канцелярія на їх вимогу те зізнання до РМ вписала і впис *“...слово*

---

¹⁰³ Статут Великого князства Литовского... С. 95.

¹⁰⁴ РГАДА, ф. 389, оп. 1, д. 220, л. 193об.–196.

¹⁰⁵ Там же. Л. 104–105.

¹⁰⁶ Там же. Д. 202, л. 81–84.

в слово *вийнятий достовірно видати*” дозволила¹⁰⁷. Подібним чином видавалися також виписи із вписів протестацій і маніфестацій.

Особливо важливе значення мали виписи із судових рішень, звані, як правило, екстрактами. Майже завжди при винесенні асесорським, реляційним чи сеймовим судом остаточного рішення, а інколи й проміжного (наприклад, про арешт або реєкту справи), одна зі сторін або обидві вимагали від канцелярії видачі екстракту рішення. Естракт міг бути виданий як відразу після впису декрету до метрики, так і через деякий час по тому. Наприклад, із впису до РМ від 13 лютого 1625 р. сеймового декрету стосовно маєтності Світильнова та його прилеглостей в Остерському старостві між З.Словицьким і Я.Аксаком видання екстракту мало місце 19 вересня 1641 р.¹⁰⁸ Слід гадати, що частина екстрактів, споряджених Руською канцелярією на вимогу позивачів чи відповідачів з невідомих причин так і не потрапляла до їх рук, оскільки в одній з книг так званої “Литовської метрики” відклалася значна кількість опечатаних екстрактів¹⁰⁹.

Як вже зазначалося, у разі відсутності з поважної причини оригіналів виписи з метрики, засвідчені печатками й підписами, служили підставою як для доведення правоти в судах, так і для відновлення втрачених за різних несприятливих умов привілеїв та документів взагалі. Для підтвердження цього наведемо приклад з практики власне Коронної канцелярії. 25 травня 1640 р. “*быв чолом*” і оповідав у королівській канцелярії київський земський писар Федір Проскура–Сущанський про спалення під час козацького повстання 1638 р. в його власній маєтності – Корнінському замку в Київському воєводстві – всіх прав та привілеїв на ряд маєтностей у тому ж воєводстві, наданих Проскурам–Сущанським руськими князями, великими князями литовськими й польськими королями. Свої права київський земський писар намагався підтвердити протестаціями, атестацією київської шляхти й численними виписами з метрик ВКЛ, київських гродських і земських книг. Крім цього, Ф.Проскура–Сущанський виконав ще й тілесну присягу. Зважаючи на представлення в канцелярію виписів на той момент вже неіснуючих привілеїв та виконання присяги, король за радою сенату задовольнив прохання Ф.Проскури–Сущанського, потвердивши спалені козаками привілеї¹¹⁰. І хоч дана процедура прямо не торкалася Руської канцелярії та її книг, немає жодних підстав гадати, що подібна практика в ній мала б відрізнитися від того, як це мало місце у власне Коронній канцелярії.

Якщо замовник випису не міг точно вказати місцезнаходження впису потрібного документа, тоді наступав процес кверенди – відшукання. Вона могла бути проведе-

¹⁰⁷ Там же. Д. 220, л. 230–231: “... *słowo w słowo wyięty autentycznie wydać...*”

¹⁰⁸ AGAD. Tzw. ML Dz. IVB, nr 37, k. 186–191v.

¹⁰⁹ Ibid.

¹¹⁰ Ibid. MK, sygn. 185, k. 279v.–281: “*Czego próbował protestacjami za świeża uczynionymi i atestacją obywatelów tamecznych a przy tym i dyspozyciami na też dobra świeżo z metryk Wielkiego księstwa Litewskiego, z ksiąg ziemskich i grodzkich kiłowskich wyiętemi i authenticz piwczęciami i podpisami przed nami pokładanemi i prosil nas pokornie, żebyśmy na te wzwysz mianowane dobra miasteczka, siola, horodyszcza i sieliszcza, na które iemu prawa, listy, przywileje pogorzały, onemu znowu te wszystkie imienia tego ojczyste i dziedziczne, i kupne wyżej pomienione przywileiem naszym na wieczność potwierdzili. Na co i przysięgę cielesną przy sekretarzu naszym... wykonał*”.

¹¹¹ Volumina Constitutionum. T. 1. Vol. 1. S. 247; Balzer O. Kancelarie i akta grodzkie... S. 34.

на як персоналом канцелярії, так і реквірентом – особою, спеціально найнятою для проведення кверенди. Виникнення інституту реквірентства стало можливим не в останню чергу завдяки конституції Пйотрковського сейму 1511 р., яка забороняла працівникам земських і гродських канцелярій брати будь-яку плату від клієнтів за проведення кверенд¹¹¹. Пізніше ця конституція успішно оминалася працівниками цих канцелярій, не кажучи вже про співробітників Коронної, Руської чи литовської канцелярій, яких заборонна ухвала 1511 р. прямо не стосувалася.

Через наявність значної кількості вписових книг, що нагромадилися в монарших канцеляріях Речі Посполитої на середину XVI – початку XVII ст., можливість точного визначення знаходження потрібного впису петентом була не рідко зведена до мінімуму. Навіть працівники канцелярій вимушені були здійснювати пошуки в книгах для виявлення потрібних вписів. У квітні 1598 р. коронний підканцлер Пйотр Тиліцький у листі до канцлера Яна Замойського визнав безсилість свого персоналу в справі відшукування в книгах Меншої канцелярії тексту союзної угоди між Османською імперією й Річчю Посполитою 1591 р.¹¹² Додаткові труднощі при проведенні кверенд створював безлад, який панував у канцеляріях та призводив до втрат окремих книг вписів. Книги канцелярій, в тому числі й Руської, часто перебували поза межами основних місць зберігання, подорожуючи разом з своїми шефами – канцлерами чи підканцлерами.

Як зазначалося, персонал канцелярій успішно обходив рішення 1511 р., і тому, як правило, з їх середовища і вербувалися зацікавленими особами реквіренти. Свідченням цього є лист Самуїла Ленка, слуги литовського польного гетьмана Криштофа Радзивілла, від 18 січня 1632 р. до свого патрона щодо дорученої йому останнім кверенди метрик Коронної канцелярії. Всього С.Ленко отримав для виконання завдання 345 злотих; з них 200 вже використав. У фінансовому звіті клієнта перерахована і плата ним найнятим працівникам Коронної канцелярії (юристам за його термінологією): 20 злотих для пана Свежинського (Марціна, писаря канцелярії в 1615–1632 рр.¹¹³), 10 злотих для пана Рудавського (Яна, писаря канцелярії з 1620 р., декретового писаря з 1632 р.¹¹⁴), 6 злотих для пана Кwartовського, “*що в пана підканцлера декрети й справи до реєстру пише*”, 1 злотий за реєстр. Решту 145 злотих С.Ленко мав розподілити між слугами пана Ісайковського (Францішека, віленського кустоша, королівського секретаря, пізніше метриканта і регента великої литовської канцелярії¹¹⁵), щоб уважно кверендували метрики¹¹⁶. Реквіренти, як свідчить інший лист С.Ленка, вимагали гроші вперед; значні суми також ішли для того, “*щоб кожному руку підмастити*”, тобто давати хабарі¹¹⁷. Немає підстав думати, що дії персоналу Руської канцелярії чимось відрізнялися.

---

¹¹² AGAD. Archiwum Zamoyskich, sygn. 257, s. 8; *Krawczuk W.* Metryka Koronna za Zygmunta III Wazy. S. 15–16.

¹¹³ *Krawczuk W.* Pisarze kancelarii koronnych... S. 162.

¹¹⁴ *Ibid.* S.164.

¹¹⁵ *Radziwill A.S.* Pamiętnik o dziejach w Polsce. T. 1. S. 517, 532, 533; T. 2. S. 255, 335.

¹¹⁶ AGAD. Archiwum Radziwillów, dz. V, nr 8326, s. 23–25: “*co u p[ana] podkanclerzego dekreta i sprawy w regestru pisze.*”; *Augustyniak U.* Informacja i propaganda w Polsce za Zygmunta III. Warszawa, 1981. S. 184.

¹¹⁷ AGAD. Archiwum Radziwillów, dz. V, dz. 8326, s. 34–36: “*koždemu ręce smarować*”.

Формально, крім вищезгаданих причин, не існувало якихось перешкод для проведення кверенд. Характерні у цьому плані слова маршалка коронного сейму 1585 р. Станіслава Пенкославського – “*Метрика вільна для кожного*”¹¹⁸. Тут під кожним можна розуміти лише представників шляхти, духовенства, у виняткових випадках міщанства. Практично ж все залежало від ситуації у державі, а також від особистих стосунків прохача з канцлером чи підканцлером. Як вже відзначалося в літературі, у періоди внутрішньополітичної боротьби у Речі Посполитій, як, наприклад, під час рокошу М.Зебжидовського 1606–1607 рр., персонал канцелярії діяв фактично самостійно, навіть у питанні підготовки сейму¹¹⁹.

Інколи, коли ініціатором кверенди виступала надзвичайно впливова особа, якийсь опір з боку керівників канцелярії міг бути неефективним. Так сталося у 1632 р., коли вже згаданий С.Ленко здійснив за дорученням К.Радзивілла ревізію МК, незважаючи на опір підканцлера Томаша Замойського і заборонну постанову сенату¹²⁰. Інакше справа складалася, коли політична вага шефа канцелярії принаймні не поступалася впливовості прохача. Така ситуація була характерна для часу, коли канцлером був Ян Замойський. Навіть такий впливовий в Речі Посполитій сенатор, як краківський каштелян князь Януш Острозький, “уклінно” просив канцлера про проведення пошуків у метриці й видання з неї екстрактів. І якщо перше, з відомих нам, щоправда, нереалізоване, прохання стосовно необхідності видання слугі краківського каштеляна Слешешевському деяких екстрактів, зафіксоване у листі краківського каштеляна до канцлера від 2 жовтня 1598 р., можна вписати у характерне для того часу протистояння Острозьких з Замойським¹²¹, то наступні два прохання, датовані травнем 1603 і березнем 1604 р.¹²², надійшли до канцлера вже після припинення антагонізму¹²³. Як свідчить лист від 31 березня 1604 р., Я.Острозький вже раз звертався до канцлера з проханням видати випис привілею на Переяславське староство. Прохання залишилося без відповіді або була дана відповідь про його відсутність. Краківському каштелянові вдалося добути інформацію у руського писаря Ф.Олешка про наявність впису цього привілею в книгах РМ. Це дало йому підставу ще раз звернутися до Я.Замойського з тим само проханням¹²⁴.

В окремих випадках навіть дружні стосунки зі шефом канцелярії та мобілізація підлеглого йому персоналу на пошуки необхідного впису не давали позитивного результату. Показовим є приклад звернення з проханням про кверенди київського уніатського митрополита Іпатія Потія до свого протектора, литовського канцлера Льва

¹¹⁸ Dyaryusze sejmowe r. 1585. S. 51: “*Metryka wolna każdemu*”.

¹¹⁹ *Augustyniak U. Informacja i propaganda...* S. 187.

¹²⁰ *Ibid.*

¹²¹ AGAD. Archiwum Zamoyskich, sygn. 222, s. 29–30.

¹²² *Ibid.* S. 56–57, 62–63.

¹²³ *Urbaniak V. Zamoyszczycy bez Zamoyskiego.* S. 13.

¹²⁴ AGAD. Archiwum Zamoyskich, sygn. 222, s. 62–63. Про отримання екстракту з книг метрики, якого потребував князь Я.Острозький, писав 29 червня 1603 р. до нього служебник Станіслав Сквишовський (*Ibid.* Archiwum Publiczne Potockich, sygn. 9, t. I, s. 114). Але, напевно, у цьому листі не йшлося про привілей на Переяславське староство.

Сапеги¹²⁵. Ставши митрополитом по смерті Михайла Рогози 1599 р., І.Потій активізував боротьбу з православними за матеріальні ресурси церкви. При цьому митрополит використовував численні виписи з книг метрик. Листування І.Потія з Л.Сапегою стосується виключно ЛМ, але, цілком ймовірно, митрополит звертався з подібним проханням і до когось з керівників Коронної канцелярії, оскільки в РМ знаходилися необхідні йому виписи. Слід відзначити, що І.Потій був добре зорієнтований в матеріалах ЛМ: протягом 1566–1576 рр. він посідав уряд берестейського земського писаря, а в 1576–1588 рр. – берестейського земського судді¹²⁶. Митрополит звертався до Л.Сапеги неодноразово, зокрема, у листі від 9 вересня 1602 р. просив пошукати в метриках виписи привілеїв щодо Супрасльського монастиря. До нього дійшла інформація, що у монастирі є велика фундація Йосифа Солтана, який протягом 1522–1534 рр. займав посаду київського митрополита. Як митрополит І.Потій вважав, що має право на володіння цією фундацією. Ця інформація мала під собою певний ґрунт: 1510 р. Й.Солтан видав уставу для Супрасльського монастиря¹²⁷, одночасно (чи пізніше?) подарувавши йому ряд цінних книг та речей¹²⁸. Однак, як повідомляє у листі І.Потій, зміст фундації визначити не можна, оскільки всі привілеї залишилися у руках православних¹²⁹. На жаль, опубліковане листування І.Потія з Л.Сапегою не дає відповіді, чи вдалося митрополитові отримати з литовської канцелярії необхідні засвідчені виписи.

Значно докладніше у цьому листуванні представлена справа І.Потія з Марушою Збаразькою стосовно церкви святого Іллі у місті Володимирі. Як володимирський уніатський єпископ І.Потій здійснив у 1596 р. спробу силою захопити цю церкву¹³⁰. При цьому він керувався не лише турботою про поширення унії: як стає відомо з його пізнішого листа до Л.Сапеги, у церкві зберігалось майно на суму 10 тис. злотих¹³¹. Спроба збройного захоплення церкви виявилася невдалою, й І.Потій розпочав збір інформації про церкву, щоб знайти зачіпку для вирішення справи про її відсудження на свою користь. Розслідування, проведене І.Потієм, показало, що 1566 р. цю церкву тримав якийсь Тишко Конахович. Він не залишив по собі нащадка чоловічої статі, а його донька вийшла заміж за володимирського чи холмського міщанина. Останній продав церкву св. Іллі шляхтичеві Василеві Загоровському, чоловікові Маруші Збаразької, який помер в ординському полоні. Підставою для можливого успішного вирішення справи для І.Потія був факт потвердження надання Т.Конаховичу володимирським владикою, на згадку про що вдалося натрапити у пізнішій копії ревізії Володимира, здійсненої литовським писарем Лаврином Войною у 1566 р.¹³² У листі

---

¹²⁵ Див. посвяту книги І.Потія “Antirresis...” Л.Санезі (*Pociej I. Antirresis abo Apologia przeciwko Krzysztofowi Philaletowi / Opr. J.Byliński i J.Długosz. Wrocław, 1997. S. 41–43*).

¹²⁶ *Pociej I. Antirresis abo Apologia... S. 7.*

¹²⁷ *Грушевський М.* Історія України–Руси. 1994. Т. V: Суспільно-політичний і церковний устрій в українсько-руських землях XIV–XVII віків. С. 479–480.

¹²⁸ *Улащик Н.Н.* Введение в изучение белорусско–литовского летописания. Москва, 1985. С. 35.

¹²⁹ *Archiwum domu Sapiehow / Opr. A.Prochaska. Lwów, 1892. T. 1: Listy z lat 1575–1606. S. 341.*

¹³⁰ *Батошюв П.Н.* Вольнь. Исторические судьбы Юго–Западного края. Санкт–Петербург, 1888. С. 132.

¹³¹ *Archiwum domu Sapiehow. S. 342.*

¹³² Цей фрагмент ревізії опубл.: *Мицик Ю.* З джерел до історії Волині XVI–XVII ст. // Наукові записки. Острого, 1999. Т. II. Ч. I. С. 37.

до Л.Сапегі від 16 травня 1602 р. київський митрополит просив його *“наказати цей привілей (тобто потвердження надання Т.Конаховичу) в метриках пошукати, особливо від року 1566 йдучи в гору аж до початку панування короля Августа, бо - це річ неможлива, щоб цього привілею у метриках не було”*. Як доказ про існування привілею І.Потій навів інформацію, що Л.Война бачив його на пергаменті в попа. Разом з листом він надіслав канцлерові пізнішу копію ревізії Л.Войни з метою передати її у руки пана Гонсевського (Олександра Корвіна, писаря литовської канцелярії з 1596 р.¹³³), слуги Л.Сапегі, напевно безпосереднього організатора кверенди¹³⁴.

Кверенда проходила, як для І.Потія, повільно. 27 серпня і 9 вересня 1602 р. київський митрополит нагадував Л.Сапезі про своє прохання¹³⁵. Орієнтовно у листопаді 1602 р. І.Потій отримав з литовської канцелярії випис, як виявилось, не той: випис привілею на церкву св. Іллі не Т.Конаховичу, а В.Загоровському. У листі до патрона від 26 листопада 1602 р. митрополит, тимчасово зневірившись у можливості відшукання привілею Т.Конаховичу, просив надіслати засвідчену копію ревізії Володимира Л.Войни й водночас висловив припущення, що В.Загоровський як особа зацікавлена міг посприяти вилученню її впису з метрик, оскільки бачив протиріччя між змістом ревізії щодо церкви та своїм привілеєм¹³⁶. Це припущення з боку колишнього працівника земської канцелярії свідчить, що в канцеляріях практикувалось вилучення окремих вписів за матеріальну винагороду.

Весною 1603 р. справа стосовно церкви св. Іллі вже мала розглядатися коронним трибуналом, й І.Потій знову в листі від 5 квітня звернувся до литовського канцлера. При цьому він продемонстрував своє знання тогочасних писарів, що відповідали за ведення книг метрики. З 5 писарів 1551–1566 рр. (Остафій Волович, Петро Семашко, Ян Шимкович, Ян Гайко, Миколай Нарушевич) І.Потій у листі не назвав лише П.Семашка, що перебував на цьому уряді менше року¹³⁷. Митрополит дивувався, що впису привілею Т.Конаховичу немає в метриках, *“бо неможлива річ: привілей на пергаменті видати, а в метриках його не мати”*. Невідомо, з яких джерел І.Потій встановив, що Т.Конахович не був попом. Він твердив, що церква потверджувалася батькові дружини Т.Конаховича, і просив Л.Сапегу пошукати справи про Іллінську церкву взагалі¹³⁸.

І.Потієві очевидно вдалося відкласти справу в трибуналі: пишучи 4 липня 1603 р. до Л.Сапегі чергового листа, він повідомляв про нові дані щодо справи та можливі варіанти пошуків у метриках. Використовуючи справу володимирського земського суду між Марушою Збараською, В.Загоровським та князем Чорторийським, митрополит

¹³³ Urządnicy centralni i dostojnicy Wielkiego Księstwa Litewskiego XIV–XVIII wieku. Spisy / Opr. H.Lulewicz i A.Rachuba. Kórnik, 1994. S. 175.

¹³⁴ Archiwum domu Sapiechów. S. 320–322: *“rozkażać tego przywileia w metrykach poszukać, a mianowicie od roku 66 (1566) w górę idąc aż do zaczęcia panowania króla Augustowego, bo to rzecz niepodobna, aby tego przywileiu w metrykach nie było”*; *Pociej I. Antirresis abo Apologia...* S. 204.

¹³⁵ Ibid. S. 337, 342.

¹³⁶ Ibid. S. 353.

¹³⁷ Urządnicy centralni i dostojnicy... S. 129.

¹³⁸ Archiwum domu Sapiechów. S. 369: *“bo niepodobna rzecz przywilej na pargaminie wydać, a w metrykach go nie mieć”*.

встановив точну дату й місце потвердження привілею на церкву – 1 червня 1564 р. у Бельську. Знову І.Потій не вірив у те, що *“на світ видано, могло в метриках згинути”*. Оскільки в молоді роки він виховувався на дворі Миколая Радзивілла Чорного¹³⁹, то він правильно вказав факт його перебування на посаді канцлера в 1564 р. Зрештою, знову І.Потій просив про надіслання йому випису зазначеного привілею¹⁴⁰.

Далі сліди цієї, майже детективної, історії обриваються, але показовим є факт, наскільки складним, довготривалим і малоефективним міг бути процес проведення кверенди в канцеляріях Речі Посполитої навіть за сприятливої для прохача ситуації. Вже неодноразово згаданий С.Ленко був вражений словами королівського секретаря Ф.Ісайковського, що для здійснення кверенди в книгах метрики, задуманої К.Радзивіллою, потрібно півроку, а якщо відімумами виписувати документи, то – весь рік¹⁴¹. В дійсності дана кверенда продовжувалася 4 місяці, але здійснювалася, крім С.Ленка, декількома помічниками і не була завершена¹⁴².

Слід гадати, що саме потребами проведення кверенд була спричинена поява подокументного опису книг РМ, укладеного С.К.Ганкевичем у 1673 р.¹⁴³ С.К.Ганкевич, який ще з початку 50–х рр. XVII ст. виконував за плату замовлення на пошуки потрібних клієнтам вписів у цій метриці¹⁴⁴, вважав за необхідне укласти даний опис на власний кошт, оскільки він суттєво спрощував справу виявлення необхідних прохачам документів. Кверенди у РМ здійснювалися і його попередниками, про що опосередковано свідчать наступні факти. У 1605 р. руські писарі відшукували в книгах магдебурзький привілей місту Корсуню, оскільки під час судового процесу між корсунським старостою Яном Даниловичем і корсунськими міщанами останні просили *“вказати”* цей привілей чи відімум з метрики, гродських або земських книг, з огляду на свідчення Я.Даниловича перед судом, що корсунські міщани не мають права користуватися магдебурзьким правом¹⁴⁵. Також очевидно, що виписи, які видавалися не при вписі документа, а пізніше (інколи на 15–20 років) не могли бути споряджені без пошуку відповідних вписів у книгах метрики. Ці виписи містять у вступному протоколі формулу *“... що знаходиться в книгах канцелярії нашої Більшої Руської Коронної декрет нижчеописаний, про видання якого просили нас...”*¹⁴⁶, яка свідчить, що прохач не вказував точного місцезнаходження впису і воно визначалося працівниками канцелярії.

Здійснювалися в книгах РМ кверенди й реквірентами не з канцелярського середовища. Записи в кінці книг свідчать про проведення принаймні двох генеральних кверенд. Перша з них, яку можна орієнтовно датувати 1633–1634 рр., була організована

---

¹³⁹ *Pociej I. Antiresis abo Apologia...* S. 6.

¹⁴⁰ Archiwum domu Sapiehów. S. 375–376: *“na świat wydano, miało w metrykach zginąć...”*

¹⁴¹ AGAD. Archiwum Radziwiłłów, dz. V, nr 8326, s. 34–36.

¹⁴² Ibid. S. 23–25, 50; *Augustyniak U. Informacja i propaganda...* S. 134.

¹⁴³ AGAD. Tzw. ML, dz. VIII, nr 1.

¹⁴⁴ Архив ЮЗР. 1904. Ч. I. Т. 11: Акты, относящиеся к истории Львовского Ставропигиального братства. С. 411, 412, 413, 415, 501, 580.

¹⁴⁵ РГАДА, ф. 389, оп. 1, д. 204, л. 123–124.

¹⁴⁶ AGAD. Tzw. ML, dz. IVB, nr 37, k. 1, 6, 35, 116, 180: *“... iż najduje się w księgach kancelarii naszej większej ruskiej koronnej dekret niżej wpisany, o który ekstraktem wydanie proszeni jeścieśmy...”*

овруцькою шляхтою. Вона ставила собі за мету відшукати всі старі привілеї численним овруцьким боярам на шляхетські права та земельні володіння, що виглядало цілком природним в умовах безперервних спроб овруцьких старост ці права або обмежити, або зовсім ліквідувати. Безпосередніми виконавцями кверенди стали представники цієї ж шляхти Петро і Павло Ущачи¹⁴⁷. Побіжно вони відзначали й деякі інші документи, однак “про–овруцька” орієнтація їх кверенди є очевидною. Її наслідком стало видання під час коронного сейму 1635 р. та відразу після його завершення цілого ряду підтверджень привілеїв представникам овруцької шляхти¹⁴⁸. Друга генеральна кверенда була здійснена вже після припинення ведення книг РМ, десь між 1710 і 1720 рр., мінським каштеляном Данилом Виговським, племінником гетьмана Івана Виговського, який шукав вписи документів, що могли б посприяти поверненню маєтностей родини Виговських, наданих їй після Гадяцької унії¹⁴⁹.

Отже, кверенди були суттєвим напрямком діяльності Руської канцелярії, відігравали значну роль в оплаті праці писарів та інших канцеляристів, сприяли виникненню першого подокументного опису книг РМ. Писарі й особливо канцлери та підканцлери використовували проведення кверенд як джерело отримання коштів й як засіб підвищення чи утвердження свого соціального статусу. Дослідження реалізації окремих кверенд дає можливість визначити ефективність діяльності персоналу канцелярії, упорядкованість її архіву та величину ймовірних втрат певних книг чи вписів документів у процесі їх зберігання.

IV.5. Визначення автентичності документа

Справа визначення автентичності документа в Коронній канцелярії, взагалі, та персоналом Руської канцелярії, зокрема, тісно зв'язана з проблемою фальшування документів як поза, так зрідка і в самій канцелярії. Оскільки канцелярії доводилось вивчати на предмет автентичності переважно нею споряджені документи, вона була останньою інстанцією, а значить, і найкращим інструментом визначення даного критерію. Як справедливо відзначив Сильвій Мікуцький, королівська канцелярія в процесі самовдосконалення створювала певні сталі типи своєї продукції, що мали визначені, стисло окреслені внутрішні та зовнішні форми, внаслідок такої своєї діяльності отримувала щораз кращу можливість критики документа та розширювала набір засобів вивчення його автентичності¹⁵⁰. Загальноприйнятим як у королівській канцелярії, так і в руському її відділі вважалось – дослідити матеріал, на якому був написаний документ, печатку та підписи експонента й писаря. Якщо дане дослідження давало позитивний результат – пергамент чи папір був цілий, непошкоджений, печатка й підписи – правдиві, – то канцелярія визначала такий документ як автентичний.

¹⁴⁷ РГАДА, ф. 389, оп. 1, д. 194, л. Іоб.; д. 216, л. 383; д. 195, л. 473; д. 200, л. 165об.

¹⁴⁸ Там же. Д. 214, л. 103об.–106, 123–124об., 127об., 128об., 129об.–131об.; д. 219, л. 46–50.

¹⁴⁹ Там же. Д. 191, л. Іоб.; д. 206, л. І; д. 207, л. 135; д. 217, л. І; д. 219, л. 281; д. 220, л. І.

¹⁵⁰ *Mikucki S. Badanie autentyczności dokumentów praktyce kancelarii monarszej i sądów polskich w wiekach średnich // Rozprawy Wydziału historyczno–filozoficznego. Kraków, 1934. Ser. II. T. XLIV. Nr 3. S. 58.*

Подібні ознаки автентичності документа були відомі й широкому загалові шляхти. У серпні 1562 р. королівський дворянин Ян Квінта, маючи королівський лист, що зобов'язував передати маєтності померлого князя Януша Заславського польному литовському гетьманові Григорієві Ходкевичу, не зумів його зреалізувати. Урядник Заславських Гаврило Вербовецький відмовився виконувати королівське розпорядження на тій підставі, що на листі не було королівського підпису, лише одна печатка. Характерними є слова урядника з цього приводу: “...бо деи сила таковых листовъ с канцелярии без ведомости господарское выходятъ”¹⁵¹.

Вже тоді існували виняткового таланту фальшувальники. Зокрема, Йоахим Бельський повідомляє, що після сейму 1593 р. привезли до Варшави хлопця Павелка Кіхлярчика, за походженням з Кракова, який умів підробляти почерки й підписи королів Стефана й Сигізмунда III. Наскільки унікальним він був підроблювачем, свідчить той факт, що його стерегли одночасно 20 королівських гайдуків, постачали вдосталь харчами і навіть надавали йому медичну допомогу¹⁵².

Стосовно українських земель відомим є випадок підробки документів, зв'язаний з іменем Юрія Рожиновського, нібито внука шляхтича Яцка Половця–Рожиновського. Даний випадок був описаний на основі приватних архівів у минулому столітті Е.Руліковським¹⁵³ і цілковито підтверджується рядом документів з РМ¹⁵⁴. Справа виглядала так. З березня 1595 р. у Руській канцелярії “очевисто став” Ю.Рожиновський і покладав старий паперовий лист–данину короля Казимира IV його предкові Михайлові Половцю–Рожиновському на маєтності Рожин, Світильнів та інші, прохаючи цей лист потвердити. На додаток Ю.Рожиновський показав засвідчувані листи остерського старости Лаврина Ратомського та певних осіб – шляхтичів Київського воеводства, якими підтверджувався факт земського права Ю.Рожиновського на Рожин та прилеглості. Канцелярія не знайшла фактів неавтентичності даних листів і прохання Рожиновського задовольнила¹⁵⁵. З часом Ю.Рожиновський своє спадкове право на Рожин і Світильнів “влив” на особу київського земського судді Яна Аксака. За невідомих обставин отримав пожиттєвий привілей на ці ж добра і руський писар З.Єловицький. Розпочався судовий процес, який тривав більше 10 років, аж доки в 1625 р. не було викрито й підтверджено доказами цікаві факти стосовно особи Ю.Рожиновського. Виявилось, що був він не внуком Я.Рожиновського, а остерським боярином з села Летковичі на прізвище Рожновський. Будучи довіреним слугою у остерського старости Л.Ратомського, Рожновський викрав у нього папери, які відносилися до маєтностей роду Рожиновських, і видав себе за нащадка останніх¹⁵⁶. Слід гадати, що Руська канцелярія в 1595 р., приділивши основну увагу вивченню автентичності данини Казимира IV (данина дійсно

---

¹⁵¹ Опись актовой книги Киевского центрального архива № 39 / Сост. О.И.Левицкий. Киев, 1883. С. 29.

¹⁵² *Bielski I. Dalszy ciąg kroniky polskiej...* S. 203–204.

¹⁵³ *Słownik geograficzny...* 1888. Т. IX. S. 429.

¹⁵⁴ РГАДА, ф. 389, оп. 1, д. 208, л. 35–39; д. 209, л. 153–156, 342–348, 353об.–356об., 403об.–407.

¹⁵⁵ Там же. Д. 197, л. 62–63.

¹⁵⁶ Там же. Д. 208, л. 35–39; Д. 209, л. 406–408об.; *Słownik geograficzny...* Т. IX. S. 429.

була оригінальною), докладно не дослідила супутні листи–свідчення Л.Ратомського та шляхти Київського воєводства, які, напевно, мали бути сфальшованими.

Майстерно виконані підробки могли бути виявлені лише особами, знайомими з технікою спорядження документів та юридично освіченими. Тому фальшування здебільшого ставали відомими, коли вони зачіпали інтереси руських писарів королівської канцелярії. У випадку з підробкою Ю.Рожновського особою, зацікавленою у встановленні істини, виступив З.Єловицький. Факт підробки тестаменту своєї дружини Аполонії Захаром Антоновичем за участю Яна Парицького був виявлений іншим руським писарем Яном Бедерманом, який належав до осіб, причетних, згідно з тестаментом А.Антоновичової, до отримання певної частки її спадщини. Порівняння випису тестаменту з вінницьких гродських книг, яким оперували Антонович і Парицький, і оригіналу дозволило Я.Бедерману встановити підробку за фактом відсутності у виписі підпису одного зі свідків – Жарновецького і притягти підроблювачів на початку 1643 р. до суду¹⁵⁷.

Світло на окремі моменти процесу встановлення автентичності документа проливає зізнання 1 березня 1597 р. до книг РМ коронного возного Станіслава Чижовського. Він разом з двома шляхтичами, Станіславом Требинським і Габрієлем Кривоблоцьким, був “урядовно приданий” для дослідження мандату¹⁵⁸ на сеймовий суд, виданого у справі Андрія Черневського, який позивав Андрія Ласковича–Черницького та його дружину Магдалену Ставецьку щодо невиконання ними обіцянки продати частину маєтності Бутятичі Володимирського повіту. Коли возний, заставши А.Черневського в сенаторській палаті Варшавського замку, показав йому той мандат і запитав: *“Если бы таковыи мандатъ, до которого печат коронная от иншого чого есть отнята а до того якобы мандату прилеплена, по помененого Чернчыцького и по малжонку его на сеимъ теперешнии от него албо за ведомостю его был положонъ”*, то А.Черневський відповів, що нічого про мандат не знає, не клопотався про його видання й взагалі не має жодних претензій до А.Черницького та його дружини¹⁵⁹. Невідомо, чи говорив він щиро, але поступив мудро, бо артикул 12 розділу I Другого Литовського статуту передбачав: *“... если бы тежъ хто... одбираючы печати отъ листовъ къ другимъ прикладать ку помочы и ку пожытку соби а ку шкоди стороны своее противное, а то бы се на праве нашло и оказало; тотъ тую речъ о што тые листы идуть и о што за ними право ведесть, тратить и горломъ каранъ предсе маеть быти”*¹⁶⁰.

Особливе значення вивченню автентичності документа надавалося, коли канцелярія обслуговувала королівський та сеймовий суд. З декрету асесорського суду від 19 квітня 1613 р. між овруцьким старостою Михайлом Вишневецьким та овруць-

¹⁵⁷ РГАДА, ф. 389, оп. 1, д. 214, л. 133–134.

¹⁵⁸ Мандат – у даному випадку позов з королівської канцелярії. Статут 1566 р. передбачав видання мандатів у наступних випадках: 1) при образі королівської особи; 2) за вбивство чи інший кримінальний злочин, вчинений на королівському дворі; 3) при незаконному встановленні нових мит у шляхетських маєтностях чи держаннях (Статут Великого князства Литовського... С. 19 (I, 9).

¹⁵⁹ РГАДА, ф. 389, оп. 1, д. 200, л. 162об.

¹⁶⁰ Статут Великого князства Литовського... С. 21.

кими боярами можна встановити критерії, які бралися до уваги канцеляристами. Такими, що мають *“великие дефекты и вонпливости”*, визнавалися лист короля Казимира IV від 19 травня 1–го індикту до князя Олександра Володимировича, даний у Городні (Гродні), та його ж лист від 24 вересня 2–го індикту; обидва листи стосувалися повернення і підтвердження Пашиничам і Волчковичам Порецької і Чигирівської земель на Заушші. Рішення суду не описує причини визнання цих листів неавтентичними, а бере до уваги лише той факт, що вони містяться у відіумсі з київських земських книг, який був конфірмований королем. Але думка канцелярії й асесорів з цього приводу є наступна: *“лечь конфирмация не придаеть, ани умуесть права”*¹⁶¹. Єдиною позитивною інформацією, яку можна спробувати перевірити, є час та місце видання сумнівних листів. На тринадцятирічний період удільного київського князювання Олександра (Олелька) Володимировича (1443–1455) припадає лише по одному разу 1–й та 2–й індикти королювання Казимира IV. Це вересень 1452 р. – серпень 1453 р. (1–й індикт) та вересень 1453 р. – серпень 1454 р. (2–й індикт)¹⁶². Завдяки детальному ітинерарію Казимира IV, укладеному І.Сулковською–Курасовою, знаємо, що 9 травня 1453 р. король був у Вільні, 11 травня у Скиделі (на південний схід від Гродна), а 28 травня вже в Нешаві, поблизу Торуня¹⁶³. Цей же ітинерарій свідчить, що дорога з Вільни до Гродна займала 2–4 дні, з Гродна до Нешави – 12 днів¹⁶⁴. Прості арифметичні підрахунки підтверджують можливість перебування короля 19 травня у Гродні. Так само не подає точних даних ітинерарій щодо перебування Казимира IV 24 вересня 1453 р. у Вільні. Відомо, що 14 вересня король перебував у Грубешові¹⁶⁵. Жодної можливості за 10 днів дістатися до Вільни у нього не було. На подолання шляху від Грубешова до Любліна витрачалося щонайменше 3–4 дні, стільки ж часу потрібно було на дорогу до Берестя. Не менше 10–11 днів займала дорога з Берестя до Вільни¹⁶⁶. Отже, на переїзд від Грубешова до Вільни король мав витратити щонайменше 16–17 днів. Зважаючи на те, що 9 жовтня Казимир перебував у Завихості¹⁶⁷, час переїзду до якого з Вільни міг зайняти 15–16 днів, такий переїзд майже унеможливується. Логіка наступних подій, коли король вирушив з Завихоста через Гродно до Вільни¹⁶⁸, заперечує ймовірну поїздку короля до Вільни на 1 день і повернення в теж саме місце, щоб знову відправитися до литовської столиці. Таким чином, король не перебував 24 вересня у Вільні, тому його лист до Олександра Володимировича швидше всього підробка.

Канцелярія пропонувала іншу аргументацію неавтентичності листів Казимира IV. У її основі лежала відсутність спадковості визнання протягом наступних півтора

---

¹⁶¹ РГАДА, ф. 389, оп. 1, д. 205, л. 59об.; Архив ЮЗР. Ч. VIII. Т. 5. С. 393.

¹⁶² Lietuvos Metrika. Кnyha Nr 3 (1440–1498) / Parengė: L. Anužyte ir A. Baziulis. Vilnius, 1998. P. 93.

¹⁶³ Сулковска–Курасева И. Итинерарий Казимира Ягеллона (состояние подготовки) // Исследование по истории Литовской метрики. Ч. 2. С. 280.

¹⁶⁴ Там же. С. 284, 297, 298, 319, 296.

¹⁶⁵ Там же. С. 281.

¹⁶⁶ Там же. С. 326, 279, 270, 278.

¹⁶⁷ Там же. С. 281.

¹⁶⁸ Там же.

століття овруцьких бояр зем'янами. І хоч, як продемонструвала Н.Яковенко, це було швидше наслідком рішучого небажання овруцьких старост допустити емансипацію місцевого боярства¹⁶⁹, для канцелярії така відсутність спадковості вважалася достатнім аргументом для ствердження сумнівності досліджуваних документів.

Так само у цій же справі “неважними” декретова канцелярія визнала три рішення судів: два – королівського, один – трибуналу. Але підстава тут мала інший характер – недотримання процесуальної процедури чи звернення до невідповідного суду¹⁷⁰.

Цікавими є факти, коли одна зі сторін під час судового процесу наводила ознаки неавтентичного документа. 20 листопада 1615 р. в асесорському суді київський ловчий Рафал Вітовський, відповідач у справі незаконного відторгнення ним Колодчинської землі у селі Гошові з-під юрисдикції овруцького старости, намагаючись спростувати докази, які наводив позивач – Каспер Пепловський, стверджував, що:

1) ревізія 1557 р., здійснена київським воєводою Григорієм Ходкевичем і овруцьким старостою Андрієм Капустою, скріплена лише однією печаткою і не має жодного підпису;

2) інвентар 1577 р. села Гошова, складений Криштофом Халецьким, в деяких місцях поправлений;

3) реєстр перепису бояр і боярських сіл Овруцького замку, укладений 1583 р. королівськими ревізорами Яном Бистриковським і київським підстолієм Василем Мощаницьким, на шляхетські маєтності, до яких відповідач відносив і Колодчинську землю, поширюватися не мав права¹⁷¹.

Аргументи Р.Вітовського зі зрозумілих причин (ревізії склалися в трьох примірниках і тому завжди можна було звірити їх зміст¹⁷²) на рішення суду не вплинули, але вони вказують на окремі з найбільш типових ознак підроблених документів: відсутність печаток та підписів свідків, виправлення фрагментів оригінального тексту.

Інший випадок з практики асесорського суду дає нам ще один критерій визначення неавтентичності документа. 12 грудня 1615 р. суд визнав недійсним позов остерських бояр і міщан остерському старості Михайлові Ратомському на підставі відсутності дати в ньому¹⁷³.

Персонал Руської канцелярії міг прямо чи опосередковано брати участь у виготовленні підробок. Так, 1603 р. Адам, Андрій і Павло Боговитини позивали Л.Пісочинського в кременецький земський суд за підтвердження тестаменту їхнього брата Миколи, підробленого Прокопом, Шимоном і Григорієм Павловичами¹⁷⁴.

Інтенсивність появи фальшованих документів в канцелярії посилювалась в періоди політичної нестабільності Речі Посполитої, коли намагання державних органів

¹⁶⁹ Яковенко Н. Українська шляхта... С. 221–225.

¹⁷⁰ РГАДА, ф. 389, оп. 1, д. 205, л. 59об.–60; Архив ЮЗР. Ч. VIII. Т. 5. С. 393.

¹⁷¹ РГАДА, ф. 389, оп. 1, д. 206, л. 123–125об.

¹⁷² Майборода Р. Люстрації українських земель XVI–XVIII ст. Матеріали до реєстру рукописних та друкованих текстів. Київ, 1999. С. 7, 14.

¹⁷³ РГАДА, ф. 389, оп. 1, д. 206, л. 129об.–130.

¹⁷⁴ ЦДІАК, ф. 22: Кременецький земський суд, оп. 1, спр. 14, арк. 72–74; Кременецький земський суд. Вип. II. С. 92.

будь–яким чином поліпшити свою ситуацію шляхом швидкої зміни орієнтації з одного політичного угруповання на інше супроводжувались роздачею привілеїв, які часто–густо суперечили один одному. Саме таке становище склалося в українських воєводствах після Гадяцької унії 1658 р. Масового характеру в даний період набрало в Руській канцелярії спорядження різних документів, особливо привілеїв на маєтності з віконцями, тобто з пропуском в тексті документа для прізвища потенційного адресата¹⁷⁵.

Багато привілеїв з віконцями випрошували собі керівники канцелярії. Дотепер в архіві підканцлера (1628–1635), пізніше канцлера (1635–1638) Томаша Замойського збереглися такі королівські привілеї з віконцями, в т.ч. лист–номінація на посаду коронного генерального возного¹⁷⁶. Інколи керівники канцелярії могли безпосередньо, без відома короля, ініціювати виготовлення таких листів. Зокрема, коронний канцлер (1578–1605) Ян Замойський звернувся з проханням до невідомого нам працівника Коронної канцелярії видати привілей з віконцем на плебанію, розташовану в межах його держави – Книшинського староства, і розпорядився про це поінформувати литовських печатників і писарів, які згідно з правом мали б цей привілей виготовити¹⁷⁷.

19 березня 1661 р. при виданні привілею Павлові Тетері на село Сірковщина в Овруцькому старостві канцелярія відзначила, що трохи раніше був споряджений привілей на ті ж добра, але з віконцем. Король поставив на ньому свій підпис і привілей віддали до опечатування, однак канцелярія не могла ствердити, чи був він опечатаний, чи ні. В зв'язку з його викраденням канцелярія попереджувала про нечинність даного привілею і як ознаку такої називала відсутність секретарського підпису, тобто С.К.Ганкевича, який на той час опечатував документи, видані канцелярією¹⁷⁸.

Встановлення ефективності діяльності Руської канцелярії під кутом зору її ставлення до документів, представлених їй, є надзвичайно складною справою з ряду причин. По–перше, виявлення канцелярією підробок на початковому етапі, перед здійсненням впису до книги з документа, ніде не відзначалося і не фіксувалося, оскільки такий документ не вписувався. По–друге, в судових декретах, де в контрверсіях сторін приводилися переліки документів, які позивач і відповідач показували для доведення своєї правоти, в т.ч. і ті, які канцелярія визнавала неавтентичними, сам процес визначення автентичності, як правило, не відображувався. По–третє, супутні матеріали: приватне листування, протестації та маніфестації, внесені до гродських і земських книг, – які могли б пролити світло на даний аспект, через їх розпорошеність та фрагментарність вимагають цілеспрямованих і тривалих студій. Тому ми вимушені зробити доволі гіпотетичний висновок, що традиційний на той час набір прийомів дослідження автентичності документа давав можливість виявляти персоналу Руської канцелярії не надто “професійно” виготовлені підробки; підробки ж вищого гатунку

---

¹⁷⁵ Подібна практика в канцелярії спорадично зустрічалася й раніше. Так, після впису пожиттєвого привілею Олександрові Коморовському на село Скуринці у Вінницькому старостві, виданого в травні 1599 р. з віконцями на місцях написання дня та імені попереднього власника, писар записав: “*Tak odeslano do p[ana] hetmana z okienkami*” (РГАДА, ф. 389, оп. 1, д. 202, л. 11об.).

¹⁷⁶ AGAD. Archiwum Zamoyskich, sygn. 46, k. 3, 13.

¹⁷⁷ Ibid. Sygn. 644, s. 55.

¹⁷⁸ Ibid. Sigillata, nr 6, k. 32.

(коли фальшується не оригінал, а супровідні документи) виявлялися канцелярією, як правило, в результаті аналізу додаткового документального матеріалу, свідчень людей, які володіли якоюсь інформацією стосовно підозрілого документа, або ж, правдоподібно, могли так і залишитися невиявленими.

Отже, в своїй діяльності Руська канцелярія використовувала методи та прийоми, які були характерними для всієї Коронної канцелярії. На користь такого твердження свідчать і подібний спосіб реєстрації документів до книг, і однакові форми вписів, і приблизно ті ж групи документів, що мали записуватися до книг.

РОЗДІЛ V ПЕРСОНАЛ РУСЬКОЇ КАНЦЕЛЯРІЇ

V.1. Руські писарі

Євтик Васильович Висоцький (бл. 1530–бл. 1576)

Писар Руської канцелярії протягом 1569–1574 рр., відповідальний за ведення книги “В–2”. Походження невідоме. Міг належати до однієї з гілок (Кореневичів чи Дворяниновичів) роду Висоцьких герба “Колюмна”, осілих у Пінському повіті¹, або ж до роду Висоцьких герба “Остоя” Волинського воєводства². Ймовірно, розпочав службу при королівському дворі на початку 1560–х рр. у ранзі коморника при литовській канцелярії, до обов’язків якого належала доставка листів великого князя до адресатів³. Сам Євтик визначав свій уряд як уряд “писаря короля его млсти справъ руских земли Волинъскоє...”⁴, “писаря кроля его млсти канцлерей коронной справъ руских волинских”⁵. Служив виключно у Більшій канцелярії, при чому на нього, очевидно, покладалася обов’язок нагляду за веденням і зберіганням всіх руських справ, оскільки він мав “в порученю вси справы земли Киевское и Волинское руские”⁶.

Служба Євтика в канцелярії як писаря почалася, напевно, ще до Люблінської унії, бо в 1571 р. відзначалось в РМ, що він як дяк перебуває у Більшій канцелярії “през час немальи”⁷. 1 вересня 1571 р. за ініціативи окремих сенаторів, а також свого безпосереднього шефа – канцлера В.Дембінського Євтик одержав пожиттєве право на Київській Межигірський монастир і землю “пусту, не осаджену” Вишгородську з околицею⁸. Між іншим, даний факт опосередковано вказує на православне визнання Євтика, оскільки в документі підкреслено, що Межигірський монастир – “церква руска в ѿри и закону грецкого”. Надання православних монастирів неправославним світським особам за Сигізмунда Августа практикувалося відносно рідко⁹. На сеймі 1572 р. Висоцький одержав уже вічне право на той самий монастир

¹ *Koźalowicz W.* Herbarz gycerstwa Wielkiego Xięstwa Litewskiego tak zwany Compedium czyli o klejnotach albo herbach, których familie stanu gycerskiego w prowincyach Wielkiego xięstwa Litewskiego zażywaią. Kraków, 1897. S. 90. У Пінському повіті знаходилося місто Висоцьк, яке в 1641 р. належало княгині Левовій Миколаєвіч Соломирецькій (ЦДІАК, ф. 25, оп. 1, спр. 224, арк. 279зв.).

² *Niesiecki K.* Herbarz Polski. 1842. T. IX. S. 46.

³ *Lietuvos Metrica.* Knyha Nr. 564. P. 130. Тут фігурує просто Євтик, який 26 листопада 1562 р. отримав у канцелярії листи для доставки їх до жмудських тивунів; таке ім’я серед працівників канцелярії практично не зустрічається, тому можна обережно припустити, що це майбутній руський писар.

⁴ РГАДА, ф. 389, оп. 1, д. 192, л. 1 об.

⁵ Там же. Л. 159 об.

⁶ Там же. Л. 200.

⁷ Там же. Л. 94.

⁸ Там же. Л. 93 об.–94 об.; Акты, относящиеся к истории Западной России, собранные и изданные Археографической комиссией. Санкт–Петербург, 1848. Т. 3: 1544–1587. С. 158–159.

⁹ *Грушевський М.* Історія України–Руси. Т. V. С. 482–489.

із прилеглистями¹⁰. 15 березня 1574 р. на коронаційному сеймі за одностайним схваленням сенаторів і земських послів руський писар отримав у вічність нещодавно заселене село Хижинці у Вінницькому старостві¹¹. З цього привілею стає відомо, що Євтик на той час мав дітей, але вже був удівцем.

Невдовзі Євтик помер, що опосередковано підтверджується двома документами: 1) привілеєм від 12 липня 1580 р. Якимові Висоцькому (див. нижче його біограм) на Межигірський монастир, де зазначено, що монастир “вакує” по небіжчикові ченцеві Онуфрієві (особа нам невідома), який за даниною Стефана Баторія його держав¹²; 2) реєстром відправлення людей на військову службу з Брацлавського воєводства 1579 р., в якому Хижинці (50 димів осілих і 23 неосілих) віднесені до королівщини (Вінницького замку), що її тримав вінницький і брацлавський староста Ю.Струсь¹³. Залишається не виясненим, чому діти руського писаря вічним правом на цю маєтність не скористались.

Лаврин Гнівошович Пісочинський (бл. 1550–1606)

Писар Руської канцелярії (*писар нашъ справ руских*¹⁴) у 1569–1586 і 1589–1591 рр., відповідальний за ведення семи книг РМ (А–1, С–3, D–4, Е–5, F–6, Н–8, І–9).

Син Гнівоша Пісочинського герба “Ліс” та Марії з Куневських¹⁵. З молодих літ служив на великокнязівському дворі, далі був писарем (дяком) у литовській канцелярії¹⁶, з 1569 р. – в Коронній. Перетягнув його до Коронної канцелярії підканцлер Ф.Красінський – давній учень Філіпа Меланхтона¹⁷. З огляду на це стає зрозумілою причетність Лаврина до реформаційного руху 80–90 рр. XVI ст. Тоді у нього зберігався написаний у руслі поєднання аріанської й федосіанської традицій та адресований православному населенню Речі Посполитої “Лист половця Смери до великого князя Володимира Святого”¹⁸. Не виключено, що наявність цього твору в Пісочинського слід пов’язувати з його єврейським корінням, бо лист був дуже популярний серед “зжидовілих”¹⁹. Добре знання права (за попередніми даними він не програв жодного судового процесу, не гребуючи при цьому, щоправда, і

¹⁰ РГАДА, ф. 389, оп. 1, д. 192, л. 141 об.–143; Акты, относящиеся к истории Южной и Западной России, собранные и изданные Археографической комиссией. Санкт–Петербург, 1863. Т. 1: 1361–1598. С. 187–188.

¹¹ РГАДА, ф. 389, оп. 1, д. 192, л. 199об.–200об.

¹² Там же. Д. 216, л. 245об.–246.

¹³ Źródła dziejowe. Warszawa, 1894. Т. XX: Ziemie Ruskie. Ukraina (Kijów–Braclaw) / Wyd. A. Jablonowski. S. 151.

¹⁴ РГАДА, ф. 389, оп. 1, д. 200, л. 25, 27; згадки 1589 р.

¹⁵ *Dubas Urwanowicz E. Piasoczyński Lawryn (Wawrzyniec) // Polski Słownik Biograficzny (далі – PSB). Wrocław; Warszawa; Kraków; Gdańsk, 1980. Т. XXV/1. S. 805.*

¹⁶ *Pulaski K. Kronika polskich rodów szlacheckich Podola, Wołynia i Ukrainy. Warszawa, 1991. Т. 2. S. 133–141.*

¹⁷ *Morawski K. Andrzej Patrycy Nidecki... S. 247.*

¹⁸ *Дмитриев М. Православие и реформация. Москва, 1990. С. 92.*

¹⁹ *Tazbir J. Antytrynitaryzm na ziemiach ukraińskich... S. 93.*

незаконними засобами²⁰), неабиякий дипломатичний хист та широкі зв'язки з різними урядовцями сприяли тому, що Пісочинський не тільки зробив блискучу службу кар'єру, але й з дрібного землевласника, родове гніздо якого, село Пісочне Володимирського повіту²¹, було продане за дозволом Сигізмунда I його батьком Гнівошем у 1540 р. за 400 кіп литовських грошів князеві Федорові Сангушку²², перетворився під кінець життя майже в магната за майновим статусом.

До служби в Руській канцелярії Лаврин тримав з 1563 р. разом із матір'ю на заставном праві половину Кунева, наданому їм опікунами, братами матері, як компенсацію за розтрату сирітських грошей²³. Згодом, 18 вересня 1571 р., ця маєтність була остаточно продана йому за 1150 кіп Андрієм і Михайлом Єловичами–Куневськими²⁴. Наступного року королівський маршалок Михайло Єло–Малинський, “*знаючи хут и зычливість вшлякую... яко по брате повинатомъ*”, подарував Пісочинському двір з двома садами в місті Кременці, що вже сім років перебував у держанні Лаврина²⁵. Того ж року (1 березня) за безпосереднім клопотанням підканцлера Ф.Красинського руський писар отримав пожиттєве право на Зарубські і Ярцівські ґрунти у Київському воєводстві над Дніпром²⁶. Подальший зріст нерухомого маєтку Лаврина був зв'язаний з поділом спадку кременецького земського судді Андрія Куневського між його доньками Марією, матір'ю Лаврина, на той час уже дружиною Петра Бучайського, Ганною Ярмолинською, Мариною, дружиною князя Льва Воронецького, та Овдогією, дружиною князя Кирика Ружинського. Дві останні узурпували весь спадок²⁷. Марія Куневська робила спроби відібрати свою частину спадку, але всі вони були безуспішними. Тоді вона оформила разом з своєю матір'ю Богданою ряд дарчих записів на Лаврина, згідно з якими його власністю ста-

²⁰ Świącki T. Historyczne pamiątki znamienitych rodzin i osób dawniej Polski / Wyd. J. Bartoszewicz. Warszawa, 1858. T. 1. S. 392.

²¹ Atlas Historyczny Rzeczypospolitej Polskiej / Wydany z zasiłkiem Akademii Umiejętności w Krakowie. Epoka przelomu z wieku XVI-go na XVII-sty. Dział II-gi: Ziemia Ruskie Rzeczypospolitej / Oprac. i wyd. A. Jabłonowski. Warszawa; Wiedeń, 1889–1904. Mapa nr 1; *Pulaski F.* Opis 815 rękopisów Biblioteki Ordynacji Krasieńskich. Warszawa, 1915. S. 176. Е.Дубас–Урванович помилково вважає, що родовим гніздом Пісочинських було село Пісочне Луцького повіту (PSB. Т. XXV/1. S. 805).

²² Archiwum książąt Lubartowiczów Sanguszków w Sławucie. Lwów, 1890. Т. IV: 1535–1547 / Wyd. B. Gorczak. Nr 207–209; *Radziwiński Luba Z.* Monografia xx. Sanguszków. Lwów, 1906. Т. 1. S. 298. Пісочне, правдоподібно, було повернуто Л.Пісочинському брацлавським воєводою князем Романом Сангушко після сейму 1570 р. Збереглося свідчення кременецького земського підсудка Савина Єловицького, вписане до кременецьких земських книг 14 січня 1584 р., щодо обіцянки Р.Сангушка повернути Пісочне Лавринові, даної у варшавській кам'яниці князя Богуша Корецького під час сейму 1570 р. (ЛНБ, від. рукописів, ф. 46, тека XXI, № 1154). Дана інформація уведена до наукового обігу М.Крикуном та О.Піддубняком (*Крикун М., Піддубняк Л.* Матеріали про діяльність гродського і земського судів Брацлавського воєводства останньої чверті XVI – першої половини XVII ст. в архіві роду Пісочинських // Збірник праць і матеріалів на пошану Лариси Іванівни Крушельницької. Львів, 1998. С. 84).

²³ ЛНБ, від. рукописів, ф. 5, спр. II 4049, арк. 25–26.

²⁴ РГАДА, ф. 389, оп. 1, д. 191, л. 218–224об.

²⁵ Там же. Л. 227об.–233.

²⁶ *Pulaski K.* Kronika polskich rodów... Т. 2. S. 133; *Pulaski F.* Opis 815 rękopisów... S. 167.

²⁷ РГАДА, ф. 389, оп. 1, д. 194, л. 72об.–74; Інститут Рукопису НБУ, ф. 60, № 55, арк. 40–41зв; Biblioteka Czartoryskich w Krakowie, oddz. rękopisów, rkps 2468, k. 61.

вали села Ясківці, Загірці, Семенове, Татаринівці, Гулівці, Турівці та інші маєтки у Кременецькому повіті²⁸. Незважаючи на те що Лаврин у 1583 р. сплатив з 17 димів у Ясківцях і Загірцях податок²⁹, остаточно Ясківці, Загірці, Татаринівці, Красна Лука, а також, певні двори й ґрунти у Кременці опинилися в його руках лише 20 грудня 1599 р. – після надання їх у вічну даровизну Станіславом Надаринським і Ганною Ружинською на його особу³⁰. Мав конфлікт руський писар щодо цих маєтків. і з другим чоловіком своєї матері Петром Бучайським, який одного разу навіть поранив Лаврина у Куневі. Зрештою, цей конфлікт завершився у травні 1581 р. полюбовною угодою³¹.

1 травня 1581 р. Л.Пісочинський отримав привілей на село Виползів у Київському воєводстві, у володіння яким увійшов лише 13 квітня 1583 р., залишивши управителем в ньому свого служебника Якуба Гнатовського. На це село претендували ще й місцеві бояри Білики. Королівська комісія в складі Лаврина Ратомського та князя Матея Воронецького своїм вироком від 5 лютого 1584 р. присудила Виползів Біликам. Руський писар, незадоволений таким рішенням комісії, апелював до асесорського суду, який вирок комісарів відмінив³². У подальшому Лаврин здійснював неодноразові спроби покращити свій статус щодо цієї маєтності з володільця на власника. У травні 1593 р. король дозволив користуватися правом пожиттєвого володіння цим селом його дружині Магдалені Дубицькій³³. Волинський сеймик 1595 р. наказав своїм послам, щоб просили перед королем перевести пожиттєве право Л.Пісочинського на Виползів за заслуги на королівському дворі й у “*справах рицарських*” на вічне³⁴. Сигізмунд III відреагував на це прохання аж 15 квітня 1598 р., перед початком свого чергового походу до Швеції, дозволивши Лаврині, уступити Виползів із прилеглистями синові Олександрові³⁵. Продовжував руський писар набувати і земську власність. 10 січня 1585 р. володимирський війський Василь Гулевич подарував йому свою маєтність Дчунків (нині – село Дзюньків) у Брацлавському воєводстві³⁶. Правдоподібно, це була плата за канцелярські послуги, надані Лаврином В.Гулевичу.

18 квітня 1583 р. Л.Пісочинський уперше згадується як брацлавський підкоморій³⁷. Але зайнятість канцелярськими справами довго не давала можливості Лаврині приступити до виконання своїх нових обов’язків³⁸; лише в 1586 р. на сеймику брацлавської шляхти руський писар представив королівський привілей на підкоморство й одночасно згідно зі Статутом подав на уряд коморника пана Олексу

²⁸ ЛНБ, від. рукописів, ф. 5, спр. II 4044, арк. 10–10зв.; Кременецький земський суд. Вип. I. С. 47.

²⁹ Źródła dziejowe. 1889. T. XIX: Ziemie Ruskie. Wołyń i Podole / Wyd. A.Jabłonowski. S. 143.

³⁰ РГАДА, ф. 389, оп. 1, д. 202, л. 31–34; ЛНБ, від. рукописів, ф. 5, спр. II 4060, арк. 32–35зв.

³¹ ЛНБ, від. рукописів, ф. 5, спр. II 4044, арк. 5–5зв., 94–95.

³² РГАДА, ф. 389, оп. 1, д. 198, л. 196об.–198об.

³³ Там же. Д. 200, л. 106.

³⁴ Крикун М. Інструкція сеймику Волинського воєводства 1595 року. С. 429.

³⁵ РГАДА, ф. 389, оп. 1, д. 202, л. 5–5об.

³⁶ ЦДІАК, ф. 27: Володимирський земський суд, оп. 1, спр. 6, арк. 51–51зв.

³⁷ Крикун М., Піддубняк Л. Матеріали про діяльність... С. 84.

³⁸ Pulaski K. Kronika polskich rodów... T. 2. S. 135.

Дяковського³⁹. Наступного року брацлавська шляхта обрала свого підкоморія послом на елекційний сейм, де він був визначений від Брацлавського воєводства в склад комісії, яка мала займатися виявленням відхилень від чинного права та його коректурою⁴⁰. У проміжку між отриманням підкоморського уряду й участю в роботі елекційного сейму Лаврин орієнтовно в березні 1585 р. узяв участь в якомусь посольстві, ймовірно, до Криму⁴¹.

У червні 1581 р. Лаврин одружився з Магдаленою Дубицькою, спадкові добра якої перебували, на час одруження вже незаконно, в опіці Федора Олеші та його дружини Проксимії Дубицької. Лише на початку червня 1583 р., попередньо підготувавшись, брацлавський підкоморій започаткував процес у брацлавському земському суді проти Олеш та Якуба Павші й Настасії Олешанки як безпосередніх державців брацлавських маєтностей Магдалени Дубицької: Кам'яногірки, Жорнищ (Жорвнищ), Головачівців, Піщаного, Овдіївки та "людей" у місті Вінниці⁴². Суд виграла відповідачі, але Лаврин із дружиною оскаржив рішення в королівському суді, який своїми декретами від 19 липня 1585 р. скасував рішення брацлавського земського суду та присудив Олеш до 12 тижнів ув'язнення за спротив ув'язнанню Пісочинських у зазначені маєтності⁴³. Крім цього, за побиття королівського посланця Адама Потоцького, що мав відібрати у них маєтності, Олешам було присуджено сплатити 2 тис. кіп литовських грошів заруки, право стягнення якої Стефан Баторій 7 вересня 1585 р. розпорядився передати Лавринові⁴⁴. Такі рішення спонукали Ф.Олешу та П.Дубицьку 14 липня 1586 р. скласти у Кам'яногірці акт передачі брацлавських маєтностей та володінь у ВКЛ – Дубники у Віленському воєводстві, Адашчичі у Новоградському, Дубенець, Ястребль, Могильне у Пінському повіті – подружжю Пісочинських⁴⁵. Оцінюючи заслуги свого чоловіка у поверненні маєтностей, Магдалена Дубицька 7 серпня 1588 р. записала на нього всі свої батьківські володіння як в українських воєводствах, так і у ВКЛ⁴⁶. Принесли вони Лавринові, зокрема, Жорнища, межовий конфлікт з брацлавським воєводою князем Янушем Збараським, який у 1596 р. розпорядився захопити й спалити це село⁴⁷. Зрештою, все закінчилося для брацлавського підкоморія успішно: 23 серпня 1596 р. відбулося компромісне розмежування між маєтностями Пісочинських Жорнища та князя Януша Збараського Коровайна, Данилківці, Невмирівці. Полюбовним суддею

---

³⁹ Ibid.

⁴⁰ Dyaryjusze sejmowe r. 1587. S. 171; *Pulaski K. Kronika polskich rodów...* T. 2. S. 135–136; *Dubas Urwanowicz E. Piasoczyński Ławryn...* S. 805.

⁴¹ *Pulaski F. Opis 815 rękopisów...* S. 171.

⁴² Докладно про перебіг процесу в брацлавському земському суді та докази сторін див.: *Крикун М. Епізод із землеволодільчих відносин шляхти у Брацлавському воєводстві в останній чверті XVI ст. // Вісник Львівського університету. Серія історична. Львів, 2000. Вип. 35–36. С. 98–113.*

⁴³ РГАДА, ф. 389, оп. 1, д. 198, л. 31об.–37об., 40–42; *Pulaski F. Opis 815 rękopisów ...* S. 171.

⁴⁴ AGAD. Archiwum Zamoyskich, sygn. 2879.

⁴⁵ РГАДА, ф. 389, оп. 1, д. 198, л. 302об.–307об.

⁴⁶ Там же. Д. 199, л. 1–4об.; д. 200, л. 25–26об.; *Źródła dziejowe. T. XIX. S. 130; AGAD. Archiwum Zamoyskich, sygn. 2884, s. 159–162.*

⁴⁷ РГАДА, ф. 389, оп. 1, д. 200, л. 158об.; д. 197, л. 96–99об.; *Źródła dziejowe. T. XX. S. 130–131.*

з боку Лаврина був володимирський підкоморій Ян Бокій–Печихвоський⁴⁸. Йі надалі брацлавські маєтності Пісочинського зазнавали численних наїздів сусідів, зокрема, князя Януша Острозького (1599, 1603, 1605), князів Юрія і Криштофа Збараських (1605 рр.)⁴⁹. Утягнувшись в протистояння з Острозькими й Збараськими, брацлавський підкоморій намагався шукати підтримки у коронного канцлера Яна Замойського⁵⁰. Утім, і сам Лаврин використовував методи “головних княжат”: у червні 1600 р. викликався до суду Семеном і Богданом Ободенськими за пограбування трьох пасік; переховував у Жорнищах утікачів із містечка Уланова – підданих Павла Жоховського і Матвія Яблоновського⁵¹.

Близько 1591 р. Лаврин був відзначений наданням йому уряду королівського секретаря⁵². Твердження Е.Дубас–Урванович, що він став королівським секретарем ще за Стефана Баторія⁵³, не підтверджується ні джерелами, ні новітніми дослідженнями⁵⁴. У 1591 р. волинська шляхта обрала Лаврина депутатом на коронний трибунал, 1594 р. те ж саме зробила брацлавська шляхта⁵⁵; у 1594 та 1600 рр. він виконував функції королівського посла на брацлавський сеймик⁵⁶. У 1595 р. Лаврин знову був обраний послом на сейм від Волинського воєводства, а 1597 і 1600 рр. – від Брацлавського⁵⁷. На брацлавських сеймиках, за висловом Томаша Свенцького, “як хотів Брацлавцину водити”⁵⁸. Зокрема, на реляційному сеймику Брацлавського воєводства 1603 р., незважаючи на присутність військових підрозділів, брацлавському підкоморієві разом із брацлавським воєводою князем Янушем Збараським майже вдалося схилити шляхту до ухвалення збору другого подимного; лише після отримання інформації з волинського й київського сеймиків про їх негативну позицію щодо цього збору, шляхта від такої ухвали утрималася⁵⁹.

У1601–1603 рр. Пісочинському довелося тричі їздити великим послом до хана перекопських татар Казі–Гірея з метою укладення перемир’я⁶⁰. Посольство своє він

⁴⁸ РГАДА, ф. 389, оп. 1, д. 197, л. 96–99об.

⁴⁹ ЛНБ, від. рукописів, ф. 5, спр. II 4049, арк. 121–123; спр. II 4050, арк. 103–104; спр. II 4051, арк. 55–56, 63–65зв., 82, 106–106зв.; спр. II 4050, арк. 61.

⁵⁰ AGAD. Archiwum Zamoyskich, sygn. 690.

⁵¹ ЛНБ, від. рукописів, ф. 5, спр. II 4049, арк. 146–146зв.; спр. II 4050, арк. 4–5, 45, 50, 59–59зв.; *Źródła dziejowe*. 1894. Т. XXI: Ziemia Ruskie. Ukraina / Wyd. A. Jabłonowski. S. 60.

⁵² *Uruski S., Kosiński, Włodarski A. Rodzina. Herbarz szlachty polskiej*. Warszawa, 1916. Т. XIII. S. 311.

⁵³ *Dubas Urwanowicz E. Piasoczyński Ławryn...* S. 805.

⁵⁴ *Kieniewicz S. Sekretariat Stefana Batorego...* S. 62–67.

⁵⁵ РГАДА, ф. 389, оп. 1, д. 200, л. 67об.; *Uruski S., Kosiński, Włodarski A. Rodzina*. Т. XIII. S. 311; *Dubas Urwanowicz E. Piasoczyński Ławryn...* S. 806; *Pulaski K. Kronika polskich rodów...* Т. 2. S. 136.

⁵⁶ *Pulaski K. Kronika polskich rodów...* Т. 2. S. 136; AGAD. Archiwum Zamoyskich, sygn. 690; sygn. 3083, s. 35.

⁵⁷ *Dubas Urwanowicz E. Piasoczyński Ławryn...* S. 806; *Жукович П. Сеймовая борьба...* Вып. 1. С. 263; *Крижун М. Інструкція сеймику Волинського воєводства 1595 року*. С. 426.

⁵⁸ *Święcki T. Historyczne pamiętki...* Т. 1. S. 392.

⁵⁹ *Janiszewska–Mincer B. Polska w latach 1600–1603*. S. 123.

⁶⁰ *Pulaski K. Trzy poselstwa...* S. 135–145, 244–256, 358–366, 467–480, 553–566, 645–660, 756–768, 845–864, 945–960.

докладно описав⁶¹, а також уклав трактат “*Powinności poselskie extra rerum*”⁶². Основної мети під час посольств до Криму – укласти перемир’я, – йому досягнути не вдалося. У проміжку між другим і третім посольствами до Казі–Гірея Лаврин попутно відвідував молдавського господаря Єремія Могилу⁶³ для отримання трибуту (васальної плати) польському королеві (50 тис. злотих) і полагодження конфлікту польської залоги в Яссах з братом Є.Могили Симоном⁶⁴.

Потрібно погодитися з Войцехом Соколовським, що значні парламентарні й дипломатичні заслуги Лаврина давали йому підставу сподіватися на отримання від Сигізмунда III сенаторського уряду каштеляна⁶⁵. Але Пісочинський належав до того повч серед верстви урядників, що робило майже нереальними його претензії на цей уряд. Мізерні шанси брацлавського підкоморія зайняти сенаторський уряд каштеляна зменшувалися дією трьох обставин. По–перше, воєводські уряди в українських воєводствах займали князі Острозькі (Костянтин, Януш і Олександр) та Януш Збараський, стосунки з якими у Лаврина у зв’язку з майновими суперечками були напруженими. Отже, на їх підтримку на королівському дворі розраховувати не доводилося. По–друге, реальним опонентом Острозьких і Збараських був канцлер Ян Замойський, але стосунки Лаврина з ним були не настільки близькими, як, наприклад, у Семашків. По–третє, у другій половині 1580–х рр. – на початку XVII ст. каштелянські уряди у Волинському і Київському воєводствах не звільнялися; уряд брацлавського каштеляна звільнявся двічі – 1597 і 1602 рр., проте в першому випадку перевагу король віддав князеві Григорієві Сангушку–Кошерському, яким ще з малих літ опікувався князь К.–В.Острозький⁶⁶, в другому – Миколаєві Семашку – одному з найбільш довірених клієнтів Я.Замойського⁶⁷.

В останні роки життя брацлавський підкоморій відійшов від публічної діяльності, у зв’язку з чим залишається невідомою точна дата його смерті. Микола Крикун та Олекса Піддубняк встановили, що він помер між 9 січня та 22 червня 1606 р.⁶⁸ Лаврин мав двох синів: Олександра, вписаного до списків студентів Краківської академії і Вюрцбурзького університету⁶⁹, в майбутньому кам’янецького і київського

---

⁶¹ Biblioteka Narodowa, oddz. rękopisów, rkps III 3086.

⁶² Оpubліковано: *Pułaski K. Trzy poselstwa...* S. 950–955; *Bodniak S. Pamiętnik Biblioteki Kórnickiej*. 1930. S. 164–172.

⁶³ *Pułaski F. Opis 815 rękopisów ...* S. 176–177; РГАДА, ф. 389, оп. 1, д. 202, л. 169об.–170.

⁶⁴ *Pułaski K. Trzy poselstwa...* S. 863–864, 945–950.

⁶⁵ *Sokolowski W. Politycy schyłku złotego wieku...* S.16–17.

⁶⁶ Волинські грамоти XVI ст. / Упор. В.Задорожний, А.Матвієнко. Київ, 1995. С. 161; *Archiwum Sanguszków*. 1910. T. VII: 1554–1572 (*Dyplomatariusz gależy Niesuchojeżskiej*. T. 2). S. 383.

⁶⁷ *Kamiński A. Kariera rodu Siemaszków // Lituano–Slavica Posnaniensia. Studia historica*. Poznań, 1989. T. III. S.199.

⁶⁸ *Крикун М., Піддубняк Л.* Матеріали про діяльність... С. 84. Е.Дубас–Урванович вважала, що він помер між 1604 і 1606 рр. (*Dubas Urwanowicz E. Piasoczyński Ławryn...* S. 807), К.Пуласький – близько 1610 р. (*Pułaski K. Kronika polskich rodów...* T. 2. S. 140).

⁶⁹ *Pułaski K. Kronika polskich rodów...* T. 2. S. 141; *Żołędź-Strzelczyk D. Peregrinatio academica. Studia młodzieży polskiej z Korony i Litwy na akademiach i uniwersytetach niemieckich w XVI i pierwszej połowie XVII wieku*. Poznań, 1996. S. 226.

каштеляна, і Якуба, студента Мюнхенського університету⁷⁰, майбутнього брацлавського чашника, та трьох доньок: Магдалену, Олену (Олександрю) й Теодору, яка стала монашкою ордену босих кармеліток у Любліні⁷¹.

Яким Висоцький (бл. 1550–бл. 1595)

Руський писар в 1576–1593 рр., відповідальний за ведення двох книг РМ (XD, KB).

Походження невідоме; ймовірність його та сама, що й стосовно Є.Висоцького. Висоцькі починають фігурувати в луцьких гродських книгах зі середини 80-х рр. XVI ст. Брат Якіма Тимофій з 1586 р. згадується як урядник Євхимії Вербицької, вдови волинського воєводи князя Андрія Вишневецького⁷². З часом Тимофій набув в Яна Васильовича Привередовського частину села Привередів у Луцькому повіті, одружився зі Софією Михайлівною Привередовською. З 1590 р. він згадується як волинський мечник⁷³. Без сумніву, цим мав завдячувати братові та його всемогутньому патроніві – Янові Замойському. Попри входження до земської ієрархії, Тимофій продовжував кар'єру служебника: у 1600 р. фігурує як дозорця Муравиці й Княгиничів –волинських маєтностей віленського тивуна Яна Паца⁷⁴. Мечник мав плац у Луцьку, який 11 листопада 1598 р. заставив на рік луцькому євреєві Мошкові Ісаковичу Гайдуку як компенсацію за неповернутий борг 18 кіп литовських грошів⁷⁵. Невідомо ким приходився Якимові Войтех Висоцький, який 21 березня 1595 р. отримав уряд возного у Луцькому повіті⁷⁶; його соціальний статус, як і Тимофія та Якіма, був невисоким, що дозволяє однозначно віднести їх родину до малозаможної шляхти.

Піком кар'єри Якіма стало входження між 1587 і 1589 рр. до складу секретаріату Сигізмунда III⁷⁷.

У 1580 р. Яким одержав привілей на Межигірський монастир⁷⁸, що дозволяє з певною долею умовності визначити його визнання як православне. 30 жовтня 1584 р. як писар РМ виконував якесь доручення Яна Замойського⁷⁹. 28 червня 1589 р. Я.Висоцькому та його дружині, яку буде мати(!), Сигізмунд III надав в пожиттєве володіння три служби з людьми, озеро Святе і землю Розсудівську при Любецькому замку⁸⁰. Дещо раніше, 26 березня 1589 р., Яким отримав королівський привілей на селище Новоселицю в Київському повіті, але вже 2 квітня 1590 р. декретом сеймового суду

⁷⁰ *Żołądź-Strzelczyk D.* Peregrinatio academica. S. 226.

⁷¹ *Ibid.*; Крикун М., Піддубняк Л. Матеріали про діяльність... С. 86. Е.Дубас Урванович помилково вважає, що доньок у Лаврина було лише дві (*Dubas Urwanowicz E.* Piasoczyński Lawryn... S. 807).

⁷² ЦДІАК, ф. 25, оп. 1, спр. 35, арк. 184зв.–185, 649зв.–650.

⁷³ ЛНБ, від. рукописів, ф. 5, спр. II 7444, ч. 3, арк. 127.

⁷⁴ ЦДІАК, ф. 25, оп. 1, спр. 56, арк. 562зв.–563.

⁷⁵ Там само. Арк. 14зв.–16, 267зв.–268.

⁷⁶ Там само. Спр. 47, арк. 42–43.

⁷⁷ РГАДА, ф. 389, оп. 1, д. 217, л. 1об.; д. 199, л. 95.

⁷⁸ Там же. Д. 216, л. 245об.–246.

⁷⁹ *Archiwum Jana Zamoyskiego, kanclerza i hetmana koronnego.* Warszawa, 1913. Т. III: 1582–1584 / *Wyd. J.Siemieński.* S. 376.

⁸⁰ РГАДА, ф. 389, оп. 1, д. 217, л. 1об.–2об.

воно було відсуджене на особу київського зем'янина Богуша Гулкевича–Глібовського, який представив документи на право вічного володіння Новоселицею. Одночасно сеймовий суд скасував привілей, виданий руському писареві⁸¹. Не увійшов він і у володіння Розсудівською землею. Асесорський суд, на який Яким викликав Богдана і Яна Розсудовських за недопущення введення його в цю землю, 18 червня 1593 р., розглянувши аргументи сторін (у Якіма їх не було зовсім; він не покликався навіть на привілей від 28 червня 1589 р.), звільнив відповідачів (Розсудовських) від позову і визнав добра Розсудівські їх власністю⁸². Якщо врахувати, що Розсудовська земля, як свідчать пізніші документи, включала в себе всі три служби – Голенищівську, Неданчинську, Селинську, надані руському писареві⁸³, то слід вважати, що за роки писарства він придбав в українських воеводствах лише Межигірський монастир. Відомо також про надання Якимові в 1592 р. Околовського застінку біля села Петрилевичі у Слонімському повіті Новогрудського воеводства ВКЛ⁸⁴.

Яким також володів якимись землями на краківському передмісті міста Львова, надані йому вічним правом Стефаном Баторієм разом із церквою святого Миколая, полями, сіножатями, садами, пасіками, криницями, двома плацями. Ймовірно, перед смертю руський писар записав їх своєму братові Тимофієві, який у 1608 р. подарував ці маєтності Львівському братству, що діяло при згаданій церкві⁸⁵.

Можна припустити, що книгу “ХВ” Яким комплектував із секстернів десь на початку 1590–х рр., причому досить недбало. Усі вписи в книзі переважно розбиті на сім блоків за місяцями року, дуже часто – без подання років.

Флоріан Семенович Олешко (бл. 1565–1628)

Писар Руської канцелярії в 1583–1619 рр., відповідальний за ведення шести книг РМ (G–7, L–11, N–13, XF, Q–15, S–17).

Походив з роду путних бояр Олешків, осілих в селі Пирковичі на Волині⁸⁶. Пізніше взяв додаток до прізвища – Притньовський⁸⁷. Ймовірно, брав участь в посольстві Михайла Гарабурди до хана Мегмеда II (1577–1583 рр.)⁸⁸. Незадовго перед початком кар'єри руського писаря Флоріан потрапив як довірений “пахолок”, “найнижчий служебник” на двір коронного канцлера Я.Замойського⁸⁹, котрий усіяло протегував

⁸¹ Там же. Д. 199, л. 102об.–105об.

⁸² Там же. Д. 200, л. 111об.–112об.

⁸³ Там же. Л. 131–133; *Źródła dziejowe*. Т. XX. S. 86.

⁸⁴ AGAD. Summariusz Metryki Litewskiej, t. VI, k. 239v.; *Kennedy Grimsted P. The Ruthenian (Volhynian) Metrica...* P. 26.

⁸⁵ Архив ЮЗР. 1904. Ч. I. Т. 10: Акты, относящиеся к истории галицко–русской православной церкви. С. 130–134.

⁸⁶ *Żelewski R. Oleszko Florian* // PSB. 1978. Т. XXIII/1. S. 758.

⁸⁷ РГАДА, ф. 389, оп. 1, д. 218, л. 1, 36об.; *Uruski S., Kosiński, Włodarski A. Rodzina*. 1915. Т. XII. S. 300.

⁸⁸ *Biblioteka PAN w Krakowie, oddz. rękopisów, rkps 690, k. 78; Żelewski R. Oleszko Florian*. S. 758.

⁸⁹ *Archiwum Jana Zamoyskiego...* Т. III. S. 343; *Kraków, 1948. Т. IV: 1585–1588 / Wyd. K.Lepszy. S. 15–17, 19–23, 35; AGAD. Archiwum Zamoyskich, sygn. 687, nr 15, 16; Tygielski W. Politics of Patronage in Renaissance Poland. Cancellor Jan Zamoyski, his supporters and the Political Map of Poland, 1572–1605 // Fasciculi Historici. Warszawa, 1989. Т. XV. S. 15, 17.*

йому в майбутньому. У 1588 р. за особистого втручання Я.Замойського⁹⁰ він отримав королівський привілей на село Борки і три дворища в Мостиськах у Володимирському повіті по москвитині Андрієві Барановському⁹¹. 15 січня 1590 р. при виконанні королівського доручення щодо відібрання у спадкоємців князя Андрія Курбського (його дітей Дмитра та Маруші) маєтності Туличова з метою передачі Іванові й Семенові Красенським Флоріан уперше виступає як королівський секретар⁹². У 1591 р. він вступив в конфлікт із луцьким старостою Олександром Семашком. Руський писар отримав королівську данину на дворище та шістьох путних бояр під Луцьком, які, за твердженням О.Семашка, були останніми, що за наказом старости доставляли в повіті королівські листи й універсали. Як свідчать джерела, Флоріан активно протегував “*братові своєму*” – володимирському гродському писареві Станіславові Кандибі⁹³. Останній на той час був аріанином⁹⁴, а, поза тим, ще й слугою К.–В.Острозького. Звідси можна говорити про певний інтерес Ф.Олешка до реформаційних ідей. 4 червня 1593 р. на сеймі руський писар дістав данину на село Єриловичі і діброву Пещу в Любецькому старостві⁹⁵, однак ув’язатися в отримані добра не зміг – через спротив їх спадкових власників – київських зем’ян Стецьких; Флоріан розпочав судовий процес, який, зрештою, програв⁹⁶. Наступного року разом із Яном Харлінським та С.Кандибою виїжджав у складі королівської комісії до волинського містечка Рожище для огляду й оцінки мосту, збудованого луцьким і острозьким єпископом Кирилом Терлецьким⁹⁷. Як клієнт Я.Замойського руський писар узяв участь у походах канцлера 1594–1596 рр. на татар і Молдавію⁹⁸.

28 серпня 1596 р. Сигізмунд III призначив Флоріана опікуном дітей і маєтностей померлого князя Григорія Друцького–Любецького⁹⁹. Того ж року Флоріан виграв судовий процес зі Зубцовськими стосовно сіл Дубна, Волохи і Дубенська Воля у Володимирському повіті, на які отримав незадовго перед тим королівський привілей¹⁰⁰. Проте його входження у володіння цими маєтностями відбувалося не просто: спроба його ув’язання королівським дворянином Андрієм Гулевичем 14 жовтня 1596 р. завершилася

⁹⁰ Archiwum Jana Zamoyskiego... Т. IV. S. 287.

⁹¹ РГАДА, ф. 389, оп. 1, д. 200, л. 6–6об.; Biblioteka PAN w Krakowie, oddz. rękopisów, rkps 1690, к. 52–52v.; Жизнь князя Андрея Курбского в Литве и на Волыне / Сост. Н.Иванишев. Киев, 1849. Т. 1. С. 305–307.

⁹² Жизнь князя Андрея Курбского... Т. 1. С. 307–310.

⁹³ AGAD. Archiwum Zamoyskich, sygn. 697: Siemaszko – Zamoyskiemu; РГАДА, ф. 389, оп. 1, д. 200, л. 35об.–36.

⁹⁴ Архив ЮЗР. 1883. Ч. 1. Т. 6: Акты о церковно–религиозных отношениях в Юго–Западной Руси (1322–1648). С. 257.

⁹⁵ РГАДА, ф. 389, оп. 1, д. 197, л. 46об.–47; ЦДІАК, ф. 25, оп. 1, спр. 41, арк. 734зв.–735.

⁹⁶ РГАДА, ф. 389, оп. 1, д. 197, л. 51об.–53.

⁹⁷ *Свенцицький І.* Нариси з історії української мови. Львів, 1920. С. 75.

⁹⁸ *Żelewski R.* Oleszko Florian. S. 758.

⁹⁹ РГАДА, ф. 389, оп. 1, д. 201, л. 90–90об.

¹⁰⁰ Там же; ЦДІАК, ф. 25, оп. 1, спр. 47, арк. 2/310зв.–2/311. Безперечно з подачі Ф.Олешка Петро й Олександр Зубцовські були звинувачені у вбивстві свого вітчима Яна Вишневського і як такі, що показують “*лотровство козацкоє*”, засуджені королівським судом на баніцію (Там само. Арк. 2/298–2/299).

нічим. Руський писар у квітні 1597 р. домігся від Сигізмунда III видання баніції на всіх Зубцовських¹⁰¹.

Між 1588 і 1599 рр. Ф.Олешко одружився на Агнешці Радзейовській і тоді ж, як гадає Роман Желевський, перейшов з православ'я на католицизм¹⁰², що опосередковано підтверджується тестаментом його сина Станіслава, у вірі католицькій "уродженого й вихованого"¹⁰³. Правдоподібно, Флоріан був причетний до придушення козацьких повстань середини 1590–х рр., оскільки 1596 чи 1597 р. отримав кадуковим правом рухомі й нерухомі речі по якомусь козакові Андрієві¹⁰⁴. Збагачувався і за рахунок сусідів: 1597 р. луцький сеймик наказував своїм послам на сейм, щоб просили за пані Вишневську, яка потерпає від нього кривди¹⁰⁵. 9 листопада 1599 р. Флоріан учинив запис до луцьких гродських книг, яким звільнив княжну Полубенську, дружину Яна Вишневського, від значної суми штрафів з її маєностей Підгаєць та Любецька Волька; штрафи були накладені згідно зі судовими декретами, винесеними на його користь. Любецька Волька вже навіть перебувала у його держанні¹⁰⁶.

У травні 1598 р. в ранзі великого посла руський писар відвіз ханові Казі–Гіреєві упоминки (своєрідну данину)¹⁰⁷. Водночас продовжував виконувати найбільш важливі доручення Я.Замойського. Зокрема, у листопаді 1598 р. канцлер відправив його до князя К.–В.Острозького з метою отримати інформацію про причини приїзду до Острога посланців волоського (мултянського) воєводи та татарського гінця¹⁰⁸. 1 серпня 1601 р. король іменував його володимирським війським¹⁰⁹. У березні 1603 р. за особистим проханням Я.Замойського Ф.Олешко отримав право на збір подимного з Київського воєводства¹¹⁰, а 4 травня 1604 р. дістав привілей на ковельське війтівство¹¹¹, до якого належало село Колодниця з млином, лісами, землями, городами¹¹². Війтівство знаходилося на території Ковельського староства¹¹³. Флоріан, не маючи часу виконувати повноваження віята, наступного 1605 р. вигідно його продав¹¹⁴.

1607 р. знову відбув володимирський війський як великий посол до Криму, де не тільки уклав перемир'я, а й зумів переконати хана Казі–Гірея відмовитися від недоставлених Річчю Посполитою за минулі роки упоминків. Під час цього посольства Флоріан уперше в історії польсько–кримських стосунків на прийомі у хана не став на

¹⁰¹ ЦДІАК, ф. 25, оп. 1, спр. 47, арк. 2/296зв.–2/298, 2/299–2/299зв., 2/306зв.–2/310зв., 3/87–3/89.

¹⁰² *Żelewski R. Oleszko Florian. S. 758.*

¹⁰³ Biblioteka PAN w Krakowie, oddz. rękopisów, rkps 3262, k. 57.

¹⁰⁴ РГАДА, ф. 389, оп. 1, д. 201, л. 151об.–152.

¹⁰⁵ *Dyaryusze sejmowe r. 1597. S. 399.*

¹⁰⁶ ЦДІАК, ф. 25, оп. 1, спр. 54, арк. 152–153.

¹⁰⁷ *Żelewski R. Oleszko Florian. S. 758.*

¹⁰⁸ AGAD. Archiwum Zamoyskich, sygn. 222, k. 31–32.

¹⁰⁹ РГАДА, ф. 389, оп. 1, д. 202, л. 105–105об.

¹¹⁰ Там же. Д. 197, л. 142об.–143.

¹¹¹ Там же. Д. 204, л. 29об.–30.

¹¹² Там же. Д. 201, л. 69об.

¹¹³ *Владимирський–Буданов М. Німецьке право в Польщі й Литві // Руська історична бібліотека.*

Львів, 1904. Т. 24. Ч. 2. С. 245.

¹¹⁴ РГАДА, ф. 389, оп. 1, д. 218, л. 2об.–3об.; *Заяць А. Інститут війтівства в містах Волині XVI – першої половини XVII ст. // Центральна і Східна Європа в XV–XVIII ст. С. 108.*

коліна, чим викликав особливу повагу сучасників¹¹⁵. За таке успішне посольство на сеймі 1611 р. володимирський війський отримав запис на свої пожиттєві володіння Волохи, Дубна, Дубенську Волю в сумі 5 тис. злотих, що означало відібрання цих маєтків від Ф.Олешка чи його нащадків тільки в разі виплати їм даної суми¹¹⁶. 4 жовтня того ж року за те ж посольство Флоріан був нагороджений пожиттєвим правом на городище Козар в Остерському старостві¹¹⁷. При входженні у держання цього маєтку володимирський війський зустрів сильний опір остерського старости та місцевих бояр. Розпочався судовий процес, який він виграв¹¹⁸, а король повторним привілеєм у 1615 р. підтвердив його права на Козар¹¹⁹. Але це не поклато кінець суперечці. У лютому 1619 р. возний Київського воеводства Ян Миколаєвський оповів перед житомирським гродським урядом, що 22 листопада 1618 р. за його присутності слуга володимирського військового, його виползівський намісник Андрій Волчек–Желіновський, вимагав від київського гродського уряду в складі підвоеводи Михайла Мишки–Холоневського, судді Лукаша Вітовського, писаря Павла Реховського, щоб вони виїхали до Козара й Носівки та подали їх у володіння Ф.Олешка, а також стягнули 4 тис. кіп литовських грошів з остерських міщан і бояр за спротив процедурі ув'язання¹²⁰. У Володимирському повіті, крім Дубна, Волохів і Дубенської Волі, Флоріанові належало село Пирковичі, яке він купив 15 січня 1613 р. у Маруші Желіборської, доньки Михайла Сербина, і Григорія Желіборського за 8 тис. злотих¹²¹. Як виявилось, Маруша записала невідомо коли на цьому селі 10 тис. злотих своєму першому чоловікові Федорові Балабану. Уже після смерті Флоріана й Ф.Балабана сини останнього Дмитро й Даніель позивали в 1632 р. на каптуровий суд Волинського воеводства Станіслава й Миколая Флоріановичів Олешків та їхню матір, вимагаючи сплати цієї суми¹²².

У 1609 р. сейм своїм рішенням ввів володимирського військового до складу комісії для переговорів із запорозькими козаками¹²³. Того ж року за королівським дорученням він виконував обов'язки люстратора для Київського воеводства, 1611 р. був обраний послом на сейм, а 1613 р. призначений ревізором для огляду відбудованого після спалення замку у Вінниці¹²⁴. Наприкінці 1612 р. король мав намір відправити володимирського військового до хана, але з причини браку грошей на упоминки його місія була відкладена¹²⁵. У 1613–1614 рр. Флоріан у складі королівської комісії

¹¹⁵ *Żelewski R. Oleszko Florian. S. 758–759; Historia dyplomacji polskiej / Pod red. Z. Wójcika. Warszawa. 1982. T. II. S. 145.*

¹¹⁶ AGAD. MK, sygn. 154, k. 133–135; Biblioteka PAN w Krakowie, oddz. rękopisów, rkps 1690, k. 54–55v.; Інститут Рукопису НБУ, ф. 1, спр. 4104, арк. 348.

¹¹⁷ РГАДА, ф. 389, оп. 1, д. 206, л. 32–32об.; Biblioteka PAN w Kórniku, oddz. rękopisów. rkps 323, k. 27–28.

¹¹⁸ РГАДА, ф. 389, оп. 1, д. 206, л. 17–19; д. 207, л. 117–118об.

¹¹⁹ Там же. Д. 206, л. 72–72об.

¹²⁰ ЦДІАК, ф. 11, оп. 1, спр. 7, арк. 746зв.–747.

¹²¹ РГАДА, ф. 389, оп. 1, д. 206, л. 4об.–7об.; ЛНБ, від. рукописів, ф. 5, спр. II 7444, ч. IV, арк. 174.

¹²² ЦДІАК, ф. 25, оп. 1, спр. 184, арк. 134–134зв.

¹²³ *Uruski S., Kosiński, Włodarski A. Rodzina. T. XII. S. 360; Żelewski R. Oleszko Florian. S. 759.*

¹²⁴ *Żelewski R. Oleszko Florian. S. 759.*

¹²⁵ *Byliński J. Dwa sejmy z roku 1613. Wrocław, 1984. S. 30.*

відмежовував володіння князя Михайла Вишневецького від маєтностей Станіслава Жулкевського на Задніпров'ї¹²⁶ і не без користі для себе, бо 8 травня 1617 р. отримав королівський привілей на городище Ніжин¹²⁷. Разом з Ніжином одержав Ф.Олешко 8 пустих волок, названих Добринсько, в селі Клечковичі Володимирського повіту, які незабаром уступив жовнірові Матеєві Куликовському¹²⁸, а також город у місті Ковелі. На час люстрації Київського воєводства 1616 р. Флоріан виступав посесором села Виползів в Остерському старостві¹²⁹, однак сам його не тримав, а здавав в оренду Янові Кимбару–Храновському і його дружині Барбарі Кунцевичівні. 6 травня 1617 р. володимирський війський ініціював видання баніції на Храновського й Кунцевичівну – нібито за розгін виползівських мешканців¹³⁰. Правдоподібно, невдовзі він помирився з Храновським і його дружиною, а згодом навіть хотів уступити їм Виползів¹³¹. Однак з часом Флоріан змінив свої наміри і 21 листопада 1618 р. отримав королівський дозвіл на уступку Виползова Миколаєві Подгаєцькому¹³².

У 1616 р. володимирський війський отримав 300 злотих за успішну поїздку до запорозьких козаків з метою агітації їх для участі в поході королевича Владислава на Московську державу¹³³. З цього часу Флоріан стає майже постійним представником короля у переговорах з козаками.

1617 р., у зв'язку із загрозою татарського нападу на Україну, Ф.Олешко відбув до Києва, де шляхом листування вів переговори з гетьманом запорозьких козаків Дмитром Барабашем, щоб утримати їх від походів на Крим¹³⁴. 1619 р. володимирський війський остаточно полишив писарську працю в Руській канцелярії, у зв'язку з чим, як видається, уступив своє право збору подимного з маєтностей Київського воєводства на З.Єловицького¹³⁵. Очевидно, як компенсацію за це попередньо, 1 лютого 1619 р., на сеймі Флоріан отримав королівський привілей на право збору гребельного мита у своїх Пирковичах¹³⁶. На початку 1620 р. володимирський війський в черговий раз очолював посольство до кримського хана. Несподіваний напад козаків на Крим, а далі вибух Хотинської війни призвели до того, що Ф.Олешко, фактично як в'язень, пробув в Криму майже два роки і лише 3 жовтня 1621 р. повернувся у Варшаву¹³⁷. З огляду на ув'язнення авторитет Флоріан у шляхетському середовищі значно зріс. Волинський передсеймовий сеймик 1622 р. просив короля відшкодувати його видатки на посольство до Орди "ex

---

¹²⁶ РГАДА, ф. 389, оп. 1, д. 205, л. 39об.

¹²⁷ Там же. Д. 209, л. 4–4об.

¹²⁸ Там же. Л. 10–10об.

¹²⁹ Źródła dziejowe. 1877. T. V: Lustracje królewsczyzn ziem Ruskich, Wołynia, Podola i Ukrainy z pierwszej połowy XVII wieku / Wyd. A.Jabłonowski. S. 99.

¹³⁰ РГАДА, ф. 389, оп. 1, д. 209, л. 2–3об.; Źródła dziejowe. T. XXI. S. 214, 263, 269, 303.

¹³¹ РГАДА, ф. 389, оп. 1, д. 209, л. 15об.–16об.

¹³² Там же. Л. 16об.–17об.

¹³³ Жукович П. Сеймовая борьба... Вып. 2. С. 263.

¹³⁴ Biblioteka PAN w Krakowie, oddz. rękopisów, rkps 1690, k. 72v.–74.

¹³⁵ РГАДА, ф. 389, оп. 1, д. 207, л. 107–107об.

¹³⁶ Там же. Д. 207, л. 128–128об.

¹³⁷ Жерела до історії України–Руси. Львів, 1908. Т. VIII: Матеріали до історії української козаччини. Т. 1: Документи по рік 1631 / Вид. І.Крип'якевич. С. 215; *Żelewski R. Oleszko Florian*. S. 759.

erario publico”, а крім того, ще й нагородити¹³⁸. Клопоталися за Флоріана й середський сеймик Познанського і Каліського воєводств та прошовицький сеймик Краківського воєводства, який додатково пропонував замінити пожиттєве право на Козар вічним¹³⁹. 5 листопада 1622 р. володимирський війський отримав кадуковим правом острів Кочур на передмісті Володимира й уніатську церкву на тому ж острові¹⁴⁰. 1623 р. Ф.Олешко був послом на сейм від Волинського воєводства¹⁴¹; на цьому сеймі йому доручили попередити козацьку старшину, щоб козаки утримались від самовільних виправ на Крим і Чорне море, бо це суперечило пунктам Хотинського миру, та передати їй 500 злотих платні¹⁴². Як вважає Р.Желевський, це був останній офіційний виступ Ф.Олешка¹⁴³.

Помер Флоріан між 4 квітня і 4 листопада 1628 р.¹⁴⁴ Залишив для дружини лише у Володимирському повіті маєтності в 131 дим станом на 1629 р.¹⁴⁵ Від шлюбу з А.Радзейовською мав синів Станіслава та Миколу, які навчалися в Замойській і Краківській академіях¹⁴⁶, і дві доньки.

Ян (Іван) Федорович Новоселецький (бл. 1565–1615)

Писар Руської канцелярії в 1591–1597 рр., відповідальний за ведення фрагменту однієї книги РМ (К–10).

Походив з роду, осілого в селі Новосілки Кременецького повіту¹⁴⁷. Ще в середині 80–х рр. XVI ст. називався в актах Іваном¹⁴⁸, далі – Яном. Син Федора, кременецького вйта, який згадується у 1567 р. як слуга литовського підканцлера Остафія Воловича¹⁴⁹. Цей факт дозволяє з певною долею умовності припустити, що саме завдяки протекції О.Воловича Ян потрапив до королівського двору. Сталося це, правдоподібно, під час походу 1581 р. Стефана Баторія на Псков, в якому взяв участь і О.Волович, вже як литовський канцлер. Не піддається сумніву, що саме в роки правління Стефана Баторія

¹³⁸ Архив ЮЗР. Ч. II. Т. I. С. 146.

¹³⁹ Akta sejmikowe województw poznańskiego i kaliskiego. Poznań, 1962. Т. I. Cz. 2: 1616–1632 / Wyd. W.Dworzaczek. S. 148; Akta sejmikowe województwa krakowskiego. Т. II. S. 17. Фінансове становище володимирського війського дійсно було скрутним; 1622 р. він позичив у Гнівоша Гулевича 80 злотих (ЛНБ, від. рукописів, ф. 5, спр. II 7444, ч. III, арк. 528). Сума невелика, щоб гадати, що вона була позичена для якоїсь фінансової операції.

¹⁴⁰ РГАДА, ф. 389, оп. 1, д. 209, л. 275–275об.

¹⁴¹ Архив ЮЗР. Ч. II. Т. I. С. 132.

¹⁴² AGAD. ASK, dz. II, nr 42, k. 230v.; *Pietrzak J.* W przygaszonym blasku wiktorii Chocimskiej. Sejm z 1623 r. Wrocław, 1987. S. 104.

¹⁴³ *Żelewski R.* Oleszko Florian. S. 759.

¹⁴⁴ *Ibid.*

¹⁴⁵ *Баранович О.* Залюднення України перед Хмельниччиною. Київ, 1930. Ч. 1: Залюднення Волинського воєводства в першій половині XVII ст. С. 83.

¹⁴⁶ *Album Studiosorum Universitatis Cracoviensis.* Cracoviae, 1950. Т. IV. S. 117; *Album studentów Akademii Zamojskiej / Wyd. H.Gmiterek.* Warszawa, 1994. S. 120.

¹⁴⁷ AGAD. Zbiór dokumentów papierowych, nr 3286; *Paprocki B.* Herby gycerstwa polskiego. Kraków, 1858. S. 866.

¹⁴⁸ РГАДА, ф. 389, оп. 1, д. 198, л. 81об.; ЛНБ, від. рукописів, ф. 5, спр. II 7444, ч. III, арк. 89.

¹⁴⁹ Переписи войска литовского / Изд. С.Пташицкий // Русская историческая библиотека. Петроград, 1915. Т. 33. С. 446–447.

Ян розпочав свою службу в королівській канцелярії¹⁵⁰, де, правдоподібно, виконував обов'язки підписки для руських документів.

10 листопада 1590 р. за послуги в канцелярії він одержав пожиттєве право на попівство в селі Городище під Ковелем разом з церковними людьми по смерті Марка Кузьмовича Жаби–Городиського¹⁵¹. Ян ув'язався в держання, але невдовзі після цього ковельський староста Анджей Фірлей з нього його “вибив” і передав попівство синові М.Жаби–Городиського Федорові, який також 3 січня 1591 р. отримав привілей на це ж попівство¹⁵². Розпочався судовий процес, який протікав з перемінним успіхом¹⁵³. Янові вдалося випросити ще один привілей на попівство від 6 травня 1596 р., на підставі якого він позивав свого опонента до асесорського суду. Суд своїм рішенням 11 травня 1596 р. вирішив остаточно справу на користь Городиського¹⁵⁴.

У березні 1595 р. руський писар згадується вже як кременецький вїйт¹⁵⁵. Це вїйтівство було спадковим; Ян отримав його після смерті батька, який тримав вїйтівство від 1563 р.¹⁵⁶ Згідно з привілеєм Сигізмунда Августа від 13 травня 1568 р., воно включало належні вїйтові присуди, чотири волоки (дві орні, дві сіножатні), фільварк біля міста, будинок з лазнею, крамницею, двома ятками, звільненими від податків¹⁵⁷. У середині 1590–х рр. Ян розпочав займатися юридичною практикою, виступаючи повіреним в асесорському суді¹⁵⁸.

У середині 1597 р. кременецький вїйт залишив працю в Руській канцелярії, але ще деякий час продовжував займатися прокураторством. Так, 1599 р. він виступає як “*приятель умоцований*” остерського старости Михайла Рагомського в ході судового процесу останнього з міщанами містечка Бобровниці¹⁵⁹. Як свідчать вписи до кременецьких земських книг, Ян був прихильником необмеженої “шляхетської демократії”: позивався в кінці 1603 р. – за побиття дружини й нанесення образ Войтехові Закревському, на початку 1604 р. за побиття й образи Офанаса Пахинського¹⁶⁰, а на початку 1607 р. згадується як організатор наїзду й захоплення майна у Івана Лешницького¹⁶¹. Обов'язки вїйта колишній руський писар виконував не найкраще; міські цехмістри намагалися уникати звернень до нього, вирішуючи суперечки в цеху¹⁶². Зрештою, у 1606 р. дійшло до відкритого виступу міщан, які скинули Яна з вїйтівства за зловживання владою¹⁶³.

---

¹⁵⁰ РГАДА, ф. 389, оп. 1, л. 200, л. 149.

¹⁵¹ Там же. Л. 149–149об.

¹⁵² Там же. Л. 139–139об.

¹⁵³ Там же. Л. 139–139об., 148об.–150.

¹⁵⁴ Там же. Д. 197, л. 82об.–85. Це потверджують пізніші документи (Там же. Д. 220, л. 142об.–144.

¹⁵⁵ Там же. Д. 200, л. 136.

¹⁵⁶ *Владимирський–Буданов М.* Німецьке право... Ч. 2. С. 253.

¹⁵⁷ ЦДІАК, ф. 1, оп. 1, спр. 5, арк. 266зв.; Lietuvos Metrika. Knyha Nr 51 (1566–1574) / Parengė: A.Baliulis, R.Ragauskienė, A.Ragauskas. Vilnius, 2000. P. 131–133.

¹⁵⁸ РГАДА, ф. 389, оп. 1, л. 200, л. 145об.

¹⁵⁹ Там же. Д. 202, л. 18–18об.

¹⁶⁰ ЦДІАК, ф.22, оп.1, спр.14, арк. 549зв.–551 (зустріч В.Закревського біля церкви святої Трійці у броні й словами скоромними обзивав), 606–606зв.

¹⁶¹ Там само. Арк. 965зв.–966, 981зв.–982.

¹⁶² *Заяць А.* Інститут вїйтівства... С. 109.

¹⁶³ Там само. С. 110; ЦДІАК, ф. 21: Кременецький гродський суд, оп. 1, спр. 43, арк. 7–8.

1605 р. Ян скаржився Сигізмундові III про відібрання трьох волок, належних до його села Новосілки, на користь королівського села Верхня Вілія. 9 грудня того ж року король в листі кременецькому старості, князеві Янушові Збараському розпорядився повернути їх Новоселецькому на знак подяки за службу його на королівському дворі¹⁶⁴. Кременецький війт перебував у довірених стосунках із князями Збараськими. Саме його обрали князі Юрій і Криштоф Збараські у листопаді 1608 р. як одного з двох своїх приятелів для проведення розмежування спірних володінь князів Острозьких і Збараських у Брацлавському воєводстві¹⁶⁵.

Дружиною кременецького війта була Олександра з Іваницьких, якій він записав як віно з привінком 3 тис. польських золотих на Новосілках. 23 лютого 1607 р. Олександра подарувала цю суму Янові з умовою повернення половини суми після його смерті¹⁶⁶. Це було виконано, про що свідчить впис до кременецьких гродських книг 20 лютого 1616 р.¹⁶⁷ Нашадків кременецький війт не мав. Помер десь на початку 1615 р., а вже в лютому його дружина уступила війтівство Миколаєві Мисловському, що Сигізмунд III потвердив привілеєм від 14 березня 1615 р.¹⁶⁸ Новосілки, натомість, вона залишила собі, а після того, як удруге вийшла заміж за Флоріана Стемпковського, уступила їх Маруші Новоселецькій, сестрі Яна¹⁶⁹.

Початково Я.Новоселецький сповідував православ'я, але під кінець життя, напевно, перейшов на католицизм, оскільки заповідав у своєму тестаменті передати кременецькому католицькому костелу певну суму грошей¹⁷⁰.

Миколай Васьковський (бл. 1564–бл.1599)

Писар Руської канцелярії в 1586–1589 рр., відповідальний за ведення фрагменту однієї книги РМ (К–10).

Походив, правдоподібно, з роду овруцьких путних бояр, які мали якусь незначну нерухомість в селі Закусили Овруцького повіту¹⁷¹. Е.Руліковський вважав, що дому Васьковських належали Васьковський ґрунт, половина Гошович, селище Базарівка, острів Підлезницький у тому ж повіті, але не уточнив коли¹⁷². Ще з молодих літ Миколай почав служити в канцелярії Стефана Баторія¹⁷³, ймовірно, як руський підписок. Уперше виступив як руський писар 5 листопада 1586 р., коли скріпив своїм підписом документ, який стосувався особи його шефа Л.Пісочинського¹⁷⁴. Наступного року Руська канцелярія з огляду на безкоролів'я не працювала і так склалося, що Миколай виконував обов'язки руського писаря протягом 1588 і перших чотирьох місяців 1589 р. 25 травня

¹⁶⁴ AGAD. Zbiór dokumentów papierowych, nr 3286.

¹⁶⁵ Архив ЮЗР. 1886. Ч. VII: Акты о заселении Юго-Западной России. Т. 1: 1386–1700. С. 265.

¹⁶⁶ ЦДІАК, ф. 22, оп. 1, спр. 14, арк. 770–771.

¹⁶⁷ Там само. Ф. 21, оп. 1, спр. 55, арк. 120зв.–121зв.

¹⁶⁸ Там само. Ф. 1, оп. 1, спр. 5, арк. 266зв.

¹⁶⁹ Там само. Ф. 22, оп. 1, спр. 37, арк. 141–142зв.

¹⁷⁰ Там само. Ф. 21, оп. 1, спр. 71, арк. 385–385зв.

¹⁷¹ Źródła dziejowe. Т. XX. S. 28.

¹⁷² ЛНБ, від. рукописів, ф. 5, спр. II 7444, ч. III, арк. 194.

¹⁷³ РГАДА, ф. 389, оп. 1, д. 197, л. 17–17об.

¹⁷⁴ Там же. Д. 198, л. 307об.

1589 р. за уступкою житомирського старости Семена Дениска–Матфіївського Миколай одержав пожиттєве право на ґрунт Жерденів (Великий і Малий) у Житомирському повіті з правом осадження його людьми й уступки після того будь–якій іншій особі¹⁷⁵. У серпні 1593 р. він, правдоподібно, ще тримав Жерденів¹⁷⁶. Згодом Миколай, ймовірно, уступив Жерденів князеві Кирикові Ружинському, чи останній, використовуючи свої звичні методи збирання земель шляхом так званого “заокруглення границь”¹⁷⁷, просто долучив Жерденів до своїх розлогих Котельницьких володінь. 21 червня 1599 р. Жерденів по К.Ружинському одержав Павел Пясковський¹⁷⁸.

На початку 1593 р. Миколай фігурує серед шляхти Володимирського повіту, яка ухвалила сеймикову постанову про збір ополчення проти козаків Криштофа Косинського¹⁷⁹. Уперше володимирські уряди згадують Васьковського у червні 1591 р., коли він із лука підстрелив Яна Русальського¹⁸⁰. Невідомо чи від ран, чи з якоїсь іншої причини Я.Русальський незабаром помер, а 8 січня 1592 р. Миколай одружився з його вдовою – Магдаленою Охлоповською¹⁸¹. Невдовзі після цього М.Охлоповська записала йому 200 кіп литовських грошів на частині маєтності Верба або Вохновичі у Володимирському повіті, яка дісталася їй як віно й оправа від першого чоловіка¹⁸². Миколай відразу ж оформив опіку над дітьми Яна й Магдалени Оленою, Яном і Софією та увійшов у володіння частини Верби¹⁸³. Це викликало судову тяганину з братами померлого Яна Мартином, Іваном і Семеном Русальськими. У процесі проявилася юридична підготовка Миколая, яку він отримав у канцелярії: один позов він відвів, завдяки тому, що звернув увагу земського суду на відсутність у ньому дати¹⁸⁴. Васьковський почав виплачувати борги по померлому Янові, чим юридично підкріпив свій вступ у розпорядження його спадщиною¹⁸⁵. Миколай ще жив у 1599 р., оскільки тоді М.Охлоповська записала йому ще 100 кіп литовських грошів на Вербі або Вохновичах¹⁸⁶.

Захар Савович Єловицький (бл. 1570–1629)

Писар Руської канцелярії в 1594–1629 рр. (з перервами), відповідальний за ведення трьох книг повністю (М–12, О–14, Т–18) і двох частково (W–20, X–21).

Син Сави (Савина), кременецького земського підсудка, осілого в селі Ланівці Кременецького повіту, герба власного, та Дороти Скаршевської.

---

¹⁷⁵ Там же. Д. 197, л. 17–18.

¹⁷⁶ *Heleniusz E. Pamiątki polskie z różnych czasów*. S. 367, 374, 376.

¹⁷⁷ Див.: *Новицький И. Князья Ружинские // Киевская старина*. 1882. № 4. С. 68–69.

¹⁷⁸ РГАДА, ф. 389, оп. 1, д. 202, л. 12об.–13.

¹⁷⁹ Архив ЮЗР. 1863. Ч. III. Т. I: Акты о казаках (1500–1648). С. 52.

¹⁸⁰ ЦДІАК, ф. 27, оп. 1, спр. 8, арк. 137–137зв.

¹⁸¹ Там само. Спр. 7, арк. 207–209; ЛНБ, від. рукописів, ф. 5, спр. II 7444, ч. IV, арк. 197.

¹⁸² ЦДІАК, ф. 27, оп. 1, спр. 7, арк. 208; ЛНБ, від. рукописів, ф. 5, спр. II 7444, ч. IV, арк. 197.

¹⁸³ ЦДІАК, ф. 27, оп. 1, спр. 8, арк. 139–140.

¹⁸⁴ Там само. Арк. 137–137зв.

¹⁸⁵ Там само. Арк. 137зв.–138.

¹⁸⁶ ЛНБ, від. рукописів, ф. 5, спр. II 7444, ч. IV, арк. 342.

Писарем Руської канцелярії Захар уперше виступає 1594 р., коли за його підписом були видані два документи в Стокгольмі¹⁸⁷. До цього він виконував обов'язки підписки, але недовго, оскільки в королівському привілеї на все виморочне майно Пелагеї й Стефана Герецьких, який Єловицький отримав у середині 1594 р., про його заслуги в канцелярії не згадується¹⁸⁸. Принагідно зазначимо, що С.Герецький володів плацом у Луцьку, який “прислухав” до церкви Іоанна Богослова¹⁸⁹. Коли виявилось, що церква має претензії до цього плацу з будівлями, Захар у червні 1603 р. відмовився від свого права на її користь¹⁹⁰. Протягом 1595–1598 рр. Захар виконував писарські обов'язки досить рідко, що схиляє до думки про одночасне виконання ним в цей період і підписарських функцій. На королівський двір він потрапив за підтримки Л.Пісочинського, який перебував у близьких стосунках із його батьком Савою¹⁹¹, та Ф.Олешка, слугою якого виступає в червні 1594 р.¹⁹² Проте, ймовірно, що вивіщення З.Єловицького в канцелярії зв'язане із залученням його як писаря й прихильника об'єднання церков до справи укладення унії¹⁹³. Л.Пісочинський як православний для цієї ролі не підходив, як і Ф.Олешко, бо патрон останнього – Я.Замойський, до унії ставився скептично. Попри те, що до середини 1620-х рр. Захар працював виключно під керівництвом підканцлерів, він неодноразово інформував канцлера Я.Замойського про завдання, які отримував у канцелярії, надсилав копії важливих документів, шукав його протекції¹⁹⁴. Але до числа довірених клієнтів цього канцлера так і не увійшов.

Опинившись на королівському дворі й виконуючи сумлінно писарські функції, З.Єловицький часто використовував своє становище для збільшення власного та своїх рідних маєтку. У жовтні 1595 р. він захищав в асесорському суді інтереси двоюрідного брата Миколая, домігшись підтвердження його права на держання маєтності Радомишль у Луцькому повіті¹⁹⁵. 1596 р. Захар, поруч із батьком, виступає як ініціатор довготривалого судового процесу щодо села Воронівці Кременецького повіту, яке ще королем Казимиром IV нібито було надане Єловицьким, але пізніше опинилось в інших руках¹⁹⁶. Крім Воронівців Єловицькі претендували у цьому ж повіті ще на Осники та Головинці й навіть деякий час ними володіли. Ці маєтності мали 80 димів, 29,5 служб; у Воронівцях був ставок і млин. Люстратори 1616 р. відзначали, що ці маєтності були спустошені за тримання Єловицьких, які видавали себе за їх власників¹⁹⁷.

Дістати нові маєтності на Волині було справою мало перспективною, тож руський писар переніс свою увагу на землі Київщини, особливо Лівобережжя. У 1596 р. він отримав королівський привілеї на село Басань, урочища Биків, Городище,

¹⁸⁷ РГАДА, ф. 389, оп. 1, д. 200, л. 118–119.

¹⁸⁸ Там же. Л. 122об.–123.

¹⁸⁹ Там же. Д. 192, л. 128об.–129.

¹⁹⁰ ЛНБ, від. рукописів, ф. 46, тека XXVII, № 2136.

¹⁹¹ РГАДА, ф. 389, оп. 1, д. 200, л. 8об., 47–47об.; BZNO, oddz. rękopisów, rkps 4151, k. 82–83.

¹⁹² AGAD. Archiwum Zamoyskich, sygn. 2502, s. 21.

¹⁹³ Див.: Архив ЮЗР. 1859. Ч. I. Т. I. С. 456–460, 499–500.

¹⁹⁴ AGAD. Archiwum Zamoyskich, sygn. 673, nr 16.

¹⁹⁵ РГАДА, ф. 389, оп. 1, д. 201, л. 20–22.

¹⁹⁶ Там же. Д. 200, л. 160–160об.; д. 201, л. 62об.–63; д. 205, л. 118–121об.

¹⁹⁷ ЦДІАК, ф. 1, оп. 1, спр. 5, арк. 266бз.

Осовчик та інші в Київському повіті. Але у маєтків виявився власник, Василь Ходика–Криницький, який довів своє земське право перед судом і виграв справу¹⁹⁸.

Отримуючи 21 травня 1603 р. привілей на право збору волинського подимного, Захар виступає вже як королівський секретар¹⁹⁹. Протягом наступних трьох років він неодноразово входив до складу королівських комісій для розбору різних заплутаних судових справ²⁰⁰. Починаючи з 1607 і до початку 1609 р. З.Єловицький, за королівським або канцелярським дорученням, займався ревізією й упорядкуванням книг РМ²⁰¹. У 1610–1620 рр. він лише формально залишався писарем РМ, зосередившись на виконанні численних королівських доручень в українських воєводствах. У 1610 р. помер батько Захара²⁰². Незадовго перед цим, у 1609 р., він уступив Захарові уряд кременецького військового²⁰³. 1611 р. З.Єловицький згадується ще й як кременецький городничий²⁰⁴. Після смерті Сави відбувся поділ його маєтностей між синами; Захар отримав частину замку і пригородку в Ланівцях, села Млинівці, Воронівці, Волинь, Новородчиці, Церемівку, четверту частину дібров у Кременецькому повіті, а також третину плацу, двору й будинку в Кременці²⁰⁵. Слід зазначити, що частину батьківських маєтностей Захар тримав ще з грудня 1596 р., коли за уступкою від батьків отримав третину Лановецького замку з озброєнням (2 гармати, 6 гаківниць, 20 рушниць тощо), села Воронівці, Волиця, Осники, частину села Плоска Луцького повіту, частину села Жажми в Лідському повіті Віленського воєводства, 3 тис. злотих, записані на різних маєтностях Волинського, Віленського й Полоцького воєводств²⁰⁶.

Десь на початку 1610–х рр. кременецький військый отримав ряд пожиттєвих привілеїв на розлогі маєтності в Київщині, які, втім, мали вже своїх посесорів. Щоб домогтися реалізації цих привілеїв, Захар ініціював цілий ряд судових процесів: з Рафалом Вітовським стосовно села Оврупич в Овруцькому повіті²⁰⁷, який виграв, але відразу ж уступив Оврупич тому ж Вітовському²⁰⁸; з Філоном Богушевичем–Гулкевичем щодо маєтностей Новосельці, Новоселиця, Юриниці в Київському повіті²⁰⁹, який

¹⁹⁸ РГАДА, ф. 389, оп. 1, д. 201, л. 138–139; Антонович В.Б. Киевские войты Ходыки: эпизод из истории городского самоуправления в Киеве в 16–17 ст. // Моя сповідь: вибрані історичні та публіцистичні твори. Київ, 1995. С. 172.

¹⁹⁹ РГАДА, ф. 389, оп. 1, д. 202, л. 171–171об.

²⁰⁰ Там же. Д. 204, л. 61об., 137об., 162об.; Опись актовой книги Киевского Центрального архива № 10 / Сост. К.С.Козловский, Г.В.Донцов. 1878. С. 32.

²⁰¹ РГАДА, ф. 389, оп. 1, д. 197, л. 1; д. 200, л. 1; д. 202, л. 1Vоб.; д. 204, л. 174.

²⁰² Кременецький земський суд. Вип. II. С. 254.

²⁰³ РГАДА, ф. 389, оп. 1, д. 204, л. 174. А.Бонецький помилково вважав, що це сталося в 1611 р. (Boniecki A. Herbarz Polski. Cz. 1: Wiadomości historyczno–genealogiczne o rodach polskich. Warszawa, 1906. Т. IX. S. 7).

²⁰⁴ Boniecki A. Herbarz Polski. Т. IX. S. 7; ЦДІАК, ф. 25, оп. 1, спр. 213, арк. 132–133 (згадка, що після його смерті городництво вакувало до 1638 р.).

²⁰⁵ ЛНБ, від. рукописів, ф. 46, тека XXI, № 1164.

²⁰⁶ ЦДІАК, ф. 25, оп. 1, спр. 47, арк. 320зв.–321зв.

²⁰⁷ РГАДА, ф. 389, оп. 1, д. 205, л. 53об.–54; д. 209, л. 28–30об., 81–81об.; Źródła dziejowe. Т. V. S. 80–81.

²⁰⁸ РГАДА, ф. 389, оп. 1, д. 209, л. 74об.–75.

²⁰⁹ Там же. Д. 206, л. 45–46об., 82–86.

програв; з братами Жукинськими щодо села Жукин того ж повіту²¹⁰, який теж програв. Найбільш довгим і заплутаним судовим процесом (1615–1625), в якому він брав участь, стала справа стосовно маєтностей Світильнова, Рожнова, Леткович, Колінця та інших з остерським старостою Михайлом Ратомським та Яном Аксаком²¹¹. Обік Захара у всіх процесах виступала його дружина Софія Ледуховська, правдоподібно, дуже активна й діяльна жінка.

За ухвалою сейму 1611 р., кременецький війський був призначений люстратором українських воєводств²¹². Безпосередньо люстрував у 1615 р. лише Подільське воєводство²¹³. Після грудневого сейму 1613 р. Захар їздив до запорозьких козаків з наказом відмовитися від походу в Молдавію²¹⁴.

Люстрація Київського воєводства 1616 р. фіксує З.Словицького та його дружину як посесорів сільця Боденки і п'яти урочищ над Десною в Остерському старостві²¹⁵. І ці добра не були безспірними: у травні 1618 р. Захар мав на сесії коронного трибуналу в Любліні дві справи щодо них: з остерським старостою М.Ратомським, який вважав їх належними до свого староства, та Яном Кимбаром–Храновським, що здійснив наїзд на Боденківські ґрунти²¹⁶. Трохи раніше був кременецький війський призначений генеральним млинарем Київського воєводства з правом отримання кожної третьої мірки млива на свою користь. Мельники, проте, подібну повинність виконували погано, і він знову виявився втягнутим в численні судові процеси: 1615 р. з мельниками Житомирського староства²¹⁷, 1622 р. – Канівського²¹⁸, Богуславського²¹⁹ і Білоцерківського староств²²⁰. Зіштовхнувся тут Захар і з інтересами окремих старост. Так, 1619 р. Словицький домагався видання баніції на житомирських мельників і житомирського старосту князя Олександра Заславського, який третю мірку і третій гріш забирав на свою користь²²¹. Це спонукало його до уступок свого млинарського права в певних регіонах іншим особам. 8 березня 1623 р. він отримав королівський дозвіл на уступку права брання третьої мірки з нехворощських млинів Янушові Тишкевичу²²², а 28 березня 1628 р. – з житомирських млинів на особу з “віконцем”²²³. Як виявилось згодом,

²¹⁰ Там же. Д. 209, л. 55об.–57, 76об.–79, 104–105об.; ЦДІАК, ф. 11, оп. 1, спр. 7, арк. 1365–1366зв.; спр. 8, арк. 474–475; *Źródła dziejowe*. Т. XXI. S. 363; Опись актовой книги Киевского Центрального архива № 13 / Сост. Л.В.Ильницький. 1882. С. 180; Інститут Рукопису НБУ, ф. 1, спр. 4104, арк. 301–301зв.

²¹¹ РГАДА, ф. 389, оп. 1, д. 206, л. 78об.–79, 90–92; д. 208, л. 35–39; д. 209, л. 107об.–110об., 115об.–117об., 145–147об., 153–154, 225–229, 342–351, 353об.–356об., 404об.–409; ЦДІАК, ф. 21, оп. 1, спр. 71, арк. 186зв.–187, 374зв.–375зв., 495–495зв.

²¹² *Źródła dziejowe*. Т. V. S. 1.

²¹³ *Ibid.* S. 68, 69.

²¹⁴ Архив ЮЗР. Ч. III. Т. 1. С. 190–192; *Жукович П.* Сеймова боротьба... Вып. 1. С. 134.

²¹⁵ *Źródła dziejowe*. Т. V. S. 98.

²¹⁶ *Ibid.* Т. XXI. S. 223, 230; ЛНБ, від. рукописів, ф. 46, тека XXVII, № 2305.

²¹⁷ РГАДА, ф. 389, оп. 1, д. 206, л. 79–82.

²¹⁸ Там же. Д. 209, л. 259–261.

²¹⁹ Там же. Л. 261–262.

²²⁰ Там же. Л. 262об.–263об.

²²¹ Там же. Л. 79об.–82об.

²²² Там же. Д. 208, л. 31–31об.

²²³ Там же. Д. 210, л. 1–1об.

Захар 12 вересня 1628 р. уступив право на третю мірку з житомирських млинів житомирському старості князеві О.Заславському²²⁴. З подібної причини у 1624 р. він продав Стефанові Немиричу за 1500 злотих половину села Бихівщина в Овруцькому повіті²²⁵.

20 лютого 1619 р. Захар уперше згадується як київський стольник²²⁶. Цей уряд він отримав не без підтримки “давнього приятеля” – коронного підканцлера Анджея Ліпського, який 15 березня 1618 р. звертався до новоспеченого київського воєводи Томаша Замойського з пропозицією призначити З.Словицького або підвоєводу, або городським писарем²²⁷. 18 березня 1619 р. за уступкою Ф.Олешка Захар отримав право збору подимного з Київського воєводства²²⁸. У жовтні 1621 р. він з’явився на посполитому рушенні шляхти під Глинянами, виставивши разом з братом Криштофом одного коня по–гусарськи і ще двох від себе особисто²²⁹.

У 1623 р. шляхта Київського воєводства обрала стольника послом на сейм²³⁰. У своїй інструкції на цей сейм запорозькі козаки вимагали, щоб йому кадуків на козацькі мастки не давали й вимагали компенсації в 7 тис. злотих, які вони втратили з його вини²³¹. Сейм призначив Захара комісаром для передачі козакам платні в сумі 40 тис. злотих за їхню участь у Хотинській війні. Платня мала бути відвезена зі Львова до Києва²³². Уже наступного року київський стольник позивався коронним скарбом на сеймовий суд за нібито приховання 500 злотих з 1 тис., виділеної йому на дорогу від Львова до Києва. На суді він повідомив, що на “дорогу подь онъ часъ зьлюю небезъпечную и дреленую въ часы тежъ баръзо голодъные, безъ жадныхъ коньдици и чиненъ з нихъ личьбы даня” витратив 15 неділь і змінив немало почтів людей та коней. Сказане ним підтвердив коронний підскарбій, і звинувачення з Захара зняли²³³. Крім сейму 1623 р., він ще двічі обирався послом – на сейми 1626 і 1629 (звичайний) рр.²³⁴ Сейм 1626 р. визначив його в склад комісії, яка мала займатися реформою державного устрою²³⁵.

Незадовго перед смертю, 1629 р., Захар виступає як власник 74 димів в Кременецькому повіті²³⁶ і посесор 172 димів у Київському воєводстві²³⁷. Мав також дворик у Київському замку, щодо якого мав певні непорозуміння 1625 р. з київським

²²⁴ ЛНБ, від. рукописів, ф. 46, тека XXVII, № 2540.

²²⁵ Źródła dziejowe. T. XXI. S. 644; *Pulaski K.* Kronika polskich rodów szlacheckich... T. 2. S. 101.

²²⁶ Кременецький земський суд. Вип. III. С. 172.

²²⁷ AGAD. Archiwum Zamoyskich, sygn. 349, nr 1.

²²⁸ РГАДА, ф. 389, оп. 1, д. 207, л. 107–107об.

²²⁹ AGAD. Zbiory Biblioteki Narodowej, sygn. 5, k. 6, 29, 50.

²³⁰ *Boniecki A.* Herbarz Polski. T. IX. S. 7.

²³¹ Biblioteka PAN w Kórniku, oddz. rękopisów, rkps 338; *Грушевський М.* Історія України–Руси. Т. VII. С. 500; *Жукович П.* Сеймовая борьба... Вып. 4. С. 27.

²³² AGAD. ASK, dz. II, nr 42, k. 199v.

²³³ РГАДА, ф. 389, оп. 1, д. 209, л. 337–338об.

²³⁴ *Seredyka J.* Sejm w Toruniu z 1626 r. Wrocław; Warszawa; Kraków, 1966. S. 102; *Filipczak–Kocur A.* Sejm zwyczajny z roku 1629. Warszawa; Wrocław, 1979. S. 105.

²³⁵ *Seredyka J.* Sejm w Toruniu... S. 102.

²³⁶ *Баранович О.* Залоднення... С. 107.

²³⁷ *Яковенко Н.* Склад шляхти–землевласників Київського воєводства... С. 93.

воеводою Т.Замойським²³⁸. У 1629 р. київський стольник значну частину своїх держань в Остерському старостві (Боденки, Ялминки Нова й Стара, Світильнів, Рожин, Виползів, Коленковичі, Летковичі та інші) уступив на особу Ремігіана Залеського²³⁹. Уступка або не була реалізована, або здійснилася частково, бо 1631 р. Єловицькі сплатили з Ялминок та сусідніх сіл (усього 33 дими) 102 злотих поборового податку²⁴⁰. Згодом, на час вибирання кварти 1633 р., ці маєтності згадуються як належні до Остерського староства і трималися його старостою Стефаном Аксаком²⁴¹.

У 1598 р. разом з багатьма іншими обивателями Волині Захар прийняв уніатство²⁴², але дуже швидко повернувся до православного визнання і залишався його вірним оборником: успішно захищав маєткові інтереси києво–печерського архімандрита Єлисея Плетенецького у судовій тяганині останнього зі Стефаном Немиричем щодо Радомишля в Київському воеводстві²⁴³, поставив свій підпис у 1624 р. під актом вибору його наступника Захарії Копистенського²⁴⁴. Єловицький комплектував бібліотеку, в т.ч. з рукописів. Зокрема, у ній знаходився список Тверського збірника, який містив Густинський літопис²⁴⁵.

Помер після 27 березня 1629 р., але раніше 22 березня 1630 р.²⁴⁶ Від шлюбу з С.Ледуховською Захар мав дочку Ельжбету і трьох синів – Станіслава, Миколая – випускника Краківської Академії²⁴⁷ і Вацлава²⁴⁸.

Каспер Міхаловський (1568 –1611)

Писар Руської канцелярії протягом 1601, 1602 і спорадично 1603, 1605 рр.

Народився в сім'ї Якуба – дідача частини Міхалова (Мазовецьке воеводство) герба “Ясенчик” та Ельжбети з Бейковських²⁴⁹. Протягом 1584–1588 рр. Каспер навчався в Краківській Академії, після чого служив на дворах сандомирського старости Ієроніма Мелецького та коронного підканцлера Войцеха Барановського²⁵⁰. Близько 1596 р. Каспер став дворянином хелмінського єпископа Пйотра Тиліцького – згодом коронного підканцлера. З ним К.Міхаловський товаришував Сигізмундові III у військовій експедиції

²³⁸ AGAD. Archiwum Zamoyskich, sygn. 726, nr 35.

²³⁹ Ibid. MK, sygn. 177, k. 169v.–171.

²⁴⁰ Архив ЮЗР. Ч. VII. Т. I. С. 372.

²⁴¹ AGAD. ASK, dz. III, nr 6, k. 210.

²⁴² Архив ЮЗР. Ч. I. Т. 10. С. 50; ЛНБ, від. рукописів, ф. 46, тека XXI, № 1158; *Litwin H.* *Katolizacja szlachty ruskiej a procesy asymilacyjne na Ukrainie w latach 1569–1648 // Triumfy i porazki. Studia z dziejów kultury polskiej XVI–XVIII w.* Warszawa, 1989. S. 49.

²⁴³ *Słownik geograficzny...* 1887. Т. VIII. S. 429–430.

²⁴⁴ *Голубев С.* *Киевский митрополит Петр Могила и его сподвижники.* Киев, 1883. Т. I. Приложения. С. 272.

²⁴⁵ *Толочко П.П.* *Текстологічні спостереження над збірниками, що містять Густинський літопис (До питання про реконструкцію архетипу) // Український археографічний щорічник.* Київ, 1999. Вип. 3/4. С. 150.

²⁴⁶ РГАДА, ф. 389, оп. 1, д. 210, л. 126; AGAD. MK, sygn. 178, k. 33–34v.

²⁴⁷ *Album Studiosorum Universitatis Cracoviensis.* Т. IV. S. 144.

²⁴⁸ *Boniecki A.* *Herbarz Polski.* Т. IX. S. 7; ЦДІАК, ф. 25, оп. 1, спр. 188, арк. 273–274.

²⁴⁹ *Przyboś A.* *Michałowski Kasper h. Jasińczyk // PSB.* 1975. Т. XX/1. S. 655.

²⁵⁰ *Antologia pamiątek polskich XVI wieku.* Wrocław; Warszawa; Kraków, 1966. S. 251.

1598 р. до Швеції. Ймовірно саме участь у ній посприяла тому, що 7 лютого 1600 р. Каспер отримав уряд черського хорунжого²⁵¹. До короткотривалого писарства у Руській канцелярії був залучений, без сумніву, тим же П.Тиліцьким під час перебування останнього в 1601–1602 рр. у ВКЛ (Вільні й Гродні). 19 березня 1604 р., представляючи інтереси Яна Даниловича у справі з корсунськими міщанами щодо відмови останніх виконувати повинності, Каспер виступав уже як королівський секретар²⁵².

Активної участі в політичному житті українських воєводств черський хорунжий не брав. Підтримував контакти з братом Мельхіором – краківським гродським писарем. Разом вони шукали в актових книгах сеймові конституції та інші документи для Я.Замойського²⁵³. У 1593 р. Каспер виступав як дідич Міхалова, у 1608 р. придбав у Валенти Міхаловського частини у Дольному Міхалові, Каленчині й Мишинській волі²⁵⁴.

Каспер відомий як мемуарист; описав уже згадану експедицію 1598 р. Сигізмунда III до Швеції²⁵⁵, осінню воєнну кампанію 1601 р. в Лівонії, склав родинну хроніку²⁵⁶. Його племінником був знаменитий збирач документів і мемуарист Якуб Міхаловський.

Олександр Олешкович Крупецький (бл. 1570–1652)

Писар Руської канцелярії в 1609 р. Походив з роду, осілого на Волині. Рід на початку XVII ст. збіднів, бо Лаврентій Древинський у промові на сеймі 1620 р. говорив, що О.Крупецький походить від свинопаса, а рідний брат його батька сидить на наділі в Дропищах у київського воєводи Т.Замойського²⁵⁷.

Правдоподібно, до призначення руським писарем Олександр не один рік виконував обов'язки підписка для українських документів у канцелярії Сигізмунда III. Інколи, як, наприклад, у жовтні 1607 р., виконував і писарські обов'язки²⁵⁸. 15 вересня 1609 р. з ініціативи перемишльського католицького біскупа Станіслава Сецінського король призначив його перемишльським і самбірським уніатським владикою²⁵⁹ по смерті противника унії Михайла Копистенського. Незадовго перед цим Олександр перейшов з католицизму в уніатство²⁶⁰. Після призначення владикою О.Крупецький прийняв ім'я

---

²⁵¹ *Przyboś A. Michałowski Kasper...* S. 655.

²⁵² РГАДА, ф. 389, оп. 1, д. 204, л. 25об.–26об.

²⁵³ AGAD. Archiwum Zamoyskich, sygn. 644, s. 112.

²⁵⁴ *Relacje wojenne z pierwszych walk polsko-kozackich...* S. 9.

²⁵⁵ *Sajkowski A. Autorstwo diariusza wyprawy Zygmunta III do Szwecji // Sprawozdania Poznańskiego Towarzystwa Przyjaciół Nauk. Poznań, 1957. T. XXI. S. 265–266; Tyszkowski K. Z dziejów wyprawy Zygmunta III do Szwecji...* S. 11.

²⁵⁶ *Diariusz życia // Antologia pamiątek...* S. 251–263.

²⁵⁷ *Борьба Південно-західної Русі і України проти експансії Ватикану та унії (X – поч. XVII ст.)*. Зб. док. і мат. Київ, 1988. С. 219.

²⁵⁸ Архив ЮЗР. Ч. I. Т. 10. С. 129.

²⁵⁹ *Biblioteka PAN w Kórniku, oddz. rękopisów, rkps 323, k. 14–14v.; Добрянский А. История епископов трех соединенных епархий, Перемышльской, Самборской и Саноцкой от найдавейших времен до 1794. Львов, 1893. С. 13; Жукович П. Сеймовая борьба... Вып. 1. С. 51, 84; Kowalska H. Krupcecki Atanasy // PSB. 1970. T. XV/1. S. 406–407.*

²⁶⁰ *Плохий С.Н. Папство и Украина. Политика папской курии на украинских землях в XVI–XVII вв.* Киев, 1989. С. 97.

Атанасія і спробував обійняти надану йому єпархію. Однак, зважаючи на сильний спротив православної шляхти й духовенства²⁶¹, за свого життя зреалізувати це повністю Атанасію так і не вдалося. Усе складалося проти нього: його кандидатуру не підтримав І.Потій, на момент вступу Крупецького на посаду в єпархії не було жодного уніата; відіграло певну роль і те, що він походив не з Перемишльської землі²⁶². У листі, направленому до Сигізмунда III перемишльською православною шляхтою, вказувалося про нього: “Однак цей чоловік пан Крупецький у нашій Перемишльській землі й узагалі у всьому Руському воеводстві раніше нечуваний, невідомий і незнайомий”²⁶³. На сеймі 1611 р. православні послы домагалися від короля усунення Атанасія з посади²⁶⁴.

У 1612 р., після тривалої, але безуспішної боротьби за утвердження унії на Перемишльщині, А.Крупецький прийняв пропозицію відомого покровителя єзуїтів, графа Георгія Другета, прибути в Закарпаття і спробувати там поширити унію. Спочатку Атанасій перебував у Гуменному та Ужгороді, потім перебрався до Мукачева, де вів переговори з православними владиками та ченцями, які, правдоподібно, схилилися до унії. Однак у 1614 р. при освяченні нової церкви в Краснобродському монастирі обурені православні миряни примусили перемишльського владика негайно виїхати з Закарпаття²⁶⁵.

Повернувшись в Перемишль, Атанасій розпочав затяту боротьбу з православними, так що навіть католик князь Криштоф Збараський в своїй промові в захист православ'я на сеймі 1623 р. перелічив довгий реєстр кривд і гвалтів, яких уніатський біскуп учиняв щодо православних; реєстр включав, зокрема, ув'язнення невинних перемишльських міщан, відібрання церкви в Ярославі²⁶⁶. У цей період навіть прокатолицькі сеймики засуджували дії А.Крупецького. У 1615 р. це зробив вишенський сеймик, у 1618 р. – опатовський сеймик Сандомирського воеводства²⁶⁷. Проте “подвижницька” діяльність владика, сильна підтримка його з боку католицького духовенства

²⁶¹ Голубев С. Киевский митрополит... Т. I. С. 76; Грушевський М. Історія України–Руси. 1995. Т. VI: Житє економічне, культурне, національне XIV–XVII віків. С. 244–245. Холмський уніатський біскуп (1652–1687) Якуб Суша повідомляв, що при поїздках А.Крупецького по території єпархії православні обкидали його камінням і болотом, а одного разу побили ледь не до смерті (Litterae Episcoporum historiam Ucrainae illustrantes (1600–1900) / Ed. A.Welykyj. Romae, 1973. Vol. II: 1641–1664. P. 313. Див. також: Bendza M. Prawosławna diecezja przemyska w latach 1596–1681. Studium historyczno–kanoniczne. Warszawa, 1982. S. 126; Скочилья І. Генеральні візитації в українсько–білоруських єпархіях Київської уніатської митрополії. 1596–1720 роки // ЗНТШ. 1999. Т. ССXXXVIII: Праці Історично–філософської секції. С. 69).

²⁶² Голубев С. Киевский митрополит... Т. I. С. 76; Грушевський М. Історія України–Руси. Т. VI. С. 590.

²⁶³ Голубев С. Киевский митрополит... Т. I. Приложения. С. 190–192: “Ten jednak człowiek pan Krupecki w ziemi naszej Przemyskiej a zgoła we wszystkim woiewództwie Ruskym przed tem nieslychany, niewiadomy i nieznaomy”.

²⁶⁴ Выліński J. Sejm z roku 1611. Wrocław, 1970. S. 198.

²⁶⁵ Добрянский А. История епископов трех соединенных епархий... С. 14–15; Плохий С.Н. Папство и Украина. С. 97.

²⁶⁶ Грушевський М. Історія України–Руси. Т. VII. С. 500–501.

²⁶⁷ Akta grodzkie i ziemskie z czasów Rzeczypospolitej polskiej z archiwum tak zwanego bernandyńskiego we Lwowie. Lwów, 1909. Т. XX: Lauda sejmikowe. Т. I: Lauda wiszeńskie 1572–1648 r. / Oprac. A.Prochaska. S. 155; Seredyka J. Sejm z 1618 roku. S. 88.

та королівського двору вже суттєво корегувала позицію шляхти. Вишенський сеймик 1616 р. висунув пропозицію продовжити його перебування на посаді²⁶⁸. Безперечним успіхом Атанасія було те, що саме йому доручили 29 жовтня 1619 р. відправити месу в Ярославському єзуїтському костелі по померлому князеві Янушові Олександровичу Острозькому²⁶⁹.

Запротестував владика і проти ухвали Владислава IV на конвокаційному сеймі 1632 р. щодо відновлення православної єпархії (дієцезії) в Перемишльській землі і чинив малоуспішний опір православному владіці Сильвестрові Гулевичу–Воютинському²⁷⁰ та його наступникові Антонієві Вінницькому. У 1640–х рр. чітко визначилися основні союзники й противники А.Крупецького серед шляхти: вишенський сеймик однозначно виступав на боці уніатського біскупа, а волинський – на боці С.Гулевича–Воютинського²⁷¹.

А.Крупецькому як перемишльському й самборському єпископові належали до 1633 р. та в 1645–1650 рр. маєтності перемишльського владіцтва: села Владича Начулка, Смольниця, Лаврів, Спас, Страшевичі, Велюниця, Бусовисько, чотири перемишльські передмістя, а також частки в Луці й Созані біля Самбора, у Неновичах біля Радимна, в Шегинях і Грушовицях під Медикою, у Вітошинцях під Перемишлем. Безперервно як уніатський владика він володів лише Валявою під Перемишлем²⁷². Сам же, правдоподібно, більшість часу проводив у Спаському монастирі в Старому Самборі, ігуменом якого був монах–уніат²⁷³. У Луцькому повіті на 1629 р. Крупецьким належали три дими у селі Гулянках, які тримав Петро Заневський²⁷⁴. Ймовірно, що, ще будучи писарем, О.Крупецький отримав війтівство в Рожищах на Волині, яке пізніше продав Яну Ямолоському²⁷⁵.

Помер владика в перших днях травня 1652 р. у Валяві.

Ян Марцинкевич (бл. 1580–1634)

Писар Руської канцелярії в 1609–1616 рр., відповідальний за ведення двох книг РМ (Р, R–16).

²⁶⁸ *Ochmann S.* Sejmy z lat 1615–1616. Wrocław, 1970. S. 145.

²⁶⁹ *Kus J.* “Wielkie, ale krótko trwałe oyczyzny nadzieie...” Adam Konstanty i Janusz Paweł książęta Ostrogscy, wojewodzice wołyńscy // Muzeum w Jarosławiu: Zeszyty muzealne. Jarosław, 1998. R. 14. Атанасій був на запрошення Анни Острозької, доньки О.Острозького, в Острозі. Свідченням цього є його пожертва Дерманському уніатському монастиреві близько 1637 р. У пом’янику цього монастиря вписані Атанасій та його брат Пафнутій (Острозький державний історико–культурний заповідник, КН 961/ VI Р – 565, арк. 53в.).

²⁷⁰ Архів ЮЗР. Ч. II. Т. I. С. 242; *Грушевський М.* Історія України–Руси. Т. VIII–I. С. 198–199; *Prochaska A.* Władyka Krupecki w walce z dyzunią // Przegląd Powszechny. Kraków, 1918. R. 35. S. 731–752; R. 36. S. 39–47, 283–294, 359–365; *Bendza M.* Prawosławna diecezja przemyska... S. 119.

²⁷¹ Akta grodzkie i ziemskie. Т. XX. S. 459; Архів ЮЗР. Ч. II. Т. I. С. 297–298.

²⁷² Rejestr poborowy ziemi przemyskiej z 1628 roku / Wyd. Z.Budzyński, K.Przyboś // Polska południowo–wchodnia w epoce nowożytnej. Źródła dziejowe. Rzeszów, 1997. Т. I. Cz. 1. S. LV–LVI.

²⁷³ *Bendza M.* Prawosławna diecezja przemyska... S. 133; *Скочилія І.* Генеральні візитації в українсько–білоруських єпархіях... С. 69.

²⁷⁴ *Баранович О.* Залюднення... С. 72.

²⁷⁵ ЛНБ, від. рукописів, ф. 5, спр. II 7444, ч. III, арк. 486.

Походив з роду, осілого в Упїтському повіті Жмудської землі. Користувався гербом “Либідь”²⁷⁶. Освіту отримав в Альтдорфському університеті, до метрики якого вписався у 1603 р.²⁷⁷

Правдоподібно, Ян був висуванцем коронного підканцлера, згодом канцлера Фелікса Криського, оскільки вся його кар’єра руського писаря пройшла під безпосереднім керівництвом цього достойника. Згодом увійшов до числа наближених клієнтів литовського польного гетьмана Криштофа Радзивілла²⁷⁸, якому передавав секретну інформацію з королівського двору, повідомляв про важливі політичні події. За це К.Радзивілл винагороджував Яна засобами на прожиття, інколи породистими конями²⁷⁹.

У червні та в кінці 1615 р. Я.Марцинкевич входив до складу королівських комісій з трьох урядовців, що мали провести розслідування в Острі у справі між остерським старостою М.Ратомським і остерськими міщанами та у справі між київськими міщанами і капітулою монастиря св. Кирила²⁸⁰. Як видається, був це поодинокий випадок, коли Ян виявився причетним до українських справ. Основна ж його діяльність була пов’язана, як правило, з ВКЛ. 1616 р. отримав Я.Марцинкевич в посесію села (поза українськими воєводствами): Княже (за королівським привілеєм) і Дембе (за уступкою від Адама Боського)²⁸¹. Орієнтовно з серпня 1617 р. Ян став королівським секретарем, при чому оплачуваним (етаповим), що засвідчено записом про видання йому з коронного скарбу за серпень 1617 – вересень 1621 р. 1499 злотих 10 грошів 4 динарів з розрахунку по 360 злотих на рік²⁸².

24 січня 1619 р. Я.Марцинкевич був призначений в склад комісії, що мала відбутися від короля до війська, розташованого в Інфлянтах²⁸³. 6 лютого 1619 р. він повідомляв К.Радзивілла про припинення виплати війську грошей, оскільки жовніри підвищили попередні вимоги, у зв’язку з чим просив особистого втручання польного гетьмана²⁸⁴. Неодноразово Ян посередничав між підканцлером ВКЛ Ієронімом Воловичем та К.Радзивіллою²⁸⁵. У серпні–листопаді 1622 р. брав активну участь в укладенні зі шведами Мітавської угоди та у пізніших переговорах. 16 жовтня того ж року згадується вперше як упїтський стольник²⁸⁶. Полагоджував конфлікт між своїм патроном та містом Ригою і Вольмаром Фаренсбахом²⁸⁷. В.Фаренсбах у 1617 р. перей-

²⁷⁶ *Kojałowicz W.* Herbarz rycerstwa... S. 123; Herbarz szlachty witebskiej // Herold Polski. Kraków, 1898. Zesz. 2–3. S. 173.

²⁷⁷ *Zołądz-Strzelczyk D.* Peregrinatio academica. S. 221.

²⁷⁸ AGAD. Archiwum Radziwiłłów, dz. V, nr 9267.

²⁷⁹ Ibid. S. 35.

²⁸⁰ РГАДА, ф. 389, оп. 1, д. 206, л. 104об., 129, 131об.

²⁸¹ AGAD. MK, sygn. 160, k. 31–32, 54–55, 58v.–59.

²⁸² Ibid. ASK, dz. 1, nr 301, k. 119.

²⁸³ *Korzeniowski J.* Zapiski z rękopisów cesarskiej biblioteki publicznej w Petersburgu i innych bibliotek petersburskich // Archiwum do dziejów literatury i oświaty w Polsce. Kraków, 1910. T. IX. S. 325.

²⁸⁴ AGAD. Archiwum Radziwiłłów, dz. V, nr 9267, k. 3–4.

²⁸⁵ Ibid. K. 24, 31, 43.

²⁸⁶ *Książca Krzysztofa Radziwiłła, hetmana polnego Wielkiego księstwa Litewskiego, sprawy wojenne i polityczne 1621–1632.* Paryż, 1859. S. 312, 336, 358–359, 387.

²⁸⁷ Ibid. S. 342–343, 346, 349; *Pietrzak J.* Po Cecerze i podczas wojny chocimskiej. Sejmy z lat 1620 i 1621. Wrocław, 1983. S. 24.

шов на бік шведів, згодом повернувся на службу до Речі Посполитої. К.Радзивілл та ризькі міщани вважали його зрадником і вимагали суду над ним. Але В.Фаренсбаху рятував захист Сигізмунда III, який власне й доручив Янові примирити суперників²⁸⁸. У листопаді 1625 р. упітський стольник знову брав участь у переговорах зі шведами – вже як представник К.Радзивілла²⁸⁹.

Двічі, 1625 і 1626 рр., Ян обирався послом на сейм від шляхти Упітського повіту²⁹⁰. Він користувався у політичних колах ВКЛ значним авторитетом, зокрема, А.С.Радзивілл вважав його “добрим і розсудливим чоловіком”. Був протестантом (кальвіністом). Перед самою смертю католики намагалися повернути його на “правдиву віру”, і нібито Я.Марцинкевич дав обіцянку висповідатися наступного дня. Однак обіцянки своєї він не виконав, посилаючись на те, що утримав його від цього кроку чорний півень, який стояв поряд²⁹¹.

Крім згаданих володінь, тримав королівщину Окмянка зі селом Вегери в Жмудській землі. 28 травня 1622 р. Ян звертався до К.Радзивілла з проханням звільнити своє держання від постояю жовнірів, оскільки воно є найубогішим у Жмудській землі²⁹². Помер упітський стольник 1634 р.

Криштоф–Щасний Михайлович Мокосій–Баковецький (бл. 1590–1654)

Писар Руської канцелярії в 1616–1626 рр., відповідальний за ведення однієї книги РМ (V–19).

Походив з волинського зем'янського роду (герб “Вукри”), осілого в селі Баківці Луцького повіту²⁹³. У 1629 р. Баківцями володіли його двоюрідні брати Іван, Остафій, Януш, Миколай і Антон, а сам Криштоф разом з рідним братом Антоном виступає власником села Порванча²⁹⁴. Отримавши освіту в одній зі шкіл Волині, 1611 р. потрапив на королівський двір²⁹⁵, де до 1616 р. виконував обов'язки руського підписки. 3 квітня 1618 р. за писарські заслуги Криштоф отримав за королівським привілеєм пожиттєве право на тримання половини села Колодежна Володимирського повіту²⁹⁶, а 6 листопада 1620 р. – таке ж право на частину села Княжа Луцького повіту²⁹⁷. 7 березня 1623 р. Криштоф виступає як, довірена особа двоюрідного брата Остафія²⁹⁸, що може свідчити про його тісні родинні зв'язки. Пізніше, в бутність К.Баковецького володимирським владикою, в його оточенні перебувало чимало рідні: Бенедикт, володимирський

²⁸⁸ Wisner H. Zygmunt III Waza. Wrocław; Warszawa; Kraków, 1991. S. 180.

²⁸⁹ Księcia Krzysztofa Radziwiłła... S. 540.

²⁹⁰ AGAD. Zbiór Branickich z Suchej, sygn. 274/344, s. 93, 97.

²⁹¹ Radziwiłł A.S. Pamiętnik o dziejach w Polsce. T. 1. S. 380.

²⁹² AGAD. Archiwum Radziwiłłów, dz. V, nr 9267, k. 27, 33.

²⁹³ Boniecki A. Herbarz Polski. 1899. T. I. S. 84; Stupnicki H. Herbarz Polski i imionospis zasłużonych w Polsce ludzi wszystkich stanów i czasów. Lwów, 1855. T. 1. S.11–12.

²⁹⁴ Архив ЮЗР. 1890. Ч. VII. Т. 2: 1471–1664. С. 427; Баранович О. Залюднення... С. 67.

²⁹⁵ Stephanowski C. Zgromadzonych wod Pochwała we trzech rzekach daru bożego, to iest w oczystym kleynocie zmarłego, jasnie przewielebnego Jego Mci oy[ca] Józefa Mokosi Bakowieckiego, episkopa włodzi-mierskiego i brzestyńskiego. Kraków, 1655. S. 9–10.

²⁹⁶ РГАДА. Ф.389, оп. 1, д. 209, л. 7об.–8.

²⁹⁷ Там же. Л. 125–125об.

²⁹⁸ Там же. Д. 208, л. 28об.–30.

архидиякон, Ян, організатор наїздів на сусідні володіння, Адам, слуга владики; згідно з заповітом Остафія, саме Криштоф став опікуном його неповнолітньої доньки Олександри²⁹⁹. 31 жовтня 1624 р. Сигізмунд III за заслуги на дворі іменував його волинським скарбником³⁰⁰. На волинському сеймику 1624 р. шляхта обрала руського писаря послом на сейм³⁰¹. 13 лютого 1625 р., будучи призначеним королем в склад комісії, що мала виїхати до села Рожнів Остерського староства і там розв'язати багаторічний спір щодо маєтностей Світильнова та інших між З.Єловицьким та Я.Аксаком, Криштоф вперше виступає як королівський секретар³⁰².

Як палкий прихильник унії волинський скарбник у середині 20-х рр. вступив в духовний стан, взявши ім'я Йосифа. У 1626 р. він став жидичинським архимандритом³⁰³. Інструкція волинського передсеймового сеймику 1638 р. повідомляла, що заходи стосовно входження у володіння архимандритством Криштоф розпочав здійснювати будучи ще світською особою, домігшись відсторонення від нього уніата – отця Никодима Шибінського³⁰⁴. Ставши архимандритом, Йосиф відразу розпочав “збирати землі”, належні колись до архимандритства та встановлювати чіткі його межі. Зокрема, 1628 р. відбулося розмежування між маєтностями архимандритства та грунтами шляхтичів Ківерецьких, князів Януша, Олександра і Юрія Заславських³⁰⁵. На сеймі 1629 р. Йосиф проводив наради з Адамом Киселем і ректором віленського православного монастиря святого Духа Йосифом Бобриковичем щодо проведення примиренського собору між православними та уніатами. Їх результатом стало укладення проекту проведення собору у Львові³⁰⁶.

26 січня 1632 р. К.Баковецький став володимирським і берестейським владикою³⁰⁷. Сеймики волинської шляхти 1632 р. активно протестували проти цього надання, наводячи як аргумент порушення ним права *incompatibilitas* (заборони поєднання посад одній особі), наголошуючи на необхідності обрання владики самою шляхтою, зрештою, просто прохаючи віддати владитцтво іншій особі³⁰⁸. Крім цього, зі сеймикових матеріалів стає відомо, що Йосиф уже два роки очолював владитцтво як адміністратор³⁰⁹.

Неодноразово владика конфліктував з представниками волинської шляхти та міщанами, намагаючись відбити в них маєтності, які він вважав відібраними від володимирського владитцтва. Не побоявся вступити в конфлікт з володимирським

²⁹⁹ ЦДІАК, ф. 25, оп. 1, спр. 195, арк. 115–116; спр. 197, арк. 641зв.–643; спр. 229, арк. 780зв.–783.

³⁰⁰ РГАДА, ф. 389, оп. 1, д. 209, л. 376об.–377об.

³⁰¹ *Sedyka J.* Parlamentarzyści drugiej połowy panowania Zygmunta III Wazy. Opole, 1989. S. 74.

³⁰² РГАДА. Ф.389, оп. 1, д. 209, л. 408.

³⁰³ *Encyklopedia Katolicka.* Lublin, 1973. T. 1. S. 1270. Тут наводиться інформація, що К.Баковецький отримав уряд жидичинського архимандрита ще в 1619 р., але реально ним став у 1626 р.

³⁰⁴ Архів ЮЗР. Ч. II. Т. 1. С. 241.

³⁰⁵ *Biblioteka Czartoryskich w Krakowie, oddz. rękopisów, rkps 2468 IV, k. 153–154.*

³⁰⁶ *Жукович П.* Сеймовая борьба... Вып. 5. С. 182–183.

³⁰⁷ *Encyklopedia Katolicka.* T. 1. S. 1270; Архів ЮЗР. Ч. I. Т.6. С. 647–648; *Boniecki A.* Herbarz Polski. T. I. S. 84.

³⁰⁸ Архів ЮЗР. Ч. II. Т. 1. С. 190, 203–204; ЦДІАК, ф. 25, оп. 1, спр. 183, арк. 118.

³⁰⁹ Архів ЮЗР. Ч. II. Т. 1. С. 190.

старостою князем Юрієм Заславським, брацлавським каштеляном Матієм Стемпковським, князем Миколаєм Чорторийським та іншими впливовими особами у воєводстві³¹⁰.

Для здійснення численних наїздів на сусідні маєтності, які він вважав належними до владництва, створив власне військо, що складалося з бояр, попів, мало власну музику, очолювалося регіментарями Яном і Бенедиктом Баковецькими³¹¹. Такою поведінкою викликав загальне невдоволення волинської шляхта, яка в інструкції своїм послам на сейм 1638 р. просила короля стримати його протиправну діяльність, бо він “наступив” на маєтності володимирського земського судді Станіслава Корчмінського та волинського підстоля Томаша Козики³¹². Владика лише відступав на деякий час або переносив свої зацікавлення на земельні володіння інших осіб. У липні 1641 р. Йосиф наслав своїх слуг на маєтність луцької католицької капітули – село Садів³¹³. З часом Баковецький став більш раціонально проводити політику збирання земель владництва, вичікуючи складення більш сприятливих умов для цього. Показовим у цьому плані є випадок з селом Десятина Луцького повіту, яке начебто мало належати до владництва. Протягом 1630–х рр. воно входило в склад маєткового комплексу луцького старости Єроніма Харлінського, і володимирський владика якихось претензій йому щодо цього села не пред’являв. Після смерті старости, у березні 1641 р., Йосиф викликав на суд його вдову та неповнолітніх дітей, вимагаючи компенсації 15 тис. кіп литовських грошів за незаконне володіння селом³¹⁴.

Володимирський владика, принаймні де-факто, не визнав рішень сейму 1635 р. щодо примирення православних й уніатів та розподілу між ними майна, так само як і результатів діяльності королівської комісії, що 19–24 жовтня 1635 р. проводила розподіл церковного майна у Володимирі. Відразу ж після завершення роботи цієї комісії Йосиф 25 жовтня організував напад біля переправи через Буг на володимирських православних міщан, що везли свої товари до Торуні³¹⁵.

30 жовтня 1636 р., після смерті луцького уніатського владика Єремії Почапівського і збройного оволодіння владництвом по ньому Атанасієм Пузиною, король віддав Баковецькому в тимчасове завідування луцько–острозьку єпархію, що 7 листопада 1637 р. потвердив київський митрополит Рафаїл Корсак і того ж дня подав єпархію Йосифові³¹⁶. Володимирський владика тримав єпархію до 1638 р., коли король повернув її А.Пузині³¹⁷. Отримавши звістку про це королівське рішення, Баковецький у жовтні 1637 р. вилучив документи та ряд цінних речей, що зберігалися у луцькій кафедральній церкві Іоанна Богослова, і перевіз їх в маєтність, належну Жиди-

---

³¹⁰ Архив ЮЗР. 1876. Ч. VI: Акты об экономических и юридических отношениях крестьян в XVI–XVIII вв. Т. I: 1498–1653. С. 503–511; Ч. I. Т. 6. С. 700–703; ЦДІАК, ф. 25, оп. 1, спр. 181, арк. 678зв.–679; спр. 182, арк. 64–64зв.

³¹¹ ЦДІАК, ф. 25, оп. 1, спр. 195, арк. 115–116.

³¹² Архив ЮЗР. Ч. II. Т. I. С. 246–247.

³¹³ ЦДІАК, ф. 25, оп. 1, спр. 227, арк. 312зв.–315.

³¹⁴ Там само. Спр. 226, арк. 523–524зв.

³¹⁵ Там само. Спр. 197, арк. 580–581зв.

³¹⁶ Там само. Спр. 206, арк. 1028–1029зв., 1044–1045зв.; спр. 208, арк. 483зв.–485.

³¹⁷ Грушевський М. Історія України–Руси. Т. VIII–I. С. 199.

чинському архімандритству, – Городок. А. Пузина неодноразово позивав його до луцького гродського суду, але він ігнорував позови і до суду не з'являвся³¹⁸. Волинський сеймик 1639 р. наказував своїм послам на сейм вимагати повернення вивезених речей і документів А. Пузині³¹⁹. Йосиф не вперше застосовував подібний метод боротьби зі своїми конкурентами. Ще в березні 1633 р., після королівського призначення А. Пузини луцьким православним владикою та жидичинським архімандритом, володимирський владика вивіз з архіву Жидичинського монастиря, поряд з цінними речами, королівські привілеї, судові декрети та інші документи до своєї кафедри у Володимирі³²⁰. Володимирський владика добре знався на тому, як можна було заплутати цю справу. У жовтні наступного року він позвав А. Пузину та жидичинського архімандрита Пархомія Оранського до суду про нібито затримання ними у монастирі документів, належних йому як владиці³²¹. Про те, що це була спроба дезорієнтувати королівську адміністрацію щодо суті справи свідчить факт передачі 21 липня 1639 р. володимирським владикою київському митрополитові Р. Корсаку всіх забораних ним речей з Жидичинського монастиря³²².

Періодично володимирський владика виконував обов'язки прототронія київського митрополита. У 1634 р. документи фіксують його як прототронія київського митрополита Йосифа Веляміна Рутського³²³; 1646 р. він згадується як прототроній київського митрополита Антонія Селяви. Займаючи посаду володимирського і берестейського владика, Баковецький звільнив маєстності владичтва від численних боргів, а також перетворив свою кафедру у Володимирі у сильну оборонну споруду, так, що татари у 1653 р. не змогли її взяти³²⁴. Укріплення кафедри розпочалося 1640 р.; були зведені нові фундаменти, збудовані на них покої. При цьому владика відторгнув частину міської землі, фактично перегородив найкоротшу дорогу з міста до міських млинів³²⁵. Протягом 1635–1637 рр. він організував проведення докладної візитації володимирсько–берестейської єпархії. При цьому проявився його досвід роботи в королівській канцелярії: він перший в практиці діяльності уніатських владик запровадив практику документування візитаційних чинностей. Намагався також реформувати інститут канонічних візитацій шляхом позбавлення його судових та синодальних функцій³²⁶.

Особиста земельна власність володимирського владика була невеликою. Крім вищезгаданих часток у селах Колодежна й Княжа, якими володів пожиттєво, йому належали частки в селі Порванча Луцького повіту. У квітні та листопаді 1638 р. власники цього села Федір Білостоцький з дружиною та Павло Порванецький уступили йому

³¹⁸ ЦДІАК, ф. 25, оп. 1, спр. 208, арк. 315; спр. 218, арк. 388зв.–391зв.

³¹⁹ Архив ЮЗР. Ч. II. Т. I. С. 255.

³²⁰ *Dzięgielewski J.* O tolerancję dla zdominowanych. Polityka wyznaniowa Rzeczypospolitej w latach panowania Władysława IV. Warszawa, 1986. S. 75; ЦДІАК, ф. 25, оп. 1, спр. 185, арк. 576–577.

³²¹ ЦДІАК, ф. 25, оп. 1, спр. 194, арк. 857–859зв.

³²² Там само. Спр. 219, арк. 117–118.

³²³ Там само. Спр. 193, арк. 1028зв.–1029зв.

³²⁴ *Boniecki A.* Herbarz Polski. T. I. S. 84; *Święcki T.* Historyczne pamiątki... T. I. S. 5; *Stephanowski C.* Zgromadzonych wod Pochwała... S. 11, 13.

³²⁵ ЦДІАК, ф. 25, оп. 1, спр. 222, арк. 810–811зв.

³²⁶ *Скочиляс І.* Генеральні візитації... С. 55–56.

свої частки³²⁷. Це були невеликі частки, оскільки у 1648–1649 рр. на них було 8 димів³²⁸. У серпні 1653 р. Йосиф за 1320 злотих викупив ще й частину Габріеля Порванецького у Порванчі, яку до цього тримав правом застави³²⁹. Ймовірно, як приватна особа мав власний двір у Луцькому окольному замку³³⁰. Основну увагу приділяв Баковецький земельній власності спочатку жидичинського архімандритства, а потім володимирського владитства, які здавав в оренду. При цьому такий важливий для Йосифа конфесійний фактор відступав на задній план: у 1634 р. здавав в оренду села владитства – Квасів Луцького повіту та Тишкевичі й Полупанщина у Володимирському повіті Адамові й Миколаєві Киселям, а у 1638 р. – село Городок Володимирського повіту ще одному лідерові православної волинської шляхти князеві Григорієві Четвертинському³³¹. 28 липня 1632 р. від свого та володимирської капітули імені заставив луцькому митникові, євресві Якубові Геркевичу три плаци на Жидівській вулиці у Луцьку³³². Разом з володимирською капітулою владика виступав кредитором, що дозволяло економічно експлуатувати заставлені села боржників³³³. Економічні інтереси владитства відстоював не лише перед приватними особами чи установами інших конфесій, а й перед державою. У 1632 р. Йосиф відмовився сплатити волинському поборці Габрієлеві Гулевичу з жидичинських маєтностей три ланових побори в сумі 82 злотих і 15 грошів, за що коронним трибуналом був засуджений на баніцію³³⁴.

Помер Криштоф (Йосиф) Баковецький улітку 1654 р.

Ян Бедерман (бл. 1600–1652)

Писар Руської канцелярії в 1631–1652 рр., відповідальний за ведення трьох книг РМ (Z–23, XC, BC). Також під його наглядом були написані перші сім документів книги “SB–24”, пізніше упорядковані С.К.Ганкевичом.

Народився, правдоподібно, на початку XVII ст. у сім’ї міщанина, шотландця за походженням³³⁵. Ймовірно, навчався у Краківському університеті³³⁶. У 1617 р. Ян Бедерман згадується як люблінський купець – торговець шкурами³³⁷; мабуть, це він – тому місцем його народження можна вважати Люблін. Господарське пожвавлення, що спостерігалось в українських воєводствах у той час і стало наслідком інтенсивних колонізаційних процесів, підштовхнуло підприємливу сім’ю Бедерманів перебраться

---

³²⁷ ЦДІАК, ф. 25, оп. 1, спр. 212, арк. 693–696; спр. 213, арк. 663зв.–669.

³²⁸ Архив ЮЗР. Ч. VII. Т. 2. С. 427.

³²⁹ ЦДІАК, ф. 25, оп. 1, спр. 215, арк. 286зв.–287.

³³⁰ Там само. Спр. 181, арк. 460зв.

³³¹ Там само. Спр. 193, арк. 349–350, 767зв.–769зв.; спр. 214, арк. 383зв.–384.

³³² Там само. Спр. 183, арк. 740зв.–741зв.

³³³ Головата Н. Торговельно–грошові операції в економічній діяльності церкви у другій половині XVI – на початку XVII ст. // Україна в Центрально–Східній Європі. Студії з історії XI–XVIII століть. Київ, 2000. С. 170.

³³⁴ ЦДІАК, ф. 25, оп. 1, спр. 188, арк. 471зв.–473.

³³⁵ *Trepka Nekanda W. Liber generationis plebanorum* (“Liber chamorum”). Wrocław; Warszawa; Kraków, 1995. S. 71.

³³⁶ *Krawczuk W. Pisarze kancelarii koronnych...* S. 163.

³³⁷ Торгівля на Україні, XIV– середина XVII століття: Волинь і Наддніпрянина / Упор. В.М.Кравченко, Н.М.Яковенко. Київ, 1990. С. 260.

далі на схід. Від початку 20-х рр. Бедермани вже жили у Луцьку, де батько Яна Александр займав посаду міського райці³³⁸. У квітні 1625 р. Александр і Настасія Матвіївна Бедермани купили будинок у Луцьку, для чого позичили у Миколая Нападівського 1 тис. злотих. Ще у 1632 р. вони залишалися винні М.Нападівському 300 злотих, які той записав церкві Луцького братства³³⁹. Ян мав двох братів – Павла та Александра, які служили у коронному війську³⁴⁰. Александр Бедерман–старший у травні 1634 р. уступив Янові борг в сумі 1300 злотих, який мав сплатити йому князь Юрій Чорторийський³⁴¹. Сума була позичена 1613 р. у Луцьку і навряд чи можна було сподіватися на її повернення: принаймні в жовтні 1636 р. Ян її ще не отримав³⁴². Правдоподібно, єдиною особою, шляхетського походження у сім'ї Бедерманів була мати Яна Настасія, яка разом зі своєю сестрою Аполонією, дружиною Захара Антоновича, мала якусь нерухомість біля містечка Торчина у Волинському воєводстві³⁴³.

Плебейське походження завдавало чимало клопоту Янові. У 1643 р. Ян Заблоцький вписав до луцьких гродських книг протестацію, що “*шкодила гонорові й славі добрій*” Яна та його матері³⁴⁴. Волинська шляхта неодноразово у своїх сеймикових інструкціях вимагала заміни Яна як метриканта на шляхтича, кандидатура якого мала бути подана з її середовища³⁴⁵. Я.Бедерман завжди писався “шляхетним” і користувався власним гербом³⁴⁶. З середини 20-х рр. він став підписком Коронної канцелярії, де працював під керівництвом Якуба Задзика, спочатку регента канцелярії, а з 1627 р. коронного підканцлера³⁴⁷. Його канцелярська кар’єра розвивалася досить успішно: з 1629 р. він виконував обов’язки писаря в Коронній канцелярії³⁴⁸; 1630 р. згадується як королівський секретар³⁴⁹, 1631 р. став “*писарем декретів і метрикантом руським*”³⁵⁰.

У роки писарства Яна визначилася нова стратегія використання руськими писарями свого службового становища. Якщо раніше писарі добивалися нових земельних надань і земських урядів, то для плебея Бедермана і згодом С.К.Ганкевича важливо було отримати менш почесні, але більш прибуткові посади, зокрема, війтівства. Ян отримав два війтівства: 1637 р. кременецьке і 1645 р. овруцьке³⁵¹. Оскільки гродські книги стосовно цих років фіксують інших війтів у цих містах, то можна вважати, що

³³⁸ АЮЗР. Ч. I. Т. 6. С. 493, 505, 509.

³³⁹ ЦДІАК, ф. 25, оп. 1, спр. 183, арк. 381зв.–382зв.

³⁴⁰ *Trepka Nekanda W. Liber generationis plebanorum*. S. 71; ЦДІАК, ф. 25, оп. 1, спр. 191, арк. 688–689, 689–691; Biblioteka Uniwersytetu Jagiellońskiego, oddz. rękopisów, rkps 6862 II, s. 502–503.

³⁴¹ ЦДІАК, ф. 25, оп. 1, спр. 192, арк. 210зв.–211зв.

³⁴² Там само. Спр. 201, арк. 1174–1175; спр. 203, арк. 386зв.–388зв.

³⁴³ РГАДА, ф. 389, оп. 1, д. 214, л. 133–134; *Boniecki A. Herbarz polski*. T. I. S. 144.

³⁴⁴ РГАДА, ф. 389, оп. 1, д. 214, л. 134об.–135.

³⁴⁵ АЮЗР. Ч. II. Т. I. С. 238; *Chynczewska–Hennel T. Świadomość narodowa szlachty ukraińskiej i kozaczyzny...* S. 61.

³⁴⁶ AGAD. Tzw. ML, dz. IVB, nr 41.

³⁴⁷ *Trepka Nekanda W. Liber generationis plebanorum*. S. 71.

³⁴⁸ AGAD. MK, sygn.177, k. 374v.–375v.; *Kennedy Grimsted P. The Ruthenian (Volhynian) Metrica*.

³⁴⁹ РГАДА, ф. 389, оп. 1, д. 211, л. 105–105v.

³⁵⁰ Там же. Л. 105.

³⁵¹ Там же. Д. 219, л. 49об.–50; д. 214, л. 342об.–343

Ян, отримуючи привілеї на ці війтівства, відразу ж уступав їх іншим особам, фактично замасковано продаючи дані посади. Відверто економічний характер носили й два інші привілеї, які отримав Бедерман: на посесію двох синагог у Луцьку на Окописьках 1629 р. і на право збору подимного та третьої мірки з млинів Київського воєводства³⁵².

У справі українських воєводств Ян, на відміну від своїх попередників, був заангажований меншою мірою. На початку своєї служби у королівській канцелярії він займався юридичною практикою, зв'язаною із захистом інтересів волинської шляхти в асесорському суді. Так, 1630 р. виступає як повірений володимирського старости Романа Гойського у справі зі Станіславом Тишкевичем, що стосувалася їх суперечки щодо маєтностей Пуліни і Соколів у Київському воєводстві³⁵³. Можливо, Р.Гойський залишився винен Янові якусь суму за надання юридичних послуг, оскільки вже після смерті Р.Гойського, у січні 1637 р., Ян вимагав від власниці Гощі, смоленської каштелянки Раїни Соломирецької, повернення цієї суми³⁵⁴. 12 квітня 1635 р. руський писар позичив міщанам Любеча Київського воєводства для ведення їх судових справ у Варшаві 200 червоних злотих, 400 золотих талярів, пару соболів вартістю 100 злотих, які вони мали повернути в Любліні на день святого Христителя (24 червня) цього ж року³⁵⁵. У 1639 р. Ян увійшов до складу королівської комісії, направленої до Брацлава для розгляду справи між міщанами цього міста та брацлавським старостою М.Калиновським³⁵⁶. Періодично, коли міг відлучитися з королівського двору, він відвідував Волинь. 31 липня 1636 р. підписок Руської канцелярії Базиль Лехович заніс маніфестацію до луцьких гродських книг про те, що Ян 17 липня, їдучи з Волині до Замостя, неподалік села Фалимичі у Володимирському повіті переїжджав через міст і разом з колясою впав у річку. При цьому затонули привілеї й справи різних осіб³⁵⁷. Гостював на Волині й в травні 1639 р., коли разом з братом Павлом забрав у селянина зі села Горохова Пилипа Пушкаревича коней з упряжжю³⁵⁸.

Судові декрети, що склалися Я.Бедерманом, свідчать про високий рівень освіти і навіть певний літературний талант. Натомість системності й організації в роботі йому відверто бракувало. Не випадково з трьох книг, що відносяться до часу його писарства, дві були сформовані з мануалів його наступником С.К.Ганкевичем³⁵⁹.

Можливість лобіювання на дворі чужих інтересів приносила Янові певні дивіденди. Досить тісні контакти з руським писарем підтримував луцький і острозький уніатський єпископ Єремія Почапівський, який заборгував руському писареві 1500 злотих, взятих на "потребу церкви божої". Вчасно єпископ розрахуватися не зміг, тому у березні 1635 р. подав у держання Янові село Жабче разом з фільварком Жолендівщина,

---

³⁵² AGAD. MK, sygn. 177, k. 374v.–375v; РГАДА, ф. 389, оп. 1, д. 211, л. 105–105v.

³⁵³ ЦДІАК, ф. 22, спр. 37, арк. 17–17зв.

³⁵⁴ Там само. Ф. 25, оп. 1, спр. 204, арк. 580зв.–581.

³⁵⁵ Там само. Спр. 198, арк. 1533зв.–1535зв.

³⁵⁶ AGAD. Tzw. ML, dz. IVB, nr 41.

³⁵⁷ ЦДІАК, ф. 25, оп. 1, спр. 201, арк. 929–929зв.

³⁵⁸ Там само. Спр. 217, арк. 588зв.–589.

³⁵⁹ AGAD. Tzw. ML, dz. VIII, nr 1, k. 83v; РГАДА, ф. 389, оп. 1, д. 214, л. 1; BZNO, oddz. rękopisów, rkps 137, k. 20v.

належні до Жидичинського монастиря. У квітні 1638 р. це держання Бедерману потвердив луцький і острозький православний єпископ А.Пузина³⁶⁰, що зайвий раз демонструє настільки невизначеною залишалася ситуація у стосунках уніатської й православної церков. У червні цього ж року Ян разом з братом Павлом, крім Жабча, тримав ще й село Зелізці в жидичинському архимандритстві за наданням київського уніатського митрополита Рафаїла Корсака³⁶¹. На той час руський писар ще не був одруженим³⁶². 28 червня 1641 р. Ян, відібравши в Александра Мозеллі 1 тис. злотих, уступив йому фільварок Жолендівщина та 1,5 тис. злотих, записані на ньому³⁶³. Новий київський уніатський митрополит, а одночасно й жидичинський архимандрит Антоній Селява у кінці жовтня 1641 р. відібрав у Я.Бедермана Жабче й Зелізці, посилаючись на переобтяження останнім повинностями місцевих селян, і передав їх у посесію Криштофові Кордишу³⁶⁴. Причини цього кроку митрополита достеменно невідомі; можливо Ян зайняв невизначену позицію під час намагання православних на сеймі 1641 р. відібрати у А.Селяви жидичинську архимандрію на підставі порушення права про непоєднання посад³⁶⁵. Заходи прибулого на початку лютого 1642 р. з Варшави до Луцька руського писаря щодо повернення сіл успіху не мали³⁶⁶. Незадовго до цих подій, у серпні 1641 р., Я.Бедерман купив за 1800 злотих у Михайла Лозки фільварок і двір Павла Прекгалинського під Луцьком, біля Жидівських окопись, таким чином набувши осілість у Волинському воеводстві³⁶⁷. Після цієї купівлі швагро П.Прекгалинського Павло Шолкген вимагав від Яна зі суми, даної за фільварок, 800 злотих на посаг своїй дружині – сестрі П.Прекгалинського. Оскільки Бедерман за порадою П.Прекгалинського відмовився це зробити, то П.Шолкген намовив А.Пузину оприлюднити якийсь попередній контракт, що стосувався фільварка³⁶⁸. Зрештою, все закінчилося для руського писаря щасливо й він увійшов у володіння фільварком³⁶⁹. Крім цього, Ян мав двір у Варшаві й фільварок під Варшавою. 30 січня 1641 р. він протестував у луцькому гродському уряді проти пана Парула (слуги варшавського старости Яна Гжибовського), який за його відсутності забрав з цього двору вола й коня, чим наніс шкоди на 150 злотих³⁷⁰.

Помер Ян Бедерман у 1652 р., оскільки саме з того часу не згадується в матеріалах канцелярії. По собі руський писар залишив значну кількість невпорядкованих і неоправлених секстернів, частина з яких загинула у буремних подіях середини XVII ст. Спадкоємців він, правдоподібно, не мав.

³⁶⁰ ЦДІАК, ф. 25, оп. 1, спр. 225, арк. 870–872зв.; спр. 208, арк. 609зв.–610.

³⁶¹ Там само. Спр. 214, арк. 824–824зв.; спр. 219, арк. 98–99зв.

³⁶² Там само. Спр. 219, арк. 98–99зв.

³⁶³ Там само. Спр. 225, арк. 870–872зв.

³⁶⁴ Там само. Спр. 227, арк. 514–514зв.; спр. 229, арк. 152–155зв.

³⁶⁵ *Dzięgielewski J.* O tolerancję dla zdominowanych. S. 190.

³⁶⁶ ЦДІАК, ф. 25, оп. 1, спр. 229, арк. 152–155зв., 402–403, 469зв.–470.

³⁶⁷ Там само. Спр. 225, арк. 1125–1127.

³⁶⁸ Там само. Спр. 227, арк. 256–257зв.

³⁶⁹ Там само. Арк. 354–354зв., 374–374зв.

³⁷⁰ Там само. Спр. 224, арк. 105–105зв.

Стефан Казимир Ганкевич (бл. 1625–1701)

Писар Руської канцелярії в 1653–1673 рр. Вів книгу “SB–24”. Стефан походив з сілезького роду; народився ж, як подає Анна Соколова, у місті Острозі на Волині³⁷¹. Ганкевичі (Ганковичі), принаймні з 1520–х рр., перебували на службі в князів Острозьких. Під 1520 р. згадується слуга князя К.І.Острозького Голубко Ганкович³⁷². З часом Ганковичі перебралися на Київщину. Один з Ганковичів – “німець”, померлий перед 1571 р., тримав у заставі маєтності Ониська та Філона Кордишів Ходорів і Воронів³⁷³. Ганко Михайлович з’являється на Київщині значно раніше: 10 червня 1498 р. він отримав від великого князя Олександра селище Ольшаниця. Його онук – невідомий за іменем Ганкович, страчений у Києві за розбій, володів до 1583 р. землями Сенюківщина, Карпівщина, Селятицька поблизу Демидова, пустим селищем Ольшаниця, землями Судичово, Стрежово, Сенківщина за Києвом та полями й нивами у Києві за Пробитим валом. Те, що всі ці маєтності після його страти за проханням київського воеводи князя К.–В.Острозького були надані Стефаном Баторієм слугі воеводи Петрові Білчинському, може свідчити про існування певного зв’язку між Ганковичом і князем³⁷⁴. Безперечно, вони доводилися якимись родичами Стефанові Казимирові.

Оскільки майбутній руський писар розпочав службу на королівському дворі в середині 1640–х рр.³⁷⁵, то слід вважати, що він народився не пізніше другої половини 1620–х років.

З 1649 р. виступає Стефан як підписок коронної канцелярії³⁷⁶. Тоді ж він розпочав надавати платні послуги юридичного характеру. Так, постійним доготривалим, з 1651 до 1682 р., клієнтом С.К.Ганкевича було Львівське ставропігійне братство³⁷⁷. На дворі він мав могутніх протекторів: королеву Людвіку Марію, декретовим писарем якої певний час був, коронного канцлера Стефана Корицінського і королівського секретаря Томаша Уейського³⁷⁸. Їхня підтримка сприяла блискучій, як для плебея, кар’єрі на королівському дворі. У 1653 р. С.К.Ганкевич отримав привілей на “*писарство декретів і метрику руську*”, тоді ж став королівським секретарем³⁷⁹. Аванс був виданий безспідставно, бо у 1655 р., під час Потопу, Стефан врятував частину коронного архіву, напевно, поточну, від вивезення до Швеції, переховавши її у відлюдній лісистій місцевості біля Варшави³⁸⁰. На той час Стефан уже був нобілітований шведським шляхетством Яном Казимиром³⁸¹, а 1673 р. став польським шляхтичем³⁸².

³⁷¹ *Sokolowa A.* Hankiewicz Stefan Kazimierz // PSB. 1960. T. IX. S. 276.

³⁷² *Archiwum Sanguszków.* 1890. T. III: 1432–1534. S. 102.

³⁷³ Інститут Рукопису НБУ, ф. 1, спр. 4104, арк. 1.

³⁷⁴ РГАДА, ф. 389, оп. 1, д. 219, л. 184об.–185; д. 197, л. 1об.–2об.; AGAD. *Archiwum Zamoyskich*, sygn. 357, nr 19.

³⁷⁵ AGAD. MK, sygn. 206, k. 284v.

³⁷⁶ *Ibid.* Sygn. 191, k. 155, 155v.

³⁷⁷ Архив ЮЗР. Ч. I. Т. II. С. 411.412, 413, 415, 501, 580.

³⁷⁸ РГАДА, ф. 389, оп. 1, д. 220, л. 13об.; AGAD. Tzw. ML, dz. V, nr 1, k. 351–351v.

³⁷⁹ РГАДА, ф. 389, оп. 1, д. 220, л. 13–13об.

³⁸⁰ BZNO, oddz. rękopisów, rkps 1244, k. 161v.

³⁸¹ AGAD. MK, sygn. 201, k. 122–124.

³⁸² *Ibid.* Sygn. 209, k. 695–699; *Volumina legum.* 1860. T. V: 1668–1695. S. 76.

Руський метрикант вірно служив королю, перебуваючи з двором у військових експедиціях: 1649 і 1651 рр. був при королівському обозі під Зборовом і Берестечком, 1657 р. брав участь у виробленні умов Бидгощського трактату з Пруссією, 1660 р. – Олівського миру зі Швецією, а під час походу військ Яна Казимира 1663–1664 рр. на Лівобережну Україну відзначився тим, що особисто привів до присяги королю населення кількох десятків фортець і деяких осіб персонально³⁸³.

Двічі він дуже вигідно одружувався: спочатку, в середині 50–х рр., з Анною Древно, потім, у середині 70–х рр., з Францішкою Йоанною Перот. Обидва його тесті, Лукаш Древно і Миколай Перот, у різні роки займали важливі посади в міському уряді Старої Варшави, що, в поєднанні з протекцією королівського двору, сприяло швидкій кар'єрі Стефана у міському уряді Старої Варшави³⁸⁴. Вигідні шлюби дали поштовх до зростання у ній нерухомої власності Стефана. Якщо у 1659 р. він володів лише однією кам'яницею на вул. Новомейській, то у 1669 р. мав, крім неї, ще двір на вул. Мйодовій і дворик на вул. Длугій, а у 1700 р. – ще один двір на вул. Мйодовій³⁸⁵.

Для свого основного помешкання – кам'яниці на вул. Новомейській, що дісталася йому від Лукаша Древна і називалася Селізенською, С.К.Ганкевич у березні 1661 р. дістав лібертаційний привілей від постою “гостей” (послів на сейм, дигнітарів, урядників) з метою, щоб *“більш спокійно уряди свої займав, канцелярією управляв, декрети воеводств Волинського, Київського, Брацлавського, Чернігівського спокійно писав, справи, привілеї й інші записи до метрики приймав”*³⁸⁶. Саме у канцелярській діяльності Стефан зробив найбільше. Після повернення у 1664 р. більшої частини коронного архіву зі Швеції до Варшави він отримав як метрикант доручення укласти у чотирьох примірниках інвентар книг МК. Цей інвентар, так званий “Синопис”, був в основному завершений 1666 р. У ньому С.К.Ганкевич подав короткий, але дуже інформативний опис книг РМ³⁸⁷. У 1670 р. Ян за дорученням міського уряду Старої Варшави провів ревізію й описав вийтівсько–лавничі й міської ради книги³⁸⁸. Як уже зазначалося вище, Стефанові завдячувала Руська канцелярія в появі польського перекладу Волинського статуту.

Користувався неабиякою довірою короля Яна Казимира; навіть додавав до королівських інструкцій на сеймики власні пропозиції, проти чого обурювалась шляхта Галицького повіту в 1661 р. і вимагала покарати його згідно з конституцією³⁸⁹. Високо

³⁸³ AGAD. MK, sygn. 201, k. 122v.; sygn. 202, k. 58; sygn. 206, k. 285, 695.

³⁸⁴ *Sokolowa A.* Hankiewicz Stefan Kazimierz. S. 276.

³⁸⁵ *Źródła do dziejów Warszawy.* S. 148, 172, 215, 235, 239, 262, 263; *Крикун М.* Інструкція послам Війська Запорозького на варшавський сейм 1664 року. С. 442–443.

³⁸⁶ AGAD. MK, sygn. 202, k. 57v.–58v.: *“tym spokojniej urzędy swoje piastował, kancelarię rządził, dekreta województw wołyńskiego, kiłowskiego, braclawskiego, czerniechowskiego spokojnie pisał, sprawy, przywileje i insze zapisy do metryki przyjmował”*.

³⁸⁷ BZNO, oddz. rękopisów, rkps 137, k. 19–20v. Передмова інвентаря видрукувана С.Пташицьким (*Ptaszycki S.* Inwentarz... S. 21–23).

³⁸⁸ *Górski Z.* Organizacja kancelarii miejskiej Starej Warszawy i system pracy pisarzy miejskich // *Archeion.* 1983. T. LXXVI. S. 20–21.

³⁸⁹ *Akta grodzkie i ziemskie. 1931. T. XXIV: Lauda sejmikowe halickie / Oprac. W.Hejnosz S. 174; Ochmann S.* Sejmy lat 1661–1662. Przebrana batalia o reformę ustroju Rzeczypospolitej. Wrocław, 1977. S. 44–45.

оцінювався жовнірами й козаками, які ініціювали надання йому польського шляхетства³⁹⁰.

26 березня 1661 р. Стефан отримав привілей на київське вїтївство, але відразу ж уступив (ймовірно, продав) його Павлові Тетері³⁹¹. Крім цього, виступав кредитором, зокрема, князя Олександра Заславського³⁹².

Після припинення діяльності Руської канцелярії Ганкевич принаймні до 1700 р. виконував обов'язки декретового писаря асесорського суду³⁹³. Помер у 1701 р.³⁹⁴

*

*

*

За більш ніж сто років функціонування Руської канцелярії, включаючи роки безкоролів'їв, коли вона не діяла, у ній працювало 13 писарів. Термін виконання писарських обов'язків був різний: від 1 року (О.Крупецький) до 36 років (Ф.Олешко). Відбір до канцелярії проводився, як правило, керівниками канцелярії або за рекомендацією їх найбільш близьких колег і клієнтів, в тому числі й руських писарів. Як видається, основні навички діловодства та юридичні знання кандидати здобували вже в канцелярії, коли виконували обов'язки підписків. Переважна більшість писарів походила з Волині (10), один – з Київщини, один – з Литви, один – з Корони. До королювання Владислава IV (1632–1648) усі майбутні писарі рекрутувалися із середовища дрібної, зрідка середньої шляхти. Після 1633 р. перевага віддавалася міщанам, що відображало загальну тенденцію в королівській канцелярії. Влада таким чином намагалася вивести канцелярію з-під впливу шляхти. К.Міхаловський та, ймовірно, Я.Бедерман навчалися у Краківському університеті, Я.Марцинкевич – у Альтдорфському. Щодо отримання освіти іншими писарями точних даних немає, але, напевно, саме в канцелярії вони набули відповідну кваліфікацію. Протягом усього періоду роботи в канцелярії вимагалася знання руської мови, добре знайомство з правом – волинським, коронним, магдебурзьким, звичаєвим. Переважна більшість руських писарів були добрими каліграфами. Усі володіли польською мовою, Я.Бедерман і С.К.Ганкевич – дуже добре латинською, ряд писарів (Л.Пісочинський, Ф.Олешко, З.Єловицький, К.Мокосій–Баковецький, О.Крупецький) – в різній мірі грецькою. Л.Пісочинський та Ф.Олешко мали непересічні дипломатичні здібності, що дозволило їм відповідно три та два рази їздити на чолі посольств до кримських ханів.

Служба в канцелярії сприяла подальшій кар'єрі руських писарів: 6 з них отримали різні земські уряди, 9 стали королівськими секретарями. Окремі (Л.Пісочинський, З.Єловицький, Ф.Олешко, Я.Марцинкевич, К.Мокосій–Баковецький) обиралися послами на сейм від одного до п'яти (Л.Пісочинський) разів, а також депутатами до коронного трибуналу. Два руські писарі (О.Крупецький, К.Мокосій–Баковецький) обрали духовну кар'єру і стали відповідно володимирським та перемишльським уніатськими біскупами.

---

³⁹⁰ Pamiętniki historyczne / Wyd. L.Hubert. Warszawa, 1861. T. 2. S. 68; Крикун М. Інструкція послам Війська Запорозького на варшавський сейм 1664 року. С. 398.

³⁹¹ РГАДА, ф. 389, оп. 1, д. 220, л. 102об., 109–109об.

³⁹² Там же. Л. 255–256.

³⁹³ Biblioteka Narodowa, oddz. rękopisów, rkps III 3298, k. 15v.; Korzeniowski J. Zapiski... S. 49, 203.

³⁹⁴ Biblioteka Narodowa, oddz. rękopisów, rkps III 3298, k. 15v.; Korzeniowski J. Zapiski... S. 238.

Існували певні неписані правила діяльності писарів. До таких відносилися, наприклад, неучасть в оформленні привілеїв чи інших документів, що стосувалися особи писаря або його родини. На сеймі 1601 р. 26 лютого привілеєм кременецькому військовому й городничому Саві Єловицькому на локацію (фундування) міста у селі Воронівці Кременецького повіту підписав Ф.Олешко, тоді як інші привілеї, видані Руською канцелярією на цьому ж сеймі, підписав З.Єловицький³⁹⁵. 19 серпня 1605 р. при розгляді королівським судом справи стосовно села Осники, яке було об'єктом суперечки між З.Єловицьким і Кременецьким староством, декрет суду підписав П.Щербич, коронний декретовий писар, а не сам З.Єловицький, який того ж дня підписував видані судом декрети³⁹⁶. Привілеєм К.Баковецькому на частину села Княжа у Луцькому повіті від 6 листопада 1620 р. засвідчив Ян Ліпський, а не сам К.Баковецький, що виконував обов'язки руського писаря³⁹⁷.

Попри те, що руські писарі склали соціальну групу з подібними ментальними установками, правовою культурою, їх тактичні інтереси могли часто розходитися і навіть вступати в протиріччя. Виникало це з факту жорсткої необхідності для більшості писарів (можливо, за винятком Л.Пісочинського) орієнтуватися на осіб, що користувалися впливом на королівському дворі, а також з бажання мати власні можливості протегування своїм родичам і приятелям.

Свідченням спільності інтересів цієї групи є свідоме сприяння своїм колегам або принаймні стійке уявлення про це в шляхетському середовищі. Так, протягом довготривалого процесу між кременецькими старостами і Єловицькими щодо сіл Воронівці, Волиця, Осники й Головинці у Кременецькому повіті виявилось, що у привласненні цих сіл Єловицьким надавав допомогу Ф.Олешко. Він сприяв "*нова-риованю тых речей*", тобто звинувачувався у підробці документів, за якими Єловицькі увійшли у володіння згаданими маєтностями. Відповідні звинувачення на адресу Ф.Олешка, наведені в реляції возного від 15 лютого 1612 р., були внесені до луцьких гродських книг. Асесорський суд, що 11 квітня 1613 р. розглядав цю справу, не визнав Ф.Олешка винним і наказав протягом 20 тижнів "вимазати" образливі для нього слова з луцьких гродських книг³⁹⁸.

Писарі королівської канцелярії, як правило, довіряли один одному. 25 квітня 1597 р. писар королівської канцелярії Миколай Грабовецький писав з Русович до Анджея Сшедзінського, що залишив у Варшаві у Ф.Олешка ряд справ, які той за його дорученням мав надіслати до А.Сшедзінського³⁹⁹.

Перебування на королівському дворі сприяло збільшенню земельних володінь писарів. Найбільш удало це робив Л.Пісочинський, який з формального власника своєї родової маєтності Пісочне у Володимирському повіті перетворився у великого землевласника, що під кінець життя (1606 р.) впритул підібрався до магнатської верстви. Значне землеволодіння нагромадив З.Єловицький та колишній путний боярин

³⁹⁵ РГАДА. Ф.389, оп.1, д. 202, л. 85–85об., 86об., 87об., 90 та ін.

³⁹⁶ Там же. Д. 204, л. 121об.

³⁹⁷ Там же. Д. 209, л. 125–125об.

³⁹⁸ Там же. Д. 205, л. 53–53об.

³⁹⁹ AGAD. Archiwum Zamoyskich, sygn. 2502, s. 29.

Ф.Олешко. Окремі писарі, особливо міщанського походження, отримували привілеї на вїтївства, які незабаром продавали для отримання грошової вигоди, а також виступали кредиторами. Незважаючи на доволі щедру винагороду з боку короля, писарі вважали, що вони заслугоували на більше. Скарги на брак коштів, на відсутність сталого забезпечення писарської праці в Руській канцелярії неодноразово звучать у листах руських писарів чи інтерпретуються іншими працівниками королівської канцелярії⁴⁰⁰.

Початково руські писарі віддавали перевагу православ'ю; окремі (Л.Пісочинський, Ф.Олешко), можливо, симпатизували реформаційним ідеям. Берестейська унія 1596 року змінила релігійну ситуацію у Руській канцелярії: Ф.Олешко, ймовірно, Я.Новоселецький перейшли на католицизм, З.Єловицький ненадовго став уніатом, а потім повернувся до визнання православ'я. О.Крупецький і К.Мокошій–Баковецький були затятими уніатами, Я.Марцинкевич – протестантом, К.Міхаловський і С.К.Ганкевич – католиками.

Праця в канцелярії сприяла виробленню у писарів любові до книг та документів. Власні архівні збірки комплектували Л.Пісочинський, Ф.Олешко, К.Міхаловський; значні за обсягом бібліотеки мали Л.Пісочинський, З.Єловицький, К.Мокошій–Баковецький, С.К.Ганкевич. Більшість намагалася дати дітям добру освіту, деякі відправляючи їх до Краківського університету, Замойської академії чи престижних німецьких університетів. Писарі шляхетського походження у шляхетському середовищі користувалися авторитетом, чого не можна сказати про писарів міщанського походження. Представники писарської касты намагалися постійно декларувати свою повагу до закону, але реальні звичаї шляхетського життя примушували їх удаватися й до протизаконних засобів реалізації шляхетської демократії.

V.2. Підписки Руської канцелярії

Удалося ідентифікувати 14 підписків, кар'єра яких у Руській канцелярії завершилася на цій посаді. Переважно це були вихідці з дрібної шляхти та міщанства, дотихчасова інформація про яких була фактично відсутня. Навіть після проведення докладної джерельної кверенди окремі з підписків нам відомі лише за своїми іменами та прізвищами, які залишили в різних діловодних записах РМ та засвідченнях видання різних документів Руської канцелярії, зокрема, позовів.

Антон(?) Конинський знаний нам лише з діловодного запису в книзі “N–13” РМ⁴⁰¹, який засвідчує, що він виконав роботу з коригування тексту вписів книги. Це однозначно дозволяє його залічити до підписків канцелярії, оскільки звірку (коригування) тексту вписів виконували саме підписки⁴⁰². А.Конинський працював під керівництвом Ф.Олешка.

---

⁴⁰⁰ Ibid. Sygn. 257, nr 10; sygn. 687, nr 15.

⁴⁰¹ РГАДА, ф. 389, оп. 1, д. 203, л. 38об.

⁴⁰² Див.: Крикун М., Піддубняк О. Матеріали про діяльність гродського і земського судів... С. 97.

Загадковою особою є **Вацлав Олешко**, що підписався під двома позовами, виданими Руською канцелярією у січні та квітні 1614 р.⁴⁰³ Найлогічніше було б думати, що це один зі синів або родичів Флоріана Олешка. Але Ф.Олешко мав лише синів Станіслава й Миколая, що підтверджується тестаментом його сина Станіслава 1678 р., де він перелічує членів родини⁴⁰⁴, а також списками студентів Замойської академії, до яких сини Флоріана вписані під 1625 р.⁴⁰⁵ Про родичів Ф.Олешка нам нічого не відомо.

Нічого невідомо про **Марціна Коєвича**, який у листопаді 1618 р. засвідчив позов, виданий канцелярією⁴⁰⁶. Судячи з прізвища, ймовірно, він походив з міщанства. Працював під керівництвом Ф.Олешка. Згадуються також підписки, що працювали під керівництвом Яна Бедермана, – **Страхоцький** (лютий 1637), **Рибчинський** (листопад–грудень 1646) та **Желіговський** (березень 1652 р.)⁴⁰⁷.

Геронім, інколи **Григорій**, **Яцкович Пашинський** працював у Руській канцелярії принаймні протягом 1603–1604 рр. Підписок походив з овруцького боярського роду Пашиничів–Пашинських, який виводився з одного кореня з родами Васьковських, Ущатовичів, Волковських⁴⁰⁸. Пашинські володіли в Заушській волості Овруцького повіту, принаймні з часу князювання на Київщині удільного князя Олександра Володимировича, Пашиничами (раніша назва – Порецька або Ловецька служба)⁴⁰⁹. В кінці XVI – на початку XVII ст. вони отримали в заставу, а потім і у володіння від Сингаєвських половину острова Спаського над рікою Ушею⁴¹⁰. Землі було обмаль, зважаючи на численність роду. На початку XVII ст. рід представляли 13 дорослих чоловіків: 3 сини Мартина, 6 – Яцка і 4 – Микити⁴¹¹. До цього додавалися проблеми протистояння з овруцькими старостами щодо необхідності виконання повинностей на користь Овруцького замку. Спочатку старости як засіб тиску на Пашинських використовували напади на їх володіння⁴¹², згодом просто останні відібрали⁴¹³. Безперспективність зем'янського життя у Пашиничах спонукала Пашинських прилаштовувати дітей на різні служби. Не виключено, що спорідненість Пашинських і Васьковських, представник яких Миколай працював у Руській канцелярії, відіграла якусь роль у залученні Г.Пашинського на королівський двір. Якщо це дійсно мало місце, то Геронім міг опинитися в канцелярії десь в другій половині 1590–х рр., коли ще був живий Миколай Васьковський. Працював у Руській канцелярії Геронім

⁴⁰³ РГАДА, ф. 389, оп. 1, д. 206, л. 10об.; Д. 209, л. 355об.

⁴⁰⁴ Biblioteka PAN w Krakowie, oddz. rękopisów, rkps 3262, k. 57v.

⁴⁰⁵ Album studentów Akademii Zamojskiej. S. 120.

⁴⁰⁶ РГАДА, ф. 389, оп. 1, д. 207, л. 116а–116б.

⁴⁰⁷ ЛНБ, від. рукописів, ф. 5, спр. II 4061, арк. 76–76зв.; AGAD. Tzw. ML, dz. IVB, nr 37, k. 15, 47v., 157, 211, 93, 111v.

⁴⁰⁸ Яковенко Н. Українська шляхта... С. 226.

⁴⁰⁹ РГАДА, ф. 389, оп. 1, д. 219, л. 46об.; Клепатский П.Г. Очерки по истории Киевской земли. Одесса, 1912. Т. 1: Литовский период. С. 223–224; Źródła dziejowe. T. V. S. 120–121.

⁴¹⁰ РГАДА, ф. 389, оп. 1, д. 204, л. 48об.; Źródła dziejowe. T. V. S. 83.

⁴¹¹ РГАДА, ф. 389, оп. 1, д. 204, л. 48, 54об.–55.

⁴¹² Там же. Л. 54об.–56об.; Źródła dziejowe. T. XXI. S. 143.

⁴¹³ Люстрація Овруцького староства 1616 р. зафіксувала відібрання у Пашинських їх частини Спаського острова овруцьким староствою князем Михайлом Вишневецьким (Źródła dziejowe. T. V. S. 83). Люстрація цього ж староства 1622 р. говорить про прилучення до староства і Пашиничів (Ibid. 120–121).

під керівництвом З.Єловицького; напевно, як фактично вся заушська шляхта, сповідував православ'я. Ця обставина на початку XVII ст., в умовах напруженої міжконфесійної боротьби в Речі Посполитій, не виступала сприятливим фактором для звернення кар'єри. Підписок декілька разів протягом 1599–1604 рр. виступив як прокуратор, захищаючи в асесорському суді інтереси Пашинських, декількох інших заушських боярських родів, Ядвіги Фалчевської, князя Юрія Друцького–Горського⁴¹⁴. Клієнтів було небагато, і тому навряд чи Г.Пашинський міг “годуватися” з прокуратурства. З середини 1604 р. інформації про Героніма немає. Можливо, він повернувся в Пашиничі; можливо, використовував свої юридичні знання та навички роботи прокуратора, набуті на королівському дворі, для надання юридичних послуг шляхті у земських, гродських, трибунальських судах.

Олександр Ледуховський згадується як підписок Руської канцелярії у 1605 р.⁴¹⁵. Потрапив на королівський двір завдяки протекції руського писаря З.Єловицького, що був одружений на його кривній Софії. Олександр походив з волинського шляхетського роду, осілого у Кременецькому повіті. Батько Олександра Макар займав з 1582 до 1611 р. посаду кременецького земського писаря⁴¹⁶, тому перші навички канцелярської роботи майбутній підписок Руської канцелярії міг отримати під його керівництвом. У Руській канцелярії виконував обов'язки підписки при З.Єловицькому. Орієнтовно 1610 р. повернувся в рідний Ледухів – село досить велике⁴¹⁷, але кількість власників якого перевищувала інколи 10 осіб⁴¹⁸. Добра школа діловодства, отримана Олександром у королівській канцелярії, а також авторитет його батька сприяли тому, що після смерті кременецького гродського писаря Федора Бруяки сеймик кременецької шляхти, який відбувся на початку 1611 р., подав кременецькому старості князеві Криштофові Збараському його кандидатуру серед чотирьох претендентів на цей уряд. Ми не знаємо його конкурентів, тому важко пояснити, чому К.Збараський, який перебував у королівському таборі під Смоленськом, обрав саме Олександра. 19 березня 1611 р. О.Ледуховський після читання листа старости склав присягу перед кременецьким земським урядом⁴¹⁹. Наступного року його брат Самуель став кременецьким земським писарем⁴²⁰. Довгий час брати виступають в актах разом: активно надають позики, інколи

---

⁴¹⁴ РГАДА, ф. 389, оп. 1, л. 204, л. 49, 53об., 55, 55об.; д. 202, л. 92об.–93об., 106об.–107об.

⁴¹⁵ Там же. Д. 204, л. 124. 13 травня 1613 р. він навіть поставив свій підпис під привілеєм Валенти–Олександрові Калиновському на пустиню Умань, що дало підстави пізніше, в 1618 р., в облітку цього привілею назвати його писарем (Там же. Д. 209, л. 13об.–15об.) Це був одиничний випадок, викликаний відсутністю в канцелярії руських писарів.

⁴¹⁶ *Boniecki A. Herbarz Polski. 1913. T. XIV. S. 54–55; Яковенко Н. Українська шляхта... С. 189.*

⁴¹⁷ За подимним реєстром 1629 р. у ньому було 163 дими (*Баранович О. Залюднення... С. 107*).

⁴¹⁸ На початку 1630 р. у Ледухові нараховувалося 11 власників, а саме: Самуель, Ян, Семен, Олександр, Стефан, Григорій, Миколай, Юрій, Григорій Ледуховські, Григорій Лудвизький, Гальшка та Іван Зузанські, Марина й Павло Андрузькі (ЦДІАК, ф. 22, оп. 1, спр. 37, арк. 483зв.–484зв.).

⁴¹⁹ Там само. Спр. 19, арк. 1–1зв. Викликає здивування, чому на неелекційний уряд, право призначення на який належало цілковито старості, було подано чотири претенденти від шляхти. Можливо в умовах ведення війни з Московською державою королівська адміністрація робила подібні поступки шляхті. Не виключено, що це було просто бажання старости.

⁴²⁰ *Яковенко Н. Українська шляхта... С. 189.*

досить значні, як, наприклад, князеві Михайлові Вишневецькому⁴²¹, спільно володіють маєтностями, призначаються опікунами⁴²², доручають один одному ведення справ⁴²³. Особливо довгою справою, у якій вони виступали разом, то як позивачі, то як відповідачі, була справа зі Стефаном Дуніновичем. У 1612 р. він, за версією братів, купив у них у кредит два гумна збіжжя: одне в Ледухові за 250 злотих, друге в Лосятині за 120 злотих; з часом збіжжя продав, але гроші не повернув. Рішення кременецького земського суду від 26 лютого 1616 р. було винесене на користь Ледуховських⁴²⁴. С.Дунінович намагався в лютому 1617 р. добитися перегляду цієї справи, але безуспішно⁴²⁵.

Під час спільної діяльності братів виявилось, що Олександр був менш підприємливим: його позики були переважно дрібними⁴²⁶, сам він потрапляв у боргову залежність від брата⁴²⁷. Боляче по авторитету гродського писаря серед шляхти вдарила справа, ініційована дружиною кременецького гродського судді Григорія Дениска Галжбетою Речицькою про звалтування ним у жовтні 1615 р. їхньої доньки Гальшки. Те, як поведив себе заступник О.Ледуховського, його слуга Іван Влосович, під час засідання земського суду 24 лютого 1616 р., коли розглядалася ця справа, свідчить, що звинувачення були не безпідставними. І.Влосович всіляко намагався не допустити проведення шкрутиніума (слідства), спочатку намагаючись передати цю справу на розгляд гродського суду, потім закинувши позивачам відсутність осілості, зрештою, відвівши всіх скрутаторів (слідчих) на тій підставі, що вони, начебто, є рукодайними слугами позивачів або їх рідні, та вимагаючи взяття свідчень у шляхти, яка на той час була у Кременці, і місцян – сусідів Денисків⁴²⁸. Попри те, що справу вдалося спочатку загальмувати, а потім, правдоподібно, якимось полагодити, позиція Олександра серед кременецької шляхти похитнулася. З часом у виконанні своїх службових обов'язків писар почав проявляти недбалість. Зокрема, 23 січня 1618 р. Костянтин Ярмолинський у гродському уряді скаржився на О.Ледуховського за порушення правил запису до реєстру його справи з волинським ловчим Михайлом Хрінницьким⁴²⁹.

⁴²¹ Олександр і Самуель позивали у січні 1617 р. вдову князя М.Вишневецького Раїну Могилянку та її дітей Ярему й Анну до кременецького земського суду за неповернення померлим князем боргу 1700 злотих (ЦДІАК, ф. 22, оп. 1, спр. 25, арк. 87–88). Пізніше їх претензії збільшилися до 2400 злотих (Кременецький земський суд. Вип. III. С. 181).

⁴²² Брати були призначені тестаментом Івана Батьківського опікунами його дітей. Щоправда, під час судового процесу зі Стефаном Дуніновичем у листопаді 1616 р. Самуель це заперечував (ЦДІАК, ф. 22, оп. 1, спр. 24, арк. 411зв.–413зв.).

⁴²³ 10 квітня 1618 р. Самуель в кременецькому гродському уряді уповноважив Олександра на ведення справ з Юрієм Шлемінським (Там само. Ф. 21, оп. 1, спр. 57, арк. 60).

⁴²⁴ Там само. Ф. 22, оп. 1, спр. 23, арк. 180а–181зв.; Ф. 21, оп. 1, спр. 55, арк. 155–155зв.

⁴²⁵ Там само. Ф. 22, спр. 25, арк. 50–51зв.

⁴²⁶ Юрій Коршиковський позичив у нього піввосьма злотих (справа у земському суді 19 листопада 1616 р.), Микола і Федора Ісерницькі позичили 100 злотих (справа у земському суді 2 січня 1620 р.), Григорій Лудвизький – 25 злотих, які Олександр не міг стягнути і 1 березня 1620 р. доручив це братові (Там само. Спр. 24, арк. 273зв.–274зв.; Кременецький земський суд. Вип. III. С. 172; 206).

⁴²⁷ 1 березня 1620 р. Олександр зобов'язався повернути всі свої борги Самуєлеві. У 1618 р. був винен якусь суму Івану Гурському (Кременецький земський суд. Вип. III. С. 207, 139).

⁴²⁸ ЦДІАК, ф. 22, оп. 1, спр. 23, арк. 144зв.–149зв.

⁴²⁹ Там само. Ф. 21, спр. 58, арк. 52.

Олександр, крім своєї частини у Ледухові, яку 1 серпня 1620 р. “влив” братові⁴³⁰, володів частками ще декількох сіл у Кременецькому повіті. Разом з братом володів селом Млинів, яке 30 травня 1616 р. вони віддали в оренду Мацеєві Корчаковському⁴³¹. У селі Лосятин гродському писарю належала частка, набута в Станіслава Вітунського та Івана Лосятинського. Цю частку він у листопаді 1617 р. продав Миколаєві Лосятинському⁴³². Мав земельну власність у селі Мала Плющівка, щодо якого за незаконне привласнення разом з іншими власниками позивав до кременецького земського суду князя Олександра Пронського та белзького воєводу Рафала Лещинського⁴³³. Разом з братом з листопада 1616 р. володіли селом Перенятин, яке спочатку тримали як заставу від Батьківських, а потім після смерті глави цієї родини Івана привласнили за несплату Батьківськими боргів. Їх право намагався оспорювати у земському суді та коронному трибуналі від імені дружини І.Батьківського Стефан Дунінович, але безуспішно⁴³⁴. Утім, на початку 1620–х рр. як власник Перенятини виступає лише Самуель⁴³⁵. Приблизно тоді ж Олександр за невідомих обставин втрачає посаду гродського писаря.

Протягом 1620–х рр. фінансові позиції колишнього руського підписка зміцнилися. У березні 1631 р. він надав досить значну позику (11 тис. злотих) житомирському старості Янушові Тишкевичу, за що отримав в заставу містечко Райгородок та село Терехове в Бердичівському ключі Київського воєводства⁴³⁶. Протягом наступних двох років Я.Тишкевичу так і не вдалося повернути борг, про що свідчить тестамент О.Ледуховського, складений у Райгородку 1 лютого 1633 р. Згідно з ним, Олександр призначив своїм дітям опікунів – брата Самуеля, дядька Семена Лосятинського, кременецького гродського суддю Олександра Ушака–Куликовського, кременецького гродського писаря Юзефа Фрика. Суму, записану на Райгородку, та рухоме майно він заповів дружині й дітям. Наказав поховати своє тіло у Денішевському монастирі (в селі Денішах Житомирського повіту), що свідчить про його православне віровизнання⁴³⁷. Дружиною О.Ледуховського на момент смерті виступає Маріанна Юревичівна, яка в травні 1633 р. занесла протестацію до київського гродського уряду про відібрання опікунами в неї рухомого майна⁴³⁸. Від їхнього шлюбу залишилося дві доньки: Аполонія, що вийшла заміж за Теодора Ошовського, й Катерина, яка 1661 р. судилася з Тишкевичами, намагаючись, напевно, повернути якусь частину батьківської позики⁴³⁹.

⁴³⁰ Кременецький земський суд. Вип. III. С. 207. Те, що Олександр після цього не мав частки у Ледухові, підтверджується пописом посполитого рушення волинської шляхти у жовтні 1621 р., згідно з яким з Ледухова виставили 4 коней по п'ятигорськи Юрій, Самуель, Григорій та Іван Ледуховські (AGAD. Zbiory Biblioteki Narodowej, sygn. 5, k. 10, 53).

⁴³¹ ЦДІАК, ф. 21, оп. 1, спр. 55, арк. 210–210зв.

⁴³² Там само. Ф. 22, оп. 1, спр. 27, арк. 31зв.

⁴³³ Там само. Спр. 29, арк. 31зв.–32зв.

⁴³⁴ Там само. Спр. 24, арк. 411зв.–413зв.

⁴³⁵ Кременецький земський суд. Вип. III. С. 205.

⁴³⁶ ЦДІАК, ф. 21, оп. 1, спр. 82, арк. 42а–44бзв.

⁴³⁷ ЛНБ, від. рукописів, ф. 91: Люба–Радзимінські, № 245. V. 4, арк. 45–46. Висловлюю подяку кременецькому історикові Володимирові Собчуку за інформацію про цей факт.

⁴³⁸ Там само. Арк. 46.

⁴³⁹ *Kossakowski S.K. Monografie historyczno–genealogiczne niektórych rodzin polskich (z przypisami Juliana Błeszczyńskiego)*. Warszawa, 1860. T. 2. S. 3.

Протягом 1619–1620 рр. підписком у Руській канцелярії працював відомий в подальшому український мемуарист **Яким (Йоахим) Єрлич**. За інформацією самого Я.Єрлича, потрапив він на королівський двір завдяки протекції волинського чашника Лаврина Древинського. Л.Древинський, закріпивши, що Яким вміє читати й писати по-руському, рекомендував його луцькому біскупові, коронному підканцлерові Анджеєві Ліпському⁴⁴⁰. Єрлич народився 1598 р. в сім'ї Олізара Єрлича та Катерини Сосницької. Єрличі в Острозі мали два дворики. В одному з них жила сім'я Олізара, в другому – сім'я його брата Матвія. Обидва Єрличі перебували на службі в князя К.–В.Острозького⁴⁴¹. Яким, ймовірно, здобув освіту в Острозькій академії⁴⁴². За винятком короткого періоду праці в канцелярії, Я.Єрлич з 1617 до 1630 р. перебував на службі в коронному війську. Потім двічі одружувався, займався господарською діяльністю, тримаючи маєтності Яреми Тиші–Биковського (Биків протягом 1630–1647 рр.) та Павла Бутовича (Кочерів в 1647–1648 рр.) в Київському воеводстві. Попри зображення себе в мемуарах як жертви шляхетської всюдозволеності, Я.Єрлич був не лише жертвою шляхетських наїздів, керованих Адамом Тишею–Биковським та Самуелем Лашем, але й сам виступав ініціатором чи учасником таких⁴⁴³. З початком повстання Б.Хмельницького колишній руський підписок перебрався до Києво–Печерського монастиря, де розпочав писати свою працю⁴⁴⁴. Попри своє православне віровизнання, Яким щодо повсталих зайняв виразно негативну позицію. Після укладення Зборівського договору в серпні 1649 р. мемуарист переселився на некозацьку територію – Волинь, а протягом 1656 – початку 1660–х рр. воював проти повсталих у війську Стефана Чарнецького. Останні роки свого життя (від початку 1660–х рр. до квітня 1673 р.) Я.Єрлич присвятив виключно літературній праці⁴⁴⁵.

⁴⁴⁰ Jerlicz J. Latopis albo kroniczka różnych spraw z dziejów dawnych i terazniejszych czasów. Warszawa, 1853. T. 1. S. 76–77.

⁴⁴¹ Kardaszewicz S. Dzieje dawniejsze miasta Ostroga. Materiały do historii Wołynia. Warszawa; Kraków, 1913. S. 48; Perdenia J. Jerlicz (Irlicz) Joachim // PSB. 1964–1965. T. XI. S. 175.

⁴⁴² Яковенко Н. Нові джерела до історії Острозької школи – першого учбового закладу вищого типу у східних слов'ян // Прогресивна суспільно–політична думка в боротьбі проти феодальної реакції та католицько–уніатської експансії на Україні: тези... конференції. Львів, 1988. С. 40–42.

⁴⁴³ Див., наприклад, регест позову Валеріана Халаїма від 14 серпня 1646 р. щодо забрання Я.Єрличем сина в його селі Пикові (Інститут Рукопису НБУ, ф. 1, спр. 4104, арк. 99) чи скаргу того ж В.Халаїма від 7 травня 1647 р., вписану до київських гродських книг, щодо побиття його в Ходоркові Тишами–Биковськими та Єрличами (Опись актовой книги Киевского Центрального архива № 18 / Сост. И.П.Новицкий. 1874. С. 5). Заради справедливості слід відзначити, що Єрличі (Яким й Михайло) не були ініціаторами цієї суперечки: 18 липня 1646 р. Михайло Єрлич вніс скаргу до київських гродських книг про напад В.Халаїма на його селян й нанесення їм тілесних ушкоджень (Опись актовой книги Киевского Центрального архива № 17 / Сост. И.П.Новицкий, О.И.Левицкий. 1884. С. 35).

⁴⁴⁴ Як видається, Яким не вперше поселявся в монастирі. В кінці 1639 р. згадується теж Яким Єрлич – законник Київського Пустинського монастиря (РГАДА, ф. 389, оп. 1, д. 219, л. 115об.–118).

⁴⁴⁵ Я.Єрличу та його діяльності присвячено ряд розвідок, серед яких слід згадати наступні: Wójcicki K.W. Joachim Jerlicz i latopisiec albo kroniczka jego od r. 1620 do 1673 // Biblioteka Warszawska. 1853. T. 2. S. 183–204; Ejusd. Jerlicz (Joachim) // Encyklopedia powszechna Orgelbranda. Warszawa, 1863. T. 13. S. 255–257; Czermak W. Kilka słów o pamiętnikach polskich XVII wieku // Czermak W. Studya historyczne. Kraków, 1901. S. 256–259; Perdenia J. Jerlicz (Irlicz) Joachim...; Мицик Ю. Національно–визвольна війна українського народу середини XVII ст. очима Єрлича // Архіви України. 1995. № 4–6. С. 33–40.

Я.Єрлич – людина одночасно “меча” й “пера”, без сумнівів, не належав до типових представників персоналу Руської канцелярії. Непересічна особистість, прихильник встановлення в Речі Посполитій сильної централізованої влади, порозуміння православних і католиків, Яким не підпадав під класичний тип канцеляриста з виразно клановими установками та егоїстичними інтересами. Можливо, саме тому він відмовився від кар’єри канцелярського працівника, вважаючи роль придворного для лицаря ганебною, невідповідною.

У першій половині 1620–х рр. підписком Руської канцелярії виступає **Антоній Михайлович Баковецький**, брат (ймовірно, молодший) Криштофа–Йосифа Баковецького, майбутнього володимирського й берестейського владика. Без сумніву, саме завдяки підтримці брата Антоній потрапив на королівський двір; разом з ним його й залишив. Не вирізнявся він й лідерськими якостями та організаційним талантом брата, тому кар’єри на дворі чи поза ним так і не зробив. Якщо брат, ставши спочатку волинським скарбником, потім жидичинським архимандритом, зрештою, владикою, став примітною особою на Волині, то Антоній повернувся в родинні Баківці, де, крім нього, мали свої наділи його брат, дядьки Остафій та Григорій, стричний брат Ян, луцький підкоморій Юрій Гулевич⁴⁴⁶.

Як і вся малоземельна шляхта, Антоній запекло “чубився” зі своїми сусідами за кожен клапоть землі. У 1629 р. його за нанесення ран позвав до суду Павло Свіцінський; у тому ж році його й брата викликав до суду на предмет порушення меж між володіннями Ю.Гулевич⁴⁴⁷. Непросто складалися у колишнього руського підписки й стосунки з родичами. У червні 1632 р. він скаржився у луцькому гродському уряді на Миколая Остафієвича Баковецького за поранення в Баківцях двох його челядників, у червні 1634 р. – на дружину Михайла Остафійовича Баковецького Єву Воютинську за напад на будинок його підданого в тих самих Баківцях⁴⁴⁸. Антоній поведився аналогічно: у травні 1634 р. на нього скаржився Миколай Григорович Баковецький, звинувачуючи в пораненні свого підданого у тому ж селі; у серпні цього ж року він мусив віддати Миколаю Остафійовичу Баковецькому кобилу з лошам замість кобили з лошам останнього, вбитих ним на полі⁴⁴⁹. Дрібні конфлікти між родичами не заважали їм час від часу солідарно виступати в конфліктах проти третіх осіб: 28 червня 1632 р. проти Миколая Остафійовича, Антонія, Миколая Григоровича та Адама Баковецьких протестував у луцькому гродському уряді брацлавський каштелян Матей Стемпковський, звинувачуючи їх у виллові ними риби у його ставі села Рикани Луцького повіту й нанесенні цим шкод на 1 тис. кіп литовських грошів⁴⁵⁰.

Взагалі родинні зв’язки немало важили для Антонія, раз він з братом доклав всіх зусиль, щоб викупити з турецької неволі свою сестру Магдалену. Братам для реалізації цього довелося залізти в борги: ще в 1630 р. вони залишалися винні Григорієві

---

⁴⁴⁶ ЦДІАК, ф. 25, оп. 1, спр. 205, 537–538об.

⁴⁴⁷ ЛНБ, від. рукописів, ф. 5, спр. II 7444, ч. III, арк. 435.

⁴⁴⁸ ЦДІАК, ф. 25, оп. 1, спр. 181, арк. 574–575; спр. 193, арк. 442–442зв.

⁴⁴⁹ Там само. Спр. 193, арк. 114зв.–115, 121–122, 721зв.–722.

⁴⁵⁰ Там само. Спр. 181, арк. 678зв.–679.

Роздальському 500 червоних злотих⁴⁵¹. Магдалена як могла віддячила своїм братам, відмовившись на їхню користь у травні 1632 р., після одержання посагу й оправи (7 тис. злотих), разом зі своїм чоловіком Олександром Сербиновичем–Кобецьким, від всіх батьківських і материнських маєтностей, на які претендувала⁴⁵². На початку 1640–х рр. Антоній здійснив купівлю ряду часткових земельних володінь у різних селах. У 1641 р. він купив половини сіл Дуліби та Туричани Володимирського повіту, приблизно тоді ж – частку в селі Порванча Луцького повіту⁴⁵³. Після цього переїхав з Баківців до Порванчі, де затято конфліктував з Порванецькими. Інколи протистояння виходило за межі села: за версією колишнього руського підписки, у серпні 1641 р. Порванецькі робили засідки по дорозі на Луцьк, щоб перешкодити йому внести протестацію на них до луцьких гродських книг⁴⁵⁴. У довготривалому конфлікті Антоній здобув більше. У 1649 р. він володів у Порванчі 19 димами і ще 25 спільно з братом⁴⁵⁵. У жовтні 1653 р. він розширив свою частку за рахунок володінь Федора Порванецького і його дружини Олександри з Баковецьких⁴⁵⁶. На початку 1650–х рр. Антоній виступає як позикодавець. Зокрема, у 1652 р. він позичив 5 тис. злотих Войцехові Млодзяновському під заставу його села Підбережжя Луцького повіту з умовою сплати 500 злотих щорічно⁴⁵⁷. Антоній був одружений з Богданною Іванівною Ржищевською, шлюб з якою взяв у 1631 р.⁴⁵⁸ Швидше всього, дітей від цього шлюбу не було.

Антоній практично не використовував у житті навички, отримані в королівській канцелярії. Малі шляхетські втіхи: полювання (часто їздив з яструбом у руці), зброю, коштовних коней – любив настільки, що, напевно, через це відмовився від духовної кар'єри при братові, де не один з Баковецьких зайняв достойне місце у світі, навіть отримав якусь церковну посаду.

У 1629 р. два декрети асесорського суду коригував **Кратович** – ще один підписок, що працював під керівництвом З.Словицького⁴⁵⁹. Дрібношляхетська родина Кратовичів мешкала в Кременецькому повіті. Декілька її представників здобували собі “хліб” за допомогою прокураторства чи канцелярської праці. Протягом другої половини 1590–х – середини 1610–х рр. примітною фігурою в повіті був Мартин Кратович. Він мав тісні родинні зв'язки з кременецьким гродським писарем Григорієм Дедеркалом: був одружений з його донькою Олександрою⁴⁶⁰. Мартин займався прокураторством⁴⁶¹. Він пройшов добру канцелярську школу, не виключено, що й в Руській канцелярії,

⁴⁵¹ ЛНБ, від. рукописів, ф. 5, спр. II 7444, ч. III, арк. 435.

⁴⁵² ЦДІАК, ф. 25, оп. 1, спр. 183, арк. 514–514зв.

⁴⁵³ ЛНБ, від. рукописів, ф. 5, спр. II 7444, ч. IV, арк. 212; ЦДІАК, ф. 25, оп. 1, спр. 227, арк. 361зв.–363.

⁴⁵⁴ ЦДІАК, ф. 25, оп. 1, спр. 200, арк. 55зв.–56зв.; спр. 227, арк. 361зв.–363, 386–390, 420–421зв., 426–426зв.

⁴⁵⁵ Архив ЮЗР. Ч. VII. Т. 2. С. 427, 428.

⁴⁵⁶ ЦДІАК, ф. 25, оп. 1, спр. 215, арк. 303–303зв.

⁴⁵⁷ Там само. Арк. 279–279зв.; спр. 186, арк. 152–153.

⁴⁵⁸ ЛНБ, від. рукописів, ф. 5, спр. II 7444, ч. IV, арк. 212.

⁴⁵⁹ РГАДА, ф. 389, оп. 1, д. 211, л. 47, 49об.

⁴⁶⁰ Кременецький земський суд. Вип. II. С. 76.

⁴⁶¹ Там само. Вип. I. С. 160 (прокуратор Криштофа Лабунського); ЦДІАК, ф. 22, оп. 1, спр. 14, арк. 72–74 (прокуратор Лаврина Пісочинського).

оскільки вмів добре підробляти різні документи: у 1603 р. мав якусь причетність разом з Л.Пісочинським до підробки тестаменту Миколая Боговитина; у цьому ж році звинувачувався Люцією Галенською в підробці її дарчого запису Григорієві Дедеркалу; 1611 р. його звинувачував Лаврин Бучайський у підробці тестаменту Марини Куневської⁴⁶². Мартин володів частиною Валева й мав якесь майно в Паньківцях⁴⁶³. Одночасно з Мартином у документах згадується ще й Гаврило Кратович. На початку XVII ст. він виконував обов'язки підписки в київській гродській канцелярії. У початковий період Смути Гаврило надавав цінну інформацію московським шпигунам про діяльність Самозванця та про ставлення до його акції запорозьких козаків⁴⁶⁴. Він міг робити це як самостійно, так і з наказу київського воєводи князя К.–В.Острозького, який скептично ставився до планів інтервенції у Московську державу. Підписок спромігся накопичити кошти і в грудні 1606 р. купив у Семена Волковського четверту частину села Вовківці в Кременецькому повіті. Однак згодом її захопив Стефан Лаш–Стримілецький, що примусило Гаврила в червні 1611 р. продати йому свою частину Вовківців за 400 кіп литовських грошів⁴⁶⁵. Кратович, що згадується як працівник Руської канцелярії, міг бути сином як Мартина, так і Гаврила.

Виданий Руською канцелярією 24 квітня 1631 р. привілей на проведення ярмарок місту Олика Луцького повіті засвідчив **Ян Станішевський**⁴⁶⁶, що дає підстави віднести його також до її підписків. Ян – син луцького земського судді Войтеха Станішевського (див. *додаток № 8.14*) та Ягнешки з Броничич – потрапив на королівський двір не без підтримки литовського канцлера Альбрехта Станіслава Радзивілла – близького приятеля й патрона Станішевських⁴⁶⁷. Войтех помер у квітні 1634 р., і його маєтності були поділені між синами Яном, Петром і Войтехом⁴⁶⁸. Янові як старшому синові Войтех перед смертю уступив луцьке ключниківство – уряд, цінний тим, що до нього частково належало село Колчин з прилеглистями. Наприкінці 1635 р. Ян згадується ще й як королівський секретар⁴⁶⁹. Безперечно, в цьому призначенні його досвід канцелярської роботи відіграв не останню роль. Завдяки значному авторитетові батька серед шляхти та підтримці А.С.Радзивілла Ян був обраний послом від Волинського воєводства на звичайний сейм 1635 р.⁴⁷⁰ Визначних парламентських здібностей луцький ключник на цьому сеймі не виявив, і волинська шляхта на сеймиках більше подібних чи іншого роду повноважень йому не надавала.

Як королівський секретар Ян входив до складу ряду королівських комісій, зокрема, у жовтні 1635 р. разом з горodelьським старостою Станіславом Зборовським, князем Григорієм Четвертинським і луцьким війтом Андрієм Загоровським здійснював

⁴⁶² ЦДІАК, ф. 22, оп. 1, спр. 14, арк. 72–74; Кременецький земський суд. Вип. II. С. 93, 286.

⁴⁶³ Кременецький земський суд. Вип. II. С. 144–145, 185, 241; Вип. III. С. 17, 27.

⁴⁶⁴ Матеріали для історії воссоединения Руси (1578–1630). Москва, 1877. Т. I / Сост. П.Кулиш.

С. 26.

⁴⁶⁵ Кременецький земський суд. Вип. II. С. 177, 257, 294.

⁴⁶⁶ РГАДА, ф. 389, оп. 1, д. 211, л. 116об.

⁴⁶⁷ Див.: *Radziwill A.S. Pamiętnik o dziejach w Polsce*. Т. I. S. 376, 377; Т. 3. С. 227.

⁴⁶⁸ ЦДІАК, ф. 25, оп. 1, спр. 221, арк. 61зв.–62зв.

⁴⁶⁹ Там само. Спр. 182, арк. 479зв.–480зв.

⁴⁷⁰ *Dzięgielewski J. Izba poselska...* S. 178.

поділ церковного майна між уніатами та православними у Володимирі, а в травні 1637 р. разом з луцьким архідияконом Миколаєм Красицьким та Романом Загоровським подав у посесію луцькому старості Єронімові Харлінському половину села Своз в Луцькому повіті⁴⁷¹.

У середині 1630–х рр. луцький ключник одружився з Катериною Болбас–Ростоцькою. Вона принаймні з 1629 р. володіла половиною села Букойма в Луцькому повіті, яку разом з Яном 20 квітня 1636 р. продала волинському ловчому Анджеєві Кашевському, отримавши від нього взамін містечко Острожець⁴⁷². 16 червня 1638 р. подружжя вчинили в луцькому гродському уряді запис на спільне пожиттєве володіння цим містечком⁴⁷³. На початку наступного року вони цей запис скасували, вчинивши подібний запис щодо всіх своїх маєтностей на Волині й в Короні⁴⁷⁴. Того ж дня віддали за 2 тис. злотих Острожець в оренду клеванському євреєві Волоті Мордухаєвичу та рівненському євреєві Ясеві Якушевичу⁴⁷⁵. Крім Острожця, Ян володів селами Сестратин у Кременецькому та Заболоття в Луцькому повіті⁴⁷⁶, а також як луцький ключник тримав село Колчин. Частина цього села, звану Котівщина, на якій була записана сума в 100 злотих, він дав “на уживання” в лютому 1639 р. жидичинському пресвітеріві Базилеві Криницькому⁴⁷⁷. У квітні 1639 р. подружжя подало Колчин в посесію Янові Гноїнському та його дружині Катерині Лещинській. Здійснено це було без королівського дозволу, обов’язкового стосовно королівщин, що дало підставу вйтові та громаді села започаткувати в жовтні цього ж року судовий процес проти Станішевських⁴⁷⁸. Докладний перебіг процесу нам невідомий. Можливо, королівський консенс Я.Станішевському на уступку ключниківства з половиною села Колчин Михайлові Шимковичу–Шклінському, виданий канцелярією 15 січня 1640 р.⁴⁷⁹, якимось чином пов’язаний з цим процесом.

У травні 1640 р. Ян втратив дружину, від шлюбу з якою залишилася донька Анна, а в червні помер і він. Обоє, згідно з заповітом, поховали в костелі луцьких єзуїтів. Для доньки Ян призначив опікунів – А.С.Радзивілла, луцького суфрагана Миколая Красицького й Андрія Болбаса–Ростоцького⁴⁸⁰. У заповіті Ян не згадав своїх братів, що дало їм привід запідозрити в його підробці слуг померлого Станіслава Бжостовського та Яна Голембовського⁴⁸¹. Яна та його дружину вирізняли сильні релігійні почуття, які проявилися в їх численних заповідальних відказах на користь різних волинських католицьких кляшторів і костелів.

⁴⁷¹ ЦДІАК, ф. 25, оп. 1, спр. 197, арк. 580–581зв.; спр. 207, арк. 111зв.–113зв.

⁴⁷² Баранович О. Залюднення... С. 72; ЦДІАК, ф. 25, оп. 1, спр. 198, арк. 573–577, 577зв.–581зв.

⁴⁷³ ЦДІАК, ф. 25, оп. 1, спр. 210, арк. 787–788зв.

⁴⁷⁴ Там само. Спр. 216, арк. 238зв.–240зв.

⁴⁷⁵ Там само. Арк. 236–236зв.

⁴⁷⁶ Там само. Спр. 201, арк. 1351.

⁴⁷⁷ Там само. Спр. 216, арк. 320–320зв. Подання в посесію від 21 березня 1639 р. (Там само. Спр. 217, арк. 362–363).

⁴⁷⁸ Там само. Спр. 217, арк. 438зв.–439зв.; спр. 219, арк. 553–554.

⁴⁷⁹ Там само. Спр. 221, арк. 153–154зв. Сама уступка мала місце 31 січня в Кременці (Там само. Арк. 154зв.–156), а подання в посесію 3 лютого (Там само. Арк. 156–157).

⁴⁸⁰ Там само. Спр. Арк. 576зв.–578зв., 663–665зв.

⁴⁸¹ Там само. Спр. 222, арк. 654–654зв.

У середині 1630–х – на початку 1640–х рр. як підписок Руської канцелярії фігурує **Базиль Лехович**⁴⁸². Першим відомим нам представником родини Леховичів на Волині є Яким Лехович – слуга князя Олександра Острозького, який сплатив 4 жовтня 1593 р. з його маєтностей міста Рівне й прилеглої до нього волості податок волинському поборці Богушові Гораїну⁴⁸³. У 1620–х рр. досить відомим прокуратором, що працював при судах центрального рівня, був Ян Лехович⁴⁸⁴, вписаний у 1604–1605 рр. до списків студентів Замойської академії⁴⁸⁵. Походив він з Холмської землі; ім'я його батька – Якуб. Чи були якісь родинні стосунки між Яном і Базилем Леховичами, сказати важко. Базиль вперше виступає в луцьких гродських книгах в кінці 1633 р., коли йому віддав борг 7 шелягів Базилій Філіповський, а він, своєю чергою, повернув 6 шелягів Миколаєві Рошковському⁴⁸⁶. З 1635 р. Ян починає виступати як довірена особа Я.Бедермана або як свідок при укладенні ним різних угод. У квітні цього року Я.Лехович поставив свій підпис як свідок під угодою про позику між Я.Бедерманом і любецькими міщанами, у травні 1641 р. – під угодою про продаж своїм шефом А.Мозеллі фільварку Жолендівцизна у селі Жабче⁴⁸⁷. У січні – травні 1639 р. підписок виступав заступником Я.Бедермана в процесі з Марціном Насиловським⁴⁸⁸. З кінця 1630–х рр. його клієнтами, крім Яна та Павла Бедерманів, стають луцькі міщани, грабовецький війський Павло Станкар, Олександр Немирич, київський митрополит Рафаїл Корсак та ін.⁴⁸⁹ Не виключено, що саме виконання прокураторських функцій Яна в різних судах стало причиною нападу на нього та Юзефа Савицького, ймовірно, теж прокуратора О.Немирича, 26 серпня 1640 р. у Луцьку Василя Колчинця й Андрія Юркевича, слуг луцького православного владики А.Пузини. Я.Лехович якраз мав відправлятися до Любліна, щоб вписати до реєстру київських консерват справи Р.Корсака, О.Немирича, С.Хрінницького. Побитий і пограбований, Я.Лехович втратив гонорар від О.Немирича – 20 злотих та оксамитову шапку, відклав поїздку й започаткував справу проти владичних слуг⁴⁹⁰. Невідомо яку осілість мав Ян на Волині. Угоди, які він укладав були дрібного характеру, зокрема, в серпні 1640 р. він продав Олександрові Чеховському за 20 злотих червону кайтанку⁴⁹¹. Ймовірно, у 1642–1643 рр. Лехович остаточно переключився на захист інтересів окремих осіб у судах, полишивши працю в канцелярії.

Протягом 1642–1647 рр. згадується ще один підписок Руської канцелярії – **Фляка**⁴⁹². Відомим є острозький міщанський рід Фляків, з якого вийшов Сава Фляка –

---

⁴⁸² ЛНБ, від. рукописів, ф. 5, спр. II 4061, арк. 78–79; Інститут рукопису НБУ, ф. II, спр. 20862, арк. 9–11зв.; Ф. X, спр. 10532.

⁴⁸³ ЦДІАК, ф. 25, оп. 1, спр. 41, арк. 577–577зв.

⁴⁸⁴ РГАДА, ф. 389, оп. 1, д. 209, л. 113об.

⁴⁸⁵ Album studentów Akademii Zamojskiej. S. 52.

⁴⁸⁶ ЦДІАК, ф. 25, оп. 1, спр. 190, арк. 418–418зв., 429зв.–430зв.

⁴⁸⁷ Там само. Спр. 198, арк. 1533зв.–1535зв.; спр. 225, арк. 870–872зв.

⁴⁸⁸ Там само. Спр. 218, арк. 155–155зв., 429–430зв., 634зв.–636зв.

⁴⁸⁹ Там само. Спр. 219, арк. 528зв.–529зв.; спр. 221, арк. 715; спр. 222, арк. 701–702зв.

⁴⁹⁰ Там само. Спр. 222, арк. 701–702зв.; спр. 224, арк. 156–157; спр. 226, арк. 183зв.–185зв.

⁴⁹¹ Там само. Спр. 221, арк. 685–685зв.

⁴⁹² AGAD. Tzw ML, dz. V, nr 6, k. 5, dz. IVB, nr 37, k. 12, 43, 132v.; Archiwum Zamoyskich, sygn. 2994, s. 14.

один з ректорів Острозької академії⁴⁹³. У зазначені вище роки в луцьких городських книгах згадуються два Фляки: Семен Відук та Самуель⁴⁹⁴. Як видається, обов'язки підписки при Янові Бедерманові виконував Самуель Фляка. Він мешкав у Луцьку, сповідував православ'я⁴⁹⁵. Після 1653 р., коли помер Александр Бедерман – брат Яна, Самуель одружився з його вдовою Іоанною – донькою луцького аптекаря й райці Яна Гепнера⁴⁹⁶. У лютому 1662 р. Самуель вніс до книг РМ маніфестацію про незаконність тестаменту свого швагра Войцеха Гепнера, в якому той розпорядився рухомим майном раніше померлої дружини С.Фляки – І.Гепнерівни⁴⁹⁷.

Загадковою особою є **Іоанн Боярський**, який ідентифікував себе в маргінальному записі в одній з книг РМ як писар "*метрики рускої меншеи канцеллари*"⁴⁹⁸. Ця книга, що велася Лаврином Пісочинським, включає вписи 1582–1583 рр., але запис І.Боярського датується 9-м травня 1661 р. Таке датування викликає серйозні сумніви. Єдина книга, що велася 1661 р., ("SB–24") включає за цей рік виключно вписи, вчинені під наглядом канцлера Миколая Пражмовського (*див. додаток № 4*). Отже, підканцлерська книга в цьому році не велася. Крім цього, запис І.Боярського зроблений руською мовою, що не є характерним для працівників канцелярії принаймні з 1630–х рр. Тому нашого підписки слід шукати серед осіб, близьких до Руської канцелярії в кінці XVI – на початку XVII ст. Претендентів, на нашу думку, є два. Перший – це Іван Антонович Боярський, який фігурує в 1590 р. як возний, що подав позови князеві Янушові Збарзькому від Л.Пісочинського щодо маєтності Жорнища. Возним, як виявилось, він зовсім не був: не мав осілості в Брацлавському воєводстві, не пред'явив привілею на уряд⁴⁹⁹; тому виникає здогад, чи не вжив Л.Пісочинський як возного одного зі своїх підписків? Проти кандидатури Івана Антоновича Боярського як претендента на підписківство є факт вживання в його маргінальному записі назви "Руська канцелярія", яка, настільки вдалося простежити, з'явилася пізніше. Іншим претендентом на авторство запису є блазень королевича Владислава Іван Васильович Боярський⁵⁰⁰. Він походив зі священницької родини з-під Львова, яка мала шляхетське коріння⁵⁰¹. Близько 1616 р. Іван служив блазнем, а потім підскарбієм у брацлавського воєводи князя Олександра Заславського. Був освіченою людиною: володів італійською мовою,

⁴⁹³ Мицько І.З. Слов'яно-греко-латинська академія (1576–1636). Київ, 1990. С. 115.

⁴⁹⁴ ЦДІАК, ф. 25, оп. 1, спр. 226, арк. 70–70зв.; спр. 200, арк. 305.

⁴⁹⁵ Пом'яник. Волинське крайове Братство святого апостола Андрія Первозваного (Луцьке хрестовоздвиженське). Від року Божого 1618 і далі / Підгот. О.Бірюліна, А.Бондарчук, М.Хілько. Луцьк, 2000. С. 35; в оригіналі його запис датується 1667 р. (Інститут Рукопису НБУ, ф. 30, спр. 50, арк. 82зв. – інформація надана В.Атаманенком).

⁴⁹⁶ Пам'ятки історії Східної Європи. Т. V. С. 283; ЦДІАК, ф. 25, оп. 1, спр. 186, арк. 1284зв.–1287.

⁴⁹⁷ Там само.

⁴⁹⁸ РГАДА, ф. 389, оп. 1, д. 196, л. 1.

⁴⁹⁹ Крикун М., Піддубняк О. Матеріали про діяльність... С. 97–98.

⁵⁰⁰ *Nekanda Trepka W. Liber generationis plebeanorum. S. 81; Zemela K. Skład osobowy dworu królewicza Władysława Zygmunta Wazy // Studia z dziejów Rzeczypospolitej szlacheckiej. Wrocław, 1988. S. 216.*

⁵⁰¹ *Александрович В., Мицько І. Архієрейський служебник і трєбник Івана Боярського // Пам'ятки України. 1983. № 1–6. С. 77.*

грав на лютні, збирав і сприяв виданню книг⁵⁰². Блазень мав серйозні амбіції. Перебування на королівському дворі намагався використати для отримання різних церковних посад: у 1626 р. претендував на посаду володимирського владика, а в 1632 р. намагався стати коад'ютором перемишльського єпископа А.Крупецького⁵⁰³. Помер Іван в кінці 1633 р., незадовго перед цим змінивши православне визнання на католицьке⁵⁰⁴. Якщо Іван Васильович є автором вище згаданого запису, то останній слід розцінювати як жартівливу витівку блазня королевича. Напевно, він не мав жодного відношення до виконання функцій підписка в Руській канцелярії.

В цілому серед підписків Руської канцелярії можна виділити чотири групи. До першої групи відносяться особи, для яких наступним щаблем у кар'єрі на королівському дворі було писарство в королівській канцелярії. Такі особи виявили під час виконання обов'язків підписка особливі здібності в діловодстві, мали сильних протекторів на королівському дворі й спочатку не мали особливих шансів зробити швидко урядницьку кар'єру у воеводствах, з яких потрапили на двір. Другу групу підписків складали особи, які направлялися до королівської канцелярії, щоб здобути діловодні й юридичні навички й повернутися додому, де їхні батьки робили спроби влаштувати їх у різних канцеляріях місцевого значення. До цієї групи слід віднести таких підписків, як О.Ледуховський чи Я.Станішевський. У склад третьої групи підписків входять особи, які подальшу свою кар'єру вбачали у виконанні прокураторських функцій у різних судах. Перебування в канцелярії вони намагалися використати для отримання, в першу чергу, практичних юридичних навичок, а також щоб спробувати знайти постійну клієнтуру для захисту її інтересів в центральних судах, що було і найбільш вигідно, і найбільш престижно. До підписків, які намагалися пройти цей шлях, слід віднести Г.Пашинського та Б.Леховича. Четверта група, що, напевне, була найбільш численною, але залишається для нас найменш знаною, складалася з осіб, для яких Руська канцелярія являла собою своєрідний навчальний заклад. Пройшовши в ній певний період, вони займалися іншим видом діяльності, абсолютно не зв'язаним з канцелярською роботою. Представником цієї групи є Я.Єрлич. Безсумнівним є те, що Руська канцелярія відіграла важливу роль у формування кадрів діловодів, юристів–практиків, просто добре освічених людей, що своєю діяльністю в подальшому сприяли підвищенню рівня культури та освіченості української шляхти.

---

⁵⁰² *Nekanda Trepka W. Liber generationis plebeanorum. S. 81; Александрович В., Мицько І. Архієрейський служебник... С. 78.*

⁵⁰³ *Nekanda Trepka W. Liber generationis plebeanorum. S. 81; Александрович В., Мицько І. Архієрейський служебник... С. 78.*

⁵⁰⁴ *Александрович В., Мицько І. Архієрейський служебник... С. 78.*

РОЗДІЛ VI. КАНЦЕЛЯРІЯ У СИСТЕМІ ДЕРЖАВНОГО УПРАВЛІННЯ ТА СУДОЧИНСТВА

VI.1. Сейм і канцелярія

Традиційне трактування середньовічної та ранньоновожитної канцелярії як уряду для спорядження документів та здійснення юридичних актів, характерне для представників польської дипломатики кінця XIX – середини XX ст.¹, у кінці 1960–х рр. було переглянute. Нове розуміння канцелярії запропонувала М.Белінська, яка визначила її як один з істотних адміністративних органів королівського двору, що, крім виконання нотаріально–засвідчувальних функцій стосовно певних суспільних груп, відігравав також важливу роль у функціонуванні держави, реалізації її внутрішньої політики та зовнішніх стосунків². Таке широке розуміння канцелярії з того часу утвердилося у польській історіографії³. Подібну точку зору підтримує й автор цього дослідження, у зв'язку з чим розглядає Руську канцелярію не лише як підрозділ королівської канцелярії, що займався діловодними функціями, але й як орган, який прямо чи опосередковано брав участь у реалізації королівської політики щодо українських воєводств.

Серед державних інституцій, які обслуговувала Руська канцелярія як складова частина королівської канцелярії, безперечно, першорядне місце належало сейму – загальнодержавному станова–представницькому органу, що поряд з монархом відігравав ключову роль у виробленні внутрішньої й зовнішньої політики, створював законодавчу базу функціонування держави, основи її фінансової та військової політики. Не зупиняючись на аналізі становлення та функціонування сейму Речі Посполитої, що є добре вивчено у польській історіографії⁴, розглянемо лише ті моменти у його діяльності, реалізація яких не була можлива без забезпечення з боку канцелярського персоналу.

Важливим етапом, що передував безпосередній роботі сейму, було інформування шляхетського загалу про скликання сейму та формування другої палати цього

¹ *Kętrzyński S.* Zarys nauki... Rozdział I; *Maleczyński K.* Zarys dyplomatyki polskiej... Rozdział I.

² *Bielińska M.* W kwestii początków kancelarii polskiej // *Studia Źródłoznawcze.* 1968. T. XIII. S. 65.

³ *Krzyżaniakowa J.* Kancelaria królewska Władysława Jagielly. S. 3–9; *Mazur Z.* Studia nad kancelarią księcia Leszka Czarnego. Wrocław, 1975. S. 177; *Borowski K.* Dokumenty i kancelarie książęce na Pomorzu Zachodnim do końca XIII w. (na tle praktyki kancelaryjnej wszystkich świeckich i kościelnych ośrodków zarządzania i kultury). Wrocław, 1988. S. 210–211; *Grabowski J.* Kancelarie i dokumenty książąt mazowieckich w latach 1341–1381. Ośrodki zarządzania i kultury. Warszawa, 1999. S. 14.

⁴ Див.: *Kutrzeba S.* Sejm walny dawnej Rzeczypospolitej Polskiej. Warszawa, 1923; *Olszewski H.* Sejm Rzeczypospolitej epoki oligarchii 1652–1763. Prawo – praktyka – teoria – programy. Poznań, 1966; *Czapliński W.* Dzieje sejmu polskiego do roku 1939. Kraków, 1984; *Historia sejmu polskiego.* Warszawa, 1984. T. 1: Do schyłku szlacheckiej Rzeczypospolitej / Pod red. J. Michalskiego; *Kriegseisen W.* Sejm Rzeczypospolitej szlacheckiej...; *Opaliński E.* Sejm srebnego wieku 1587–1652. Warszawa, 2001.

станово–представницького органу – посольської ізби. Вона складалася з представників судових повітів (для ВКЛ) та воєводств і земель (для Корони). Ці представники обиралися на шляхетських передсеймових сеймиках. Скликання останніх було необхідним елементом підготовки сейму.

Після того як король на нараді з сенаторами–резидентами обґрунтував необхідність скликання чергового сейму*, канцелярія розпочинала напружену роботу з виготовлення різних письмових матеріалів, які мали донести до шляхти інформацію про скликання та запропонований порядок роботи планованого сейму. Канцелярія готувала й розсилала листи до неprisутніх на дворі сенаторів – воєвод, біскупів, більших каштелянів. Ці листи називалися делібераторії. У них монарх запитував щодо необхідності, місця й часу скликання сейму, інколи щодо його порядку роботи. Практика розсилання делібераторіїв усталилася з часу панування Сигізмунда I Старого. Чинне право не зобов'язувало короля розсилати делібераторії, але розсилка робилася з метою зорієнтуватися у політичних настроях найбільш впливових людей у державі⁵. Були випадки, коли перед скликанням сейму делібераторії канцелярія не надсилала: а) у разі, якщо на попередньому сеймі ухвалювалося рішення про скликання наступного сейму; б) якщо сейм і сеймики потрібно було скликати дуже швидко⁶. Делібераторії ставали першим джерелом, з якого інформація про скликання сейму поширювалася серед шляхти. Уршуля Августиняк та Едвард Опалінський виділяють три шляхи, за допомогою яких інформація, наведена у делібераторіях, ставала відомою обивателям Речі Посполитої: 1) від сенаторів, що інформували про їх зміст своїх родичів; 2) за допомогою неформальної інформації, яка надсилалася працівниками канцелярії за певну плату зацікавленим особам; 3) від королівських коморників чи секретарів, які привозили сенаторам листи⁷.

Після прийняття королем рішення про точну дату й місце проведення сейму, що могло статися ще перед отриманням відповідей від сенаторів⁸, канцелярія розпочинала роботу з підготовки сеймових універсалів та листів до сенаторів, урядників, найбільш впливових шляхтичів, де вказувалися точні дати скликання сеймиків (повітових, воєводських чи земельних), генеральних сеймиків та сейму. Універсали та листи, як правило, датувалися однією датою, але на практиці канцелярія на їх спорядження витрачала один – два тижні⁹. Сеймові універсали, що писалися за певним формуляром (зразком), мали публічне призначення. Після їх доставки до центру гродового старства й вручення старості або, за його відсутності, підстарості, вони у місцевій канцелярії розмножувалися й публікувалися возним шляхом оголошення у торгові дні на ринках. Крім того, їх копії прибивалися у найбільш людних місцях¹⁰.

---

* Артикули короля Генрика зобов'язували монарха скликати сейм раз на два роки.

⁵ *Plaza S. Sejmiki i zjazdy szlacheckie województw Poznańskiego i Kaliskiego. Ustrój i funkcjonowanie (1572–1632) (Zeszyty naukowe Uniwersytetu Jagiellońskiego. Nr DCCXX: Prace prawnicze. Nr 110). Warszawa: Kraków, 1984. S. 31.*

⁶ *Ibid.* S. 31–32.

⁷ *Augustyniak U. Informacja i propaganda w Polsce... S. 43; Opaliński E. Kultura polityczna szlachty polskiej... S. 263.*

⁸ *Plaza S. Sejmiki i zjazdy szlacheckie... S. 31.*

⁹ *Ibid.* S. 37, 40.

¹⁰ *Kriegseisen W. Sejmiki Rzeczypospolitej szlacheckiej w XVII i XVIII wieku. Warszawa, 1991. S. 40.*

Другий Литовський статут зобов'язував канцелярію надсилати універсали таким чином, щоб публікація їх відбувалася за 2–3 тижні перед днем відкриття сеймику¹¹. З цим канцелярія не завжди давала раду. Відомі випадки, коли, як у 1576 р., багато повітів узагалі не отримало універсали; інколи канцелярія не встигала надіслати універсали до окремих повітів¹². Згідно з даними луцьких гродських книг, у період королювання Владислава IV час між публікацією універсалу й днем початку роботи волинського сеймику коливався від одного до майже двох місяців¹³.

Універсали мали підписуватися особисто королем. Поспіх у їх спорядженні призводив, що ця умова виконувалася не завжди¹⁴. З часу Владислава IV маємо приклад про підписання універсалу від 8 жовтня 1642 р. на скликання волинського сеймику 2 січня, а сейму 12 лютого 1643 р. “за власним наказом короля” одним із королівських секретарів¹⁵.

У випадку, коли король приймав рішення про відкладення сейму й сеймиків, до гродів надсилалися не універсали, а мандати (*про різницю між універсалами й мандатами див. розд. IV.1*)¹⁶.

Значно більше часу в канцелярського персоналу займала підготовка особистих листів з інформацією про скликання сеймиків і сейму. Лише в Короні таких листів розсилалося декілька тисяч¹⁷. Статут 1566 р. (III, 5) зобов'язував монарха надсилати їх князям, панам, повітовим маршалкам, земським і двірським урядникам із запрошенням узяти участь у литовському сеймі¹⁸. У зв'язку з тим, що конституція Люблінського сейму 1569 р. не допустила перелічених осіб до участі у сеймі, – канцелярія не повинна була запрошувати їх до роботи сейму, але продовжувала інформувати про скликання сеймиків і сейму¹⁹. Щодо українських воєводств був принаймні один виняток з цього правила. На Люблінському сеймі 1569 р. князь Олександр Чорторийський, будучи волинським воєводою (1566–1571), винятково домігся для свого сина Михайла спадкового місця в сенаті, що автоматично зобов'язувало канцелярію надсилати останньому листи²⁰. Слід відзначити, що М. Чорторийський як житомирський староста (1574–1582) мав отримувати відкритий (“отвористий”) лист, зі змістом якого могли знайомитися коморники, гродські урядники, возні, але, згідно зі згаданим рішенням Люблінського сейму, канцелярія надсилала йому закритий (“зашитий”) лист – як членам сенату²¹.

¹¹ Statut Wielkiego Xięstwa Litewskiego... S. 358.

¹² *Plaza S. Sejmiki i zjazdy szlacheckie...* S. 34, 35.

¹³ Див.: Облята сеймикового універсалу від 25 вересня 1635 р. про скликання сеймику 30 жовтня (ЦДІАК, ф. 25, оп. 1, спр. 196, арк. 1005–1006); облята універсалу від 12 жовтня 1636 р. про відбуття сеймику 9 грудня (Там само. Спр. 198, арк. 1034зв.).

¹⁴ *Plaza S. Sejmiki i zjazdy szlacheckie...* S. 35.

¹⁵ ЦДІАК, ф. 25, оп. 1, спр. 230, арк. 1563зв.–1565: “*na własne króla rozkazanie*”.

¹⁶ *Plaza S. Sejmiki i zjazdy szlacheckie...* S. 35.

¹⁷ *Opaliński E. Kultura polityczna szlachty polskiej...* S. 264.

¹⁸ Статут Великого князства Литовського... С. 45 (III, 5); Statut Wielkiego Xięstwa Litewskiego... S. 359.

¹⁹ *Lanno H. Великое княжество Литовское...* С. 396–397; *Zakrzewski A.B. Sejmiki Wielkiego Księstwa Litewskiego XVI–XVIII w. Ustrój i funkcjonowanie: sejmik trocki.* Warszawa, 2000. S. 90.

²⁰ *Яковенко Н. Українська шляхта...* С. 107–108.

²¹ *Plaza S. Sejmiki i zjazdy szlacheckie...* S. 33.

Певна частина відкритих листів надсилалася з “віконцями” – місцями для вписування прізвищ урядницької і найбільш впливої у повіті шляхти. “Віконця” мав заповнювати місцевий гродський староста²². Канцелярія інколи заповнювала їх самостійно, при цьому проявляючи або погане знання місцевої ієрархії, або певну тенденційність. Це викликало обурення місцевої шляхти. Волинський сеймик 1609 р. в інструкції своїм послам на сейм, стверджуючи, що принесені з канцелярії титуловані листи були вручені не значним обивателям, а тим, які й на сеймику не бувають, вимагав, щоб канцелярія згідно зі стародавніми звичаями надсилала до гроду листи без титулів²³. Надсилати листи до “значніших” шляхтичів вимагала від працівників канцелярії й інструкція королівської канцелярії 1630–х рр.²⁴ Ця інструкція дає можливість встановити більш–менш точне число закритих і відкритих листів, що надсилалися канцелярією до українських воєводств, – 328 листів: до Київського – 51, Волинського – 132, Брацлавського – 82 і Чернігівського – 63²⁵. Відкриті листи канцелярія комплектувала у фасцикули (пакети). Кількість фасцикулів залежала від числа гродових старостів у воєводстві: для Волинського воєводства канцелярський персонал готував 3 фасцикули, для Київського – 1, для Брацлавського й Чернігівського – по 2. Закриті листи відправляли окремо²⁶.

Фасцикули з листами доставлялися до гродів королівськими коморниками²⁷. Відомо, що до Луцька й Житомира листи відвозив один коморник²⁸.

Долання коморниками великих відстаней, а також запізніле виготовлення листів у канцелярії призводили, особливо за Сигізмунда III, до невчасного розповсюдження листів серед шляхти. Один з таких випадків відзначав у своєму листі від 4 січня 1623 р. до київського воєводи Томаша Замоїського київський підкоморій Стефан Немирич. За твердженням підкоморія, шляхта отримала лише 3–4 сеймикових листи і то за день перед початком сеймику. Між тим, приватно інформація про скликання сеймику поширювалася. Коли виявилось, що на сеймик ще й не прибув королівський посланець з легацією, шляхта хотіла розійтись. С.Немиричу довелося докласти чимало зусиль, щоб переконати шляхту продовжити сеймик за умови включення до інструкції пункту про помилку канцелярії щодо відправлення листів (*error cancellarii*)²⁹. Ця вимога

²² Див.: Сеймиковий універсал від 8 жовтня 1642 р., який наказував луцькому старості вписати титули в нетитуловані листи (ЦДІАК, ф. 25, оп. 1, спр. 230, арк. 1563зв.–1565).

²³ Архив ЮЗР. Ч. II. Т. I. С. 96–97: “*Przestrzec w tey mierze cancellariq, żeby wedle starodawnych zwyczajów, bez tytułów do grodów listy odsyłano; w grodziech snadnie to uważć mogą, komu ie intitulować*”.

²⁴ Kancelaria koronna a Sejm walny. S. 91–92. Едвард Опалінський вважає практику надсилання канцелярією відкритих листів до шляхти з “віконцями” нормою; тому у згаданому волинському передсеймовим сеймиком 1609 р. випадку, на його думку, йдеться про недогляд працівників канцелярії (*Opaliński E. Kultura polityczna szlachty polskiej... S. 265*).

²⁵ Kancelaria koronna a Sejm walny. S. 91–92.

²⁶ Ibid.

²⁷ *Plaza S. Sejmi i zjazdy szlacheckie... S. 37*.

²⁸ 16 грудня 1632 р. до луцьких гродських книг королівський коморник Грегор Іліч вніс протестацію на луцький міський уряд, який йому відмовив, незважаючи на пред’явлення підводного листа, у наданні коней і підвід. Як виявилось із заяви міського уряду, занесеної до тих же книг, Г.Ілічу 10 грудня для відвезення сеймикових листів до Житомира давали пару коней, але він вимагав “над право” шість (ЦДІАК, ф. 25, оп. 1, спр. 182, арк. 144зв.–145зв., 172–173зв., 173–173зв.).

²⁹ AGAD. Archiwum Zamoykich, sygn. 734, s. 9; *Pietrzak J. W przygaszonym blasku... S. 62*.

інструкції мало змінила ситуацію з надсиланням листів до київської шляхти. Інструкція послам на сейм, ухвалена на житомирському сеймику 19 лютого 1632 р., знову поставила цю проблему, зазначивши, що київська шляхта не отримала сеймикових листів не лише цього разу, але й декілька років поспіль перед цим³⁰.

Паралельно зі спорядженням закритих і відкритих листів королівська канцелярія приступала до укладення королівської легації, в якій подавався перелік питань, що мали розглядатися на сеймі³¹. Це, як правило, доручалося великим секретарям. Так, перед сеймом 1597 р. було розроблено дві версії легації. Одну склав, використовуючи рекомендації свого патрона – канцлера Яна Замойського, великий секретар Вавринець Гембіцький, другу – великий секретар Мацей Пстроконський, висуванець Сигізмунда III. Обидві легації представили підканцлерові Янові Тарновському, який або визнав кращою версію В.Гембіцького, або зробив компіляцію з обох. Після схвалення королем запропонованого Я.Тарновським варіанту легації вона була відіслана канцлерові Я.Замойському³².

Затверджена королем легація розмножувалася у канцелярії і з її копіями на сеймики відправлялися королівські посланці (легати). Як правило, легатами іменувалися королівські секретарі чи дворяни, які мали певний вплив на сеймику, куди відправлялися. Так, на волинський сеймик 1577 р. посланцем був секретар Базилій Древинський³³, на брацлавський сеймик 1594 р. – секретар Лаврин Пісочинський³⁴, на вінницький сеймик 1621 р. – дворянин Олександр Пісочинський³⁵, на луцький 1622 р. та житомирський 1628 р. сеймики – дворянин, а потім секретар Адам Кисіль³⁶, на житомирський передконвокаційний сеймик 1632 р. – дворянин королевича Владислава Антон Тишкевич³⁷. Для трьох останніх, як і для багатьох інших³⁸, виконання королівської легації на сеймик поклало початок їх парламентській кар’єрі. Канцелярія видавала призначеним легатам листи, що засвідчували призначення їх послами, а також креденси

³⁰ Biblioteka Narodowa, oddz. rękopisów, rkps 1809, k. 509: “... *abyśmy raczej w pamięci, aniżeli przepominani bywali*”.

³¹ Крижун М. Інструкція сеймику Волинського воєводства 1595 року. С. 421.

³² *Rzeczca J. Sejmy z lat 1597 i 1598*. Warszawa, Wrocław, 1989. Cz. 1: *Bezowocny sejm z 1597 roku*. S. 17. Певне протиріччя поданої автором інформації полягає в одночасному існуванні двох великих секретарів. Конституція Пйотрковського сейму 1504 р. регламентувала неколегіальність цієї посади (*Volumina Constitutionum*. T. 1. Vol. 1. S. 129.) Переліки центральних і надвірних урядників Речі Посполитої подають у 1597 р. лише одного великого секретаря – Вавринця Гембіцького (*Urządnicy centralni i nadworni Polski XIV–XVIII wieku*. Spisy. / Oprac. K.Chłapowski, S.Ciara, Ł.Kądziera, T.Nowakowski, E.Opaliński, G.Rutkowska, T.Zielińska. Kórnik, 1992. S. 146). У літературі, проте, Мацей Пстроконський у зазначений час теж іменується великим секретарем (див. *Wisner H. Zygmunt III Waza*. S. 57).

³³ РГАДА, ф. 389, оп. 1, д. 216, л. 100, 147.

³⁴ AGAD. Archiwum Zamoyskich, sygn. 3083, s. 35; *Pulaski K. Kronika polskich rodów...* T. 2. S. 136.

³⁵ *Źródła do dziejów polskich / Wyd. Przez M.Grabowskiego i A.Przeździeckiego*. Wilna, 1843. T. 1. S. 26–33.

³⁶ *Pulaski K. Piewsze lata publicznego zawodu Adama Kisiela (1622–1635) // Ejusd. Szkice i poszukiwania historyczne*. Kraków, 1887. S. 195–196; *Trawicka Z. Sejm z roku 1629 // Studia historyczne*. 1972. R. XV. Zesz. 4. S. 561.

³⁷ AGAD. Archiwum Radziwiłłów, dz. V, nr 8031.

³⁸ *Opaliński E. Kultura polityczna szlachty polskiej...* S. 275.

–засвідчення самих легацій (останні або видавалися окремо, або включалися до складу легації)³⁹. Під час сеймику легати зачитували або точно переказували зміст легації⁴⁰.

По завершенні шляхетського зібрання легати надсилали до канцелярії свої рапорти про перебіг сеймиків, а також ухвалені ними інструкції чи інші рішення⁴¹. Канцелярія, отримуючи ці матеріали, встигала до початку сейму скласти спеціальні сумарії з усіх інструкцій, які отримала, щоб король і його оточення могли краще орієнтуватися в основних вимогах шляхти, зважити скільки сеймиків висловилось за ту чи іншу вимогу⁴². Перед сеймом 1618 р. учитель королевича Владислава Анджей Шолдрський писав до великого секретаря Якуба Задзіка про необхідність укладення сумарія сеймикових інструкцій для королевича⁴³.

Розсилала канцелярія також універсали, що встановлювали час роботи реляційних (посеймових) сеймиків. Фіксації таких універсалів у луцьких гродських книгах підтверджують думку Станіслава Плази про відсутність у Короні чітких термінів їх скликання⁴⁴. Так, 3 серпня 1632 р. за дозволом конвокаційного сейму (сейм завершився 17 липня) канцелярія видала “скрипт” про скликання волинського реляційного сеймику 16 серпня. Публікація ж цього “скрипту” у луцькому гроді мала місце 19 серпня⁴⁵, що призвело до відкриття сеймику лише 21 серпня⁴⁶. Таким чином, між завершенням сейму й початком роботи волинського реляційного сеймику минуло трохи більше місяця. Зовсім інший термін скликання реляційного сеймику бачимо після звичайного сейму 1635 р. (31 січня – 17 березня). Лише 28 квітня, очевидно у зв’язку з необхідністю затвердження податків на ведення королем запланованої війни зі Швецією⁴⁷, канцелярія Владислава IV видала універсал про скликання волинського реляційного сеймику 15 травня у Луцьку. Універсал був уписаний до луцьких гродських книг і опублікований 11 травня⁴⁸. У цьому випадку реляційний сеймик відбувся майже через два місяці. В обох випадках публікація універсалів була запізнолюю.

Коли реляційні сеймики мали розглядати питання схвалення додаткових податків, то королівська канцелярія готувала листи до урядників і впливової неурядницької шляхти. Джерела подають приклади, що ці листи відправлялися до воєводства не коморником, а передавалися воєводі, який на час їх видання перебував на королівському дворі, і той за допомогою своїх посланців преправляв їх до гродів. Так було після завершення Торунського сейму 1626 р., що схвалив збір податків для ведення війни проти Швеції⁴⁹. Київський підвоєвода Теодор Єлець 9 січня 1627 р. рапортував Томашові Замойському, що листи, надіслані від нього, отримав 3 січня. Протягом

³⁹ *Lanno I.* Великое княжество Литовское... С. 313.

⁴⁰ *Choińska-Mika J.* Sejmiki mazowieckie w dobie Wazów. S. 30.

⁴¹ *Opaliński E.* Kultura polityczna szlachty polskiej... S. 266–267.

⁴² *Augustyniak U.* Informacja i propaganda w Polsce... S. 50–51.

⁴³ *Seredyka J.* Sejm z 1618 roku. S. 67.

⁴⁴ *Plaza S.* Sejmiki i zjazdy szlacheckie... S. 63.

⁴⁵ ЦДІАК, ф. 25, оп. 1, спр. 183, арк. 900–900зв.

⁴⁶ Архив ЮЗР. Ч. II. Т. 1. С. 200–207.

⁴⁷ *Wisner H.* Władysław IV Waza. Wrocław; Warszawa; Kraków, 1995. S. 89.

⁴⁸ ЦДІАК, ф. 25, оп. 1, спр. 196, арк. 442–443.

⁴⁹ *Жукович П.* Сеймовая борьба... Вып. 5. С. 91–92.

наступної доби підвєвода розіслав листи до шляхти, але її представників на сеймик до Житомира з'явилося мало, оскільки майже одночасно розпочалися київські земські роки і гродські рочки. Сеймик, попри це, дав свою згоду на збір податків для ведення війни⁵⁰.

На реляційні сеймики також надсилалися королівські посланці. Перевага у цьому випадку, на відміну від передсеймових сеймиків, надавалася представникам місцевої земської ієрархії. Причина цього пояснюється досить просто: затвердження схвалених сеймом податків вимагало підтримки й лобювання саме з боку місцевих політиків, а не представників центру. Таким посланцем на реляційний сеймик Київського вєводства початку 1627 р. був згаданий київський підвєвода (і київський хорунжий) Т.Слець. Своім легатом на волинський реляційний сеймик, що відбувся 12 квітня 1635 р., Владислав IV призначив нещодавно номінованого на посаду луцького земського судді Криштофа Шимковича—Шклінського⁵¹. Як свідчить згаданий лист Т.Сльця до Т.Замойського, легати на реляційні сеймики також надсилали до канцелярії рапорти й копії сеймових ухвал⁵².

До часу правління у Речі Посполитій династії Вазів окремі сеймикові інструкції фіксувалися у книгах метрики, зокрема і в РМ⁵³. Уписувалися також королівські респонси (відповіді) на вимоги шляхетських сеймиків та з'їздів⁵⁴. З часу панування Сигізмунда III сеймикові матеріали шляхта воліла за краще вписувати до гродських книг. Пояснити це можна зниженням довір'я до монарха з боку шляхетського загалу, що призвело до надання переваги гродським книгам, причому не лише у випадку сеймових інструкцій чи лявд, але й сеймових конституцій⁵⁵.

Мала певне відношення канцелярія, а точніше її керівники та секретарі, до видання сеймових конституцій. Видані друком конституції сейму скріплювалися печаткою Більшої або Меншої канцелярії і підписувалася одним з королівських секретарів⁵⁶. Фіксація до книг та публікація конституцій відбувалася згідно з королівським мандатом, виданим канцелярією⁵⁷. Безсумнівно, що канцелярія координувала розсилання сеймових конституцій до центрів гродових староств. Доставкою примірників конституцій займалися, як й у випадках із сеймовими універсалами та листами до урядників і шляхти, королівські коморники. Так, конституції варшавського надзвичайного сейму 1632 р. подав 5 травня до луцьких гродських книг королівський коморник Матіаш Громецький⁵⁸; конституції сеймів варшавського звичайного 1637 р. та звичайного сейму 1640 р. подав до тих же книг відповідно 13 червня 1637 р.

⁵⁰ AGAD. Archiwum Zamoyskich, sygn. 726, nr 9.

⁵¹ ЦДІАК, ф. 25, оп. 1, спр. 196, арк. 277–277зв.

⁵² AGAD. Archiwum Zamoyskich, sygn. 726, nr 9.

⁵³ Див.: РГАДА, ф. 389, оп. 1, д. 216, л. 100–102, 147–148.

⁵⁴ Там же. Д. 192, л. 158–159; д. 216, л. 148–150об.

⁵⁵ *Augustyniak U. Informacja i propaganda w Polsce... S. 78–79.*

⁵⁶ Конституції Краківського коронаційного сейму 1633 р., скріплені печаткою меншої канцелярії і підписані королівським секретарем Якубом Убишем, облятовані до луцьких гродських книг 13 квітня 1633 р. (ЦДІАК, ф. 25, оп. 1, спр. 187, арк. 270зв.–311).

⁵⁷ Там само. Спр. 185, арк. 306зв.–307.

⁵⁸ Там само. Спр. 183, арк. 468зв.–477.

та 20 червня 1640 р. королівський коморник Андрій Закліка⁵⁹ і т.д. Інколи це подання здійснювали королівські секретарі⁶⁰.

Чи входило все вище перелічене до функцій персоналу Руської канцелярії? Напевно, що ні. Підготовкою королівської легатії на сеймики чи королівського респонсу на вимоги шляхти займався хтось з його довірених секретарів монарха, переважно великий секретар. Укладач даних документів міг звертатися до секретаря – спеціаліста з українських справ за консультаціями, але роль таких консультацій переоцінювати не варто: вони могли як враховуватися, так і ні. Не мала причетності Руська канцелярія й до розповсюдження сеймових конституцій. До цієї функції канцелярії могли залучатися окремі секретарі, які так чи інакше були зв'язані з руським відділом королівської канцелярії, але це зумовлювалося їх особистим впливом на дворі, дією якогось випадкового фактору, наприклад, можливістю суміщення цього завдання з іншим, раніше визначеним. Натомість, як зазначалося вище (*див. розд. III, с. 104–105*), працівники цієї канцелярії залучалися до перекладів, на вимогу української шляхти, королівських респонсів та окремих конституцій.

Дещо інакше справа виглядає при спорядженні делібераторіїв, сеймикових універсалів і листів. З огляду на те, що перелічена документація канцелярії не вписувалася до книг метрики, важко точно визначити ступінь залучення персоналу Руської канцелярії до процесу її оформлення. Ймовірно, до кінця панування Стефана Баторія, у зв'язку з досить точним дотриманням у канцелярії мовного статусу документації, що надсилалася до українських воєводств, та збереженням дипломатичної традиції, характерної для литовської канцелярії, залучення руських писарів до розмноження делібераторіїв, сеймикових універсалів та листів було правилом. Тим більше, що сеймикові універсали, наприклад, досить довго зберігали не лише мовну, але й змістовну відмінність. Зокрема, відмінним був порядок переліку осіб, яким повідомлялося про скликання сеймиків та сейму: після воєвод завжди називалися князі, які у сеймикових універсалах, скерованих до коронних воєводств, не згадувалися⁶¹. Не випадково, коли ситуація почала змінюватися, найбільш “князівський” волинський сеймик до своїх інструкцій на надзвичайний та конвокаційний сейми 1632 р. включив вимогу до канцелярії не порушувати у своїй документації норму вживання князівських титулів, визначену люблінським привілеєм 1569 р.⁶² Принагідно слід зазначити, що лядви волинського сеймику ще в 1640–х рр. зберігають відмінну від коронних інтидуляцію – у ній відразу після сенаторів подані князі⁶³. За правління у Речі Посполитій династії Вазів, коли документація публічного значення досить швидко полонізувалася,

⁵⁹ Там само. Спр. 206, арк. 420зв.–420; спр. 221, арк. 384зв.–394.

⁶⁰ Конституції коронаційного сейму 1633 р. подав до луцьких гродських книг 13 квітня 1633 р. королівський секретар Лаврентій Древинський (Там само. Спр. 187, арк. 270зв.–311).

⁶¹ *Lanno И. Великое княжество Литовское...* С. 377–380; *Plaza S. Sejniki i zjazdy szlacheckie...* S. 34.

⁶² ЦДІАК, ф. 25, оп. 1, спр. 183, арк. 118: “... *aby cancellaria w expeditiach swoich przy tytule ich mościów zachowali*”; Архив ЮЗР. Ч. II. Т. 1. С. 195–196: “... *aby cancellaria w pisanju do nich tytułów im nie uimowala*”.

⁶³ ЦДІАК, ф. 25, оп. 1, спр. 225, арк. 986: “*My senatorowie, x[ia]z[ę]ta, dignitarze, urzędnicy y wszystkie rycerstwo woiewództwa Wołyńskiego*”.

персонал Руської канцелярії, як і в попередній період, брав активну участь у спорядженні передсеймикової документації. В цей період спостерігалася відсутність виразного поділу такої документації на призначену для коронних сеймиків і для сеймиків українських воєводств Корони. Тому руські писарі й підписки могли споряджати шаблони листів, які й не потрапляли до воєводств, що знаходилися у сфері впливу Руської канцелярії.

VI.2. Сеймовий суд і канцелярія

Сеймовий суд виник у кінці XV ст., функціонував лише протягом роботи сейму. Початково не було різниці між ним та іншими королівськими судами. Асесорами, тобто свого роду засідателями, виступали сенатори; у 1588 р. до них додалося 8 депутатів, які обиралися зі складу посольської ізби⁶⁴. Очоловав цей суд король, але справи про образу королівської гідності розглядалися без його участі. Чіткіше юрисдикція сеймового суду визначилася після виникнення коронного трибуналу в 1578 р. До неї належали розгляд і вироки таких справ першої й остаточної інстанції: а) образа монарха; б) державна зрада; в) фінансові зловживання вищих урядників; г) насилля на сеймах, зривання трибуналу, сеймиків; д) здійснені шляхтичами злочини, за які передбачалася смертна кара, конфіскація майна, баніція; е) деякі цивільні справи, які торкалися інтересів державного скарбу⁶⁵. Будучи головним судовим органом у державі й діючи як апеляційна інстанція, сеймовий суд з XVII ст. мав право видавати преюдикати (прецеденти) у справах, не врегульованих писаним правом. Також цей суд міг скасовувати вироки інших судів у випадках недотримання останніми відповідної юрисдикції, процесуальних формальностей⁶⁶. Значення сеймового суду підсилювалося фактом збереження юридичної сили за його вироками навіть тоді, коли сейм завершувався без прийняття ухвал⁶⁷.

У роботі сеймового суду обов'язковою була присутність хоча б одного з печатників. Особливо це стосувалося кримінальних справ. 6 лютого 1635 р. на сеймі виникла дискусія, чи можна за обгрунтованої відсутності канцлера і підканцлера* розпочинати розгляд кримінальних справ. Лише наступного дня, коли від канцлера надійшов лист, в якому він віддавав цю справу на вирішення короля, перемогла думка, що цей розгляд може відбуватися і за відсутності печатників. Її прихильники стверджували, що кримінальне судочинство не має нічого спільного з печатниками, оскільки всі вироки у кримінальних справах підлягають виконанню через гродський уряд⁶⁸.

⁶⁴ *Szcząska Z.* Sąd sejmowy w Polsce od końca XVI do końca XVIII wieku // *Czasopismo Prawno-Historyczne*. 1968. T. XX. Zesz. 1. S. 99; *Zarzycki W.* Temida sejmowa. S. 12.

⁶⁵ *Kolankowski Z.* Zapomniany prawnik XVI wieku Jan Łączyński... S. 106–109; *Bardach J., Leśnodorski B., Pietrzak M.* Historia państwa i prawa polskiego. Warszawa, 1985. S.218–219.

⁶⁶ *Zarzycki W.* Temida sejmowa. S. 14.

⁶⁷ *Szcząska Z.* Sąd sejmowy w Polsce... S. 105.

* Канцлер Якуб Задзік брав участь у роботі комісії з укладення перемир'я зі шведами, а підканцлер Томаш Замойський був хворий.

⁶⁸ *Radziwiłł A.S.* Pamiętnik o dziejach w Polsce. T. 1. S. 415, 421.

Важлива роль у сеймовій юрисдикції належала референдарям – урядникам, які призначалися королем з числа найбільш відомих юристів. Всі справи, що надходили до сеймового суду, ними вивчалися. Потім референдарі доповідали про них канцлерам; ті представляли їх почергово королеві. Референдарям належав дорадчий голос у сеймовому судочинстві. Вони пильнували за правильним застосуванням у суді норм матеріального права та партикулярних прав. Їм належало право парафування виданих сеймовим судом декретів (вироків) перед їх відсиланням до королівської канцелярії для перепису⁶⁹. А.С.Радзивілл у своїх мемуарах відзначав наявність на сеймі 1635 р. протиріч між духовним і світським референдарями щодо місць, які вони мали займати в судовому процесі. Світський референдар Ремігіан Залеський визнавав за собою першість на підставі більшого терміну перебування на уряді, духовний референдар Якуб Доруховський визнавав те саме на підставі того, що має духовний сан. Суперечку вирішив король Владислав IV, який постановив, що вище місце належить тому референдареві, в руках якого при розгляді тієї чи іншої справи знаходився реєстр, до якого вона була внесена. Попри протести Р.Залеського, монарх свого рішення не змінив⁷⁰. Слід гадати, що таке рішення короля стало прецедентом принаймні до кінця його правління.

Від 1565 р. у сеймовому суді почали брати участь інстигатори – державні оскаржувачі. Вони призначалися й оплачувалися королем⁷¹. Компетенція інстигаторів була досить значною, однак власне інстигаторськими справами вважалися цивільні справи, що стосувалися державних чи королівських інтересів (королівщин, кварта, мита, кадуків та ін.)⁷². У справах кримінальних інстигатори виступали разом з деляторами – позивачами чи інквізиторами, що проводили шкрутиніум (слідство) у справі⁷³. До 1588 р., коли сейм ухвалив конституцію про образу маєстату, у відповідних справах інстигатор міг виступати одноосібним оскаржувачем. Згадана конституція вказала на необхідність участі у цих справах делятора; він своєю скаргою власне започатковував судовий процес⁷⁴. Київська шляхта у своїй інструкції послам на сейм 1631 р. пропонувала обмежити повноваження інстигатора, заборонивши йому позивати на сеймовий суд без добре осілого у воеводстві делятора шляхтичів, земельні володіння яких трактувалися позивачами як королівщина. Інструкція передбачала й санкції стосовно інстигаторів у таких випадках: 2 тис. гривень вини і відшкодування збитків відповідачеві⁷⁵. Така позиція київської шляхти підтримки на сеймі не знайшла. Серед грона коронних інстигаторів досліджуваного періоду тісно зв'язаним з українськими воеводствами був Ян Прилепський. З 1593 р. він виступав як пленіпотент князя К.–В.Острозького, зокрема, за його дорученням захищав Никифора Парасхеса на

---

⁶⁹ *Zarzycki W.* Temida sejmowa. S. 29.

⁷⁰ *Radziwiłł A.S.* Pamiętnik o dziejach w Polsce. T. 1. S. 470–471.

⁷¹ *Szcząska Z.* Sąd sejmowy w Polsce... S. 107; *Fuchs F.* Ustrój dworu królewskiego za Stefana Batorego // *Studia historyczne wydane ku czci Prof. Wincentego Zakrzewskiego.* Kraków, 1908. S. 111–112.

⁷² *Volumina legum.* T. III. S. 36.

⁷³ *Zarzycki W.* Temida sejmowa. S. 31.

⁷⁴ *Szcząska Z.* Sąd sejmowy w Polsce... S. 107.

⁷⁵ ЦДІАК, ф. 11, оп. 1, спр. 8, арк. 735.

сеймовому суді 1598 р. За юридичні послуги отримав від князя села Доросин, Княже і Немир. Після смерті Костянтина–Василя перейшов на службу до князя Януша Острозького, який призначив його володимирським підстаростою. Ці обов'язки Ян виконував протягом 1606–1616 рр.⁷⁶ Як коронний інстигатор він згадується у 1613–1615 рр.⁷⁷ Інстигатор при сеймовому суді мав свого заступника – віце–інстигатора⁷⁸. Нерідко віце–інстигаторами ставали колишні писарі Коронної канцелярії; зокрема, ними були Ян Гумовський (XI. 1603 – VI. 1615 рр.)⁷⁹ та Петро Козьминський (XII. 1615 – III. 1618 рр.)⁸⁰.

Урядовцями, без яких не міг відбутися сеймовий суд, були возні. Вони доставляли позови, видані королівською канцелярією, відповідачам і по поверненні складали в канцелярії реляцію про виконання цієї процесуальної дії, здійснювали процедури уведення (ув'язання) у володіння, публікації (оголошення) інфамії, баніції і т.п. Простеження розвитку цього інституту за декретами сеймового, асесорського та реляційного судів дозволило встановити, що вперше генеральний возний (возний генерал (єнерал) королівського двору фіксується у грудні 1577 р. (*тут і далі про возних див. додаток № 7*). Перед тим, як спорадично і пізніше, до канцелярії “придавалися” земські возні. Ймовірно возні, так само як і інстигатори, виконували свої функції без розрізнення, які справи судилися: власне коронні чи українські. Подібно й “придаватися” до канцелярії могли земські возні повітів чи воєводств як коронного, так і литовсько–руського права. Зокрема, у листопаді–грудні 1576 р. при канцелярії працював возний генерал Ленчицького воєводства Шимон Янковський. Це дозволяє припустити, що до появи возного генерала двору у 1577 р. його функції доручалися земським возним, які працювали у воєводстві, де відбувався сейм чи працював задвірний суд. Формально королівські возні вважалися урядовцями задвірного суду, але обслуговували й сеймовий суд. З 1578 р. декрети РМ фіксують двох одночасно працюючих на королівському дворі возних генералів. Окремі з них працювали на цій посаді досить довго: Криштоф Чижевський – 21, Петро Брох – 17, Ян Гурський – 15, Марцін Єжевич – 13 років. З кінця 1620–х рр. традиційний титул “возний генерал двору його королівської милості” замінюється титулом “возний генерал земський і двору його королівської милості”. Ймовірно, слід пов'язувати це з тим фактом, що частина справ земської юрисдикції потрапляла на сеймовий суд як суд останньої інстанції. Комплект з 21 встановлених возних, що постійно обслуговували сеймовий та королівські суди, складався напевно з осіб дрібношляхетського або плебейського походження. Ні Статут 1566 р., ні коронне право не вимагали, щоб возний був обов'язково шляхетського походження⁸¹. Викликалося це невисоким статусом возних як урядовців, а також підвищеним ризиком виконання передбачених даним урядом функцій для їх життя⁸². Ян Свошовський, автор

⁷⁶ Матеріали до історії Острозької академії (1576–1636). Біобібліографічний довідник / Упор. І.З.Мицько. Київ, 1990. С. 68.

⁷⁷ Urzędnicy centralni i nadworni Polski... S.49.

⁷⁸ Zaręcki W. Temida sejmowa. S.31.

⁷⁹ РГАДА, ф. 389, оп. 1, д. 204, л. 3об., 5; д. 205, л. 56об., 67; д. 206, л. 14об., 103.

⁸⁰ Там же. Д. 206, л. 127об.; д. 207, л. 58.

⁸¹ Volumina legum. T. II. S. 169.

⁸² Borucki M. Temida staropolska. Szkice z dziejów sądownictwa Polski szlacheckiej. Warszawa, 1979. S. 27; Яковенко Н. Українська шляхта... С. 103–104.

вже згадуваного “Скороченого правового процесу”, передбачивши виконання претендентом на посаду возного таких умов, як осілість і приналежність до осіб свого права (*sui juris*), не вимагав від возних доведення шляхетського походження⁸³. Потрапивши на королівський двір, возні плебейського походження часто намагалися підвищити свій статус до шляхти і знаходили належне розуміння у руських писарів плебейського походження Я.Бедермана і С.К.Ганкевича. Невипадково, що саме в роки їх писарства ряд возних згадуються у судових декретах і як шляхетні, і як учтиві, зокрема, Станіслав Сошинський, Марцін Єжевич. Судячи з чергування варіантів прізвища ще одного возного 1640–х рр., Марціна Рительського, який періодично фігурує як Марцін Ритль, ймовірно, його шляхетське походження слід вважати сумнівним. Томаш Бродлович узурпував шляхетський титул уже після завершення служби на королівському дворі, коли заробляв на життя, виконуючи функції прокуратора в Клепажі (передмісті Кракова)⁸⁴. Принагідно слід зазначити, що возні виконували свої функціональні обов’язки переважно в місцях діяльності сеймового чи королівських судів. У випадку, коли потрібно було доставити позови до суду на місце, використовувалися королівські коморники, які передавали їх у гродах земським возним даного воєводства для безпосереднього вручення відповідачам⁸⁵.

Під час функціонування сейму тимчасово діяла і канцелярія сеймового суду. Повноваження канцелярії в основних рисах представлені в конституції сейму 1641 р. “*O porządku sądzenia spraw Seymowych*”⁸⁶. Ключовими особами такої канцелярії виступали два писарі: земський писар повіту, де відбувався сейм, і декретовий писар королівської канцелярії. Земський писар вів реєстр, до якого вписувалися у порядку надходження справи: кримінальні та реміси⁸⁷ від усіляких судів, за винятком задвірного. З метою дотримання порядку впису включалася до писарської присяги спеціальна клаузула. Реєстр віддавався референдарям, які давали розпорядження возним позивати відповідачів у зазначеному в ньому порядку. Іншу групу справ, а саме: справи щодо кварти, маєтностей скарбу, що, за відсутністю прав у володільців, мали повертатися назад, реміси від задвірного суду, до реєстру таким само порядком мав уписувати королівський декретовий писар. До ухвали зазначеної конституції розмежування повноважень між земським і декретовим писарем не було визначено. Зокрема, за інформацією литовського канцлера А.С.Радзивілла, 6 лютого 1637 р., під час звичайного сейму, виникла суперечка між писарем королівської канцелярії Ґотардом Вільгельмом Бутлером і варшавським земським писарем Каспером Русецьким на предмет того, кому з них відповідати за внесення до реєстру і виготовлення декретів про кадуки. У суперечку втрутився король, який вніс пропозицію справи про кадуки щодо коро-

---

⁸³ *Volumina legum*. Т. III. S. 38.

⁸⁴ *Nekanda Trepka W. Liber generationis plebeorum*. S. 87.

⁸⁵ Див. наприклад: РГАДА, ф. 389, оп. 1, д. 194, л. 155.

⁸⁶ *Volumina legum*. Т. IV. S. 8.

⁸⁷ Реміса – відіслання судом справи до суду відповідної юрисдикції. У випадку, коли реміса здійснювалася судом за бажанням сторін, вона виступала як різновид апеляції (*Горбачевский Н. Словарь древнего актового языка*. . . С. 312; *Radziwiłł A.S. Pamiętnik o dziejach w Polsce*. Т. 3: 1647–1656. . S. 479).

⁸⁸ *Radziwiłł A.S. Pamiętnik o dziejach w Polsce*. Т. 2. S. 15.

лівських маєтностей віддати під юрисдикцію канцелярії, а справи про кадуки стосовно земських маєтностей підпорядкувати земському писареві⁸⁸.

Конституція 1641 р. також визначила черговість судження справ на сеймі, за чим мала слідувати канцелярія. По закінченні сенаторських виступів (вот) сеймовий суд тиждень розглядав лише кримінальні справи⁸⁹. Після закінчення цього тижня мав дотримуватися наступний порядок. У понеділок судилися справи, що торкалися інтересів скарбу, кварти і незаконно триманих королівських маєтностей. Вівторок, згідно з конституцією 1589 р., присвячувався розбору справ ВКЛ⁹⁰. Від часу ухвали конституції 1578 р. протягом трьох днів (середа, п'ятниця й субота) розглядалися кримінальні справи⁹¹. У четвер сеймовий суд судив справи, що надійшли за ремісами від інших судів. Спеціального дня, протягом якого б розглядалися справи українських воєводств, не було; вони поділялися залежно від суті по всім дням тижня, за винятком вівторка. Щоправда, інструкція волинської шляхти 1616 р. та інструкція київської шляхти 1630 р. наказували послам домогтися встановлення певного дня для судового розгляду українських справ на сеймі⁹². Судячи з наступних сеймових декретів, це не було здійснено.

Принагідно слід зазначити, що прийняття конституції 1641 р. мало ліквідувати численні порушення порядку судочинства, які мали місце на попередніх сеймах. Так, на сеймі 1623 р. двічі у вівторки (14 і 28 лютого) судилися справи (шість і три відповідно) українських воєводств, при чому як скарбові, так і кримінальні⁹³, тоді як, згідно з конституцією 1589 р., у ці дні мали розглядатися справи ВКЛ. Такі випадки були непоодинокі. Не дотримувалися й конституції 1641 р. Зокрема, на сеймі 1646 р. у четвер 22 листопада розглядалося п'ять справ за кримінальними позовами⁹⁴, що узгоджується з порядком, запропонованим конституцією. Але вже у четвер 6 грудня судилося сім справ, з них одна скарбова і чотири міських⁹⁵. Так само на сеймі 1659 р. у вівторок 24 квітня розглядалося шість скарбових волинських справ⁹⁶, тоді як, згідно з конституцією 1641 р., мали б розглядатися справи ВКЛ. Як видається, спроба шляхти чітко регламентувати порядок розгляду різних справ сеймовим судом з самого початку була приречена на неуспіх. По–перше, складно було передбачити, наскільки насиченим буде порядок роботи сейму того чи іншого дня. По–друге, присутність монарха, обов'язкова для сеймового суду, визначалася тим, наскільки він був зайнятий виконанням інших державних обов'язків. Зрештою, кількість кримінальних, скарбових, литовських, магдебурзьких чи інших справ часто формувалася так, що розмістити виключно однорідні справи у “ix” день видавалося річчю малоімовірною.

⁸⁹ Звідки традиційна фраза у некримінальних позовах про з'явлення відповідачів у сеймовому суді на шостий день від початку сейму, не рахуючи першого дня (Пам'ятки історії Східної Європи. Т. V. С. 54, 61 та ін.).

⁹⁰ *Volumina legum*. Т. II. С. 289.

⁹¹ *Ibid.* С. 184.

⁹² Архив ЮЗР. Ч. II. Т. I. С. 107; ЦДІАК, ф. 11, оп. 1, спр. 8, арк. 735.

⁹³ РГАДА, ф. 389, оп. 1, д. 209, л. 283–288, 295–298.

⁹⁴ Там же. Д. 214, л. 356об.–363об.

⁹⁵ Там же. Л. 406–417об.

⁹⁶ Пам'ятки історії Східної Європи. Т. V. С. 75–98.

Немає фактів, які б підтверджували участь у судженні справ українських воєводств на сеймі земських писарів повіту, де відбувалися сейми. Це й зрозуміло, з огляду на відмінність права та діловодної мови цих воєводств така участь потребувала спеціальної юридичної підготовки, а вона для земських писарів інших коронних воєводств не була обов'язковою. Руський або волинський декретовий писар брав участь у судженні фактично всіх сеймових справ щодо Київського, Волинського, Брацлавського й Чернігівського воєводств, за винятком тих, що стосувалися особисто його (*див. розд. К.1, с.176*). Присяга декретового писаря цих воєводств та інші матеріали до діяльності С.К.Ганкевича дають можливість встановити перелік основних обов'язків цієї посадової особи стосовно сеймового суду. Писар вів особливий реєстр справ, до якого в порядку надходження вписувалися справи українських воєводств. Перша згадка про окремих реєстр для українських воєводств датується квітнем 1591 р.⁹⁷, але, безперечно, він вівся й раніше. Починаючи зі середини 1620–х рр., у декретах сеймового суду його часто називали “волинським”⁹⁸. Є згадки, датовані 1625 та 1627 рр., про існування арештового реєстру сеймового суду, ймовірно, щодо українських воєводств⁹⁹. Тут перелічувалися справи, що були арештовані (призупинені) представниками сторін, які позивалися до суду*. Інститут арешту не був характерний для литовсько–руського права. Конституція 1601 р. дозволила Київському, Волинському і Брацлавському воєводствам у кримінальних і цивільних справах користуватися цим інститутом “*способом коронним*”¹⁰⁰. Втім, як видається, цей дозвіл стосувався інстанцій земського судочинства, оскільки інститутом арешту в сеймовому суді українська шляхта почала послуговуватися найпізніше з 1596 р.¹⁰¹ Як виняток король користувався правом винести окремі справи до судочинства, порушуючи порядок у реєстрі. Це було значним важелем впливу монарха на сторони, що шукали справедливості у сеймовому судочинстві, особливо зважаючи на величезну кількість справ на сеймах та постійні лімітації (перенесення) судових засідань. Однак з послабленням королівської влади після абдикації (зречення від престолу) Яна Казимира дане право шляхта у монарха відібрала, зафіксувавши це у пактах конвентів Михайла Корибути Вишневецького і Яна III Собеського¹⁰².

Реєстр укладався під наглядом регента. справи до нього вписувалися ще й протягом функціонування сейму: київська інструкція послам на сейм пропонувала закривати реєстр через два тижні після початку сейму¹⁰³. Після закриття реєстру його підписував канцлер або підканцлер, а черговість справ мала оголошуватися на сеймі¹⁰⁴. Не виключено, що до 1630–х рр. велися реєстри по кожному з українських воєводств,

---

⁹⁷ РГАДА, ф. 389, оп. 1, д. 200, л. 49об.

⁹⁸ Там же. Д. 209, л. 409, 457.

⁹⁹ Там же. Л. 441; Д. 210, л. 58об.–62об.

* Арешт справи здійснювався наступним чином. Після трьох волянь до суду представник відповідача міг протягом “години звиклої арештової” (протягом 23 годин з часу третього волянна) з'явитися до канцелярії й арештувати справу, що відкладало її до наступного терміну.

¹⁰⁰ *Volumina legum*. Т. II. S. 395.

¹⁰¹ РГАДА, ф. 389, оп. 1, д. 201, л. 79об.

¹⁰² *Szczańska Z. Sąd sejmowy w Polsce...* S. 107.

¹⁰³ ЦДІАК, ф. 11, оп. 1, спр. 8, арк. 735.

¹⁰⁴ Там само.

а окремі з їх справ могли в залежності від суті потрапляти до інших реєстрів. Згадана інструкція вимагала, щоб реєстр для цих воєводств був лише один¹⁰⁵. Вимоги ведення такого реєстру довго не дотримувалися. Перелік справ заносився до окремих карток, проти чого у зв'язку з маніпулюванням ними канцелярським персоналом і порушенням черговості розгляду справ, протестувала волинська шляхта у 1632 та 1639 рр.¹⁰⁶

Сеймове судочинство розпочиналося зі спорядження позову. Підставою для цього була скарга позивача, оформлена у вписових книгах канцелярії у вигляді протестації чи маніфестації (*про це див. розд. ІV.1*). Формально позов виготовлявся у канцелярії, але фактично він писався самим позивачем і лише засвідчувався у канцелярії¹⁰⁷. Сеймова конституція 1609 р. дозволила видавати позови на сеймовий суд земським писарям¹⁰⁸. Проте вже наступний сейм 1611 р. визнав таку практику недоцільною і чинність згаданої конституції скасував¹⁰⁹. Статут 1566 р. дозволяв писати позови, в т.ч. і на сеймовий суд, на земських мембранах – бланках, продатованих і засвідчених писарем відповідного земського уряду. Це призводило до різного роду зловживань з боку позивачів. Вже волинський сеймик 1595 р. частково вимагав скасувати мембрани (ті, які стосувалися боргових зобов'язань)¹¹⁰. Волинський сеймик 1609 р. в інструкції своїм послам наказував домагатися заборони мембран і занести існуючі до гродських книг¹¹¹. Сейм 1620 р. задовольнив це прохання шляхти, скасувавши мембрани для Волинського і Брацлавського воєводств¹¹². Сейм 1647 р. поширив цю конституцію і на Київське воєводство; Чернігівське воєводство користувалося мембранами й надалі¹¹³. Практика функціонування сеймового суду підтверджує чинність конституції 1620 р. Так, 20 січня 1629 р. представник князя Владислава–Домініка Заславського Михайло Везловський у зв'язку з неявкою відповідача Василя Ободенського до суду, “з допущення останнього”, за позовом, писаним на брацлавській земській мембрані, домігся присудження на відповідачеві вини контумації¹¹⁴. 29 січня того ж року представник В.Ободенського Григорій Туровицький уніс до книг РМ протестацію на видання цієї контумації, обґрунтовуючи це тим, що позови на брацлавських земських мембранах заборонені згаданою конституцією¹¹⁵. Канцелярія визнала протестацію слушною.

У кримінальному позові не вказувалася вартість предмету суперечки, оскільки йшлося про засудження відповідача на кару, передбачену законодавством. Натомість, у цивільних позовах, які переслідували мету одержання речі, визначалися такса й розмір шкоди, понесена постраждалим¹¹⁶.

¹⁰⁵ Там само.

¹⁰⁶ Архив ЮЗР. Ч. II. Т. I. С. 198, 258.

¹⁰⁷ *Szczańska Z. Sąd sejmowy w Polsce...* S. 108.

¹⁰⁸ *Volumina legum.* Т. II. S. 473.

¹⁰⁹ *Ibid.* S. 26.

¹¹⁰ *Крикун М.* Інструкція Волинського сеймику 1595 року. С. 428, 434–435.

¹¹¹ Архив ЮЗР. Ч. II. Т. I. С. 96; *Крикун М.* Інструкція Волинського сеймику 1595 року. С. 435.

¹¹² *Volumina legum.* Т. III. S. 183.

¹¹³ *Ibid.* Т. IV. S. 58.

¹¹⁴ РГАДА, ф. 389, оп. 1, д. 210, л. 88об.–89об.

¹¹⁵ Там же. Л. 89об.–90об.

¹¹⁶ *Szczańska Z. Sąd sejmowy w Polsce...* S. 109.

Щодо часу подачі позовів волинське право було відмінним від коронного. Якщо, згідно з останнім, позов мав бути поданий за два тижні до початку судового засідання¹¹⁷, то Волинський статут (IV, 28) збільшував його до чотирьох тижнів у випадку особистого вручення возним позову і до шести тижнів у разі покладення у маєтності відповідача¹¹⁸. Практика діяльності сеймового суду подає переважно як термін подачі позову шість тижнів до початку судочинства¹¹⁹, щоб на шостий день, не враховуючи першого, від початку сейму стати перед судом¹²⁰.

Судова розправа у сеймі розпочиналася з приволання відповідача, яке здійснювалося з ініціативи позивача через возного генерала. Українські воєводства у цій стадії судочинства мали свою специфіку: волання здійснювалося тричі, так само як у коронному праві, але не одночасно, а протягом трьох днів, як це передбачував Волинський статут (IV, 30)¹²¹. Між кожним воланням існував певний інтервал. Так, у справі між Олександром Дубницьким і Ядвігою Богуринською, звинуваченою у підробці тестаменту свого чоловіка Кіндрата Хребтовича, перше волання мало місце 9 березня 1615 р., а третє 26 березня¹²². Траплялися в 1640–1650-х рр. у сеймовому суді й випадки четвертого волання “*мимо право*” або “*над право*”¹²³. У цьому слід убачати рецепцію коронного права, яке допускало четверте волання “*над обичай*”¹²⁴.

Розходження між волинським і коронним правом спостерігаються і щодо терміну явки до суду. Юзеф Рафач вважав, що, як правило, перший розгляд у сеймовому суді був терміном остаточним¹²⁵. Вацлав Жажицький фактично заперечує це твердження, відзначаючи, що остаточним терміном був другий і лише в окремих випадках – перший¹²⁶. Як свідчить інструкція волинської шляхти своїм послам на сейм 1616 р., принаймні щодо кримінальних справ у сеймовому суді волинське право передбачало перший термін як остаточний. Шляхта наказувала послам добиватися на сеймі ухвалення конституції, яка б урівняла Волинське воєводство з коронними, визнавши перший термін неостаточним, а лише таким, який тягне за собою контумацію (*перше нестане*) для відповідача¹²⁷. Сейм на пропозицію зближення волинського й коронного

¹¹⁷ *Zarzycki W. Temida sejmowa*. S. 33–34. Справи про образу монарха й зраду вимагали подання позову за чотири тижні, так само як і “Звичаї Мазовецького воєводства” 1576 р. (*Szcząska Z. Sąd sejmowy w Polsce*... S. 109.).

¹¹⁸ Статут Великого князства Литовського... С. 81 (IV, 28). Виняток складали справи про грабунок, які передбачали час подачі позову за два тижні до початку судочинства.

¹¹⁹ РГАДА, ф. 389, оп. 1, д. 207, л. 33об.–35, 57об.–59.

¹²⁰ Там же. Д. 219, л. 11об.–13об.

¹²¹ Статут Великого князства Литовського... С. 85 (IV, 30). Про це пише Я. Лончинський (*Kolankowski Z. Zapomniaty prawnik XVI wieku Jan Łączyński*... S. 91). Див. наприклад: РГАДА, ф. 389, оп. 1, спр. 199, арк. 115об.: “... *по три дни водлуг права и статуту, которым земля Воынская судится*...”.

¹²² РГАДА, ф. 389, оп. 1, д. 207, л. 33об.–35. Наявність часового проміжку у волинському праві між кожним воланням підтверджується і практикою брацлавського земського суду (*Крикун М. Епізод із землеволодільних відносин шляхти*... С. 100).

¹²³ Там же. Д. 219, л. 212–213об.; Пам’ятки історії Східної Європи. Т. V. С. 55.

¹²⁴ *Kolankowski Z. Zapomniaty prawnik XVI wieku Jan Łączyński*... S. 91.

¹²⁵ *Rafacz J. Dawny proces polski*. Warszawa, 1925. S. 144.

¹²⁶ *Zarzycki W. Temida sejmowa*. S. 59.

¹²⁷ Архив ЮЗР. Ч. II. Т. I. С. 107.

права відреагував позитивно, ухваливши конституцію “*O kontumacyi w sprawach woiewództwa Wołyńskiego, in causis criminalibus na Seymie*”¹²⁸. Сейм 1638 р. поширив дію цієї конституції ще на два українські воєводства – Брацлавське й Чернігівське¹²⁹. Виконання даної конституції, очевидно, періодично супроводжувалося певними порушеннями, оскільки волинський сеймик у 1645 р. наголошував на необхідності її дотримання повністю. Крім цього, волинська шляхта пропонувала другий термін призначати на наступний сейм, щоб відповідач мав час зібрати докази своєї невинності¹³⁰. Не зовсім ясною є у світлі конституцій, видрукованих у “*Volumina legum*”, ситуація з Київським воєводством. Аналогічної конституції тут немає, але вже сеймовий суд кінця листопада – початку грудня 1620 р. видав цілий ряд контумаций у кримінальних справах, що стосувалися цього воєводства, посилаючись на конституцію 1616 р.¹³¹ Запровадження контумаций щодо справ з Київського воєводства не мало, проте, законодавчої основи. Це видно з декрету сеймового суду від 14 лютого 1629 р. у справі між Зоревськими, позивачами, та Станіславом Фасцішевським, відповідачем, про поранення останнім у Янушполі з рушниці Станіслава Зоревського. Сеймовий суд визнав перший термін у цій справі остаточним, покликаючись на те, що конституція про контумачії служить Волинському воєводству, а не Київському¹³². Зовсім іншої думки був сеймовий суд 1 березня 1645 р., розглядаючи справу між овруцьким старостою Владиславом Немиричем, позивачем, і київським воєводою Янушем Тишкевичем, відповідачем, щодо вчинення останнім нападу на житомирський сеймик. У декреті фіксується, що в справі не було ще контумачії “*водле права воєводствомъ Києвському, Волинському, Брацлавському и Черниговському служачого*”¹³³. Отже, відповідна конституція для Київського воєводства була ухвалена між 1629 і 1643 рр.

Найпереконливішими доказами під час проведення сеймового судочинства (так, зрештою, як і будь-якого іншого) вважалися документи¹³⁴; допоміжними – присяга й визнання свідків. Розуміння значення присяги як доказу було окреслене коронним інстигатором Мартином Ляковським у 1621 р. при розгляді справи між коронним скарбом і черкаським старостою князем Костянтином Вишневецьким щодо належності містечок Яблонів і Миргород. Коли представник відповідача хотів скласти присягу на предмет належності цих маєтностей його клієнтові, то інстигатор, заперечуючи, сказав, що присяга є швидкою ординацією (постановою судді); нею можна ствердити, чого не робив, але не створити право¹³⁵.

У кримінальних справах обов’язковим елементом судочинства було проведення слідства (шкрутиніум). Прототипом шкрутиніуму у Статуті 1566 р. була процедура триразового опиту (останній раз зі складенням присяги) копи (сходу громади), яка

¹²⁸ *Volumina legum*. Т. III. S. 139.

¹²⁹ *Ibid.* S. 454.

¹³⁰ Архив ЮЗР. Ч. II. Т. 1. С. 298.

¹³¹ РГАДА, ф. 389, оп. 1, д. 209, л. 128–128об., 132–135об.

¹³² Там же. Д. 210, л. 97–98.

¹³³ Там же. Д. 214, л. 229об.

¹³⁴ *Kolankowski Z. Zapomniany prawnik XVI wieku Jan Łączyński...* S. 101.

¹³⁵ РГАДА, ф. 389, оп. 1, д. 209, л. 237.

застосовувалася при вбивстві людини, стосовно якої “головицзны искати не будет кому”¹³⁶. Сеймовою конституцією 1578 р. інститут шкрутиніум розглядався як засіб пришвидшення вирішення кримінальних справ на сеймі¹³⁷. На цьому ж сеймі була ухвалена конституція, яка поширила шкрутиніум на ВКЛ¹³⁸. Слідство проводилося двома присяжними земськими урядниками або депутатами – шляхтичами, які надавалися гродським судом, у присутності сторін і возного. Вони проводили опит свідків. Кожна зі сторін виставляла своїх свідків, але не більше 12. Сторони складали присягу, що не підкупили свідків, а свідки – що будуть говорити правду. Свідчення фіксувалися на папері й видавалися позивачеві, який пред’являв їх під час сеймового суду¹³⁹. Укладач одного зі списків Волинського статуту вважав, що на Волинське воєводство поширився цей інститут внаслідок декрету сеймового суду 1585 р. між Яном Лепським та Янушем Триновським¹⁴⁰. Запровадження таким чином цього інституту щодо Волинського, а незабаром і стосовно інших українських воєводств, дозволяло сеймовому суду досить вільно трактувати його застосування. Зокрема, 7 травня 1596 р. сеймовий суд, розглядаючи справу про вбивство Андрієм Гулевичем 16 січня 1595 р. у будинку луцького міщанина Теофана Марціяна Свентицького, призначив на прохання позивачів Свентицьких скрутатором королівського секретаря Данієля Домарацького. Представник відповідача, відомий юрист з оточення князя К.–В.Острозького Ян Прилепський, вимагав проведення шкрутиніум не секретарем, а на земських роках чи гродських рочках того повіту, де цей учинок стався, тобто Луцького. Така вимога узгоджувалася зі згаданими конституціями сейму 1578 р. Однак судді, апелюючи до права, “*которое того намъ не завирает, абыхмо не мели з раменя н(а)шого шкрутатора послати*”, своє попереднє рішення потвердили¹⁴¹. Важко відповісти на питання, на яке право посилалися судді, але подібне рішення стало прецедентом, що більш ніж на півстоліття випередило законодавче закріплення можливості проведення слідства не на повітових судах. Лише сейм 1655 р., розглядаючи справу про здачу царським військам Смоленська, ухвалив конституцію, яка запровадила шкрутиніум перед депутатами, призначеними зі сенату і посольської ізби¹⁴².

Вироки у сеймовому суді ухвалювалися одноставно або більшістю голосів. Декретовий писар вів протокол сеймових справ українських воєводств, куди заносилася найважливіша інформація перебігу кожної справи: дата, сторони, воляння, суть, контрверсії сторін і рішення суду¹⁴³. На основі протоколу укладався декрет, який уписувався до книг метрики. Сторонам видавався вирок найпізніше через три дні після його винесення¹⁴⁴. Вирок сеймового суду вважався остаточним і не підлягав апеляції. Сторони могли отримати й екстракт декрету з книг метрики.

---

¹³⁶ Статут Великого князства Литовского 1566 г. С. 164 (XI, 31).

¹³⁷ Volumina legum. T. II. S. 184.

¹³⁸ Statut Wielkiego Xięstwa Litewskiego... S. 510–511.

¹³⁹ Ibid.; *Szczańska Z. Sąd sejmowy w Polsce...* S. 110–111; *Zarzycki W. Temida sejmowa...* S. 62–63.

¹⁴⁰ Statut Wielkiego Xięstwa Litewskiego... S. 510.

¹⁴¹ РГАДА, ф. 389, оп. 1, д. 201, л. 75–76об.

¹⁴² *Szczańska Z. Sąd sejmowy w Polsce...* S. 111.

¹⁴³ Див., наприклад: AGAD. ASR, sygn. 21, k. 4v.–5, 11–12.

¹⁴⁴ *Szczańska Z. Sąd sejmowy w Polsce...* S. 111.

На стадії оформлення декрету спостерігався ряд моментів, характерних для сеймових справ українських воєводств. Вище вже зазначалося, що сеймові справи цих воєводств не розподілялися між земським писарем повіту, де відбувався сейм, і декретовим писарем канцелярії. Всі вони підлягали юрисдикції декретового писаря цих воєводств. Оформлені сеймові декрети вписувалися ним до книг РМ, тоді як декрети коронних воєводств фіксувалися в окремих книгах сеймового суду. Ні протоколи сеймових справ, ні декрети сеймового суду щодо Київського, Волинського, Брацлавського й Чернігівського воєводств не дають підстав говорити про те, що декрети підписувалися референдарями, як це було стосовно справ коронних воєводств¹⁴⁵. Вони підписувалися одним з керівників канцелярії – канцлером або підканцлером. Нарешті, у 1661 р. канцелярія українських воєводств закріпила за собою окреме місце для спорядження декретів, в тому числі й сеймових. З цього часу вона розміщувалася у Селізенській кам'яниці руського писаря С.К.Ганкевича¹⁴⁶.

Отже, Руська канцелярія мала причетність до роботи сеймового суду: вела реєстр справ, забезпечувала виклик сторін до суду, укладала протоколи, споряджала декрети, виконувала роль поточного архіву суду. Безпосередня участь декретового писаря у роботі сеймового суду вимагала від нього досконалого знання права, особливо специфіки волинського права. У зв'язку з цим він неодноразово виконував роль дорадника суддів при різних юридичних колізіях. Сеймове судочинство щодо українських воєводств і фіксація його результатів у канцелярії мали ряд відмінностей, викликаних особливістю регіону з власною правовою системою.

VI.3. Асесорський і реляційний суди та канцелярія

Обслуговувала канцелярія й інші королівські суди. Вважається, що королівські суди виникли із задвірного суду, тобто суду, що діяв у місцях перебування та під головуванням короля. В результаті розвитку задвірного суду виокремилися чотири види судів, які охоплювали всю країну і вважалися королівськими: асесорський, реляційний, сеймовий і референдарський¹⁴⁷. Еволюція задвірного суду проходила шляхом відбрунькування окремих судів від нього (сеймового, референдарського), у зв'язку з цим суд, який зберіг найбільше спільних рис з ним, – асесорський ще довго називався “задвірним”. Ще один згаданий королівський суд – реляційний мав певну єдність з асесорським, оскільки був щодо нього апеляційною інстанцією. Саме функціонування асесорського й реляційного судів щодо українських воєводств забезпечувалося Руською канцелярією, тоді як до референдарського суду вона жодної причетності не мала¹⁴⁸.

До 1578 р. асесорський суд судив усі справи, що надходили до королівського двору шляхом апеляції на декрети судів нижчої інстанції – гродських, земських, підкоморських. Йому підлягали також справи безпосередньо королівської юрисдикції.

¹⁴⁵ Ibid. S. 111; *Zarzycki W.* Temida sejmowa... S. 64.

¹⁴⁶ AGAD. MK, sygn. 202, k. 57v.–58v.

¹⁴⁷ *Woźniakowa M.* Sąd asesorski koronny... S. 22–25.

¹⁴⁸ *Rafacz J.* Sąd referendarski koronny.

У таких справах, які мали публічний характер, король виступав не лише найвищою, але й першою та останньою інстанцією. Асесорський суд діяв без присутності монарха. Проведення асесорського суду вимагало присутності асесорів, які призначалися королем зі знаті, що перебувала в момент проведення судочинства при королівському дворі. Така вимога виходила зі Статутів Казимира Великого. У зв'язку з цим принципом формування суду відкладені справи судилися вже зовсім іншим комплектом суддів, що було істотним недоліком королівського судочинства. До складу асесорського суду, що підтверджує ординація асесорського суду 1605 р., входили й світський і духовний коронні референдарі – посадові особи, що з'явилися з 1507 р. для вивчення спірних справ і внесення пропозиції королю щодо вироку стосовно їх. У судочинстві вони, як і асесори, мали дорадчий голос. Початково складовим елементом асесорського суду вважався земський суд, від якого до асесорії надійшла апеляція. Зокрема, конституція Пйотр-ковського сейму 1538 р. підтверджувала необхідність участі в задвірному суді земських судді й підсудка¹⁴⁹.

За Сигізмунда Августа компетенція асесорського суду була розширена за рахунок включення розгляду апеляцій на декрети судів королівських міст. Після виникнення коронного трибуналу асесорський суд став вищою апеляційною інстанцією в міських справах, відтіснивши тим самим на другий план суд шести міст німецького права, який діяв стосовно міст Малої Польщі¹⁵⁰.

Приблизно з 1550 р. розпочався процес переходу асесорського суду під керівництво печатників. Це призвело до витіснення зі складу суду земських судді й підсудка та заміну їх працівниками королівської канцелярії. Кожен декрет суду мав засвідчуватися канцлером і підканцлером¹⁵¹. Засідати в суді мали референдарі, присяжні писарі. Сенатори, що перебували під час здійснення судочинства на дворі, зберегли своє право на участь у судочинстві. Вироки асесорського суду укладалися декретовими писарями на основі контроверсій – змагання сторін. Референдарі мали право внесення поправок до вироків, а також спостерігали, щоб дотримувалася черга розгляду справ. Вони також мали слідкувати, щоб сторони чи їх представники під час судочинства в асесорії не покликалися на нові докази, які не використовувалися в земському суді. Коли референдар тричі попереджував представника про це, останній відсторонювався від судочинства¹⁵².

З утворенням у 1578 р. коронного трибуналу шляхетські справи, що надходили за апеляціями від земських чи гродських судів, вийшли з-під юрисдикції асесорського суду. Після цього його компетенції підлягали в основному суперечки між міщанами і королівськими старостами чи державцями та справи про кордони між королівськими й приватними маєтностями¹⁵³.

Визначення компетенції асесорського суду неодноразово наводилося в правничій літературі. Докладно це описав королівський секретар Ян Лончинський у

---

¹⁴⁹ *Woźniakowa M.* Sąd asesorski koronny... S. 37.

¹⁵⁰ *Ibid.* S. 39.

¹⁵¹ *Ibid.* S. 43–44.

¹⁵² *Woźniakowa M.* Sąd asesorski koronny... S. 46–47.

¹⁵³ *Balzer O.* Geneza Trybunału koronnego. S. 317–318.

своїй праці “Компендіум судів короля його милості” 1594 р. Згідно з ним, справи асесорського суду поділялися на інстигаторські та справи приватних осіб. Інстигаторські справи могли бути власне королівські або з діляції приватних осіб. Власне королівські включали справи, що стосувалися інтересів королівських маєтностей та скарбу. До справ з діляції приватних осіб відносилися справи щодо міських кадуків та справи, стосовно яких діляція допускалася за дозволом монарха. справи приватних осіб Я.Лончинський поділив на справи духовних і світських осіб. До справ духовних осіб він відніс справи, які стосувалися стягання десятини з королівських маєтностей та костелів, церковних володінь тощо. справи світських осіб поділялися на цивільні й кримінальні. Цивільні справи включали досить великий перелік справ щодо суперечок між королівськими державцями й урядниками, а також між ними та земськими власниками, якщо були підстави вважати володіння останніх належними до королівського домену. До цивільних справ відносилися і справи міщан, що користувалися магдебурзьким і хелмінським правом. До кримінальних справ Я.Лончинський відніс порушення порядку на королівському дворі та ряд інших¹⁵⁴.

Формулювання Я.Лончинського запозичив писар королівської канцелярії Гжегож Чарадзький при написанні своєї праці “Судовий процес польського коронного права” (1614 р.)¹⁵⁵.

Дещо відмінно, ніж попередні дві праці, трактувала повноваження асесорського суду робота львівського земського писаря Я.Свошовського “Скорочений судовий процес”. Сейм 1611 р. ухвалив окрему конституцію, яка передбачала публікацію цієї праці й надіслання її на сеймики для ознайомлення з нею шляхти і ймовірного схвалення на наступному сеймі як закону. Вона, однак, чинним правом не стала, хоч активно використовувалася у судочинстві. На думку Я.Свошовського, всі справи задвірної юрисдикції поділяються на кримінальні й прості. Якщо порівняти його і Я.Лончинського судження, то видно, що з кримінальних справ асесорського суду львівський земський писар вилучив справи про зраду й фальшування, вважаючи їх підлеглими юрисдикції сеймового суду; додав він, натомість, реміси від гродських і міських урядів – згідно з Торунським статутом 1520 р. Прості справи автор цієї праці класифікував як королівські й приватних осіб. Перші, назагал, корелюються з інстигаторськими Я.Лончинського; другі – з цивільними справами приватних осіб того ж автора¹⁵⁶.

Певне зменшення компетенції асесорського суду на користь земських судів і трибуналу відбулося внаслідок ухвалення сеймових конституцій 1611 та 1633 рр., які вивели з-під його юрисдикції справи, що стосувалися спадкової власності міст¹⁵⁷.

Асесорський суд у системі судочинства інкорпорованих українських воєводств, принаймні до 1589–1590 рр., відігравав значно більшу роль, порівняно з воєводствами власне коронними. Люблінська унія 1569 р., зберігаючи дію Литовського статуту 1566 р. на українських землях, закріпила й існуючий до цього принцип апеляції від їх

¹⁵⁴ Kolankowski Z. Zapomniali prawnik XVI wieku Jan Łączyński... S. 103–105.

¹⁵⁵ Czaradzki G. Processus iudicarii... syntagma. Cracoviae, 1614.

¹⁵⁶ Swoszowski J. Postępek prawny skrócony // Volumina legum. T. III. S. 36–37.

¹⁵⁷ Volumina legum. T. III. S. 16, 378.

городських і земських судів виключно до задвірного суду¹⁵⁸. Вже під час фіксації цього принципу в привілеях інкорпорованих воеводств коронні послі виступали проти цього, оскільки оцінювали діяльність даного суду досить низько: судить при свічках печатник, інколи – референдар з кількома сенаторами, які часто вирішують справи, неналежні їх юрисдикції¹⁵⁹. Твердження було недалеко від істини. Зокрема, 11 травня 1572 р. справу між королівськими кухарями, що проживали у Велицьку на Волині, і королівським маршалком Михайлом Сло–Малинським щодо спірних ґрунтів у згаданому населеному пункті за розпорядженням Сигізмунда Августа судили коронний підканцлер Францішек Красінський, литовський підканцлер Остафій Волович, коронний канцлер Валенти Дембінський та литовський двірний підскарбій, королівський писар Лаврин Война¹⁶⁰. Як видається, таке поєднання при судженні українських справ коронних і литовських сенаторів з залученням писарів литовської канцелярії, які добре знали Литовський статут, ще деякий час після Люблінської унії було вкрай необхідним з огляду як на їх знання литовського права, так і з огляду на необхідність залучення в разі потреби книг ЛМ. Зазначена справа цілком підтверджує низьку ефективність діяльності асесорів. За перший день вони не спромоглися навіть вислухати контрверсії сторін і, якби позивачі у позасудовому порядку не погодилися з аргументами відповідача, невідомо, наскільки б довго затягнувся розгляд справи¹⁶¹.

Низька ефективність роботи асесорського суду призводила до незадовільного стану системи судочинства та незадоволення цим шляхти. Справжнім бичем королівського судочинства стали лімітації – відкладення судження справ на наступні судові сесії. Про невдоволення з боку шляхти постійними відкладеннями королівських та сеймових судів говорив на сеймі 1570 р. луцький староста князь Богущ Корецький¹⁶². Лімітації “справ волинських” стали звичайним явищем за правління Стефана Баторія¹⁶³. Крім цього, асесорський суд постійно лімітував окремі справи. Сторони, що прибували на сесії асесорського суду, шукали можливості пришвидшення розгляду своїх справ. У зв’язку з цим вони апелювали безпосередньо до короля чи його найближчого оточення. Відтак значного поширення набуло явище “*справ, що не підпадали під лімітацію*”¹⁶⁴. Така ситуація була чи не визначальною при проведенні реформи судочинства на сеймі 1578 р., внаслідок якої справи земської юрисдикції потрапили у сферу чинності новостворених трибуналів. Але ця реформа судочинства внаслідок короткої тривалості

¹⁵⁸ Статут Великого князства Литовського... С. 89–90 (IV, 43); *Volumina legum*. Т. II. S. 83.

¹⁵⁹ Дневник Люблинського сейма... С. 182–183.

¹⁶⁰ РГАДА, ф. 389, оп. 1, д. 191, л. 238–238об.

¹⁶¹ Там же. Л. 241об.–243.

¹⁶² *Dyaryusz sejmny warszawskiego r. 1570 // Dyaryusze sejmów r. 1548, 1553, 1570 / Wyd. J.Szujski // Scriptores rerum Polonicarum. 1872. Т. I. S. 127: “... alec ubogiemu ziemianinowi dozoru do kaźdej rzeczy potrzeba, a on tego przez sługi odprawić nie może, a k temu że nie z równym musi sobie ztąd strach nieść, aby to, o co ciąga, nie było mu odjęto, że muszą nie jedno do sejmny od sejmny biegać, ale też i za dworem WKМci jeźdząc, nic innego nie odniosą, jedno odkład do kilku niedziel od sejmny do sejmny, tak że muszą o tem myśleć, jakoby tego wolni byli i nas proszą, abyśmy to przed WKМ przynosili”.*

¹⁶³ Див., наприклад: РГАДА, ф. 389, оп. 1, д. 195, л. 7–7об, 156–157, 166–167, 178об.–179об., 316об.–318, 425–426; д. 196, л. 19об.–20об., 23–23об., 127–127об., 146об.–147, 204об.–205об.; д. 198, л. 17–18, 253об.–254.

¹⁶⁴ *Balzer O. Geneza Trybunału koronnego. S. 99–100.*

функціонування Луцького трибуналу (див. розд. II.1) не торкнулася Волинського, Київського й Брацлавського воєводств. Як наслідок, ці воєводства до 1589–1590 рр. залишилися у сфері впливу задвірного суду, зберігаючи всі незручності, які з цього виникали. Так, у перші роки правління Сигізмунда III асесорський суд функціонував спорадично. Протягом 1588–1595 рр. монарх видав 17 лімітацій задвірних судів щодо Київського, Волинського і Брацлавського воєводств¹⁶⁵.

Прилучення українських воєводств до коронного трибуналу, яке урівняло їх становище щодо королівського судочинства з коронними воєводствами, на початковому етапі ситуацію не покращило. Попри нагадування у лімітаціях про “не уближення прав і порядку трибуналу” щодо Волинського і Брацлавського воєводств з квітня 1589 р.¹⁶⁶, а стосовно Київського воєводства з травня 1590 р.¹⁶⁷, лімітації серед справ, що відкладаються, згадують “справи права земського” цих воєводств¹⁶⁸. Під цими справами слід розуміти справи, що накопичилися у асесорському суді внаслідок постійного відкладення його сесій. Книги РМ цього періоду не фіксують масової передачі справ земської юрисдикції цим судом трибунальському судові. Додатковим елементом, що не давав можливість оперативної згідно з правом установити юрисдикцію цих обох судів, виступала звичка обивателів цих воєводств звертатися до задвірного суду. У таких випадках останній передавав справи до відповідних земських інстанцій¹⁶⁹. З середини 1590–х рр. робота асесорського суду налагодилася, свідченням чого є різке зменшення кількості лімітацій окремих справ, майже повністю зникли генеральні лімітації*, які відтепер видаються лише у надзвичайних випадках, як, наприклад, 27 серпня 1612 р. у зв’язку з від’їздом Сигізмунда III на театр воєнних дій, під Смоленськ¹⁷⁰. Зростає, щоправда, кількість лімітацій окремих справ, але не настільки, щоб можна було говорити про продовження кризи королівського судочинства.

Очолювався асесорський суд, як уже зазначалося вище, або канцлером, або підканцлером, його діловодством опікувався декретовий писар, що входив до складу королівської канцелярії. Остання, обслуговуючи асесорський та реляційний суди, вела три види книг:

- книги реєстрів, що призначалися для фіксації справ, які підлягали судовому розгляду;
- книги протоколів, які містили справи, що розглядалися під час судової каденції;
- книги декретів – рішень суду, які мали чорновий і біловий варіанти.

¹⁶⁵ РГАДА, ф. 389, оп. 1, д. 200, л. 12об., 14 об., 36–36об., 50об.–51, 58–58об., 53, 61об., 72об.–73, 99–99об., 103–103об., 121об.–122, 150–150об.; д. 199, л. 42–42об., 57об.–58, 64об.–65, 79об.–80об., 141–141об., 156об.–157об.

¹⁶⁶ Див., наприклад: РГАДА, ф. 389, оп. 1, д. 199, л. 42–42об.

¹⁶⁷ Там же. Л. 141–141об.

¹⁶⁸ Там же. Д. 200, л. 99–99об.

¹⁶⁹ Там же. Л. 66об.–67.

* Генеральні лімітації відкладали й справи, які стосувалися інтересів коронного скарбу. При звичайних лімітаціях вони мали розглядатися у визначений термін.

¹⁷⁰ Biblioteka PAN w Kórniku, oddz. rękopisów, rkps 323, k. 59v.–60.

Руська канцелярія вела свій реєстр, окремі зошити протоколів, які пізніше були зшиті у книги разом з протоколами власне Коронної канцелярії. Декрети щодо українських воєводств до кінця 1620–х рр. вписувалися до РМ; надалі майже всі декрети асесорського й реляційного судів після фіксації в окремих зошитах, об'єднувалися з декретами щодо коронних воєводств у спільних книгах.

До канцелярських функцій входило спорядження декретів при звичайному перебігові судового процесу та декретів, винесених заочним способом, при відсутності однієї зі сторони. У першому випадку спорядженню декрету передувало складення протоколу. Вирок, вміщений у протокол, оформлявся декретовим писарем на основі реляції (інформації) одного з печатників; ним же він і підписувався. Протоколи таких декретів залишалися в чорновому секстерні три дні, протягом яких сторони могли прочитати вирок. Вироки до секстернів, очевидно, часто заносилися із запізненням, бо волинський передсеймовий сеймик 1639 р. вимагав, щоб задвірні й сеймові декрети оголошувалися з декретала (книги протоколів), як у трибуналі, а не на словах чи “з чистої картки” (*ex rasa charta*)¹⁷¹. Якщо сторони не вносили застережень щодо формулювання рішення, канцелярія видавала декрет, який включав не лише вирок, але й перебіг справи, фіксував учасників процесу, аргументи сторін. Коли декрет асесорського суду видавався зі справи, що надходила до нього за апеляцією нижчих інстанцій, то писар компонував декрет, використовуючи документи, подані сторонами¹⁷². Судячи з вироків асесорського суду за 1620–1622 рр., не всі вони перетворювалися в декрети, оскільки в деяких протоколах немає помітки: “*Буде декрет написаний у канцелярії*”¹⁷³. До обов'язків декретового писаря також належала реєстрація у книгах протоколів волань позивача. Складно відповісти на питання, коли практика фіксації волань стала нормою. Відомо, що в третій чверті XVII ст. руські декретові писарі вносили описи волань до зазначених книг¹⁷⁴. У таких протоколах зазначалося: в якій справі і хто здійснював волання, хто був присутній з senatorів, дата й місце вчинення волання і чи реалізовувалося третє волання. На початку XVII ст. ця реєстрація не була обов'язковою. Про це свідчить справа, що розглядалася в асесорському суді 12 грудня 1615 р., між остерським старостою Михайлом Ратомським та остерськими міщанами. Позивач вимагав скасувати декрет цього суду від 7 травня 1615 р., який зобов'язував його заплатити 10 тис. кіп литовських грошів на відшкодування збитків, завданих міщанам. Позивач не піддавав сумніву суть вироку, що був винесений заочно, за його відсутності (*in contumaciam*), натомість, на підставі недотримання остерськими міщанами процесуальних норм, а саме – відсутності трьох волань, вимагав скасувати декрет. Відповідачі стверджували, що волань було три. Це підтверджував писар, але, коли вони були вчинені, не пам'ятав. Асесори опинилися в складній ситуації: усне підтвердження писаря не могло бути розцінене як доказ. Тому суперечка щодо кількості волань була призупинена, а основна увага сторін перенесена на суть справи. Суд створив

---

¹⁷¹ Архив ЮЗР. Ч. II. Т. I. С. 258. Див. подібну вимогу інструкції вишенського сеймику від 9 грудня 1636 р. (*Akta grodzkie i ziemskie*. Т. XX. S. 400).

¹⁷² *Woźniakowa M. Sąd asesorski koronny...* S. 72.

¹⁷³ AGAD. ASR, sygn. 11, k. 72: “*Będzie decret spisany w cancellariey*”.

¹⁷⁴ *Ibid.* Sygn. 21, k. 11–12.

слідчу комісію (інквізицію), що включала й тогочасного руського декретового писаря Яна Марцинкевича, яка для проведення слідства мала виїхати до Остра¹⁷⁵. У важливих справах декретовий писар був зобов'язаний представити протокол декрету судові¹⁷⁶.

Крім печатників і декретових писарів, до судової канцелярії входили інститор, віце-інститор та возні. Всі ці посадові особи обслуговували також сеймовий (*див. розд. VI.2*) та реляційний суди. Один з возних був присутній при засіданні суду і пильнував за дотриманням порядку в судовій залі¹⁷⁷.

З огляду на можливість участі сторін у судочинстві асесорський суд був більш демократичним, ніж сеймовий. Сторони в процесі могли представляти як особисті інтереси, так і виступати від імені корпорацій (цехів, братств, капітул і т.п.), могли бути нешляхтичами: міщанами, євреями, вірменами і навіть іноземцями (таке право мали, зокрема, купці, що прибували до Речі Посполитої торгувати)¹⁷⁸.

Втім, перелічені вище категорії населення, як і більшість шляхти, захищали свої інтереси у суді за допомогою представників (прокураторів). Існували своєрідні касти юристів, що заробляли собі на життя прокураторством. Інтереси сторін з українських воєводств в асесорському, а також у сеймовому й реляційному судах представляли такі визначні юристи-практики свого часу, як Миколай Суліковський, Миколай Вітковський, Матей Стемпковський, Адам Жидовський, Матис Свежинський та ін.

Суди відбувалися спочатку в Кракові, від кінця XVI ст. – у Варшаві або в місці перебування королівського двору в межах Речі Посполитої. Правовою основою діяльності асесорського суду були ординації. Протягом досліджуваного періоду така ординація була ухвалена у 1605 р.¹⁷⁹ У ній визначався порядок судження справ асесорським судом протягом тижня. У понеділок і середу мали судитися справи магдебурзького і хелмінського права, у вівторок, в залежності від перебування короля, справи або міст Кракова, Казімежа, Клепажа (якщо – у Кракові), або магдебурзького права (якщо – поза Краковом). Четвер і п'ятниця призначалися для розгляду справ стосовно ленних володінь польського монарха: відповідно – Пруського князівства й Інфлянт. У суботу асесорський суд вирішував суперечки, які торкалися інтересів скарбу й духовенства¹⁸⁰. Як бачимо, ординація не передбачала якогось окремого дня для судження українських справ. У період між 1579 і 1589 рр., коли цих справ на асесорський суд надходило дуже багато, їх розглядові присвячувалися окремі сесії суду, але розпочатися вони могли у будь-який день тижня. Так, призначене на 6 грудня 1582 р. судження волинських справ переносилося на суботу 16 лютого 1583 р.¹⁸¹ Згідно з лімітацією від 6 березня 1585 р., сесія, яка мала розпочатися у понеділок, відкладалася до першого вівторка по святі святого Мартина у цьому ж році¹⁸². Загалом, саме перші

¹⁷⁵ РГАДА, ф. 389, оп. 1, д. 206, л. 131–132.

¹⁷⁶ *Inwentarz Metryki Koronnej...* S. 251.

¹⁷⁷ *Woźniakowa M. Sąd asesorski koronny...* S. 98.

¹⁷⁸ *Ibid.* S. 99.

¹⁷⁹ *Rafacz J. Ordinatio iudiciorum regionum // Themis Polska. Warszawa, 1937. T. 11.*

¹⁸⁰ *Woźniakowa M. Sąd asesorski koronny...* S. 71.

¹⁸¹ РГАДА, ф. 389, оп. 1, д. 196, л. 127–127об.

¹⁸² Там же. Д. 198, л. 17–18.

дні після певних свят пропонувалися як початок волинської сесії. Популярними святами у цьому відношенні були: руські свята Трійці¹⁸³ та Грімниці¹⁸⁴, римське свято святого Мартина¹⁸⁵. Справи судилися на сесіях без певної класифікації за днями, очевидно, згідно з порядком уписування до реєстру. Так, краківська сесія 1583 р. розпочалася 14 травня (в суботу)¹⁸⁶, тривала до 2 червня (четверга)¹⁸⁷. Крім цих двох днів, дана сесія працювала ще шість: 21 травня (субота), 23–25 травня (понеділок – середа), 1 червня (середа)¹⁸⁸. Однією з найдовших сесій асесорського суду була сесія у Гродні, яка розпочалася 18 листопада (субота) 1585 р. і продовжувалася до 18 грудня (середа); суд працював майже кожного дня, за винятком неділей, однієї суботи (30 листопада) та середи (27 листопада)¹⁸⁹. Ординація 1605 р. внесла певну логіку в діяльність асесорського суду щодо українських воєводств. Так, сесія суду, що відбулася у березні 1614 р., розглядала українські справи 10 (субота) і 14 (середа) березня¹⁹⁰. У суботу розглядалися справи, які стосувалися інтересів скарбу, що узгоджується з логікою ординації. Натомість, у середу асесорський суд розглядав справи подібного змісту, що суперечить положенню ординації про судження у середу справ магдебурзького і хелмінського права. У червні – серпні 1618 р. асесорський суд в основному дотримувався порядку, визначеного ординацією, розглядаючи скарбові справи у суботу, а справи українських міст магдебурзького права – у середу; але одну скарбову справу він судив у п'ятницю 27 серпня¹⁹¹.

Процес в асесорському суді в основних рисах був подібним до процесу в сеймовому суді.

Судовий процес розпочинався з позову. Споряджався він так само, як і у випадку позову на сеймовий суд. Норми права, які регулювали позови й містилися в Другому Литовському статуті, мали інший характер, ніж відповідні норми коронного права. “Formula processus iudiciarii”, затверджена Пйотрковським сеймом 1523 р., ствердила, що такі недоліки позову, як відсутність титулу названих у ньому осіб, опечатування фальшивою печаткою, не роблять його недійсним¹⁹². Статут 1566 р. визначав три основних причини недійсності позову: а) відсутність зазначення терміну з'явлення до суду; б) незазначення у позові чогось значного або особливого; в) “скробане” (підробка) позову, включаючи ненаписання дати або написання іншої, неточної, дати; у випадку, якщо це здійснив відповідач, позивач мав довести це за допомогою возного. Статут 1566 р. (IV, 23) зазначив, що іншими причинами позов “збитий” не може бути, і передбачив накладення штрафу на відповідача за необгрунтоване “збивання” позову в розмірі однієї копи литовських грошів на користь позивача та 12 грошів на користь

---

¹⁸³ Там же. Д. 195, л. 7–7об.; д. 198, л. 17–18.

¹⁸⁴ Там же. Д. 196, л. 127–127об.

¹⁸⁵ Там же. Д. 195, л. 178–179об.; д. 198, л. 17–18.

¹⁸⁶ Там же. Д. 196, л. 147об.–149.

¹⁸⁷ Там же. Л. 201–202.

¹⁸⁸ Там же. Л. 147об.–201.

¹⁸⁹ Там же. Д. 198, л. 49об.–264об.

¹⁹⁰ Там же. Д. 206, л. 16–26об.

¹⁹¹ Там же. Д. 209, л. 20–42.

¹⁹² Volumina Constitutionum. T. I. Vol. 1. S. 392–407.

суду. Цей артикул також передбачив норму, запозичену, очевидно, з римського права: у випадку, якщо вказаними причинами заперечується певний артикул у позові, тоді на інші артикули, зазначені в останньому, відповідач має відповідати¹⁹³.

Практика асесорського суду підтверджує чинність вище зазначених норм. Так, 1 жовтня 1578 р. у суді розглядалася справа за позовом львівського гродського старости Миколая Гербурта. Він скаржився на вінницького войського Гнівоша Стрижовського. Войський у підлеглому М.Гербуртові уряді вчинив постанову з оршанським старостою Філоном Кмітою—Чорнобильським, яка мала призупинити судову справу щодо звинувачення Г.Стрижовського у вбивстві Матвія Углика – пиківського урядника Кміти. Коли текст інтерцизи (постанови) за розпорядженням львівського гродського писаря Станіслава Жуковського підписок почав уписувати до книг, “... Стрижовскии деи потомъ пришедши тамъ до книгъ кгродскихъ лвовскихъ того ж дн. аз ружъ подписковъхъ кгвалтомъ выдраль и выходъ дчи с канцлеръ *чи* на шьматы зодраль”. Г.Стрижовський, відповідаючи в асесорському суді на претензії М.Гербурта, зазначив, що позов від старости був йому поданий без зазначення року (терміну явки на суд) і на нього він згідно з артикулом 9 розділу IV Статуту 1566 р. відповідати не повинен. Асесори визнали правоту відповідача й увільнили його від року¹⁹⁴.

Конституція сейму 1589 р. про приєднання Волинського і Брацлавського воеводств до коронного трибуналу, дещо зближуючи коронний і волинський судовий процеси, скоротила число причин відводу позовів відповідачами. Вона визначила, що лише тоді, коли у позові не зазначені речі особливі (власне ім'я відповідача, його перший титул, дата видання позову) позваний не повинен відповідати на позов¹⁹⁵. У часи рокошу 1606–1607 рр., коли шляхта активно у публіцистичній літературі обґрунтовувала необхідність реформування шляхетського судочинства, один з його теоретиків, Кшиштоф Подканський, не лише критикував норми щодо позовів, викладеній у конституції “Formula processus iudiciarii”, але й ратував за поширення конституції 1589 р., що служила для трьох українських воеводств, на всю Корону¹⁹⁶.

Позов на асесорський суд у трьох українських воеводствах мав був покладений за шість тижнів до початку судочинства¹⁹⁷. Порівняно з коронним правом це було на два–чотири тижні більше й обґрунтовувалося віддаленістю воеводств від місць функціонування асесорського суду¹⁹⁸. Певні відмінності у коронному й волинському праві спостерігалися щодо процедури покладення позову. Коронне право передбачало

¹⁹³ Статут Великого князства Литовського... С. 78. Подібна конструкція діяла у римському праві щодо тестаментів.

¹⁹⁴ РГАДА, ф. 389, оп. 1, д. 195, л. 128об.–130; *Ліпінін С.* Феодальна власність на землю на Правобережній Україні в другій половині XVI – першій половині XVII ст.: шляхи набуття та захист // Студентські наукові записки. Острог, 2001. Т. II. С. 117.

¹⁹⁵ *Volumina Legum.* Т. II. S. 296.

¹⁹⁶ *Podkański K.* Poprawa praw i sposób statutu spisaneго / Wyd. B.Ulanowski // Dwie broszury prawne z r. 1602 i 1608. Kraków, 1920. S.34; *Lewandowska–Malec I.* Postułaty reformy procesu sądowego w okresie rokoszu Sandomirskiego (1606–1609) // *Studia z historii prawa / Pod red. W.Litewskiego (Zeszyty naukowe Uniwersytetu Jagiellońskiego. Prace prawnicze.* Nr 141). Kraków, 1992. S. 59.

¹⁹⁷ РГАДА, ф. 389, оп. 1, д. 204, л. 4об.–6, 21об.–22, 50об.–51об., 126об.–128 та ін.

¹⁹⁸ *Woźniakowa M.* Sąd asesorski koronny... S. 100.

доведення покладення позову вписом і наступним виписом з актових книг. Згідно з волинським правом, довести покладення позову можна було визнанням возного або екстрактом цього визнання з книг¹⁹⁹.

Відомо, що люблінські привілеї Київській та Волинській землям 1569 р. передбачали незастосування щодо інкорпорованих воєводств конституцій про ексекуюцію королівських маєтностей²⁰⁰. Маєтності місцевих зем'ян були визнані спадковими. Усвідомлення цього українською шляхтою стало однією з найбільш закоріненних у шляхетську свідомість правових установок. Фраза, заявлена 29 вересня 1585 р. перед асесорським судом прокуратором подружжя Анджєя Фірлея й Барбари Михайлівни Козинської Матеєм Стемпковським на захист законних прав Козинської на частину лісу в Кременецькому повіті: "... хотъ бы хто и листовъ не мел, дедицтва своего за давностю уживати маєт и права на него покладати не повинен"²⁰¹, – в різних інтерпретаціях повторювалась у судах тисячі разів, коли потрібно було обґрунтувати право на власність, що перебувала у володінні зацікавленої особи до 1569 р. Королівська канцелярія опинилася у складній ситуації. З одного боку, вона мусила видавати позови шляхтичам, щодо володінь яких виникали підозри про їх належність до королівщин. З другого боку, земські сеймики українських воєводств настійливо вимагали скасування таких позовів²⁰². Принципове значення для української шляхти мав факт видання на сеймі 1588 р. конституції, яка заборонила королівській адміністрації виступати з позовами щодо шляхти Підляського воєводства з метою перевірки документів на належні їй маєтності до 1569 р.²⁰³ Інструкції волинського сеймику 1595 і 1596 рр. вимагали скасувати задвірні позови щодо шляхетських маєтностей "*порадком конституци... воєводству Подлѣшскому учинєно*"²⁰⁴. Зрештою, сейм 1598 р. задовольнив прохання волинської шляхти, ухваливши генеральну конституцію про задвірні позови²⁰⁵. Реалії життя, проте, розходилися з постулатами права, і волинський сеймик 1607 р. знову вимагав, щоб задвірний суд не перебирав юрисдикцію від земських судів, викликаючи позовами шляхту щодо її володінь²⁰⁶. Від подальших порушень, які

---

¹⁹⁹ Kolankowski Z. Zapomniały prawnik XVI wieku Jan Łączyński... S. 86. Див. також: декрет асесорського суду від 29 травня 1605 р., де зафіксовано, що позивач корсунський староста Ян Данилович доводив покладення позову корсунським міщанам 10 січня 1605 р. реляцією возного генерала Семена Івановича (РГАДА, ф. 389, оп. 1, д. 204, л. 100–103); декрет асесорського суду від 25 жовтня 1605 р., де зазначено, що представник позивача князя Михайла Вишневецького Матей Важинський довів покладення позову 28 серпня 1605 р. у Варковичах волинському каштелянові Михайлові Мишці–Варковському виписом з кременецьких гродських книг, який містив зізнання про це возного генерала Яна Гулкевича (Там же. Л. 126об.–128).

²⁰⁰ Volumina Legum. Т. II. S. 82, 85–86.

²⁰¹ РГАДА, ф. 389, оп. 1, д. 198, л. 84.

²⁰² Див., наприклад, інструкцію волинського сеймику 1577 р. (*Латно И. Великое княжество Литовское... Приложение. С. 89*).

²⁰³ Volumina legum. Т. II. S. 264; Крикун М. Інструкція сеймику Волинського воєводства 1595 року. С. 431.

²⁰⁴ Крикун М. Інструкція сеймику Волинського воєводства 1595 року. С. 427; Biblioteka Narodowa, oddz. rękopisów, rkps Biblioteki Ordynacji Zamoyskiej, nr 1809, k. 215–217v.

²⁰⁵ Volumina legum. Т. II. S. 367–368.

²⁰⁶ Архив ЮЗР. Ч. II. Т. I. С. 78–79.

допускав асесорський суд, мала забезпечити, на думку шляхти, конституція сейму 1611 р. “*O nieukazowaniu praw na maiejności woiewództw Kiiowskiego, Wołyńskiego i Braclawskiego*”, що потвердила відповідні положення Люблінського сейму 1569 р., скасувала всі документи, видані королівською канцелярією на їх порушення, як і позови, які були видані всупереч конституції 1598 р. Виняток був зроблений щодо позовів, виданих за ініціативою київського воєводи Станіслава Жулкевського стосовно заушських бояр²⁰⁷. Сподівання шляхти остаточне вирішити це питання не справдилися, бо інструкція волинського сеймику 1618 р. відзначала, що “... як канцелярія його королівської милості, так і люди, що право зневажають, задвірними позовами людей шляхетського стану турбують і тому трибунальські декрети до сумніву приводять”. Так шляхта знову вимагала ухвалення чергової подібної конституції²⁰⁸. Такі ж вимоги висувала того ж року на своєму сеймику і київська шляхта²⁰⁹. Більш ґрунтовної конституції про задвірні позови вимагала інструкція волинського сеймику 1622 р., пропонуючи включити до неї пункт про накладення вини у розмірі тисячі гривень на інстигатора й делятора у разі видання зазначених позовів щодо земських володінь²¹⁰. Цю ідею далі розвинула інструкція волинського сеймику 1638 р. Відзначаючи, що “право наше волинське” в статті 28 розділу I не має визначеної вини на ініціаторів касації за допомогою люстрацій і кварцяних квитів стародавніх привілеїв на маєтності у Волинському воєводстві та випрошування у короля на ці маєтності собі привілеїв, інструкція пропонує ухвалити конституцію, яка б передбачила встановлення на таких осіб вини у розмірі тисячі гривень з умовою виплати їх шляхтичеві, незаконно викликаному до задвірного суду²¹¹. Сейм реагував на такі вимоги прийняттям конституцій, які навряд чи задовольняли українську шляхту. Сейм 1631 р. ухвалив конституцію “*O mandatach za dworem*”, яка заборонила людям “простого стану”, за винятком фактів наявності суперечки між власниками міських і земських маєтностей, викликати до суду шляхтичів і затвердила юрисдикцію у таких справах земських і гродських судів²¹². Конституція коронаційного сейму 1633 р. заборонила видавати позови до задвірного суду в справах, програних на трибуналі, і чіткіше таким чином розмежувала юрисдикцію цих судів²¹³. Свідченням незадоволення волинської шляхти цими конституціями є пункт з інструкції послам на сейм 1645 р., який пропонував карати за подання позову (роена evocationis) вказаного виду штрафом тисяча гривень та ув’язненням, а справи такого характеру відразу передавати на розгляд трибуналу²¹⁴. Однак подібні пропозиції підтримки на сеймі не знаходили.

²⁰⁷ Volumina legum. T. III. S. 19.

²⁰⁸ AGAD. Archiwum Radziwiłłów, dz. II, nr 695: “... tak Ca[n]cellaria JKM, iako ludzi prawo znieważające pozwy zadwornemi y teraz ludzi stanu szlacheckiego turbuią y dekreta trybunalskie przez też pozwy w wątpliwość przywodzą”.

²⁰⁹ Архив ЮЗР. Ч. II. Т. I. С. 120.

²¹⁰ Там же. С. 141.

²¹¹ Там же. С. 234–235.

²¹² Volumina Legum. T. III. S. 327.

²¹³ Ibid. S. 382.

²¹⁴ Архив ЮЗР. Ч. II. Т. I. С. 302.

Перший позов, подібно як і в сеймовому суді, не був остаточним в асесорському суді. Я.Лончинський подає декілька винятків з цього правила, зокрема, в справах про викуп застав, про взяття мита та ін.²¹⁵ Практика задвірного суду щодо українських воєводств у період до 1589–1590 рр. додає до цього переліку справи, що виникають внаслідок невиконання умов шляхтичем щодо продажу своєї власності чи чоловіком щодо запису віна своїй дружині²¹⁶. Це знаходить підтвердження у Статуті 1566 р. (IV, 22): *“если бы хто добровольне записалъ и рокъ въ листе своемъ ознаймиль, а не вчыниль бы тому досыть; тогда за позовы на першомъ року яко на завитомъ естыли не станеть, во все упадываеть водле листу або запису своего...”*²¹⁷.

Практика асесорського суду, принаймні до кінця XVI ст., знала поряд з писаними позовами ще й словесні. Останні могли бути лише першими позовами і не встановлювали остаточного терміну судочинства. У випадку нез’явлення відповідача до суду і видання контумації оформлявся письмовий позов, який установлював остаточний термін²¹⁸.

Статут 1566 р. (IV, 11) передбачив, що позови мають протягом трьох днів перед початком сесії суду вписуватися до реєстру²¹⁹. Практика волинського права в кінці XVI ст. допускала, щоб справи до реєстру вписувалися протягом перших трьох днів судової сесії і мала тенденцію до продовження цього терміну, що викликало занепокоєння волинського сеймику 1595 р.: *“абы суд жаден уписованъя акцыи по трех днии до реестру... не важилсе”*²²⁰. До цього пункту волинський передсеймовий сеймик 1607 р. додав вимогу про необхідність засвідчення судовими урядниками реєстру по завершенні трьох днів судової сесії²²¹. Сейм цього ж року вносив цю вимогу волинської шляхти²²².

Після внесення справ до реєстру Статут 1566 р. зобов’язав ініціатора процесу до триразового волання позваної сторони і лише в разі її нез’явлення дозволив після третього волання присуджувати на ній вину неставання²²³. “Поправи статутів” 1578 р. торкнулися змісту артикулу 11 Розділу IV у зв’язку, зокрема, з тим, що у гродських судах почастишали випадки присудження (вздавання) позваного після першого волання. “Поправи статутів” це заборонили, підтвердивши обов’язкове триразове волання, проте дозволили розпочинати судоворіння після першого волання, якщо обидві сторони, самі чи через заступників, стали перед судом²²⁴. Раніше, ніж сеймовий суд, на початку XVII ст. волинське право запозичило з коронного четверте волання *“над право”*²²⁵. Це нововедення було закріплене сеймовою конституцією 1607 р. *“Owzdawaniu w Kiiowskim,*

²¹⁵ Kolankowski Z. Zapomnialy prawnik XVI wieku Jan Łączyński... S. 90.

²¹⁶ РГАДА, ф. 389, оп. 1, д. 198, л. 16, 229об.

²¹⁷ Статут Великого князства Литовського... С. 78.

²¹⁸ Kolankowski Z. Zapomnialy prawnik XVI wieku Jan Łączyński... S. 91.

²¹⁹ Статут Великого князства Литовського... С. 70 (IV, 11).

²²⁰ Крикун М. Інструкція сеймику Волинського воєводства 1595 року. С. 428.

²²¹ Архив ЮЗР. Ч. II. Т. 1. С. 77.

²²² Volumina Legum. T. II. S. 446.

²²³ Статут Великого князства Литовського... С. 70 (IV, 11).

²²⁴ Statut Wielkiego Xięstwa Litewskiego... S. 411.

²²⁵ Див. декрет асесорського суду від 7 листопада 1603 р. між коронним інстигатором з диліції Андрія Вільгорського й Матеєм Воронецьким та Олександром Строїловським щодо села Крохаїв у Київському воєводстві: перше волання – 15 жовтня, друге – 17 жовтня, третє – 7 листопада, четверте – того ж дня (РГАДА, ф. 389, оп. 1, д. 204, л. 4об.–6; також: Там же. Л. 3об.–4об., 50об.–51об.).

Wołyńskim, Braclawskim Woiewództwach”, яка, підтвердивши збереження у цих воєводствах звичаю триразового волання, дозволила присудження на відповідачеві під час четвертого²²⁶. Кожне волання, як і в сеймовому суді, здійснювалося окремого дня; інтервали між воланнями могли перевищувати місячний термін²²⁷.

З 1578 р. асесорський суд розпочав практику видавання щодо українських воєводств контумацій (*зданье на первшии позовь*) у цивільних справах²²⁸. Слід вважати, що це нововведення від самого початку стосувалося й кримінальних справ, бо 15 січня 1583 р. асесорський суд видав “*зданье на первшии позовь*” черкаському й канівському старості князеві Олександрові Вишневецькому за нез’явлення до суду в справі відторгнення у результаті наїзду маєтностей біля рік Сула, Удай і Солониця, які належали Михайлові Грибуновичу–Байбузі²²⁹. Це означає, що асесорський суд запровадив у процесуальну частину волинського права інститут контумації значно раніше, ніж це здійснив сеймовий суд.

Інститут арешту справи, який мав запобігти винесенню заочного вироку (контумації) і здійснювався, згідно з конституцією сейму 1588 р., до 23 години в день його оголошення²³⁰, за нашими спостереженнями, з’являється у практиці задвірного суду фактично відразу після видання цієї конституції. Вже у травні 1589 р. була арештована одна з волинських справ асесорії. Щодо Київського й Брацлавського воєводств інститут арешту починає застосовуватися в асесорському суді лише у травні 1604 р.²³¹ Відповідне сеймове рішення, яке дозволяло користуватися українським воєводствам інститутом арешту “*способом коронним*” в кримінальних і цивільних справах, було видане у 1601 р.²³² Як бачимо, практика застосування цього інституту в асесорському суді щодо Волинського воєводства значно випередила його законодавче закріплення. Слід відзначити, що інститут арешту в асесорському (й реляційному) суді не відігравав такої важливої ролі, як у сеймовому, оскільки відповідач міг заперечити контумацію у асесорському суді шляхом апеляції до реляційного, а у реляційному – до сеймового.

Поширеною практикою у діяльності асесорського суду було створення виїзних комісій для розгляду справ на місцях, коли цей суд виступав як перша інстанція.

Якщо комісії доручалося провести судочинство і винести вирок, то така комісія у волинському праві називалася ревізією. Сторони зберігали право апеляції до асесорського суду на такий вирок²³³. Кількість ревізорів, що входили до комісії, була різною, найчастіше два–три²³⁴ – залежало це від складності справи. Так, 7 вересня

²²⁶ Volumina Legum. Т. II. S. 446.

²²⁷ РГАДА, ф. 389, оп. I, д. 204, л. 21об.–22, 50об.–51об.

²²⁸ Там же. Д. 195, л. 147об.–148об., 238–239об. та ін. Що в цьому вбачати: вплив коронного права чи запровадження такої норми “Поправами статутowymi” 1578 р.? Другий Литовський статут не регламентує такої судової процедури (див.: Статут Великого князства Литовського... С. 70–71 (IV, 12).

²²⁹ РГАДА, ф. 389, оп. I, д. 196, л. 145–146.

²³⁰ Kolankowski Z. Zapomnialy prawnik XVI wieku Jan Łaczyński... S. 85.

²³¹ РГАДА, ф. 389, оп. I, д. 199, л. 54; д. 204, л. 52об.–56об.

²³² Volumina Legum. Т. II. S. 395.

²³³ Див., наприклад: РГАДА, ф. 389, оп. I, д. 202, л. 124об.–125об., 125об.–126, 128об.–130об.

²³⁴ Woźniakowa M. Sąd asesorski koronny... S. 156.

1601 р. асесорський суд у справі між князем Юрієм Друцьким–Горським та Юрієм Струсем щодо належності городища Глинськ у Брацлавському воєводстві створив комісію у складі двох ревізорів: брацлавського войського Юрія Черленковського та вінницького войського Гнівоша Стрижовського; вони мали через дванадцять тижнів виїхати до Глинська і розсудити сторони²³⁵. Коли робота цієї комісії ні сторони, ні суд не задовольнила, 14 червня 1602 р. була призначена інша комісія у складі чотирьох ревізорів: кам'янець–подільського каштеляна Якуба Претвича, київського підкоморія Щасного Харлінського, подільського стольника Войцеха Гулчинського та Гаврила Гойського²³⁶. Траплялися випадки, коли повноваження здійснювати судочинство на місцях надавалися одній особі. Зокрема, 19 серпня 1602 р. брацлавський підкоморій, королівський секретар Л.Пісочинський був призначений ревізором до ряду справ між остерським старостою Михайлом Ратомським та остерськими боярами й міщанами, щоб на місці “*декрет свои слушне учинил, апеляцыйи од головноє р'єчи сторонам до нас не боронячи*”²³⁷.

Призначаювана асесорським судом комісія, що складалася з інквізиторів, які отримували завдання проведення слідства на місці, звалася інквізицією²³⁸. Інквізитори на основі опиту свідків чи старожилів складали акт – інквізицію, який зачитувався одним з інквізиторів під час судового засідання²³⁹. Так само, як у випадку ревізії, кількісний склад інквізиції визначався ступенем складності справи. Зокрема, у справі коронного скарбу з Ядвігою Фалчевською, дружиною померлого князя Кирика Ружинського, щодо прав останньої на маєтності у Київському воєводстві Романівці й Жидівці, яка розглядалася у асесорському суді з листопада 1599 р. до липня 1601 р., спочатку був призначений один інквізитор – королівський дворянин Щасний Нарапінський. Коли його інквізиція виявилася непереконливою, суд призначив нову комісію, до складу якої, крім Щ.Нарапінського, увійшов й Л.Пісочинський. Результати й цієї інквізиції не давали підстав для встановлення справедливості. Суд зобов'язав Я.Фалчевську скласти тілесну присягу на предмет належності їй цих маєтностей. І лише після нез'явлення Я.Фалчевської на складення присяги суд присудив Романівці й Жидівці скарбові²⁴⁰. Одноосібні інквізиції проводилися, як правило, королівськими секретарями²⁴¹. При особливо важливих справах склад інквізиційної комісії був досить численним. На початку червня 1640 р. асесорський суд для встановлення достовірності

---

²³⁵ РГАДА, ф. 389, оп. 1, д. 202, л. 106об.–107об.

²³⁶ Там же. Л. 121–122.

²³⁷ Там же. Л. 125.

²³⁸ *Woźniakowa M.* Sąd asesorski koronny... S. 155.

²³⁹ РГАДА, ф. 389, оп. 1, д. 202, л. 92об.–93об.

²⁴⁰ Там же. Л. 25об.–27, 60об.–61об., 92об.–93об., 98об.–99об.

²⁴¹ Див., наприклад: 1 грудня 1597 р. асесорський суд призначив інквізитором у справі між коронним інстигатором з ділячці королівського становничого Юрія Муховецького та Матвієм Немиричем щодо власницьких прав останнього на маєтність Івниця у Київському воєводстві королівського секретаря й дворянина Остафіяна Тишкевича; 17 грудня 1597 р. у справі між інстигатором з ділячці Станіслава Жука та Федори Коморовської і Федором та Іваном Хом'яками–Смордовськими, Петром Гулевичем–Воютинським щодо належності села Юшківці у Київському воєводстві суд призначив інквізитором королівського секретаря Ф.Олешка (Там же. Д. 201, л. 158об.–159об.; Д. 202, л. 64–65).

претензій вінницького старости Яна Одживольського, який звинувачував чернігівського воєводу Мартина Калиновського, а також ряд брацлавських зем'ян у відібранні ґрунтів, речей, озброєння і т.п. від вінницького замку після смерті попереднього вінницького старости Адама Калиновського, створив комісію у складі одинадцяти інквізиторів: крушівського пробоща, королівського секретаря Миколая Сулічовського, ломжинського чашника, коронного інстигатора Станіслава Лясковського, брацлавського хорунжого Яна Дзіка, велюньського стольника і королівського секретаря Ольбрихта Гижицького, новгород-сіверського стольника Миколая Мелешка, брацлавського підсудка Максиміліана Очосальського, королівського секретаря Петра Славінського, вінницького гродського судді Федора Житкевича, Станіслава з Бжезя Лянцкоронського, Семена Байбузи і писаря руських декретів Яна Бедермана. Комісія мала оповістити сторони за два тижні до початку інквізиції. Під час її проведення інквізитори мали зібрати свідчення шляхти "*під сумлінням*" та простих людей "*під тілесною присягою*", результати відіслати до асесорського суду, призначивши сторонам рок через шість тижнів від часу завершення інквізиції²⁴². Як бачимо, в цій комісії було п'ять представників центру, з них три королівські секретарі, три представники місцевої урядової ієрархії, два місцевих землевласники (М.Мелешко, С.Байбуза), один – з сусіднього Подільського воєводства – С.Лянцкоронський. Видається, що серед інквізиторів були особи, що представляли інтереси сторін: Я.Одживольського – Ф.Житкевич, М.Калиновського – ймовірно, С.Лянцкоронський.

Загалом діяльність комісій, як ревізійних, так і інквізиційних, сприяла пришвидшенню судочинства. Однак, неявка окремих членів комісій на місце проведення ревізії чи інквізиції, відкладення терміну проведення, а також традиційні засоби, до яких удавалася невдоволена сторона, зокрема апеляції, знижували ефективність їх діяльності.

Нормальним завершенням розгляду справи в асесорському суді було винесення вироку. Оскільки цей суд не був судом останньої інстанції, то сторони могли апелювати до реляційного суду. Альтернативою апеляції виступала передача справи до юрисдикції іншого суду – реміса. Апеляції до реляційного суду вносилися насамперед у процесах, в яких наявною була конкуренція королівських привілеїв²⁴³. Крім апеляцій до реляційного суду, сторони часто просили про апеляцію до трибуналу, особливо тоді, коли вважали, що справа стосується земських маєтностей²⁴⁴. Передача справи (*отосланье*) до іншого суду, яка саме з кінця XVI ст. у волинському праві отримала назву реміси, здійснювалася з ініціативи асесорського суду. Вперше широко асесорський суд застосував процедуру передачі справ у 1578 р., коли був утворений Луцький трибунал²⁴⁵. Передавалися справи також і до гродського та земського судів²⁴⁶. У разі складного характеру справи вона відсилалася на сеймовий суд²⁴⁷.

²⁴² Там же. Д. 219, л. 226об.–228об., 224–226.

²⁴³ *Woźniakowa M. Sąd asesorski koronny...* S. 180.

²⁴⁴ Див. наприклад: РГАДА, ф. 389, оп. 1, д. 198, л. 150.

²⁴⁵ Там же. Д. 195, л. 60–61, 103об.–104, 133об.–134об. та ін.

²⁴⁶ Див.: Там же. Д. 198, л. 240об.–242об.; Д. 195, л. 92–93.

²⁴⁷ Див.: Там же. Д. 202, л. 6–6об.

Іншим видом королівських судів був реляційний суд, що відрізнявся від асесорського тим, що в ньому брав особисту участь король. Реляційний суд виступав останньою інстанцією і, як уже відзначалося, розглядав справи за апеляцією (до середини XVII ст.) або справи, передані від асесорського суду. Реляційному суду підлягали також справи за апеляцією з ленних князівств Речі Посполитої – Курляндії й Пруссії. Від 1641 р. він розглядав суперечки між уніатами і православними щодо церковного майна, а з 1676 р. став апеляційною інстанцією стосовно рішень судів православних ієрархів у межах Речі Посполитої²⁴⁸. Реляційний суд, на відміну від асесорського, ніколи не визнавав власної некомпетенції і ширше використовував практику видання преюдициатів²⁴⁹. Сесії реляційного суду могли бути або окремими²⁵⁰, або вкраплювалися у сесії асесорського суду²⁵¹. Особливої серії книг декретів реляційного суду не існувало; вони вписувалися до книг асесорського суду, а щодо українських воєводств – до книг РМ. У назвах декретів розрізнення між вироками асесорського й реляційного судів не проводилися, тому встановити їх належність можна лише зі змісту декретів.

Як видно з наведеного вище аналізу, діловодство у королівських судах велося персоналом королівської канцелярії, а щодо українських воєводств – її руським відділом. Руські підписки на чолі з декретовим писарем Руської канцелярії не лише споряджали позови, вели реєстр справ, фіксували перебіг судового процесу, оформляли декрети суду, але й виступали дорадниками суддів щодо специфіки процесу для українських воєводств, постачали матеріалами, необхідними для тлумачення норм волинського права. У декретах королівських судів, вписаних до книг РМ, знайшли відображення специфічні риси процесуальної частини волинського права, які виступали одним з факторів існування у межах Київського, Волинського, Брацлавського воєводств, а пізніше – Чернігівського воєводства регіональної шляхетської спільноти, що протягом другої половини XVI – першої половини XVII ст. інтегрувалася до шляхетського стану Речі Посполитої.

---

²⁴⁸ *Woźniakowa M.* Sąd asesorski koronny... S. 25.

²⁴⁹ *Ibid.* S. 185.

²⁵⁰ Див.: РГАДА, ф. 389, оп. 1, д. 202, л. 60об.–67. Сесія відбувалася у Варшаві з 11 до 26 квітня 1600 р., по понеділках і вівторках (лише одного разу в середу); усього було шість судових днів.

²⁵¹ Див.: Там же. Д. 206, л. 17–19. Сесія асесорського суду тривала з 10 до 14 березня 1614 р.; засідання реляційного суду відбулося 14 березня.

ВИСНОВКИ

Виникнення та ведення книг руської серії в Коронній канцелярії у 1569–1673 рр. було явищем закономірним. З одного боку, воно визначалося надзвичайно широким розповсюдженням у країнах Європи на той час книжкової форми фіксування документів у монарших канцеляріях. З іншого боку, започаткування даних книг зумовлювалося неможливістю швидкої ліквідації при інкорпорації актом Люблінської унії 1569 р. Київського, Волинського і Брацлавського воєводств у склад Корони особливостей діловодства та судочинства (мова й право), притаманних для даних воєводств.

У ролі чинника, який визначав інтенсивність та особливості ведення книг РМ протягом усього періоду її функціонування (до 1673 р.), виступала українська шляхта. Форми її впливу на даний процес були як безпосередні (через своїх представників на посаді руського писаря, прямими вимогами ведення РМ), так і опосередковані (через вимоги збереження руської мови як офіційної мови діловодства та Волинського Статуту як правової основи судочинства стосовно інкорпорованих воєводств). У процесі зближення української шляхти з коронною її регіональні інтереси слабшали, що відповідно відбивалося на діяльності Руської канцелярії

Сучасний стан РМ відрізняється від початкового. Зафіксовані втрати окремих чистових книг. Чорнові зошити, що збереглися, складають невеликий відсоток від існуючих під час функціонування Руської канцелярії. Невеликі внутрішні втрати наявні й у збережених чистових книгах. Чистові книги за своїм типом є змішаними (вписово-декретовими), з невеликими вкрапленнями вписів документів (дипломатичного листування, вписів люстрацій), притаманних для інших різновидів книг Коронної канцелярії.

Процес фіксації українського документа в королівській канцелярії протягом 1569–1673 рр. мав тенденцію (чим далі, тим виразнішу) до його поступового переміщення з РМ до МК. Як наслідок, ніколи за означений період книги руської серії не містили в собі вписи всіх виданих та прийнятих королівською канцелярією документів щодо Київського, Волинського, Брацлавського й Чернігівського воєводств.

Запровадження в Коронній канцелярії окремих книг для інкорпорованих воєводств привело до появи в її складі нового структурного підрозділу – Руської канцелярії. Склад персоналу цього підрозділу майже повністю формувався на взірць Коронної канцелярії.

У своїй діяльності Руська канцелярія застосовувала ті ж методи та прийоми, що й Коронна канцелярія. Її дипломатична практика, а особливо дипломатична термінологія, починаючи з 1569 р., поступово відходила від дипломатичної традиції великокнязівської канцелярії і наближалася до дипломатичної традиції польської королівської канцелярії.

У більш ніж сторічній історії функціонування Руської канцелярії можна виділити 6 періодів:

- 1) 1569-1574 рр. – часи королювання Сигізмунда Августа та Генрика Вalezія. Створений підрозділ у королівській канцелярії охоплював ввірений йому діапазон документального матеріалу, вписуючи до книг РМ щорічно від 28 до 51 документа (*тут і далі див. Додаток № 3*). Як правило, це були підтвердження раніше виданих привілеїв, що виглядало закономірним явищем в умовах переходу українських воєводств з-під юрисдикції ВКЛ у підпорядкування Корони. Персонал Руської канцелярії цього періоду нагадував фрагмент литовської канцелярії, пересаджений у Коронну канцелярію: дипломатичні особливості документів ще не відрізняються від ознак, характерних для українських документів до 1569 р. Слабо була задіяна Руська канцелярія в процес королівського судочинства, що пояснюється, зокрема, недостатнім знанням коронними урядовцями литовсько-руського права та кризою центрального судочинства;
- 2) 1576–1586 рр. – період найбільш інтенсивної діяльності Руської канцелярії, коли до її книг уписувалося від 45 до 189 документів і листів щорічно. Канцелярія ще зберігає притаманні для литовської канцелярії риси документа, але поступово починають запозичуватися юридичні терміни, способи оформлення вписів і документів, характерні для Коронної канцелярії. Протягом цього періоду в канцелярії працювало одночасно не менше трьох писарів. Саме тоді була зроблена спроба ведення окремих декретових і вписових книг РМ, яка з причини неможливості збільшення персоналу канцелярії не реалізувалася. Зважаючи на те, що в цей період асесорський суд виконував роль апеляційного суду королівської і земської юрисдикції для українських воєводств, Руська канцелярія відігравала надзвичайно важливу роль у судочинстві;
- 3) 1587–1607 рр. – період першої половини правління Сигізмунда III, протягом якого Руська канцелярія вписувала до РМ у середньому трохи більше 40 документів щорічно. Число руських писарів не зменшилося і не збільшилося, вони все частіше починають залучатися до виконання інших королівських доручень. Встановлення протягом 1589–1590 рр. юрисдикції коронного трибуналу щодо земських справ українських воєводств поступово практично зупинило процес фіксації таких справ у книгах РМ. Відчутнішим став вплив коронного права і дипломатичної традиції на український документ; розпочалася полонізація діловодства у канцелярії;
- 4) 1608–1632 рр. – період, коли після шляхетського рокошу та інтервенції на територію Московської держави проявилася тенденція зближення корінних інтересів української шляхти зі шляхтою коронних воєводств. Це призвело до початку перерозподілу документального матеріалу між Руською та Коронною канцеляріями. Збільшувалась кількість виданих королівською

канцелярією українських документів, проте на інтенсивності їх вписування до РМ це, порівняно з попереднім періодом, практично не відбилося (бл. 35 вписів щорічно), причому чимало вписів привілеїв та консенсів потрапило до МК. Руські писарі починають більшою мірою залежати безпосередньо від короля, що приносить їм певні дивіденди;

- 5) 1633–1656 рр. – період, протягом якого відбулися найбільш значні зміни у діяльності Руської канцелярії. Вона фактично перетворюється в інституцію, що обслуговує сеймовий суд. Документи вписового характеру майже без винятку фіксувалися у книгах МК. Відбулося скорочення кількості руських писарів до одного. Виразна перевага серед кандидатів на цю посаду тепер надавалася вихідцям з міщан. З одного боку, ці зміни відображали реальні зміни у середовищі української шляхти, що все зближувалась з коронною, втрачаючи поступово регіональну своєрідність. З іншого боку, вони стали наслідком королівської політики, яка проводилась з метою досягти більшого ступеню централізації державного управління;
- 6) 1658–1673 рр. – час найменш інтенсивного функціонування канцелярії, коли щорічно вписувалося до книг РМ у середньому 8–9 документів. Таке зменшення є адекватним відображенням скорочення числа клієнтів, яких обслуговувала Руська канцелярія. Лише зусилля козацької старшини та сподівання уряду Речі Посполитої на досягнення компромісу з новою українською елітою підтримували діяльність канцелярії. Документи, що вписувалися до РМ, як правило, дублювалися у МК, а руський писар і метрикант одночасно був і коронним.

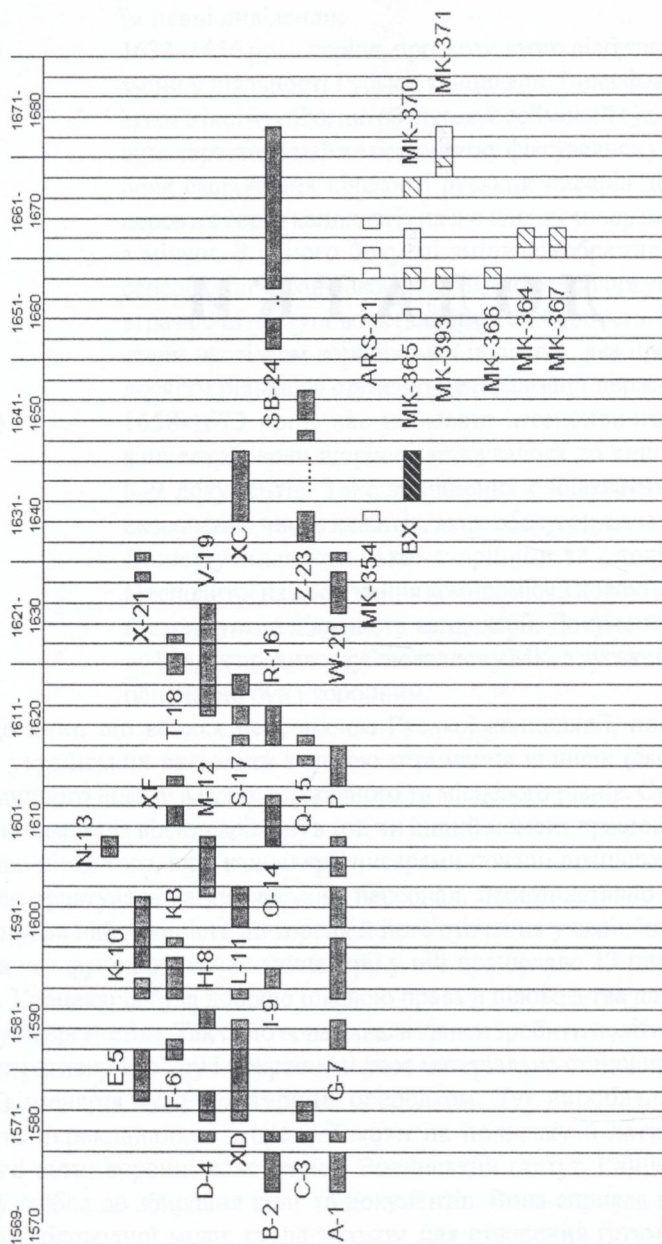
До книг, що велися персоналом Руської канцелярії, постійно зверталися мешканці українських воєводств з метою отримання вписів (екстрактів), які мали силу юридичного доказу в судах державного та місцевого рівнів. Суспільна думка про канцелярію залежала від писарів, які в той чи інший момент працювали в ній. В цілому ж, особливо після того, як у канцелярії писарями почали працювати міщани, шляхта зневажливо трактувала канцелярський персонал, небезпідставно вважаючи, що він використовував наближеність до короля й його оточення у своїх інтересах.

За час функціонування канцелярії у ній працювало 13 писарів, не менше 30 підписків. Канцелярія була доброю школою права й діловодства для них, для багатьох – єдиним університетом. Так само вона давала шанси зробити політичну, дипломатичну чи адміністративну кар'єру і покращити своє матеріальне становище.

Канцелярія була культурним осередком. Тут вироблялися нові формули документа, перекладалися з руської мови на польську й латинську та навпаки законодавчі акти: коронні конституції, Волинський статут. Канцелярія розвивала у персоналу любов до збирання книг та документів. Вона сприяла виробленню староукраїнської діловодної мови, стала зразком для створення гетьманської канцелярії Війська Запорозького.

ДОДАТКИ

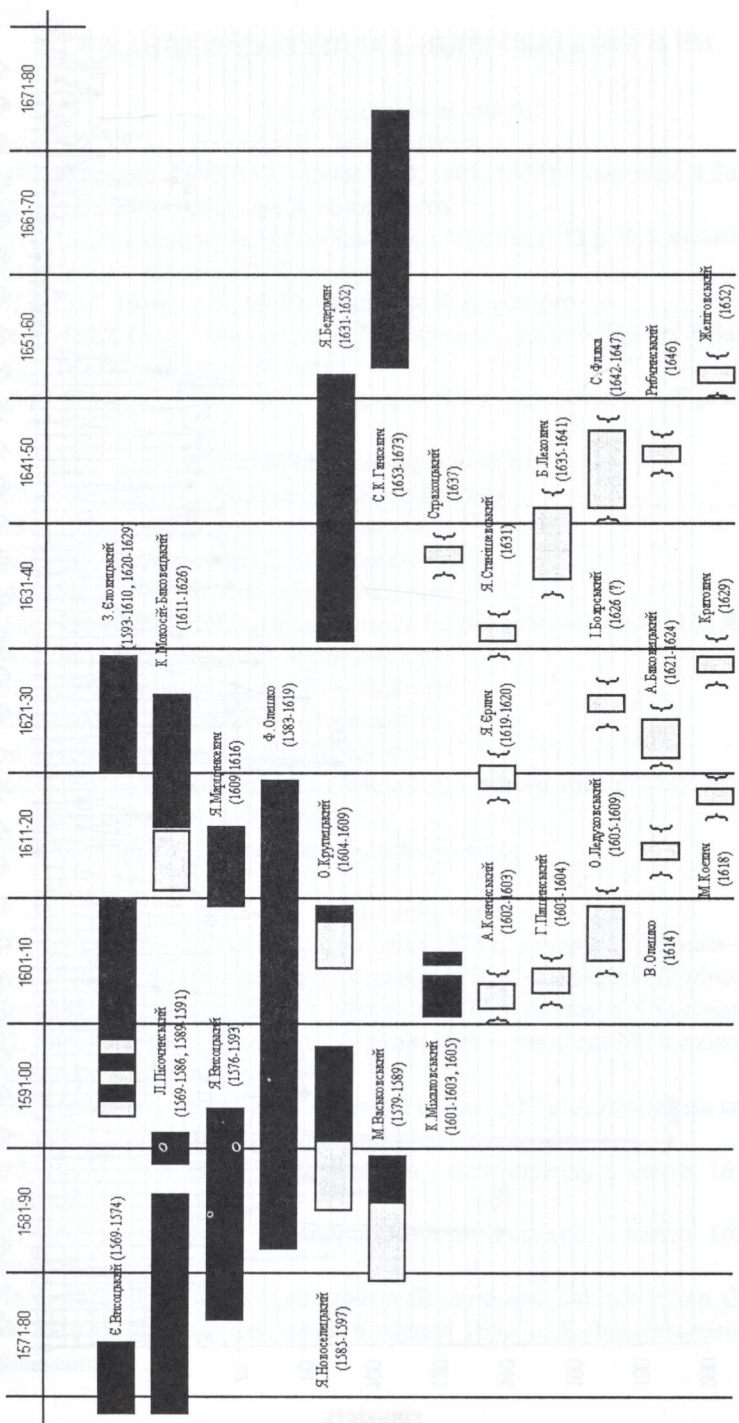
ДІАГРАМА ХРОНОЛОГІЇ КНИГ РУСЬКОЇ (ВОЛНІСЬКОЇ) МЕТРИКІ

Умовні позначення:

- Роки ведення чистових книг РМ
- ▨ Роки ведення протоколів РМ (ВХ)
- Роки ведення протоколів МК
- Роки ведення чорнових декретових книг РМ (АРС-21)
- ▤ Роки ведення протоколів МК, які містять протоколи РМ

ПИСАРІ ТА ПІДПИСКИ РУСЬСЬКОЇ КАНЦЕЛЯРІЇ

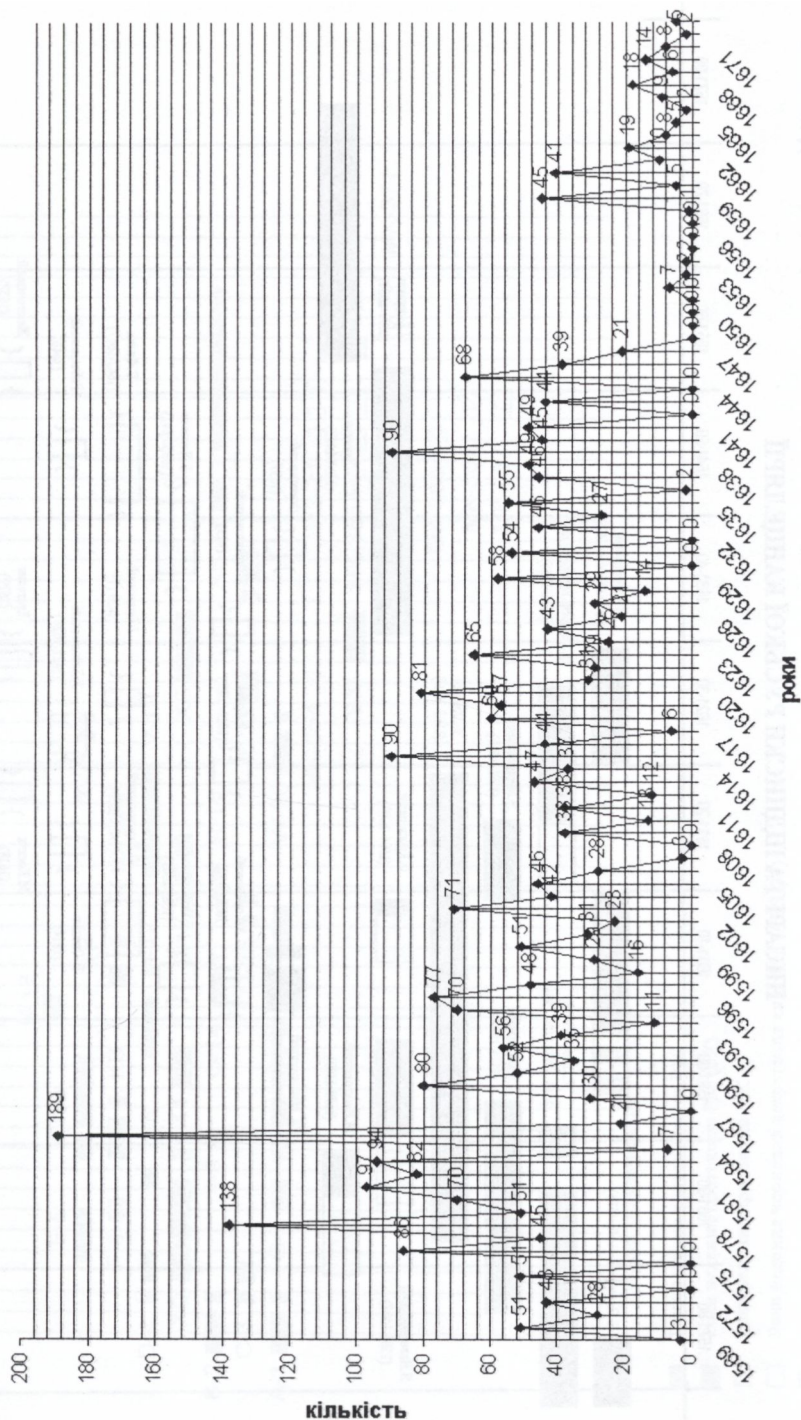

Умовні позначення

- роки писарства
- роки підписарства
- ймовірність збільшення строку підписарства

Додаток №3

Графік інтенсивності вписування документів в книги РМ

КАНЦЛЕРСЬКІ І ПІДКАНЦЛЕРСЬКІ КНИГИ РМ

А) канцлерські книги:

- B-2** (1569–1572, 1574) – канцлера В. Дембінського
G-7 (1583–1585, 1588–1593, 1595–1598, 1600, 1601, 1603) – канцлера Я.Замойського
KB (1588–1591, 1593) – канцлера Я.Замойського
Q-15 (1611, 1613) – канцлерів: В.Гембіцького, з березня 1613 р. Ф.Криського
R-16 (1613–1616) – канцлера Ф.Криського
S-17 (1613, 1615, 1616, 1618, 1619) – канцлера Ф.Криського
W-20 (1626–1629, 1631) – канцлерів: В.Лещинського, з липня 1628 р. Я.Задзіка
X-21 (1629, 1631) – канцлера Я.Задзіка
Z-23 (1633–1635, 1643, 1645–1647) – канцлерів: Я.Задзіка, з лютого 1643 р. Є.Оссолінського;

Б) підканцлерські книги:

- A-1** (1569–1572, 1574) – підканцлера Ф.Красінського
E-5 (1578–1582) – підканцлера Я.Боруковського
P-6 (1582–1583) – підканцлера Я.Боруковського
H-8 (1585–1586) – підканцлера В.Барановського
K-10 (1588, 1589, 1591–1597) – підканцлерів: В.Барановського, з 1591 р. Я.Тарновського
I-9 (1589–1590) – підканцлера В.Барановського
L-11 (1595–1598) – підканцлера Я.Тарновського
M-12 (1598–1603) – підканцлера П.Тиліцького
N-13 (1602–1603) – підканцлера П.Тиліцького
O-14 (1603–1607) – підканцлерів: П.Тиліцького, з лютого 1605 р. М.Пстроконського
P (1609–1612) – підканцлера Ф.Криського
T-18 (1620, 1621, 1623) – підканцлера В.Лещинського;

В) мішані книги:

- C-3** (1574, 1576, 1577) – підканцлера, з травня 1576 р. канцлера П.Дуніна–Вольського
D-4 (1574, 1576–1578) – підканцлера, з травня 1576 р. канцлера П.Дуніна–Вольського
XD (1576–1585, 1588) – підканцлера, з березня 1578 р. канцлера Я.Замойського
XF (1605, 1606, 1609) – підканцлера, з березня 1606 р. канцлера М.Пстроконського, з січня 1609 р. канцлера В.Гембіцького
V-19 (1616–1626) – підканцлерів: Г.Фірлея, з квітня 1618 р. А.Ліпського; канцлерів: з 1620 р. А.Ліпського, з лютого 1625 р. В.Лещинського
XS (1635–1641) – канцлера Т.Замойського і підканцлера, з квітня 1638 р. канцлера П.Гембіцького
VX (1637–1641) – канцлера Т.Замойського і підканцлера, з квітня 1638 р. канцлера П.Гембіцького
SB-24 (1652–1654, 1658–1673) – канцлерів: А.Лещинського, з квітня 1653 р. С.Корицінського, з серпня 1658 р. М.Пражмовського, з грудня 1666 р. Я.Лещинського і підканцлера А.Ольшовського.

**КІЛЬКІСНИЙ ВМІСТ ДЕКРЕТОВИХ І ЗАПИСОВИХ
ДОКУМЕНТІВ УРМ**

Книга (нумерація СК Ганкевича)	Загальна кількість документів	Вписові документи	Декретові документи
A-1	58	58	—
B-2	93	84	9
C-3	45	45	—
D-4	52	32	20
XD	252	222	30
E-5	227	130	97
F-6	150	83	67
G-7	105	91	14
H-8	183	57	126
K-10	191	127	64
KB	12	11	1
I-9	98	56	42
L-11	118	51	67
M-12	160	112	48
N-13	20	10	10
O-14	112	62	50
XF	43	15	28
P	53	50	3
Q-15	55	30	25
R-16	138	88	50
S-17	111	63	48
V-19	321	180	141
T-18	26	19	7
W-20	86	33	53
X-21	77	30	47
Z-23	296	126	170
XC	182	33	149
BX	103	13	90
SB-24	209	182	27
Разом	3576	2204	1372

Додаток № 6

ПРЕДСТАВНИЦТВО "ГАДЯЦЬКІН" ДОКУМЕНТІВ В РМІ МК

Різновиди актів	Орієнтовна загальна кількість документів	З них уписано		Відсотки документів, вписаних	
		до РМ	до МК	до РМ	до МК
1. Нобілтаці — привілеї на шпяхетство	28	4	—	14, 28	—
2. Данніні — привілеї на мєстност	28	13	5	46, 43	14, 57
Разом	56	17	5	30, 36	39, 28

**ВОЗНІ ДЕКРЕТОВОЇ КАНЦЕЛЯРІЇ
АСЕСОРСЬКОГО, РЕЛЯЦІЙНОГО ТА СЕЙМОВОГО СУДІВ
(з зазначенням часу згадок про них у книгах РМ)**

1. Андріян Ванковський, возний генерал Підляської землі
30.X.1576 (РМ – 194, арк. 99зв.)
30.XI.1576 (Там само. Арк. 107)
2. Шимон Янковський, возний генерал Ленчицького воєводства
22.XI.1576 (РМ – 194, арк. 103)
17.XII.1576 (Там само. Арк. 130зв.)
3. Станіслав Скочек, возний генерал двору ЙКМ
11-14.XII.1577 (РМ – 194, арк. 211)
4. Станіслав Хабовський, генерал і возний двору ЙКМ, *шляхтич*
27.VI.1578 (РМ – 195, арк. 25)
26.I.1580 (РМ – 195, арк. 306зв.)
5. Ян Гурський, возний генерал всіх панств коронних, возний генерал земський і двору ЙКМ, *шляхтич*
13.II.1578 (РМ – 194, арк. 223)
11.II.1592 (РМ – 200, арк. 70)
6. Криштоф Домбровський, возний генерал коронний і двору ЙКМ, *шляхтич*
28.III.1582 (РМ – 196, арк. 1зв.)
7. Лаврин Сковронка, возний генерал коронний і двору ЙКМ, *шляхтич*
19.VII.1585 (РМ – 198, арк. 32)
13.IX.1585 (Там само. Арк. 46зв.)
8. Войтех Кобиленський, возний земський Кременецького повіту, *шляхтич*
19.XI.1585 (РМ – 198, арк. 55зв.)
17.XII.1585 (РМ – 198, арк. 243зв.)
9. Станіслав Дложецький, возний генерал коронний і двору ЙКМ, *шляхтич*
5.VII.1586 (РМ – 198, арк. 293зв.)
2.VIII.1586 (Там само. Арк. 298)
10. Томаш Бродлович, возний генерал двору ЙКМ, возний генерал земський, *плебей (опатрний)*
16.IX.1586 (РМ – 200, арк. 8-8зв., 10)
28.IV.1589 (РМ – 199, арк. 43).
11. Криштоф Чижевський, возний генерал двору ЙКМ, *шляхтич*
30.III.1595 (РМ – 200, арк. 139)
20.IX.1615 (РМ – 206, арк. 123)
12. Шимон Литвиновський, возний двору ЙКМ, *плебей (учтивий)*
19.VI.1597 (РМ – 201, арк. 143)
27.VIII.1599 (РМ – 202, арк. 14)

13. Вавринець Баля, возний, *плебей (опатрний)*
15.IX.1599 (PM – 202, арк. 25зв.)
14. Віт Пожарковський, возний, *шляхтич*
2.V.1606 (PM – 204, арк. 161зв.)
15. Войтех Ярошевський, возний генерал двору ЙКМ
4.V.1616 (PM – 207, арк. 39)
3.III.1625 (PM – 209, арк. 432зв.)
16. Амброжій Стоярт, возний генерал земський
30.I.1625 (PM – 209, арк. 389зв.)
20.II.1629 (PM – 210, арк. 81зв.)
17. Петро Брех, возний земський і двору ЙКМ
5.XI.1627 (PM – 210, арк. 30, 32)
4.III.1643 (PM – 214, арк. 145)
18. Станіслав Сошинський, возний генерал земський і двору ЙКМ, *шляхтич*, інколи *учтивий* (PM – 219, арк. 120зв.)
16.IV.1638 (PM – 215, арк. 20)
5.XII.1646 (PM – 214, арк. 402)
19. Марцін Рительський (Ритль), возний генерал земський і двору ЙКМ, *шляхтич*
17.X.1639 (PM – 219, арк. 94; PM – 215, арк. 48)
25.V.1647 (PM – 214, арк. 439)
20. Каспер Голковський, возний земський і двору ЙКМ, *шляхтич*
10.V.1647 (PM – 214, арк. 441зв.)
23.V.1647 (Там само. Арк. 435)
21. Марцін Єжевич, возний генерал земський і двору ЙКМ, генерал ЙКМ судів задвірних, *шляхтич*, інколи *учтивий* (PM – 220, арк. 199зв.)
7.III.1652 (PM – 220, арк. 1)
31.XII.1664 (Там само. Арк. 199зв.)
22. Лаврентій Рокосик, возний коронний генерал, *плебей (опатрний)*
5.V.1661 (PM – 220, арк. 113)

МАТЕРІАЛИ ДО БІОГРАФІЙ УЧАСНИКІВ КОМІСІЙ З КОРЕКТУРИ ПРАВА

8.1. Іван Чаплич–Шпановський

Син судді Луцького повіту 1555 р. Петра Івановича Чаплича¹. Напевно, біля батька в канцелярії пройшов добру школу судочинства та застосування права. 4 квітня 1566 р. іменований луцьким війським². На цій посаді перебував до лютого 1585 р., коли Стефан Баторій увів його до сенату, надавши київську каштелянію по померлому князі Михайлові Вишневецькому³. Каштеляном залишався до смерті у 1607 р. До отримання сенаторського крісла неодноразово обирався шляхтою послом на сейм. Відомі джерельні дані дозволяють припустити з великою долею ймовірності, що він був послом на сейм 1572 р., де виклопотав у короля привілей на надання своїй маєтності Шпанів магдебургії та права проведення ярмарків і торгів⁴. Напевно, обирався послом на коронаційний сейм 1576 р., оскільки за рішенням цього сейму увійшов до складу комісії, що мала розмежувати Волинське, Белзьке, Руське й Подільське воєводства⁵. Володів такими селами: Шпанів, Тайкури, Миловчин⁶, Гнідава, Підгайці⁷ – в Луцькому, Почапки – в Кременецькому повіті⁸. Поборовий реєстр 1583 р. зафіксував, що йому належало у Луцькому повіті 142 дими і 159 огорожників⁹. І. Чаплич–Шпановський охоче сприймав нові прогресивні методи господарювання, засновував у своїх маєтностях фільварки, провадив активну торгівлю збіжжям і попелом з Гданськом через Берестейську митницю¹⁰. Це дозволяло йому виступати навіть щодо князів позикодавцем. Так, у 1569 р. він позичив князеві Льву Сангушку 3 тис. 400 кіп литовських грошів. За це отримав від того у заставу на два роки село Конюхи¹¹. Брав у борг і сам. Зокрема, 1589 р., позичивши у Остафія Єло–Малинського 1 тис. кіп литовських грошів, заставив йому село Миловчин¹². У кінці XVI ст. перейшов з православ'я на аріанство¹³. Користувався серед шляхти авторитетом знавця права. Саме тому обирався

¹ Яковенко Н. Українська шляхта... С. 134.

² Крикун М. Земські уряди на українських землях... С. 103.

³ РГАДА, ф. 389, оп. 1, д. 216, л. 338об.–339об.

⁴ Там же. Д. 191, л. 233об.–235об.

⁵ Крикун Н. Адміністративно–територіальне устроєство... С. 45.

⁶ Торгівля на Україні, XIV – середина XVII століття. С. 197. 10 червня 1578 р. у Луцьку І. Чаплич уклав з луцьким владикою Іоною Борзобогатим–Красенським договір міні своєї маєтності Миловчин на села владки Боголюбів і Ліпляни (РГАДА, ф. 389, оп. 1, д. 216, л. 166). Договір, ймовірно, не був реалізований, оскільки луцький війський володів Миловчином і далі.

⁷ Селянський рух на Україні 1569–1647 рр. Збірник документів і матеріалів / Відпов. ред. М. Крикун. Київ, 1993. С. 47, 60.

⁸ Торгівля на Україні... С. 197.

⁹ Źródła dziejowe. T. XIX. S. 92–93, 95.

¹⁰ Торгівля на Україні... С. 197.

¹¹ Волинські грамоти XVI ст. С. 53–57.

¹² РГАДА, ф. 389, оп. 1, д. 199, л. 30.

¹³ Litwin H. Napływ szlachty... S. 204.

депутатом до Луцького трибуналу. Приватні акти (позики, застави, даровизни, продажі), де І. Чаплич виступав однією зі сторін, відзначаються високою юридичною грамотністю¹⁴. Войцех Соколовський вважає його прихильником київського воєводи князя К.–В. Острозького¹⁵. Видається, що І. Чаплич дійсно отримав київську каштелянію не без допомоги цього князя: на сеймі 1585 р. К.–В. Острозький підтримав Стефана Баторія й канцлера Яна Замоїського у їх протистоянні зі Зборовськими, у зв'язку з чим Стефан Баторій охоче задовольняв усі прохання князя, зокрема, іменував його сина Януша волинським воєводою¹⁶. У червні цього ж року київський каштелян виступає як свідок при продажі О. Короваєм–Селіцьким своїх брацлавських маєтностей Дашів і Данилівці брацлавському воєводі Янушові Збаразькому¹⁷. Серед депутатів, обраних у 1589 р. для корегування Статуту 1566 р., І. Чаплич, напевно, представляв інтереси князя К.–В. Острозького.

8.2. Ян Харлінський

Ян Харлінський походив із польської родини, що ще перед Люблінською унією переселилася з Люблінського воєводства на Волинь¹⁸. У молодості подорожував по Європі, служив на дворі німецького імператора, оволодів латиною, італійською й іспанською мовами¹⁹. Фундамент політичної кар'єри Я. Харлінського у рідній країні був закладений під час перебування на королівському дворі. У травні 1581 р. згадується як королівський коморник²⁰. За даними Е. Рulikowskiego, незабаром Ян став луцьким ключником²¹. У 1583 р. джерела називають його луцьким підкоморієм²². Виконання посадових обов'язків підкоморія вимагало неабияких знань права, при чому як писаного, так і звичаєвого. Пробувши підкоморієм понад 35 років, Я. Харлінський отримав аванс на сенаторське крісло – брацлавську каштелянію²³. Як підкоморій неодноразово входив до комісії для полагодження різних суперечок між шляхтою та королівською адміністрацією й шляхтою чи міщанами²⁴. На сеймі 1620 р. Ян був визначений одним із люстраторів королівщин Київського воєводства, а на сеймі 1623 р. – одним із комісарів для упорядкування Запорозького козацтва²⁵. Призначався для виконання різних скарбових функцій. Зокрема, у 1592 р. згадується як державця волинських мит²⁶. Належав до підприємливої шляхти: експортував зі своїх волинських маєтностей збіжжя до Гданська, надавав кредити, позичав гроші для проведення різних

---

¹⁴ Попов Г.Л. Луцький трибунал 1578 р. С. 36.

¹⁵ Sokolowski W. Politycy schyłku złotego wieku. S. 28.

¹⁶ Kempa T. Konstanty Wasyl Ostrogski... S. 83.

¹⁷ РГАДА, ф. 389, оп. 1, д. 198, л. 80–81об.

¹⁸ Dembińska A. Wpływy kultury polskiej... S. 63, 66.

¹⁹ Rulikowski E. Opis powiatu Kijowskiego. Kijów; Warszawa, 1913. S. 161–162.

²⁰ РГАДА, ф. 389, оп. 1, д. 195, л. 440об.

²¹ Rulikowski E. Opis powiatu Kijowskiego. S. 162.

²² Торівля на Україні... С. 196.

²³ Яковенко Н. Українська шляхта... С. 109; Litwin H. Napływ szlachty... S. 204.

²⁴ РГАДА, ф. 389, оп. 1, д. 201, л. 60–60об., 152–158; д. 204, л. 20об.

²⁵ Rulikowski E. Opis powiatu Kijowskiego. S. 162.

²⁶ Торівля на Україні... С. 226.

майнових операцій²⁷. Ян успадкував по батькові Михайлові невеликий маєток у Луцькому повіті з центром у Скорчеві, який на 1577 р. мав 40 димів і 16 огорожників²⁸, а також село Любче²⁹. Протягом усього життя Я.Харлінський громадив маєтності і після смерті у 1625 р. залишив сину Єронімові 19 населених пунктів в Луцькому повіті, що складало 1629 р. 788 димів³⁰. На час входження до комісії з поправки Статуту 1566 р. луцький підкоморій лише розпочинав свою блискучу кар'єру парламентаря. Обирався послом на сейми 1587, 1593, 1595, 1597, 1601³¹, 1607 рр.³² За віровизнанням був католиком. В.Соколовський подає суперечливу інформацію щодо політичної орієнтації Я.Харлінського. Спочатку він зараховує його до факції (політичного угруповання) Яна Замойського³³, згодом називає його серед діячів партії Острозьких³⁴. Ряд фактів указує на більшу ймовірність першого: кар'єра Я.Харлінського розпочалася на королівському дворі, а це не могло відбутися без підтримки всемогутнього канцлера. Другою дружиною луцького підкоморія була Єва, донька брацлавського каштеляна Олександра Семашка³⁵, який належав до союзників Я.Замойського. Крім того, Я.Харлінський захищав щодо державного устрою Речі Посполитої інтереси та реформаторські ідеї середньої шляхти, що брала участь в екекуційному русі й лідером якої був Я.Замойський³⁶. Під час розколу волинського сеймику і подвійного обрання послів на сейм 1597 р. з приводу розходження позицій стосовно укладення Берестейської унії він знаходився серед шляхти, опозиційно налаштованої стосовно К.–В.Острозького³⁷.

8.3. Ждан Боровицький

Ждан Боровицький представляв родину спадкових васалів князів Острозьких. Боровицькі “з ласки” князів Острозьких безперервно протягом XVI – початку XVII ст. володіли селами Велика і Мала Боровиця Острозької волості³⁸. Ждан володів також частиною села Садки у Кременецькому повіті, яка мала у 1583 р. 7 димів і 6 огорожників³⁹. Садки разом з іншим населеним пунктом, Лісками, були куплені Боровицьким

²⁷ Там само. С. 196. 15 квітня 1589 р. у Варшаві Я.Харлінський позичив у люблінського каштеляна Пйотра Черни 1 тис. кіп литовських грошів, зобов'язавшись повернути їх у наступному році (РГАДА, ф. 389, оп. 1, д. 199, л. 32–33).

²⁸ Źródła dziejowe. Т. XIX. S. 51.

²⁹ Торгівля на Україні... С. 196.

³⁰ Баранович О. Залоднення... С. 56. Зокрема, 15 квітня 1589 р. у Варшаві Ян Гнівош уступив Я.Харлінському маєтності у Луцькому повіті, які до цього тримав його покійний брат королівський секретар Балтазар Гнівош – двір Собещиці, села Сопачів, Мошиці, Вараш, Колодек, Бабка, дворище Мордвинів. На час уступки ці маєтності перебували у заставі князя Михайла Чорторийського (РГАДА, ф. 389, оп. 1, д. 199, л. 33–34об.).

³¹ Sokolowski W. Politycy schyłku złotego wieku. S. 176.

³² Архив ЮЗР. Ч. II. Т. I. С. 82.

³³ Sokolowski W. Politycy schyłku złotego wieku. S. 25.

³⁴ Ibid. S. 28.

³⁵ Kamiński A. Kariera rodu Siemaszków. S. 197. Перша дружина Я.Харлінського – Анна Кобельська (РГАДА, ф. 389, оп. 1, д. 198, л. 101).

³⁶ Dembińska A. Wpływy kultury polskiej... S. 61.

³⁷ Dyaryusze sejmowe r. 1597. S. 400.

³⁸ Яковенко Н. Українська шляхта... С. 252, 264; Кременецький земський суд. Вип. III. С. 14.

³⁹ Źródła dziejowe. Т. XIX. S. 143.

1579 р. у Козирацьких⁴⁰. Роком раніше купив Ждан у Сахна Волковинсь-кого маєток Вовківці у Кременецькому повіті⁴¹. До серпня 1579 р. у цьому повіті йому також належав маєток Андруга, який продав Лещинським⁴². Був луцьким війським (найпізніше, від 1590 р.) і як такий мав право стягати від кожної ком'яги, що приходила й відходила з Луцька по річках Горинь і Стир, 12 грошей на відстані однієї милі від міста⁴³. У 1591 р. Ж.Боровицький здав в оренду це право іншому депутатові комісії 1589 р. з коректури права – київському каштелянові І.Чапличу⁴⁴. Неодноразово виступав як представник К.–В.Острозького у різних судових процесах⁴⁵. У липні 1586 р. позивався кременецьким старостою Янушем Збаразьким до асесорського суду за небажання ставати на посполите рушення шляхти повіту. Обвинувачення виявилися безпідставними⁴⁶. У 1590–х рр. неодноразово згадується як острозький староста⁴⁷. Як такий у 1599 р. керував пере-будовою дзвіниці Дерманського монастиря⁴⁸. Ж.Боровицький обирався послом на сейм 1598 р.⁴⁹ Користувався великою довірою київського воеводи. За дорученням останнього їздив до його зятя Криштофа Радзивілла для укладення угоди⁵⁰. Помер на початку жовтня 1603 р.⁵¹

8.4. Василь Гулевич

Василь Гулевич належав до боярського роду, який, ймовірно, переселився на Волинь з Галичини під час Свидригайлових війн⁵². Гілка Гулевичів, до якої належав Василь Федорович, йменувалася від родинної маєтності Затурці у Володимирському повіті Затурецькою⁵³. Політична кар'єра В.Гулевича розпочалася з уряду володимирського підстарости (згадки 1567–1569 рр.)⁵⁴. На початку 1569 р. він уперше згадується як володимирський війський⁵⁵. На цьому уряді перебував до самої смерті (початок серпня 1601 р.)⁵⁶. Крім родинного села Затурці та навколишніх сіл, на 1570 р. орендував у Івана Ошовського села Цевів і Серхів Луцького повіту, які мали 107 димів і 80 огородників⁵⁷. На початку 1570–х рр. перша дружина війського Васи́лиса

⁴⁰ Кременецький земський суд. Вип. I. С. 66, 67.

⁴¹ Там само. С. 52.

⁴² Там само. С. 67.

⁴³ РГАДА, ф. 389, оп. 1, д. 200, л. 34об.

⁴⁴ Там же.

⁴⁵ Там же. Д. 198, л. 103; *Mazur K.* Opozycja szlachecka przeciwko unii brzeskiej na Rusi koronnej w latach 1596–1620 (studium prozopograficzne). Praca magisterska. Warszawa, 1998. S. 143.

⁴⁶ РГАДА, ф. 389, оп. 1, д. 198, л. 293–293об.

⁴⁷ *Mazur K.* Opozycja szlachecka...; *Жукович П.* Сеймова боротьба... Вып. 4. Приложение. С. 8.

⁴⁸ Автор передмови до Пом'яника Дерманського монастиря пише, що Ж.Боровицький робив це за дорученням К.–В.Острозького (Острозький історико–культурний заповідник, КН 961/VI P–565, арк. 10).

⁴⁹ *Sokolowski W.* Politycy schyłku złotego wieku. S. 176.

⁵⁰ *Mazur K.* Opozycja szlachecka... S. 144.

⁵¹ Кременецький земський суд. Вип. II. С. 100.

⁵² *Яковенко Н.* Українська шляхта... С. 138.

⁵³ *Źródła dziejowe.* Т. XIX. S. 33.

⁵⁴ Волинські грамоти. С. 31–33, 37.

⁵⁵ Там само. С. 37.

⁵⁶ РГАДА, ф. 389, оп. 1, д. 202, л. 105–105об.

⁵⁷ *Źródła dziejowe.* Т. XIX. S. 33.

Михайлівна Затурецька записала йому село Твердин у Володимирському повіті. Згодом цей запис підтвердила їх донька Марія, дружина Яна Бокія⁵⁸. У серпні 1581 р. Василь купив за 150 кіп литовських грошів у своїх родичів Федора, Андрія, Левка й Василя Олехновичів Олізаровських декілька частин села Любитів та присілок Колодниця⁵⁹. Здійснював спроби проводити колонізаційні заходи у своїх маєтностях. У 1576 р. виклопотав у короля привілей на локацію і магдебурзьке право для трьох своїх маєтностей: Мощанова і Качина у Володимирському повіті та Сутеська у Брацлавському воєводстві⁶⁰. Судячи з того, що фактичний статус міста цими населеними пунктами так і не був набутий⁶¹, матеріальних засобів на реалізацію колонізаційних заходів йому не вистачало. Користувався авторитетом у шляхти: був каптуровим суддею в 1573–1574 рр.⁶², неодноразово обирався послом на сейми (1572 (ймовірно)⁶³, 1576, 1578, 1582, 1585), а також депутатом на коронний трибунал (1580, 1601)⁶⁴. На багатьох сеймах В.Гулевич перебував як обсерватор, а на сеймі 1597 р. виголосив промову на захист православ'я⁶⁵. Вирізнявся рішучістю, схильністю до конфліктів зі своїми сусідами⁶⁶.

⁵⁸ РГАДА, ф. 389, оп. 1, д. 196, л. 1–10.

⁵⁹ Там же. Д. 216, л. 267об.–270.

⁶⁰ Там же. Д. 196, л. 149об.–151об. У Сутесьці володимирський війський був рідко. Дійшло навіть до того, що його служебник Іван Путошинський, користуючись перебуванням В.Гулевича на королівському дворі, підробив собі призначення урядником у цій маєтності. В.Гулевич, довідавшись про це, домігся видання в асесорському суді 14 червня 1583 р. декрету, який передчував скарати підроблювача «на горло» (Там же. Л. 149об.–151об.).

⁶¹ Торгівля на Україні... С. 170; *Баранович О.* Залюднення... С. 123, 129.

⁶² Архив ЮЗР. Ч. II. Т. 1. С. 29. Пізніше, у 1576 р. на сеймовому суді княгиня Ганна Деспотівна, дружина покійного Миколая Збарзького, скаржилася на В.Гулевича щодо винесення в 1573 р. на каптуровому суді несправедливого рішення в справі між дітьми князя Романа Сангушка та її чоловіком. Крім того, вона заявила, що рішення каптурового суду не може бути визнано чинним, оскільки вона, як і багато волинських обивателів, не давали дозволу на функціонування таких судів у воєводстві, про що йшлося в заяві волинського каштеляна Михайла Мишки–Варковського та її сина, кременецького старости Януша Збарзького перед королем Генриком в 1574 р. Незважаючи на аргументи Г.Деспотівни, сеймовий суд визнав рішення каптурового суду законним (РГАДА, ф. 389, оп. 1, д. 216, л. 56–58).

⁶³ РГАДА, ф. 389, оп. 1, д. 191, л. 232.

⁶⁴ *Sokolowski W.* Politycy schyłku złotego wieku. S. 178.

⁶⁵ *Dyaryusz sejmowe r. 1597.* S. 101; *Лен'яво С.* Козацькі війни кінця XVI ст. в Україні. Чернівці, 1996. С. 227.

⁶⁶ *Понов Г.Л.* Луцький трибунал 1578 р. С. 37. Довголітні суперечки В.Гулевич мав з М. Мишкою–Варковським. Ще Сигізмунд Август виніс рішення про сплату М.Мишкою В.Гулевичу 4255 кіп литовських грошів як матеріальне відшкодування. Сума мала бути сплачена з маєтності Цевів, яку М.Мишка орендував протягом шести років в Івана Ошовського. Однак, за спільною домовленістю, досягнутою у 1578 р., М.Мишка–Варковський зобов'язався 1 тис. кіп литовських грошів віддати готівкою, в іншій сумі ув'язати володимирського войського у свою маєтність Варковичі та навколишні присілки (РГАДА, ф. 389, оп. 1, д. 216, л. 172об.–174об.) Приблизно тоді ж, близько 1568 р., між ними виник ще один конфлікт, що стосувався спадку по померлому браті В.Гулевича – Михайлі, та його дружині Настасії Мишанці, яка потрапила до московського полону в Полоцьку. Від шлюбу Михайла й Настасії залишилися доньки Марія й Ганна. Їм як спадок належала маєтність Серники в Луцькому повіті. Оскільки сестрам були призначені різні опікуни: Марії – М.Мишка–Варковський, брат матері, Ганні – В.Гулевич, – то Серники мали бути поділені на дві частини й до досягнення сестрами повноліття передані в завідування опікунам. Таку логіку визнав чинною луцький земський суд, який у 1568 р. виніс рішення про передачу двох частин Серників в опіку В.Гулевичу. М.Мишка це рішення не виконав, апелюючи до суду вищої інстанції. Коли, зрештою, асесорський суд

Дійшло до того, що в травні 1593 р. племінник Василя Михайло Гулевич випросив у Криштофа Косинського сотню для розправи з дядьком⁶⁷. Бунтівний характер батька передався і синові, який у 12-річному віці втік зі школи до загонів Северина Наливайка⁶⁸. Наявність у В.Гулевича маєтностей у Брацлавському воєводстві дозволяла йому виступати представником брацлавської шляхти в інституціях волинської шляхти. У 1578 р. його обрали єдиним депутатом на Луцький трибунал від Брацлавського воєводства⁶⁹. У 1594 р. як повірений брацлавської шляхти подав до луцького гродського уряду скаргу про недопущення С.Наливайком роботи брацлавських земських і гродських судових сесій⁷⁰. Уся кар'єра володимирського войського була тісно зв'язана з діяльністю К.–В.Острозького. Саме в роки старостування князя у Володимирі (1550–1603) В.Гулевич виконував обов'язки підстарости. Є дані, що він у 1560–х рр. займав посаду володимирського в'їта, а пізніше виступав полюбовним суддею князя⁷¹. 1593 р. воював у складі війська Острозьких з козаками К.Косинського під П'ятками і підписав договір з козаками⁷². У 1601 р. як ставленник К.–В.Острозького обирався депутатом до коронного трибуналу⁷³.

8.5. Гаврило Гойський

Гаврило Гойський як особа і політичний діяч уже неодноразово привертая увагу історіографії⁷⁴. Представляв волинську панську родину, немало членів якої займали посади чи були просто дворянами на дворі великих князів литовських⁷⁵. У другій половині XVI ст. значення родини зросло завдяки підтримці її з боку київського воєводи К.–В.Острозького. Так, дядько Гаврила Ярофей Васильович обирався депутатом Луцького трибуналу⁷⁶, а в 1579–1581 рр. був луцьким земським суддею⁷⁷. З молодих років, які припали на останні роки правління Сигізмунда Августа, Г.Гойський розпочав вчитися “рицарській справі”. Свою мужність засвідчив під час останнього етапу Лівонської війни, коли 1579 р. в складі загонів К.–В.Острозького взяв участь у поході на Чернігово–Сіверщину та у взятті Полоцька⁷⁸. Гаврило двічі одружувався – з Катериною Єловицькою й з Полонією Хрінницькою. 24 лютого 1589 р., згідно з тестаментом свого тестя Антона Єловицького, він разом з Л.Пісочинським, князем Ю.Пузиною і

розглянув цю справу (а це сталося лише в грудні 1585 р.), Ганна вже померла й суд відмовив володимирському войському в праві домагатися передачі частини Серник у своє володіння (Там же. Д. 198, л. 165–168).

⁶⁷ *Леп'яко С.* Козацькі війни... С. 89.

⁶⁸ Там само. С. 227.

⁶⁹ *Попов Г.Л.* Луцький трибунал 1578 р. С. 37.

⁷⁰ *Селянський рух...* С. 102–104.

⁷¹ *Попов Г.Л.* Луцький трибунал 1578 р. С. 37.

⁷² *Леп'яко С.* Козацькі війни... С. 89.

⁷³ *Sokolowski W.* Politycy schyłku złotego wieku. S. 51–52.

⁷⁴ *Putaski K.* Kronika polskich rodów... T. 2. S. 58–60; *Urban W.* Hoscki Gabriel // PSB. 1961. T. IX. S. 25–26; *Mazur K.* Opozycja szlachecka... S. 162–164.

⁷⁵ *Яковенко Н.* Українська шляхта... С. 134.

⁷⁶ *Попов Г.Л.* Луцький трибунал 1578 р. С. 37.

⁷⁷ *Яковенко Н.* Українська шляхта... С. 135.

⁷⁸ AGAD. MK, sygn. 178, k. 81–81v.

Ф.Хом'яком був призначений опікуном неповнолітніх дітей Антона: сина Михайла, доньок Софії та Раїни, що мали мешкати при дворі Гаврила⁷⁹. Цивільна кар'єра Гаврила розпочалася з посади маршалка двору К.–В.Острозького⁸⁰. Перед цим займався юридичною практикою, виступаючи прокуратором у королівському суді⁸¹. Співпраця Г.Гойського з київським воєводою припала на період загострення стосунків останнього з Сигізмундом III, тому він довго очікував на уряди. Лише 1605 р. король номінував його на київське хоруговство⁸². У 1621 р. Г.Гойський засів у сенаті як київський каштелян⁸³. Г.Гойський належав до найбільш успішних господарників свого часу. Стартувавши зі спільного з братом Ярофеєм володіння містечком Гощею та його округою (177 димів і 137 огорожників за поборовим реєстром 1577 р.)⁸⁴, Гаврило під кінець життя виступав разом з сином Романом власником більше 2500 димів на Волині та Київщині⁸⁵. Це дозволяє зарахувати його до магнатської верстви. Г.Гойський неодноразово обирався послом на сейм (1587 (елекційний)⁸⁶, 1589, 1593, 1596, 1597, 1598, 1600⁸⁷, 1606⁸⁸, 1609⁸⁹), депутатом на коронний трибунал (1589, 1601⁹⁰, 1611 рр.⁹¹). Православний, але після унії став аріанином, що не призупинило його співпрацю з православним табором⁹². Г.Гойський належав до найбільш близьких слуг К.–В.Острозького, виконував його найважливіші доручення, зокрема, представляв інтереси К.–В.Острозького перед Я.Замойським та королем. Після смерті київського воєводи співпрацював з Янушем Острозьким. Після згасання чоловічої лінії цієї князівської родини шукав, як і більшість клієнтів Острозьких, протекції у Томаша Замойського, який був одружений з Катериною Острозькою, внучкою Костянтина–Василя⁹³.

8.6. Остафій Єло–Малинський

Остафій Єло–Малинський був сином господарського маршалка Михайла – слуги князів Острозьких⁹⁴. Саме Михайлові вдалося згромадити цілком пристойний маєток з центром у Малині, який за поборовим реєстром 1583 р. включав 134 дими, 54 огорожники, 20 коморників⁹⁵. Однак, цей поборовий реєстр не охопив п'яти населених

⁷⁹ РГАДА, ф. 389, оп. 1, д. 198, л. 28.

⁸⁰ Там же. Д. 199, л. 101, 111.

⁸¹ *Kempa T.* Konstanty Wasyl Ostrogski... S. 88.

⁸² *Litwin H.* Napływ szlachty... S. 205.

⁸³ *Ibid.* S. 204.

⁸⁴ *Źródła dziejowe.* Т. XIX. S. 53–54.

⁸⁵ *Баранович О.* Залюднення... С. 143; Архив ЮЗР. 1893. Ч. VIII. Т. 1: Матеріали для истории местного самоуправления в связи с историей сословной организации. Акты Барского староства XV–XVI вв. С. 378.

⁸⁶ AGAD. MK, sygn. 178, k. 81v.

⁸⁷ *Sokolowski W.* Politycy schyłku złotego wieku. S. 178.

⁸⁸ *Mazur K.* Opozycja szlachecka... S. 162.

⁸⁹ Архив ЮЗР. Ч. II. Т. 1. С. 86.

⁹⁰ *Sokolowski W.* Politycy schyłku złotego wieku. S. 178.

⁹¹ *Urban W.* Hoscki Gabriel. S. 25.

⁹² *Pulaski K.* Kronika polskich rodów... Т. 2. S. 60.

⁹³ *Mazur K.* Opozycja szlachecka... S. 164.

⁹⁴ *Ibid.* S. 183.

⁹⁵ *Źródła dziejowe.* Т. XIX. S. 91.

пунктів, які згадуються у поборовому реєстрі 1577 р. як власність Михайла і склалися з 40 димів і 23 огорожників⁹⁶. Діти Михайла вступили у вдалі шлюби: Матвій, королівський секретар, одружився з донькою князя Владислава Збарзького⁹⁷, Остафій – з княжною Галиною Друцькою–Любецькою⁹⁸, Настасія вийшла заміж за луцького старосту Миколая Семашка⁹⁹. Це сприяло вивищенню родини до магнатської верстви на 1629 р.¹⁰⁰ Значну роль у цьому відіграв також факт тримання луцького вйтівства з 1566 до 1578 р. Михайлом Єло–Малинським та його синами Остафієм і Матвієм¹⁰¹. З початком старостування в Луцьку князя Олександра Пронського в 1581 р. Остафій став луцьким городським суддею¹⁰². Будучи суддею, захищав інтереси своїх родичів в асесорському суді, зокрема, у листопаді 1585 р. – свого швагра князя Андрія Острожецького¹⁰³. Віддання королем Сигізмундом III Луцького староства у 1588 р. брацлавському каштелянові Олександрові Семашкові, а потім, у 1598 р., – його синові Миколаєві¹⁰⁴ не похитнуло позиції Остафія у городському уряді, а в 1589 р. він згадується ще й як луцький підстароста¹⁰⁵. Після унії став прихильником новоствореної церкви, перебував у дружніх стосунках з Кирилом Терлецьким і після його смерті отримав Луцьке владичтво, яке тримав до 1620 р.¹⁰⁶ У 1589 і 1594 рр. обирався депутатом до трибуналу¹⁰⁷. В.Соколовський вважає його приятелем К.–В.Острозького¹⁰⁸. Як луцький уніатський владика просив підтримки у Януша Острозького¹⁰⁹. Здійснював пожертви церквам і монастирям. Остафій і його рідні вписані до Пом'яника Дерманського монастиря¹¹⁰. Зв'язки зі Семашками давали йому підстави, особливо після 1596 р., шукати протекції у Я.Замойського.

8.7. Федір Бруяка

Федір Бруяка походив з незаможної шляхетської родини, осілої у Кременецькому повіті, для багатьох представників якої основний “хліб” приносило виконання юридичних послуг¹¹¹. У червні 1583 р. Федір виступає свідком при акті виправи Василем Гнівошовичем Бронницьким частини своєї маєтності Бронники синові на віно для дружини¹¹². Наступного року він уже захищав інтереси Яна Жоравницького

⁹⁶ Ibid. S. 52.

⁹⁷ Яковенко Н. Українська шляхта... С. 299.

⁹⁸ Mazur K. Opozycja szlachecka... S. 183.

⁹⁹ Kamiński A. Kariera rodu Siemaszków... S. 199.

¹⁰⁰ Яковенко Н. Українська шляхта... С. 99.

¹⁰¹ Засць А. Інститут вйтівства... С. 110, 111; Марочкін В. Українське місто... С. 54–56.

¹⁰² Малиновський Н. Сборник материалов... Додавление. 1912. С. 136.

¹⁰³ Mazur K. Opozycja szlachecka... S. 183; Chłapowski K. Starostowie w Małopolsce, 1565 – 1668 // Spółczeństwo staropolskie. Warszawa, 1986. T. IV. S. 150.

¹⁰⁴ Kamiński A. Kariera rodu Siemaszków... S. 194, 198.

¹⁰⁵ Mazur K. Opozycja szlachecka... S. 183.

¹⁰⁶ Ibid.

¹⁰⁷ Ibid.

¹⁰⁸ Sokolowski W. Politycy schyłku złotego wieku. S. 28.

¹⁰⁹ Mazur K. Opozycja szlachecka... S. 184.

¹¹⁰ Острозький історико–культурний заповідник, КН 961/VI P–565, арк. 21.

¹¹¹ Яковенко Н. Українська шляхта... С. 234.

¹¹² Архив ЮЗР. 1909. Ч. VIII. Т. 3: Акты о брачном праве и семейном быте в Юго–Западной Руси в XV–XVII вв. С. 364.

в суді в справі з Іваном Селецьким щодо маєтності Жоравники¹¹³. У травні 1590 р. виступав прокуратором у реляційному суді, захищаючи інтереси дружини небіжчика князя Андрія Курбського¹¹⁴. Найпізніше від 1599 р.¹¹⁵ до початку 1611 р.¹¹⁶ займав посаду кременецького гродського писаря. Зважаючи на те, що весь склад гродського уряду призначався старостою, а старостами протягом цього періоду були Януш (1574–1608) і Криштоф (1608–1627) Збараські¹¹⁷, то звідси випливає, що Ф.Бруяка на час роботи комісії з коректури права 1589 р. без сумнівів належав до табору брацлавського воєводи князя Януша Збараського.

8.8. Олександр Вільгорський

Олександр Романович Вільгорський походить з галузки волинського панського роду Кірдеєвичів, спорідненого з Гойськими, Козинськими, Чапличами¹¹⁸. Вільгорські дали у другій половині XVI ст. ряд гродських урядників рангу підстарости, що доводило їх зв'язок з князями Корецькими та Острозькими, які старостували у тих самих гродах. Частина представників цього роду обирала військову кар'єру. На початку XVII ст. жовніром був Андрій Вільгорський¹¹⁹. Олександр, безперечно, належав до найбільш значних волинських парламентарів першої половини XVII ст. Він уперше виступає як посол на сейм у 1616 р.¹²⁰ Пік парламентської кар'єри О.Вільгорського припав на 1620–ті рр. У 1623, 1625 і 1627 рр. він обирався послом від волинської шляхти на сейм¹²¹. Згідно з рішенням сейму 1627 р., Олександр був призначений люстратором шести руських й українських воєводств¹²². У цій сфері він мав уже певний досвід, оскільки у листопаді 1618 р. разом з київським підчашим Лукашем Вітовським, королівським секретарем Бартоломієм Обалковським і скарбовим писарем Бартоломієм Суходольським проводив люстрацію Остерського староства¹²³. Правдоподібно, що в цей період О.Вільгорський брав участь практично у всіх волинських шляхетських сеймиках. Достеменно відомо, що він був присутній на передсеймовому сеймику 1618 р., а на передсеймовому сеймику 1622 р. обирався маршалком¹²⁴. Політична активність Олександра була нагороджена наданням йому королем 9 травня 1626 р. уряду луцького войського¹²⁵. За Владислава IV луцький войський своєї політичної активності не знизив: брав участь у сеймиках, зокрема, на елекційному 1632 р., реляційному 1640 р., сеймику,

¹¹³ Там же. 1907. Ч. VIII. Т. 4: Акты о землевладении в Юго-Западной России в XV–XVIII вв. С. 183–188.

¹¹⁴ РГАДА, ф. 389, оп. 1, д. 199, л. 133об.

¹¹⁵ Там же. Д. 202, л. 84.

¹¹⁶ Кременецкий земський суд. Вип. II. С. 281.

¹¹⁷ *Chłapowski K.* Starostowie w Małopolsce... Т. IV. S. 150.

¹¹⁸ *Яковенко Н.* Українська шляхта... С. 132, 136.

¹¹⁹ РГАДА, ф. 389, оп. 1, д. 202, л. 127–127об.; д. 203, л. 1–1об.; д. 204, л. 4об.–5.

¹²⁰ Архив ЮЗР. Ч. II. Т. 1. С. 104.

¹²¹ *Pietrzak J.* W przygaszonym blasku... S. 134; *Seredyka J.* Parlamentarzyści... S. 89; AGAD. Archiwum Radziwiłłów, dz. II, nr 980.

¹²² *Майборода П.* Люстрації королівщин... С. 176.

¹²³ Архив ЮЗР. Ч. VII. Т. 1. С. 355.

¹²⁴ AGAD. Archiwum Radziwiłłów, dz. II, nr 695, s. 10; Архив ЮЗР. Ч. II. Т. 1. С. 131.

¹²⁵ РГАДА, ф. 389, оп. 1, д. 210, л. 17об.–18.

що відбувся 10 червня 1642 р.¹²⁶ Але наступили часи нових політиків, не обтяжених у минулому клієнтурною залежністю від потужних волинських князівських родин, і тому Олександр послом на сейм більше не обирався. У квітні 1637 р. він підписав лист волинської шляхти до колишнього луцького земського писаря, на той час перемишльського єпископа, Сильвестра Гулевича–Воютинського з вимогою повернути земські книги новому писареві Мареківі Гулевичу¹²⁷. Сейм 1638 р. призначив Олександра одним з комісарів для проведення розмежування Волинського і Белзького воєводств¹²⁸. 20 серпня 1640 р. на сеймику луцький війський приймав звіт від поборці воєводства князя Михайла Пузини¹²⁹. Земельні володіння О.Вільгорського склалися зі сіл Симонів, Завизів, Угольці Луцького повіту, де на 1629 р. нараховувалося 52 дими¹³⁰. Крім цього, 1629 р. орендував у князя Адама Сангушка місто Горохів, села Марковичі, Старий Горохів, Озерці, Рачин у Луцькому повіті (усього 1629 р. – 368 димів)¹³¹. Олександр мав сина Киліяна, з яким у листопаді 1637 р. вчинив наїзд на село Підліски, яке належало горохівському пробосту¹³², та двох доньок, що вже у 1629 р. були заміжніми за Малинським і Гноїнським¹³³.

8.9. Матіаш Іваницький

Матіаш Іваницький представляв шляхетську родину, осілу в селах Іваничі й Дривин Володимирського повіту¹³⁴. З середини 1590–х рр. він почав займатися юридичною практикою, виступаючи прокуратором у волинських та центральних судах й представляючи інтереси впливових волинських родин – Острозьких, Сангушків, Пронських¹³⁵. У 1605 р. Матіаш згадується як волинський граничний коморник¹³⁶. Діяльність на цій посаді, безперечно, поглибила юридичні знання М.Іваницького, а також свідчила про його близькі стосунки з володимирським підкоморієм Адамом Прусиновським. Тісні стосунки пов'язували Іваницьких з князями Острозькими: брат Матіаша Габріель виконував обов'язки володимирського гродського судді в часи старостування Януша Острозького (1603–1620)¹³⁷. Ймовірно, за ініціативи останнього Матіаш одружився у 1620 р. з удовою Кшиштофа Мишковського Маріанною Курцевичівною – представницею збіднілого князівського роду, що опікався Острозькими¹³⁸. Втім, це мало посприяло кар'єрі Матіаша, й він

¹²⁶ Архив ЮЗР. Ч. II. Т. I. С. 216; ЦДІАК, ф. 25, оп. 1, спр. 221, арк. 474зв.–475; спр. 229, арк. 514–514зв.

¹²⁷ ЦДІАК, ф. 25, оп. 1, спр. 206, арк. 491–492.

¹²⁸ *Volumina legum*. Т. III. S. 446.

¹²⁹ ЦДІАК, ф. 25, оп. 1, спр. 230, арк. 175–175зв.

¹³⁰ *Баранович О.* Залоднення... С. 63.

¹³¹ Там само. С. 47.

¹³² ЦДІАК, ф. 25, оп. 1, спр. 208, арк. 547–547об.

¹³³ *Баранович О.* Залоднення... С. 63.

¹³⁴ *Boniecki A.* Herbarz Polski. 1906. Т. VIII. S. 66.

¹³⁵ ЦДІАК, ф. 25, оп. 1, спр. 47, арк. 174зв.–178зв.; РГАДА, ф. 389, оп. 1, д. 197, л. 110.

¹³⁶ *Boniecki A.* Herbarz Polski. Т. VIII. S. 66.

¹³⁷ *Селянський рух...* С. 436.

¹³⁸ *Boniecki A.* Herbarz Polski. Т. VIII. S. 66 (другою дружиною М.Іваницького стала Гальшка Бронницька); *Яковенко Н.* Українська шляхта... С. 120, 281.

вів типове зем'янське життя, господарюючи з братом у своїх родових маєтностях. У червні 1616 р. брати згадуються ще як співвласники, а вже в 1620 р. Матіаш виступає як одноосібний власник села Ставки¹³⁹. Подимний реєстр 1629 р. зафіксував належність до його власності 81 диму в селах Старі Іваничі, Дривин, Ставки, Іваницька Воля та юридиці міста Володимира¹⁴⁰. Як і більшість волинської шляхти, М.Іваницький не уникав різного роду шляхетських конфліктів, зокрема, у 1625 р. разом з Рафалом Божком і Костянтином Семашком звинувачувався у вбивстві Ремігіана Лібішевського¹⁴¹. Правдоподібно, протягом 1620–х рр. Матіаш неодноразово розглядався шляхтою як один з претендентів на виборні земські уряди Володимирського повіту. Так, 28 жовтня 1628 р., коли володимирський земський суддя Ян Заленський подавав для фіксації до володимирських земських книг документи щодо своїх вічистих маєтностей Хмільів і Підгайці, саме М.Іваницький був субделегатом, який мав тимчасово виконувати обов'язки земського судді повіту¹⁴². Політична активність Матіаша проявилася у період міжкоролів'я 1632 р. Тоді шляхта обрала його послом від Волинського воєводства на конвокаційний сейм, визначила депутатом для коректури волинського права¹⁴³. Взяв участь Матіаш і в елекції Владислава IV¹⁴⁴. У цей період М.Іваницький зблизився з князями Заславськими. Зокрема, 28 липня 1635 р. у Любліні разом з Мартином Чапличем–Шпановським виступав посередником примирення князя Юрія Заславського з володимирським владикою Й.Баковецьким щодо меж між їхніми володіннями¹⁴⁵. У 1635–1636 рр., коли Ю.Заславський займав посаду володимирського старости, Матіаш виконував обов'язки підстарости¹⁴⁶. На сеймі 1638 р., який ухвалив конституцію щодо проведення розмежування між Волинським і Белзьким воєводствами, він був обраний одним з членів комісії для реалізації цієї конституції¹⁴⁷. Після смерті володимирського старости у М.Іваницького склалися добрі стосунки з Адамом Киселем. Саме завдяки йому 8 жовтня 1647 р. Матіаш отримав привілей на уряд чернігівського чашника¹⁴⁸. У листопаді 1648 р. чернігівський чашник, незважаючи на вік понад 70 років, взяв участь в елекції Яна Казимира¹⁴⁹. Ймовірно, це був його останній публічний виступ.

8.10. Михайло Ліневський

Панська родина Ліневських власного герба “Приятель” мешкала в селі Лівів Луцького повіту. Михайло – один із семи синів Петра Ліневського, що 1596 р. був

¹³⁹ Селянський рух... С. 441, 447.

¹⁴⁰ Баранович О. Залюднення... С. 83.

¹⁴¹ Кременецький земський суд. Вип. III. С. 275, 283.

¹⁴² Архив ЮЗР. Ч. VIII. Т. 4. С. 137–138.

¹⁴³ Там же. Ч. II. Т. I. С. 183.

¹⁴⁴ Там же. С. 216. Матіаш був одним з не багатьох шляхтичів, що під каптуровою ухвалою волинської шляхти 1632 р. підписався “по-руску” (Там же. С. 175).

¹⁴⁵ ЦДІАК, ф. 25, оп. 1, спр. 197, арк. 315–317зв.

¹⁴⁶ Там само. Спр. 201, арк. 933–935зв.

¹⁴⁷ Volumina legum. Т. III. S. 446.

¹⁴⁸ ЦДІАК, ф. 25, оп. 1, спр. 259, арк. 370–371зв.

убитий у Любліні під час сесії трибуналу. Як учасники скоєного злочину підозрювались слуги князя К.–В.Острозького Адам Богушевич, Миколай Корчевський і Степан Ростопча, але їм це звинувачення у володимирському гродському суді – закладі, підлеглому їхньому патронуві, вдалося відвести. Шість зі семи синів Петра, в т.ч. Михайло і Андрій (*див. 8.15*), були на серпень 1596 р. неповнолітніми, тому перебували під опікою Миколая Ліневського, ймовірно, брата вбитого¹⁵⁰. З кінця 1610–х рр. М.Ліневський стає одним з найбільш активних діячів на волинському сеймику¹⁵¹. У 1627, 1635 і 1645 рр. він обирався послом на сейм, у 1637 р. – депутатом на трибунал¹⁵². Взяв участь Михайло і в роботі елекційного сейму 1632 р.¹⁵³, де як депутат від Волинського воєводства увійшов до складу комісії з коректури коронного й литовського права¹⁵⁴. Сейм 1638 р. обрав М.Ліневського одним з комісарів для здійснення розмежування між Волинським і Белзьким воєводствами, яке так і не було реалізоване¹⁵⁵. Однак найбільше довір'я в шляхти викликали його фіскальні здібності. У 1630, 1641 і 1642 рр. Михайло обирався сеймиком поборцею Волинського воєводства¹⁵⁶. Крім того, він увійшов до комісії, сформованої на сеймі 1642 р. для видання платні коронному війську¹⁵⁷. Двічі Михайло отримував від шляхти повноваження комісара для перевірки діяльності волинських поборців Михайла Пузини, Марека Гулевича (1634) й знову Михайла Пузини (1640)¹⁵⁸. У квітні 1637 р. М.Ліневський підписався під листом волинської шляхти до перемишльського єпископа Сильвестра Гулевича з вимогою повернути затримані ним луцькі земські книги¹⁵⁹. Точний розмір земельної власності Михайла встановити не вдалося. У 1629 р. роду Ліневських належало 126 димів¹⁶⁰. Оскільки вони належали шести главам сімей – представникам роду, то землі не вистачало. Михайло як вихід з ситуації орендував чужі маєтки, зокрема, 1632 р. село Бужани Луцького повіту – власність луцького старости Єроніма Харлінського¹⁶¹. М.Ліневський був одружений з Геленою Черниковською. Помер раніше 13 березня 1646 р.¹⁶²

¹⁴⁹ *Boniecki A. Herbarz Polski. T. VIII. S. 66.*

¹⁵⁰ ЦДІАК, ф. 25, оп. 1, спр. 47, арк. 174зв.–178зв.

¹⁵¹ AGAD. Archiwum Radziwiłłów, dz. II, nr 695, s. 10.

¹⁵² *Seredyka J. Parlamentarzyści... S. 81; AGAD. Archiwum Radziwiłłów, dz. II, nr 980; Dziegielewski J. Izba poselska... S. 171; Архив ЮЗР. Ч. II. Т. I. С. 284; ЦДІАК, ф. 25, оп. 1, спр. 206, арк. 824зв.–825зв.; спр. 196, арк. 1231зв.*

¹⁵³ Архив ЮЗР. Ч. II. Т. I. С. 216.

¹⁵⁴ *Kaczorowski W. Sejmy konwokacyjny i elekcyjny... S. 263.*

¹⁵⁵ *Volumina legum. T. III. S. 446; Boniecki A. Herbarz Polski. 1913. T. XIV. S. 267; Крикун Н. Административно–территориальное устройство... С. 44.*

¹⁵⁶ *Boniecki A. Herbarz Polski. T. XIV. S. 267; ЦДІАК, ф. 25, оп. 1, спр. 225, арк. 986–987; спр. 255, арк. 742; Архив ЮЗР. Ч. VI. Т. I. С. 467–470.*

¹⁵⁷ *Volumina legum. T. IV. S. 24.*

¹⁵⁸ ЦДІАК, ф. 25, оп. 1, спр. 192, арк. 1028зв.–1030, 1030–1031; спр. 230, арк. 175–175зв.

¹⁵⁹ Там само. Спр. 206, арк. 491–492.

¹⁶⁰ *Яковенко Н. Українська шляхта... С. 186.*

¹⁶¹ *Boniecki A. Herbarz Polski. T. XIV. S. 267; Архив ЮЗР. Ч. VI. Т. I. С. 491–497.*

¹⁶² ЦДІАК, ф. 25, оп. 1, спр. 255, арк. 176–177зв.

8.11. Михайло Мишка–Холоневський

Михайло народився в сім'ї Миколая Мишки–Холоневського й Олександри Ободенської¹⁶³. Як королівський дворянин у 1597 р. подав у земське володіння польному гетьманові Станіславові Жулкевському маєтності в Київському воєводстві: Барішпіль, Барішівку та ін.¹⁶⁴ Згодом, ймовірно, служив у війську під керівництвом польного гетьмана С.Жулкевського. Коли в березні 1608 р., після смерті князя К.–В.Острозького, С.Жулкевський став київським воєводою, то призначив Михайла своїм підвоєводою¹⁶⁵. Новий київський воєвода у зв'язку з участю у московській кампанії, а пізніше у зв'язку з забезпеченням оборони Поділля перебував у Києві рідко. Це сприяло вивищенню ролі підвоєводи й водночас збільшувало його відповідальність за стан справ у воєводстві. Михайло продовжував також перебувати на військовій службі: документи 1613–1615 рр. називають його ротмістром¹⁶⁶. Протягом 1613–1615 рр. київський підвоєвода неодноразово входив до складу комісій, створених асесорським судом для проведення розслідування або винесення вироку в справах, які стосувалися протиріч між київськими міщанами та Печерським монастирем, тими ж міщанами й ченцями монастиря св. Кирила, овруцьким старостою й місцевою шляхтою та боярами¹⁶⁷. На сеймі 1613 р., де була ухвалена конституція про проведення нового розмежування між Київським воєводством і Мозирським повітом, Михайло увійшов до складу комісії для виконання цієї постанови¹⁶⁸. Саме в часи підвоєводства в Києві, близько 1618 р., М.Мишка–Холоневський одружився з місцевою зем'янкою Настасією Лозчанкою. Михайло робив, але, як видається, малоуспішні, спроби зміцнити свій маєтковий статус на території воєводства. 10 квітня 1611 р. С.Жулкевський записав йому село Іванків, але вже 27 січня 1612 р. Михайло з невідомих для нас причин це село київському воєводі повернув¹⁶⁹. У серпні 1618 р. київський підвоєвода насильно відібрав у священника Трьохсвятительської церкви в Києві отця Іоанна Єсифовича землю, надану королем¹⁷⁰. Навряд чи йому її вдалося закріпити як власність. Цього ж року М.Мишка–Холоневський і Н.Лозчанка виклопотали собі королівський привілей на пожиттєве володіння селом Волосковичі біля Києва. Як виявилось під час процесу в асесорському суді та проведення інквізиції, це село перебувало у власності київського городничого Станіслава Вигури, що визнав 23 березня 1620 р. своїм декретом реляційний суд¹⁷¹. Після загибелі С.Жулкевського під Цецорою Михайло повернувся на Волинь. У 1620–х рр. він купив володимирське війтівство. У Луцькому повіті М.Мишка–Холоневський

¹⁶³ *Boniecki A. Herbarz Polski. 1901. T. III. S. 56.*

¹⁶⁴ AGAD. Zbiór Czołowskiego, sygn. 389, s. 26.

¹⁶⁵ *Boniecki A. Herbarz Polski. T. III. S. 56.*

¹⁶⁶ *Ibid.*; РГАДА, ф. 389, оп. 1, д. 207, л. 6–6об.

¹⁶⁷ Там же. Д. 205, л. 63–64; д. 206, л. 69об.–70об., 103–105, 56об., 62, 73об.–74, 131об.

¹⁶⁸ *Volumina legum. T. III. S. 101.* Розмежування проведене в січні 1612 р., згідно з рішенням сейму 1611 р., було визнане незаконним у зв'язку з протестом овруцької шляхти (*Крикун Н. Административно–територіальное устройство... С. 117.*)

¹⁶⁹ AGAD. Zbiór Czołowskiego, sygn. 389, s. 26.

¹⁷⁰ Архив ЮЗР. Ч. I. Т. 6. С. 456–458.

¹⁷¹ РГАДА, ф. 389, оп. 1, д. 209, л. 49–51зв., 95зв.–99.

володів селами Холонів, Мирків, Верхостав'я, Голишів, Козятин¹⁷². Як володимирський вїт тримав 18 димів на Зап'ятничій частині у Володимирі¹⁷³. Ще будучи київським підвєводою, Михайло отримав у березні 1625 р. кадуковим правом кілька будинків у Києві по козаках Івашковському, Шираю, Друшляку, Коробці, які "*панства примирені воювали*", тобто, правдоподібно, брали участь у поході на Крим¹⁷⁴. Своїй дружині записав половину Миркова. Михайло залишився вірним православ'ю: у 1619 р. вписався до Пом'яника Луцького братства¹⁷⁵. Помер М.Мишка–Холоневський орієнтовно на початку 1648 р.¹⁷⁶

8.12. Ян Заленський

Ян Заленський представляв у комісії 1632 р. Володимирський повіт. Він був урядником у другому поколінні: його батько Андрій протягом 1588–1616 рр. обіймав посаду володимирського земського судді¹⁷⁷. Сам Ян 13 грудня 1618 р., невдовзі після смерті батька, був іменованим Сигізмундом III на цю ж посаду¹⁷⁸. Як для особи, що займала поважне місце у земській ієрархії, Ян мав невелику нерухомість. У 1629 р. йому належало три сільця у Володимирському повіті (Великий Хмільв, Хмільв Болоховичі, Підгайці), в яких нараховувався 41 дим¹⁷⁹. Як більшість волинської шляхти, володимирський земський суддя опосередковано торгував з Гданськом, продаючи збіжжя белзькому войському Марцінові Беренському для сплаву з його маєтностей Щебрешин і Городок¹⁸⁰. Лише одного разу, у 1631 р., Ян обирався послом на сейм¹⁸¹. До комісії 1632 р. Я.Заленський увійшов завдяки своїй посаді: кожен повіт представляв його земський суддя. Безперечно, Ян, як і його батько, мав якісь заслуги перед Сигізмундом III. На честь батька сина теж назвав Андрієм¹⁸². Володимирський земський суддя перебував у добрих стосунках з литовським канцлером А.С.Радзівілом. Помер 22 січня 1637 р.¹⁸³

8.13. Самуель Ледуховський

Самуель був сином кременецького земського писаря Макара Ледуховського¹⁸⁴. У 1612 р. цю посаду займав уже Самуель. Через три роки (19 травня 1615 р.) він отримав королівський привілей на суддівство у цьому ж повіті¹⁸⁵. Обирався волинською шляхтою

---

¹⁷² Баранович О. Залюднення... С. 64.

¹⁷³ Там само. С. 75.

¹⁷⁴ РГАДА, ф. 389, оп. 1, д. 207, л. 6–6зв.

¹⁷⁵ Пом'яник... С. 26.

¹⁷⁶ Україна перед Визвольною війною 1648–1654 рр.: Зб. док. (1639–1648) / Відп. ред. М.Н.Петровський, К.Г.Гуслистий. Київ, 1946. С. 174.

¹⁷⁷ Яковенко Н. Українська шляхта... С. 188.

¹⁷⁸ РГАДА, ф. 389, оп. 1, д. 209, л. 48–49.

¹⁷⁹ Баранович О. Залюднення... С. 86.

¹⁸⁰ Торгівля на Україні... С. 287–289.

¹⁸¹ *Sereduka J. Parlamentarzyści...* S. 90.

¹⁸² Архив ЮЗР. Ч. VII. Т. 2. С. 441.

¹⁸³ *Radziwill A.S. Pamiętnik o dziejach w Polsce.* Т. 2. S. 13.

¹⁸⁴ Яковенко Н. Українська шляхта... С. 189.

¹⁸⁵ РГАДА, ф. 389, оп. 1, д. 208, л. 99об.–100.

посланцем до короля з депутатського сеймику 1613 р. та послом на сейм 1635 р.¹⁸⁶ Користувався кременецький земський писар і довір'ям Сигізмунда III: 2 жовтня 1621 р. його разом з Захаром Єловицьким й Іваном Гурським монарх призначив опікуном пані Грушевської¹⁸⁷. Самуель у числі іншої волинської шляхти взяв участь в елекції Владислава IV¹⁸⁸. Належав до підприємливих людей: часто надавав позики; під гарантію їх повернення отримував у заставу чужу нерухомість, яка з часом переходила у його власність (*див. розд. V.2, с. 179–180*). Точно визначити величину земельних володінь С.Ледуховського важко, оскільки Ледуховські основним фондом родинних земель володіли нероздільно¹⁸⁹. Крім своєї частки у Ледухові, а з 1620 р. – й частки брата Олександра¹⁹⁰, Самуель володів у Кременецькому повіті селами Перенятин, Волиця, які частково купив у Миколи Батьківського¹⁹¹, частково отримав у рахунок касації боргів від Домантії і Федора Лудвизьких¹⁹². На місці Волиці він заснував місто Краснопіль¹⁹³. У 1621 р. кременецькі маєтності Ледуховських були знищені татарами, у зв'язку з чим Самуель, Юрій, Григорій та Іван виставили до посполитого рушення під Глиняни лише 4–х коней по–п'ятигорськи. Самуель став персонально, оскільки мав ще суму, записану на королівщині – селі Двірець Кременецького повіту¹⁹⁴. Кременецький староста князь Януш Вишневецький за королівським консенсом від 22 лютого 1633 р. уступив земському судді село Пляшева в цьому ж повіті¹⁹⁵. Шлюб з Ельжбестою Станішевською приніс Самуелеві села у Буському старостві Руського воєводства Увин і Романівка, які подружжя уступили в 1634 р. Є.Оссолінському¹⁹⁶. С.Ледуховський помер раніше 1 червня 1640 р.¹⁹⁷

8.14. Войтех Станішевський

Войтех Станішевський представляв польський шляхетський рід, що ще перед 1569 р. переселився на Волинь¹⁹⁸. Найбільш відомим представником роду в другій половині XVI ст. був Ян Станішевський, що у 1582–1583 рр. згадується як житомирський підстароста, а пізніше виступає як прокуратор¹⁹⁹. У кінці XVI – на початку XVII ст. багато магнатів для захисту своїх інтересів у гродських і трибунальському судах

¹⁸⁶ Biblioteka PAN w Kórniku, oddz. rękopisów, rkps 325; ЦДІАК, ф. 25, оп. 1, спр. 196, арк. 1231зв.

¹⁸⁷ Кременецький земський суд. Вип. III. С. 211.

¹⁸⁸ Архив ЮЗР. Ч. II. Т. I. С. 215.

¹⁸⁹ Баранович О. Залюднення... С. 148 (433 дими).

¹⁹⁰ Кременецький земський суд. Вип. III. С. 207.

¹⁹¹ Там само. С. 129, 135.

¹⁹² Там само. С. 205.

¹⁹³ Boniecki A. Herbarz Polski. Т. XIV. S. 55.

¹⁹⁴ AGAD. Zbiory z Biblioteki Narodowej, sygn. 5, k. 10, 53.

¹⁹⁵ Ibid. MK, sygn. 180, k. 96–96v.

¹⁹⁶ Boniecki A. Herbarz Polski. Т. XIV. S. 55.

¹⁹⁷ ЦДІАК, ф. 25, оп. 1, спр. 221, арк. 273–273зв.

¹⁹⁸ Litwin H. Napływ szlachty... S. 77.

¹⁹⁹ Актова книга Житомирського міського уряду кінця XVI ст. (1582–1588 рр.) / Підгот. М.К.Бойчук. Київ, 1965. С. 38, 54; Архив ЮЗР. Ч. VII. Т. I. С. 45. У 1595 р. він виступає прокуратором житомирського старости Семена Дениска–Магфієвського.

користувалися послугами якогось Станішевського – спеціаліста з литовського права²⁰⁰. Швидше всього, що це – Ян, але й не виключено, що – Войтех. Близькі стосунки зв'язували Войтеха з родиною Семашків. У кінці 1600 р. В.Станішевський уперше згадується як луцький гродський писар²⁰¹. На посаді луцького старости тоді перебував Олександр Семашко. Коли старостою став син Олександра Миколай, Войтех свою посаду в гродському уряді зберіг²⁰². 30 березня 1615 М.Семашко уступив йому луцьке ключниківство – уряд цінний тим, що мав “упосаження”: до нього додавалося село Колчин²⁰³. Будучи луцьким гродським писарем, Войтех продовжував виконувати обов'язки прокуратора, зокрема, на сеймі 1611 р. захищав інтереси князя Михайла Вишневецького у його справі з київським воєводою С.Жулківським щодо належності нещодавно заснованих на Задніпров'ї міст Сліпород і Горошин²⁰⁴. 22 листопада 1617 р. Сигізмунд III іменував В.Станішевського на посаду луцького земського судді. У привілеї на цю уряд відзначалися військові заслуги обранця, який не пропустив жодної військової експедиції²⁰⁵. З отриманням цієї посади зростає роль Войтеха на шляхетських сеймиках. У грудні 1618 р. він серед іншої волинської шляхти засвідчив інструкцію послам на сейм, а в 1620 р. був обраний послом на сейм²⁰⁶. Крім співпраці з М.Семашком, В.Станішевський намагався шукати протекції за посередництвом Єви Семашкової у її чоловіка Яна Харлінського, пізніше зближився з А.С.Радзивіллою²⁰⁷. Ці стосунки відіграли певну роль у тому, що він 18 січня 1628 р. отримав привілеї на луцьке земське суддівство²⁰⁸. Крім обрання до комісії з коректури волинського права, відомо, що луцький земський суддя брав участь у депутатському сеймику 12 вересня 1632 р.²⁰⁹ Згідно з подимним реєстром 1629 р. Войтех мав у власності в Луцькому повіті села Великий Омеляник, Вишків, Огавчиці, Чорниж, Хати Рудничі, Красна Воля, Матвійки, Гнідава, Зміїнець, в яких знаходилося 200 димів²¹⁰. Крім цього, орендував 1607 р. у луцького владики село Теремне²¹¹. Найпізніше з 1619 до 1629 р. В.Станішевський виступав як посесор сіл Новосілки, Бакорин, Пітушків (усього – 150 димів), які належали олицькій гілці Радзивіллів²¹². Помер луцький земський суддя 17 квітня 1634 р.²¹³

²⁰⁰ *Sokolowski W.* Politycy schyłku złotego wieku. S. 56.

²⁰¹ Архив ЮЗР. Ч. I. Т. 6. С. 303.

²⁰² Див.: Там же. Ч. II. Т. I. С. 72.

²⁰³ РГАДА, ф. 389, оп. 1, д. 206, л. 78–78об. (королівський консенс на уступку); д. 207, л. 37–37об. (уступка); Селянський рух... С. 195–197.

²⁰⁴ РГАДА, ф. 389, оп. 1, д. 205, л. 20об.–21об.; д. 209, л. 253^аоб, 256об.

²⁰⁵ Там же. Д. 209, л. 6–6об.

²⁰⁶ AGAD. Archiwum Radziwiłłów, dz. II, nr 695, s. 9; *Pietrzak J.* Po Ceczorze... S. 172.

²⁰⁷ *Pulaski F.* Opis 815 rękopisów... S. 270; *Radziwiłł A.S.* Pamiętnik o dziejach w Polsce. T. I. S. 377.

²⁰⁸ AGAD. MK, sygn. 176, k. 172v.

²⁰⁹ ЦДІАК, ф. 25, оп. 1, спр. 191, арк. 265–268зв.

²¹⁰ *Баранович О.* Залюднення... С. 62, 153.

²¹¹ Архив ЮЗР. Ч. II. Т. I. С. 74.

²¹² Селянський рух... С. 168–170; *Баранович О.* Залюднення... С. 47.

²¹³ *Radziwiłł A.S.* Pamiętnik o dziejach w Polsce. T. I. S. 377.

8.15. Андрій Ліневський

Андрій був молодшим братом Михайла Ліневського (див. 8.10). Безперечно, належав до найбільш активних представників волинської шляхти на сеймиках і сеймах. Андрій обирався послом на сейми 1626 (звичайний), 1628, 1631, 1636, 1638, 1640 й 1642, 1661 рр.²¹⁴, брав участь в елекціях Владислава IV й Яна Казимира²¹⁵. На сеймах обирався до комісій: 1638 р. – до комісії, яка мала розмежувати Волинське і Белзьке воєводства, 1642 р. – до депутатської комісії, що мала унормувати права сесії коронного трибуналу в Радомі²¹⁶. Волинська шляхта неодноразово визначала його депутатом на трибунал, зокрема, у 1626, 1635, 1640, 1643 рр.²¹⁷ А.Ліневський також виконував обов'язки маршалка волинського сеймику у 1634, 1636, 1641 рр.²¹⁸ Про непересічні військові здібності Андрія свідчить факт його обрання шляхтою у 1632 р. одним з повітових ротмістрів Волинського воєводства²¹⁹. Обирався поборцем воєводства у 1626 р., депутатом для прийняття фінансового звіту поборці Михайла Пузини в 1640 р. та скарбовим суддею воєводства у 1659 р.²²⁰ Протягом королювання Владислава IV А.Ліневському вдалося зробити успішну кар'єру. Привілеєм від 14 жовтня 1634 р. король надав йому уряд волинського підстоля²²¹. Незабаром, 18 жовтня, Андрій виступає як королівський посланець на волинський депутатський сеймик, куди привіз лист від короля з вимогою переобрання депутатів на трибунал у зв'язку з відсутністю під час їх елекції на сеймику сенаторів воєводства²²². Фактично кожен елекційний сеймик середини 1630–х – 1640–х рр. називав А.Ліневського серед претендентів на вільний виборний земський уряд Луцького повіту: 5 грудня 1634 р. – на суддівство, 10 листопада 1635 р. – на підсудківство, 5 червня 1638 р. – на підкоморство, на початку 1643 р. – знову на суддівство²²³. У половині випадків він обирався королем з претендентів на посаду: 14 листопада 1635 р. – на підсудківство, 16 березня 1644 р. – на суддівство²²⁴. Остання посада дісталася йому після запеклої боротьби, яку він вів на волинському сеймику з князем Григорієм

²¹⁴ *Seredyka J. Parlamentarzyści...* S. 81; ЦДІАК, ф. 25, оп. 1, спр. 198, арк. 1481–1481зв.; спр. 221, арк. 54–54зв.; спр. 230, арк. 50–53; *Dzięgielewski J. Izba poselska...* S. 171; *Ochmann–Staniszewska S., Staniszewski J. Sejm Rzeczypospolitej za panowania Jana Kazimierza Wazy. Prawno–doktryna–praktyka.* Wrocław, 2000. T. II. S. 354.

²¹⁵ Архив ЮЗР. Ч. II. Т. I. С. 216; *Boniecki A. Herbarz Polski.* Т. XIV. S. 268.

²¹⁶ *Volumina legum.* Т. III. S. 446; Т. IV. S. 26.

²¹⁷ *Boniecki A. Herbarz Polski.* Т. XIV. S. 268; ЦДІАК, ф. 25, оп. 1, спр. 196, арк. 1196зв.–1197зв.; спр. 221, арк. 738зв.–739зв.; *Radziwiłł A.S. Pamiętnik o dziejach w Polsce.* Т. 2. S. 338.

²¹⁸ ЦДІАК, ф. 25, оп. 1, спр. 192, арк. 330–330зв.; спр. 198, арк. 1481–1481зв.; спр. 225, арк. 986–987; Архив ЮЗР. Ч. II. Т. I. С. 278.

²¹⁹ ЦДІАК, ф. 25, оп. 1, спр. 192, арк. 1028зв.–1030; AGAD. Archiwum Radziwiłłów, dz. II, nr 1049, s. 12.

²²⁰ *Boniecki A. Herbarz Polski.* Т. XIV. S. 268; ЦДІАК, ф. 25, оп. 1, спр. 230, арк. 175–175зв.; *Пам'ятки історії Східної Європи.* Т. V. С. 75, 79 та ін.

²²¹ AGAD. MK, sygn. 181, k. 10v.–11.

²²² ЦДІАК, ф. 25, оп. 1, спр. 192, арк. 782–783зв.

²²³ Там само. Арк. 425–425зв.; спр. 196, арк. 1364–1364зв.; спр. 210, арк. 723–723зв.; *Radziwiłł A.S. Pamiętnik o dziejach w Polsce.* Т. 2. S. 337.

²²⁴ ЦДІАК, ф. 25, оп. 1, спр. 182, арк. 544–544зв.; AGAD. MK, sygn. 189, k. 45–46.

Четвертинським, що хотів домогтися суддівства для свого сина Захарія. Два елекційні сеймики, призначені на 27 квітня і 7 червня 1643 р., були зірвані: Г.Четвертинський звинувачував Андрія у визнанні аріанства. Обидві сторони апелювали спочатку до А.С.Радзивілла, потім до Є.Оссолінського. Як виявилось, звинувачення Г.Четвертинського були безпідставними. Хоч А.Ліневський і підтримував стосунки з аріанами, зокрема, Чапличами, але, за твердженням А.С.Радзивілла, був переконаним католиком²²⁵. Не виключено, що саме підозра в симпатіях до аріанства не дозволила Андрієві здобути найвищий виборний уряд Луцького повіту – підкоморія, на який у січні 1660 р. він навіть отримав королівський привілей²²⁶. Згідно з подимним реєстром 1629 р., А.Ліневському належало село Толмахів (20 димів) у Луцькому повіті²²⁷. Орієнтовно в 1608–1610 рр. він отримав як королівщину село Войнин у Володимирському повіті. Але на нього постійно претендував ще хтось, і тому сеймик 1638 р. наказував послам просити короля вирішити справу щодо цієї маєтності на користь Андрія²²⁸. Також орендував ряд маєтностей: Яна й Анджея Фірлеїв – у 1629 р. Романів і Воротнів, у 1632 р. знову Воротнів; князів Вишневецьких – у 1636 р. село Радехів у Холмській землі; князів Чорторійських – у 1636 р. село Сарни²²⁹. Коли розпочалися гоніння на аріан, А.Ліневському дістався ряд володінь Чапличів. Зокрема, у 1648 р. земський суддя володів селами Шупків, Річиця, Риштинець, Бабин, Шпанів, частина з яких належала раніше Чапличам–Шпановським²³⁰. Інша нерухомість, зафіксована у 1648 р. як його власність, – села Божковичі, Холопичі, Толмахів, Опанасівка, Лавринівка (усього 228 димів)²³¹ – належала родині Ліневських і раніше. У 1659 р., коли сейм ухвалив конституцію проти аріан, Олександр Чаплич–Шпановський подарував Андрієві містечко Киселин, але воно було відсуджене сеймовим судом київському ловчому Станіславові Коваловському²³². Андрій двічі одружувався: уперше – з Олександрою Орловською, вдруге – з Анною або Маріанною Лисаківською, вдовою по белзькому граничному коморнику Сестшевітовському²³³. Мав сина Стефана, парнавського хорунжого, й 4 доньки: Маріанну, дружину Францішека Чапського, Олександрю, дружину Самуеля Ледуховського, Богумилу й Кристину–Констанцію, законницю луцького кляштору св. Бригіди²³⁴. А.Ліневський помер у першій половині 1661 р.²³⁵

²²⁵ *Radziwill A.S.* Pamiętnik o dziejach w Polsce. T. 2. S. 337–338, 357, 363.

²²⁶ AGAD. Sigillata, sygn. 3, k. 23v.

²²⁷ *Баранович О.* Залюднення... С. 63, 148.

²²⁸ Архив ЮЗР. Ч. II. Т. I. С. 247. Інструкція подає назву села як Воїн, але це помилка, оскільки такого населеного пункту на Волині не було. Натомість, у Володимирському повіті знаходимо село Войнин, яке, проте, належало не до королівських маєтностей, а до земської власності роду Собєських. Не виключено, що під час надання А.Ліневському воно було потрактоване як королівщина помилково.

²²⁹ *Баранович О.* Залюднення... С. 53; *Селянський рух...* С. 241–242; *Boniecki A.* Herbarz Polski. T. XIV. S. 268; ЦДІАК, ф. 25, оп. 1, спр. 201, арк. 1174–1175.

²³⁰ Архив ЮЗР. Ч. VII. Т. 2. С. 471, 491; *Баранович О.* Залюднення... С. 55.

²³¹ Там же. С. 492.

²³² Пам'ятки історії Східної Європи. Т. V. С. 229, 234.

²³³ *Boniecki A.* Herbarz Polski. T. XIV. S. 268; Пам'ятки історії Східної Європи. Т. V. С. 224–225.

²³⁴ *Ibid.*; Пам'ятки історії Східної Європи. Т. V. С. 225.

²³⁵ Пам'ятки історії Східної Європи. Т. V. С. 225.

8.16. Юрій Чаплич–Шпановський

Юрій народився в сім'ї луцького земського судді Теодора Чаплича й Катерини Кірдей–Мильської. Його дядьком був Іван Чаплич–Шпановський (див. 8.1). Близько 1612 р. Юрій заснував у родинному Киселині аріанську громаду, а 1638 р. – академію²³⁶. Із середини 1620–х рр. він згадується як активний учасник волинських сеймиків, зокрема, у 1625 р. обирався поборцею воєводства, був послом на сейми 1626 (звичайний) і 1633 рр., виконував обов'язки маршалка депутатських сеймиків 1634 й 1635 рр.²³⁷ У 1632 р., під час міжкоролів'я, Юрій увійшов до складу каптурового суду Волинського воєводства; на елекції Владислава IV фігурував як “старший каптуровий суддя Волинського воєводства”²³⁸. На волинському сеймику 20 липня 1640 р. Ю. Чаплич обирався депутатом для прийняття звіту в поборці Михайла Пузини, а 27 березня 1642 р. – ревізором луцьких городських книг²³⁹. У 1640–х рр. через посилення тиску на аріан Юрій більше часу почав присвячувати їх захистові. Це проявилось у участі у процесах на трибуналі, які розпочалися ще в середині 1630–х рр.²⁴⁰ Він відмовився підпорядкуватися рішенню трибуналу від 18 травня 1644 р. про заборону аріанської громади й школи у Киселині, за що наступним декретом був засуджений на інфамію, яку під тиском волинської шляхти замінили на двохтижневе ув'язнення й штраф 6 тис. польських гривень²⁴¹. Волинський сеймик 1645 р. вимагав скасувати незаконні, на його думку, трибунальські декрети, винесені проти Юрія, Андрія, Олександра Чапличів і Петра Сенюти²⁴². Як усі аріани, Ю. Чаплич активно займався господарською діяльністю: вів торгівлю з Гданськом, орендував чужі маєтності, при цьому звільняючи селян від повинностей, надавав кредити²⁴³. Згідно з даними подимного реєстру 1629 р., Юрій виступає власником містечка Киселин, сіл Старе Село, Дмитрівка, Журавель (усього 113 димів) у Володимирському повіті²⁴⁴. У 1643 р. йому належало село Марковичі цього ж повіту²⁴⁵. Мав земельну власність і в Київському воєводстві: 1640 р. володів селами Рокитне й Мазинці, в яких знаходилося 104 дими²⁴⁶. У 1629 р. разом з Габрієлем Іваницьким орендував село Затурці Володимирського повіту – власність А. Лагодовського, а самостійно – села Вічин й Остриїв у Луцькому повіті – власність князя Якуба Воронецького²⁴⁷. Дружиною Ю. Чаплича–Шпановського була Ізабелла Грабовська²⁴⁸.

²³⁶ *Tazbir J.* Antytrynaryzm na ziemiach ukraińskich... S. 96.

²³⁷ Кременецький земський суд. Вип. III. С. 277; *Seredyka J.* Parlamentarzyści... S. 75; *Dzięgielewski J.* Izba poselska... S. 164; ЦДІАК, ф. 25, оп. 1, спр. 192, арк. 645–645зв.; спр. 196, арк. 1196зв.–1197зв.

²³⁸ Архив ЮЗР. Ч. II. Т. I. С. 172, 216: “*starszy sędzia kapтурowy woiewództwa Wołyńskiego*”.

²³⁹ ЦДІАК, ф. 25, оп. 1, спр. 230, арк. 175–175зв., 359зв.

²⁴⁰ Там само. Спр. 196, арк. 1233зв.; див. також: Архив ЮЗР. Ч. I. Т. 6. С. 758–761.

²⁴¹ Архив ЮЗР. Ч. I. Т. 6. С. 788–796; *Tazbir J.* Antytrynaryzm na ziemiach ukraińskich... S. 107.

²⁴² Архив ЮЗР. Ч. II. Т. I. С. 297.

²⁴³ Торгівля на Україні... С. 273; *Tazbir J.* Antytrynaryzm na ziemiach ukraińskich... S. 100; ЦДІАК, ф. 25, оп. 1, спр. 230, арк. 1291–1295.

²⁴⁴ *Баранович О.* Залюднення... С. 80, 154.

²⁴⁵ Селянський рух... С. 475.

²⁴⁶ ЦДІАК, ф. 11, оп. 1, спр. 9, арк. 894.

²⁴⁷ *Баранович О.* Залюднення... С. 81, 62.

²⁴⁸ *Boniecki A.* Herbarz Polski. T. III. S. 271.

8.17. Юрій Воронєцький

Згідно з новітніми дослідження Юрій був сином Станіслава Войнича, князя тристенського²⁴⁹. Князь Юрій уперше виступає 23 лютого 1616 р., коли вніс заяву до кременецьких земських книг про нез'явлення до суду челядника князя Льва Збарзського для вирішення якоїсь фінансової справи²⁵⁰. 31 січня 1625 р. Юрій як опікун дітей померлого Адама Хом'яка—Смордовського, сина брата його матері, позивав на сеймовий суд Станіслава Сатковського й київських міщан щодо пограбування й поранення А.Хом'яка²⁵¹. У грудні 1637 р. він позивав на трибунал острозьких міщан на предмет пограбування у нього в Новому місті (частині Острога) кількох тисяч злотих і стріляння з рушниць та мушкетів²⁵². 16 липня 1637 р. Юрій підписав листа волинської шляхти до перемишльського єпископа С.Гулевича з вимогою повернути луцькі земські книги, що знаходилися у нього²⁵³. Князь Ю.Воронєцький брав участь у різних військових експедиціях. Волинський сеймик 1641 р. просив короля нагородити князя за це, а також за перебування свого часу у шведському полоні²⁵⁴. Юрій сповідував православ'я: брав участь в обранні Захарії Копистенського киево—печерським архімандритом у 1624 р., двох претендентів на посаду київського митрополита в 1632 р. — Петра Могили й Михайла Лозки. Уписався до Пом'яника Луцького братства²⁵⁵. У 1629 р. князеві належали села Щурин і Ясенівка у Луцькому повіті, де нараховувалося 28 димів²⁵⁶. У 1634 р. Щурин він здавав в оренду Андрієві Підгороденському²⁵⁷. Мав сина Михайла²⁵⁸.

8.18. Томаш Козика

Томаш Козика походив з князівської родини, осілої на Волині, найпізніше, з часів Свидригайла²⁵⁹. Син князя Юрія Козики. У 1624 р. він записався до списків студентів Замойської академії²⁶⁰. Обирався послом на сейми 1632 (конвокаційний), 1638, 1639, 1641, 1646, 1648, 1649, 1653, 1658, 1662 рр.²⁶¹ У 1635 і 1636 рр. волинська шляхта доручала йому представляти воєводство у трибуналі²⁶². 23 березня 1637 р. на сеймику, де

²⁴⁹ Яковенко Н. Українська шляхта... С. 303; Войтович Л. Удільні князівства Рюриковичів і Гедиміновичів у XII—XVI ст. (таблиці). Львів, 1996. Табл. 46.

²⁵⁰ Кременецький земський суд. Вип. III. С. 30.

²⁵¹ РГАДА, ф. 389, оп. 1, д. 209, л. 334об.—336.

²⁵² ЦДІАК, ф. 25, оп. 1, спр. 211, арк. 301зв.—302зв.

²⁵³ Там само. Спр. 206, арк. 431—432.

²⁵⁴ Архив ЮЗР. Ч. II. Т. I. С. 277.

²⁵⁵ Голубев С. Киевский митрополит Петр Могила... Т. I. Приложения. С. 272; Грушевський М. Історія України—Руси. Т. VIII—I. С. 170; Пом'яник... С. 14.

²⁵⁶ Баранович О. Залюднення... С. 62, 149.

²⁵⁷ ЦДІАК, ф. 25, оп. 1, спр. 194, арк. 837—839зв.

²⁵⁸ Архив ЮЗР. Ч. II. Т. 2. С. 440.

²⁵⁹ Boniecki A. Herbarz Polski. 1909. Т. XII. S. 88.

²⁶⁰ Album studentów Akademii Zamojskiej. S. 117.

²⁶¹ Kaczorowski W. Sejmny konwokacyjny i elekcyjny... S. 366; Архив ЮЗР. Ч. II. Т. I. С. 183, 269; Dziegielewski J. Izba poselska... S. 170; Wolff J. Kniaziowie litewsko—ruscy od końca XIV wieku. Warszawa, 1895. S. 183; Ochmann—Staniszewska S., Staniszewski J. Sejm Rzeczypospolitej... S. 351.

²⁶² ЦДІАК, ф. 25, оп. 1, спр. 196, арк. 1196зв.—1197зв.; спр. 198, арк. 1043зв.

відбувалася елекція володимирського земського судді, Т.Козика виконував обов'язки маршалка²⁶³. Він був чи не єдиним з волинських князів, який відмовився (після 1632 р.) від князівського титулу й писався “Томаш з Руснова Козика”²⁶⁴. Діяльність Томаша на сеймиках і сеймах була відзначена 14 квітня 1637 р. наданням йому уряду волинського підстоля²⁶⁵. На сеймі 1638 р. він був уведений до складу комісії для визначення кордонів Волинського і Белзького воєводств²⁶⁶. У буремні роки середини XVII ст. волинський підстолий був обраний одним з повітових ротмістрів і очолював хоругву, що взяла активну участь у військових діях²⁶⁷. Саме на військових заслугах й умілості в праві наголошувалось у королівському привілеї на володимирське підкоморство, виданому Томашові 12 листопада 1661 р.²⁶⁸ Йому належали два села у Володимирському повіті – Біскупичі й Руснів²⁶⁹. 1629 р. у цих селах було відповідно 54 і 64 дими; вони належали Ядвізі Козичанці²⁷⁰; чи не матері Томаша? Біскупичі протягом 1647–1650 рр. Т.Козика здавав за 8 тис. злотих в оренду Янові Лисаківському²⁷¹. Томаш перебував у шлюбі з Катериною Чапською. Подружжя мало сина – Яна²⁷². Володимирський підкоморій помер у червні 1667 р.²⁷³

8.19. Андрій Загоровський

Панський рід Загоровських знаний на Волині з часів Свидригайла. Протягом XVI ст. декілька представників родини починали свою кар'єру як господарські дворяни. Цим шляхом пішов і Андрій, ймовірно, син Олександра. Не виключено, що спочатку служив дворянином у коронного гетьмана Станіслава Конецпольського, оскільки у другій половині 1631 р. невідомий нам на ім'я гетьманський дворянин Загоровський був висланий у супроводі 500 реєстрових козаків на Січ з метою здійснення контролю за спаленням козацьких чайок. Цю місію йому виконати не вдалося з огляду на татарські напади²⁷⁴. 3 листопада 1632 р. Андрій поставив свій підпис під актом обрання двох кандидатів на київську митрополію²⁷⁵. Отже, він залишився вірним традиції роду – бути поборниками православ'я. Королівським дворянином А.Загоровський став, напевно, на початку правління Владислава IV, хоч перша відома нам згадка про нього як дворянина датується 12 квітня 1637 р., коли його слуга Томаш Дембінський заявив у луцькому гродському уряді про спалення корчми підданими луцького підкоморія

²⁶³ Там само. Спр. 204, арк. 408–408зв.

²⁶⁴ *Wolff J.* Kniaziowie litewsko-ruscy... S. 183.

²⁶⁵ AGAD. MK, sygn. 181, k. 221v.–222.

²⁶⁶ *Volumina legum.* T. III. S. 446.

²⁶⁷ Архив ЮЗР. Ч. VI. Т. I. С. 568, 569; *Wolff J.* Kniaziowie litewsko-ruscy... S. 183.

²⁶⁸ Пам'ятки історії Східної Європи. Т. V. С. 281–282; AGAD. Sigillata, sygn. 3, k. 292v.; sygn. 6, k. 93v.

²⁶⁹ Селянський рух... С. 81.

²⁷⁰ *Баранович О.* Залюднення... С. 82.

²⁷¹ Україна перед Визвольною війною... С. 196–198.

²⁷² *Boniecki A.* Herbarz Polski. T. XII. S. 88.

²⁷³ Архив ЮЗР. Ч. VI. Т. I. Приложение. С. 104.

²⁷⁴ *Грушевський М.* Історія України–Руси. Т. VIII–I. С. 136.

²⁷⁵ Там само. С. 170.

Юрія Гулевича у селі Навколиски²⁷⁶. У листопаді 1637 р. Андрій брав участь у наїзді на село Підліски, що належало до горохівського пробовства²⁷⁷. 28 червня 1639 р. він виступав як свідок при квітунанні Федором Мушатичем—Охлоповським Романа Загоровського щодо поверненні боргу 1500 злотих²⁷⁸. До комісії з коректури права, створеної волинським сеймиком 1641 р., потрапив завдяки тому, що займав посаду луцького війта. Вперше як луцький спадковий війт Андрій згадується у травні 1634 р., коли скаржився на студентів Луцької єзуїтської колегії за пограбування й нанесення йому побоїв²⁷⁹. У жовтні 1635 р. разом з городельським старостою Станіславом Зборовським, князем Григорієм Четвертинським, луцьким ключником Яном Станішевським увійшов до складу комісії, визначеної сеймом для розподілу спірного церковного майна між уніатами й православними²⁸⁰. А.Загоровський обирався послом на сейми звичайний 1635 р. і, ймовірно, надзвичайний 1629 р.²⁸¹ Сейм 1638 р. визначив його як одного з комісарів для проведення розмежування між Волинським воєводством і Пінським повітом²⁸². У 1649–1650 р. луцький війт володів селами Туличів, Колпитів Володимирського повіту, Костюхнівка, Волчецька Воля Луцького повіту²⁸³. Також деякий час володів селами Ярембовець і Милятин у Луцькому повіті, які набув у Яна Іваницького. 14 травня 1639 р. ці села були ним записані чернігівській хорунжині Регіні Гулевичівні²⁸⁴. А.Загоровський помер раніше 1662 р., оскільки інструкція брацлавської шляхти від 31 січня 1662 р. наказувала своїм послам просити за його спадкоємців, які потерпали від утисків луцького замкового уряду²⁸⁵.

8.20. Ян Ярмолинський

Родина Ярмолинських герба “Корчак” хорватського походження з’явилася на початку XV ст. у Подільському воєводстві, де Владислав Ягайло надав їй село Ярмолинці²⁸⁶. Ян – син Костянтина й Раїни Боговитинівни – народився на початку XVII ст. Кирило Транквіліон–Ставровецький 1618 р. у почаївській друкарні видав книгу “Зерцало богословіи...”, де серед інших помістив короткий панегірик “На гербъ зацной фамилии висоце уроженого... Иоанна Ярмолинского Константиновича”²⁸⁷. Тут відзначено рицарські заслуги роду. У 1623 р. Ян записався до списків студентів Замойської академії²⁸⁸. Його батько помер до досягнення ним повноліття, бо маєтності

²⁷⁶ Селянський рух... С. 264.

²⁷⁷ ЦДІАК, ф. 25, оп. 1, спр. 208, арк. 547–547зв.

²⁷⁸ Там само. Спр. 216, арк. 1033зв.–1035.

²⁷⁹ Архів ЮЗР. Ч. I. Т. 6. С. 683.

²⁸⁰ ЦДІАК, ф. 25, оп. 1, спр. 197, арк. 580–581зв.

²⁸¹ *Dzięgielewski J. Izba poselska...* S. 182; *Seredyka J. Parlamentarzyści...* S. 90.

²⁸² *Volumina legum.* T. III. S. 445.

²⁸³ Архів ЮЗР. Ч. VII. Т. 2. С. 468; Там же. 1914. Ч. III. Т. 4: Акты, относящиеся к эпохе Богдана Хмельницького. С. 367–369.

²⁸⁴ ЦДІАК, ф. 25, оп. 1, спр. 216, арк. 723–723зв.

²⁸⁵ Архів ЮЗР. Ч. II. Т. 2. С. 123.

²⁸⁶ *Boniecki A. Herbarz Polski.* T. XIV. S. 242.

²⁸⁷ Українська поезія. Кінець XVI – початок XVII ст. / Упор. В.П.Колосова, В.І.Крекотень. Київ, 1978. С. 228, 393.

²⁸⁸ *Album studentów Akademii Zamojskiej.* S. 115.

Ярмолинських довго перебували у володінні Раїни Боговитинівни. 21 грудня 1634 р. Ян уклав шлюбну угоду з опікунами Катерини Стрибилівни, доньки київського чашника Філона Стрибиля. Незважаючи на те що молоді вже були обвінчані київським митрополитом Петром Могилою, весілля відкладалося на 2,5 років у зв'язку з необхідністю виділення матір'ю нареченого спадкової частини маєтностей його батька на віно нареченій²⁸⁹. Ця умова була виконана: у лютому 1635 р. маєтності Костянтина Ярмолинського, що знаходилися у Кременецькому повіті, були поділені між Яном і його молодшим братом Володимиром²⁹⁰. У 1644 р. Ян отримав привілей на уряд кременецького земського судді²⁹¹. Наступного року він обирався послом на сейм²⁹². Продовжуючи традиції роду, Ян протягом 1630–х рр. брав участь у військових кампаніях, ймовірно, московській 1633 та пруській 1635 рр., оскільки волинський сеймик 1646 р. пропонував нагородити його королівщиною за цивільні й військові заслуги²⁹³. Кременецький земський суддя володів комплексом кременецьких маєтностей з центром у містечку Шумбар. До цього комплексу в 1648 р. входило 17 населених пунктів, у яких нараховувалося 240 димів²⁹⁴. Крім успадкованих від батька сіл, Ян набув села Примарівка у Любомирських, Новородчиці й Ілляшівка в Єловицьких. Після одруження з К.Стрибилівною Я.Ярмолинський став власником таких сіл у Київському воєводстві: Березове, Янівка, Ходорів, Миньок, Мирва, Синищизна, Дашівка, в яких у 1640 р. нараховувалося 194 дими²⁹⁵. Від цього шлюбу кременецький земський суддя мав синів Андрія й Стефана, доньок Барбару, Регіну й Єву²⁹⁶. Помер Ян раніше 16 грудня 1660 р.²⁹⁷

²⁸⁹ Архив ЮЗР. Ч. VIII. Т. 3. С. 590–595.

²⁹⁰ ЦДІАК, ф. 11, оп. 1, спр. 2, арк. 283–284зв.

²⁹¹ Яковенко Н. Українська шляхта... С. 189.

²⁹² Архив ЮЗР. Ч. II. Т. I. С. 284; *Dzięgielewski J. Izba poselska...* S. 168.

²⁹³ Яковенко Н. Українська шляхта... С. 238; Архив ЮЗР. Ч. II. Т. I. С. 333.

²⁹⁴ Архив ЮЗР. Ч. VII. Т. 2. С. 483–484.

²⁹⁵ ЦДІАК, ф. 11, оп. 1, спр. 9, арк. 885зв., 894.

²⁹⁶ *Boniecki A. Herbarz Polski. T. XIV. S. 243.*

²⁹⁷ AGAD. Sigillata, sygn. 3, k. 153; sygn. 4, k. 67v.

БІБЛІОГРАФІЯ

I. Джерела

I.1. Рукописні джерела

Российский государственный архив древних актов (г. Москва)

Ф. 389: Литовская метрика, оп. 1, д. 191, 192, 193, 194, 195, 196, 197, 198, 199, 200, 201, 202, 203, 204, 205, 206, 207, 208, 209, 210, 211, 214, 215, 216, 217, 218, 219, 220.

Центральний державний історичний архів України (м. Київ)

Ф. 1: Скарб коронний, оп. 1, спр. 5.

Ф. 11: Житомирський гродський суд, оп. 1, спр. 2, 7, 8, 9.

Ф. 21: Кременецький гродський суд, оп. 1, спр. 43, 55, 57, 58, 71, 82.

Ф. 22: Кременецький земський суд, оп. 1, спр. 14, 19, 22, 23, 24, 25, 27, 29, 37.

Ф. 25: Луцький гродський суд, оп. 1, спр. 35, 41, 47, 54, 56, 181, 182, 183, 184, 185, 186, 187, 188, 190, 191, 192, 193, 194, 195, 196, 197, 198, 200, 201, 203, 204, 206, 207, 208, 210, 211, 212, 213, 214, 215, 216, 217, 218, 219, 221, 222, 225, 226, 227, 230, 255, 259.

Ф. 27: Володимирський земський суд, оп. 1, спр. 6, 7, 8.

Інститут Рукопису Національної бібліотеки України ім. В.І.Вернадського

Ф. I: Літературні матеріали, спр. 4104.

Ф. II: Історичні матеріали, спр. 20862, 22097, 22641.

Ф. X: Матеріали Археографічної комісії ВУАН, спр. 10532.

Ф. 30: Зібрання рукописних книг ЦНБ УРСР, спр. 50.

Ф. 60, № 55.

Львівська наукова бібліотека ім. В. Стефаника НАН України

Ф. 5: Осолінські, спр. II 4044, II 4045, II 4049, II 4050, II 4051, II 4061, II 7444.

Ф. 46: Єловицькі, тека XXI, № 1154, 1158, 1164; тека XXVII, № 2136, 2305, 2540.

Ф. 91: Люба–Радзівинські, № 245. V. 4.

Archiwum Główne Akt Dawnych (Warszawa)

Archiwum Potockich z Łańcuta, sygn. 1548.

Archiwum Publiczne Potockich, sygn. 9, t. I.

Archiwum Radziwiłłów, dz. II, nr 509, 511, 695, 980, 1049; dz. V, nr 8031, 8326, 9267, 11078.

Archiwum Skarbu Koronnego, dz. I, nr 301, 335, 337; dz. II, nr 42; dz. III, nr 6.

Archiwum Zamoyskich, sygn. 46, 222, 257, 349 (nr 1), 357 (nr 19), 644, 645, 647, 673, 687, 690, 697, 726 (nr 9, 35), 734, 2502, 2879, 2884, 2994, 3083.

Księgi Sądów asesorskiego, relacyjnego, sejmowego, sygn. 11, 12, 15, 17, 18, 21.

Metryka Koronna, sygn. 108, 109, 115, 122, 123, 124, 125, 133, 134, 136, 137, 138, 143, 154, 157, 158, 160, 163, 165, 171, 173, 176, 177, 178, 180, 181, 183, 184, 185, 187, 189, 191, 192, 196, 201, 202, 206, 209, 354, 364, 365, 366, 367, 370, 371, 393.

Nabytki, nr 305.

Sigillata, nr 3, 4, 6.

Summariusz Metryki Litewskiej, t. VI.

Tak zwana Metryka Litewska, dz. IVB, nr 2, 37, 41; dz. V, nr 6; dz. VIII, nr 1.

Zbiór Branickich z Suchej, sygn. 274/344.

Zbiór Czołowskiego, sygn. 389.

Zbiór dokumentów papierowych, nr 3286.

Zbiory Biblioteki Narodowej, sygn. 5.

Wojewódzkie Archiwum Państwowe w Krakowie

Archiwum Sanguszków ze Sławuty, nr 10.

Biblioteka Narodowa (Warszawa)

Rkps III 3086, III 3298, 8340, rkps Biblioteki Ordynacji Zamoyskich 1809.

Biblioteka Uniwersytetu Warszawskiego

Rkps 425.

Biblioteka Zakładu Narodowego im. Ossolińskich we Wrocławiu

Rkps 137, 1244, 4151 II.

Biblioteka Czartoryskich w Krakowie

Rkps 390, 2468 IV.

Biblioteka PAN w Kórniku

Rkps 267, 323, 325, 338.

Biblioteka PAN w Krakowie

Rkps 690, 1690, 3262, 8355: Teki Pawińskiego, nr 38.

Biblioteka Uniwersytetu Jagiellońskiego w Krakowie

Rkps 3/52, 6862 II.

Острозький державний історико-культурний заповідник

КН 961/VI P – 565.

I.2. Друковані джерела

Актова книга Житомирського міського уряду кінця XVI ст. (1582–1588 pp.) / Підгот. М.К.Бойчук. Київ, 1965.

Акты, относящиеся к истории Западной России, собранные и изданные Археографическою комиссиею. Санкт–Петербург, 1848. Т. 3: 1544–1587.

Акты, относящиеся к истории Южной и Западной России, собранные и изданные Археографическою комиссиею. Санкт–Петербург, 1863. Т. 1: 1361–1598.

Архив Юго–Западной России, издаваемый Временною комиссиею для разбора древних актов, учрежденной при Киевском, Подольском и Волынском генерал–губернаторе (далі – Архив ЮЗР). Киев, 1859. Ч. I: Акты, относящиеся к истории православной церкви в Юго–Западной России. Т. 1.

Архив ЮЗР. 1883. Ч. I. Т. 6: Акты о церковно–религиозных отношениях в Юго–Западной Руси (1322–1648).

Архив ЮЗР. 1914. Ч. I. Т. 8: Памятники литературной полемики православных южноросов с протестантами и латиноунитами в Юго–Западной Руси за XVI и XVII ст.

Архив ЮЗР. 1904. Ч. I. Т. 10: Акты, относящиеся к истории галицко–русской православной церкви.

Архив ЮЗР. 1904. Ч. I. Т. 11: Акты, относящиеся к истории Львовского Ставропигиального братства.

Архив ЮЗР. 1861. Ч. II. Т. 1: Постановления дворянских провинциальных сеймов в Юго–Западной России (1569–1654).

Архив ЮЗР. 1888. Ч. II. Т. 2: Акты для истории провинциальных сеймиков Юго–Западного края во второй половине XVII века.

Архив ЮЗР. 1863. Ч. III. Т. 1: Акты о казаках (1500–1648).

Архив ЮЗР. 1914. Ч. III. Т. 4: Акты, относящиеся к эпохе Богдана Хмельницкого.

Архив ЮЗР. 1867. Ч. IV. Т. 1: Акты о происхождении шляхетских родов в Юго–Западной России.

- Архив ЮЗР. 1876. Ч. VI: Акты об экономических и юридических отношениях крестьян в XVI–XVIII вв. Т. 1: 1498–1653.
- Архив ЮЗР. 1886. Ч. VII: Акты о заселении Юго–Западной России. Т. 1: 1386–1700.
- Архив ЮЗР. 1890. Ч. VII. Т. 2: 1471–1664.
- Архив ЮЗР. 1893. Ч. VIII. Т. 1: Материалы для истории местного самоуправления в связи с историей сословной организации. Акты Барского староства XV–XVI вв.
- Архив ЮЗР. 1909. Ч. VIII. Т. 3: Акты о брачном праве и семейном быте в Юго–Западной Руси в XV–XVII вв.
- Архив ЮЗР. 1907. Ч. VIII. Т. 4: Акты о землевладении в Юго–Западной России в XV–XVIII вв.
- Архив ЮЗР. 1907. Ч. VIII: Материалы по истории местного управления в связи с историей сословной организации. Т. 5: Акты об украинской администрации XVI–XVII вв.
- Баранович О.* Залюднення України перед Хмельниччиною. Київ, 1930. Ч. 1: Залюднення Волинського воєводства в першій половині XVII ст.
- Боротьба Південно–західної Русі і України проти експансії Ватикану та унії (X – поч. XVII ст.). Зб. док. і мап. Київ, 1988.
- Волинські грамоти XVI ст. / Упор. В. Задорожний, А. Матвієнко. Київ, 1995.
- Голубев С.* Киевский митрополит Петр Могила и его сподвижники. Киев, 1883. Т. 1. Приложения. С. 1–576.
- Грушевський М.* Матеріали до історії козацьких рухів 1595–1596 рр. // Записки Наукового товариства імені Шевченка (далі – ЗНТШ). Львів, 1899. Т. 31–32. С. 1–6.
- Грушевський М.* До питання про правно–державне становище київських князів XV в.: Дві грамоти великого князя Казимира з часів київського князя Олелька // ЗНТШ. 1899. Т. 31–32. С. 1–2.
- Грушевський М.* Київський каштелян і козаки // ЗНТШ. Львів, 1895. Т. 6. С. 5–7.
- Грушевський М.* Матеріали до історії козацьких рухів 1595–1596 рр. // ЗНТШ. 1899. Т. 31–32. С. 1–6.
- Грушевський М.* Кілька документів з життя Забужської Русі XVI в. // ЗНТШ. 1899. Т. 28. С. 1–2.
- Грушевський М.* Кілька київських документів // ЗНТШ. 1900. Т. 40. С. 1–6.
- Грушевський М.* Лист короля Стефана Баторія до калги з року 1577 // ЗНТШ. 1901. Т. 44. С. 1–2.
- Дневник Люблинского сейма 1569 года. Соединение Великого княжества Литовського с Королевством Польским / Изд. М. О. Коялович. Санкт–Петербург, 1869.
- Жерела до історії України–Руси. Львів, 1908. Т. VIII: Матеріали до історії української козаччини. Т. 1: Документи по рік 1631 / Вид. І. Крип'якевич.
- Жизнь князя Андрея Курбского в Литве и на Волыне / Сост. Н. Иванишев. Киев, 1849. Т. 1. Кременецкий земський суд. Описи актових книг XVI–XVII ст. Київ, 1959. Вип. I; 1965. Вип. II; 1965. Вип. III.
- Крикун М.* Інструкції послам Війська Запорозького на елекційний і коронаційний сейми 1669 року // Центральна і Східна Європа в XV–XVIII століттях: питання соціально–економічної та політичної історії. До 100–річчя від дня народження Професора Дмитра Похилевича / За ред. Л. Зашкільняка та М. Крикуна. Львів, 1998. С. 189–214.
- Крикун М.* Інструкція послам Війська Запорозького на варшавський сейм 1664 року // Україна модерна. Львів, 2000. Ч. 4–5. С. 374–449.
- Крикун М. Г.* Інструкція сеймику Волинського воєводства 1595 року // ЗНТШ. 1996. Т. CCXXXI: Праці Комісії спеціальних (допоміжних) історичних дисциплін. С. 415–436.
- Кулаковський П.* Нові матеріали до історії козацьких рухів 1590–х рр. // Архіви України. Київ, 1995. № 4–6. С. 62–73.
- Кулаковський П. М.* Інструкція сеймику Чернігівського воєводства 1646 року // Україна модерна. Львів, 2001. Ч. 6. С. 113–138.
- Ланно И. И.* Великое княжество Литовское во второй половине XVI столетия: Литовско–русский повет и его сеймик. Юрьев, 1911. Приложения. С. 86–92.

Лохвицька ратушна книга другої половини XVII ст. (Збірник актових документів) / Підгот. до вид. О.М.Маштабей, В.Г.Самійленко, Б.А.Шарпило. Київ, 1986.

Малиновский И. Сборник материалов, относящихся к истории панов-рады Великого княжества Литовского. Томск, 1901.

Малиновский И. Сборник материалов, относящихся к истории панов-рады Великого княжества Литовского. Добавление. Томск, 1912.

Материалы для истории воссоединения Руси (1578–1630). Москва, 1877. Т. 1 / Сост. П.Кулиш.

Николайчик Ф. Материалы по истории землевладения князей Вишневецких в Левобережной Украине // Чтения в Историческом обществе Нестора Летописца (далі – ЧИОНЛ). Киев, 1900. Кн. XIV. Вып. 2. Отд. 3. С. 84–192.

Оляничин Д. Пункти Івана Виговського українським послам на варшавський сейм 1659 року // ЗНТШ. 1991. Т. ССХХІІ: Праці історико-філософської секції. С. 327–350.

Опись актовой книги Киевского Центрального архива № 10 / Сост. К.С.Козловский, Г.В.Донцов. Киев, 1878.

Опись актовой книги Киевского Центрального архива № 13 / Сост. Л.В.Ильницкий. 1882.

Опись актовой книги Киевского Центрального архива № 17 / Сост. И.П.Новицкий, О.И.Левицкий. 1884.

Опись актовой книги Киевского Центрального архива № 18 / Сост. И.П.Новицкий. 1874.

Опись актовой книги Киевского центрального архива № 39 / Сост. О.И.Левицкий. 1883.

Переписи войска литовского / Изд. С.Пташицкий // Русская историческая библиотека. Петроград, 1915. Т. 33.

Пом'яник. Волинське крайове Братство святого апостола Андрія Первозваного (Луцьке хрестовоздвиженське). Від року Божого 1618 і далі / Підгот. О.Бірюліна, А.Бондарчук, М.Хілько. Луцьк, 2000.

Права, за якими судиться малоросійський народ. 1743 / Упоряд. К.Вислобов. Київ, 1997.

Русина О.В. До питання про земельні володіння Києво-Печерського монастиря на Лівобережжі (за актами XVI–XVII ст.) // Український археографічний щорічник. Київ, 1992. Вип. 1. С. 300–306.

Руська (Волинська) метрика. Книга за 1652–1673 рр. / Підготував до друку Петро Кулаковський // Пам'ятки історії Східної Європи. Джерела XV–XVII ст. Острог; Варшава; Москва, 1999. Т.V.

Селянський рух на Україні 1569–1647 рр. Збірник документів і матеріалів / Відп. ред. М.Г.Криун. Київ, 1993.

Статут Вялікага Княства Літоўскага 1588. Тэксты. Даведнік. Каментары / Галоў. рэд. І.П.Шамякін. Мінск, 1989.

Статутъ Великого князьства Литовского 1566 года // Временник Императорского Московского общества истории и древностей российских. Москва, 1855. Кн. 23.

Торгівля на Україні, XIV– середина XVII століття: Волинь і Наддніпрянина / Упор. В.М.Кравченко, Н.М.Яковенко. Київ, 1990.

Україна перед Визвольною війною 1648–1654 рр. Збірник документів (1639–1648) / Відп. ред. М.Н.Петровський, К.Г.Гуслистий. Київ, 1946.

Українська поезія. Кінець XVI – початок XVII ст. / Упор. В.П.Колосова, В.І.Крекотень. Київ, 1978.

Ясинский М.Н. Луцкий трибунал как высшая судебная инстанция для Волинского, Брацлавского и Киевского воеводств в последней четверти XVI века. Приложение // ЧИОНЛ. 1900. Кн. 14. Вып. 1, отд. 2. С. 51–72

Ясинский М.Н. Материалы для истории Луцкого трибунала (1578–1589 г.) // ЧИОНЛ. 1900. Кн. 13, отд. 3. С. 3–38.

Akta grodzkie i ziemskie z czasów Rzeczypospolitej polskiej z archiwum tak zwanego bernardyńskiego we Lwowie. Lwów, 1909. Т. XX: Lauda sejmikowe. Т.1: Lauda wiszeńskie 1572–1648 г. / Oprac. A.Prochaska.

- Akta grodzkie i ziemskie. 1931. T. XXIV: Lauda sejmikowe halickie / Oprac. W.Hejnosz.
Akta sejmikowe województwa krakowskiego. Wrocław; Kraków, 1955. T. II: 1621–1660 / Wyd. A.Przyboś.
Akta sejmikowe województw poznańskiego i kaliskiego. Poznań, 1962. T. I. Cz. 2: 1616–1632 / Wyd. W.Dworzaczek.
Akta unii Polski z Litwą 1385–1791 / Wyd. S.Kutrzeba i W.Semkowicz. Kraków, 1932.
Album Studiosorum Universitatis Cracoviensis. Cracoviae, 1950. T. IV.
Album studentów Akademii Zamojskiej / Wyd. H.Gmiterek. Warszawa, 1994.
Anonim tzw. Gall. Chronica et gesta ducum sive principum polonorum / Wyd. K.Maleczyński // Monumenta Poloniae Historica. Nova series. Kraków, 1952. T. II.
Antologia pamiątek polskich XVI wieku. Wrocław; Warszawa; Kraków, 1966.
Archiwum domu Sapiehów / Opr. A.Prochaska. Lwów, 1892. T. 1: Listy z lat 1575–1606.
Archiwum Jana Zamoyskiego, kanclerza i hetmana koronnego. Warszawa, 1913. T. III: 1582–1584 / J.Siemieński; Kraków, 1948. T. IV: 1585–1588 / Wyd. K.Lepszy.
Archiwum książąt Lubartowiczów Sanguszków w Sławucie. Lwów, 1890. T. III: 1432–1534 / Wyd. B.Gorczak; 1890. T. IV: 1535–1547 / Wyd. B.Gorczak; 1910. T. VII: 1554–1572 (Dyplomatañusz gałęzi Niesuchojezskiej. T. 2 / Wyd. Z.Radziwiński).
Atlas Historyczny Rzeczypospolitej Polskiej / Wydany z zasiłkiem Akademii Umiejętności w Krakowie. Epoka przełomu z wieku XVI-go na XVII-sty. Dział II-gi: Ziemie Ruskie Rzeczypospolitej / Oprac. i wyd. A.Jabłonowski. Warszawa; Wiedeń, 1889–1904.
Bielski J. Dalszy ciąg kroniki polskiej zawierającej dzieje od 1587 do 1598 r. Warszawa, 1851.
Bodniak S. Pamiętnik Biblioteki Kórnickiej. 1930. S. 164–172.
Czaradzki G. Processus iudiciarii... syntagma. Cracoviae, 1614.
Frycz Modrzewski A. O prawach // *EjUSD.* Dzieła wszystkie. Warszawa, 1953. T. 1.
Heidensteini R. Cancellarius sive de dignitate et officio cancellarii regni Poloniae / Edit. A.Kempfi. Varsoviae, MCMLX.
Hejdensztejn R. Dzieje Polski od śmierci Zygmunta Augusta do roku 1594. Książ XII. Petersburg, 1857. T. 1.
Heleniusz E. Pamiętki polskie z różnych czasów. Kraków, 1882. T. 1.
Horst Rutgerus zur. Cancellarius sive de cancellariorum, cum in Summi Pontificis curia, in Imperio Germanico regnisque diversis, tum imprimis in florentissimo Regno Poloniae et Magno D. Lithv. Heroicis virtutibus, splendidissimis honoribus et ornamentis, praeclarissimis officiis, meritis et praemis, libri duo. Dantisci, MDCXXVIII.
Inwentarz Metryki Koronnej. Księgi wpisów i dekretów polskiej kancelarii królewskiej z lat 1447 – 1795 / Oprac. I.Sulkowska–Kurasiova i M.Woźniakowa. Warszawa, 1975.
Jemiołowski M. Pamiętnik dzieje Polski zawierający (1648–1679). Warszawa, 2000.
Jerlicz J. Latopis albo kroniczka różnych spraw z dziejów dawnych i terażniejszych czasów. Warszawa, 1853. T. 1.
Jus municipale, to jest prawo miejskie magdeburgskie, nowo z łacińskiego i niemieckiego na polski język z pilnością i wiernie przełożone przez Pawła Szczerbicza. Lwów, 1581
Kancelaria koronna a Sejm walny. Instructuarium / Oprac. W.Krawczuk. Warszawa, 1995.
Kojałowicz W. Herbarz rycerstwa Wielkiego Xięstwa Litewskiego tak zwany Compedium czyli o klejnotach albo herbach, których familie stanu rycerskiego w prowincjach Wielkiego Xięstwa Litewskiego zażywaią. Kraków, 1897.
Kromer M. Polska czyli o położeniu, ludności, obyczajach, urządach i sprawach publicznych Królestwa Polskiego księgi dwie / Oprac. R.Marchwiński. Olsztyn, 1977.
Kronika Polska Marcina Bielskiego. Nowo przez Joachima Bielskiego, syna jego wydana. Kraków, 1597.
Księcia Krzysztofa Radziwiłła, hetmana polnego Wielkiego księstwa Litewskiego, sprawy wojenne i polityczne 1621–1632. Paryż, 1859.

- Łączyński J.* Compendium sądów króla jegomości prawem koronnym na dwie części rozdzielone za rozkazaniem jego królewskiej mości krótko zebrane // Kolankowski Z. Zapomniane prawo XVI wieku Jan Łączyński i jego "Compendium sądów króla jegomości" (Studium z dziejów polskiej kultury prawniczej). Toruń, 1960. S. 81–117.
- Lietuvos Metrika. Knyha Nr. 3 (1440–1498) / Parengė: L. Anužyte ir A. Baziulis. Vilnius, 1998.
- Lietuvos Metrika. Knyha Nr. 8 (1566–1574) / Parengė: A. Baliulis, R. Ragauskienė, A. Ragauskas. Vilnius, 2000.
- Lietuvos Metrika. Knyha Nr. 51 (1499–1514) / Parengė: A. Baliulis, R. Firkovičius, D. Antanavičius. Vilnius, 1995.
- Lietuvos Metrika. Knyha Nr. 564 (1553–1567) / Parengė: A. Baliulis. Vilnius, 1996.
- Litterae Episcoporum historiam Ucrainae illustrantes (1600–1900) / Ed. A. Welykyj. Romae, 1973. Vol. II: 1641–1664.
- Pamiętniki historyczne / Wyd. L. Hubert. Warszawa, 1861. T. 2.
- Paprocki B.* Herby rycerstwa polskiego. Kraków, 1858.
- Pocieja I.* Antirresis abo Apologia przeciwko Krzysztofowi Philaletowi / Opr. J. Byliński i J. Długosz. Wrocław, 1997.
- Podkański K.* Poprawa praw i sposób statutu spisane / Wyd. B. Ulanowski // Dwie broszury prawne z r. 1602 i 1608. Kraków, 1920.
- Promptuarium statutorum omnium et constituonum etc. Brunsbergae, 1604.
- Pułaski F.* Opis 815 rękopisów Biblioteki Ordynacji Krasieńskich. Warszawa, 1915.
- Radziwiłł A.S.* Pamiętnik o dziejach w Polsce / Oprac. A. Przyboś, R. Żelewski. Warszawa, 1980. T. 1: 1632–1636; T. 2: 1637–1646; T. 3: 1648–1656.
- Reforma elekcji – czy naprawa Rzeczypospolitej. Wybór źródeł 1630–1632 / Wyd. W. Konopczyński. Kraków, 1949.
- Rejestr poborowy ziemi przemyskiej z 1628 roku / Wyd. Z. Budzyński, K. Przyboś // Polska południowo-wschodnia w epoce nowożytnej. Źródła dziejowe. Rzeszów, 1997. T. I. Cz. 1.
- Relacje nuncjuszów apostolskich od r. 1540–1690 / Wyd. E. Rykaczewski. Berlin; Poznań, 1864. T. 1.
- Relacje wojenne z pierwszych lat walk polsko-kozackich powstania Bohdana Chmielnickiego okresu "Ogniem i Mieczem" (1648–1651) / Oprac. M. Nagielski. Warszawa, 1999.
- Scriptores rerum Polonicarum. Cracoviae, 1872. T. I: Dyaryjusz sejmów r. 1548, 1553, 1570 / Wyd. J. Szujski.
- Scriptores rerum Polonicarum. 1880. T. V: Listy księcia Jerzego Zbaraskiego, kasztelana krakowskiego z lat 1621–1631 / Wyd. A. Sokołowski (Archiwum komisji Historycznej. T. 11).
- Scriptores rerum Polonicarum. 1887. T. XI: Dyaryjusz sejmowy r. 1587. Sejmy konwokacyjny i elekcyjny / Wyd. A. Sokołowski.
- Scriptores rerum Polonicarum. 1901. T. XVIII: Dyaryjusz sejmowy r. 1585 / Wyd. A. Gzuczyński
- Scriptores rerum Polonicarum. 1907. T. XX: Dyaryjusz sejmowy r. 1597 / Wyd. E. Barwiński
- Semkowicz W.* Po wcieleniu Wołynia (Nielegalny zjazd w Łucku 1569 r. i sprawa językowa na Wołyniu) // Ateneum Wileńskie. Wilna, 1924. Rocznik 2. S. 183–189.
- Speculum Saxonum: albo prawo saskie i magdeburskie porządkiem abecadla z łacińskich i niemieckich exemplarzów zebrane. Lwów, 1581.
- Sprawy wojenne króla Stefana Batorego. Dyaryjusz, relacje, listy i akta z lat 1576–1586 / Wyd. X. I. Polkowski // Acta Historica res gestas Poloniae illustrantia ab anno 1507 ad annum 1795. Cracoviae, 1887. T. XI.
- Statut Wielkiego Xięstwa Litewskiego, którym się teras Województwa Kiiowskie, Wołyńskie y Braclawskie sądzą z yllustracjami / Wyd. F. Piekosiński // Archiwum Komisji prawniczej. Kraków, 1900. T. 7. S. 305–566.
- Stephanowski C.* Zgromadzonych wod Pochwała we trzech rzekach daru bożego, to jest w oczystym kleynocie zmarłego, jasnie przewielebnego Jego Mci oy[ca] Józefa Mokosi Bakowieckiego, episkopa włodzimierskiego i brzestyańskiego. Kraków, 1655.

- Swoszowski J.* Postępek prawny skröcony // *Volumina legum.* Petersburg, 1859. T. III. S. 36–37.
- Trepka Nekanda W.* Liber generationis plebanorum (“Liber chamorum”). Wrocław; Warszawa; Kraków, 1995.
- Volumina Constitutionum.* Warszawa, 1996. T. I: 1493–1549. Vol. 1: 1493–1526 / Do druku przygotowali S.Grodziski, I.Dwornicka, W.Uruszczak; 2000. T. I: 1493–1549. Vol. 2: 1526–1549 / Do druku przygotowali W.Uruszczak., S.Grodziski, I.Dwornicka.
- Volumina legum Regni Poloniae et Magni Ducatus Lituaniae ab anno 1347 ad annum 1780 / Ed. J.Ohryzko.* Petersburg, 1859. T. II: 1550–1609; T. III: 1609–1640; T. IV: 1641–1668; T. V: 1668–1695.
- Wierzbowski T.* Dwa fragmenty ksiąg kancelaryjnych królewskich z I połowy XV wieku. Warszawa, 1907.
- Źródła do dziejów polskich / Wyd. Przez M.Grabowskiego i A.Przeździeckiego. Wilna, 1843. T. 1.
- Źródła do dziejów Warszawy. Rejestry podatkowe i taryfy nieruchomości 1516–1770. Warszawa, 1963.
- Źródła dziejowe. Warszawa, 1877. T. V: Lustracje królewsczyzn ziem Ruskich, Wołynia, Podola i Ukrainy z pierwszej połowy XVII wieku / Wyd. A.Jabłonowski.
- Źródła dziejowe. 1889. T. XIX: Ziemie Ruskie. Wołyń i Podole / Wyd. A.Jabłonowski.
- Źródła dziejowe. 1894. T. XX: Ziemie Ruskie. Ukraina (Kijów–Braclaw) / Wyd. A.Jabłonowski.
- Źródła dziejowe. 1894. T. XXI: Ziemie Ruskie. Ukraina / Wyd. A.Jabłonowski.

II. Література

- Александрович В., Мицько І.* Архірейський служебник і требник Івана Боярського // Пам’ятки України. Київ, 1983. № 1–6. С. 74–84.
- Аннерс Э.* История европейского права. Москва, 1996.
- Антонович В.Б.* Киевские войты Ходьки: эпизод из истории городского самоуправления в Киеве в 16–17 ст. // *Його ж.* Моя сповідь: вибрані історичні та публіцистичні твори. Київ, 1995. С. 160–185.
- Баненис Э.Д.* К вопросу о генезисе посольских книг (1480–1486) // Исследования по истории Литовской метрики: Сб. науч. тр. Москва, 1989. Ч. 1. С. 64–84.
- Бартошек М.* Римское право. Понятия, термины, определения. Москва, 1989.
- Батюшков П.Н.* Волынь. Исторические судьбы Юго–Западного края. Санкт–Петербург, 1888.
- Бережков Н.Г.* Литовская метрика как исторический источник. Москва, 1946. Ч. 1: О первоначальном составе книг Литовской метрики по 1522 год.
- Бершадский С.А.* Литовские Статуты и польские конституции. Санкт–Петербург, 1893.
- Василяускене А.* Списки Второго Литовского Статута на старобелорусском языке (палеография, хронология, дипломатика). Автореф. дисс... канд. ист. наук. Вильнюс, 1990.
- Василяускене А.В.* Списки Другого Литовського статуту у відділі рукописів Бібліотеки ім. В.І.Вернадського АН України // Рукописна та книжкова спадщина України. Археографічні дослідження унікальних та бібліотечних фондів. Київ, 1993. Вип. 1. С. 84–96.
- Владимирський–Буданов М.* Німецьке право в Польщі й Литві // Руська історична бібліотека. Львів, 1904. Т. 24. Ч. 2.
- Возняк М.* Історія української літератури. Львів, 1992. Кн. 1.
- Войтович Л.* Удільні князівства Рюриковичів і Гедиміновичів у XII–XVI ст. (таблиці). Львів, 1996.
- Головата Н.* Торговельно–грошові операції в економічній діяльності церкви у другій половині XVI – на початку XVII ст. // Україна в Центрально–Східній Європі. Студії з історії XI–XVIII століть. Київ, 2000. С. 159–172.
- Голубев С.* Киевский митрополит Петр Могила и его сподвижники. Киев, 1883. Т. 1.

Горбачевский Н. Словарь древнего актового языка Северо-Западного края и Царства Польского. Вильна, 1874.

Груша А. Службовы склад і структура канцылерыі Вялікага Княства Літоўскага 40 – х гадоў XV – першай паловы XVI ст. // *Athenaeum*. Мінск, 2001. Vol. IV: *Metriciana*. Даследаванні і матэрыялы Метрыкі Вялікага Княства Літоўскага. Т. I. С. 11–45.

Грушевський М. Звычайна схема “рускої” історыі й справа рацыянальнага ўкладу історыі східнага слов’янства // *Пам’яткі Украіны*. 1991. № 3. С. 4–7.

Грушевський М. Ілюстравана історыя Украіны. Київ; Львів, 1913.

Грушевський М. Історыя Украіны–Русі. Київ, 1993. Т. IV: XIV–XVI вікі – відносіны політычны; 1994. Т. V: Суспільна-політычны і царквенны устрій в украінсько-руських землях XIV–XVII вікі; 1995. Т. VI: Жите экономічне, культурне, нацыянальнае XIV–XVII вікі; 1995. Т. VII: Козацкі часі до року 1625; 1995. Т. VIII–1: Рокі 1626–1638; Т. VIII–2: 1638–1648.

Грушевський М. Культурна–нацыянальны рух на Украіні в XVI – XVII віці. Київ; Львів, 1912.

Гуревич А.Я. Категорыі сярэневековай культуры. Москва, 1984.

Дмитриев М. Православне і рэфармацыя. Москва, 1990.

Добрянский А. Історыя епіскапов трэх з’яднаенных епархій, Перемышльскай, Самборскай і Саночкай от найдаўнейшых времен до 1794. Львов, 1893.

Дождев Д.В. Рымскае частнае право. Москва, 1997.

Ефименко А.Я. Історыя украінскага народа. Киев, 1990.

Жукович П. Сеймовая бараьба заападнарусскага дваряства с царквеннаю уніею до 1609 года. Санкт–Петербург, 1901.

Жукович П. Сеймовая бараьба заападнарусскага дваряства с царквеннаю уніею (с 1609 года). Санкт–Петербург, 1902. Вып. 1; 1904. Вып. 2; 1906. Вып. 3; 1908. Вып. 4; 1910. Вып. 5; 1912. Вып. 6.

Заяць А. Інстытут вейтвіства в містах Воліні XVI – першої паловы XVII ст. // *Цэнтральна і Східна Европа у XV–XVIII ст.* С. 106–112.

Иванишев Н. Содэржанне пастановленны дваряства провинцыяльных сеймов в Юго–Западной России // *Архив ЮЗР*. Ч. II. Т. I. С. XV–LXIV.

Кеннеди Гримстед П. Неизвестная подокументная опись Русской метрики (1569–1673) из собрания ЦГАДА СССР // *Исследования по истории Литовской метрики*. Ч. I. С. 118–137.

Кеннеді Грімстед П. Руська метрыка: кнігі польскай кароннай канцелярыі для украінських земель (1569 – 1673 рр.) // *Украінський історычны журнал*. Київ, 1989. № 5. С. 52–62.

Клепатский П.Г. Очерки по истории Киевской земли. Одесса, 1912. Т. 1: Литовский период.

Климанов Л.Г. *Cor nostri status*: историческое место канцелярии в Венецианском государстве // *Политические структуры эпохи феодализма в Западной Европе (VI–XVII вв.)* / Под ред. В.И.Рутенбурга и И.П.Медведева. Ленинград, 1990. С. 80–105.

Ковальский Н.П. Источники по истории Украины XVI–XVII вв. в Литовской метрике и фондах приказов ЦГАДА. Днепропетровск, 1979.

Ковальский Н.П. Источниковедение социально–экономической истории Украины (XVI – первая пол. XVII в.). Акты о городах. Днепропетровск, 1983.

Ковальский Н.П. Локационные и магдебургские грамоты городам Украины в составе коронных книг записей “Литовской метрики” вт. пол. XVI – перв. пол. XVII в. // *Историографические и источниковедческие проблемы отечественной истории: Межвуз. сб. науч. тр.* / Отв. ред. Н.П.Ковальский. Днепропетровск, 1983. С. 3–15.

Ковальський М.П., Брехуненко В.А. Соціална бараьба в місті Остер наприкінці XVI – початку XVII ст. // *Питання історыі Придніпров’я. Масові та суспільно–політычні рухі: Зб. наук. пр.* / Відпов. ред. В.В.Іваненко. Дніпропетровськ, 1990. С. 13–23.

Ковальський Н.П., Кулаковский П.М. Издание и изучение документов Литовской метрики на Украине в XIX–XX вв. // *Литовская метрика. Исследования 1988 г.* Вильнюс, 1992. С. 142–159.

Крикун М. Епізод із землеволодільчих відносин шляхти у Брацлавському воєводстві в останній чверті XVI ст. // Вісник Львівського університету. Серія історична. Львів, 2000. Вип. 35–36. С. 98–113.

Крикун М. Земські уряди на українських землях у XV–XVIII століттях // ЗНТШ. 1994. Т. ССХХVIII: Праці Історико-філософської секції. С. 65–122.

Крикун М. Інструкція послам Війська Запорозького на варшавський сейм 1664 року // Україна модерна. Львів, 2000. Ч. 4–5. С. 374–449.

Крикун М., Піддубняк Л. Матеріали про діяльність гродського і земського судів Брацлавського воєводства останньої чверті XVI – першої половини XVII ст. в архіві роду Пісочинських // Збірник праць і матеріалів на пошану Лариси Іванівни Крушельницької. Львів, 1998. С. 81–106.

Крикун М.Г. Інструкція сеймику Волинського воєводства 1595 року // ЗНТШ. 1996. Т. ССХХХІ: Праці Комісії спеціальних (допоміжних) історичних дисциплін. С. 415–436.

Крикун Н. Административно-территориальное устройство Правобережной Украины в XV–XVIII вв. Границы воеводств в свете источников. Киев, 1992.

Крикун Н.Г. Документальные источники по истории населения Правобережной Украины кануна и периода Освободительной войны украинского народа 1648–1654 гг. // Проблемы историографии и источниковедения истории СССР: Сб. науч. тр. / Под ред. Н.П.Ковальского. Днепропетровск, 1979. С. 126–137.

Кром М. “Старина” как категория средневекового менталитета (по материалам Великого княжества Литовского XIV – начала XVII вв.) // *Mediaevalia Ucrainica: ментальність та історія ідей.* Київ, 1994. Т. 3. С. 68–85.

Кулаковський П. Михайло Грушевський як дослідник архіву Коронної канцелярії Речі Посполитої // Наукові записки. Острог, 1999. Т. II. Ч. 1. С. 21–24.

Кулаковський П. Вивчення автентичності документа в Коронній канцелярії // Наукові записки. Серія “Історичні науки”. Острог, 2000. Вип. 1. С. 196–200.

Кулаковський П. До генези структури книг Руської (Волинської) метрики // Джерелознавчі та історіографічні проблеми історії України. Теорія та методи: Міжвуз. зб. наук. пр. Дніпропетровськ, 1996. С. 56–69.

Кулаковський П. До репрезентативності так зв. “природних вибірок” у складі Волинської (Руської) метрики // Проблеми історіографії та джерелознавства історії України. Міжвуз. зб. наук. пр. Дніпропетровськ, 1992. С. 101–107.

Кулаковський П. Земські урядники Чернігово-Сіверщини у 1621–1648 рр. // Центральна і Східна Європа в XV–XVIII століттях. С. 113–130.

Кулаковський П. Керівники польської королівської канцелярії в др. пол. XVI – перш. пол. XVII ст. // Наукові записки. Збірник праць молодих вчених та аспірантів. Київ, 1999. Т. 5. С. 5–12.

Кулаковський П. Михайло Грушевський як дослідник Руської (Волинської) метрики // Український історик. Нью-Йорк; Торонто; Київ; Львів; Мюнхен, 1998. Т. XXXV. С. 166–171.

Кулаковський П. Публікації документів Руської або Волинської метрики в середині XIX – на початку XX ст. // Пам’ять століть. Київ, 2000. № 2. С. 75–89.

Кулаковський П. Руська (Волинська) метрика: назва, склад, характер // Вісник Дніпропетровського університету: Історія та археологія. Дніпропетровськ, 1996. Вип. 1. С. 58–71.

Кулаковський П.М. Інструкція сеймику Чернігівського воєводства 1646 року // Україна модерна. Львів, 2001. Ч. 6. С. 113–138.

Купчинський О. Із спостережень над розвитком документа та діяльністю князівської канцелярії галицько-волинських земель XIII – першої половини XIV століть // ЗНТШ. 1996. Т. ССХХХІ: Праці Комісії спеціальних (допоміжних) історичних дисциплін. С. 44–108.

Латто И.И. Великое княжество Литовское во второй половине XVI столетия: Литовско-русский повет и его сеймик. Юрьев, 1911.

Латто И.И. Великое княжество Литовское за время от заключения Люблинской унии до смерти Стефана Батория (1569–1586). Санкт-Петербург, 1901. Т. 1.

Ланпо–Данилевский А.С. Очерк русской дипломатики частных актов: Лекции, читанные слушателям “Архивных курсов” при Петроградском Археологическом институте в 1918 году. Петроград, 1920.

Леп'яко С. Козацькі війни кінця XVI ст. в Україні. Чернівці, 1996.

Ліпінін С. Феодална власність на землю на Правобережній Україні в другій половині XVI – першій половині XVII ст.: шляхи набуття та захист // Студентські наукові записки. Острого, 2001. Т. II. С. 107–123.

Любавский М.К. Литовско–русский сейм. Москва, 1900.

Майборода Р. Люстрації українських земель XVI–XVIII ст. Матеріали до реєстру рукописних та друкованих текстів. Київ, 1999.

Марочкін В. Українське місто від XV до середини XVII ст. Звичаєво–правова атрибутика як історичне джерело. Історична монографія. Toronto, 1999.

Матеріали до історії Острозької академії (1576–1636). Біобібліографічний довідник / Упор. І.З.Мицько. Київ, 1990.

Мицьк Ю. З джерел до історії Волині XVI–XVII ст. // Наукові записки. Острого, 1999. Т. II. Ч. I. С. 33–42.

Мицьк Ю. Національно–визвольна війна українського народу середини XVII ст. очима Єрлича // Архіви України. 1995. № 4–6. С. 33–40.

Мицько І.З. Слов'яно–греко–латинська академія (1576–1636). Київ, 1990.

Николайчик Ф. Начало и рост полтавских владений Вишневецких по данным Литовской метрики // Труды XI Археологического съезда. Москва, 1902. С. 84–104.

Новицкий И. Князья Ружинские // Киевская старина. Киев, 1882. № 4. С. 58–84.

Новицкий И.П. Справочный словарь юридических терминов древнего актового языка Юго–Западной России. Киев, 1871.

Плохий С.Н. Папство и Украина. Политика папской курии на украинских землях в XVI–XVII вв. Киев, 1989.

Попов Г.Л. Луцкий трибунал 1578 р. // Праці Комісії для вивчення західньоруського та українського права. Київ, 1925. Вип. I. С. 32–58.

Пташицкий С. Описание книг и актов Литовской метрики. Санкт–Петербург, 1887.

Свенцицкий I. Нариси з історії української мови. Львів, 1920.

Святець Ю.А. Засади проектування автоматизованої інформаційно–пошукової системи “Руська (Волинська) метрика (1569–1673 рр.)” // Вісник Технологічного університету Поділля. Хмельницький, 2000. № 6. Ч. 1: Соціально–гуманітарні науки. С. 162–167.

Святець Ю.А. Перша книга записів Руської (Волинської) метрики у складі фонду Литовської метрики // Осягнення історії. Збірник наукових праць на пошану професора Миколи Павловича Ковальського з нагоди 70–річчя. Острого; Нью–Йорк, 1999. С. 461–473.

Скоциляс I. Генеральні візитації в українсько–білоруських єпархіях Київської уніатської митрополії. 1596–1720 роки // ЗНТШ. 1999. Т. ССXXXVIII: Праці Історично–філософської секції. С. 46–94.

Стадник М. Гадяцька унія // Записки Українського наукового товариства. Київ, 1910. Кн. VII. С. 65–85; 1911. Кн. VIII. С. 5–39.

Старченко Н. Правова ситуація на Волині у XVI ст. // Київська старовина. 1999. № 5. С. 26–31.

Сулковська–Курасева И. Итнерарий Казимира Ягеллона (состояние подготовки) // Исследование по истории Литовской метрики. Ч. 2. С. 264–335.

Тарановський Ф. Перший системний виклад догми державного права Речі Посполитої в другій половині XVII ст. в трактаті Хвальковського // Записки Соціально–економічного відділу. Київ, 1926. Т. IV. С. 26–60.

Толочко П.П. Текстологічні спостереження над збірниками, що містять Густинський літопис (До питання про реконструкцію архетипу) // Український археографічний щорічник. Київ, 1999. Вип. 3/4. С. 141–168.

- Улащик Н.Н.* Введение в изучение белорусско–литовского летописания. Москва, 1985.
- Февр Л.* Бои за историю. Москва, 1991.
- Швидько Г.К.* Історія держави і права України (X – поч. XIX століття). Дніпропетровськ, 1998.
- Яковенко Н.* “Чоловік добрий” і “чоловік злий”: з історії ментальних установок в Україні–Русі кінця XVI – середини XVII ст. // *Mediaevalia Ucrainica: ментальність та історія ідей.* Київ, 1992. Т. 1. С. 47–91.
- Яковенко Н.* Нові джерела до історії Острозької школи – першого учбового закладу вищого типу у східних слов'ян // *Прогресивна суспільно–політична думка в боротьбі проти феодальної реакції та католицько–уніатської експансії на Україні: тези... конференції.* Львів, 1988. С. 40–42.
- Яковенко Н.* Українська шляхта з кінця XIV до середини XVII ст. (Волинь і Центральна Україна). Київ, 1993.
- Яковенко Н.М.* Про критерії автентичності поземельних актів XV – перш. пол. XVII ст. (текстологічний аспект) // *Проблеми історичної географії України:* Зб. наук. пр. Київ, 1991. С. 3–9.
- Яковенко Н.М.* Склад шляхти–землевласників Київського воеводства напередодні Визвольної війни українського народу 1648 – 1654 рр. // *Феодалізм на Україні:* Зб. наук. пр. Київ, 1990. С. 79–99.
- Яковенко Н.М.* Українська шляхта XV–XVII ст.: До постановки проблеми // *Проблеми української історичної медієвістики: Методичні рекомендації. Теоретико–практичні розробки.* (Кам'янець–Подільський, травень 1989 р.) Київ, 1990. С. 81–88.
- Яковенко Н.М.* Чи вірно, що у Великому князівстві Литовському довгий час державною мовою була руська? // *Історія України в запитаннях та відповідях.* Київ, 1990. Вип. 2. С. 5–7.
- Яковенко Н.Н.* О языковом составе гродских и земских книг Правобережной Украины на протяжении XVII века // *Историографические и источниковедческие проблемы... С. 64–72.*
- Яковлева Т.* Гетьманщина в другій половині 50–х років XVII століття. Причини і початок Руїни. Київ, 1998.
- Яковлів А.* Впливи старочеського права на право українське литовської доби XV–XVI в. Прага, 1929.
- Ясинский М.Н.* Луцкий трибунал как высшая инстанция для Волинского, Брацлавского и Киевского воеводств // *ЧИОНЛ. Кн. 14. Вып. 1, отд. II. С. 3–72.*
- Anusik Z.* Struktura społeczna szlachty braclawskiej w świetle taryfy podymnego z 1629 roku // *Przegląd Historyczny.* Warszawa, 1985. T. LXXXVI. Zesz. 2. S. 233–253.
- Augustyniak U.* Informacja i propaganda w Polsce za Zygmunta III. Warszawa, 1981.
- Balzer O.* Geneza Trybunału Koronnego. Studium z dziejów sądownictwa polskiego XVI wieku. Warszawa, 1886.
- Balzer O.* Historia ustroju Polski. Scrypt wykładów uniwersyteckich. Lwów, 1933.
- Balzer O.* Kancelarie i akta grodzkie w wieku XVIII / Odbitka z “Przewodnika Naukowego i Literackiego”. Lwów, 1882.
- Bardach J.* Statuty Litewskie a prawo rzymskie. Warszawa, 1999.
- Bardach J.* Z praktyki kancelarii litewskiej za Zygmunta I Starego // *Prace z dziejów Polski feudalnej ofiarowane Romanowi Grodeckiemu w 70 rocznicę urodzin.* Warszawa, 1960. S. 321–352.
- Bardach J., Leśnodorski B., Pietrzak M.* Historia państwa i prawa polskiego. Warszawa, 1985.
- Bem–Wiśniewska E.* Funkcjonowanie nazwy POLSKA w języku czasyw nowożytnych (1530–1795). Warszawa, 1998.
- Bendza M.* Prawosławna diecezja przemyska w latach 1596–1681. Studium historyczno–kanoniczne. Warszawa, 1982.
- Bielecka J.* Metoda opracowania akt luźnych pochodzących z urzędu i instytucji okresu księgi wpisów // *Archeion.* Warszawa, 1974. T. 61. S. 31–51.
- Bielińska M.* Kancelarie i dokumenty wielkopolskie XIII wieku. Wrocław, 1967.
- Bielińska M.* W kwestii początków kancelarii polskiej // *Studia Źródłoznawcze.* Warszawa; Poznań, 1968. T. XIII. S. 63–71.

- Boniecki A.* Herbarz Polski. Cz. 1: Wiadomości historyczno-genealogiczne o rodach polskich. Warszawa, 1899. T. 1; 1901. T. III; 1906. T. VIII; 1906. T. IX; 1909. T. XII; 1913. T. XIV.
- Borowski K.* Dokumenty i kancelarie książęce na Pomorzu Zachodnim do końca XIII w. (na tle praktyki kancelaryjnej wszystkich świeckich i kościelnych ośrodków zarządzania i kultury). Wrocław, 1988.
- Borucki M.* Temida staropolska. Szkice z dziejów sądownictwa Polski szlacheckiej. Warszawa, 1979.
- Bresslau H.* Handbuch der Urkundenlehre für Deutschland und Italien. Berlin, 1958. B. 1.
- Bömelburg H.-J.* Prusy Królewskie a Mazowsze – próba porównania świadomości regionalnej w czasach nowożytnych w Koronie Polskiej // Prusy Książęce i Prusy Królewskie w XVI–XVIII wieku. Kielce, 1997. S. 79–95.
- Byliński J.* Dwa sejmy z roku 1613. Wrocław, 1984.
- Byliński J.* Sejm z roku 1611. Wrocław, 1970.
- Causse B.* Eglise, Finance et royauté. La floraison des decimes dans la France du moyen age. Paris; Lille, 1988. P. 1.
- Chłapowski K.* Starostowie w Małopolsce, 1565 – 1668 // Społeczeństwo staropolskie. Warszawa, 1986. T. IV. S. 105–177.
- Chodynicki K.* O wpływach polskich na dokument ruski Wielkiego księstwa Litewskiego // Pamiętnik IV Powszechnego zjazdu historyków polskich. Lwów, 1925. T. I. S. 1–7.
- Choińska-Mika J.* Sejmiki mazowieckie w dobie Wazów. Warszawa, 1998.
- Chynczewska-Hennel T.* Łacina na Zaporozżu // Łacina w Polsce. 1995. Zesz. 1–2: Między Slavia Latina i Slavia Orthodoxa. S. 61–72.
- Chynczewska-Hennel T.* Świadomość narodowa szlachty ukraińskiej i kozaczyzny od schyłku XVI do połowy XVII wieku. Warszawa, 1985.
- Czapliński W.* Dzieje sejmu polskiego do roku 1939. Kraków, 1984.
- Czermak W.* Kilka słów o pamiętnikach polskich XVII wieku // *Czermak W.* Studya historyczne. Kraków, 1901. S. 256–259.
- Dembińska A.* Wpływy kultury polskiej na Wołyń (w łonie warstwy szlacheckiej) // Prace Komisji Historycznej Poznańskiego Towarzystwa Przyjaciół Nauk. Poznań, 1930. S. 1–70.
- Dobrowolska W.* Młodość Jerzego i Krzysztofa Zbaraskiego / Z wstępem o rodzinie Zbaraskich i zyciorysem Janusza Zbaraskiego, wojewody braclawskiego/. Przemyśl, 1926.
- Dubas Urwanowicz E.* Piasoczyński Ławryn (Wawrzyniec) // Polski Słownik Biograficzny (dalej – PSB). Wrocław; Warszawa; Kraków; Gdańsk, 1980. T. XXV/1. S. 805–808.
- Dykcyonarz uczonych polskich.* Lwów, 1833. T. III.
- Dyplomatyka wieków średnich / Oprac. K.Maleczyński, M.Bielińska, A.Gąsiorowski.* Warszawa, 1971.
- Dzięgielewski J.* Izba poselska w systemie władzy Rzeczypospolitej w czasach Władysława IV. Warszawa, 1992.
- Dzięgielewski J.* O tolerancję dla zdominowanych. Polityka wyznaniowa Rzeczypospolitej w latach panowania Władysława IV. Warszawa, 1986.
- Encyklopedia Katolicka.* Lublin, 1973. T. 1.
- Encyklopedia Powszechna Orgelbranda.* Warszawa, 1901. T. X.
- Encyklopedia Staropolska / Oprac. A.Brückner, K.Estreicher.* Warszawa, 1990. T. II: N – Ż.
- Ferenc M.* Sekretarze “nadworni” Zygmunta Augusta // *Studia Historyczne.* Kraków, 1997. R. XL. Z. 1 (156). S. 31–44.
- Filipczak-Kocur A.* Sejm zwyczajny z roku 1629. Warszawa; Wrocław, 1979.
- Fuchs F.* Ustrój dworu królewskiego za Stefana Batorego // *Studia historyczne* wydane ku czci Profesora Wincentego Zakrzewskiego. Kraków, 1908. S. 33–172.
- Gięsztor A.* Zarys nauk pomocniczych historii. Warszawa, 1948. T. I.
- Gmiterek H.* Młodzież z Kijowszczyzny w Akademii Zamojskiej (1595–1784) // Український археографічний щорічник. Вип. 3/4. С. 230–241.

- Górski Z. Organizacja kancelarii miejskiej Starej Warszawy i system pracy pisarzy miejskich // Archeion. 1983. T. LXXVI. S. 19–36.
- Grabowski J. Kancelarie i dokumenty książąt mazowieckich w latach 1341–1381. Ośrodki zarządzania i kultury. Warszawa, 1999.
- Grzybowski S. Jan Zamoyski. Warszawa, 1994.
- Halecki O. Przyłączenie Podlasia, Wołyńia i Kijowszczyzny do Korony w roku 1569. Kraków, 1915.
- Herbarz szlachty witebskiej // Herold Polski. 1898. Zesz. 2–3.
- Historia dyplomacji polskiej / Pod red. Z. Wójcika. Warszawa, 1982. T. II.
- Historia sejmu polskiego. Warszawa, 1984. T. 1: Do schyłku szlacheckiej Rzeczypospolitej / Pod red. J. Michalskiego.
- Hlaváček I. Das Urkunden- und Kanzleiwesen des böhmischen und römischen Königs Wenzel IV 1376–1419. (Schriften des Monumenta Germaniae Historica. Bd. 23). Stuttgart, 1970.
- Jakowenko N. Posłowie województw wołyńskiego, kijowskiego i bractawskiego na sejmach Rzeczypospolitej w końcu XVI i w pierwszej połowie XVII w. (próbą portretu zbiorowego) // Społeczeństwo obywatelskie i jego reprezentacja (1493–1993) / Pod red. J. Bardacha. Warszawa, 1995. S. 88–93.
- Janiczewska-Mincer B. Rzeczpospolita Polska w latach 1600–1603 (Narastanie konfliktu między Zygmuntem III Wazą a stanami). Bydgoszcz, 1984.
- Kaczmarczyk Z. Leśnodorski B. Historia państwa i prawa Polski od połowy XV wieku do roku 1795. Warszawa, 1957. Cz. II.
- Kaczorowski W. Sejmy konwokacyjny i elekcyiny w okresie bezkrólewia 1632. Opole, 1986.
- Kamiński A. Kariera rodu Siemaszków // Lituano-Slavica Psonaniensia. Studia historica. Poznań, 1989. T. III. S. 179–202.
- Kardaszewicz S. Dzieje dawniejsze miasta Ostroga. Materiały do historii Wołyńia. Warszawa; Kraków, 1913.
- Kempa T. Konstanty Wasyl Ostrogski (ok. 1524/1525–1608), wojewoda kijowski i marszałek ziemi Wołyńskiej. Toruń, 1997.
- Kennedy Grimsted P. A Missing Volume of the Ruthenian Metrica: Crown Chancery Documents for Ukrainian Lands, 1609–1612, from the Kórník Library of the Polish Academy of Sciences // Harvard Ukrainian Studies. Cambridge, 1987. Vol. XI. No 3/4. P. 487–520.
- Kennedy Grimsted P. The Ruthenian /Volhynian/ Metrica: Polish Crown Chancery Records for Ukrainian Lands // Harvard Ukrainian Studies. 1990. Vol. XIV. No 1/2. P. 7–83.
- Kętrzyński S. Do genezy kanclerstwa koronnego /Osobne odbicie z XLII tomu Kwartalnika Historycznego/. Lwów, 1929.
- Kętrzyński S. Uwagi o początkach Metryki Koronnej i jej charakterze w XV w. // Archeion. 1927. T. 2. S. 1–30.
- Kętrzyński S. Zarys nauki o dokumencie polskim wieków średnich. Warszawa, 1934. T. 1.
- Kieniewicz L. Projekt ordynacji kancelaryjnej za Henryka Walezego // Przegląd Historyczny. 1987. T. LXVIII. S. 713–721.
- Kieniewicz L. Sekretariat Stefana Batorego, zbiorowość i kariera sekretarzy królewskich // Społeczeństwo Staropolskie. Warszawa, 1986. T. 4. S. 33–69.
- Kieniewicz L. Senat za Stefana Batorego. Warszawa, 2000.
- Klimecka G. Z historii tworzenia języka dokumentu polskiego wieków średnich. Formularz ciechanowski. Warszawa, 1997.
- Kolankowski Z. Zapomniały prawnik XVI wieku Jan Łączyński i jego “Kompedium sądów króla jegomości” (Studium z dziejów polskiej kultury prawniczej). Toruń, 1960.
- Korolko M. Poczet sekretarzy królewskich Zygmunta Augusta (1548–1572) // Odrodzenie i reformacja w Polsce. Wrocław; Warszawa; Kraków; Gdańsk; Łódź, 1986. T. XXXI. S. 45–84.
- Korolko M. Seminarium Rzeczypospolitej Królestwa Polskiego. Humanisci w kancelarii królewskiej Zygmunta Augusta. Warszawa, 1991.

- Korzeniowski J.* Zapiski z rękopisów cesarskiej biblioteki publicznej w Petersburgu i innych bibliotek petersburskich // Archiwum do dziejów literatury i oświaty w Polsce. Kraków, 1910. T. IX.
- Kossakowski S.K.* Monografie historyczno–genealogiczne niektórych rodzin polskich (z przypisami Juliana Bleszczyńskiego). Warszawa, 1860.
- Kot S.* Polacy w Bazylei za czasów Zygmunta Augusta. U źródeł polskiej myśli krytycznej XVI wieku // Reformacja w Polsce. Warszawa, 1921. T. I. S. 105–133.
- Kowalska H.* Krupecki Atanasy // PSB. 1970. T. XVI/1. S. 406–407.
- Krawczuk W.* Metryka Koronna za Zygmunta III Wazy. Początki Archiwum Koronnego warszawskiego w świetle spisów z 1620 i 1627 roku. Kraków, 1995.
- Krawczuk W.* Pisarze dekretowi // Poprzez stulecia. Księga pamiątkowa ofiarowana Prof. Antoniemu Podrazie w 80 rocznicę Jego urodzin. Kraków, 2000. S. 39–43.
- Krawczuk W.* Pisarze kancelarii koronnych Zygmunta III Wazy // Studia Historyczne. 1993. R. XXXVI. Z. 2 (141). S. 149–164.
- Kriegseisen W.* Sejm Rzeczypospolitej szlacheckiej (do 1763 roku). Geneza i kryzys władzy ustawodawczej. Warszawa, 1995.
- Kriegseisen W.* Sejmiki Rzeczypospolitej szlacheckiej w XVII i XVIII wieku. Warszawa, 1991.
- Krzyżaniakowa J.* Kancelaria królewska Władysława Jagielly. Studium z dziejów kultury polskiej XV wieku. Poznań, 1972. Cz. 1.
- Kubala L.* Jerzy Ossoliński. Warszawa, 1924.
- Kulecki M.* Wygnańcy ze Wschodu. Egzulanicy w Rzeczypospolitej w ostatnich latach panowania Jana Kazimierza i za panowania Michała Korybuta Wiśniowieckiego. Warszawa, 1997.
- Kuraś S.* Przywileje prawa niemieckiego miast i wsi małopolskich XIV–XV wieku. Wrocław, 1971.
- Kuraszkiewicz W.* Gramoty halicko–wołyńskie XIV–XV w. Studium filologiczne // Byzantinoslavica. Praha, 1932. P. 4. C. 333–364.
- Kuryłowicz M.* Nauczanie prawa w Akademii Zamojskiej // Łacina w Polsce. Zeszyty naukowe / Pod red. J.Axera. Warszawa, 1999. Zesz. 7–9: Pomniki prawa doby Renesansu w Europie Środkowo–Wschodniej. S. 191–249.
- Kus J.* “Wielkie, ale krótko trwałe oyczyzny nadzieie...” Adam Konstanty i Janusz Paweł książęta Ostrogscy, wojewodzice wołyńscy // Muzeum w Jarosławiu: Zeszyty muzealne. Jarosław, 1998. S. 7–17.
- Kutrzeba S.* Sejm walny dawnej Rzeczypospolitej Polskiej. Warszawa, 1923.
- Lechicki C.* Mecenat Zygmunta III i życie umysłowe na jego dworze. Warszawa, 1932.
- Lewandowska–Malec I.* Postulaty reformy procesu sądowego w okresie rokосу Sandomirskiego (1606–1609) // Studia z historii prawa / Pod red. W.Litewskiego (Zeszyty naukowe Uniwersytetu Jagiellońskiego. Prace prawnicze. Nr 141). Kraków, 1992. S. 53–68.
- Lipiński W.* Z dziejów Ukrainy. Kraków, 1912.
- Litwin H.* Katolizacja szlachty ruskiej a procesy asymilacyjne na Ukrainie w latach 1569–1648 // Triumfy i porażki. Studia z dziejów kultury polskiej XVI–XVIII w. Warszawa, 1989. S. 48–73.
- Litwin H.* Napływ szlachty polskiej na Ukrainę 1569–1648. Warszawa, 2000.
- Łosowski J.* Kancelarie miast szlacheckich województwa lubelskiego od XV do XVIII wieku. Lublin, 1997.
- Macůrek J.* K otázce vztahů listiny české, ukrajinské a moldavské v druhé polovině 15. století // Sbornik prací filosofické fakulty Brněnské university. Řada Historická. Brno, 1960. R. IX. Č. 7. S. 151–159.
- Maleczyński K.* Zarys dyplomatyki polskiej wieków średnich. Wrocław, 1951. Cz. 1.
- Mazur K.* Opozycja szlachecka przeciwko unii brzeskiej na Rusi koronnej w latach 1596–1620 (studium prozopograficzne). Praca magisterska. Warszawa, 1998.
- Mazur Z.* Studia nad kancelarią księcia Leszka Czarnego. Wrocław, 1975.
- Mikucki S.* Badanie autentyczności dokumentu w praktyce kancelarii monarszej i sądów polskich w wiekach średnich // Rozprawy Wydziału historyczno–filozoficznego. Kraków, 1934. Ser. II. T. XLIV. Nr 3.
- Morawski K.* Andrzej Patrycy Nidecki, jego życie i dzieła. Kraków, 1892.

- Niesiecki K.* Herbarz Polski. Lipsk, 1839. T. I; 1842. T. IX.
- Nowicki E.* Studia nad kancelaryą Koronną Kazimierza Jagiellończyka. Lwów, 1912.
- Ochmann S.* Sejmy z lat 1661–1662. Przegrana batalia o reformę ustroju Rzeczypospolitej. Wrocław, 1970.
- Ochmann S.* Sejmy z lat 1615–1616. Wrocław, 1970.
- Ochmann–Staniszewska S. Staniszewski J.* Sejm Rzeczypospolitej za panowania Jana Kazimierza Wazy. Prawo–doktryna–praktyka. Wrocław, 2000. T. II.
- Olszewski H.* Sejm Rzeczypospolitej epoki oligarchii 1652–1763. Prawo – praktyka – teoria – programy. Poznań, 1966.
- Opaliński E.* Kultura polityczna szlachty polskiej w latach 1587–1652. System parlamentarny a społeczeństwo obywatelskie. Warszawa, 1995.
- Opaliński E.* Sejmiki południowo-wschodnie a Rzeczpospolita w latach 1587–1648 // Ludzie, kontakty, kultura XVI–XVII w. Prace ofiarowane Profesor Marii Boguckiej / Pod red. J.Koweckiego i J.Tazbira. Warszawa, 1997. S. 81–91.
- Opaliński E.* Sejm srebnego wieku 1587–1652. Między głosowaniem większościowym a liberum veto. Warszawa, 2001.
- Pawiński A.* Skarbowość w Polsce i jej dzieje za Stefana Batorego // Źródła dziejowe. Warszawa, 1881. T. VIII.
- Pelenski J.* Inkorporacja ziem dawnej Rusi do Korony w 1569 roku. Ideologia i korzyści – próba nowego spojrzenia // Przegląd Historyczny. 1974. T. LXV. Zesz. 2. S. 243–262.
- Perdenia J.* Jerlicz (Irlicz) Joachim // PSB. 1964–1965. T. XI. S. 175–176.
- Pietrzak J.* Po Cecorze i podczas wojny chocimskiej. Sejmy z lat 1620 i 1621. Wrocław, 1983.
- Pietrzak J.* W przygaszonym blasku wiktorii Chocimskiej. Sejm z 1623 r. Wrocław, 1987.
- Plaza S.* Sejmiki i zjazdy szlacheckie województw Poznańskiego i Kaliskiego. Ustrój i funkcjonowanie (1572–1632) (Zeszyty naukowe Uniwersytetu Jagiellońskiego. Nr DCCXX: Prace prawnicze. Nr 110). Warszawa; Kraków, 1984.
- Polski słownik archiwalny / Oprac. A.Bachuski, K.Konarski, A.Wolff. Warszawa, 1952.
- Prochaska A.* Władka Krupecki w walce z dyzunią // Przegląd Powszechny. Kraków, 1918. R. 35. S. 731–752; 1919. R. 36. S. 39–47, 283–294, 359–365.
- Przyboś A.* Michałowski Kasper h. Jasińczyk // PSB. 1975. T. XX/I. S. 655.
- Ptaszycki S.* Inwentarz Archiwum Koronnego z r. 1613. Notatka bibliograficzna // Archeion. 1928. T. IV. S. 98–130.
- Pulaski K.* Kronika polskich rodów szlacheckich Podola, Wołynia i Ukrainy. Brody, 1911. T. 1; Warszawa, 1991. T. 2.
- Pulaski K.* Piewsze lata publicznego zawodu Adama Kisiela (1622–1635) // *EjUSD*. Szkice i poszukiwania historyczne. Kraków, 1887. S. 191–236.
- Pulaski K.* Trzy poselstwa Ławryna Piaseczyńskiego do Kazi Gireja, hana Tatarów perekopskich (1601–1603) // Przewodnik Naukowy i Literacki. Lwów, 1911. Rocznik 39. S. 135–145, 244–256, 358–366, 467–480, 553–566, 645–660, 756–768, 845–864, 945–960.
- Rabikauskas P.* Diplomatica pontifica. Roma, 1980.
- Radziwiński Luba Z.* Monografia xx. Sanguszków. Lwów, 1906. T. I.
- Rafacz J.* Dawny proces polski. Warszawa, 1925.
- Rafacz J.* Ordinatio iudiciorum regiorum // Themis Polska. Warszawa, 1937. T. 11.
- Rafacz J.* Sąd referendarski koronny. Z dziejów obrony prawnej chłopów w dawniej Polsce // Studia nad historią prawa polskiego. Warszawa, 1948. T. XX. Zesz. 1.
- Rulikowski E.* Opis powiatu Kijowskiego. Kijów; Warszawa, 1913.
- Rzonka J.* Sejmy z lat 1597 i 1598. Warszawa; Wrocław, 1989. Cz. 1: Bezowocny sejm z 1597 roku.
- Sajkowski A.* Autorstwo diariusza wyprawy Zygmunta III do Szwecji // Sprawozdania Poznańskiego Towarzystwa Przyjaciół Nauk. Poznań, 1957. T. XXI. S. 265–266.

- Semkowicz W.* Encyklopedia nauk pomocniczych historii. Kraków, 1933.
- Semkowicz W.* Po wcieleniu Wołynia (Nielegalny zjazd w Łucku 1569 r. i sprawa językowa na Wołyniu) // *Ateneum Wileńskie*. Wilna, 1924. Rocznik 2. S. 183–189.
- Seredyka J.* Parlamentarzyści drugiej połowy panowania Zygmunta III Wazy. Opole, 1989.
- Seredyka J.* Sejm w Toruniu z 1626 r. Wrocław; Warszawa; Kraków, 1966.
- Seredyka J.* Sejm z 1618 roku. Opole, 1988.
- Słownik geograficzny królestwa Polskiego i innych ziem słowiańskich. Warszawa, 1880. T. I; 1887, T. VIII; 1888, T. IX.
- Sokolowa A.* Hankiewicz Stefan Kazimierz // *PSB*. 1960. T. IX. S. 275–276.
- Sokolowski A.* Przed rokoszem. Studium historyczne za czasów Zygmunta III // *Rozprawy i sprawozdania z posiedzeń wydziału Historyczno-filozoficznego Akademii Umiejętności*. Kraków, 1882. T. XV.
- Sokolowski W.* Politycy schyłku złotego wieku. Małopolscy przywódcy szlachty i parlamentarzyści w latach 1574–1605. Warszawa, 1997.
- Stang C.* Die Westrussische Kanzleisprache des Gossfuerstentums Litauen. Oslo, 1935.
- Stloukal K.* Česká kancelář dvorská 1599–1608. Pokus z moderní diplomatiky (Rozpravy České akademie věd a umění. Třída I. Číslo 76). Praha, 1931.
- Strzelecki A.* Sejm z r.1605. Kraków, 1921.
- Stupnicki H.* Herbarz Polski i imionospis zasłużonych w Polsce ludzi wszystkich stanów i czasów. Lwów, 1855. T. 1.
- Sułkowska-Kurasiowa I.* Dokumenty królewskie i ich funkcja w państwie polskim za Andegawenów i pierwszych Jagiellonów 1370–1444. Warszawa, 1977.
- Sułkowska-Kurasiowa I.* Księgi sigillat Metryki Koronnej (1658–1794) // *Archeion*. 1970. T. LIV. S. 41–57.
- Sułkowska-Kurasiowa I.* Metryka Litewska – charakterystyka i dzieje // *Archeion*. 1977. T. 65. S. 91–118.
- Sułkowska-Kurasiowa I.* Polska kancelaria królewska w latach 1447–1506. Wrocław; Warszawa; Kraków, 1967.
- Sysyn F. E.* Between Poland and the Ukraine. Dilemma of Adam Kysil, 1600–1653. Cambridge, 1985.
- Sysyn F.E.* Regionalism and Political Thought in Seventeenth-Century Ukraine: The Nobility's Grievances at the Diet of 1641 // *Harvard Ukrainian Studies*. 1982. Vol. VI. No 2. P. 167–190.
- Szcząska Z.* Sąd sejmowy w Polsce od końca XVI do końca XVIII wieku // *Czasopismo Prawno-Historyczne*. Poznań, 1968. T. XX. Zesz. 1. S. 93–123.
- Święcki T.* Historyczne pamiątki znamienitych rodzin i osób dawnej Polski / *Wyd. J.Bartoszewicz*. Warszawa, 1858. T. 1.
- Tazbir J.* Antytrynitaryzm na ziemiach ukraińskich w XVII wieku // *Z polskich studiów slawistycznych*. Ser. 4: Historia. Warszawa, 1972. S. 91–120.
- Tomczak A.* Kancelaria biskupów wrocławskich w okresie księgi wpisów (XV–XVIII w.) Toruń, 1964.
- Tomczak A.* Kilka uwag o kancelarii królewskiej w drugiej połowie XVI w. (Na marginesie nowego z r. 1960 wydania *Cancellarius de dignitate R.Heidensteina*) // *Archeion*. 1962. T. XXXVII. S. 235–252.
- Tomczak A.* Walenty Dembiński, kanclerz egzekucji (ok. 1504–1584). Toruń, 1963.
- Tomkiewicz W.* Książę Jeremi Wiśniowiecki. Warszawa, 1933.
- Trawicka Z.* Sejm z roku 1629 // *Studia Historyczne*. 1972. R. XV. Zesz. 4. S. 551–598.
- Trelińska B.* Kancelaria i dokument książąt cieszyńskich 1290–1573. Łódź, 1983.
- Trepka Nekanda W.* Liber generationis plebanorum (“Liber chamorum”). Wrocław; Warszawa; Kraków, 1995.
- Tygielski W.* A Faction Which Could not Lose // *Klientelssysteme im Europa der Frühen Neuzeit*. Herausgegeben von Antoni Mączak (Schriften des Historischen Kollegs Kolloquien 9). Oldenbourg, 1988. P. 177–201.

- Tygielski W.* Politics of Patronage in Renaissance Poland. Cancellor Jan Zamoyski, his supporters and the Political Map of Poland, 1572–1605 // Fasciculi Historici. Warszawa, 1989. T. XV.
- Tyszkowski K.* Z dziejów wyprawy Zygmunta III do Szwecji w roku 1598 (Relacje i diariusze). Lwów, 1927.
- Urban W.* Hoscki Gabriel // PSB. 1961. T. IX. S. 25–26
- Urbaniak V.* Zamoyszczycy bez Zamoyskiego. Studium dekompozycji ugrupowania politycznego. Warszawa, 1995.
- Uruski S., Kosiński, Włodarski A.* Rodzina. Herbarz szlachty polskiej. Warszawa, 1915, T. XII; Warszawa, 1916. T. XIII.
- Urzednicy centralni i dostojnicy Wielkiego Księstwa Litewskiego XIV–XVIII wieku. Spisy / Oprac. H.Lulewicz i A.Rachuba. Kórnik, 1994.
- Urzednicy centralni i nadworni Polski XIV–XVIII wieku. Spisy / Oprac. K.Chłapowski, S.Ciara, Ł.Kądziela, T.Nowakowski, E.Opaliński, G.Rutkowska, T.Zielińska. Kórnik, 1992.
- Voisé W.* Frycza Modrzewskiego nauka o państwie i prawie. Warszawa, 1956.
- Wierzowski T.* Dwa fragmenty ksiąg kancelaryjnych królewskich z I połowy XV wieku. Warszawa, 1907.
- Wisner H.* Rozdawnictwo i sprzedaż urzędów w czasach Zygmunta III // Przegląd Historyczny. 1970. Z. 3. S. 445–450.
- Wisner H.* Władysław IV Waza. Wrocław; Warszawa; Kraków, 1995.
- Wisner H.* Zygmunt III Waza. Wrocław; Warszawa; Kraków, 1991.
- Wójcicki K.W.* Jerlicz (Joachim) // Encyklopedia powszechna Orgelbranda. Warszawa, 1863. T. 13. S. 255–257.
- Wójcicki K.W.* Joachim Jerlicz i latopisiec albo kroniczka jego od r. 1620 do 1673 // Biblioteka Warszawska. Warszawa, 1853. T. 2. S. 183–204.
- Wojciech–Masłowska G.* Dwa krakowskie libri formularum z XV wieku // Studia źródłoznawcze. Warszawa; Poznań, 1972. T. XVII. S. 119–131.
- Wolff A.* Metryka Mazowiecka. Układ pierwotny. Sposób rejestracji. Warszawa, 1929.
- Wolff J.* Kniaziowie litewsko–ruscy od końca XIV wieku. Warszawa, 1895.
- Woźniakowa M.* Sąd asesorski koronny (1537–1795). Jego organizacja, funkcjonowanie i rola w dziejach prawa chełmińskiego i magdeburskiego w Polsce. Warszawa, 1990.
- Wyczański A.* Między kulturą a polityką. Sekretarze królewscy Zygmunta Starego (1506–1548). Warszawa, 1990.
- Zakrzewski A.* Łochwicka ratuszna kniha druhoj połowiny XVII st. (Kijew, 1986) // Czasopismo Prawno–Historyczne. 1989. T. XLI. Zesz. 1. S. 177–178.
- Zakrzewski A.B.* Sejmiki Wielkiego Księstwa Litewskiego XVI–XVIII w. Ustrój i funkcjonowanie: sejmik trocki. Warszawa, 2000.
- Zarzycki W.* Temida sejmowa. Z dziejów sądu sejmowego w Polsce przedrozbiorowej. Warszawa, 2000.
- Zemela K.* Skład osobowy dworu królewicza Władysława Zygmunta Wazy // Studia z dziejów Rzeczypospolitej szlacheckiej. Wrocław, 1988. S. 211–218.
- Żelewski R.* Oleszko Florian // PSB. 1978. T. XXIII/1. S. 758–759.
- Żołądź–Strzelczyk D.* Peregrinatio academica. Studia młodzieży polskiej z Korony i Litwy na akademiach i uniwersytetach niemieckich w XVI i pierwszej połowie XVII wieku. Poznań, 1996.

Іменний покажчик

- Август див. Сигізмунд Август
Августиняк Урицця 191
Аксак Олександр 125
Аксак Стефан 104, 160
Аксак Ян 52, 103, 126, 133, 158, 166
Алмонд Габріель 56
Андегавени 20
Андрій 129
Андрузька Марина 179
Андрузький Павло 179
Антонович Аполонія 134, 170
Антонович Володимир 9
Антонович Захар 134, 170
Анусік Збігнєв 81
Атаманенко Віктор 48
- Байбуза Михайло 220
Байбуза Семен 222
Байбузи 77
Баковецький Антоній див. Мокосій–Баковецький Антоній
Баковецький Йосиф див. Мокосій–Баковецький Криштоф
Баковецький Криштоф див. Мокосій–Баковецький Криштоф
Балабан Даніель 150
Балабан Дмитро 150
Балабан Олександр 114
Балабан Федір 150
Баля Вавринець 235
Бальцер Освальд 117
Барабаш Дмитро 151
Барановський Андрій 148
Барановський Войцех 37, 89, 91, 121, 160, 231
Батьківський Іван 180, 181
Батьківський Микола 250
Батьківські 181
Бедерман Олександр 170
Бедерман Олександр Александрович 170, 188
Бедерман Павло 170, 171, 172, 187
Бедерман Ян 31, 35, 36, 83, 99, 100, 102, 105, 134, 169–172, 175, 178, 187, 188, 201, 222, 229
Бедермани 169, 170
Бедерманова Настасія Матвіївна 170
Бейковська Ельжбега 160
Бержков Микола 22, 47
Беренський Марцін 249
Белінська Марія 114, 190
- Бельський Йоахим 21, 101, 133
Беневський Станіслав–Казимир 69, 125
Бжостовський Станіслав 186
Бистриковський Ян 136
Білики 142
Білостоцький Федір 168
Білчинський Петро 173
Блендовський Ян 103
Бобрикович Йосиф 166
Боговитин Адам 136
Боговитин Андрій 136
Боговитин Микола 136, 185
Боговитин Павло 136
Боговитинівна Раїна 257, 258
Боговитинова Ганна 56
Богуринська Ядвіга 205
Богушевич Адам 247
Богушевич–Гулкевич Філон 157
Божкевич Юрій 69
Божко Рафал 246
Бокій Філіп 46
Бокій Ян див. Бокій–Печиховський Ян
Бокій–Печиховський Ян 144, 240
Болбас–Ростоцька Катерина 186
Болбас–Ростоцький Андрій 186
Болбас–Ростоцький Григорій 109
Борзобогатий–Красенський Іона 236
Боровицький Ждан 60, 238, 239
Боровицькі 238
Боровський Дмитро 46
Боруковський Ян 42, 231
Боряк Геннадій 19
Боський Адам 164
Боярський Іван Антонович 188
Боярський Іван Васильович 188, 189
Боярський Іоанн 188, 229
Бреслау Гаррі 113
Брехуненко Віктор 12
Бродлович Томаш 201, 234
Броневський Марцін 39
Бронницька Ягнешка див. Станішевська Ягнешка
Бронницька Гальшка 245
Бронницький Василь Гнівошович 243
Брох Петро 200, 235
Бруяка Федір 60, 179, 243, 244
Бутлер Готард Вільгельм 201
Бутович Павло 182
Бучайський Лаврин 185

- Бучайський Петро 141, 142
- Важинський Матей 217
- Вази 196, 197
- Ванковський Андріян 234
- Васьковський Миколай 154, 155, 178, 229
- Васковські 154, 178
- Везловський Михайло 204
- Вербицька Євхимія 146
- Вербицький Вікторин 55, 56, 79
- Вербовецький Гаврило 133
- Верещаки 70
- Вєжбовський Теодор* 21
- Виговський Данило 132
- Виговський Іван 72, 132
- Виговський Іоанн 69
- Виговські 70
- Вигура Станіслав 248
- Висоцький Войтех 146
- Висоцький Євтик 29, 102, 121, 139, 140, 146, 229
- Висоцький Тимофій 146, 147
- Висоцький Яким 99, 140, 146, 147, 229
- Висоцькі 146
- Висоцькі–Дворяниновичі 139
- Висоцькі–Кореневичі 139
- Вишневецька Анна Михайлівна 180
- Вишневецький Андрій 55, 115, 146
- Вишневецький Костянтин 206
- Вишневецький Михайло Михайлович 103, 113, 134, 151, 178, 180, 217, 251
- Вишневецький Михайло Олександрович 236
- Вишневецький Олександр 121, 220
- Вишневецький Януш 250
- Вишневецький Ярема 41, 43, 81, 124, 180
- Вишневецькі 10, 25, 52, 103, 253
- Вишневська Янова 149
- Вишневський Ян 148, 149,
- Вільгорський Андрій 219, 244
- Вільгорський Киліян 245
- Вільгорський Олександр Романович 65, 244, 245
- Вільгорські 244
- Вінницький Антоній 163
- Вітковський Миколай 79
- Вітовський Лукаш 30, 150, 244
- Вітовський Миколай 214
- Вітовський Рафал 103, 136, 157
- Вітовт 24
- Вітунський Станіслав 181
- Владислав Ваза див. Владислав IV
- Владислав IV 82, 89, 112, 151, 163, 175, 192, 194–196, 199, 244, 246, 250, 252, 254, 256
- Владислав Ягайло 24, 257
- Влосович Іван 180
- Вознякова Марія* 10, 96
- Война Лаврин 129, 130, 211
- Войнич Станіслав 255
- Войцєх–Масловська Геновефа* 111
- Волковинський Сахно 239
- Волковський Семен 185
- Волковські 113, 178
- Волович Ієронім 164
- Волович Остафій 26, 75, 130, 152, 211
- Волчек–Желіновський Андрій 150
- Волчковичі 135
- Волян Анджей 71
- Вольфф Адам* 20
- Воронєцький Лев 141
- Воронєцький Матей 142, 219
- Воронєцький Михайло Юрійович 255
- Воронєцький Юрій 66, 255
- Воронєцький Якуб 254
- Воютинська Сва див. Гулевич–Воютинська Сва
- Гавловицький Бартоломій 63
- Гайдук Мошко Ісакович 146
- Гайко Ян 130
- Галенська Люція 185
- Галл Анонім 86
- Ганкевич Стефан Казимир 7, 8, 10, 12–14, 31, 33–38, 85, 98, 99, 106, 111, 122, 131, 137, 169–171, 173–175, 177, 201, 208, 229
- Ганко Михайлович 173
- Ганкович “німець” 173
- Ганкович “онук” 173
- Ганкович Голубко 173
- Ганковичі (Ганкевичі) 173
- Гарабурда Михайло 147
- Гейденштейн Рейнгольд 42, 88, 93, 97, 121
- Гейштор Александр* 114
- Генрик Валуа (Валезій) 37, 39, 41, 54, 59, 69, 99, 191, 225, 240
- Гепнер Войцєх 110, 188
- Гепнер Ян 188
- Гепнерівна Іоанна 188
- Гербурт Миколай 216
- Геркевич Якуб 169
- Глинський Богдан 22
- Гнатовський Якуб 142
- Гнівош Балтазар 238

- Гнівош Ян 238
 Гойський Гаврило 60, 221, 241, 242
 Гойський Роман Гаврилович 171, 242
 Гойський Ярофей Васильович 109, 241
 Гойський Ярофей Романович 242
 Гойські 244
 Голинський С. 63
 Голковський Каспер 235
 Гораїн Богуш 187
 Горностай Самуель 103, 118
 Грабовецький Миколай 176
 Грабовська Ізабелла 254
 Грибунович–Байбуза Михайло див. Байбуза Михайло
 Гроцій Гуго 69
 Грушевська Н 250
Грушевський Михайло 6, 9, 10, 23
 Гулевич Андрій 148, 207
 Гулевич Василь Федорович 60, 142, 239, 240, 241
 Гулевич Вацлав 69
 Гулевич Володимир 46
 Гулевич Габріель 69, 169
 Гулевич Ганна Михайлівна 240, 241
 Гулевич Гнівош 152
 Гулевич Дем'ян 77
 Гулевич Марек 69, 245, 247
 Гулевич Марія Василівна 240
 Гулевич Марія Михайлівна 240
 Гулевич Михайло 241
 Гулевич Михайло Федорович 240
 Гулевич Сильвестр див. Гулевич–Воютинський Сильвестр
 Гулевич Юрій 183, 257
 Гулевич–Воютинська Єва 183
 Гулевич–Воютинський Петро 221
 Гулевич–Воютинський Сильвестр 163, 245, 247, 255
 Гулевичі 71
 Гулевичівна Регіна 257
 Гулєвич–Глібовський Богуш 147
 Гулєвич Ян 217
 Гуляницькі 70
 Гунчевський Стефан 42
 Гуня Дмитро 83
 Гурський Іван 180, 250
- Гедиміновичі 25
 Гембійський Вавринєць 43, 116, 194, 231
 Гембійський Пйотр 231
 Герецька Пелагея 156
- Герецький Стефан 156
 Гжибовський Ян 172
 Гижницький Ольбрихт 222
 Гноїнський Н 245
 Гноїнський Ян 186
 Голембовський Ян 186
 Гонсевський Корвін Олександр 130
Граля Ієронім 19
 Громецький Матіяш 196
 Гулінський Анджей 7, 8, 9, 33, 37
 Гулчинський Войцех 221
 Гумовський Ян 113, 200
 Гурський Ян 234
- Данилович Ян 12, 40, 131, 161, 217
 Дедеркало Григорій 184, 185
 Дембінський Валенти 90, 105, 121, 139, 211, 231
 Дембінський Томаш 256
 Дениски 180
 Дениско Гальшка 180
 Дениско Григорій 180
 Дениско–Матфієвський Семен 155, 250
 Деспотівна Ганна 240
 Дзік Ян 222
 Дложецький Станіслав 234
 Домарацький Даніель 207
 Домбровський Криштоф 234
 Домбровські 81
 Дорошенко Петро 72
 Доруховський Якуб 199
 Древинський Базилій 52, 55, 78, 194
 Древинський Лаврентій (Лаврин) 161, 182, 197
 Древинський Ян 105
 Древно Анна 174
 Древно Лукаш 106, 174
 Другет Георгій 162
 Друцька–Любецька Галина 243
 Друцький–Горський Юрій 179, 221
 Друцький–Любецький Григорій 148
 Друшляк Н 249
Дубас–Урванович Ева 141, 144, 145
 Дубашинський Григорій 103
 Дубицька Магдалена 142, 143
 Дубицька Проксимія 143
 Дубницький Олександр 205
 Дунін–Вольський Пйотр 34, 120, 231
 Дунінович Стефан 180, 181
 Дяковський Олекса 142, 143
- Єжевич Марцін 200, 201, 235

- Єжи з Хростова 111, 115
Єлець Олександр–Ігнатій 114
Єлець Теодор 195, 196
Єловицька Ельжбета 160
Єловицька Катерина 241
Єловицька Раїна Антонівна 242
Єловицька Софія Антонівна 242
Єловицький Антон 241, 242
Єловицький Вацлав 160
Єловицький Захар 30, 36, 45, 80, 82, 97–102, 104, 126, 133, 134, 151, 155–160, 166, 175–177, 179, 184, 229, 250
Єловицький Криштоф 159
Єловицький Миколай 156
Єловицький Миколай Захарович 160
Єловицький Михайло Антонович 242
Єловицький Сава (Савин) 141, 155–157, 176
Єловицький Станіслав 160
Єловицькі 15, 156, 176, 258
Єлович–Куневський Андрій 141
Єлович–Куневський Михайло 141
Єло–Малинська Настасія 243
Єло–Малинський Матвій 243
Єло–Малинський Михайло 141, 211, 242, 243
Єло–Малинський Остафій 60, 236, 242, 243
Єльці 9
Ємйоловський Миколай 35
Єрлич Матвій 182
Єрлич Михайло 182
Єрлич Олізар 182
Єрлич Яким (Йоахим) 182, 183, 189, 229
Єрличі 182
Єфименко Олександра 24
- Жаба–Городиський Марко Кузьмович 153
Жаба–Городиський Федір Маркович 153
Жарновецький Н 134
Желевський Роман 149, 152
Желіборська Маруша 150
Желіборський Григорій 150
Желіговський Н 178, 229
Жигмонт Август див. Сигізмунд Август
Жидовський Адам 124, 214
Житкевич Данило 124
Житкевич Федір 222
Жоравницький Василь 79
Жоравницький Марко 79
Жоравницький Ян 243
Жоховський Павло 144
Жук Станіслав 221
- Жукинські 158
Жукович Платон 6
Жуковський Станіслав 216
Жулкевський Станіслав 30, 92, 102, 103, 151, 218, 248, 251
- Заблоцький Ян 170
Загоровський Андрій 66, 185, 256, 257
Загоровський Василь 129, 130
Загоровський Олександр 256
Загоровський Петро 69
Загоровський Роман 46, 104, 186, 257
Загоровський Ян 124
Загоровські 256
Задзік Якуб 30, 89, 92, 170, 195, 198, 231
Зажичський Вацлав 205
Закліка Андрій 197
Закревський Войтех 157
Заленський Андрій 249
Заленський Андрій Янович 249
Заленський Ян 65, 246, 249
Залеський Єреміаш 105
Залеський Ремігіан 160, 199
Замойський Томаш 14, 30, 89, 90, 116, 128, 137, 159–161, 193, 195, 196, 198, 231, 242
Замойський Ян 14, 30, 39, 42, 57, 77, 89–92, 95, 101, 102, 105, 116, 121, 127, 128, 137, 144–149, 156, 161, 194, 231, 237, 238, 242, 243
Замойські 14
Занєвський Петро 163
Заславський Н 58
Заславський Владислав–Домінік 17, 204
Заславський Костянтин 109
Заславський Олександр 158, 159, 166, 188
Заславський Юрій 166, 167, 246
Заславський Януш Янушович 109, 166
Заславський Януш Кузьмович 133
Заславські 81, 133, 246
Затурецька Василиса Михайлівна 239
Збаразька Маруша 129, 130
Збаразький Владислав 243
Збаразький Криштоф 81, 144, 154, 179, 244
Збаразький Лев 255
Збаразький Миколай 240
Збаразький Юрій 81, 93, 144, 154
Збаразький Януш 55, 60, 124, 143, 145, 154, 188, 237, 239, 240, 244
Збаразькі 25, 52, 77, 81, 144, 145, 154
Зборовський Анджей 94
Зборовський Ієронім 112

- Зборовський Пйотр 112
Зборовський Станіслав–Габріель 112, 185
Зборовські 81, 237
Зебжидовський Миколай 30, 61, 62, 80, 102, 105, 128
Зоревський Станіслав 206, 257
Зоревські 206
Зубцовський Олександр 148
Зубцовський Петро 148
Зубцовські 148, 149
Зузанська Гальшка 179
Зузанський Іван 179
- Іван Грозний 25
Іваницька Олександра 154
Іваницький Габріель 245, 254
Іваницький Магіаш 65, 245, 246
Іваницький Павло 69
Іваницький Ян 257
Іваницькі 245
Іванішев Микола 8
Івашковський N 249
Іліч Грегор 193
Іоанн Єсифович 248
Ісайковський Францішек 127, 131
Ісерницька Федора 180
Ісерницький Микола 180
- Казановський Адам 41, 92
Казимир IV 9, 21, 22, 23, 113, 133, 135, 156
Казимир Великий 209
Казимир Ягеллончик див. Казимир IV
Казимирський Кшиштоф 103
Казі–Гірей 144, 145, 149
Калиновський Адам 222
Калиновський Валенти–Олександр 68, 99, 120, 179
Калиновський Мартин 84, 171, 222
Калиновські 81
Кандиба Станіслав 148
Канінський Валенти 43
Капуста Андрій 136
Кашевський Анджей 186
Квартовський N 127
Квінта Ян 133
Кеннеді Грімстед Патриція 7, 12, 13, 34–36, 48, 86, 104
Кентишинській Станіслав 21, 47, 107, 114, 120, 121
Кєневіч Лешек 16
Кимбар–Храновський Ян 151, 158
Кисіль Адам 16, 69, 103, 166, 169, 194, 246
Кисіль Миколай 69, 169
- Ківерецькі 166
Кірдеєвичі 244
Кірдей–Мильська Катерина 154
Кіхлярчик Павелко 133
Клімецька Гражина 114, 115
Кміта–Чернобильський Філон 216
Кобельська Анна 238
Кобиленьський Войтех 234
Коваловський Станіслав 253
Ковальський Микола 11, 12, 19, 48
Коєвич Марцін 178, 229
Козелло Стефан 7
Козика Томаш 66, 167, 255, 256
Козика Юрій 255
Козика Ян 256
Козинська Барбара Михайлівна 217
Козинська Ганна 109
Козинські 244
Козирацькі 239
Козичанка Ядвіга 256
Козьминський Петро 200
Колчинець Василь 187
Комарі 77
Коморовська Федора 221
Коморовський Олександр 137
Конарський Самуель 92
Конахович Тишко 129, 130
Конецпольський Олександр 124
Конецпольський Станіслав 92
Конинський Антон(?) 177, 229
Копистенський Захарія 160, 255
Копистенський Михайло 161
Кордиш Криштоф 172
Кордиш Онисько 173
Кордиш Філон 173
Корецький Богуш 141, 211
Корецькі 52, 81, 105, 244
Корицинський Стефан 173, 231
Коробка N 249
Коровай–Селіцький Олександр 237
Корсак Рафаїл 167, 168, 172, 187
Корчаківський Мацей 181
Корчевський Миколай 247
Корчмінський Станіслав 69, 167
Коршиковський Юрій 180
Косинський Криштоф 155, 241
Косов Сильвестр 74
Коссаковські 103
Кравчук Войцех 16, 95, 96
Красенський Іван 148

- Красенський Семен 148
Красицький Миколай 186
Красінський Францішек 98, 120, 140, 141, 231
Красновський Миколай 105
Красносельський Н 42
Кратович Н 184, 229
Кратович Гаврило 185
Кратович Мартин 184
Кратович Олександра 184
Кратовичі 184
Кривоблоцький Габріель 134
Крикун Микола 10, 19, 145
Криницький Базиль 186
Криницький Стефан 125
Криський Фелікс 43, 164, 231
Кромер Марцін 87
Крупецький Атанасій див. Крупецький Олександр
Крупецький Олександр 99, 102, 120, 161–163, 175, 177, 189, 229
Крупецький Пафнутій 163
Крупецькі 163
Куликовський Матей 151
Куневська Богдана 141
Куневська Марина 141, 185
Куневська Марія 140, 141
Куневська Овдогія 141
Куневський Андрій 141
Кунцевичівна Барбара 151
Курась Станіслав 115
Курбська Маруша 148
Курбський Андрій 148, 244
Курбський Дмитро 148
Курозвенцький Кшеслав 38
Курцевичівна Маріанна 245
- Лабунський Криштоф 184
Лагодовський Андрій 254
Лайцевський Щасний 17, 18
Латто Іван 47, 104
Латто–Данилевський Олександр 108
Ласкович–Черницький Андрій 134
Ласький Ольбрихт 99
Лаш Самуель 182
Лаш–Стримілецький Стефан 185
Левицький Криштоф 104
Ледуховська Аполонія 181
Ледуховська Катерина 181
Ледуховська Софія 158, 160, 179
Ледуховський Григорій 179, 181
Ледуховський Григорій 179, 250
- Ледуховський Іван 181, 250
Ледуховський Макар 179, 249
Ледуховський Миколай 179
Ледуховський Олександр 102, 179–181, 189, 229, 250
Ледуховський Самуель 65, 179–181, 249, 250
Ледуховський Самуель Самуелевич 253
Ледуховський Семен 179
Ледуховський Стефан 179
Ледуховський Юрій 179, 181, 250
Ледуховський Ян 179
Ледуховські 180, 250
Лейбніц Готфрід 69
Ленко Самуїл 127, 128, 131
Лепський Ян 207
Лехович Базиль 69, 171, 187, 189, 229
Лехович Яким 187
Лехович Якуб 187
Лехович Ян 187
Лешницький Іван 153
Лещинська Катерина 186
Лещинський Анджей 231
Лещинський Вацлав 231
Лещинський Рафал 181
Лещинський Ян 231
Лещинські 239
Лисаковська Анна (Маріанна) 253
Лисаковський Ян 256
Лисичинський Андрій 110
Литвиновський Шимон 234
Ліберманович Лоренц 101
Лібішевський Ремігян 246
Ліневська Богумила 253
Ліневська Кристіна–Констанція 253
Ліневська Маріанна 253
Ліневська Олександра 253
Ліневський Андрій 66, 69, 247, 252, 253
Ліневський Миколай 247
Ліневський Михайло 65, 246, 247, 252
Ліневський Петро 246, 247
Ліневський Стефан 253
Ліневські 246, 247, 253
Ліпський Анджей 34, 91, 92, 159, 182, 231
Ліпський Ян 176
Літвін Генрик 81
Лобос Юрій 69
Лозка Лаврин 57, 117
Лозка Марія (в дівоцтві – Юхнович) 117
Лозка Михайло 172, 255
Лозчанка Настасія 248

- Лончицький Ян 209, 210, 219
 Лопатинський Петро 117
 Лоренцович Миколай 106
Лосовський Януш 108
 Лосятинський Іван 181
 Лосятинський Миколай 181
 Лосятинський Семен 181
 Лубенський Станіслав 92
 Лудвизька Домантія 250
 Лудвизький Григорій 179, 180
 Лудвизький Федір 250
Любавський Матвій 47
 Любарт Гедимінович 23
 Любишовський Ян 75
 Любомирські 258
 Людвіка Марія 173
 Люксембурги 21
 Лянцкоронський Бонк Ян 105
 Лянцкоронський Станіслав з Бжезя 222
 Лясковський Мартин 206
- Мазур Кароль* 54
 Максиміліан 58
 Малевичі 41
Малечинський Кароль 114
 Малинський N 245
 Малицький Єсиф 110
 Мамонич Лукаш 63
 Марцинкевич Ян 43, 98, 163–165, 175, 177, 214, 229
 Масальські 77
 Масло Григорій 120
Мацурек Йосеф 23
 Меланхтон Філіп 140
 Мелешко Іван 99
 Мелешко Миколай 222
 Мехмед II 147
 Мехмет–Гірей 9
 Мелеський Ієронім 160
 Миколаєвський Ян 150
 Микулинські 77
 Милачевський Войцех 124
 Мисловський Миколай 154
 Михайло Корибут Вишневецький 203
 Мишанка Настасія 240
 Мишка–Варковський Михайло 115, 217, 240
 Мишка–Холоневський Миколай 248
 Мишка–Холоневський Михайло 65, 150, 248
 Мишковський Кшиштоф 245
Мікуцький Сильвій 132
 Міхаловський Валенти 161
- Міхаловський Каспер 102, 160, 161, 175, 177, 229
 Міхаловський Мельхіор 161
 Міхаловський Якуб 94, 161
 Млинський Назарій 71
 Млодзяновський Войцех 184
 Могила Єремій 145
 Могила Петро 255, 258
 Могила Симон 145
 Могилянка Раїна 180
 Моджевський Фрич Анджей 57, 71
 Мозеллі Александр 172, 187
 Мойсеевич Тимофій 120
 Мокосії–Баковецькі 184
 Мокосій–Баковецька Магдалена 183, 184
 Мокосій–Баковецька Олександра 184
 Мокосій–Баковецька Остафієвна 166
 Мокосій–Баковецький Адам 166, 183
 Мокосій–Баковецький Антон 165
 Мокосій–Баковецький Антоній Михайлович 165, 183, 184, 229
 Мокосій–Баковецький Бенедикт 165, 167
 Мокосій–Баковецький Григорій 183
 Мокосій–Баковецький Іван 165
 Мокосій–Баковецький Криштоф 82, 101, 124, 165–169, 175–177, 183, 229, 246
 Мокосій–Баковецький Миколай 165
 Мокосій–Баковецький Миколай Григорович 183
 Мокосій–Баковецький Миколай Остафієвич 183
 Мокосій–Баковецький Михайло Остафієвич 183
 Мокосій–Баковецький Остафій 165, 167, 183
 Мокосій–Баковецький Ян 166, 167, 183
 Мокосій–Баковецький Януш 165
 Мордухаєвич Волюта 186
 Морозовичі 9
 Мошаницький Василь 136
 Мужиловські 70
 Муховецький Юрій 221
 Мушатич–Охлоповський Станіслав 46
 Мушатич–Охлоповський Федір 257
 Мясковський Войцех 103
- Надаринський Станіслав 142
 Надаринські 125
 Наливайко Северин 241
 Нападовський Миколай 170
 Нарапінський Щасний 221
 Нарушевич Миколай 130
 Насиловський Марцін 187
 Немирич Владислав 206
 Немирич Матвій 221

- Немирич Олександр 187
Немирич Стефан 159, 160, 193
Ніколайчик Федір 9, 10
Новіцький Евстахій 47
Новоселецька Маруша 154
Новоселецька Олександра див. Іваницька Олександр
Новоселецький Іван див. Новоселецький Ян
Новоселецький Федір 152
Новоселецький Ян 48, 152–154, 177, 229
- Обалковський Бартоломій 244
Ободенська Олександра 248
Ободенський Богдан 144
Ободенський Василь 204
Ободенський Семен 144
Ободенські 42
Одживольський Ян 222
Окніцький N 54
Олександр 22, 173
Олександр (Олелько) Володимирович 9, 135, 178
Олеша Федір 143
Олешанка Настасія 143
Олешко Вацлав 178, 229
Олешко Миколай 150, 152, 178
Олешко Станіслав 149, 150, 152, 178
Олешко Флоріан 29, 30, 37, 43, 48, 100, 102, 103, 110, 128, 147–152, 156, 159, 175–178, 221, 229
Олешко–Притнївський Флоріан див. Олешко Флоріан
Олізар Ян 125
Олізаровський Андрій Олехнович 240
Олізаровський Василь Олехнович 240
Олізаровський Левко Олехнович 240
Олізаровський Федір Олехнович 240
Ольшовський Анджей 231
Онуфрій 140
Опалінський Едвард 191, 193
Оранський Пархомій 168
Оріховська Марина 114
Оріховський Каспер 114
Орловська Олександра 253
Оссолінський Єжи 67, 92, 231, 250, 253
Оссолінські 15
Острожецький Андрій 243
Острозька Анна Олександрівна 163
Острозька Катерина 242
Острозький Костянтин–Василь 12, 44, 54–56, 60, 77, 99, 115, 122, 145, 148, 149, 173, 182, 185, 199, 200, 207, 237, 239, 241–243, 247, 248
- Острозький Олександр 145, 163, 187
Острозький Януш 12, 58, 101, 110, 128, 144, 145, 200, 237, 242, 243, 245
Острозький Януш Олександрович 163
Острозький–Заславський Олександр–Януш див. Заславський Олександр–Януш
Острозькі 25, 52, 128, 144, 145, 154, 173, 238, 241, 242, 244, 245
Острянин Яцько 83
Охлоповська Магдалена 155
Очосальський Максиміліан 222
Ощовський Іван 239, 240
Ощовський Теодор 181
- Павлович Григорій 136
Павлович Прокіп 136
Павлович Шимон 136
Павша Якуб 143
Парасхес Никифор 199
Парицький Ян 134
Парул N 172
Пахинський Офанас 153
Пац Ян 96, 146
Пашиничі 135
Пашиничі–Пашинські 178, 179
Пашинський Геронім (Григорій) Яцкович 102, 104, 178, 189, 229
Пашинський Мартин 178
Пашинський Микита 178
Пашинський Яцько 178
Пашутич 117
Пенкославський Станіслав 128
Пепловський Каспер 103, 113, 136
Перот Миколай 174
Перотівна Франциска Іоанна 174
Підгороденський Андрій 255
Піддубняк Олекса 145
Пісочинська Магдалена 146
Пісочинська Олена (Олександра) 146
Пісочинська Теодора 146
Пісочинський Гнівош 140, 141
Пісочинський Лаврин 37, 59, 73, 75, 97, 98, 103, 110, 122, 125, 136, 140–146, 154, 156, 175–177, 184, 185, 188, 194, 221, 229, 241
Пісочинський Олександр 142, 145, 194
Пісочинський Стефан 101
Пісочинський Якуб 146
Пісочинські 15, 39, 143
Пйотровський Ян 94
Плаза Станіслав 195

- Плетенецький Єлисей 160
 Подгаєцька Гелена 110
 Подгаєцький Миколай 151
 Подканський Кшиштоф 216
 Подчаський Стефан 121
 Пожарковський Віт 235
 Половець–Рожиновський Михайло 133
 Половець–Рожиновський Яцко 133
 Полубенська княжна див. Вишневська Янова
 Порванецький Габріель 169
 Порванецький Павло 168
 Порванецький Федір 184
 Порванецькі 184
 Порицькі 37
 Потаповичі–Мошенські 9
 Потапович–Мошенський Григорій 120
 Потій Іпатій 128–131, 162
 Потоцький Адам 143
 Потоцькі 103
 Почапівський Єремія 167, 171
 Пражмовський Миколай 35, 188, 231
 Прекгалинський Павло 172
 Претвич Якуб 221
 Привередовська Софія Михайлівна 146
 Привередовський Ян Васильович 146
 Прилепський Ян 199, 200, 207
 Пронський Олександр 181
 Пронський Олександр Фрідріхович 58, 79, 243
 Пронські 245
 Проскура–Суцанський Федір 65, 126
 Проскура–Суцанський Ян 125
 Проскури–Суцанські 126
 Прошицький Якуб 30
 Прусиновський Адам Адамович 105
 Прусиновський Адам 109, 245
 Прусиновський Ян 46
 Пстроконський Мацей 91, 194, 231
Пташицький Станіслав 8, 9, 10, 13, 22, 33
 Пузина Атанасій 167, 168, 172, 187
 Пузина Михайло 69, 245, 247, 252, 254
 Пузина Юрій Богданович 241
 Пузина Юрій Юрійович 45, 69
Пуласький Казімеж 145
 Путошинський Іван 240
 Пуфендорф Самуель 69
 Пушкаревич Пилип 171
 Пянчинський Станіслав 41
 Пясковський Павел 118, 155
 Радзейовська Агнешка 149, 152
 Радзивілл Альбрехт Станіслав 65, 88, 89, 92, 112, 165, 185, 186, 199, 201, 249, 251, 253
 Радзивілл Криштоф 127, 128, 131, 164, 165
 Радзивілл Криштоф “Перун” 77, 239
 Радзивілл Миколай “Чорний” 131
 Радзивілли 14, 251
 Рангоні Клаудіо 87
 Ратомський Лаврин 133, 134, 142
 Ратомський Михайло 12, 102, 136, 153, 158, 164, 213, 221
Рафач Юзеф 205
 Реховський Павло 150
 Речицька Галжбета 180
 Ржицевська Богдана Іванівна 184
 Рибчинський N 178, 229
 Рительський Марцін 201, 235
 Ритль Марцін див. Рительський Марцін
 Рогоза Михайло 129
 Рожиновський Юрій див.: Рожновський Юрій
 Рожновський Юрій 133, 134
 Роздальський Григорій 183, 184
 Розсудовський Богдан 147
 Розсудовський Ян 147
 Рокосик Лаврентій 235
 Росточа Степан 247
 Рошовський Миколай 187
 Рудавський Ян 127
 Рудецький Федір 77, 78
 Руджієрі Фульвіо 92
 Ружинська Ганна 142
 Ружинський Кирик 42, 110, 121, 141, 155, 221
 Ружинський Миколай 44
 Ружинський Роман 118
Руліковський Едвард 133, 154, 237
 Русальська Олена 155
 Русальська Софія 155
 Русальський Іван 155
 Русальський Мартин 155
 Русальський Семен 155
 Русальський Ян 155
 Русальський Ян Янович 155
 Русецький Каспер 201
 Рутський Йосиф Велямін 118, 168
 Рюриковичі 25
 Савицький Юзеф 187
 Самозванець 185
 Сангушки 25, 37, 52, 81, 245
 Сангушко Адам 245
 Сангушко Лев 236

- Сангушко Роман 141, 240
Сангушко Федір 141
Сангушко–Кошерський Григорій 145
Сапега Лев 31, 128, 129, 130
Сатковський Станіслав 255
Свентицький Марціян 207
Свежинський Марцін 127
Свежинський Матис 214
Свенцький Томаш 144
Свидригайло 22, 24, 239, 255
Свіцінський Павло 183
Свошовський Ян 51, 200, 210
Селецький Іван 244
Селява Антоній 168, 172
Семашки 145, 243, 251
Семашко Василь 109
Семашко Єва 238, 251
Семашко Костянтин 18, 246
Семашко Миколай 45, 103, 145, 243, 251
Семашко Олександр 148, 238, 243, 251
Семашко Петро 130
Семен Іванович 217
Семен Омелькович 9
Семкович Владислав 10, 77, 111, 114
Сенюта Петро 254
Сенюти 37
Сербин Михайло 150
Сербинович–Кобецький Олександр 184
Сестшевітовський 253
Сєцінський Станіслав 161
Сигізмунд Август 24, 26, 52, 74, 76, 90, 92, 93, 94, 102, 130, 139, 153, 209, 211, 225, 240, 241
Сигізмунд I 53, 94, 141, 191
Сигізмунд I Старий див. Сигізмунд I
Сигізмунд III 9, 16, 39, 42, 58, 59, 64, 65, 82, 89, 91, 94–97, 100, 105, 133, 142, 145, 146, 148, 149, 154, 160, 161, 162, 165, 166, 193, 194, 196, 212, 225, 242, 243, 249–251
Сингаївські 178
Сисин Франк 6, 16
Скаршевська Дорота 155
Сковронка Лаврин 234
Скочек Станіслав 234
Скринський Матис 75
Скшеуський Ян 102
Скшишовський Станіслав 128
Славінський Петро 222
Слєжешевський N 128
Собеський Марек 30
Собеський Якуб 65, 102
Собеські 253
Собчуж Володимир 181
Соколова Анна 173
Соколовський Войцех 145, 237, 238, 243
Сокольські 77
Соломирська Раїна 139, 171
Солтан Йосиф 129
Сосницька Катерина 182
Сошинський Станіслав 201, 235
Ставецька Магдалена 134
Ставровещький Кирило 99, 257
Станішевська Анна 186
Станішевська Ельжбета 250
Станішевська Ягнєшка з Броничич 185
Станішевський Войтех 45, 65, 185, 250, 251
Станішевський Войтех Войтехович 185
Станішевський Петро 185
Станішевський Ян 250, 251
Станішевський Ян Войтехович 185, 186, 189, 229, 257
Станішевські 185, 186
Станкар Павло 187
Стемпковський Матей 167, 183, 214, 217
Стемпковський Флоріан 154
Стефан Багорій 9, 27, 41, 55, 57, 77, 78, 94, 115, 123, 133, 140, 143, 144, 147, 152, 154, 173, 197, 211, 236, 237
Стецький Ян 125
Стецькі 148
Стоярт Амброжій 235
Страхоцький N 178, 229
Стриблівна Катерина 258
Стрибиль Богдан 110
Стрибиль Каспер 110
Стрибиль Федір 110
Стрибиль Філон 258
Стришовський Гнівош 221
Строїловський Олександр 219
Струсь Юрій 12, 44, 99, 140, 221
Суліковський Миколай 214
Сулічовський Миколай 222
Сулковська–Курасьова Ірена 10, 19, 21, 22, 47, 96, 114, 116, 135
Сурина 110
Суходольський Бартоломій 244
Суша Якуб 162
Сушанська Орина (в дівоцтві – Юхнович) 117
Шедзінський Анджей 176
Тарновський Ян 91, 194, 231

- Темрюки–Шимковичі 77
 Теофан 207
 Терлецький Кирило 148, 243
 Тетеря Павло 137, 175
 Тиліцький Пйотр 91, 127, 160, 161, 231
 Тиша–Биковський Адам 182
 Тиша–Биковський Ярема 182
 Тиші–Биковські 182
 Тишкевич Антон 194
 Тишкевич Остафіян 221
 Тишкевич Станіслав 171
 Тишкевич Януш 158, 181, 206
 Тишкевичі 81, 95, 181
Тамчак Анджей 16, 42, 87
 Транквіліон–Ставровецький Кирило див.
 Ставровецький Кирило
 Требинський Станіслав 134
 Тринівський Януш 207
 Трипольський Михайло 125
 Трипольський Федір 103
 Трясило Тарас 83
 Туровицький Григорій 83, 204
- Убиш Якуб 196
 Углик Матвій 216
 Уейський Томаш 173
 Усович Василь 64
 Ушак–Куликовський Олександр 181
 Ущап Павло 132
 Ущап Петро 132
 Ущапівичі 178
- Фалчевська Ядвіга 179, 221
 Фаренсбах Вольмар 164, 165
 Фасцішевський Станіслав 206
Февр Люсьєн 19
 Філіповський Базиль 187
 Фірлей–Броневські 103
 Фірлей Анджей 253
 Фірлей Анджей, ковельський староста, 100, 153
 Фірлей Андрій 217
 Фірлей Генрик 34, 231
 Фірлей Ян 253
 Фляка Сава 187
 Фляка Самуель 110, 187, 188, 229
 Фляка Семен Відук 188
 Фрик Юзеф 69, 181
 Фрикач Юзеф див. Фрик Юзеф
 Хабовський Станіслав 234
 Халаїм Валеріан 182
- Халецький Криштоф 136
 Харлінський Єронім 167, 186, 238, 247
 Харлінський Кшиштоф 112
 Харлінський Михайло 238
 Харлінський Щасний 221
 Харлінський Ян 60, 61, 148, 237, 251
 Хвальковський Миколай 17
Хинчевська–Хеннель Тереза 6
 Хмельницький Богдан 70, 73, 84, 182
 Ходика–Криницький Василь 157
 Ходкевич Григорій 133, 136
Хоїнська–Міка Йоланта 53
 Хом'як Федір 242
 Хом'як–Смордовський Адам 255
 Хом'як–Смордовський Іван 221
 Хом'як–Смордовський Федір 221
 Хотимерський Войцех 112, 118
 Храновський Войцех 118
 Хребтович Кіндрат 205
 Хрінницька Полонія 241
 Хрінницький Михайло 180
 Хрінницький Стефан 187
 Хруслинський Андрій 99
- Цивінський Ян Франціск 7, 8, 13
- Чапличі–Шпановські 244, 253
 Чаплич–Шпановський Андрій 254
 Чаплич–Шпановський Іван 60, 236, 237, 239, 254
 Чаплич–Шпановський Мартин 246
 Чаплич–Шпановський Олександр 69, 253, 254
 Чаплич–Шпановський Петро Іванович 236
 Чаплич–Шпановський Теодор 254
 Чаплич–Шпановський Юрій 66, 254
 Чапська Катерина 256
 Чапський Францішек 253
 Чарадзький Гжегож 210
 Чарнецький Стефан 182
 Чаргторийський Адам 35
 Черленковський Атанасій 101
 Черленковський Іван 99
 Черленковський Юрій 221
 Черневський Андрій 134
 Черни Пйотр 238
 Черниковська Гелена 247
 Четвертинський Григорій 69, 169, 185, 252, 253, 257
 Четвертинський Захарій 252
 Четвертинський Стефан 69
 Четвертинські 77
 Чеховський Олександр 187

- Чижевський Криштоф 200, 234
Чижевський Станіслав 134
Чорторійський Н 130
Чорторійський Миколай 167
Чорторійський Михайло 120, 121, 192
Чорторійський Михайло Михайлович 238
Чорторійський Олександр 192
Чорторійський Юрій 96, 170
Чорторійські 37, 81, 253
- Шашковичі 77
Шибінський Никодим 166
Шимкович Ян 130
Шимкович–Шклінський Криштоф 196
Шимкович–Шклінський Михайло 186
Ширай Н 249
Шкаровський Остафій 117
Шлеміцький Юрій 180
Шолдрський Анджей 195
Шолкген Павло 172
- Щербич Павло 51, 100, 116, 176
- Юревичівна Маріанна 181
Юрій (Болеслав) 23
Юркевич Андрій 187
- Юрша 24
- Яблоновський Матвій 144
Яволен Пріск 16
Ягеллони 24
Яковенко Наталія 6, 17, 19, 23, 25, 81, 85, 136
Яковлів Андрій 23
Якушевич Ясь 186
Ямолівський Ян 163
Ян III Собеський 203
Ян Казимир 34, 35, 70, 84, 173, 174, 203, 246, 252
Ян Казимир Ваза див. Ян Казимир
Яновський Шимон 200, 234
Ярмолинська Барбара 258
Ярмолинська Ганна 141
Ярмолинська Єва 258
Ярмолинська Регіна 258
Ярмолинський Андрій 258
Ярмолинський Володимир 258
Ярмолинський Костянтин 180, 258
Ярмолинський Стефан 258
Ярмолинський Ян 66, 257, 258
Ярмолинські 235
Ярошевський Войтех 235
Яцковський Н 77

Географічний покажчик

- Адашчичі, маєтність у Новоградському воєв. 143
Альпи 20
Альтдорф 164, 175
Андруга, село Кременецького пов. 239
Андрусів 49, 85
- Бабин, село Луцького пов. 253
Бабка, село Луцького пов. 238
Базалія, місто Кременецького пов. 122
Базарівка, селище Овруцького пов. 154
Базель 52
Баківці, село Луцького пов. 165, 183, 184
Бакорин, село Луцького пов. 251
Бар 73
Баричків, кам'яниця у Варшаві 105
Баришівка, маєтність Київського пов. 248
Баришпіль, маєтність Київського пов. 123, 248
Басань, село Київського пов. 156
Бельзьке воєводство 57, 72, 236, 245–247, 252, 256
Бердичівський ключ 181
Березове, село Київського воєв. 258
Берестечко, місто Луцького пов. 174
Берестя 79, 135, 236, 238
Бельськ 60, 131
Бельська земля 73
Бидгош 174
Биків, село Київського пов. 156, 182
Бихівщина, село Овруцького пов. 159
Бичина 58
Біла Церква 12, 41, 97, 123
Білоцерківське староство 158
Біскупичі, село Володимирського пов. 256
Боброве, село у Київському воєв. 22
Бобровниця, містечко Остерського стар. 103, 153
Боголюбів, село Луцького пов. 236
Богуславське староство 158
Боденки, сільце Остерського стар. 158, 160
Боденківські ґрунти див. Боденки
Божковичі, село Луцького пов. 253
Борки, село Володимирського пов. 148
Браславля Подільського зємля див. Брацлавське воєв.
Брацлав 12, 83, 171
Брацлавське воєводство 8, 16, 17, 24, 25, 27–33, 37, 38, 42–45, 47, 48, 55, 56, 58, 59, 61, 65–67, 70, 72, 74, 76, 77, 80, 81, 84, 85, 99, 101, 140, 142–144, 154, 174, 193, 203, 204, 206, 208, 212, 218, 220, 221, 223, 224, 240, 241
Брацлавщина див. Брацлавське воєв.
- Бригіди Святої, луцький кляштор 253
Бронники, село Луцького пов. 243
Брянський повіт 73
Буг, річка 167
Бужани, село Луцького пов. 247
Букойма, село Луцького пов. 186
Бусовисько, село Перемишльського пов. 163
Буське староство 250
Бутятичі, село Володимирського пов. 134
- Валів, село Кременецького пов. 185
Валява, село Перемишльського пов. 163
Вараш, село Луцького пов. 238
Варковичі, село Луцького пов. 240
Варна 21
Варшава 7, 8, 14, 15, 33, 35, 36, 42, 66, 72, 85, 105, 115, 120, 121, 123, 124, 133, 134, 151, 172, 174, 176, 196, 214, 223
Васьковський, ґрунт Овруцького пов. 154
Вегери, село у Жмудській землі 165
Велика Боровиця, село Луцького пов. 238
Велика Польща 54
Велике князівство Литовське (ВКЛ) 11, 17, 18, 20–26, 28, 49, 52, 59, 65, 75, 80, 97, 98, 117, 143, 147, 161, 164, 173, 175, 202, 207
Велике князівство Руське 33, 72, 84
Великий Жерденів, ґрунт у Житомирському пов. 155
Великий Омеляник, село Луцького пов. 251
Великий Хмільів, село Володимирського пов. 249
Великі Луки 27
Велицьк, село Луцького пов. 211
Величка 100
Велюниця, село Перемишльського пов. 163
Венеціанська республіка 20, 86
Венеція див. Венеціанська республіка
Верба, село Володимирського пов. 155
Верхня Вілія, село Кременецького пов. 154
Верхостава, село Луцького пов. 249
Виползів, село Київського пов. 142, 151, 160
Висоцьк, місто Пінського пов. 139
Вишгородська, земля Київського пов. 139
Вишків, село Луцького пов. 251
Вишневещина 103
Віленське воєводство 157
Вільна 22, 26, 42, 135, 161
Вінниця 42, 99, 114, 140, 143, 150
Вінницьке староство 137, 140
Вінницький замок див. Вінниця

- Вітошинці, село Перемишльського пов. 163
Вічин, село Луцького пов. 254
Владича Научка, село Перемишльського пов. 163
Вовківці, село Кременецького пов. 185
Вовківці, село Кременецького пов. 239
Воїнь див. Войнин
Войнин, село Володимирського пов. 253
Волинська земля див. Волинське воєв.
Волинське воєводство 8, 16, 18, 23–33, 37, 38, 43–48, 52, 54–59, 61–63, 65, 67–70, 72, 74–78, 80, 81, 84, 85, 98, 102–104, 109, 139, 144, 145, 150, 152, 156, 157, 160, 161, 163, 165, 170–175, 182, 183, 186, 187, 193, 203–208, 211, 212, 217, 218, 220, 223, 224, 236, 237, 239, 242, 245–248, 250, 252–257
Волинь див. Волинське воєв.
Волинь, село Кременецького пов. 157
Волиця, село Кременецького пов. 157, 176, 250
Володарецьке, городище у Київському пов. 124
Володимир 15, 43, 129, 130, 152, 167, 168, 186, 241, 246, 249
Володимирський повіт 148, 150–152, 155, 165, 169, 171, 184, 239, 240, 245, 249, 253, 254, 256, 257
Волосковичі, село Київського пов. 248
Волохи, село Володимирського пов. 148, 150
Волчеська воля, село Луцького пов. 257
Воронів, маєтність у Київському воєв. 173
Воронівці, село Кременецького пов. 156, 157, 176
Воротнів, село Луцького пов. 253
Вохновичі див. Верба
Вроцлав 15
Вюрцбург 145
Гадяч 17, 33, 48, 84, 124, 132, 137
Галицька Русь див. Галичина
Галицький повіт 174
Галицько–Волинське князівство 23
Галичина 23, 81, 239
Ганковські, маєтності у Київському пов. 105
Глинськ, городище у Брацлавському воєв. 221
Глиняни 159
Гнідава, село Луцького пов. 236, 251
Гоголів, маєтність у Київському пов. 123
Голенищівська, служба у Розсудовській землі 147
Голишів, село Луцького пов. 249
Головачівці, маєтність у Брацлавському воєв. 143
Головинці, село Кременецького пов. 156, 176
Голубіїв, село у Київському воєв. 22
Горинь, річка 239
Городище, село Володимирського пов. 153
Городище, урочище Київського пов. 156
Городна (Гродно) 135, 161, 215
Городок, маєтність Луцького пов. 168
Городок, місто Львівського пов. 249
Городок, місто Володимирського пов. 169
Горохів, місто Луцького пов. 245
Горохів Старий, село Луцького пов. 171, 245
Горошин, маєтність на Задніпров'ї 103, 251
Гошів, село Овруцького пов. 103, 136
Гошовичі, село Овруцького пов. 154
Гоща, місто Луцького пов. 242
Грубешов 135
Грушовиці, село Перемишльського пов. 163
Гулівці, село Кременецького пов. 142
Гулянки, село Луцького пов. 163
Гумань див. Умань
Гуменне, маєтність на Закарпатті 162
Гданськ 236, 237, 249, 254
Гнезно 66
Данилківці, маєтність у Брацлавському воєв. 143, 237
Дашів, маєтність у Брацлавському воєв. 237
Дашівка, село у Київському воєв. 258
Двірещь, село Кременецького пов. 250
Двой Жерденів див. Великий Жерденів, Малий Жерденів
Дембе, село у Черській землі 164
Денішевський, монастир у Житомирському пов. 181
Деніши, село Житомирського пов. 181
Дерманський монастир 163, 239, 243
Десна, річка 158
Десятинна, село Луцького пов. 167
Дикі поля 11
Дівича, маєтність у Чернігівському воєв. 123
Длуга, вулиця у Варшаві 174
Дмитрівка, село Володимирського пов. 254
Дніпро, ріка 35, 110, 123, 141
Добринсько, волоки у селі Клечковичі 151
Дольний Міхалов, село у Мазовецькому воєв. 161
Дорогинська, волость у Чернігівському воєв. 103
Доросин, село Луцького пов. 200
Дривин, село Володимирського пов. 245, 246
Дрогицький повіт 73
Дропиші, маєтність у Волинському воєв. 161
Дубенець, маєтність у Пінському пов. 143
Дубенська Воля, село Володимирського пов. 148, 150
Дубне, село Володимирського пов. 148, 150
Дубники, маєтність у Віленському воєв. 143
Дуліби, село Володимирського пов. 184
Духа Святого, монастир у Вільні 166

- Дчунків (Дзюнків), село у Брацлавському воєв. 142
 Європа 20, 86, 119, 224, 237
 Єдлеського, плац у Варшаві 106
 Єзуїтська, вулиця у Варшаві 106
 Єнджейов 62
 Єриловичі, село у Любецькому стар. 148
 Жабче, село Луцького пов. 171, 172, 187
 Жажми, село Лідського пов. Віленського воєв. 157
 Жидичинський монастир 168, 172
 Жидівська, вулиця у Луцьку 169
 Жидівські окописька, під Луцьком 171, 172
 Жидівці, маєтність у Київському воєв. 118, 221
 Житомир 15, 72, 193, 196
 Житомирське староство 120, 121, 158
 Житомирський повіт 121, 155, 181
 Жмудська земля 164, 165
 Жолендівщина, фільварок у селі Жабче 171, 187
 Жоравники, село Луцького пов. 244
 Жорнища, село Брацлавського воєв. 143, 144, 188
 Жукин, село Київського пов. 158
 Журавель, село Володимирського пов. 254
 Заболоття, село Луцького пов. 186
 Забузька Русь 9
 Завизів, село Луцького пов. 245
 Завихвост 135
 Загірці, село Кременецького пов. 142
 Задніпров'я 103, 151, 251
 Закарпаття 162
 Закусили, село Овруцького пов. 154
 Замостя 69, 152, 171, 177, 178, 187, 255, 257
 Зап'ятнича, частина у Володимирі 249
 Зарубські, ґрунти у Київського воєв. 141
 Затурці, село Володимирського пов. 239, 254
 Заушшя, місцевість в Овруцькому пов. 135, 178
 Західне Поділля (Подільське воєв.) 24
 Зборів 17, 34, 35, 174, 182
 Зелізці, село Луцького пов. 172
 Зміїнець, село Луцького пов. 251
 Іваницька Волі, село Володимирського пов. 246
 Іваничі, село Володимирського пов. 245
 Іванків, село Київського воєв. 248
 Івниця, маєтність у Київському воєв. 221
 Іллі Святого, церква у Володимирі 129, 130
 Ілляшівка, село Кременецького пов. 258
 Інфлянти див. Лівонія
 Іоанна Богослова, церква у Луцьку 156, 167
 Іршики, маєтність у Київському воєв. 118
 Казімеж, місто біля Кракова 214
 Каленчин, село у Мазовецькому воєв. 161
 Каліське воєводство 152
 Кам'янецький замок 24
 Кам'яногірка, маєтність у Брацлавському воєв. 143
 Канів 12
 Канівське староство 158
 Карпівщина, земля у Київському воєв. 173
 Качин, село Володимирського пов. 240
 Квасів, село Луцького пов. 169
 Києво-Печерський монастир 182, 248
 Київ 15, 44, 151, 159, 173, 248, 249
 Київська земля див. Київське воєв.
 Київське воєводство 8, 9, 16, 18, 23, 25, 27–33, 37, 38, 42–45, 47–49, 52, 53, 55, 56, 59, 62, 65–67, 70, 72, 74, 76, 78, 80–82, 84, 85, 98, 99, 102, 103, 105, 110, 118, 125, 126, 134, 139, 141, 142, 145, 149–151, 156–160, 171, 173–175, 178, 181, 182, 193, 203, 204, 206, 208, 212, 217–221, 223, 224, 237, 242, 248, 254, 258
 Київське князівство див. Київське воєв.
 Київський замок див. Київ
 Київський повіт 117, 124, 146, 157
 Київщина див. Київське воєв.
 Кирила Святого, монастир у Києві 164, 248
 Киртулгаєв, село Київського воєв. 110
 Киселин, містечко Володимирського пов. 69, 253, 254
 Кішпорське староство 92
 Ключковичі, село Володимирського пов. 151
 Клепаж, місто біля Кракова 201, 214
 Книшинське староство 137
 Княгиничі, маєтність у Луцькому пов. 146
 Княжа, село Луцького пов. 165, 168, 176
 Княже, село в Короні 164
 Княже, село Луцького пов. 200
 Коблицька волость 103
 Ковель 100, 151, 153
 Ковельське староство 149
 Козар, городище в Київському пов. 43, 103, 150, 152
 Козелець, місто у Київському воєв. 123
 Козятин, село Луцького пов. 249
 Коленковичі див. Колінець
 Колінець, село Остерського стар. 158
 Колодежна, село Володимирського пов. 165, 168
 Колодек, село Луцького пов. 238
 Колодниця, присілок Луцького пов. 240
 Колодниця, село Володимирського пов. 100, 149
 Колодчизна, ґрунт у селі Гошові 103
 Колодчинська земля див. Колодчизна
 Колпитів, село Володимирського пов. 257

- Колчин, село Луцького пов. 185, 186, 251
Кольськ 62
Конюхи, село Володимирського пов. 236
Корнін, місто у Київському пов. 126
Коровайна, маєтність у Брацлавському воєв. 143
Корона 16, 20–25, 28, 29, 53, 54, 57, 59, 60, 62, 65, 68, 75, 84, 175, 186, 192, 195, 198, 225
Корона Польська див. Корона
Корсунь 12, 40, 131
Костюхнівка, село Луцького пов. 257
Котельня, селище Житомирського пов. 42, 121, 155
Котівщина, частина села Колчин 186
Кочерів, село Київського воєв. 182
Кочур, острів на передмісті Володимира 152
Кошляки, маєтність у Київському воєв. 118
Краків 15, 33, 66, 122, 123, 133, 145, 152, 160, 169, 175, 177, 201, 214
Краківське воєводство 64, 152
Красилівка, маєтність у Чернігівському воєв. 104
Красна Воля, село Луцького пов. 251
Красна Лука, село Кременецького пов. 142
Краснобродський, монастир на Закарпатті 162
Краснопіль, місто Кременецького пов. 250
Крево 22, 24
Кременець 15, 43, 66, 141, 142, 157, 180, 186
Кременецьке староство 176
Кременецький повіт 75, 125, 142, 152, 155–157, 159, 176, 179, 181, 184–186, 217, 234, 236, 238, 239, 250, 258
Криве Коло, вулиця у Варшаві 106
Крим 39, 97, 115, 143, 145, 149, 151, 152, 249
Кримська держава див. Крим
Кропивна, річка 103
Крохаїв, село Київського воєв. 219
Крупичполе, місцевість в Чернігово–Сіверщині 103
Кунів, село Луцького пов. 141, 142
Купчевичівська, кам'яниця у Варшаві 106
Курляндія 223
Курнік 12, 14, 15, 33, 35
- Лавринівка, село Луцького пов. 253
Лаврів, село Перемишльського пов. 163
Ланівці, село Кременецького пов. 155, 157
Латерна 112
Ледухів, село Кременецького пов. 179, 180, 181, 250
Лейден 69
Летковичі, село Остерського стар. 133, 158
Литва див. Велике князівство Литовське
Лівобережжя див. Лівобережна Україна
Лівобережна Україна 84, 123, 125, 156, 174
- Лівонія 161, 164, 214, 241
Лідський повіт 157
Лінів, село Луцького пов. 246
Ліпляни, село Луцького пов. 236
Ліски, село Кременецького пов. 238
Ловецька служба див. Порецька служба
Лоївське староство 112
Лосятин, село Кременецького пов. 180, 181
Лука, маєтність у Перемишльського пов. 163
Луцьк 15, 43, 55, 56, 60, 65, 67, 76, 79, 146, 148, 156, 169–172, 184, 187, 188, 193, 195, 212, 222, 237, 239, 241, 243, 249, 255, 257
Луцьке староство 243
Луцький замок див. Луцьк
Луцький повіт 46, 105, 109, 146, 157, 163, 165, 167, 169, 176, 183, 184, 186, 207, 236, 238, 239, 245, 247, 248, 251–255, 257
Любецька Волька, маєтність у Володимирському пов. 149
Любецьке староство 112, 148
Любецький замок див. Любеч
Любеч 146, 171
Любитів, село Луцького пов. 240
Люблін 26, 27, 28, 47, 52, 60, 72, 81, 84, 135, 139, 146, 158, 169, 171, 182, 211, 218, 224, 237, 246, 247
Люблінське воєводство 9, 237
Любче, село Луцького пов. 238
Людзького, кам'яниця у Варшаві 106
Львів 15, 55, 93, 98, 123, 147, 159, 166, 173, 188
- Мазинці, село у Київському воєв. 254
Мазовецьке воєводство 51, 160
Мазовія див. Мазовецьке воєв.
Мала Боровиця, село Луцького пов. 238
Мала Плющівка, село Кременецького пов. 181
Мала Польща 55, 209
Малий Жерденів, ґрунт у Житомирському пов. 155
Малин, маєтність Луцького пов. 242
Мальборкське воєводство 93
Марковичі, село Володимирського пов. 245
Марковичі, село Луцького пов. 245
Марунін, село Київського воєв. 110
Матвійки, село Луцького пов. 251
Медика, село Перемишльського пов. 163
Межигірський монастир 99, 121, 139, 140, 146, 147
Мельник 60
Миколая Святого, церква у Львові 147
Миловчин, село Луцького пов. 236
Милятин, село Луцького пов. 257
Миньок, село Київського воєв. 258

- Мирва, село Київського воєв. 258
 Миргород, містечко на Задніпров'ї 206
 Мирків, село Луцького пов. 249
 Мишинська воля, село у Мазовецькому воєв. 161
 Мітава 164
 Міхалов, село у Мазовецькому воєв. 160, 161
 Мйодова, вулиця у Варшаві 174
 Млинів, село Кременецького пов. 181
 Млинівці, село Кременецького пов. 157
 Могильне, маєтність у Пінському пов. 143
 Мозир 73
 Мозирський повіт 248
 Молдавія 148, 158
 Монастирище, село Київського пов. 117
 Мордвинів, дворище у Луцькому пов. 238
 Москва, місто 7, 10
 Московська держава (Москва) 24, 25, 151, 179, 185, 225
 Мостиська, село Володимирського пов. 148
 Мощанів, село Володимирського пов. 240
 Мощиці, село Луцького пов. 238
 Мукачеве, місто на Закарпатті 162
 Муравиця, маєтність у Луцькому пов. 146
 Мюнхен 146

 Навколиски, село Луцького пов. 257
 Найдинівка, маєтність у Чернігівському воєв. 104
 Невмирівці, маєтність у Брацлавському воєв. 143
 Неданчицька, служба у Розсудовській землі 147
 Немир, село Луцького пов. 200
 Неновичі, село Перемишльського пов. 163
 Нешава 135
 Ніжин 151
 Ніжинське староство 103
 Ніжинський замок 103
 Нова Ялинка, село Остерського стар. 160
 Нове місто Острог 255
 Новогрудське воєводство 147
 Новомейська, вулиця у Варшаві 105, 106, 174
 Новородичі, село Кременецького пов. 157, 258
 Новоселиця, село Київського пов. 146, 147, 157
 Новоселиця, село під Білою Церквою 41
 Новосельці, село Київського пов. 157
 Новосілки, село Кременецького пов. 152, 154
 Новосілки, село Луцького пов. 251
 Носівка, село Остерського стар. 150
 Носівське староство 103

 Обиходи, місто Київського воєв. 114
 Овдіївка, маєтність у Брацлавському воєв. 143

 Оврупич, село Овруцького пов. 157
 Овруцьке староство 137, 178
 Овруцький замок див. Овруч
 Овруцький повіт 103, 154, 157, 159, 178
 Овруч 100, 113, 117, 120, 136, 178
 Огавиці, село Луцького пов. 251
 Озерці, село Луцького пов. 245
 Окмянка, королівщина у Жмудській землі 165
 Околовський, застінок у Слонімському пов. 147
 Окописька див. Жидівські окописька
 Олика, місто Луцького пов. 69
 Оліва 8, 174
 Ольшаниця, маєтність у Київському воєв. 173
 Ольшаниця, село Київського воєв. 110
 Опанасівка, село Луцького пов. 253
 Орда див. Крим
 Османська імперія 85, 127
 Осники, село Кременецького пов. 156, 157, 176
 Осовчик, урочище Київського пов. 157
 Остер 12, 123, 164, 214
 Остер, річка 103
 Остерське староство 43, 126, 151, 158, 160, 166, 244
 Остриїв, село Луцького пов. 254
 Острог 149, 163, 173, 182, 188
 Острожець, містечко Луцького пов. 186

 П'ятки, село Житомирського пов. 241
 Паньківці, маєтність у Кременецького пов. 185
 Пашиничі, село Овруцького пов. 178, 179
 Пердеба, маєтність у Київському воєв. 120
 Перемишль 162, 163
 Перемишльська земля 162
 Перенятин, село Кременецького пов. 181, 250
 Переяславське староство 128
 Петербург 7, 8
 Петрилевичі, село Слонімського пов. 147
 Пеща, діброва у Любецькому стар. 148
 Пивна, вулиця у Варшаві 106
 Пиків, село Брацлавського воєв. 182
 Пирковичі, село Володимирського пов. 150, 151
 Підбережжя, село Луцького пов. 184
 Підгайці, село Володимирського пов. 149, 246, 249
 Підгайці, село Луцького пов. 236
 Підлезницький, острів Овруцького пов. 154
 Підліски, село Луцького пов. 245, 257
 Підляська земля див. Підляське воєв.
 Підляське воєводство 25, 26, 57, 72, 217, 234
 Підляшшя див. Підляське воєв.
 Пінський повіт 139, 257
 Пісочне, село Володимирського пов. 141, 176

- Пітушків, село Луцького пов. 251
Пішане, село у Брацлавському воєв. 143
Пйотркув 54, 101, 127, 209
Плоска, село Луцького пов. 157
Пляшева, село Кременецького пов. 250
Поділля див. Подільське воєв.
Подільське воєводство 23, 42, 72, 81, 85, 158, 222, 236, 248
Познанське воєводство 152
Познань 12
Полісся 16
Полоцьк 240, 241
Полоцьке воєводство 157
Полупанщина, село Володимирського пов. 169
Польське королівство 86
Польша 17, 24, 35, 87
Порванча, село Луцького пов. 165, 168, 169, 184
Порецька, служба в Овруцькому пов. 135, 178, 179
Почапки, село Кременецького пов. 236
Правобережна Україна 26, 48
Прекгалинський, фільварок під Луцьком 172
Пречлевічовська, кам'яниця у Варшаві 106
Привередів, село Луцького пов. 146
Примарівка, село Кременецького пов. 258
Пробитий, вал у Києві 173
Пруссія 51, 174, 214, 223
Пруссія Королівська 92
Пруське князівство див. Пруссія
Псков 123, 152
Пулави 35
Пуліни, маєтність у Київському воєв. 171
Пустинський, монастир у Києві 182
- Радехів, село у Холмській землі 253
Радимно, місто Перемишльського пов. 163
Радом 252
Радомишль, місто Житомирського пов. 160
Радомишль, село Луцького пов. 46, 105, 109, 156
Райгородок, містечко Житомирського пов. 181
Рачин, село Луцького пов. 245
Ревель 37
Ржищів, село Київського воєв. 110, 123
Рига 164
Рикани, село Луцького пов. 183
Ринок, вулиця у Варшаві 105, 106
Риштинець, село Луцького пов. 253
Рівне, місто Луцького пов. 187
Річ Посполита 5, 7, 8, 14, 20, 39, 41, 48, 55, 60, 62, 63, 68–71, 73, 87, 88, 102, 115, 119, 122, 125, 127, 128, 131, 136, 140, 149, 165, 179, 183, 196, 197, 214, 223, 226
- Річиця, село Луцького пов. 253
Родивоново, село Київського воєв. 22
Рожин, маєтність у Київському воєв. 133, 160
Рожище, місто Луцького пов. 148, 163
Рожнів, село Остерського стар. 158, 166
Розволож, селище у Київському пов. 124
Розсудівська, земля у Любецькому стар. 146, 147
Рокитна, село Київського пов. 110
Рокитне, село Овруцького пов. 254
Романів, село Луцького пов. 253
Романівна, село Буського стар. 250
Романівці, маєтність у Київському воєв. 118, 221
Роменська волость 41
Російська імперія 7
Росія 85
Рудки, село Кременецького пов. 75
Руснів, село Володимирського пов. 256
Русовичі 176
Русь 33
Руське воєводство 23, 57, 72, 162, 236, 250
Руське князівство див. Велике князівство Руське
- Садів, село Луцького пов. 167
Садки, село Кременецького пов. 238
Самбір 122, 163
Сандомир 62, 80, 82, 98, 102
Сандомирське воєв. 162
Сарни, село Луцького пов. 253
Світильнів, село Київського пов. 126, 133, 158, 160, 166
Своз, село Луцького пов. 186
Святе, озеро біля Любеча 146
Селинська, служба у Розсудовській землі 147
Селізенська, кам'яниця у Варшаві 174, 208
Селятицька, земля у Київському пов. 173
Семенове, село Кременецького пов. 142
Сенківщина, земля за Києвом 173
Сенюківщина, земля у Київському пов. 173
Серники, село Луцького пов. 240, 241
Серхів, село Луцького пов. 239
Сестратин, село Луцького пов. 186
Севськ 35, 123
Седзівковська, кам'яниця у Варшаві 106
Симонів, село Луцького пов. 245
Синищизна, село у Київському воєв. 258
Сірковщизна, село Овруцького пов. 137
Скидель, біля Гродно 135
Скорчев, маєтність Луцького пов. 238
Скуринці, село Вінницького стар. 99, 137
Сліпород, маєтність на Задніпров'ї 103, 251

- Слонімський повіт 147
 Смоленськ 123, 179, 207, 212
 Смольниця, маєтність у Перемишльському пов. 163
 Собещиці, двір Луцького пов. 238
 Созана, маєтність у Перемишльському пов. 163
 Соколов, маєтність у Київському воєв. 171
 Солониця, річка 220
 Сопачів, село Луцького пов. 238
 Спас, маєтність Перемишльського пов. 163
 Спаський, монастир у Старому Самборі 163
 Спаський, острів у Овруцькому пов. 178
 Ставища, маєтність у Київському пов. 118
 Ставки, село Володимирського пов. 246
 Стара Варшава див. Варшава
 Стара Ялинка, село Остерського стар. 160
 Старе село, село Володимирського пов. 254
 Старий Самбір 163
 Стари Іваничі, село Володимирського пов. 246
 Стародубський повіт 49
 Стир, річка 239
 Стокгольм 35, 156
 Стравевиці, село Перемишльського пов. 163
 Стрежово, земля за Києвом 173
 Струбівчовська, кам'яниця у Варшаві 105
 Судичово, земля за Києвом 173
 Сула, річка 121, 220
 Супрасльський монастир 129
 Сутеська, село Брацлавського воєв. 240
 Суха воля, село Луцького пов. 46
 Східне Поділля див. Брацлавське воєв.
- Тайкури, село Луцького пов. 236
 Татаринівці, село Кременецького пов. 142
 Твердин, село Володимирського пов. 240
 Тевтонський Орден 23
 Теремне, село Луцького пов. 251
 Терехове, село Житомирського пов. 181
 Тикоцин 115
 Тишкевичі, село Володимирського пов. 169
 Толмахів, село Луцького пов. 253
 Торунь 135, 167, 195, 210
 Торчин, місто Луцького пов. 170
 Трьохсвятительська, церква в Києві 248
 Туличів, село Володимирського пов. 148, 257
 Туреччина див. Османська імперія
 Туричани, село Володимирського пов. 184
 Турівці, село Кременецького пов. 142
- Увин, село Буського стар. 250
 Угольці, село Луцького пов. 245
- Угорщина 20, 23, 88
 Удай, річка 220
 Ужгород, місто на Закарпатті 162
 Україна 6, 16, 17, 20, 23, 71, 151
 Україна—Русь див. Україна
 Уланів 144
 Умань 68, 99, 103, 120, 179
 Упільський повіт 164, 165
 Уша, річка 178
- Фалимичі, село Володимирського пов. 171
 Фалькєвича, кам'яниця у Варшаві 106
 Франція 82, 88
- Хабечків, місто Волинського воєв. 43
 Хати Рудничі, село Луцького пов. 251
 Хижинці, село Брацлавського воєв. 102, 140
 Хмільв Болоховичі, село Володимирського пов. 249
 Хмільв, село Володимирського пов. 246
 Ходорів, село Житомирського пов. 173, 258
 Ходорків, село Київського пов. 182
 Холмська земля 73, 187, 253
 Холмсько—Белзька земля 23
 Холонів, село Луцького пов. 249
 Холопичі, село Луцького пов. 253
 Хорол, маєтність на Задніпров'ї 43
 Хотин 98, 151, 152, 159
- Цевів, село Луцького пов. 239, 240
 Центральна Європа 20
 Церемівка, село Кременецького пов. 157
 Цецора, річка 248
 Цехановец 115
- Черкаси 12
 Чернігівське воєводство 8, 16, 17, 23, 31—33, 37, 47—49, 67, 70, 72, 74, 83, 85, 174, 193, 203, 204, 206, 208, 223, 224, 241
 Чернігово—Сіверщина див. Чернігівське воєв.
 Чернявці, маєтність у Київському воєв. 118
 Черського, кам'яниця у Варшаві 106
 Чехія 21
 Чигирівська, земля в Овруцькому пов. 135
 Чорне море 93, 152
 Чорниж, село Луцького пов. 251
 Чортгорийський замок 96
 Чуднів 84
- Швеція 7, 8, 35, 36, 82, 91, 142, 161, 173, 174, 195
 Шегині, село Перемишльського пов. 163

- Шпанів, село Луцького пов. 236, 253
Шумбар, місто Кременецького пов. 258
Шупків, село Луцького пов. 253
- Щебречин, містечко Красноставського пов. 249
Щурин, село Луцького пов. 255
- Юринищі, село Київського пов. 157
Юшківці, село у Київському воєв. 221
- Яблонів, містечко на Задніпров'ї 206
- Янівка, село Київського воєв. 258
Янушполь, місто Київського воєв. 206
Ярембовець, село Луцького пов. 257
Ярмолинці, село у Подільському воєв. 257
Ярослав 162, 163
Ярцівські, ґрунти у Київському воєв. 141
Ясенівка, село Луцького пов. 255
Ясківці, село Кременецького пов. 142
Ясси 145
Ястребль, маєтність у Пінському пов. 143

CHANCERY of THE RUTHENIAN (VOLHYNIAN) METRICA of 1569-1673.

Studies on the History of Ukrainian Regionalism

in the Polish-Lithuanian Commonwealth

Summary

Ruthenian (Volhynian) Metrica is a collection of registry books of the Ruthenian chancery (a structural department of royal chancery in the Polish-Lithuanian Commonwealth), which was kept from 1569 to 1673. These books were official copies exercising jurisdiction over the four Ukrainian palatinates: Kyiv, Volhynia, Bratslav, and Chernihiv. The first three palatinates were annexed by the Polish Crown as a result of the concluded Union of Lublin in 1569, and the latter created in 1635 from the eastern part of Kyiv palatinate and Chernihiv-Siversky lands won back by the Commonwealth from Muscovy as a result of wars during the first two decades of the 17th c. The Ruthenian chancery as a constituent part of the royal chancery was not created according to any legislative acts, but due to long practice of keeping some books in the Ruthenian language (Old-Ukrainian Clerical) and keeping the particular legal system for the Ukrainian palatinates. The title *Ruthenian* or *Volhynian chancery* as a term to determine the staff of Ruthenian notaries and scribes began its use from 1618. Since that time and till the cessation of keeping the books of the Ruthenian Metrica, the term was used only in the clerk environment: the royal chancery and chanceries of Ukrainian castles. The title of the books initially as *Metrica of Volhynian Affairs* and later the Volhynian or Ruthenian Metrica appeared in 1605 in the circles of the chancery and joined the political vocabulary of the Ukrainian gentry from the middle of 1630s.

The Ruthenian chancery as a structural department of the royal chancery played a very important role in governing the country. It was obliged to register officially royal or diet (*sejm*) acts – privileges, granted in favor of private persons from the Ukrainian palatinates. In the first half of the 17th c., it became a norm to include Ruthenian notaries or royal secretaries, who worked for the chancery, in the composition of royal or diet commissions sent to Ukraine, and commissions created to decide important questions of internal policy. The Ruthenian chancery played a very important role in the foreign policy of the Polish-Lithuanian Commonwealth concerning the countries, which used the Ruthenian language as a language of diplomacy. Thus, the staff of the Ruthenian Chancery provided contacts with the Crimean Khanate and also Moldavia at least till the middle of 1620s in the same way as the chancery of the Grand Duchy of Lithuania traditionally provided diplomatic contacts with the Muscovy state. Some Ruthenian notaries, who were also royal secretaries (Lavrin Pischyns'kyi, Florian Oleshko), repeatedly headed diplomatic missions to Crimea and Moldavia. The chancery was also related to the functioning of the parliamentary system. In the second half of the 16th and the beginning of the 17th centuries, the staff of the chancery prepared pre-diet letters to the land officials and influential gentry of the Ukrainian palatinates. When it was necessary, the Ruthenian chancery translated royal addresses to dietines, and royal answers on the instructions of extraordinary gentry congresses from Polish into Ruthenian. The secretaries, who worked for the chancery, were closely connected with it, and performed the responsibilities of royal legates at dietines. This extremely important role was performed by the chancery in exercising centralized judiciary and in the functioning of the diet, assessor, and record courts. As a rule, one of the Ruthenian notaries was a decree notary who presided over the Volhynian or Ruthenian chancery at the diet sessions. He kept a separate Volhynian register where cases to hear at the diet from the Ukrainian palatinates were registered in the order of succession. A decree notary had the deliberative vote (*cum voto informativo*) in the assessor and record courts. The notary together with scribes

prepared court actions and, after court sessions, they put the judgments in order and registered them in the books of *Metrica*.

The factors that led to the keeping of separate books of the Ruthenian *Metrica* were the specific law and clerical language of the Ukrainian palatinates. The gentry considered them to be important constituent elements of their *starovyna* (old time traditional culture). That's why it was their position that enabled these factors to work. The analysis of the dietine instructions, diet constitutions and polemic writings gives us the opportunity to study the genesis of the Ukrainian gentry's attitude to law and language. Regardless of the increasing process of polonization among the Ukrainian gentry, it, in general, tried to preserve a separate territorial law. At the beginning it looked like an attempt to preserve the territorial community from external intervention, and later the presence of separate law became an element of law consciousness, which provided grounds for claims of regional character at the diets, the realization of which was connected with additional privileges. However, the legal system of the Ukrainian palatinates could not be preserved on the level of 1566, the time when the Second Lithuanian Statute was adopted, which became a cornerstone of that system under the title of Volhynian. If the material part of that law was preserved unchanged, the procedural part was actively changed through the adoption of diet's constitutions. In this respect the problem of legal changes became especially urgent for the Ukrainian gentry when the Third Lithuanian Statute was in force in the Grand Duchy of Lithuania in 1588. The movement for the legal changes, being a characteristic feature for the whole political people (as the gentry called themselves) in the Polish-Lithuanian Commonwealth, acquired some special features in the Ukrainian palatinates. The Ukrainian gentry considered legal changes to be not only a way of improving the functioning of the judiciary, but also a way of integrating it within the legal system of the Crown, because of practical reasons: the increasing consolidation of gentry positions in the Polish-Lithuanian Commonwealth, getting property rights in the Crown, and participation in judiciary on the central level. This movement became stronger during the interregnum. The greatest achievement was the creation of deputy commissions for the improvement of the Volhynian Statute in 1589, 1632, 1643, and 1647. The activity of those commissions is vivid from the diet constitutions dealing with their creation, and dietines' instructions. It is possible to assert that the program independently developed from the legal changes according to the Lithuanian example, but eventually led them to incorporate much of the Crown law into their own legal system. The analysis of the membership, and circumstances of commission activities convinces us that the Ukrainian gentry did not have real grounds to achieve this goal. The commission of 1589 was under the total control of princes, first of all for instance Kyiv palatine Prince Kostiantyn-Vasyl' Ostroz'kyi, who were not interested in the further democratization of the legal system that was supported by middle gentry. The commission of 1632, even free from strict patronage of magnates, did not have any conception of legal reform, not knowing which law to follow, that of the Crown, or Lithuanian. The commissions of 1640s, the most prepared for such a kind of reform, conditioned their activity by general legal reform in the Polish-Lithuanian Commonwealth. As the latter was not completed, so the results of the commissions' activity were the same. It must be recognized that the Ukrainian gentry did not produce any academic lawyers from their ranks, who could work out the basic principles of the reform. As a result, the reform was substituted with corrections through necessary diets' constitutions. It made the activity of judges and lawyers more difficult, forced them to use scripts of the Volhynian Statute which were often different from each other, which in the corresponding places was amended putting in the interpretations of adopted constitutions on the margins following the example of European glossators. The gentry lost any hope for the reform demanded to publish the Volhynian

Statute, with parallel corresponding norms from the Crown law, following the example of the Third Lithuanian Statute edited in 1623. At first these attempts during the diet were not supported, but later when the decision was reached at the diet of 1647 there was not enough time to legislate because of Bohdan Khmel'nyts'kyi's uprising. Such a condition of the legal system led to complications of the legal technique of the judiciary that was also reflected in the activities of the courts served by the Ruthenian chancery. It was very beneficial for practicing lawyers who presented parties in court as they enjoyed a monopoly due to complications in using laws that granted considerable income to the most talented.

The chancery was not in the same situation. On the one hand, it was necessary to check the arguments of the parties using statutes, the Second or sometimes the First, the Constitutions of the Grand Duchy of Lithuania till 1569, Crown constitutions, norms of the Magdeburg Law, the Henrician articles, diets' recesses etc., which did not create any optimism among the chancery staff. On the other hand, it was the chancery staff that was appealed to by the parties when the necessity of statutory or diets' constitutional interpretation occurred, from Ruthenian into Polish and vice versa. This was profitable for the chancery. Such kind of activity stimulated the transformation of the Ruthenian chancery into a legal association. The Diet's constitutions of 1578 on the creation of the Crown tribunal, later included into the Volhynian Statute, were translated from Polish into Ruthenian. The Ruthenian notary, Stefan Kazimierz Hankiewicz, did one of the translations of the Volhynian Statute into Polish in the second half of the 17th c. It is possible to mention that the staff of the Ruthenian chancery was the first to think about the formation of an independent legal system within the boundaries of Kyiv, Volhynian, and Bratslav palatinates after the introduction of the Third Lithuanian Statute in the Grand Duchy of Lithuania. In the 1590s, it resulted in the appearance of the special term *Volhynian law* for the legal system. However, it seems, from our observations, that this term was incorporated into the political vocabulary of the gentry only in 1623.

The vivid proof of *Volhynian* and Crown law drawing nearer to each other, is seen not only in references to the Crown constitutions, but also in the gradual rejection of the clerical character of the documents of the Grand Duchy of Lithuania, and acceptance of the clerical tradition of the Polish Crown chancery. Not accidentally, the Ruthenian chancery ceased to exist when the above-mentioned process came to an end.

The attitude of the gentry was not less significant to the use of the Ruthenian language as the language of office, guaranteed by the Lublin privileges given to the Ukrainian palatinates, incorporated within the Crown. The initial viewpoint of the Ukrainian gentry seems to be traditional. Constant reminders of the necessities of keeping this norm, demands for rewritten Lublin privileges in the Ruthenian language, sending of royal addresses in Ruthenian to dietines and pre-dietine letters to land officials and gentry were among the key postulates of the gentry's dietines, and congresses in the late 60's and 80's of the 16th c. There were two critical moments in relation to this: the membership of the Ruthenian language (as a clerical language) to a complex legal consciousness, known under the term *starovyna*, and the effect of the dread of something foreign and little known. Nevertheless, the process of lowering the status, which had previously been granted by law, of the Ruthenian language in offices to its usage merely for simple judicial arguments in debates had already started. Not accidentally the pioneers of that were people who had no sentiments with the old time language of the Ukrainian nobility. In 1585 and 1578, it was an attorney of the famous polonizator of Lutsk castle books, the Lutsk *starosta* Oleksandr Prons'kyi and Lutsk Catholic Bishop Wiktorin Werbicki who derided the delegates of the Lutsk tribunal for not knowing the Latin language, and the Pole of Kremenets district, Jan Lubiszowski demanded

that the royal privileges written in Latin letters be deemed invalid as they contradicted the privilege of Volhynian lands adopted by the Lublin diet in 1569. The dietines in the first half of the 17th c. (Volhynian of 1629 and 1638, Kyiv of 1630), and the Ukrainian gentry on the convocational diet of 1632 stressed the necessity of keeping Lublin privileges on the clerical language by the Crown chancery. Nevertheless, these demands did not win support in the diets, not because of the position of the Crown gentry, but because of the uncertain position of the Ukrainian gentry. The leadership of the Crown chancery, by permitting the registration of documents in Latin letters in the books of the Ruthenian Metrica, violated the Lublin privileges, but at the same time reflected considerable changes in the dynamics of the Ruthenian and Polish language usage by gentry in the incorporated palatinates. Increasing polonization of Ukrainian documents in the Crown chancery, which began with records such as agreements, confessions, privileges and so on, received a greater impetus with the joining of Chernihiv-Siversk lands to the Polish-Lithuanian Commonwealth in 1618, the documents concerning which were registered both in the Ruthenian and in the Crown Metricas. This polonization of Ukrainian documents led to the almost exclusive registration of their records in the books of the Crown Metrica in 1640s. The situation with the judgments of the royal and diets' courts was quite different. Nevertheless, records of evidence at the court sessions, when the parties were from the Ukrainian palatinates, were written in Polish, the clean copy of the decrees were done in Ruthenian and then registered in the books of the Ruthenian Metrica. According to our opinion, the decisive factor was the possibility of refusal of the judgment by one of the parties because the court did not follow the privilege granted by the Volhynian Statute and Lublin privileges, on keeping clerical work in the Ruthenian language. Taking into consideration the language situation among the Ukrainian gentry, it became an anachronism, and the Ruthenian chancery began issuing extracts of judgments from the books in Polish from the middle of 1630s. These actions were legalized in 1647 when the diet approved the constitution initiated by the Volynian gentry, which considerably changed the corresponding norms of the Volhynian Statute and granted the right to issue extracts from the land and castle books of the palatinates in the Polish language. As a result, the polonization of clerical work in the Ruthenian chancery had been finished. The attempts to reintroduce the Ruthenian language into the chancery clerical work were done under the instruction to the legates for the coronation diet of 1669 by the *Cossack* officials headed by Petro Doroshenko, who acquired the functions of the gentry in 1658-1672 and tried to influence the institutions representing regional interests of the Ukrainian palatinates, including the Ruthenian chancery, though there was little chance of success. The Ukrainian gentry was not interested in it, which together with the dramatic degradation of the gentry's legal culture and decline in the significance of judiciary in 1650s-1670s, led to the complete polonization of clerical work in land and castle chanceries of the Ukrainian palatinates. This process was even more intense within the Ruthenian chancery.

The Chancellor and Vice-chancellor headed the Ruthenian chancery as a structural department of the royal chancery. There was no clear division of power between them although the Chancellor had a higher rank in the governmental hierarchy. As a rule, the Chancellor was busy realizing foreign and home policy, while the Vice-chancellor was in charge of the chancery. At first the Ruthenian chancery kept the principle of the Crown chancery and divided the staff and books subordinated to the Chancellor and Vice-chancellor. Later when the amount of clerical work became less, and the staff of notaries and scribes decreased, the division of staff was changed so that they each became answerable to both the Chancellor, and the Vice-chancellor. The heads of the chancery enjoyed the right to select the staff. Some of them, like Chancellor Jan Zamoyski, created their own chancery schools, the representatives of which joined the composition of their clients. The Ruthenian notaries Yakhym Vysots'kyi, Florian Oleshko, Zakhar Yelovyts'kyi belonged to the

clients of Jan Zamoyski. The heads of the chancery issued the orders to the notaries concerning the registration of the documents in the books of *Metrica*, controlled clean copies, and made alterations and corrections. Chancellors and Vice-chancellors often delegated the latter two functions to notaries in the practical activity of the Ruthenian chancery. Decrees of the royal, and diet's courts forwarded by the heads of the chancery, were registered in the books. When the King left the capital, one of the chancery heads with staff accompanied him, carrying a set of books for governing in the places visited. During the last year of reign of Sigismund August (1548-1572), the King often delegated his power to Chancellors including the power to sign privileges on estates and offices. However, gentry succeeded in adoption of the special act on chancery during the coronation diet of 1574, which took that power away from Chancellors.

Until 1640s, there is no evidence of regents' participation in the clerical work of the Ruthenian chancery, in the way it was done in the Crown chancery, where regents divided the work among notaries, reported to the King or heads of the chancery, controlled the book keeping and issued copies from the books. These functions were carried out by notaries and *metricants* (or archivists) in the Ruthenian chancery.

Secretaries were the greatest part of the royal chancery staff. They were divided into two groups: 1) secretaries who were at the same time notaries; 2) secretaries who performed different royal missions, but did not participate in the clerical work itself. The secretaries of both groups could preside over diplomatic missions on behalf of the King, participate in different royal or diets' commissions, deciding important questions of home policy, carry out financial commissions on behalf of the King, represent royal and diet courts in the provinces, and carry out investigations on the courts' behalf, etc. If the Crown chancery employed nearly one third of the secretaries, the Ruthenian chancery provided work for not more than 2-3 secretaries during their busiest period, (late 16th c. – early 17th c.), which averaged about 20 per cent of the usual number of secretaries who constantly or very often carried out different missions in the Ukrainian palatinates. The secretaries were the most educated category of chancery statesmen. In contrast to the Crown chancery where Vice-chancellors were appointed from amongst the secretaries and from there enjoyed the possibility of becoming a Chancellor, the secretaries of the Ruthenian chancery had the opportunity to gain promotion in certain land offices in one of the Ukrainian palatinates. However, none of secretaries working for the Ruthenian chancery had been promoted to the position of the senator's level (castellan or palatine).

Ruthenian notaries played the most important role in the functioning of the chancery. At first there were two of them working simultaneously, but from the beginning of 1630's only one. That fact was protested against by the Volhynian gentry in their instructions. It is necessary to mention that sometimes, for instance in late 16th c. – early 17th c., the number of secretaries who kept the books of the Ruthenian *Metrica* exceeded the traditional number, but only two of them possessed the title *Ruthenian notary*. They were responsible for keeping their books, coordinating the work of scribes, comparing clean copies with rough ones and copies with the originals, checking copies of the same documents in different languages, and determining the authenticity of the original when it was registered in the book. Ruthenian notaries could issue documents of less state importance on behalf of the King, for example actions or letters of commission appointments.

One of the Ruthenian notaries simultaneously performed the functions of a metricant. The metricant was sworn in, in contrast to an ordinary notary. His responsibility was to keep and preserve the books of the Ruthenian chancery. It was the metricant who was asked by the applicants to issue extracts from the books of the Ruthenian *Metrica*.

As a rule, some of the Ruthenian notaries performed the functions of decree notaries concerning the Ukrainian palatinates. After swearing in, they kept the register for Kyiv, Volhynian, Bratslav, and Chenihiv affairs, which had to be considered at regular sessions of assessor, record, and diet courts. They enjoyed a deliberate vote in the first two courts. During the activity of the Ruthenian chancery scribes and *vozni* (officer of the law) were subordinated to the decree notary. They called the parties to court, investigated cases of forgery over actions, made public crimes of *infamia* and *banitia* etc. Scribes under the guidance of the decree notary wrote rough and clean copies of court decrees on the basis of such judgments.

Two or three scribes were subordinated to every notary in the chancery. Scribes, in the same way as notaries, were admitted to the chancery by its heads – Chancellor or Vice-chancellor. They studied law and clerical work at the chancery school. Some of the scribes became notaries of the royal chancery; others made their careers in castle offices, while others became practicing lawyers. They did only clerical work: rewriting documents for clean, copying them into the *Metrica*, and preparing extracts from the books. Those who were more experienced could do some notary work: editing of the copies in the books of *Metrica* or making authentic copies from them.

It is known that there was such an official as a *sigilator*, in other words responsible for sealing up documents in the Crown chancery. There was no corresponding official in the Ruthenian chancery as all the documents independent from the language or the territory were already sealed, either in the Big Crown chancery, subordinated to the Chancellor, or in the Small Crown chancery, subordinated to the Vice-chancellor.

At first payment to the staff of the Ruthenian chancery was regulated by Art.IV section 5 of the Second Lithuanian Statute of 1566. This article provided fees from clients for a copy, an extract from the book, an action, and a design of a court decree. In the case of an extract or court decree the fees included the price of parchment or paper, cord and wax. From the book about the Crown chancery by Reinold Heidenstein it is known that the *carbona* custom was introduced at the beginning of the office of Jan Zamoyski (1578-1605) as Chancellor. According to it, the fees paid by clients for preparation of documents and sealing were collected in a common fund and then distributed among the notaries every three months by a regent. It is not known whether Ruthenian notaries were subjected to the same system. However, when the *carbona* system ceased to exist under the decision of Jan Zamoyski as an element of fight against bribery, it certainly concerned the Ruthenian notaries. This fact could be proved by several documents mentioning that one or other Ruthenian notary did not have any compensation for his work, and the decisions of gentry's congresses demanding the appointment of *jurgelt* (a yearly payment from the royal treasury) for the Ruthenian notaries, as it was done for the Lithuanian notaries. In the first half of the 17th c. fees for services provided to clients were renewed: the fees for gentry were stated according to the legislature (Volhynian Statute) taking into account possible inflation; the fees for the town people and the Jews were established by the chancery itself. It is necessary to mention that clients' fees have never been the main part of income for notaries.

Other sources of income were more significant to provide compensation for clerical work. Many Ruthenian notaries such as Vysots'kyi, PISOCHYNS'KYI, Oleshko, Yelovyts'kyi, Martsynkevych etc. simultaneously performed the functions of royal secretaries, but according to the sources, only Jan Martsynkevych was an *etatowy* (paid from the royal treasury) secretary from August 1617 to September 1621. Some notaries such as Lavrin PISOCHYNS'KYI in 1596, received occasional payment from the royal treasury, but it was supposed to cover the cost of royal missions. The life-long use of a royal estate was also a kind of payment for clerical work. From the beginning of the 17th c.

a popular method of paying the notaries was via an appointment to the office of *viyt* (mayor). This office provided the holder with certain land, and property rights, which he could then sell on if he so wished. The Ruthenian notaries received rights of income from certain forms of taxation. For instance, the Ruthenian notaries Oleshko, Yelovyts'kyi and Bederman had the right for chimney taxation in Kyiv palatinate from 1603 to 1630. The latter two also had every third measuring rod from the royal mills in the same palatinate.

After the codicological analysis it became possible to clarify the process of book formation, their further archive history, internal losses, and gaps in the modern collection of the Ruthenian *Metrica* compared with the period of its functioning. During 1569-1673, the chancery lost either separate copybooks, which formed the whole book, or even completed books. For example, the author has discovered that two notaries, Lavrin PISOCHYNS'KYI and Florian Oleshko, kept books, not in the chancery, but in their own private archives. Judging from their inventories, those books never arrived in the chancery archive. The whole collection of books of the Ruthenian chancery consists of 28 clean books, and 3 rough books. There are 7 rough books of Crown chancery containing separate rough copies of the documents from the Ruthenian chancery. It was impossible to find a number of rough books of the Ruthenian decree chancery mentioned in the inventory done by Stefan Kazimierz Hankiewicz in 1673 and by Andrzej Gulinski in one of the first written works (1853) on the Crown chancery. They must have been lost.

The books of the Ruthenian *Metrica* happened to be books of a new type, which was not typical for the Crown chancery. The royal chancery kept 5 kinds of books: Record Books (*Libri inscriptionum*), Decree Books (*Libri decretorum*), Legate Books (*Libri legationum*), Lustration Books (*Libri lustrationum*), and Seal Books (*Sigillata*). The books of the Ruthenian chancery, as a rule, represent a combination of two kinds of books: Record Books and Decree Books. Analyzing the first books of the Ruthenian *Metrica*, it is possible to find a pattern in some Record and Decree Books. However, the heads of the chancery found that practice unreasonable, as one and the same official performed both the functions of an ordinary and a decree notary. One more reason was the necessity to increase the staff of the chancery. A limited number of diplomatic letters is also included in the volumes of the *Metrica*. The only reason to include them in these books but not the Legate Books is the language they were written in, Ruthenian, which was the language of diplomacy for the Polish-Lithuanian Commonwealth, in communication with the Crimean Khanate and Muscovy state. The inscribed or confirmed lustrations, which are present in the books of the Ruthenian *Metrica*, do not spoil the competence of the Lustration Books as the latter contained only one out of three compulsory copies of every lustration, but not their inscriptions or confirmations. The Ruthenian chancery sometimes registered documents in the abridged variant, which could be called pre-sigillata notes, but it never had the functions of sigillata notes. Occasionally, we have to mention that the particular kind of book of the Ruthenian *Metrica* was one of the factors to establish the Ruthenian chancery as a structural department of the royal chancery.

The principle for classification of the production of the Ruthenian chancery was a functional purpose. All the chancery production is divided into three groups: inscriptions, documents, and letters.

An inscription is a registered document (a note or a letter) in the book, which acquired new clerical features after its registration without any changes of its previous legal character, but with the creation of new possibilities for legal reasoning. An inscription is an original, which is different from the document, note or letter submitted for registration. Inscriptions were divided according to their functional predestination into certifying, judicial and administrative. Certifying

inscriptions were written confirmations done by chancery of different kinds of private agreements and witnesses, (selling contracts, mortgaging, wills, donations, marriage contracts, etc). Judicial inscriptions recreated different stages of the trial heard by the royal or diet's courts: complaints (protestatio), authorizations (plenipotentio), defaults (contumatio), deferments (dilatio), confessions (relatio), arrests (arestum), sentences (decretum), etc. The inscriptions connected with the performance of chancery staff duties were administrative ones. They were represented by notaries' testimonies (juramentum).

Privileges (privilegia) were possibly certification of juridical findings. These documents were produced by the royal chancery, which in its activity outran the inscriptions to the books. According to the textbook on Rhetoric written by the notary of the royal and Cracow castle chanceries, Jerzy from Chrostow in the beginning of the 15th c., the documents were divided into eternal and perishable. The eternal documents of the Ruthenian chancery are presented by estate privileges, Magdeburg privileges, nobility granted privileges, etc. *Transumptes* also belong to this group of documents. The most widely used transumptes of the Ruthenian chancery were the conformations of privileges (confirmatio). It is necessary to attribute renovations, restitutions, and others to the same group. The perishable documents are privileges for office, life-long grants, privileges not to pay taxes for a certain period of time (libertatio), etc. The perishable documents are different from the eternal ones in a less sophisticated pattern: absence of *arenga*, established formulas, invocations, etc.

Taking into consideration the accurate conformity with the original and judicial meaning in courts, and in chanceries, it is necessary to attribute extracts from the books to documents. Extracts were done according to the King's will or Chancellor's order by chancery staff on the grounds of inscriptions to the books. Extracts are certified copies issued to a certain person with an issuing formula added to the accurate original text.

Letters do not certify any legal proxies; they contain certain information, which could be used as a ground for corresponding executive actions. A salutation (salutatio) is a peculiarity of such kinds of letters. The Ruthenian chancery was connected with public, but not secret letters.

The books of the Ruthenian chancery were widely used by the Ukrainian gentry, less by town people or clergy, to get extracts necessary for court debates. Magnates and gentry more then once addressed the heads of the chancery or notaries to search certain inscriptions in the books. The Crown Statute of 1511 prohibited the notaries from taking fees for searching necessary documents in the books, so they had to hire outside people, who were called *requirents*, to do it. However, Ruthenian notaries successfully overcame this prohibition and fulfilled searches for proper fees. It was for the purpose of effective search that the special Index of included documents to the Ruthenian Metrica was done, by Stefan Kazimierz Hankiewicz in 1673. For example, at the beginning of 1630's, the representatives of gentry from Ovruch, Petro and Pavlo Uschaps searched for the documents that would prove that their status was above that of mere Ovruch *boyars*; at the beginning of the 18th c., Minsk castellan, Danylo Vyhovs'kyi looked for the documents proving his right to the property of his uncle Ivan who was the Zaporizhian hetman from 1657 to 1659.

It is confirmed that thirteen notaries worked for the chancery during its one hundred years of office, including the time of interregnum when it was closed. The term of office varied from one year, (Oleksandr Krupets'kyi) to thirty-six years (Florian Oleshko). The selection for office was done by the heads of the chancery, or on the recommendation of their close colleagues and clients, including Ruthenian notaries. It seems that the candidates learned the necessary skills for clerical work and legal knowledge in the chancery while performing their functions. The overwhelming majority of notaries were from Volhynia (10), one from Kyiv, Lithuania, and the Crown. Before the

reign of Wladyslaw IV (1633-1648) all future notaries were recruited from lower, or middle gentry. After 1633, preference was given to town people thus reflecting the general pattern in the royal chancery. The authorities tried in such a way to remove chancery from the gentry's influence. Kasper Michalowski and possibly Jan Bederman graduated from Cracow University; Jan Martsynkevych is a graduate of Altdorf University. As for the education of other notaries there are no exact data, they possibly received their qualifications in the chancery. The qualification requirements for candidates were changed from time to time. The knowledge of the Ruthenian language and law (Volhynian, Crown, Magdeburg, common) was a must. The overwhelming majority of Ruthenian notaries was good at calligraphy. All of them spoke Polish, Bederman and Hankiewicz both spoke Latin well. A number of notaries (Pisochyns'kyi, Oleshko, Yelovyts'kyi, Mokosiy Bakovets'kyi, Krupets'kyi) mastered Greek. Pisochyns'kyi and Oleshko had developed diplomatic skills, which enabled them to head the embassies to the Crimean Kahanate on several occasions.

Chancery service contributed to the careers of Ruthenian notaries: six of them received different land offices; nine became royal secretaries. Some (Pisochyns'kyi, Yalovyts'kyi, Oleshko, Martsynkevych, Mokosiy Bakovets'kyi) were elected to the diet as legates from one to five times (Pisochyns'kyi) and as deputies to the Crown tribunal. Two Ruthenian notaries (Krupets'kyi, Mokosiy Bakovets'kyi) pursued a religious career, and became accordingly the Bishops of the United Church in Volodymyr, and Peremyshl'.

Being close to the royal court brought larger land estates for notaries. The most successful in this aspect was Pisochyns'kyi, who became a big landowner. First being a nominal owner of the family estate of Pisochne in Volodymyr district, he was very close to magnates before his death in 1606. A considerable estate also belonged to Zakhar Yelovyts'kyi and former boyar, Florian Oleshko. Some notaries who originated from townships, received positions of mayors, selling the property they became moneylenders.

At first Ruthenian notaries chose Orthodoxy, some sympathized with the Reformation (Pisochyns'kyi, Oleshko). The Union of Brest of 1596 changed the religious situation in the Ruthenian chancery: Oleshko and Novoselets'kyi joined the Catholics; Yelovyts'kyi became a Unionist, and then went back to Orthodoxy. Oleksandr Krupets'kyi and Krysztof Mokosiy Bakovets'kyi were Unionists, Jan Martsynkevych was a protestant; Kasper Michalowski, Jan Bederman and Stefan Kazimierz Hankiewicz were Catholics. Chancery service developed their interests to literature and documents. Pisochyns'kyi, Oleshko, Michalowski collected their own private archives. Pisochyns'kyi, Yelovyts'kyi, Mokosiy Bakovets'kyi, Hankiewicz had considerable libraries. The majority tried to provide good education for their children, sending them to Cracow University or Zamość Academy. Notaries of gentry's origin enjoyed authority among the other noblemen, something, which could not be said about the notaries of township origin. The representatives of notary's strata tried to declare their respect for the law, but the reality of their life forced them to violate it, and use illegal measures to realize the gentry's democracy.

Thus, we can study the development of regional interests and institutions of the Ukrainian gentry, considering the functioning of the Ruthenian chancery. The decline regional interests caused by the efforts of the gentry for unification, led to incorporation of the Ruthenian chancery in the Crown.

Translated by *Oleksiy Izmentinov*
Edited by *Philip Hill*

